Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2596

Մ· Վ· ՏԸ ՖԷՐԷԱԼ

ԳԱՂՏՆԻՔ
ԱՒԱՏԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ

Թարգմանեաց ի Գաղղիականէ

Կ. Ս. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԱՆ
1873

84
Ð-47

2011

ԳԱՂՏՆԻՔ

ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ
Զագմագըրլար փողոց, Ակոբեան խան, Թիւ 13.

Մ. Վ. ՏԸ ՖԷՐԻԷԱԼ

ԳԱՂՏՆԻՔ

ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ

Թարգմանեաց ի Գաղղիականէ

Կ. Ս. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ
1873

3976
ՀՍՍՌ Арм.ССР
5025
47
78

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

Քրիստոնէական կրօնի պատմութեան մէջ եղաւ ժամանակ մը, ուր կրօնական նախանձայուզութիւնն իր պարտուպատշաճ սահմանէն դուրս ելնելով՝ քրիստոնեայ աշխարհն արեամբ ողողեց: Եկեղեցւոյ հովիւները, փոխանակ իրենց երկնաւոր վարդապետին հոգւոյն եւ օրինակին հետեւելոյ, փոխանակ Նորա աւանդած սիրոյ գթութեան եւ մխիթարութեան կրօնքը բանիւ եւ օրինակաւ ուսուցանելոյ, սրով եւ հրով քարոզելու ելան: Այլակրօնութիւնը հերետիկոսութիւնն ու հերձուածը բառնալոյ, եւ մարդոց մէջ կրօնական կարծեաց եւ զգացմանց միութիւն հաստատելոյ համար, արտաքին Աստուծոյ միայն յատուկ եղող գերագոյն իշխանութիւնը գրաւելով՝ սիրտերն ու միտքերը քննելու հետախուզելու եւ պատժելու ձեռք զարկին բռնական ատելի միջոցներով, որոց բնական հետեւանքն էր Քրիստոսի եկեղեցին՝ փոխանակ հոգւով եւ ճշմարտութեամբ երկրպագուներէ, սրտով եւ խղճով պաշտողներէ կազմելոյ, կոյր ջերմեռանդներով, շրթամբք միայն պաշտող մարդամեքենաներով, բռնի հաւատացեալներով եւ կեղծաւորներով լցնել:

Քրիստոնէական ուղղափառութիւնն ու հաւատոյ միութիւնը պահպանելոյ այս սխալ դրութիւնը՝ որ հաւատաքննութիւն կամ սուրբ պաշտօն կը կոչուէր, Եւրոպիոյ մէջ անթիւ մարդիկ զոհեց, բայց չկրցաւ եկեղեցին օձտումներէ ու պառակտումներէ պահպանել. Եւ այսօրուան օրս քրիստոնեայ Եւրոպիոյ գրեթէ կէսն արեւմտեան եկեղեցիէն բաժնուած, այլ եւ այլ եկեղեցիներ ու աղանդներ կազմած է:

Հաւատաքննութիւնն երեքտասաներորդ դարուն սկիզբները սահմանուեցաւ նախ Գաղիոյ մէջ, Ալպիժօա կամ Ալբիկեցիք բա-

ուած հերետիկոսներուն դէմ, որք Մանիքեցւոց աղանդին յարեալ էին, եւ առաջին ընդհանուր հաւատաքննիչ անուանեցաւ Պապէն Ս. Դոմինիկոս, համանուն միաբանութեան հիմնադիրը: Շատ չանցաւ, հաւատաքննութիւնն Եւրոպիոյ ուրիշ կողմերն ալ տարածեցաւ Դոմինիկեան կրօնաւորաց ձեռօք, որոց յանձնուած էր հաւատաքննչի պաշտօնը:

Անոնք իշխանութիւն ունէին՝ այլակրօններն հերետիկոսներն եւ անոնց միտում ունենալու կասկածեալ անձինքն յատեան կոչելու, քննելու, դատելու, չարչարելու եւ անզեղջ գտնուողները ողջ ողջ այրելով ստացուածքնին գրաւելու· իսկ զղջացողները մշտընջենաւոր բանտարկութեամբ պատժելու:

Գաղղիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ հաւատաքննութիւնը չկրցաւ այս չափազանց խստութիւնը շարունակել· բայց Սպանիոյ, Փորթուգալի, ինչպէս նաեւ Ամերիկայի ու Հնդկաստանի մէկ քանի կողմերը, ուր Սպանիացիք եւ Փորթուգէզք կիշխէին, սարսափով եւ արիւնեղութեամբ լցուց:

Օսմանեան արժանայիշատակ աշխարհակալները՝ Արեւելից քրիստոնեայ երկիրներուն, Հայաստանի, Կ. Պոլսոյ եւ Յունաստանի տիրած ժամանակնին, նուաճեալ քրիստոնեայ եւ այլ ժողովրդոց ազատութիւն շնորհեցին իրենց կրօնքը խաղաղութեամբ պաշտելու: Արաբներն ալ Սպանիոյ մէկ մասին տիրած ժամանակնին նոյնն ըրին· չստիպեցին զքրիստոնեայս մահմետական կրօնքն ընդունելու· բայց երբոր Սպանիացիք Արաբաց յաղթելով՝ իրենց երկիրն անոնց ձեռքէն ետ առին, Սպանիոյ առաջին պաշտօնեայ Քսիմինէս կարդինալն ուզեց Արաբները բռնի քրիստոնեայ ընել, եւ սկսաւ հալածել զԱրաբները՝ հակառակ անոնց հետ հաստատեալ դաշնադրութեան: Այն աստիճան հասաւ բռնութիւնը, որ Արաբաց մէկ մասը փախան Սպանիայէն, մնացեալներն ալ ակամայ եւ ի վերին երեսս քրիստոնէութիւն ընդունեցին:

Նոյն հալածանքը կրեցին հրեաներն ալ: Մեծ մասը փախան, մէկ մասն ալ երեսանց քրիստոնեայ եղան:

Սակայն Թոմաս Թորքուէմատա անուն Դոմինիկեան մը՝ որ Սպանիոյ առաջին մեծ հաւատաքննիչն եղած է, չխնայելով այս նորադարձներուն անկեղծութեան, սկսաւ խստանալ անոնց դէմ· տասնեւչորս տարուան մէջ ութսուն հազարէն աւելի մարդ դատեց, եւ վեց հազար հոգի ալ այրեց եկեղեցական մեծ հան-

դէսներով: Սպանիացիք սարսափեցան հաւատաքննչաց այս վայրագ անգթութիւնը տեսնելով, եւ դժգոհիլ սկսան: Անոր վրայ հաւատաքննութիւնն Սպանիացիներն ալ դատել սկսաւ իբրեւ հրէամիտ կամ հերետիկոսութեան հակամէտ, եւ աւելի ծանրացուց խստութիւնը երբոր Լուտերի աղանդն ալ ծաւալիլ սկսաւ Եւրոպիոյ մէջ:

Այս անողոք ատեանն այնպիսի դատաստանական ձեւ մը բռնած էր, որ անգամ մը ձեռքն իյնողը չէր կրնար երբէք ազատիլ: Ամբաստանողը ամբաստանեալին հետ դէմ յանդիման չէր խօսեր, եւ ով ու ինչ տեսակ մարդ ըլլար՝ ամբաստանութիւնը կընդունուէր: Վատահամբաւ կամ եղեռնագործ մարդ մը կրնար պատուաւոր մէկն ամբաստանել· նոյնպէս որդին իր հայրը, կինն իր այրը, եւ փոխադարձաբար: Այն աստիճան հասաւ մատնութիւնն, որ մարդոց եւ մինչեւ իսկ ընտանեաց մէջ վստահութիւն չմնաց: Հայրն որդիէն, եղբայրն եղբօրմէն, այրն իր կնոջմէն կը կասկածէր եւ կը վախնար:

Վերջապէս 1481էն մինչեւ 1820, այն է 339 տարուան մէջ հաւատաքննութիւնը միայն Սպանիոյ մէջ 34658 հոգի այրեց, 288,214 հոգի ալ ցկեանս բանտարկութեան մատնեց: Ասոնցմէ զատ՝ հինգ միլիոն ժողովուրդ Սպանիոյ երկիրը թողլով օտար երկիրներ փախան, որով այն երկիրն՝ որ Արաբաց աշխարհակալութեան ժամանակ երեսունեւհինգ միլիոն ժողովուրդ ունէր, անմարդանալով, այսօրուան օրս տասներկու միլիոնէն աւելի ժողովուրդ չունի: Իսկ եթէ ուրիշ այլ եւ այլ երկիրներու մէջ հաւատաքննութեան բռնած զոհերն ի հաշիւ առնուին, միլիոններու կը հասնին:

Հաւատաքննական ատենին զօրութիւնն անցեալ դարուն մէջ՝ գիտութեան մտաց լուսաւորութեան եւ կրօնական ներողամիտ հոգւոյն յառաջադիմութեամբը տկարանալ սկսաւ Եւրոպիոյ շատ կողմերը. բայց Սպանիոյ մէջ կը շարունակէր մինչեւ ներկայ դարուս սկիզբները, երբ Գաղղիացիք 1808ին Սպանիա մտնելով ջնջեցին զայն: 1814ին նորէն հաստատուեցաւ, բայց չկրցաւ երկար տեւել: 1820ին Սպանիոյ ազգաժողովին վճռովը վերջնական կերպիւ ջնջուեցաւ:

Մեր այս թարգմանած գիրքն՝ հաւատաքննութեան մանրամասն պատմութիւնը չէ, այլ անոր ոգւոյն, նպատակին, կազ-

մութեան, եւ Սպանիոյ մէջ յառաջ բերած սոսկալի արդեանց նկարագիրն է՝ վիպասանական ձեւով յօրինուած։

Այսպիսի նկարագիր մը թարգմանելնուս նպատակն ուրիշ բան չէ եւ չկրնար լինիլ, բայց եթէ մարդկային խղճին Աստուծոյ հետ յարաբերութեան վրայ բռնանալոյ եւ մարդոց հոգին ու մարմինը մէկէն չարչարելու դրութեան ո՛րչափ սխալ, վնասակար եւ մեղապարտ լինելը ցուցունելով՝ խղճի եւ կրօնից ազատութեան անկշռելի օգուտն ու ազնուութիւնն զգալի ընել. եւ կը յուսամք որ այս նկատմամբ ուշիմ ընթերցողաց հաճութեանն արժանի կըլլայ մեր ձեռնարկութիւնը։

Առաջին խօսակցութիւն Անտալուզիոյ օրիորդաց
կամ սարսափ նոցա ի հաւատաքննութենէ

ԳԱՂՏՆԻՔ

ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԹՐԻԱՆԱՅԻ ԱՐՈՒԱՐՁԱՆԸ (1)

Վեշտասաներորդ դարուն մէջերը, Կարոլոս հինգերորդի օրով, Սէվիլ՝ Սպանիոյ Անտալուզիա գաւառին այն ուրախ գուարթ մայրաքաղաքը՝ քիչ քիչ տխուր, լուռ և Թաղծալից կերպարանք մ'առած էր : Ընդունայն կը պարզէր այս մաւրիտանական քաղաքը՝ պայծառ արեւու մ'առջեւ՝ իր ծառազարդ և ծաղկալից ընդարձակ տանիքներն ու գեղեցիկ պատշգամբները, ուր կանաչազեղ քաղեղներ, Վիրգինեան ոսկեծաղիկ յասմիկներ և ուրիշ երփներանգ ծաղկաց տունկեր ասղնեթել հիւսքերու պէս զալարագեղ կուռճանային :

Ալ չէին լսուիր խիխունները՝ պատշգամբներուն տակ՝ տարփաւոր ասպետներուն երգերը՝ Մանտոլինի ներդաշնակաւոր նուագաց հետ ձայնակցեալ. և եթէ գիշերուան հեշտալիր ժամերուն մէջ երկչոտ օրիորդներ տակաւին իրենց տանիքներուն վրայ երևնալու և Կուատալքիվիրի եզերքներ-

(1) Այս արուարձանն Սպանիոյ Սէվիլ քաղաքին մէկ կողմը կիյնայ Կուատալքիվիր գետով զատուած, որ ամէն տեսակ ցած ու ոճրագործ մարդոց որջ մ'էր, և է մինչև ցայսօր :

րէն բուրած անուշահոտ ու զով օդը շնչելու համարձակէին, ստուերի պէս լռիկ լռջիկ կանգնէին, և իրենց անխօս շրթունքներէն խնդրուկ հառաչանքներ միայն կելնէին՝ փոխանակ այն մանկական թարմ ծիծաղներուն և լեզուի դաշնակաւոր գեղգեղներուն, որով Սպանիական լեզուն կանանց բերնին մէջ քաղցր նուագարանի մը պէս կը հնչէ :

Ամեն կողմ սարսափն իր սև դրօշակը պարզած էր երկար ժամանակէ ի վեր. ընտանեկան խօսակցութիւնք և նահապետական համախմբութիւնք դադրած էին. կասկածն ու երկիւղն հոգւոյն ամենէն քաղցր բզգացմունքն ընդարմացուցած էին : Հայրը զաւկէն կը վախնար, եղբայրն եղբօրմէն, բարեկամը բարեկամէն. վասն զի այն ժամանակներն ամեն մարդ երկիւղի մէջ էր որ իր ամենէն աւելի սիրած անձը լրտես մի կամ մատնիչ մի չլինէր : Ոչ որ ապահով էր իր ստացուածոցն ու կենաց վերայ. ամեն մարդ առօրեայ կապրէր՝ բանի մի ձեռնամուխ լինելու կամ յարելու չի համարձակելով, ամեն վեհանձնական կամ գորովական զգացում իր սրտին խորերը ծածկելով, և ոչ իսկ մխիթարութիւն և յոյս գտնելով մարդկային ամեն թշուառութեանց գերագոյն մխիթարչին՝ Աստուծոյ վերայ, վասն զի մարդ չէր համարձակեր ազատ խղճիւ զԱյն օգնութեան կանչել, վախնալով որ իր աղօթից խօսքերը կամ հաւատոյ յայտարարութիւնները թերևս չէին յարմարիլ գերագոյն ատենին՝ այն է հաւատաքննութեան հաստատած կերպին, այն սրբանուէր բռնակալին, որ զԱստուած իր ուզած կերպովը պաշտել տալ կուզէր, կամ մանաւանդ ինքզինք աստուածացնելով՝ անսահման իրաւունք կը վերընծայէր իրեն, և անհամեմատելի գերագոյն իշխանութիւն մի բանեցընել կուզէր մարմնոց և հոգւոց վերայ. անագորոյն բռնաւոր մի, որ ամեն հնարաւոր միջոցներով կը ջանար իւր միակ նպատակին հասնիլ, որ էր տիրապետութիւն : Հաւատաքննութիւնն այն ժամանակ իւր զօրութեան սոսկալի հեռակէտն հասած էր : Իրեն գլուխ ունէր Սէվիլի արքեպիսկոպոս Ալֆոնս Մանրիք կարդինալը : Այս համառօտ տեսութիւնն հարկաւոր էր յետագայ գլխոց մէջ պատմելիքներս լաւ հասկցնելու համար :

Հիմա սկսինք մեր պատմութիւնը 1534 Փետրվար 15 էն:

Իրիկուան ժամն երկուքը կար, Սէվիլի երբեմն բազմամբոխ և լուսաւոր փողոցները մութ և լռին էին, թէ և մեծ բարեկենդանի օրեր էր : Միայն ժամանակ ժամանակ թափառայած գնչուներ և կծծի երևութով կրօնաւորներ կը տեսնուէին փողոցներուն մէջ. հաւատաքննութեան մտերիմներ, աչալուրջ լրտեսներ, որք անցած ժամանակնին իրար կը բարևէին խորհրդական նշաններով՝ զորս դուրսէն մարդիկ չէին կրնար հասկնալ. և Թրիանայի արուարձանին բնակիչները ալ Կուադալքիվիր գետին վրայի նաւակամուրջին շրջակայ ճամբաներուն մէջ կը խռնէին :

Նոյն միջոցին կամուրջէն անցնող անձանց մէջ բարձրահասակ մարդ մի կը տեսնուէր քարոզիչ կրօնաւորի կնգուղով: Լայն և լուրջ ճակատն՝ առաւել հանդարտ երևոյթ մ՚ունէր քան թէ դաժան. խոշոր սև աչքերը լի էին քաղցրութեամբ, թէ և սրտին խանդն ու մտքին խոկումը բոցեր կը փայլեցընէին նոցա մէջ, և իւր մունջ շրթանց վերայ ճարտարխօսութեան ու բանաստեղծութեան դրոշմ տպաւորուած էր : Վերջապէս իւր պայծառ դէմքին վրայ Սուրբ Պօղոսի կորովն և Յիսուսի սիրելի աշակերտին քաղցրութիւնը կը տեսնուէր :

Այս մարդը ծանր ծանր կը քալէր իբրև բարձր մտածութիւններով զբաղած, և կը թուէր թէ աշխարհային բաներու բնաւ ուշադրութիւն չընելով՝ ոչ իւր քովերէն անցնող պարձողները կը տեսնէր, և ոչ իսկ դիմացէն եկողները՝ որք գիշերուան կէս մութին մէջ կրնային զարնուիլ իրեն :

Երբոր կամուրջին միւս կողմն հասաւ, հոն վայրկեան մի կանգ առաւ, և վարանելով մտածեց թէ դիմացը ելած երկու փողոցներուն որը մտնէ, աջը թէ ձախը : Բայց որովհետև նոյն վարանման հետ ուրիշ տեսակ հոգեր ալ կը խառնուէին, կրօնաւորն՝ անշուշտ մտածութեան մի մէջ ընկղմած ըլլալուն՝ հոն անշարժ մնաց ու կը խորհէր, այնպէս որ առաւել ժամադրութեան սպասող մարդու մի կը նմանէր՝ քան թէ խոհուն փիլիսոփայի մի. մանաւանդ այն ժամանակները քիչ մարդ կրնար՝ այն կրօնաւորն հոն անշարժ տեսած ատեն հասկնալ թէ մտածութեան մի համար կեցած էր:

Նոյն միջոցին մաքուր հագուած մարդ մի դուրս ելաւ աջ կողմի փողոցէն՝ որ այն ժամանակ Գնչուներու փողոց կը

կոչուէր․ քանի մի վայրկեան փողոցին անկիւնը կեցաւ չորս կողմը նայելով, որպէս թէ մէկը կը փնտռէր. յետոյ կրօնաւորը տեսնելով, ծանրաքայլ դէպ անոր մօտեցաւ:

Քանի մի քայլ միալով նորէն կեցաւ. կրօնաւորը դեռ չէր տեսներ զայն:

Աշխարհականը քայլ մ՚ալ մօտեցաւ, և ցած ձայնով սա միակ խօսքն արտասանեց.

«Հիրօ (1)»:

Այս խօսքը լսելուն պէս Ֆրանչիսկեանը մէկէն գլուխը վեր առաւ, իրեն հետ խօսող մարդուն երեսը նայեցաւ, և լռութեամբ սա բառը պատասխանեց.

«Կօրազա (2):

— Աստուած (3) կը գրէ զիս, ըսաւ անծանօթը:

— Աստուած ամենակարող է մարդոց վերայ, պատասխանեց կրօնաւորը:

— Ձեր վերապատուութիւնը կրնայ հետս գալ» յարեց աշխարհականը:

Կրօնաւորն հնազանդեցաւ և իր ուղեցոյցին ընկերացաւ այնպիսի հանդարտ և բնական դէմքով մի՝ որ կարծես թէ անակնկալ բան մի չէր այս հանդիպումը, և հլու մանկան մի պէս եռեւէն կերթար, հաւատարմութեան ազդած անեղաստատ Ծիրօնը երկիւղածութեամբ պահելով, որ չարաշշուկ առածի մը պէս անմոռաց մնացած է մինչև ցայսօր Սպանիոյ մէջ:

Անծանօթն ու կրօնաւորն ի միասին քալեցին գնչուներուն երկայն, սև, ծուռումուռ ու գարշելի փողոցին մէջ, ուր ծայրէ ի ծայր ցանուած բազմաթիւ գինետանց կանթեղ-

(1) Այս բառը կրճատեալն է Ծիրօն (լռութիւն) բառին, և Սան պէնիտօ բառին որ հաւատաքննութեան ատեանն ենթելու դատապարտեալ անձանց հագցնելու սովորութիւն եղած դեղին չուխայէ փորուրարը կը նշանակէ, զոր մէկ անգամ հագնողն յաւիտեան պատուէն կիյնար և ամեն քաղաքական իրաւունքէ կը զրկուէր իւր ապագայ սերնդոց հետ:

(2) Կօրազա երկայն և սրածայր գլխարկ մ՚էր, որ հաւատաքննութեան խարոյկներուն դատապարտեալ անձանց գլուխը կը դնէին. և վերան բոցեր, սատանաներ և ուրիշ այլանդակ հրէշներ նկարուած էին: Այս բառն ալ հաւատաքննութեան ատենին ընտանիներուն խորհրդական նշաններէն մին էր:

(3) Աստուած բառը հաւատաքննականաց խորհրդական լեզուովը՝ հաւատաքննութեան մեծաւորը կամ հաւաքական առմամբ հաւատաքննութեան ատեանը կը նշանակէր:

ներէն զատ ուրիշ լոյս չէր տեսնուեր, և անախորժ ու շփոթ շշունջ մի կը լսուէր, որ գինով մարդոց ձայներու անճեթեթ խառնուրդ մ՚էր:

Սէվիլի ցած ժողովուրդը, գողերը եայլն, նոյն միջոցին իրենց զուարճութեանցը կ՚զբաղէին, և մանզանիլլա ու քսա-ժարէս կը խմէին նեղ ու երկայն քառակուսի գաւաթներով՝ որք դեռ այն ժամանակները գործածական էին Անտալուզիոյ գինետանց մէջ:

Փողոցին միւս ծայրին մօտ հասնելնուն, աշխարհականը կանգ առաւ գինետան մ՚առջև որ միւսներէն աւելի լուսաւոր էր, և դուռը ցոյց տալով՝ նշանացի առաջարկեց ընկերին որ ներս մտնէ:

Կրօնաւորն առանց վարանելու այն նողկալի տեղին սեմէն ներս մտաւ, վասն զի այն ժամանակները գինետանց մէջ կրօնաւոր տեսնելը կարգէ դուրս բան մի չէր. և յայտնի է որ Սպանիոյ մէջ կրօնաւորներն ամեն ժամանակ ամեն անարգ և եպերելի բաներու մէջ խառնուած են: Ասկէց առաջ եկած է անշուշտ այն արհամարհանքն ու ատելութիւնը որով հալածուեցան և վերջապէս վռնտուեցան Սպանիայէն:

Արդ, քարոզիչ կրօնաւորը գինետունը մտաւ: Ցած, երկայն և մութ սրահ մ՚էր սև ու ծխոտեալ պատերով, որ տեղ տեղ լայն ճեղքուածներ ունէր, որոց գոյնն աւելի բաց լինելով, պատին սև յատակին վրայ հին Եգիպտացւոց նշանագրերուն պէս մանրանկարներ կը ձևացնէին:

Թանձրաշէն ու կոտրտած նստարաններ դրուած էին սրահին չորս բոլորը՝ երկար և զազիր սեղաններու առջև, որք արմուկներու անդադար շփումէն յղկուելով տեսակ մի փայլուն առեր էին:

Պատերուն վրայ, ձեղունին կէս բարձրութեամբ խել մի կոշտ պատկերներ փակցուած էին, որք Սպանիոյ մէջ պաշտուած Ս. Աստուածածնի բազմատեսակ կենդանագիրներ կամ հաւատաքննութեան խարոյկներու ահռելի նկարներ էին: Այն պատկերներուն ամեն մէկուն վրայ գրչի հաստութեամբ երկերկու մանր մոմեր կամ ծխաքոյր ու ժահահոտ իւղի կանթեղ մի կը վառէր շարունակ, և գիշերներն ալ գինետան բոլոր լոյսն անոնք էին:

Առաստաղին գերաններէն վար բազմաճիւղի կեռեր կամ ճանկեր զամուած էին՝ որոնց կախուած էին՝ խոզի ապխտեալ ազդրեր, խոզի չորցուցած գիրուց, Թարմ միս, գինետան յաճախորդներուն խոյրերն և մինչև անգամ վերարկուներ։

Հոն գտնուած դժնէադէմ անձինքը, կրօնաւորներ, քաղդապատումներ, գնչուներ և հաւատաքննութեան ընտանիներ, վասն զի այս ամենն ալ կային գինետան մէջ, այս ամէն տեսակ անձինքը, կըսեմ, երկար սեղաններուն բոլորտիքը, ճրագներուն աղօտ և դողդոջ լոյսին և այն այլանդակ հանդերձարանին ներքև նստած տեսնողին՝ ստորերկրեայ դամբարանի մը մէջ կախաղաններու ներքև նստած սատանաներու ժողով կը կարծէր։

Գետինը մոխրագոյն ու խոնաւ հողով ծածկուած, կրօնաւորներուն հողաթափին կամ գնչուներուն մերկ ոտքերուն տակ չէր հնչեր. և կերկերեալ ձայներու շշունջը՝ ողբական սաղմոսերգութեանց ձայնի կը նմանէր։ Վերջապէս այս զազիր տեղը սոսկում և միանգամայն նողկանք կազդէր։ Այսպէս էին այն ժամանակ Թրիանայի արուարձանին գինետունները։

Քարոզիչ կրօնաւորը գնաց սրահին ծայրը սեղանի մը մէկ կողմը նստաւ, ուր ուրիշ մարդ չկար. յետոյ ընկերն ալ իւր քով նստելու հրաւիրեց։

— Հիմա կուգամ, ըսաւ անծանօթը. նախ պէտք է Տաբայի (1) հետ խօսիմ. և մանկամարդ աղջիկ մը ցուցուց, որ քանի մը քայլ անդին կանգնած էր գծուծ նկուղի մը դրանը մէջ, որ խոհարանի տեղ կը ծառայէր։

Տաբա՝ որ գինեպանին քոյրն էր, մանկամարդ և Թխորակ Անտալուզիացի մ'էր, կէս գնչու, բարակ և կոր սրունքներով. կարմիր Մայա կերպասէ շրջազգեստ մը հագած էր, որ հազիւ մինչև ծունկերը կը ծածկէր։ Երկար ու քիչ մ'ալ զանգուր սև մազեր՝ երկու հիւսքի բաժնուած՝ գլխուն երկու քովէն երկայնազեղ հասակին ի վար կախուած էին, և գլխոյն ետևի կողմն ալ նարնջագոյն ժապաւէնէ լայն վարսակալ մը կապուած էր երկայն գնտասեղներով, որոց պողպատեայ փայլուն գլուխներն աստղերու պէս կը շողշողէին։

(1) Փայլուն ու հնչուն մետաղ ըսել է։ Սպանիոյ ռամիկներն այս անունը կուտան գեղահասակ կանանց, գեղեցիկ կամ սիրուն ըսելու մտօք։

Անծանօթն ընտանեբար քովը գնաց և կարճ ու կամաց ձայնով ըսաւ.

Ֆրազքօն (1) եկա՞ւ, Տաբա.

— Դեռ ոչ, պատասխանեց Անտալուզուհին, բայց չուշանար։ Եղբայրս Փօքօն (2) զրկեցի իմաց տալու իրեն Թէ օրիորդ Տօլօրէզ այս իրիկուն կէս գիշերին տունէն դուրս պիտի ելնէ. Ֆրազքօ պիտի գայ հոս ձեզ գտնէ, ինչպէս նաև այս սուրբ մարդը՝ զոր Աստուած (3) իւր վստահութեամբ պատուած է։ »

Այս խօսքն ըսած ժամանակ Տաբա հետաքրքիր նայուածք մը նետեց կրօնաւորին գեղեցիկ և պատկառելի դէմքին վերայ։

« Նոյն ինքն է, ըսաւ անծանօթը, գերապայծառ և վերապատուելի հայր Պետրոս Արպուէզի մտերիմ խորհրդականը։ Թրիանայի կամուրջին բերանը հանդիպեցայ իրեն, ինչպէս որ Նորին բարձր սրբազնութիւնն իմացուցած էր ինձ, և հիմա միայն Ֆրազքօի կսպասենք մեր խորհուրդն ի գործ դնելու համար, եթէ օրիորդ Տօլօրէզ իւր խօսքին վերայ կենայ։

— Օրիորդ Տօլօրէզ պիտի դուրս ելնէ, տէր իմ, պատասխանեց Տաբա. ես իրեն նամակ մ'ալ տարած եմ իւր նշանածին կողմէն, զոր Նորին Սրբազնութիւնը Պետրոս Սամպէտրային (4) գրել տուաւ իբրև գրօսանք։

— Օրիորդն ալ իսկոյն հաճեցա՞ւ ժամադրեալ տեղն երթալու, հարցուց անծանօթը, զոր պատմութեանս դիւրութեան համար Էնրիքէզ պիտի կոչեմք։

(1) Ֆրանչիսկօս.

(2) Յովակիմ.

(3) Տես 11 բարդ երեսին ծանօթութիւնը։

(4) Ժան Բէրէզ Պ. Սամպէտրօ հռչակաւոր խաբեբայ մ'էր, ամէն տեսակ գիրերու կեղծը շինելու և նմանցընելու մասին խիստ ճարտար։ Այս մարդն էր որ Ճիզուիթի մը հետ միաբանելով՝ հաւատաքննութիւնն ու Ճիզուիթաց ընկերութիւնը հաստատեց Բօրթուկալի մէջ։

— Առաջ չհանեցաւ, պատասխանեց Շարա. բայց նամակը խիստ առիպողական էր. նշանածին կեանքը վտանգի մէջ պիտի իյնար. վասն որոյ օրիորդը բոլոր ուզածս խոստացաւ: Նշանակեալ տեղը պիտի երթայ այս իրիկուն. ուստի կը հասկնաք որ օրիորդին այս որոշումը մինակ իրմէն չէր, այլ ես բոլոր կարողութեամբս օգնած եմ:

— Օրհնեալ լինի Աստուած, գոչեց Էնրիքէզ կեղծ ջերմեռանդութեամբ մի. դու ճշմարիտ փնուկ մ'ես Շարա. և հոգւոյս վրայ կերդնում որ Նորին բարձր Սրբազնութիւնը ձեզմէ աւելի յարմար և յաջող մէկը չէր կրնար ընտրել իր ամենասուրբ և անայլայլակ կամացը գործիք ընելոյ համար: Լաւ կը հասկնաս, Շարա, որ մեր սուրբ Հաւատաքննիչն ուրիշ նպատակ չունի, բայց միայն այդ աղջկան հոգին սատանային ձեռքէն ազատել, թող չտալով որ անուանեալ Տօն Էսթէվան Վարկասի հետ, որոյ համար Մարրանօի (1) որդի և Մաւրիտանացիի թոռ է կըսեն:

— Օ՛, այդ ճշմարիտ է, ըսաւ Շարա երեսը խաչակնքելով. Մօնսինեօրը սուրբ մ'է. ինչ որ ընէ՝ երկինից շահուն համար կընէ: Բայց ինձ համար փնուկ է մի՛ ըսեր, աւելցուց սարսափելով. այդպիսի խօսք մի պէտք չէ ընել Հաւատաքննութեան ընտանիի մի բերնէ. վասն զի կրնայ զիս առաջիկայ մեծ խարուկազոհին մատնել, որ պիտի կատարուի մեր սիրելի տիրոջ Տօն Քարլօ Թագաւորին յաղթութիւններ տօնելոյ համար:

— Մի վախնար, Շարա, անհոգ եղիր, դու բարի կաթոլիկ մ'ես և սուրբ Հաւատաքննութեան հաւատարիմ ծառայ: Այո՛, շատ չանցած մեծ խարուկազոհ մի պիտի ունենանք, որ մեր սիրելի տէր և Թագաւոր Տօն Քարլօի գահակալելէն ի վեր առաջինը չի պիտի լինի. և ես քեզ Մայօրի հրապարակին մեծ պատշգամին վերայ պատուական տեղ մի կը տանիմ, ուսկից լաւ մի կը տեսնես շուն հերետիկոսաց խորովիլը:

— Իրաւ, գոչեց մանկամարդ Անտալուզուհին՝ ուրախու-

(1) Մարրանօ խոզ ըսել է: Այս անունը կուտային Սպանիոյ մէջ՝ կաթոլիկութեան դարձած Մաւրիտանացի արաբներուն ու հրեաներուն:

թեամբ ձեռքերն իրար զարնելով: Պարոն Էնրիքէզ, կըսեն թէ տասնեւհինգէն աւելի հերետիկոսք պիտի այրին. և ուրիշ շատերու ալ Նորին բարձր Սրբազնութիւնը շնորհ պիտի ընէ, թէ որ հերետիկոսութիւննին ուրանան և իբրև բարի քրիստոնեայ մեռնիլ ուզեն: Այս վերջինները՝ բոցերուն մատնուելէ առաջ խեղդամահ պիտի լինին: Ո՜հ, ինչ գեղեցիկ տեսարան մի պիտի լինի, Պարոն Էնրիքէզ, և այս ամենն ինձ տեսնել պիտի տաք, այնպէս չէ:

— Կերդնում, պատասխանեց Հաւատաքննութեան ընտանին, յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, և հրամանաւ Սէվիլի ամենասուրբ հաւատաքննիչին: Սքանչելի տեսարան մի պիտի լինի, աւելցուց Էնրիքէզ՝ բերկրութեամբ տեսնելով որ գնչուհւոյն ջերմեռանդութիւնը կը բորբոքէր Հաւատաքննութեան վերայ:

Բայց թէ որ ուշադրութեամբ նորա դէմքը դիտէր, պիտի տեսնէր որ կարմիր շրթունքն անզգալի կերպով ճերմկցած, աշխոյժ ու վառվռուն աչերը սարսափով լցուած էին, և եթէ աւելի մօտը լինէր, սև թուխիշէ բաճկոնին ներքեւէն սրտին անկանոն և զահավէժ բաբախումը կրնար լսել:

Խեղճ Անտալուզուհին չէր կրնար՝ իւր պապերը մտքը բերելով՝ զուտ կաթոլիկ արիւնէ սերեալ չլինելուն համար Հաւատաքննութեան բոցերէն անհոգ լինել. ուստի երկիւղէն ինքզինք Հաւատաքննութեան խոնարհ աղախին մ'ըրած էր, և հիմա ալ Քրիստոսի գինուորին (1) սուտ բարեպաշտութենէն ու կեղծաւորութենէն չկրնալով քաշուելու, ինքզինք ուրախ ցուցընելու ջանաց ու ցնծագին դէմքով մի գոչեց.

«Ո՜հ, ինչ գեղեցիկ բան պիտի ըլլայ, ինչ գեղեցիկ: »

Նոյն միջոցին տեսաւ որ քարոզիչ կրօնաւորին սև ու խոշոր աչերն իւր վերայ ուղղուած էին: Կրօնաւորը նորա խօսակցութեան ոչ մէկ բառն և դէմքին ոչ մի շարժումը չէր կորուսած:

(1) Այսպէս կը կոչուէին Հաւատաքննութեան ընտանիներն՝ այն օրէն ի վեր (1494) որ Թոմաս Թօրքուէմատա՝ գմնեայ դոմինիկեանն՝ անոնց երիտասարդները գինուորեց: Թօրքուէմատա այնչափ անգթութիւն ըրաւ, լրտեսութիւնն ու մատնութիւնն այնչափ քաջալերեց, որ ամեն մարդ, մինչև անգամ ազնուականները խոհեմութիւն դատեցին Հաւատաքննութեան ընտանի կամ Քրիստոսի գինուոր լինել, քան թէ դուրս մնալով կասկածելի ամբաստանուիլ:

5026

«Գինի բեր մեզ, աղջիկս» ըսաւ հաւատաքննութեան ընտանին:

Խեղճ Տարա ուրախ ըլլալով որ կրօնաւորին սուր նայուածքէն և այս խօսակցութենէն պիտի ազատէր, վասն զի ամեն վայրկեան կը դողար որ իր զգացած սարսափը կը յայտնուի. Տարա, աշխոյժ և թեթև, վազեց հողէ սափոր մի լեցուն գինի բերաւ ու Նորին վերապատուութեան առջև դրաւ:

Երբոր Էնրիքէզ աթոռակ մի յառաջ կը քշէր կրօնաւորին դէմը նստելու համար, նոր մարդ մի գինետան դռնէն ներս մտաւ, հաւատաքննութեան անձնուէրին մօտեցաւ և աչքովը կրօնաւորը ցուցնելով՝

«Մեր սուրբ ստոիկանն այս է, հարցուց փաղաքուշ ձայնով մի:

—Նոյն ինքն է, «Պարոն Ֆրազքօ» պատասխանեց Էնրիքէզ:

Կրօնաւորն ոտք ելաւ և իր երկու ձեռքը խաչաձև կուրծքին վերայ դրաւ: Նոր եկողն ալ նոյնն ըրաւ: Կրօնաւորն հակադարձ խաչաձև մի ըրաւ իր ձեռքերովը և յետոյ գլուխը դէպ ի Ֆրազքօ խոնարհեցոյց ողջունելոյ կերպիւ: Ֆրազքօ ալ նոյն շարժումն ըրաւ, այնպէս որ երկուքին գլուխը մեղմով իրարու դպան: Այս էր հաւատաքննութեան ընտանիներուն յատուկ ողջունի ձևը:

Բայց Ֆրազքօ այս ծանօթական նշաններով գոհ չըլլալով՝ կուրծքը բացաւ և իր պատմուճանին ներքև արծաթեայ տախտակ մի ցուցուց, որոյ վերայ Քրիստոսի պատկեր մի քանդակուած էր գլխիվայր, և պատկերին կուրծքին վերայ ալ արև մի՝ ի նշան լուսոյ, որ ծիծաղաշարժ նշանաբանն էր հաւատաքննութեան, այն մոլորութեան ու ջնջման հրեշտակին:

Այս վերջին նշանին Ֆրանչիսկեանը (կրօնաւորը) չպատասխանեց:

Այն ժամանակ Ֆրազքօ կասկածաւոր աչքով մ' Էնրիքէզի նայեցաւ:

Էնրիքէզ ուսերը թոթուեց անհոգ և վստահ դէմքով:

«Այս մարդը մեզնէ չէ, ըսաւ կամաց մի Ֆրազքօ:»

Էնրիքէզ տարակուսական շարժում մ' ըրաւ:

«Մեզնէ չէ, կըսեմ քեզ, կրկնեց Ֆրազքօ, մեզ նենգութիւն եղած է, նենգութիւն, կը հասկընաս.» և Էնրիքէզի ձեռքն ուժով մի սեղմեց, վայրագ զայրոյթ մի փայլելով իր դժնեայ դէմքին վերայ:

Այս խօսքերը ցած ձայնիւ կարտասանուէին. այսու ամենայնիւ գինետան յաճախորդները կրցին նշմարել այս շարժումը՝ որ կռիւ կը գուշակէր: Ամենուն աչքը կրօնաւորին վերայ ուղղեցաւ, որ հանդարտ և անշփոթ նստած, առաւել ականատես կը թուէր քան թէ գործակից այս տարօրինակ տեսարանին:

Ոմանք, Ֆրանչիսկեանը տեսնելով, որոյ վեհ դէմքը պատկառանք կազդէր, մռմռալ սկսան, և այն յելուզակներուն բերնէն սպառնալիք ցայտեց Էնրիքէզի և Ֆրազքօի դէմ:

Հաւատաքննութեան մուրիդները՝ թէ և իրենց թշնամանք մ' եղած ժամանակ վրէժ առնելու վստահ էին, այսու ամենայնիւ Թրիանայի արուարձանին բնակչաց հետ կռուելէ ալ չէին վախնար. գիտէին որ նորա կրօնաւոր մի պաշտպանելու համար ջարդուիլն աչք կառնուին, բայց բան մի կար որ քահանաներէն ու կրօնաւորներէն աւելի ազդեցութիւն ունէր ժողովրդեան վերայ, այն էր հաւատաքննութիւնը:

Ֆրազքօ՝ դժոխային խորամանկութեամբ մի խմողներուն դարձաւ, որոց նայուածքն ու շարժումները թշնամական դիտաւորութիւններ կը յայտնէին. «Եղբարք, գոչեց, յանձն կառնուք հաւատաքննութեան թշնամի մի պաշտպանելու չափ գէշ կաթոլիկ ըլլալ:»

Հաւատաքննութեան ահաւոր անունը լսելուն՝ ամենն ալ գլուխնին խոնարհեցուցին, և երեսնուն գոյնը նետեց: Կը թուէր թէ կայծակ ինկաւ այն դաժան և կռուասէր մարդոց մէջ, և մէկն ալ չհամարձակեցաւ այնուհետև բերանը բանալ:

Այն ժամանակ, քարոզիչ կրօնաւորն՝ առանց ուշադրութիւն ընելու ոչ Ֆրազքօի բարկութեանն և ոչ գինետան յելուզակներուն ապշութեանը, ծանրութեամբ ելաւ ու դէպ ի դուռը շտկուեցաւ տխուր լռութեամբ:

Ինչ, գոչեց Ֆրազքօ, պիտի թողո՞ւք որ այս մարդը փախչի: Ձեզնէ մէկը չպիտի երթայ սուրբ ատեանին զինուորներուն իմաց տալ:

— Ես, ես» գոչեց Տարա սարսափով: Միանգամայն դէպ

ի դուռը վազեց ինքզինք հաւատարմնութեան անձնուէր ցուցընելու և վախցած հանապազօրեայ վտանգէն ազատելու համար. բայց երբոր դուռը բանալու վերայ էր, Ֆրանչիսկեանն երկար և խորազնին նայուածք մի ձգեց նորա վերայ: Տարա զերբնական ազդեցութենէ մի զարնուածի պէս շուարեցաւ մնաց, և ձեռքերն իրար կցելով՝ ծունկի վերայ եկաւ Աստուծոյ մարդոյն առջև:

Գինետան սպիկաներն ալ մի և նոյն բզզացումէ գրդեալ՝ ամենն ալ ձեռքերնին կրօնաւորին երկնցուցին, որպէս թէ նորա օգնութիւնը խնդրելով ծածուկ իշխանութեան մի դէմ՝ որում անսաստել չէին համարձակեր:

Այն ժամանակ կրօնաւորը վեհ դէմքով մ՚ այն մունչ և մտադիր ժողովին դարձաւ, երկնային նայուածքով մ՚ օրհնեց, և դռնէն դուրս նետուելով՝ հեռացաւ աներևոյթ եղաւ. և ոչ ոք, նոյն իսկ Ֆրագքօ անգամ՝ չի համարձակեցաւ զայն արգելուլ:

Մտանուեցմնք, անխռնեմ, բսաւ Ֆրագքօ Էնրիքէզի, որ ուրիշներուն պէս ապշած մնացած էր:

— Մի վախնար, մեր խորհրդին տեղեակ չէ, պատասխանեց Էնրիքէզ:

— Ուրեմն հիմա գործի ձեռք զարնեմք, գոչեց Ֆրագքօ բաջալերուելով. ուրիշ մարդոյ պէտք չունիմք: »

Եւ Բրիտոսի երկու զինուորները զինատունէն դուրս ելան:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԿԱՐԴԻՆԱԼԻ ՊԱԼԱՏԸ

Թրիանայի արուարձանին ծայրը վաղեմի չէնք մի կար արաբացի ոճով, որոյ աւերակներն ապաստան մ՚էին գիշերային Թռչնոց (1):

Բնակարան չունեցող մուրացկաններ, անհոգ գնչուներ՝ շատ անգամ քարերուն մէջ պառկած կը ննջէին այն տաք գիշերները, որ Անտալուզիոյ մէջ ամեն օթեւան անօգուտ կ՚ընեն. ձմեռ ցուրտերն ալ պատսպարութեան կամայ՝ արևը նստելէ ետև՝ կերթային այն աւերակներուն ետև ինքզինքնին կը պատսպարէին դառնաշունչ հովին խստութենէն:

Բայքայեալ պատերուն բնդարձակութենէն, և տակաւին անաղարտ մնացած ճարտարապետական զարդերէն կրնար դիւրաւ հասկցուիլ որ ժամանակաւ հոյակապ պալատ մ՚էր այն. վասն զի աւերակներուն մէջ տեղն արաբացի նկարներով ու քանդակներով պճնեալ կամարի մի ներքև գեղեցիկ սիւներու երկար շարք մի կար, բստ երևութին դիւրեղծ, բայց դեռ անարատ որմով մի շրջապատեալ, և ամբաշէն դռնով մի զոցուած: Այս սիւնազարդ կամարայարկը ժամանակաւ փառաւոր սրահ մի լինելու էր:

Փլատակներուն մէջ տեղ տեղ վայրի Թուփեր բուսած էին, շառագոյն ծաղիկներով սէզեր, անուշահոտ դեղին շահոքրամներու տունկեր, վայրի վարդենիներու և սարդենիներու Թաւախիտ Թուփեր, որք իրենց հովանաւոր և կենդանի կանաչներովն աւերակներուն մերկութիւնը կը ծածկէին:

---

(1) Սպանիոյ մէջ կաթոլիկներն մինչափ քանի տեղ չէին դներ արաբացւոցմէ մնացած գեղեցիկ ու հոյակապ շէնքերն, որ բաց իմէկ քանի խիստ երևելիներէն՝ որք կրօնաւորաց ձեռքն անցած էին, մնացածները մուրացկաններուն գնչուներուն և չարագործներուն Թողուած էին:

Այս զարմանալի տեղը Կարպոնեայի միաբանութեան (1) անդամոց ժողովարան և նոցա մեծաւորին պալատն էր:

Նոքա՝ որ Սէրվանթէզի լուրերը կարդացած են, կը յիշեն Սէվիլի գողերուն գլուխ Մօնիբօտիօյի այլանդակ և ծիծաղաշարժ նկարագիրը: Այն ժամանակը, այսինքն Սէրվանթէզէն յիսուն տարիի չափ առաջ, արդէն գողերու միաբանութիւն մը կար՝ ոստիկանութեան մի քանի անդամոց պաշտպանութեան ներքև: Այս եղեռնագործ ընկերութիւնը՝ որոյ ծագումը տասնևհինգերորդ դարուն սկիզբները կ'ելնէ, այն ժամանակ իրեն գլուխ ունէր տարօրինակ մարդ մի, լուրջ և միանգամայն երգիծիչ դէմքով և զարշելի ճռռախօս լեզուով, որ գոնէ բնաւորութեան կողմէն հինտիպ մ'է, որ 1821 ին տակաւին կը գտնուէր Սպանիոյ մէջ:

(1) Այս անունով գաղտնի ընկերութիւն մի կար Սպանիոյ մէջ՝ գողերէ ու աւազակներէ բաղկացեալ: Կատարելապէս կազմակերպեալ ընկերութիւն մի, որոյ նպատակն էր ամեն կերպ ոճիրներու գործիք լինել: Ով որ մէկէ մի վրէժ առնուլ կամ անոր գէշութիւն մ'ընել ուզէր, այս ընկերութեան կը դիմէր, և սակ վճարելով՝ ուզածն ընել կու տար. ծեծել, գետին մէջ խեղդել, դաշոյնով վիրաւորել կամ սպաննել, ինչ որ ուզէր: Սպանութիւնը սուղ կը վճարուէր, բայց կատարումն անվրիպածելի էր. վասն զի Կարպոնեայի միաբանութիւնն իր միանգամ խոստացածն անպատճառ ճշդիւ կը կատարէր:

Այս միաբանութիւնը կամ եղբայրութիւնը կը բաղկանար մեծաւորէ մի, որ Հէրմանօ Մայօր (գերագոյն եղբայր) կը կոչուէր, և արքունի պալատը կը բնակէր, ուր շատ անգամ բարձր պաշտօններ կը վարէր: Այս գերագոյն եղբայրն հրամաններ կը ղրկէր գաւառաց մեծաւորներուն, որ Խարիֆազօս կը կոչուէին, և զարմանալի փութով ու ճշդութեամբ իր հրամանները կը կատարէին: Իսկ Կարպոնեայի անդամներն՝ որ խիստ բազմաթիւ էին, կը բաղկանային Փուագօնէրէ կամ Փռավօնէրկ՝ որ ընդհանրապէս վարպետ սուսերամարտներ, աներկիւղ մարդասպաններ, ծայրագոյն աւազակներ էին, որոց քաջարտութիւնն հարձակմամբ և մինչև իսկ կախաղանի առջև անվրդով էր: Ընկերութեան լեզուովն այս Փուագօնէրք Բուէրկասօ:կս հարուածատու կը կոչուէին: Անոնցմէ ետքը կուգային Ֆլօրիասօրները, նախանձարտիկները, որ պատանիներ էին, ամեն ալ ճարպիկ գողեր, մեծ մասը Սէվիլի, Մալակայի ու Մէլիլայի նաւարաններէն փախած: Անոնք նորընծայ եղբարք ալ կը կոչուէին: Անոնցմէ ետև կուգային Ֆուէլլէները, հծծողները, որոց պաշտօնն էր քաղաքացի բնտանեաց վրայօք գիտցածնին երթալ մեծաւորին ականջն ի վար պատմել: Անոնք վարպետ կեղծաւորներ լինելով, միամիտ քաղաքացեաց տուները կը մտնէին, և նոցա գաղտնեացը վերահասու կը լինէին: Ամենն ալ բարեպաշտ դէմքով ծերունիներ էին, որ ցերեկները միշտ եկեղեցիներուն մէջ կը տեսնուէին, ձեռուըննին մէկ մէկ համրիչ կամ վարդարան, ի բաց առեալ իրենց պաշտօնին ժամերը՝ որ Կարպոնեայի մեծաւորին կամ հաւատարմչին քով կանցունէին. վասն զի սոցա մեծ մասը միանգա-

Նոյն 1534 Փետրուարի իրիկունն, ուր նախընթաց գլխոյն մէջ պատմուած իրողութիւններն անցած էին, Կարպոնեայի մեծաւորին պալատին մէջ ալ ոչինչ նուազ հետաքրքրական և աւելի կարգէ դուրս տեսարան մի կը տեսնուէր:

Ժամը տասնին (բստ Եւրոպացւոց) միջոցները՝ Կարպոնեայի պալատին ծանր դուռը բացուելով, երսունի չափ անձինք ամեն սեռէ ու հասակէ լռութեամբ և նախազգուշութեան կարգաւ ներս մտան:

Սրահը բաւական աղէկ լուսաւորուած էր ռետինէ ջահերով՝ որք սիւներուն վերայ գամուած մանեկաձեւ բեւեռներու մէջ անկուած էին, և սրահին մէջտեղ կարգին մեծաւորը կանգնած էր:

Յաղթանդամ և կորովի մարդ մ'էր. իւր Թխորակ դէմքը՝

մայն Կարպոնեայի լրտես և հաւատարմութեան բնտանի էին: Կարպոնեայի միաբանութիւնը նաև բազմաթիւ գողնութարոյցներ ունէր, որ Ֆօպէրպէրա կը կոչուէին, և շատ ալ տղայք տասնէն տասնհինգ տարեկան, որ Չիֆաչօ (աշծեամն) կը կոչուէին: Սոքա կարգին ընծայացուներն էին, և գոնէ տարի մի ծառայութիւն պետի ընէին միաբանակից լինելոյ պատուոյն արժանանալոյ համար: Միաբանակից եղբայր մի՝ որ երկու տարի անձնուիրաբար և արժանապէս ծառայութիւն ընէր՝ Կուապօ կը լինէր, որ ընկերութեան ամենէն բարձր աստիճանն էր՝ մեծաւորէն ետև: Այս ամենէն զատ՝ Կարպոնեայի ընկերութիւնը բազմաթիւ Սէրէնաներ (յուշկապարիկ) ունէր, որոնք մանկամարդ ու գեղեցիկ կանայք էին. մեծ մասը գնչու: Անոնք միաբանութեան խումբի տէր անդամոց հարճերն էին, և իրենց գլխաւոր պաշտօնն էր Կարպոնեայի գործողութիւններուն ենթակայ լինելիք անձինքն հրապուրելով յարմար տեղեր տանիլ ու մատնել: Ասոնց ամենուն վերայ աւելցնելով Ակկուազիլներ (դատաստանական նուիրակ կամ կոչնատար), ամբաստանող փաստաբաններ, կրօնաւորներ, կանոնիկոսներ և մինչև անգամ եպիսկոպոսներ ու հաւատարմնիչներ, որք գործիք և պաշտպան էին Կարպոնեայի ընկերութեան, որում յաճախ պէտք կունենային կամ սակ կուտային, կրնամք գաղափար մ' ունենալ այս ընկերութեան վերայ, որ չորս հարիւր տարիէն աւելի ժամանակ չարչարեց ու տառապեցուց զՍպանիա:

Կարպոնեայի ընկերութիւնը տասնևհինգերորդ դարուն սկիզբներն հաստատուեցաւ, և 1821 ին ջնջուեցաւ քաղաքական որսորդ զօրաց ձեռօք՝ որոց հրամանատարն էր սոյն ծանօթութիւնները գրող Պ. Մանուէլ Բուէնոփա: Այս կարգէ դուրս ու սոսկալի ընկերութեան բոլոր Թուղթերը, որ իւր կանոնները, հրամանագիրերն և բազմաթիւ նամակներ պարունակող մեծահատոր գրքեր էին, Սէվիլի եղեռնադատ ատեանին դիւանատունը գրուեցան սոյն անձին ձեռօք 1821 Սեպտ. 15 ին: Ֆրանսիզգօ Բօրթինա, որ 1821 ին Կարպոնեայի ընկերութեան մեծաւորը կամ գլուխն էր, իւր քանի չափ համախոհներուն հետ բռնուեցաւ, և 1822 ին Նոյեմբեր 25 ին Սէվիլի հրապարակին վրայ կախուեցաւ ութիչ տասն և վեց մեղսակիցներու հետ:

որոյ վերայ քանի մ' ասլիներ կը տեսնուէին, խորամանկութեան յանդգնութեան պաղարիւնութեան, և երբեմն ալ երբոր կը ժպտէր՝ հեզնութեան ու երգիծանութեան զարմանալի խառնուրդ մի կը ներկայացընէր: Իր այրական լուրջ ձայնն ազդու հնչիւն մ' ունէր. և երբոր հրաման մի կընէր, իր կամաց ուժգնութիւնն իշխանական ազդուութիւն մի կըտար իւր նայուածքին ու շարժման: Թանձր կտաւէ շապիկ մի հագած էր, թուխ պատմուճան մի թիկնոցի պէս ուսը ձգած և կտաւէ վարտիք մ' իր ազդրերը գոցած էր ծունկէն վեր: Մերկ և ջղոտ սրունքը մազերով ծածկուած էին, և լայն տափակ ու կոնձմտած ոտքերը՝ որ ցած սերունդէ մի յառաջ եկած լինելուն և կարգէ դուրս ուժեղութեանը նշան էին, Ալբարկաթա ըսուած տեսակ մի կօշիկներ կը կրէին, որք շատ մի բարակ չուաններով ոտքին կոճերուն կապուած էին:

Այս մարդը Մանտամիէնթօ (հրամանատար) կը կոչուէր:

Սրանք մանող զանազան անձինք մեծաւորին բոլորտիքը շրջանակ մի կազմեցին: Իր երկու քովը կանգնեցան արժանապատուութեան կարգաւ երկու կորովադէմ Կուապօներ: Աջ կողմինը Մաեօրինա (երբաձեռն) կ'անուանէր. վասն զի անհամեմատ ճարպիկութիւն մ' ունէր անցած ժամանակ դաշոյնի հարուած տալու, այնպիսի արագութեամբ, որ զարնուողն հարուածին ուրկէ գալը չէր կրնար տեսնել. միանգամայն ամենայաջողակ սուսերամարտ և ատրճանակ գործածող մ'էր:

Միւսը Կուէրպօ տէ Հիէռօ (երկաթէ մարմին) կը կոչուէր: Երեք անգամ հարցափորձի դժնդակ տանջանքներուն տոկացած էր՝ առանց իւր եղեռնագործութիւնները խոստովանելոյ, առանց ուրիշը բերան տալոյ և առանց իր մարմնոյն վերայ ակարութիւն կամ վնաս մի զգալոյ:

Ասոնցմէ ետև կանգնած էին երկու ծերունի Թուկլէներ, որք իրենց բարեպաշտ երևութին օգնութեամբ լրտեսութիւն և առաջնորդութիւն կընէին ընկերութեան՝ երբոր առաջակութիւն մի կար ընելիք.

Յետոյ կուգային Բօյէրբէրա կոչուած պառաւ կանայք, որք խիստ պիտանի էին ընկերութեան: Ասոնցմէ ետև կուգային քանի մի Ճիվաթօներ այլ և այլ կերպարանքով. և

վերջապէս մէկ քանի մանկամարդ կանայք՝ որ Սէրէնա կը կոչուէին: Ասոնք ընկերութեան յառաջակայներուն զուարճութեանցը ծառայելէ զատ՝ պաշտօն ունէին նաև իրենց հրապուրիչ գեղովը դատաւորներուն, իրաւաբաններուն և ոստիկանութեան գործակալներուն սիրտն որսալու: Շատ անգամ ասոնց հրապոյրներն անզօր չեղան թուլամորթ կանոնիկոսներու և նեշտասէր աբբայներու վերայ՝ որք այն ժամանակներն անսահման ազդեցութիւն ունէին թէ մարմնաւորին և թէ հոգևորին վրայ:

Շրջանակէն դուրս և քիչ մի մեկուսի յեցած էր խոնարհ դէմքով պատանի մի, որ Կարապաթօ (1) կը կոչուէր, և ժողովն ալ անոր համար գումարուած էր:

Պարոն Մանտամիէնթօ զօրեղ նայուածք մի պտտցուց ժողովին վրայ, ջերմեռանդութեամբ երեսը խաչակնքեց, և պատին վրայ փակած Ս. Աստուածածնայ պատկերի մի դառնալով աղօթք մի մրմռաց:

Նոյնն ըրին և բոլոր ժողովականք:

Յետոյ Մանտամիէնթօ հետևեալ ատենաբանութիւնն ըրաւ:

«Ազնիւ և արի ասպետք դաշոյնի, հաւատարիմ Թուկլէներ, պիտանի Բօյէրբէրաներ, հրապուրիչ Սէրէնաներ, ճարպիկ Ճիվաթօներ, և այլ ամեն անդամք այս պատուական ընկերութեան, ողջոյն ձեզ: Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս և իւր Սուրբ Մայրն իրենց երկնային պաշտպանութիւնը ձեզ շնորհելով՝ ազատ պահեն ձեզ Ալկուազիլներէ, արքառաքլէ, տանջանարանէ, կախաղանէ, և փախուստ (խոստովանութենէ), որ շատ անգամ ձեզ մահաբեր, և ձեր եղբայրներուն համար ալ միշտ վտանգաւոր են:

Ձեզ այսօր հոս գումարելուս պատճառը ձեր հետ խօսակցիլ է այնպիսի բանի մի վերայ՝ որ մեր իրաւանցը կըդպչի, և կրնայ ընկերութիւննիս վտանգի մէջ ձգել:

«Ամենքդ ալ գիտէք, որդեակներս, թէ քանի որ շնորհօքն Աստուծոյ իմ հրամանիս ու առաջնորդութեանս ներքև կաշխատիք, ընդամենը տասներկուքի չափ ընկեր ու-

(1) Կարապաթօ. բազմաճիւղի ճանկ: Այս անունը կուտային Սպանիացիք բատորին ատրճանի անկիրթ տղայոց և պատանեաց՝ որ ընդհանրապէս գող կամ բանտարկեալ էին:

նեցանք ճօճել (կախուած), քառասնի չափ ճեծեալ (էշով կիսամերկ քաղքին փողոցներուն մէջ պտըտելու և առակ նշաւակի լինելու դատապարտուած), և մէկ քանի ալ արքունական նաւաստի (տէրութեան նաւարանին մէջ շղթայակապ աշխատութեան դատապարտեալ):

« Զիս ձեր եղբայրութեան գլուխ ընտրելնիդ առաջ՝ այս թուոյն վեցպատիկը կը կորսնցնէինք ամեն տարի, և ան ալ միայն Սէվիլի մէջ: Այս տարի հազիւ վաթսուն զոհ, որոց կէսը թխամորթ են, զայլին որկորն (քանտ) ինկան. և կրնամ հաւաստել թէ այս միջոցիս անոր ժանեացը մէջ գտնուող մեր երեսնի չափ եղբարց մէջ հազիւ երեք ճօճելի, հինգ կամ վեց նաւաստի և տասներկուքի չափ ճեծեալ պիտի ունենամք: Կը կարծեմ որ ասոնցմէ զատ երկու կամ երեք ձաղկեալ պիտի ունենամք, և մեր քոյրերէն մէկ երկուքն ալ մեղրաթուրմ [1]: Ասոնց առաջքը չկրցանք առնուլ: Բայց թէ որ բաւական ստակ ունենամք աւելի պատարագ ընել տալու և Ալկուազիլներն աւելի առատապէս վարձատրելու, մեր գործերն աւելի յաջողութեամբ կը քալեն: Ահա այս է, որդեակներս, Կարտունայի այսօրեայ ծաղկեալ վիճակը:

« Այս իմ գոյժս ծառայութիւններս ձեզի յիշեցընելով՝ յարեց Մանտամիէնթօ կեղծ համեստութեամբ, չէ թէ իմ հանճարս ձեր աչքին փայլեցընել կուզեմ, զոր Աստուած, որուն ամենախոնարհ մէկ գործիքն եմ ես, պարգևած է ինձ, այլ կուզեմ հասկըցընել ձեզ թէ որչափ հարկաւոր է մեզ ամենասերտ միութիւն և կատարեալ համաձայնութիւն ունենալ մէջերնիս, որպէս զի կարենամք ամեն հնարաւոր յաջողութեամբ մեր օգտաւէտ արհեստն ի գործ դնել, և մեզ գործածող տիկնանց և պարոններուն յարգանացն ու համարմա-

[1] Սպանիոյ մէջ սովորութիւն կար որ խառնակեաց և մանաւանդ տղայք գլխէ հանող կանայքը պատժելու համար՝ կէս մէջքէն վեր կը մերկացնէին, մարմինը մեղրով կ'օծէին, գլուխն ստուարաթղթէ սրածայր խոյր մի կը դնէին, և էշումի վրայ հեծցուցած փողոցներէն կը պտտցընէին: Միանգամայն ետևէն ալ երկու մարդ կերթային ձեռքերնին մէկ մէկ զամբիւղ հաւի փետուրներով լցուած, զորս մեղրոտ դատապարտելոյն վրայ կը ցանէր, և ասանկով այլանդակ ու ծիծաղաշարժ կերպարանք մի կ'առնէր դատապարտեալը:

նըն արժանի լինել: Հիմա գամք մեր այս գումարման նպատակին: »

Նոյն միջոցին մեծաւորն իր հետազօտ աչքն իր շուրջը պտտցընելով՝ տեսաւ Կարապարօն որ խոնարհաբար սենեկի մը կրթնած կեցած էր, և նշանացի հրաման բրաւ որ մօտ գայ:

Կարապարթօ փութով հնազանդեցաւ, և զինքը մեծաւորէն բաժնող կենդանի շրջանակը բացուելով, պատանին անցաւ յառաջ եկաւ Մանտամիէնթօյի քով:

Կարտունայի մեծաւորը պատանւոյն ձեռքէն բռնեց, և ժողովին ցուցընելով՝ իր բանախօսութիւնը շարունակեց այսպէս.

« Եղբարք. Պարոն Մանօֆինա և Բուէրբօ տէ Հիէրօ, այս տղան Մայր եկեղեցւոյ գաւթին սիւներուն տակ գտած են, որ նախ պարոնի մի գրպանէն թաշկինակ մի և նորէն ալ կուսանաց վանքի մ'աւանդատան վերակացուին ծանրկէկ քսակը գողցեր է: Ճշմարիտն ըսելով մեծ ճարպիկութիւն բանեցուցած է այս գործողութեան մէջ. բայց սա ալ ճշմարիտ է, որ մեր եղբայրութեան անդամ չլինելով, մեր կարգին օրինացը հակառակ վարուած է՝ առանց հրամանի գողութիւն ընելով և մանաւանդ եկեղեցւոյ ինչքը յափշտակելով:

« Պարոն Մանօֆինա և Բուէրբօ տէ Հիէրօ այս տղուն լաւ տրամադրութիւնն ու կանխահաս տաղանդը դիտելով, որ Աստուծոյ և մեր դասերուն օգնութեամբ Կարտունայի պարծանք պիտի լինի, կըսեն, բռներ մեզի բերեր են՝ փոխանակ մուխին (ոստիկանութեան) յանձնելու, որ թերևս անոր յաջող տրամադրութիւնները կը խեղդէր: Այսու ամենայնիւ այս տղան մեր կանոնաց դէմ վարուած լինելով՝ անգամ մի մտրակուելու արժանի եղած է:

« Դուք ինչ կըսէք, Պարոններ, ըսաւ Մանտամիէնթօ՝ աչքը ժողովին վրայ պտտցընելով:

— Մեծաւորն իրաւունք ունի, մրմռացին աւազակները. այդ տղան անգամ մի մտրակուելու արժանի է: » Մանօֆինա և Բուէրբօ տէ Հիէրօ քթերնուն տակէն մռնչել սկսան այս առաջարկութեան դէմ:

« Անիծեալ սինլքորներ, մրմռաց Մանօֆինա. հոս ալ Վարդապետի եղբայրութեան պէս է. միշտ աւելի կը պատասխանէ այս խաժամուժը:

— Այսպիսի ընտիր ճիրան մի ձեռքէ հանել, յաւելցուց Բուէրրօ տէ Հիէրօ :

— Մատնուի, մատնուի ըսին նորէն քանի մի Թօպէրթէրաներ քորենիի ծիծաղով, երկու երեք երկայն ու երերուն ակռաներ ցուցընելով, որք վարազի վրիժակներու պէս իրենց վարի շրթունքներուն վրայ կիյնային :

Մանտամիէնթօ անխռով կեցած էր, բայց իր բոլորտիքն անցած անցքերն իր ուշադրութենէն չէին վրիպեր : Ուստի թողուց որ յուզմունքն ինքնին հանդարտի . յետոյ վերստին ժողովին դառնալով.

« Ի՞նչ է ձեր կարծիքը, պարոններ » ըսաւ այնպիսի ձայնով մի՝ որ աւելի հրամայական էր քան թէ յարգական : Ամենն ալ լռեցին, և այն ապուշ դէմքերը կրաւորական և կոյր հնազանդութիւն մի ցոյց տուին, որ հասարակ էակներու բնական յատկութիւնն է մեծամեծար մարդոց առջև:

Միայն երկու Կուարօներն աչքերնուն ծայրով դժգոհ և զայրագին հայեացք մ'արձակեցին իրենց մեծաւորին վերայ:

Մեծաւորը չնշմարել ձևացուց անոնց այն նայուածքը, և վերստին ժողովին դառնալով.

« Պարոններ, ըսաւ, իմ կարծիքս այն է, որ այս պատանիին կանխահաս հանճարը նկատելով, և միանգամայն ի շնորհս մեր գերապատիւ եղբարց պարոն Մանօֆինայի և պարոն Բուէրրօ տէ Հիէրօյի՝ որ այս տղան կը պաշտպանեն, իմ կարծիքս այն է, կըսեմ, որ այս պատանին մեր մէջ ընդունիմք իբրև նորընծայ եղբայր, աշակերտութեան տարին իրեն շնորհելով . և առաւել քաջալերութեան համար՝ յառաջադէմ աշակերտներնուս յատուկ եղած ամեն արտօնութիւններն ալ շնորհեմք ասոր . միայն թէ, մեր ուրիշ ամեն եղբայրներուն պէս՝ աս ալ եղբայրութեան տուրքերը վճարէ, և Աստուծոյ լուման տայ : Մէկ խօսքով, այս տղան ես իմ պաշտպանութեանս ներքև կառնեմ: Հիմայ, յաւելցուց մեծաւորն իր ազդու ձայնովը, թէ որ ձեզմէ մէկը դիտողութիւն մ'ունի ընելիք, թող խօսի : »

Ամենն ալ լուռ կեցան : Սէրէնաներէն մէկ քանին հաճելի նայուածք մի ձգեցին մանկամարդ Կարապաթօի վրայ, որ խիստ գեղեցիկ պատանի մ'էր :

Ապուշ անասուններ, մրմռացին Կուարօները :

— Ըսել է որ, պարոններ, յարեց Մանտամիէնթօ, ձեր կամքն ալ իմինիս համաձայն է . շնորհակալ եմ : »

Այս ըսելով՝ նորէն Կարապաթօի ձեռքէն բռնեց, և զատ զատ ժողովականաց ամեն մէկուն ներկայացուց, որք եղբայրական համբոյրը տուին անոր : Մեծաւորն ալ նոյն պատիւն ըրաւ, և իրենց կարգին յատուկ ծանօթական նշաններն ու ողջունի ձևերը սովրեցուց անոր : Վերջապէս մագաղաթ մի տուաւ ձեռքը, որոյ վերայ Կարտունայի եղբարց պարտականութիւններն ու արտօնութիւնները գրուած էին :

Արարողութիւնն այսպէս լմննալէ ետև, Կարապաթօ գնաց աւազակութեան նոր ընկերներուն մէջ կանգնեցաւ :

Յետոյ մեծաւորը գրպանէն անշահ թուղթ մի հանեց՝ աղաւաղ գիրերով :

« Եղբարք, ըսաւ, ահա ձեր կատարելիք գործողութիւնքը.

«Երբեք միրսուրիլէ (1) հնար եղածին չափ թեթև. մէկը սև ընչացքով գեղեցիկ երիտասարդի մի, որ ամեն իրիկուն ժամը եօթնին (քառ եւրոպացւոց) Թրիանայի կամուրջէն կանցնի : Բարձրահասակ և վայելչադէմ պարոն մ'է, ծիրանեգոյն վերարկուով : Այս միրսուրիլէը յիսուն բէալի (2) կրարուած է . աւելեց զատ հինգ հարիւր մարավէտիս (3) ալ խոստացուած է՝ թէ որ միրսուրիլէը երեսին արուի և վերքին նշանը մնայ : Սուտկը վճարողը գեղեցիկ և մանկամարդ տիկին մ'է: Այս գործը, Պ. Կարապաթօ, քեզ կը յանձնեմ, գիտնալով որ գեղեցիկ սեռին հաճոյ լինելոյ փոյթ ունիք : Այս գործէն ձեզի երսունեւեօթնուկէս բէալ փարձք կայ, առանց հաշուելոյ հինգ հարիւր մարավէտիս պարգևը՝ որ տիկինը պիտի տայ քեզ՝ եթէ յաջողիս միրսկլյէն երեսին վրայ անջնջելի ապի մի յօրինել, որ դիւրաւթեամբ կրնաս ընել՝ եթէ բացախի մէջ լուծուած քիչ մի ձանձախարիթ քսես վերքին վերայ : »

Այս ըսելով՝ մեծաւորը սև հեղուկով սրուակ մի տուաւ Կարապաթօի :

---

(1) Դաշոյնի հարուած :

(2) Արծաթ դրամ Սպանիոյ զրեթէ 1 3/4 ղուրուշ արժողութեամբ :

(3) Պղինձ դրամ Սպանիոյ զրեթէ 3 փարայ արժողութեամբ: Այս դրամը հիմա չկայ:

«Երկրորդ մէրտուքիւնը, շարունակեց մեծաւորը, քառսուն բէալի կորուած է, և պէտք տրուի Փրկութեան (¹) վանուց աբբային, որ ապաշխարհող միանձնուհի մը փախուցեր է զաւառական մեծաւորին ձեռքէն: Ստակը նորին գերերջանկութիւնը պէտք վճարէ, և չորս տուպլոն (²) ալ պարգև կը խոստանայ եթէ աբբային մէկ աչքն ալ հանելու յաջողիմք. վասն զի փախուցած միանձնուհին գեղեցիկ աչերու սիրահար է եղեր:

»Կը կարծեմ որ չորս տուպլոնը չփախցունելոյ համար այս մէրտուքիւնը պարոն Մանոֆինայի պէտք է յանձնեմ, և իր սիրուն Բուղէվրիեան ալ օժանդակ տամ, որպէս զի Փրկութեան ուխտին վերապատուելի աբբան յարմար տեղ մի բերէ վարպետութեամբ, և պարոն Մանոֆինա ալ իւր պաշտօնն յաջողութեամբ կատարէ: Ահա ձեզ երսուն բէալ, և Սուրբ Կոյսն ալ մի' մոռնաք (³): Չորս տուպլոնը Սէրէնային պիտի լինի:

— Այո, այո, յանձն կառնում, տէր իմ, գոչեց Սէրէնան՝ զոր մեծաւորը Բուլէվրինա անունով նշանակած էր:

— Լռէ, անտառաց փորդս, բսաւ մեծաւորն ընչացքը գալարելով. մեք քու ճարպիկութիւնդ ու անձնուիրութիւնդ կը ճանչեմք:

«Ճշմարիտ մարգրիտ մ'է բուկինդ, որդեակ, աւելցուց մեծաւորը Կուարօին (Մանոֆինայի) դառնալով. աղէկ պահէ և շատ մի ծեծեր:

(¹) Կրօնաւորաց միաբանութիւն, այլազգեաց ձեռք գերի ինկող քրիստոնեաները ազատելոյ համար 1225 ին Սպանիոյ մէջ հաստատուած:

(²) Ոսկի դրամ Սպանիոյ, գրեթէ 90 ղուրուշ արժողութեամբ:

(³) Կարտունայի եղբայրներն իրենց կատարած գործողութեանց արդիւնքին մէկ երրորդը միայն կառնուին, որմէ ալ դարձեալ փոքր բաժին մի կը հանէին քաւարանի հոգիներուն համար, և տակն աւած ժամանակնին ալ' քանի մը մարավէտիս կը ձգէին Կարտունայի պալատի սրահին մէջ Ս. Աստուածածնայ պատկերի մի ներքև դրուած գանձանակը: Իսկ արդիւնքին մնացեալ երկու մասին մէկն եղբայրութեան սնտուկը դրուելով, դատաստանական ծախքերն հոգալու, այսինքն ալկուազիլներուն, դիւանադպիրներուն և մինչև իսկ դատաւորներուն ընծայ կամ կաշառք տալու, և մեռնող եղբարց հոգւոյն հանգստեանը համար պատարագ ընել տալու կը գործածուէր. Մնացեալ միւս մասն ալ մեծաւորին կը տրուէր, որ ամենուն օգտին և յաջողութեանն հսկելու համար արքունի պալատը կենալու պարտաւորուած էր:

— Այո, ուրիշներու համար պահելիք ճշմարիտ գանձ մ'է, մնացած աւազակը' վայրագ նախանձութեամբ:

«Օ՜ն, օն, պարոն Մանոֆինա, բսաւ մեծաւորը, հասարակաց օգտին անձնուէր եղող զոհողութիւններ ընելու է:

Կուարօն լռեց, բայց կասկածոտ ու բարկացայտ նայուածք մի ձգեց Բուլէվրինայի վերայ:

Բուլէվրինա անոր քով գնաց, և թևը բռնելով՝ սկսաւ գորովանօք անոր երեսը նայիլ իւր խոշոր ու բոցաշունչ աչերովը:

«Օ՜ն, Մանոֆինա, բսաւ, պիտի սրդողիս. չես գիտեր որ քեզմէ զատ ուրիշը չեմ սիրեր:»

Մանոֆինա՝ ֆիզիքական զօրաւոր բնութեանց վերայ բըզկայութեանց ունեցած ամենազօր ազդեցութենէն կախարդուելով, դէմքը քաղցրացաւ:

«Այո, բսաւ ցած ձայնիւ, զիս կը սիրես, այնպէս չէ. բայց մեծաւորին բսած աբբան...

— Աբբան ես քեզ կը բերեմ. ինչպէս պէտք է: Անոր խոստում տալը կատարել չէ: Դու քաջ գիտես որ ես քեզնէ զատ ուրիշի չեմ:»

Կուարօն կէս վստահ ուրախութեամբ և կէս կասկածոտ տխրութեամբ անոր երեսը նայեցաւ: Եւ զարմանալի բան. Սէրէնայի բսածը Սուտ չէր: Այս կինը, հազուագիւտ բացառութեամբ մի, որչափ որ ինքզինք ամեն ճնարաւոր անամօթութեանց նուիրած, և իւր հրապուրիչ գեղեցկութիւնը Կարտունայի որոգայթին մէջ զոհեր տանել ձգելու կը ծառայեցնէր, սակայն ոչ իւր սիրտն և ոչ ալ մարմինն երբէք գործակից եղած էին այս անպատրաստ նենգագործութեանց, այլ հանապազ և ճշգիւ հաւատարիմ կեցած էր իրեն սարփաւոր ընտրած վայրագ Կուարօին:

Մանտամիէնթօ նորէն շարունակեց.

«Երրորդ մէրտուքիւն մ'ալ կայ լինելիք, որոյ համար վեց տուպլոն վճարուած է, և վճարողը կանոնիկոս մ'է: Այս մէրտուքիւնը վաղ իրիկուն կանոնիկոսին եղբայրակիցներուն մէկուն պէտք տրուի ժամը վեցէն առաջ, որպէս զի մէրտեաչը չկրնայ միաբանութեան անդամներուն այցելութեան երթալ և նոր զաներէցի մ'ընտրութեան համար նո-

ցա քուէն խնդրել: Ասանկով իւր ճակատագրին աւելի յոյս կունենայ քուէից առաւելութիւն ստանալու : Եթէ քանի մի օր անցնելէ ետև այս մերտութիւնը քաղաքն փոխուի , կանոնիկոսը կրկնապատիկ պիտի վճարէ : Ուստի վարպետութեամբ պէտք է գործէք, որպէս զի մարդը շուտով չխաւարեցնէք (1) : Այս է տակը վճարողին փափաքը . և ով որ լաւ կը վճարէ , լաւ ծառայութիւն սպասելու իրաւունք ունի : Անկէց զատ , եթէ այս կանոնիկոսը զանեբէց ընտրուի, տարակոյս չկայ որ Կարտունայի եղբայրութեան հաւատարիմ պաշտպան մի պիտի լինի: Նորին վերապատուութիւնն երդմամբ խօսք տուաւ ինձ : Այս մկրտութիւնը քեզ կը յանձնեմ , պարոն Փուէրրօ տէ Հիէրօ : Ըստծիս պէս կատարելու համար դաշոյն գործածէ . կամ լաւ ևս՝ եռանկիւնի սուր կամ սլաք մի : Ամենէն աղէկը Թամբագործաց մախաթը կամ ճերիւնն է , որոյ տուած վէրքը տասն կամ տասներկու օր կը տևէ և չարիւնիր : Ահա քու տակդ ալ . գնա և նայէ որ պաշտօնդ ճշդիւ կատարես :

« Վեց ալ թաղեհիէ (2) կայ տրուելիք , ըսաւ մեծաւորը , և այս գործն ալ վեց հասարակ ընկերներու յանձնեց :

«Երեք ալ ճանբորդութիւն (3) կայ ընելիք . առաջինը ժաէնի ճանբուն վերայ վաղը ժամ ինին : Թղթատարութեան կառքը նոյն ժամուն հոնկէց պիտի անցնի՝ ութսուն հազար րէալ տանելով , որ Սէվիլի Թագաւորութեան մէջ վաճառուած քահանայապետական կոնդակներուն ու ներողութիւններուն արդիւնքն է , և Նորին սրբազնութեան նուիրակին կը ղրկուի : Երկրորդը Սան-Լուքարի ճանբուն վերայ պիտի կատարուի , կէս գիշերին , նոյնպէս Թղթատարութեան կառքին անցած ժամանակ . որոյ մէջ հարիւր քսան հազար րէալ կայ , զոր հրեայ սեղանաւոր մի Սէվիլ կը ղրկէ Մարիտանացի սեղանաւորի մի : Այս տակը պէտք է առնումք Աստուծոյ Թշնամիներուն ձեռքէն , որք՝ ինչպէս յայտնի է՝ 'ի վնաս մեր սուրբ կրօնին կը գործածեն զայն :

«Երրորդ ճանբորդութիւնը պիտի կատարուի Կրէնատայի ճանբուն Քոէրէսի ճիւղին վերայ. ուսկից երեք ազնուատոհմ

(1) Սպաննել : — (2) Գետամոյն ընել : — (3) Գողութիւն : —

պարոններ պիտի անցնին , գրպաննին ոսկով լի , և ձետերնին ալ նոր զգեստներու ճանդերձարան մի : Գիտէք որ մեր եղբայրներէն շատին զգեստներն հինցած են : »

Այս երեք ճանբորդութիւնն ալ երեք անկասկած և վարպետ եղբայրներու յանձնուեցաւ :

« Վերջապէս , ըսաւ Մանտամիէնթօ , խաւարում (1) մի պիտի կատարուի Տօն Էսթէվան Վարկասի վրայ : Այդ անձըն ամեն իրիկուն կէս գիշերին Սէվիլի վանմափայլ կառավարչին տունէն դուրս կելնէ: Կըսուի թէ անոր աղջկան նըշանածն է, որ տասնեօթն տարեկան գեղեցիկ օրիորդ մ'է, և որում անշուշտ շատ արտասուք պիտի թափել տայ այս խաւարումը . բայց այս մեր հոգ ընելիք բանը չէ : Ութսուն տուպլոն կանխիկ պիտի վճարուի մեզ այս գործողութեան համար . նոյնչափ գումար մ'ալ յաջողելէն ետև խոստացուած է մեզ՝ հանդերձ պաշտպանութեամբ Սէվիլի ամենասուրբ հաւատաքննչին , որոյ անշուշտ կամքը կայ այս գործիս մէջ. որովհետև իւր պաշտպանութիւնն առաջարկած է մեզ , և այս ալ այնպիսի դրամ մ'է , զոր չշուայեր Նորին սրբութիւնը :

— Եւ ո՞վ կերաշխաւորէ մեզ այդ գեղեցիկ խոստումները, հարցուց Մանօֆինօ , որոյ սիրտը Սէրէնայի վառվառուն նայուածքներէն ու զգուանքէն խանդաղատած էր ի նպաստ Տօն Էսթէվանի և նորա սիրուհւոյն :

— Խոստումներն ինձ՝ընող ու առորագրող անձը քաջածանօթ է ինձ , պատասխանեց մեծաւորն . և եթէ ճշդիւ չկատարուին , ես ալ այն խոստմնագիրը Սիվիլի մեծ վառառանքն (2) կը յանձնեմ : Կը տեսնես, որդեակ , որ ես գործն ապահովցուցած եմ : »

Նոյն միջոցին Ծիխաթօ մի , որ Կարտունայի պալատին մօտերը պահպանութեան դրուած էր , ներս վազեց սարսափով.

« Տէր իմ , տէր իմ , գոչեց, Ալկուազիլ մի դէպ 'ի հոս կուգայ : »

Կարտունեանք խռովելով՝ ձեռուընին դաշոյններուն տարին: Իսկ մեծաւորն առանց բնաւ շփոթելու՝ ընկերներուն դարձաւ.

(1) Սպանութիւն : — (2) Եկեղեցապատ ատեան :

«Ծունկի վրայ եկէք, տղա՛յք, գոչեց. և Ս. Կուսին պատկերին դառնալով՝ Վարդարան կարդալ սկսաւ խորին ջերմեռանդութեամբ: Կարտունեանք ալ միաձայն պատասխանեցին:

Քանի մի վայրկեան ետքը, Ակուաչիլը դուռը կէս մի բանալով գլուխը սրահէն ներս երկնցուց: Մանտամիէնթօ՝ առանց աղօթքն ընդհատելու՝ գլուխը ծանրաբար անոր դարձուց, և Ողջոյն Քեզ Մարիամը չմնցուցած՝ ուրախութեամբ գոչեց.

«Է՞հ; մեր հաւատարիմ Քօրօ եղբայրն է:

Միաբան խաչակնքութեամբ մ' աղօթքին վերջ տրուելով, ամեն մարդ ոտքի վրայ ելաւ: Մանտամիէնթօ իսկոյն սրահին մէկ անկիւնը տարաւ Ակուաչիլը.

«Ի՞նչ է հոս գալուդ պատճառը, եղբա՛յր Քօրօ, ըսաւ: Արդեօք մեր սուրբ եղբայրութեան համար վտանգ մի կայ:

— Ոչ, պատասխանեց Ակուաչիլը: Գիտես որ ես լաւ պահպանութիւն կընեմ. և իմ Ակուաչիլի և հաւատարմութեան մտերմի կրկին պաշտօնս ձեզ շատ որոգայթներէ ազատելու կարող կընէ զիս:

Ճշմարիտ է. դուն հաւատարիմ բարեկամ և անձնուէր եղբայր մ'ես:

— Ուրեմն, ըսաւ Քօրօ, դուն ալ, մեծաւո՛ր, բարեկամութիւն մը պիտի ընես ինծի:

— Խօսէ, եղբա՛յր, ի՞նչ կուզես:

— Նախ և առաջ կուզեմ, ըսաւ Ակուաչիլն, որ իմ ազգականիս՝ Կարմելեանց ուանդատան վերակացուին քանկը՝ որ այս առտու զրկուեցաւ, իրեն ետ տրուի:

— Այդ քանկը կը տրուի քեզ, եղբա՛յր. այդ մասին կրնանք քեզ գոհ ընել: Ուրիշ ի՞նչ կայ:

— Ուրիշ աւելի ծանրակշիռ բան մի կայ, ըսաւ Ակուաչիլը՝ ձայնը ցածցնելով. այն է՝ հաւատարմութեան երկու կամ երեք մտերիմներ խաւարեցընել, եթէ հարկ լինի:

— Եղբա՛յր, ըսաւ Մանտամիէնթօ զարմանալով, դուն գըլխէդ վեր բանի ձեռք կը զարնես, այդ ուզածդ անհնար բան է:

— Անհնար կամ հնարաւոր, պէտք է որ կատարուի, ըսաւ Քօրօ անվեհեր ձայնով:

— Բայց, եղբա՛յր, չես գիտեր որ Սէվիլի Ս. հաւատաքննիչը մեր գլխաւոր ծուխն (1) է:

— Ինչ կուզէ թող լինի, իմ խնդիրս անպատճառ պիտի կատարուի. ապա թէ ոչ, այս իրիկունէս ետև ձեր բարեկամը չեմ, ըսաւ Ակուաչիլը կտրուկ կերպիւ:

— Ի՞նչ ընելու է ուրեմն, հարցուց մեծաւորն այս սպառնալիքէն յաղթուած:

— Պէտք է հիմա երկու կամ երեք վարպետ Կուարօ և հինգ կամ վեց ալ Ճիմարօ տաս ինծի, որ ուզած տեղս տանիմ, ուզած մարդիկս խաւարեցընել տամ. վերջապէս իմ հրամաններուս հնազանդին, ինչպէս քեզ:

— Դժուարին է պահանջածդ, Քօրօ:

— Առաքեալը կուզէ, պատասխանեց Ակուաչիլը ծանր կերպիւ: Շուտ ըրէ, Մանտամիէնթօ, շուտ ըրէ. ժամանակ չունիմ կորսնցընելու:

— Որովհետև Առաքեալն է ուզողը, պէտք է հնազանդիմք, ըսաւ մեծաւորն հառաչելով. նորա կամքն Աստուծոյ կամացը պէս պէտք է կատարուի. վասն զի Մանօֆինան ողջընցուց, և Քուէրրօ տէ Հիէրօն ալ գայլին որկորէն ազատեց: Նա է նաև որ մեր հիւանդութեանց մէջ մեզ կը խնամէ: Ըսածիդ պէս թող լինի, Քօրօ. առ երկու ամենէն ընտիր Կուարօներս, և թող հնազանդին հրամաններուդ՝ ինչպէս ինծի:»

Միանգամայն մեծաւորն աչք ըրաւ Քուէրրօ տէ Հիէրօի, քանի մի խօսք ըսաւ ականջն ի վար. յետոյ Մանօֆինան կանչելով՝ հրաման ըրաւ որ Ակուաչիլին հետ երթան:

---

(1) Մանտամիէնթօ իրաւունք ունէր: 1821 ին Ֆրանչիսքօ Քօրթինայի բանըւած և Կարտունայի ընկերութեան ջնջուած ժամանակ ձեռք ինկած Թղթերուն մէջ տումար մի կար, որոյ վերայ հաւատաքննութեան անդամոց կոչմէ Կարտունայի եղբայրութեան եղած յանձնարարութիւններն արձանագրուած էին, որոց Թիւը հարիւր երեսուն եօթն տարուան (1530—1667) մէջ 1986 ի կը հասնէր, և 196670 ֆրանք եկամուտ բերած էր եղբայրութեան: Հաւատոյ ատեաններուն այս յանձնարարութեանց երեք մասին մէկը կանանց առևանգութիւն էր, մէկ մասն ալ սպանութիւն. իսկ մնացեալն ծեծումներ, դաշոյնի հարուածներ, գրպանահատութիւններ ու սուտ վկայութիւններ էին: Այս տումարը՝ որ Սէվիլի եղեռնադատ ատենին յանձնուեցաւ, Ֆրանչիսքօ Քօրթինայի և ընկերներուն յանցաւորութեան ամենածանր ապացոյցներէն մէկն եղաւ:

«Պիտի մոռնայի ըսել քեզ, յարեց մեծաւորը Մանօֆինայի դառնալով, թէ Տոն Էսթէվան Վարկաս երիտասարդին խաւարումը քեզ կը յանձնեմ. այդ գործողութիւնը քեզ հաւատարմնչին աչքը մոցընելով՝ նորա պաշտպանութեանն արժանի պիտի ընէ՝ եթէ մեր Բօբօ եղբօր քեզ յանձնելիք պաշտօնը չյաջողի: Երթաք բարով, պարոններ, ձեզ տեսնեմ:»

Երկու Կուարօններն երեքական աշխոյժ ու ճարպիկ Ծիվաթօներ ընտրեցին:

«Գնացէք, ըսաւ մեծաւորը ձեռքը շարժելով, և Ս. Կոյսը պահապան լինի ձեզ:»

Ալկուազիլն առջեւէն ինկաւ, և փոքրիկ խումբը մութին օգնութեամբ անձայն ու անշշունջ դուրս ելաւ Կարտունայի անձաւէն:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՏՈԼՈՐԷՋ

Կարտունայի պալատին մէջ այս տարօրինակ ու սոսկալի անցքն անցած ժամանակ, Սէվիլի կառավարչին պալատին մէջ ալ ուրիշ տեսակ անցք մի կանցնէր:

Կառավարչին պալատն անտալուզեան ընդարձակ և յարմարաշէն տուն մ'էր՝ ապակեայ դռներով և ծաղկազարդ մեծ բակի մի վերայ նայող պատուհաններով լուսաւորեալ:

Այս տան վերին դստիկոնը՝ որ սովորաբար ձմեռուան բնակարան էր, մեծ դահլիճի մի քով՝ ուր կառավարչին ընտանիքը կը գումարուէր, փոքրիկ սենեակ մի կար, որ միաձնուհւոյ մի խցիկի կը նմանէր: — Սպիտակ և կարծր անկողնիկ մի կար մէջը՝ պարզ ճերմակ կտաւէ վարագուրով ծածկուած, երկու սև փայտէ քանդակեալ աթոռակներ, նոյն ոճով շինուած աղօթարան մի՝ վրան փղոսկրեայ Քրիստոս մի դրուած, և վերջապէս որմին մէջ բացուած խորշի մի մէջ ալ սպիտակ մարմարինէ Ս. Աստուածածնայ գեղեցիկ պատկեր մի՝ երեւելի արձանագործէ մի շինուած, որոյ առջև արծաթեայ ոսկեզօծ կանթեղ մի միշտ կը վառէր:

Տոլորէզ Արկօզօ

Այս սենեակը կառավարչին Տոլորէզ անուն աղջկանն էր :

Օրիորդ Տոլորէզ՝ որ հազիւ տասնեւեօթն տարու կար, Անտալուզիոյ ուրիշ կանանց չէր նմաներ : Պարզ ու ազնիւ գեղեցկութիւն մ՚ և անյողդողդ ու վեհ բնաւորութիւն մ՚ ունէր : Իւր տղայութեան տարիները չէր անցուցած այն անգործ մտածախանութեան մէջ՝ որ Սպանիացի կանանց երևակայութիւնն ու զգայութիւնները չափազանց կը տաքցընէ :

Իրեն դաստիարակ ունեցած էր իւր մէկ մօրեղբայրը, գիտուն և լուրջ մարդ մի, որ երկար ժամանակ Գաղղիա և Գերմանիա պտըտած լինելով, իւր այս քեռորդւոյն կանխափայլ միտքը մշակել զարդարել և փիլիսոփայութեամբ զօրացընել ուզած էր: Եւ իրօք ալ խոպան երկրի վերայ սերմ չէր ցանած : Տոլորէզ՝ այսօրուան օրս ալ՝ խիստ նշանաւոր կին մի կրնար համարուիլ :

Սրտով և հոգւով եռանդուն, գերազանց դատման, արդարախոհ մտաց և զօրաւոր կամաց տէր էր, և եկեղեցւոյ հարց մաքուր ու լուսաւոր հաւատքն ունէր : Իւր ներողամիտ մարդասիրութիւնը մոլեռանդութեան ամեն սխալներն ու ամեն անգթութիւնները կը մերժէր : Բարեպաշտ էր Իզապէլլա Քաթոլիկի (1) պէս, այն մեծ թագուհւոյն պէս, որոյ բաղցրագորով գթասրտութիւնն այնչափ երկար ժամանակ և այնչափ ոսկումով մաքառեցաւ հաւատաքննութեան Սպանիոյ մէջ հաստատուելուն և բրած դժնեայ գործերուն դէմ : Մէկիլի կառավարչին աղջիկն Աւետարանի բարոյականի և հոգւոյն հետևող էր, որ խիստ վտանգաւոր բան մ՚էր այն ժամանակներն, ուր աներկեան ապրելոյ համար՝ չէ թէ Քրիստոսի աշակերտ՝ այլ հաւատաքննութեան սան լինել պէտք էր :

(1) Արակոնի Ֆէրտինանտ Թագաւորին կինը, որ սաստիկ կը նողկար հաւատաքննութեան անգթութիւններէն, և երկար ժամանակ ընդդիմացաւ հաւատաքննութեան Քասթիլիայի մէջ հաստատուելուն : Թորքուէմատա՝ Ֆէրտինանտի խոստովանահայրը՝ որ խորամանկ և մոլեռանդ կրօնաւոր մ՚էր, Թագաւորին կծծի քաղաքականութիւնը պաշտպանելոյ պատրուակաւ բարեպաշտ Իզապէլլի հաւանութիւնը բռնաբարեց : Օրին մէկը՝ երբոր հաւատաքննիչը նոր պահանջում մի կընէր սպառնալեօք, ազնիւ Թագուհին հետևեալ պատասխանը տուաւ անոր, «Կրօնաւոր, մի մոռնար որ հաւատաքննութիւնը Թագաւորական հրամանագրով մի հաստատուած է, և ուրիշ հրամանագրով մ՚ալ կրնայ ջնջուիլ :»

Սակայն, որչափ որ իր տարիքին և մանաւանդ այն ժամանակին նկատմամբ անյուսալի կերպիւ յառաջ գնացած էր փիլիսոփայութեան մէջ, Տոլորէզ, ջերմեռանդ կաթոլիկներու զաւակ, և կրօնական արտաքին պաշտամանց ալ միշտ հաւատարիմ լինելով, հաւատաքննութեան ահաւոր ատենին կասկածանաց տեղի տուած չէր երբէք.

Ընդհակառակն, Սէվիլի մեծ հաւատաքննիչը, Պետրոս Արպուէզ, իր հզօր բարեկամութիւնը տարածած կը թուէր կառավարչին տան վրայ:

Ամեն ժամանակ ընդունելութիւն գտնելով այն տան մէջ՝ իբրև եկեղեցական և իբրև գլուխ հաւատաքննական ատեանին, Պետրոս Արպուէզ, բուն կրից հասակին մէջ, վասն զի հազիւ քառասուն տարու կար, չէր կրցած այս անարատ և սուրբ օրիորդը տեսնել՝ առանց ցանկութեան դիւազրգիռ հուրը սրտին մէջ բորբոքելու. հետևաբար չէր կրցած առանց դժոխային նախանձու տեսնել որ օրիորդին սիրտը մի միայն Էսթէվան Վարկաս երիտասարդին հետ կապուած էր:

Պետրոս Արպուէզ՝ օրիորդին այս անմեղ սիրոյն առումը մեծ անհանգստութեամբ դիտելով, այնպիսի բուռն ատելութեամբ վառուած էր, որ հաւատաքննիչ քահանայի խորամանգութեամբն իսկ հազիւ կրնար ծածկել:

Հայրական և սուրբ բարեկամութեան մի քողով ընդունայն աշխատած էր իր մեղապարտ կրից պատասխանող զգացումներ զրգռել այն սիրուն օրիորդին սրտին մէջ. ընդունայն աշխատած էր իր նայուածքներուն և ստուգիւ նըշանաւոր գեղեցկութեան ազդեցութեամբ զայն թովել:

Տոլորէզ միշտ երկիւղ մ՚զգացած էր սրտին մէջ՝ զոր ակնածութեան տեղ դնել կը ջանար. հաւատաքննիչին նայուածքը տիրազգած շփոթութիւն մ՚ իրեն ազդելով՝ կը դեղնէր ու կը դողար:

Այն իրիկունը Պետրոս Արպուէզ կառավարչին տունը ժամանակ անցունելու գնացած էր:

Ժամը տասնին մօտեցներ (կէս գիշերէն երկու ժամ առաջ), օրիորդը՝ մտայոյզ և սրտատանջ՝ իր սենեակը քաշուեցաւ, իր սովորութեանը համեմատ դուռը պարզապէս գոցեց՝ առանց ներսէն նիգ կամ աղխ դնելու, որովհետև վախնալու

բան մի չունէր հօրը տան մէջ. գլխուն զարդն հանեց և երկայն մազերը ճերմակ ուսերն ի վար կախուեցան. յետոյ աղօթարանին վրայ ծունգի գալով, ջերմեռանդութեամբ աղօթեց:

Իր հոգին ճնշող յուսահատական տագնապը քանի մի վայրկեան արտաշնչելէ ետև, ծոցէն փոքրիկ նամակ մի հանեց, և տխուր փափաքով կարդաց:

« Այո, նա է, բուն իր գիրն է, բաւ: Խեղճ Էսթէվան: սխալած չէի ուրեմն. հաւատաքննութիւնն իրեն թշնամի է. ուստի կը վախնայ հոս գալու, որ զիս վտանգի մէջ չձգէ. Ընելիք ճանապարհորդութիւնն՝ որ անհրաժեշտ է կըսէ, պարզ պատրուակ մ՚է այս տեղէն հեռանալոյ. և սակայն չկրնար առանց զիս տեսնելոյ ապրիլ. կաղաչէ որ այս իրիկուն Ժիրալտայի աշտարակին ներքև երթամ, ուր զիս սպասէ: Եթէ չերթամ՝ կը մեռնի...

« Ո՜, այո, Էսթէվան կը մեռնի՝ եթէ զիս կորսուանէ. ես ալ կը մեռնիմ՝ եթէ զրկուիմ իրմէ. մեր սէրը տարակուսութեամբ մարող տեսակներէն չէ:»

Ո՜վ Աստուած իմ, յարեց օրիորդը, այս ինչ թշուառ ժամանակի մէջ կապրինք, ուր բնութեան ամենաքաղցր զգացումները բռնաբարել հարկ է: Ո՜վ աստուածային օրէնքդ Քրիստոսի, ինչ եղար: Ո՜վ դարդ առաքելոց, ուր երկու Քրիստոնեայ ամուսին ազատութեամբ իրար կը սիրէին, իրարու համար կապրէին, և ի միասին կը մեռնէին. ընծ արդեօք ծնար այս երկաթեայ դարս, ուր մէկը չկրնար զԱստուած իսկ սիրել իր ուզած կամ գիտցած կերպիւ. ուր քահանաները՝ փոխանակ մեր մխիթարիչներն լինելոյ՝ մեր դահիճներն եղած են. ուր կենաց ծառը մահուան ծառ եղած և իր սև ստուերն աշխարհի վրայ տարածած է (¹):

— Ո՜վ Էսթէվան, ուր փախչինք քեզի հետ, և ուր գտնենք բարեկամ երկիր մի՝ ուր այս բորը դեռ մտած չըլլի:

Եւ մտաթափ յուսահատութեամբ մի դժբաղդ աղջկան իր

(¹) Միջին դարուց պատմութեան տեղեակ եղողներուն յայտնի է, թէ այս ժամանակներս էր որ Կարոլոս հինգերորդ Ստորին Նահանգաց (Հոլանտայի) մէջ ալ հաւատաքննութիւնն հաստատեց՝ Հոգևոր ատեան անունով: Յիշեալ ատեանը՝ Փիլիպպոս երկրորդի օրով՝ հազար ութ հարիւր հոգիէն աւելի մարդ մեռցուց երեք տարուան մէջ: Իտալիոյ երկիրներն, Ամերիկայի և Սպանիոյ ձեռքն եղած ամեն հեռաւոր երկիրներն հաւատաքննութեան լուծին ներքև կը տառապէին:

ձեռներն ոլորեց, և ցատկեց աղօթանոցին վերայի փղոսկրեայ Քրիստոսին փաթթուեցաւ, և զանի սրտին վերայ սեղմելով, հեծեծեալ խօսքերը մրմնջեց բեկեալ ձայնով.

«Դու որ այնչափ միշտ կրեցիր, Աստուած իմ, ինձ ալ սովրեցուր միշտ կրել:»

Խեղճն յանկարծական նախազգմամբ՝ կսկծագին հեծութիւններ բղխել սկսան իբր ցամաքեալ կոկորդէն, և դառնահոս արտասուքով ողողեց Քրիստոսի պատկերը:

Նոյն միջոցին խցիկին դուռը մեղմով բացուեցաւ: Տոլորէզ զարհուրելով ոտքի վերայ ելաւ ու ետ ետ գնաց մինչև սենեկին պատուհանին քով: Ներս մտնողը մեծ հաւատարմնիչն էր որ ծանրաքայլ Տոլորէզի կը մօտենար:

Օրիորդը գոչելու անգամ կարողութիւն չունեցաւ:

«Աղօթքիդ արգելք կըլլինիմ, որդեակ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ փաղաքուշ ձայնիւ:

— Մօնսինեօր, ըսաւ աղջիկն հեկեկելով, ինչ պատճառաւ սենեակս կը մտնէք գիշեր ժամանակ. օրիորդի սենեակը նուիրական չէ մի:

— Մեծ հաւատարմնիչն ամեն բան ներելոյ իշխանութիւն ունի, պատասխանեց Դոմինիկեանն, և դու ալ զիս սենեակդ ընդունելով մեղք գործած չես լինիր:

— Մօնսինեօր, պատասխանեց Տոլորէզ խորխտ զայրութով կարմրած, չեմ հասկնար այդ գծուծ իմաստակութիւններն՝ որք խղճմտանաց անյեղլի օրէնքներն ըստ հաճոյից կը սահմանաւորեն, և մէկուն համար ոճիր համարուած բանը միւսին համար ներելի կ'ըլլեն: Առաքինութիւնը մի է. իր օրէնքներն ալ անփոփոխ և յաւիտենական պէտք է լինին: Դուք ալ մարդ էք, Մօնսինեօր, և մարդ մի պէտք չէ որ գիշեր ժամանակ կնոջ մի սենեակը մտնէ, եթէ նորա այրը չէ:

— Տոլորէզ, ըսաւ հաւատարմնիչը խիստ ձայնով. կը մոռնաս որ Քրիստոս իր առաքեալներուն ըսաւ. «Զոր արձակիցէք յերկրի եղիցի արձակեալ յերկինս». և մեզ ամեն իշխանութիւն տուաւ հոգւոց և մարմնոց վերայ:

— Ո՛վ Մօնսինեօր, մի այլայլէք այդպէս Ս. Աւետարանին խօսքերը. անոր իմաստն այնչափ պարզ և բացայայտ է,

որ մէկ կերպով միայն կը հասկըցուին ամեն անկեղծ մտքերէ, և նոյն են ամենուն համար, Մօնսինեօր, ինչպէս ձեզ՝ որ Աստուծոյ կենդանւոյ պաշտօնեայ էք, այնպէս ալ մեզ՝ որ ձեր խոնարհ աշակերտներն եմք:

— Գիրը կ'սպանանէ, եւ հոգին կը կենդանացնէ, պատասխանեց հաւատարմնիչը. և դուն, օրիորդ, շատ անխոհեմ ես որ իմ առջևս այդպէս խօսելու կը համարձակիս: Սուրբ գիրքը նուիրական օրինագիրք մ'է, երկնային սահմանադրութիւն մ'է, որոյ մեկնութիւնը մեզ միայն յանձնուած է. դուք ալ կրաւորաբար կատարելու միայն պարտական էք: Վա՜յ անոնց՝ որ առանց մեր օգնութեանն ինքնին կը մեկնեն զայն, և առանց մեր միջնորդութեան լոյս փնտռել կուզեն: Վա՜յ այն անմիտներուն՝ որ առանց Քրիստոսի երեսփոխաններուն օգնութեանը քալելով՝ մոլորութեան ու հերետիկոսութեան մէջ կիյնան:

— Ս. Աւետարանին պատուիրանացն հետևիլը հերետիկոսութիւն չէ, Մօնսինեօր:

— Եթէ այդ խօսքն ուրիշ հաւատարմնիչի մ'առջև ըսէիր, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ ահարկու նայուածքով, վաղուան օրը դուն զքեզ հօրդ տունը չէիր կրնար գտնել, եւ հաւատարմնութիւնը . . .

— Ես հաւատարմնութեան դէմ բան մ'ըրած չեմ» ըսաւ օրիորդը հաւատարմնչին խօսքը կտրելով, այնպիսի ձայնիւ՝ զոր աներկիւղ երեւցընել կը ջանար, բայց անյաղթելի սարսափ մ'ակամայ կը դողացընէր զինքը:

Պետրոս Արպուէզ նշմարեց զայն, և աւելի մօտեցաւ օրիորդին՝ որ չէր կրնար աւելի ետ երթալ, և ոտքերը պատուհանին ոտքին կը դպչէին:

« Տոլորէզ, ըսաւ, չես գիտեր ուրեմն որ ես քու բարեկամդ եմ:

— Ո՜վ Մօնսինեօր, դուրս ելէք ուրեմն, և մի ձեր իշխանութեամբը գեղծանիք այդպէս իմ սենեակս բռնաբարելով: Դուրս ելէք, Մօնսինեօր, դուրս ելէք, կ'աղաչեմ:»

Պետրոս Արպուէզ իւր բոլոր ուժն ու խելքն օրիորդին հրապուրելի գեղեցկութիւնը նկատելու տուած լինելով, նորա աղաչանքը չլսել կը թուէր: Տոլորէզ նորա առջևը կանգնած

էր, երկայն մազերը ցրուած, սեւ շրջազգեստ մի հագած, որուն պարանոցի լայն փորոքը ժամանակին նորաձեւութեանն համեմատ գեղեցկապէս կը բանէր իւր սպիտակափայլ և անարատ ուսերը. և իւր խոշոր ու սեւ աչերուն փաղփիւնն՝ ուր իւր բոլոր կեանքն ապաստանած կը թուէր, դէմքին զմայլելի դեղնութեանը նոր գեղեցկութիւն մի կուտար :

« Աղջիկ, գոչեց քահանայն, որչափ գեղեցիկ ես, և որչափ երջանիկ է Էսթէլան :

— Մօնսինեօր, գոչեց Տոլորէզ զարհուրելով դոմինիկեանին լրբենի նայուածքէն, Մօնսինեօր, երա՞զ կը տեսնեմ արդեօք : Ա՛լ դուք Սէվիլի մեծ հաւատաքննիչը չէք, քահանայ Աստուծոյ չէք, ժողովրդին առաքինութեան պահապանը չէք:

— Ո՛չ, գոչեց կրօնաւորը զինքը տոչորող ամեհի կրքէն յափշտակուած, հոս ո՛չ մեծ հաւատաքննիչ կայ, ո՛չ քահանայ կայ. այլ միայն Պետրոս Արպուէզ կայ որ քեզ կը սիրէ. Պետրոս Արպուէզ՝ որ յուսահատութենէն ու տարփանքէն կը մեռնի : »

Հեղձամղձուկ և անյօդ գոչիւն մ'ելաւ օրիորդին կուրծքէն, և բոլոր մարմինը քարի պէս պաղեցաւ :

Հաւատաքննիչը նորա ծունգն ինկած էր. զազանական կրքին բռնութիւնն իւր բնական գեղեցիկ և կանոնաւոր դէմքին սոսկալի երևոյթ մի տուած էր: Կը ջանար աղջիկը բռնել: Իսկ օրիորդը տագնապէն ա՛յնպէս փակեր էր պատին, և ա՛յնպէս բարակցեր էր, որ կարծես թէ ստուերի նման կը խուսէր դոմինիկեանին դողդոջ ձեռքերէն : Սակայն կրօնաւորն արդէն նորա շրջազգեստին եզրը բռնած էր: Տոլորէզ, անկարող շարժում մ'ընելու, արձանի պէս նեղ պատուհանին փակած պինդ կեցած էր :

Բայց հաւատաքննչին ներս մտած ժամանակ կուրծքին վերայ սեղմած փղոսկրեայ Քրիստոսը տակաւին այնպէս բռնած լինելով, երբոր հաւատաքննիչը նորա սարսափէն քաջալերուած՝ թևերը մէջքին վերայ կը ձգէր, Տոլորէզ բուռըն շարժմամբ մի սուրբ պատկերն անոր երկնցուց :

« Պետրոս Արպուէզ, կոխէ անցիր այս պատուարը՝ եթէ կրնաս, գոչեց. պիտի համարձակիս տիրոջդ դէմ ալ խիզախել :

Անպարկեշտ դոմինիկեանը վախցաւ, գլուխը ծռեց, և ետ քաշուեցաւ . . . կրնար այն մոլեռանդն Աստուծոյ օրէնքն աւրել, այլափոխել, բայց ոչ պատկեր մի պղծել :

Ոտքի վերայ ելաւ, դժնեայ նայուածք մի ձգեց աղջկան վերայ, և դուրս ելաւ առանց ետևը նայելու :

— Տոլորէզ ձեռքի պաշտպան պատկերը վերստին սրտին վերայ սեղմեց գոչելով. « Ո՛վ դու որ զիս փրկեցիր, փառք քեզ . . . : »

Նոյն միջոցին Սէրէնօի (1) տխուր ձայնը լսուեցաւ որ ժամը տասնեւմէկուկէս լինելը կը ծանուցանէր: Տոլորէզ, թէ և յոգնած, մազերն յարդարեց, երկայն թուխ կրկնոցի մի մէջ փաթթուեցաւ, փողոցի դուռը տանող քարէ սանդուղէն ծանր ծանր վար իջաւ և Ժիրալտայի ճանբան բռնեց:

Տանը դռնէն դուրս ելած ժամանակ, անորոշ ստուեր մի կամարայարկի մի նրբանէ դուրս ելաւ, քիչ քիչ մեծցաւ դիմացի պատին վերայ՝ որ լապտերի մ'աղօտ լուսով լուսաւորուած էր, և վերարկուի մի մէջ փաթթուած մարդու մի կողմնակի պատկերը նկարեց: Տոլորէզ սարսռեցաւ, բայց առանց կենալու շարունակեց ճանբան:·

« Լաւ, ըսաւ հաւատաքննիչը, վասն զի նա էր. Տոլորէզ դուրս ելաւ. մնացեալն Էնրիքէզ կը կատարէ : »

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԺԻՐԱԼՏԱ

Քօրօի առաջնորդութեամբ Կարտունայի այրէն ելնող փոքրիկ խումբը լռութեամբ իւր առժամանակեայ գլխոյն ետևէն գնաց: Կուարօներն առջևէն կերթային Քօրօի երկու կողմէն, Ճիխաթօներն ալ նոցա ետևէն, ոլորապտոյտ մութ փողոցներու մէջէ տուներուն տակէն սողոսկելով, առանց ամենևին

(1) Գիշերուան պահնորդ (պէքճի) :

խօսակցելու, որպէս Թէ ամենն ալ ի ծնէ համր էին [1] :

Պուլէվրինա քանի մի քայլ հեռուէն կերԹար, Մանոֆինայի յանձնուած զաղտնի պաշտօնին վերայ խռոված, և իւր վայրագ սիրելւոյն համար սիրտն անհանգստուԹեան մէջ ինկած. Թերևս նաև դրդեալ այն կանացի բնազդումէն, որ անդիմադարձ կերպով զիրենք կը քաշէ հոն՝ ուր վիշտ մի կայ սփոփելու կամ վտանգ մի կայ արգիլելու :

Քօքօ և իւր խումբն այսպէս քալեցին գնացին մինչև Թրիանայի կամուրջը, ուրիշ քանի մի նեղ ու մուԹ փողոցներ անցան և վերջապէս մայր եկեղեցւոյ մօտ Էսփլանատի հրապարակն հասան, ուր շրջակայ տուներուն ճրագներն ալ արդէն մարած լինելուն՝ Թանձր մուԹ մի կը տիրէր :

Արդարև կապոյտ երկնքին երեսը լուսացայտ աստղեր կը փայլէին, բայց մեզնէ խիստ հեռու անհուն տարածուԹեան մէջ խաղաղ կը Թուալէին, չուզելով իրենց բոցանշոյլ ճառագայԹները մինչև երկրիս վերայ հասցնել, անշուշտ մեր տխուր մոլորակին բնակիչներէն աւելի երջանիկ արարածոց բաշխելոյ համար :

Երբոր մայր եկեղեցւոյն առջև հասան, Քօքօ՝ երկու մեծ կամարակալ մոյԹերէ ձևացած խորշի մի մէջ դարանի դրաւ երկու մեծ Կուաբօները. յետոյ բան մի փսփսաց ՇիվաԹօներուն, նոքա ալ անմիջապէս գնացին հրապարակին չորս անկիւնն երեսի վերայ պառկեցան, ականջնին գետնին դնելով, որպէս զի ամենաԹեԹև շշունջ մ'անգամ եԹէ լինի՝ իմանան :

Այսպէս իւր զինուորները տրամադրելէ ետև՝ Քօքօ ինքն ալ մայր եկեղեցւոյն կամարայարկ գաւԹին մէկ անկիւնը գնաց դարանեցաւ :

Պուլէվրինա վախնալով որ զինքը կը տեսնեն, հրապարակին շրջակայ տուներուն տակէն մեղմով անցաւ, և ծառերուն մէջէն սպրդելով գնաց աղբիւրին մօտ մեծ նարնջենիի մի ներքև կեցաւ :

Պուլէվրինայի ոտնաձայնին ԹեԹև շշունջն անգամ անլսելի

[1] Սպանիացւոց բնաւորուԹիւնն է՝ գործել առանց խօսելոյ, առանց արտաքին ցոյցեր ընելոյ. և այնպէս անշփոԹ դէմք մ'ունին, որ իրենց ներքին զգացումը կամ յուզմունքը գուշակել անհնար է:

չլլինելով, ծղրիտի կռինչին [1] նման մեղմ ձայն մի լսուեցաւ հրապարակին անկիւններուն մէկէն. բայց անմիջապէս խոր լռուԹիւն տիրելով, Քօքօ հասկցաւ որ սխալ շշուկ մ'էր և մարդ տեղէն չի շարժեցաւ :

Նոյն միջոցին պահնորդն [2] հրապարակէն անցաւ, և աղբիւրին մօտ կենալով կէս գիշեր կանչեց իւր խեղդուկ ու միակերպ ձայնով :

Պուլէվրինա դողաց . . .

Կէս գիշեր . . . ոճրագործուԹեանց ժամն էր: Թշուառն այն ժամուն մէջ քանի քանի արիւնահեղ տեսարաններու վկայ կամ գործակից եղած էր :

Վախցաւ . . .

Պահնորդն անցաւ գնաց. և այնուհետև ուրիշ ձայն չլսուեցաւ բաց ի ծառոց տերևներուն աննշմարելի սօսափիւնէն, որ գիշերուան զեփիւռէն մեղմով կը շարժէին :

Սէրէնան (Պուլէվրինա) ծունգի վերայ եկաւ ու աղօԹել սկսաւ :

Շատ չանցաւ երագ ու ԹեԹև ոտնաձայն մի լսուեցաւ դէպ ի Ժիրալտայի աշտարակը. ՇիվաԹօներէն մէկը կռիչ մի հանեց առաջինէն աւելի սուր, և անմիջապէս միւս երեքն ալ կրկնեցին զայն :

Քօքօ, Մանոֆինա և Քուէրրօ տէ Հիէրօ դաշոյննին մերկացան :

Պուլէվրինա եկաւ կանգնեցաւ ու գլուխն երկնցնելով վտանգին որ կողմէն գալը դիտեց :

Նոյն միջոցին Տօլօրէզ հրապարակէն կանցնէր :

[1] ՇիվաԹօները՝ որոց գլխաւոր պաշտօնն էր Կարտունեանց գործողուԹիւններուն ժամանակ հսկողուԹիւն կամ լրտեսուԹիւն ընել, վտանգի կամ երկիւղի ժամանակ՝ կենդանւոյ կամ Թռչնոյ ձայն կը հանէին: Գիշերները ծղրիտի, բուի, գորտի, կատուի ձայն կը հանէին՝ տարւոյն եղանակին կամ իրենց տրուած հրահանգին համեմատ. ցերեկները ալ շան և ուրիշ ընտանի կենդանեաց ձայն կը հանէին այնպիսի նմանողուԹեամբ՝ որ լսողին անհնար էր չխաբուիլ :

[2] Սպանիոյ քաղաքներուն մէջ ալ Տաճկաստանի պէս գիշերուան պահնորդներ կան, որ հասարակաց ապահովուԹեան հսկելոյ և հրդեհ պատահած ժամանակ ծանուցանելոյ համար՝ գիշերները Թաղերուն մէջ կը պտըտին, մէկ ձեռքերնին նիզակ և միւս ձեռքերնին լապտեր. միանգամայն շչակ (ըսլըզ) մ'ունին, որ գողերու կամ չարագործներու պատահած ժամանակնին սուլելով զիրար օգնուԹեան կը կանչեն: Այս պահնորդները Սէրէնօ կը կոչուին :

Ժիրալտայի աշտարակին ներքև հասնելուն, չորս կողմը նայեցաւ, և մարդ չտեսնելով, սկսաւ ցած ձայնով «Էսթէվան, Էսթէվան» կոչել:

Պատասխան տուող չեղաւ:

Բայց նոյն միջոցին մանկամարդ կին մ'ելաւ աշտարակէն և սարսափով կառավարչին աղջկան ոտքն ինկաւ:

«Ո՞վ ես, ինչ կուզես, հարցուց անոր Տոլորէզ:

— Փախիր, փախիր, գոչեց Ծարա, վասն զի նա էր. փախիր տիկին, մատնուեցար, քեզ խաբեցի . . .

— Բայց ուր է Էսթէվան, հարցուց օրիորդը, ձայնէն ճանչելով որ հետը խօսողն իւր նշանածին կարծեցեալ նամակը բերողն էր:

— Չեմ գիտեր, պատասխանեց Ծարա դողալով. չեմ ճանչեր զինքը:

— Չես ճանչեր . . . բայց դուն ըսիր ինձ թէ այս իրիկուն զիս հոս պիտի սպասէր:

— Քեզ խաբեցի, ըսաւ գնչուհին զարհուրած. ինձի ֆալէ ըսին, ես ալ պարտաւորեցայ քալելու . . . վասն զի ես թշուառ գործիք մ'եմ . . . եթէ չհնազանդիմ՝ գէշ կըլլինի ինձ . . . ո՜հ. բայց երբոր քու վեհափառ ազնուութիւնդ ու գեղեցկութիւնդ տեսայ, սիրտս չդիմացաւ, և ձեզ ազատելու երդում ըրի՝ ամեն վտանգ աչքս առնելով: Փախիր ուրեմն տիրուհի, փախիր, կաղաչեմ . . . շուտ ըրէ, ժամանակ չի կայ . . . հիմա կը հասնին . . .»

Բայց Տոլորէզ, շուարած, իւր անձին վտանգը չէր մտածեր. այլ միայն Էսթէվանի վերայ կը խորհէր, որոյ ետեւէն ինկած էր հաւատարմութիւնը. և Ծարայի խօսքերէն իւր անստուգութիւնն աւելնալով մեծ տագնապի մէջ ինկած էր:

Յանկարծ, անիւներու թաւալման մեղմ շշուկ մ'և մարդոց ոտնաձայն լսուեցաւ գետին կողմէն:

Ծիփաթօներուն կռիչն աւելի յաճախ և երկար հնչելով կարտունեանց ուշադրութիւնը գրաւեց:

«Կը լսես, կը լսես, գոչեց գնչուհին զարհուրելով, և Տոլորէզի ձեռքէն բռնելով այն տեղէն քաշել հեռացնել ուզեց:

Տոլորէզ բուռն և արհամարհոտ շարժմամբ մ'ետ մղեց զայն:

«Անիծեալ ըլլաս, որ զիս խաբեցիր» ըսաւ:

Այս խօսքին վերայ Ծարա նորէն Ժիրալտայի աշտարակը փախաւ. իսկ Տոլորէզ՝ յուսահատութենէն ու սարսափէն խելքը կորուսած՝ դէպ ի հրապարակը վազել սկսաւ:

Հազիւ քանի մի քայլ առած էր, չորս կալանաւոր հրապարակին չորս անկիւնէն վերան յարձակելով զրկեցին թևերնուն վերայ առին, այնպէս որ օրիորդը ոչ դիմադրութիւն կրցաւ ընել և ոչ ձայն հանել:

Կալանաւորներն իրենց որսը ձեռք անցունելէ ետև՝ գետին ճանբան բռնեցին, ուր Էնրիքէզ և Ֆրագքօ հաւատարմութեան կառքին քով կեցած կ'սպասէին: Յիշեալ կառքը գիշերային գործողութեանց յատկացեալ ըլլալով, անիւներն հաստ և կակուղ կաշիով պատած էին, և փողոցի քարայատակներուն վերայ թաւալած ժամանակնին շռինդ չէին հաներ: Քաշող ջորիներուն ալ մորթէ կօշիկներ [1] հագուցած էին:

Ծիփաթօներուն վերջին ազդարարութեան վերայ, Քօբօ և երկու Կուաքօներն իրենց դարանէն դուրս ելած, և մայր եկեղեցւոյն պատին տակէն սողոսկելով՝ յափշտակիչներուն ետևէն ինկած էին:

Քուէմբրինա ալ գայլի պէս նոցա ետևէն գնացած էր:

Նոյն միջոցին Ծիփաթօներն ալ օձի պէս սողալով առաջ անցած, կառքին կողմը գնացած էին:

Էնրիքէզ և Ֆրագքօ՝ կառքին քով կը հսկէին. բայց երբոր կալանաւորաց գալը լսեցին, կառքին քովէն մեկնեցան ու զանոնք դիմաւորեցին: Ծիփաթօները՝ նոցա այս զբաղումէն օգուտ քաղելով, գնացին գողի պէս կառքին փոկերը կտրեցին և ջորիներն առին տարին, որք կարծես թէ զողցուելու դիտմամբ կօշկաւորուած էին:

Այս ալ կողոպուտ մ'էր:

Ծիփաթօները ջորիներն առնելէ առաջ՝ զարմանալի ճարպիկութեամբ կառավարը բռնած ու գետը նետած էին, որպէս զի չկրնայ իրենց արգելք լինել:

---

[1] Գիշեր ժամանակ մարդ վերցընելու համար հաւատարմութեան գործածած կառքին ջորիներուն ոտքը խծուծով լցուած կաշիէ կօշիկներ կանցունէին, որպէս զի ոտքերնուն ձայնը չելնէ: Այս կօշիկը Տէգա անուն հաւատարմիչին հնարած էր:

Այս ամենը մեր պատմելուն չափ ժամանակ չէր քշած :

Ահա բռնած կը բերեն, ըսաւ Էնրիքէզ Ֆրազքօի, երբոր մօտեցան կալանաւորներուն, որք օրիորդը թեւերնուն վերայ վերուցած կը տանէին: Յոլորէզ մարած էր :

— Տմա աղէկ, պատասխանեց Ֆրազքօ դեգ ձայնով. լռէ և շուտ ընենք :

Օ՛հ, ալ մեր ձեռքն է, ըսաւ Էնրիքէզ յաղթական դէմքով :

— Դեռ ոչ» ըսաւ Մանօֆինա դաշոյնի ուժգին հարուած մի տալով նորա ձախ թեւին :

Այս անակնկալ հարուածէն Էնրիքէզ դանդաչեց, բայց ինքզինք ժողվելով՝

«Հասէք» գոչեց կալանաւորներուն, որոց երկուքն անմիջապէս օրիորդն իրենց ընկերներուն թողլով՝ Էնրիքէզի օգնութեան դիմեցին :

Արդէն Ֆրազքօ ալ Մանօֆինայի վերայ յարձակած էր: Էնրիքէզ ալ կատղած, և մութին մէջ իւր թշնամիները չկըրնալով որոշել, Բուէրթօ տէ Հիէրօի վերայ դարձած՝ զազանաբար կը կռուէր նորա հետ :

Նոյն միջոցին Քօբօ ալ Յոլորէզը տանող երկու կալանաւորաց հանէն ինկած էր, որք կռիւը տեսնելնուն պէս՝ օրիորդը տարած կառքը դրած ու իրենք փախած էին :

Քօբօ մէկ կողմէն քաղաքապետին աղջիկը պահելու և միւս կողմէն իւր եղբարցն օգնելոյ բաղձանքին մէջ տատանելով, քանի մի վայրկեան վարանելէ ետև, վերջապէս չկըրցաւ համբերել, և կառքին տեղը վազելով՝ խիստ յարմար ժամանակին հասաւ Բուէրթօ տէ Հիէրօն ազատելու, որ իւր ըմբշական ուժովն և առիւծական քաջասրտութեամբն հանդերձ մեծ դժուարութիւն կը կրէր երեք հակառակորդաց՝ այն է երկու կալանաւորներուն և Էնրիքէզի դէմ դնելու : Այս վերջինը՝ թէ և վիրաւորուած էր, բայց յուսահատ կատաղութեամբ կը կռուէր :

Քօբօի համնիլը կռուոյն կերպարանքը փոխեց :

Հաւատարմութեան զինուորները մէկ կողմէ կռուած ժամանակնին՝ միանգամայն կամուրջին մօտենալ կուզէին, ուր կառքը կեցած էր : Կարտունեանք ալ կաշխատէին զանոնք այն կողմը քշելու. վասն զի վստահ էին որ եթէ հոն հասնէին,

նոցա գործը դիւրաւ կը լմնցնէին : Եւ իրօք ալ կալանաւորները Թրիանայի կամուրջին վերայ հազիւ հասած էին, Կարտունեանք զանոնք չարաչար վիրաւորած ու գետը ձգած էին: Էնրիքէզ ալ արդէն նուաղած, քանի մի քայլ անդին ինկած էր : Բուէրթօ տէ Հիէրօ դարձաւ նորա քով, և մեռած կարծելով զրկեց կամուրջին վերայ տարաւ ու գետը նետեց :

Քօբօ նորէն կառքին քով դարձած էր, աներկբայ լինելով որ Մանօֆինա կրնար միայնակ Ֆրազքօի գործը դիւրութեամբ լմնցնել. սակայն խաբուած էր : Ֆրազքօ ինքզինք միայնակ տեսնելով Կուաքօին դէմ, և հասկնալով որ այն վայրագ Կարտունեանին հետ գլուխ չպիտի կրնար ելնել, մետաքսեայ հանգուցաւոր ճոպանը (1) ճարպիկութեամբ նորա ճիտը նետած էր :

Մանօֆինայի քաջութիւնն ու ճարպիկութիւնը չկրցաւ այս վերջին որոգայթին դիմանալ: Կենախուզ պարանէն խեղդուելով՝ քիչ քիչ ուժն ու շնչառութիւնը կորսնցուց : Դաշոյնը ձեռքէն ինկաւ, կարմրած և ուռած աչերը մթացան, և արդէն Ֆրազքօ դաշոյնը վերուցած զայն լմնցնելու վերայ էր, յանկարծ դանակի հարուած մ՚առաւ սրտին և հոն ինկաւ մեռաւ :

Բուլէվրինա զայն զարկած էր իւր անտալուզեան փոքրիկ դաշոյնով :

Անմիջապէս քակեց Մանօֆինայի ճիտը սեղմող ճոպանը, որոյ դժնդակ ցաւին դիմանալով տակաւին ոտքի վերայ կեցած էր :

« Ապրիս, Բուլէվրինա, ըսաւ Կուաքօն նորա ձեռքը սեղմելով. դու քաջ և անվեհեր աղջիկ մ՚ես . մեծաւորը քեզ անվարձ չպիտի թողու :

---

(1) Սպանիացիները խիստ յաջողակ են այս մահաբեր զէնքին գործածութեան մէջ: Հաւատարմութեան զինուորները, մանաւանդ կալանաւորները գործածութեան չէին երթար առանց այս պարանը գրպաննուն մէջ ունենալոյ, և ով որ իրենց դէմ դնել յանդգնէր, նորա դէմ կը գործածէին: Բայց գլխաւորապէս իրենց դէմ հաչող շուները խեղդելու կը գործածէին : Երբեմն ալ բռնած անձերնուն աղաղակը խափանելու կը գործածէին՝ մինչև որ նոցա բերանը գայլ կամ դանդանաւանդ դնէին :

— Մեծաւորին վարձատրութիւնն ինձ պէտք չէ. ես իմ վարձքս քեզնէ միայն կուզեմ:

— Ինձմէ՛, բսաւ Կուաբօն զարմանալով. ըսէ նայիմ ինչ կուզես. կերդնում որ ինչ ուզես կուտամ քեզ:

Մանօֆինա, բսաւ Սէրէնան կանացի խանդաղատ և սիրուն նազանքով մի նորա Թևին փաթթուելով, կը խնդրեմ որ Տոն Էսթէվանի կեանքն ինձ շնորհես:

Բուլէվրինա, բսաւ Կուաբօն տխուր ձայնիւ, անճնար խնդիր մի կընես ինձ . . . Եւ ինչ փոյթ է քեզ այդ երիտասարդ տարփաւորին մահն, աւելցուց Կուաբօն կասկածոտ դէմքով:

— Պէտք չէ խառնեցնել իրար սիրողները, պատասխանեց Սէրէնան. քաղաքապետին աղջիկը կսկիծէն կը մեռնի եթէ իւր նշանածը ձեռքէն առնուն, ինչպէս որ ես ալ, սիրելի Մանօֆինաս, այս գիշեր կը մեռնէի եթէ քեզ սպաննէին:

— Ձեմ կրնար խօսք տալ, պատասխանեց Կուաբօն միանգամայն խանդաղատած ու վարանած. վասն զի չէր ուզեր իւր կարծեցեալ պարտականութեանը դրժել, ոչ ալ իւր սիրելւոյն անհաճոյ լինել:

Սէրէնան գլուխը ծռեց և լալ սկսաւ:

« Մի լար այդպէս, սիրելիս, բսաւ Կուաբօն անոր փաթթուելով, տեսնենք ինչ կրնանք ընել» :

Նոյն միջոցին Բօբօ և Բուէրբօ տէ Հիէրօ Տօլրէզը կառքէն հաներ էին, միշտ մարած:

— Ի՞նչ պիտի ընենք այդ օրիորդը, հարցուց Մանօֆինա Բօբօի մօտենալով:

— Եուևնուս եկէք և հսկեցէք ցաւենն, պատասխանեց Բօբօ: Եւ ինքն առաջ իյնալով Բուէրբօ տէ Հիէրօի հետ՝ Առաքելոյն տանը ճանբան բռնեց, որ Կուատալքիվիրի միւս կողմն էր.

Մանօֆինա և Սէրէնա ալ հեռուէն նոցա ետևէն գնացին պատրաստ լինելով զանոնք պաշտպանել հաւատաքննութեան նոր որոգայթներուն դէմ:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԿՐՕՆԱՒՈՐԱՑ ՄԷԿ ՃԱՇԸ

Մեծ հաւատաքննիչ Պետրոս Արպուէզի պալատը մայրիտանեան ընդարձակ ու շքեղ շէնք մ'էր, ուր ժամանակաւ Սէվիլի Թագաւորը կը բնակէր: Ընտիր և հազուագիւտ ծաղիկներով ու ծառերով զարդարեալ գեղեցիկ պարտէզներու մէկ կողմն առանձին յարկ մի կար, որ ժամանակաւ բաղնիք էր: Հեշտասէր Արպուէզ այն յարկն ուրիշ բանի սահմանած էր:

Այս յարկը պալատին բուն շէնքէն հեռի Թաւախիտ ծառոց մէջ ծածկեալ լինելով՝ մեծ հաւատաքննչին և նորա սիրելեաց սովորական խրախճանի տեղն էր: Ցոփակեաց եպիսկոպոսներ ու կրօնաւորներ՝ հոն գիշերները շուայտելով՝ զիրենք տաչորդ գազանական կրից բոցն համարձակ կարտաշնչէին, զաւազանին ու կնգուղին ակնածութիւնը ծանրաբեռն զգեստի մի պէս մէկդի նետելով և ինքզինքնին սանձարձակ շուայտութեան տալով, որոյ մէջ ամեն պիղծ հաճոյք, գեղծ խօսքեր, անհաւատալի յոխորտանք և անլուր առասպելաբանութիւնք ազատ ասպարէզ կը գտնէին:

Այս կրօնաւորներն իրենց գիշերուան տեսարաններուն կը պահէին այն բոլոր զօրութիւնը՝ որ իրենց կենաց սովորական զգուշաւորութիւնը կը տպաւորէր իրենց բարոյական կարողութեանց վերայ: Բռնահոս հեղեղ մ'էր՝ ճանբուն վերայ եկած ամեն խոչ և խութ և ամեն աղտեղութիւն իւր հետ բշելով սուրացած: Հոն ալ դարձեալ իրենց երևակայութեան լափլիզող լաւային ուրիշ ճարակ չգտնելով, հաւատաքննութեան անհեթեթ օրէնքները կերկնէին. բարբարոսական օրէնքներ, որոց վերայ ամեն նոր հաւատաքննիչ բանի մի նոր և աւելի դժնեայ յօդուածներ կաւելցնէր. զարշատեսիլ հրէշ՝ պիղծ երկունքներէ ծնած, որ Անտէոսի որդւոց պէս երկնից դէմ կը խիզախէր:

Այս մարդիկն այնչափ պէտք ունէին դժնդակ սրտայուզու-

թեանց, որ միայն արեամբ և խարոյկներով կրնային իրենց զգայականութեան անյագ տենչը մեղմել: Սատանան մարմնացած էր նոցա անձին վրայ, և կարծես թէ Քրիստոսի անձին վրայ Աստուծոյ մարդեղութենէն ետև՝ դժոխոց բոլոր ոգիներն ալ հաւատաքննիչաց անձին վրայ մարդացած էին :

Թերևս ըսողներ լինին մեզ թէ հաւատաքննիչաց մէկ քանին անկեղծ էին իրենց մոլեռանդութեան մէջ : Թող կարդան հաւատաքննութեան պատմութիւնն և պատասխան տան մեզ: Այս այլանդակ հաստատութիւնը՝ որ պապերուն քաղաքականութենէն ծնած, և Սպանիոյ մէջ Թագաւորաց քաղաքականութենէն ներուած ու պաշտպանուած էր, իւր անմաքուր աղբիւրը սուտ չհանեց, և ապիրատ իշխանութեան մի գործակալներն ալ իրեն պէս ապիրատ եղան :

Կէս գիշեր էր :

Հաւատաքննական պալատին այն առանձին յարկին մէջ փայլլչազարդ դահլճի մի մէջ տեղը շքեղ սեղան մի պատրաստուած էր: Դահլճին ձեղունն արաբացի բարակ քանդակներով պճնեալ էր: Պատերուն վրայ ամեն տեսակ ծաղիկներ ու պտուղներ նկարուած էին այնպիսի բաց նմանողութեամբ որ կրնային բնութիւնը նախանձեցնել, և դիցաբանութեան ամենէն հեշտալի տեսարանները ներկայացնող պատկերներ կախուած էին, որոց մէջ նշանաւոր էին Կլիտիա՝ ծաղկէ անկողնի մի վրայ կիսամերկ պառկած, բոցեռանդ և միանգամայն մեղկ, իր տարփաշունչ աչերն արեւուն դարձնելով. Արամազդ, այն անմահ ցոփը՝ կարապի կերպարանքով ջուրերուն մէջ կը խաղար Լեդայի մօտ, և զինքը տոչորող բուռն հեշտասիրութիւնը կը յայտնէր յայրատ դիրքերով. և վերջապէս Աստղիկ, այն մեծ պոռնիկն, իր փառաշուք ու խառնակեաց կենաց ամեն դէմքերովը : Սուրբ մի լինելոյ էր այն խենեշ նկարներուն առջև անզգայ կենալոյ համար, որք պարոն հաւատաքննիչներուն զգայական կիրքերը գրգռելու սահմանուած էին: Դահլճին գետինը մարմարեայ գեղեցիկ միւսիոնով նկարուած էր. և մէջ տեղը դրուած սեղանին վրայ ազնիւ համադամներ ու հազուագիւտ պտուղներ շարուած էին յախճապակեայ և բիւրեղեայ մեծ մեծ սկահներով :

Քսերէս, Թէնթարօթա, Մալակայի անուշ գինին, Ամերիկայէն նոր եկած պղամադուզի հեղուկը, այս ամեն ոգելից և ուժով ըմպելիներն առատապէս կը շրջաբերէին կոչնականներուն մէջ՝ որոց Սէվիլի բարձրապատիւ Մօնսինեօր մեծ հաւատաքննիչը կը նախագահէր :

Ցախուռն և քիչ մ'ալ խորհրդազգաց զուարճութիւն մ'այն տխուր ու եռանդուն դէմքերը կ'ոգևորէր: Մանաւանդ Պետրոս Արպուէզի աչերն անսովոր կրակով մի կը փայլէին, տենչանաց և անստուգութեան անձկութիւններն իրենց կծու դառնութիւնը նորա թեթև գինովութեան հետ կը խառնէին: Գլուխները տաքցած էին. բայց դեռ խելքը կը կառավարէր զանոնք. կարգերը դեռ աւրուած չէին . իւրաքանչիւրն իւր տեղը կեցած էր, և խօսքերուն ազատութիւնը դեռ կրօնաւորական խոհեմութեան գունով քօղարկուած էին :

Ամենէն առաջ Մօնսինեօր Արպուէզ ձանձրացաւ այս ակնածական զգուշաւորութենէն և գինեհար ձայնիւ գոչեց.

« Գիտէք, հայրք, որ երկնից դռնապանն (Պապն) անդադար նոր բանալիներ կը դարբնէ, որպէս զի արքայութեան ուղիներն աւելի ապահովութեամբ պահպանէ և երկրիս ուրախութիւնները մեզ համար աւելցնէ: Ահաւասիկ հաւատաքննութիւնը Բորթուկալի մէջ հաստատուեցաւ. և շատ չանցած՝ աշխարհի վրայ տեղ չպիտի մնայ ուր մեր իշխանութիւնը տարածուած չըլլի :

— Շատ աղէկ, բայց անդիէն Թօլէտի արքեպիսկոպոսն. հաւատաքննութիւնն աղօրի մ'է, որոյ մէջ փշրեալ գէշ ցորեանքըն Սպանիոյ գեղեցիկ տուպլոններու կը փոխուին մեզ համար:

— Տուպլոններն ալ երկնային ուրախութիւններու և հեշտալի խնճոյքներու կը փոխուին բայց անդիէն դոմինիկեանց վանահայր մի բոցափայլ աչերով :

— Այնչափ ճշմարիտ է այդ բանիդ որ, պատասխանեց արքեպիսկոպոսն, աւելի լաւ է հաւատաքննիչ լինել՝ քան թէ Պապ: Արքայութեան դռնապանը՝ որ ինքզինք մեր տէրը կը կարծէ, մեր մանր մունր զուարճութեանց վերակացու մ'է միայն, և ոչ ուրիշ բան :

— Ասկէց զատ՝ ծեր ալ է Պապը, բաց մանկամարդ կրօնաւոր մի, որ աղջկան պէս գեղեցիկ էր և Պետրոս Արպու-

եզի ալ սիրելի. Ի՞նչ օգուտ ունին աշխարհիս բարիքը՝ երբոր մէկը կարողութիւն չունի զանոնք վայելելու :

— Աւելի լաւ է դոմինիկեանց վանքի մը մէջ նորընծայ լինել. այնպէս չէ, Ցովսէ, ըսաւ մեծ հաւատաքննիչը նորա գլուխը զգուելով :

Աւելի լաւ է ձեր բարձրութեան խոնարհ ստրուկը լինել, պատասխանեց երիտասարդ կրօնաւորը կեղծ խոնարհութեամբ :

— Պապը կը սերմանէ, և մեք կը հնձեմք, ըսաւ խնդալով Թոլէտոյի արքեպիսկոպոսը. և մինչ նա իւր կարդինալաց հետ կը յօրանջէ, մեք Կիթէրայի դաշտերուն մէջ մեր ոտքին ներքև գտնուած սիրոյ գեղեցիկ ծաղիկները կը քաղեմք :

— Ես զանոնք քաղելու համար ծռելու աշխատութիւնն ալ չունիմ, ըսաւ Մալակայի եպիսկոպոսը. Բոպիկ Կարմելեանց վանքին մեծաւորն ինձ համար կը կատարէ այդ պաշտօնը. իւր պարտէզին ամենէն գեղեցիկ ծաղկանց երախայրիքն ինձ կը նուիրէ :

— Ես ալ, ըսաւ Թոլէտոյի արքեպիսկոպոսը, հաւնած կիներս Կարտունայի ընկերութեան ձեռօք վերցնել ու ինձ բերել կուտամ :

— Խիստ օգտակար ընկերութիւն մ'է այն, ըսաւ հաւատաքննիչն, և պէտք է որ ամենայն զօրութեամբ պաշտպանեմք, տեարք : Այն օրը որ Կարտունայի եղբայրութիւնը վերնայ Սպանիոյ մէջէն, մնաք բարով պէտք է ըսեմք մեր զուարճութեանցն ու վրէժխնդրութեանց. այն ժամանակ հարկ կըլլինի որ մեք մեր ձեռօքն ընենք, և հետևաբար մեր շահերը վտանգի մէջ կիյնան :

— Ամենևին, գոչեց ուրիշ հաւատաքննիչ մը. գիշերները մարդ և կին վերցնելու և ծածուկ սպանութիւններ ընելոյ մասին հաւատաքննութեան մեր արքանեակներուն ոտքն եկող չկայ : Մահուան պէս խորհրդապահ են, և ամէն բան կրնան գործել անպատուհաս. վասն զի հաւատաքննութիւնը բաւը նոցա ամէն գործերուն երաշխաւոր է. ոչ որ կը համարձակի տրտնջել :

— Խեղճ մարդիկ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ նորընծային ականջին ծռելով, որոյ երեսին գեղնութիւնը շարժումնե-

րուն զուարճութեանը չէր համաձայներ. խեղճ մարդիկ, իրենց խմցուցած գինիէս աւելի՝ սնափառութենէ արբեալ են :

— Այդ կողմանէ ալ ձեր բարձրութիւնն ամենուն տէրն է, Մօնսինեօր, ըսաւ նորընծան կամաց մը. դուք արբեցութեան մէջ ալ ձեր զգաստութիւնը չէք կորսնցներ, և սոցա գինովութեան մէջ պարծանքը կրնաք դուք պաղարիւնութեամբ կատարել :

Միւսներուն խօսակցութեան աղմուկն այս մեղմ խօսակցութիւնը ծածկեց :

« Էնրիքէզ դեռ երևան չելաւ, ըսաւ հաւատաքննիչն անհամբեր սրտիւ. չտեսա՞ր զայն, Ցովսէ, Թրիանայի կամուրջին վերայ :

— Ոչ, պատասխանեց երիտասարդ կրօնաւորը, առաւել խոհեմութիւն դատեցի թողուլ զայն որ միակ գործէ. բայց անհոգ եղիք, Մօնսինեօր, Էնրիքէզ հաւատարիմ է :

Ի՞նչ բանի վերայ կը խօսիք, Մօնսինեօրներ, հարցուց Պետրոս Արպուէզ Մալակայի և Թոլէտոյի եպիսկոպոսներուն:

— Մօնսինեօր, ըսաւ արքեպիսկոպոսը, ձեր Սէվիլի քաղաքին գեղուհեացը վերայ կը խօսէինք, և ես կը հաստատէի Մալակայի եպիսկոպոսին թէ նոցա ամենէն գեղեցիկը Տօլօրէզ Արկօզօն է, քաղաքապետին դուստրը » :

Արպուէզ զարմացական շարժում մ'ըրաւ :

« Օ՜, ատիկայ անառիկ բերդ մ'է, ըսաւ Թանձրամարմին վանահայրը. ես զայն երկու անգամ խոստովանցուցած եմ, և քիչ մ'ալ կասկած ունիմ վերան թէ հերետիկոսութեան մէջ ինկած է. վասն զի Լուտերի աշակերտի մը պէս կը հակաճառէ :

— Ի՜նչ գեղեցիկ հերետիկոս մ'է այրելու համար, ըսաւ Մալակայի եպիսկոպոսը :

— Սիրոյ կրակովն ըսել կուզէք անշուշտ, պատասխանեց Թոլէտոյի արքեպիսկոպոսն. այդ բանը բարձրապատիւ Մօնսինեօր Արպուէզ միայն կրնայ ընել :

— Ասկէց դժուարին բան մը չունիք ինձ առաջարկելու, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ պարծենկոտ ժպիտով :

— Նորին բարձրութիւնը կը կասի, ըսաւ դոմինիկեանց վանահայրն :

— Ես չեմ կասիր, պատասխանեց մեծ հաւատաքննիչը, բայց կուզէի որ ձեզ հաճոյ լինելոյ համար աւելի մեծ բան մ'ընէի:

— Մեք ատով գոհ կը լինիմք» գոչեցին կոչնականները միաբերան:

Այս միջոցին դահլճին դրան մետաքսեայ վարագոյրը բացուեցաւ և հաւատաքննութեան մտերիմ մի՝ մեծ հաւատաքննիչին քովն երթալով, Մօնսինեօր, ըսաւ, Էնրիքէզ ձեր բարձրութիւնը տեսնել կը խնդրէ»:

Պետրոս Արպուէզի դէմքն յաղթական ժպիտով զուարթացաւ:

« Մօնսինեօրներ, ըսաւ, սատանան ձեր բաղձանքը կատարեց. հիմա պիտի տեսնէք քաղաքապետին աղջիկը»: Յետոյ հաւատաքննութեան մտերմին դառնալով՝ «Էնրիքէզ կրնայ ներս մտնել» ըսաւ: Մարդը դուրս ելաւ:

Բոլոր կոչնականաց աչքը դէպ ի դահլճին դուռն ուղղուեցաւ:

« Մօնսինեօր, ըսաւ Արպուէզ՝ Թօլէտի արքեպիսկոպոսին դառնալով, հարիւր օրուան ներողութիւն կը խնդրեմ ձեզմէ այս բարի Էնրիքէզին համար, որ քաղաքապետին աղջիկը մեզ կը բերէ. այս մարդը սուրբ հաւատաքննութեան ընտիր ծառաներէն մին է:»

Հազիւ Արպուէզ այս խօսքը լմնցուցած էր, վարագոյրը նորէն բացուեցաւ, և բարի Էնրիքէզ դժգոյն, արիւնոտ, վերան գլուխը թրջած ներս մտաւ միայնակ, և հազիւ կանգնելու կարողութիւն ունէր: « Ի՞նչ է այդ, գոչեց հաւատաքննիչը զարմանալով:

— Մօնսինեօր, պատասխանեց Էնրիքէզ նուաղեալ ձայնիւ, մեր կալանաւորներն ամենն ալ ազատուեցան, և քանիւ, մեր կալանաւորներն ամենն ալ ազատուեցան, և քաղաքապետին աղջիկը ձեռուընէս առնուեցաւ. ես ալ մեծ նեղութեամբ և լողալով ինքզինքս հազիւ ազատեցի և պաշտօնիս համարը տալ եկայ ձեր մեծութեան:

Կոչնականք Էնրիքէզի շուրջը բոլորուեցան, որ տկար ձայնիւ այն իրիկուան անցքը պատմեց:

Այս միջոցին մեծ հաւատաքննչին աչքէն բարկութեան կրակ կը ցայտէր:

Ըսել է որ դուք ամենքդ ալ միապէս վատացաք, ըսաւ

— Ամենքս ալ կրցածնիս ըրինք ձեր մեծութեան կամքը կատարելու համար, պատասխանեց Էնրիքէզ ակնածութեամբ:

— Ֆրագրօ ինչ եղաւ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ:

— Մեռաւ, Մօնսինեօր, մեռաւ միւսներուն պէս, պատասխանեց հաւատաքննութեան ընտանին, որ առջի երկու կալանաւորաց փախչիլը չէր գիտեր:

— Թշուառական մ'ես դու, գոչեց հաւատաքննիչը զայրագին ձայնիւ, կորի՛ դիմացէս և մէկ մ'ալ մի երևիր առջևս:

Էնրիքէզ, արեան կորուստէն, Թրջելէն, և սրտայուզումէնէն տկարացած, չկրցաւ այս վերջի հարուածին դիմանալ: Ծունկերը դողդոջեցին և մարեցաւ ինկաւ:

Պետրոս Արպուէզ զանգակն հնչեցուց, և երկու ծառայ ներս մտան:

« Վերուցէք տարէք սա մարդը, ըսաւ անհոգութեամբ: Յետոյ կոչնականաց դառնալով՝

« Սեղան հրամայեցէք, Մօնսինեօրներ, և գիշերն սկսածնուս պէս աւարտենք:»

Կրօնաւորներն ու Եպիսկոպոսները տեղերնին նստան, և ոգելից ըմպելիները նորէն շուրջ գալ սկսան:

Պետրոս Արպուէզ սրտին կատաղութիւնն անհեթեթ ուրախութեամբ և կծու խօսքերով դուրս կը շնչէր:

Յօսէ՝ հաւատաքննչին սիրելին՝ անշփոթ ուշադրութեամբ նորա երեսը կը նայէր: Նորընծան սովորականէն աւելի դժգոյն էր, և իւր սև ու բոցանշոյլ աչերուն մէջ նուրբ հեգնութիւն կը փայլէր:

« Յօսէ, ըսաւ Արպուէզ նորընծային ականջին ծռելով, այս իրիկունը շատ սուղ պիտի նստի Սէվիլի քաղաքապետին:»

Դառն ուրախութեամբ լի մտածութիւն մ'անցաւ նորընծային ճակտէն, բայց հաւատաքննիչը բան մի չկրցաւ հասկնալ:

Արբեցութիւնը մինչև լոյս շարունակեց (1):

---

(1) Հեղինակին նկարագրած այս շուայտութեան տեսարանը չափազանց և Թերևս Թշնամական երևի մեր ընթերցողներէն ոմանց. բայց այսպիսի տեսարաններ յաճախ տեղի կունենային Սպանիոյ բարձրաստիճան եկեղեցականաց բնակարաններուն մէջ: Մարիանա վիպագիրը կը պատմէ, Թէ մինչև Հենրիկոս Գ. ի մատակարարը՝ Թագաւորին ուտելիք գնելոյ համար նորա արքայական վերարկուն գրաւի դնել պարտաւորուած էր, արքունեաց նախարարները Թօլէտի արքեպիսկոպոսին տունը կերուխում կընէին բազմաթիւ եպիսկոպոսաց հետ:

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՀԵՐԵՏԻԿՈՍԻՆ ՏՈՒՆԸ

Առաքեալին բնակարանն առանձին տուն մի կամ մենարան մ'էր Կուատալքիվիր գետին եզերքը գեղջուկ պարտիզի մի մէջ: Առաքեալն այն քարոզիչ ու խոստովանահայր կրօնաւորներէն մին էր, որք թէև իրենց կարգին ամէն կանոններուն ազատաբար կը հետևէին, սակայն կրօնաւորական և ոչ մի միաբանութեան անդամ չէին :

Այս կրօնաւորը Տաբայի պանդոկին մէջ տեսածնիս է :

Իրեն բնակարան ընտրած էր այս նուաստ մենարանը, ուր գիշերներն իւր առաքելական աշխատութիւններէն կերթար կը հանգչէր. և քաղաքէն հեռու և գետին ալ մօտ լինելով, շատ անգամ ապաստան եղած էր հալածաքննութեան զոհերուն:

Նախընթաց գլուխներուն մէջ պատմուած անցքերուն հետևեալ օրն էր :

Տոլորէզ միայնակ էր իրեն ապաստան եղած սենեկին մէջ: Արշալոյսը նոր ծագած էր, և դեռ ամէն բան նսեմ քողով մի ծածկուած լինելով, գետը դիպակեայ լայն ժապաւէնի մի պէս կերևէր:

Թէ և ցուրտ հով մի կը փչէր դուրսը, Տոլորէզ պատուհանը բացաւ, և երեսին վերայ ինկած երկայն մազերն իւր սպիտակափայլ ձեռքովը մի կողմ ընելով՝ իւր մերկ և հրացայտ ճակատը խաղաշունչ հովին ներկայացուց :

Տխուր յուսահատութեամբ կը ծծէր հոգին. աչերն արտասուքէն ուռեցած էին, և սպիտակագեղ դէմքին վերայ կապոյտ երակներ տնկուած :

Զինքը տոչորող դառն կսկծին մէջ՝ ընդունայն աղօթից մխիթարութեանը դիմած էր. մեր վշտաց ջերմեռանդ արտայայտութիւնն Աստուծոյ ոտքին տակը տանող ներկայացնող և փոխարէն մխիթարար արտասուք մեզ բերող հրեշտակն ընդունայն իւր թևերը թօթուած էր Տոլորէզի ճակտին վերայ. հոգւոյն մահացու վէրքը չէր կրցած սփոփել :

Կուատալքիվիր գետեզրը

Այն անմկուն սրտի և ուղիղ ու անաչառ դատման տէր մանկամարդը՝ որոյ բոլոր հաւատքն Աւետարանի բարոյականին ամենամաքուր սկզբանց վերայ հիմնեալ էր, այն անկեղծ ջերմեռանդը՝ որ Աստուծոյ սրբութիւնը քահանային վերայ գտնել կուզէր, քահանային՝ որ իրեն համար մարդ չէր, այլ փոխակերպեալ էակ մի, այն սիրահարը՝ որոյ միտքն ամեն գաղափարական կատարելութեամբք ամբարձեալ սիրոյ և կրօնի մէջ բանաստեղծ մ'եղած էր, չէր կրցած առանց սոսկման նշմարել այն գեղխութիւնն ու կեղծաւորութիւնը՝ որոյ մէջ ինքզինքնին Քրիստոսի պաշտօնեայ կոչողներն ընկղմած էին:

Երկբայութիւնը, այն մաշեցնող և գրեթէ անբուժելի վէրքը որ շատ անգամ ամեն բան աւրելէն ու ապականելէն ետև կը դադրի, Տորբէզի հոգին գտած, և նորա սիրտն այտուցած էր այն մահաբեր թունով՝ որ դպած տեղը կայրէ կ'սպառէ:

Ասոնք են եղեր, կըսէր դառնութեամբ, ասոնք են եղեր Փրկչին երեսփոխանները, ասոնք են եղեր օրինաց աւանդապահները: Ո՛հ, եթէ Քրիստոս ժամանակաւ վաճառականները տաճարէն վռնտեց, չիկրնար հիմա ալ այս հաւատաքննիչ քահանաները վռնտել. արդեօք իրենց վառած խարոյկներուն բոցն իրենց դէմ չպիտի դառնայ և զիրենք չպիտի այրէ:

Բուռն բայց սուրբ բարկութիւն մի կը գոռար մանկամարդ օրիորդին սրտին մէջ. տեսնելով երկինքը՝ որ երկրի վիշտերուն վերայ անխռով և հանդարտ կը նայէր, և նորա անկարողութիւնն ու հաւատաքննութեան ահաւոր կարողութիւնը մտածելով, կը հարցնէր ինքնիրեն սոսկումով, թէ Աստուած իր արարածներուն վերայ հոգ կը տանէ՞ր արդեօք: Այս տարակոյսները մտքին մէջ ծագած էին, որոցմէ քայլ մի անդին անհաւատութիւն էր:

Եւ արդարև, պէտք է գիտել, որ այն բռնութեան ու հալածանաց դարն ամենէն աւելի բեղմնաւոր եղաւ կերպ կերպ և այլանդակ աղանդներով: Ամեն մարդ իւր խելքին յարմար հաւատք մի կուզէր հնարել. վասն զի տանջանօք և հրով անգթաբար իրենց վերայ դրուած բարբարոսական հաւատքէն գոհ չէին կրնար լինել: Հաւատաքննութիւնը մէկ

բանի միայն կրնար հատուցանել ժողովուրդը, այն է դժոխքին՝ զոր ինքն երկրի վերայ փոխադրած էր :

« Յիսուս, Յիսուս, կըսէր խեղճ յուսահատեալը. դու որ սիրելէ ու օրհնելէ զատ ուրիշ բան չըրիր, այս դահիճներուն եղեռնագործութեանցն ինչու կը համբերես :

— Բարիները մաքրելու համար, ըսաւ քովէն քաղցր և լուրջ ձայն մի :

Տոլորէզ այս ձայնէն ելած կողմը գլուխը դարձնելով՝ նոյն խակ Քրիստոսի երեսը նշմարել կարծեց. մինչափ քաղցրութիւն ու վսեմութիւն կար այն գլխոյն վերայ՝ որ իբրև թէ փառաց պսակով մի կը փայլէր :

Այն դէմքն առաքելոյնն էր :

« Ո՜վ հայր իմ, գոչեց օրիորդը ծունկի վերայ գալով, հայր իմ, օգնէ ինձ որ չգլորիմ. վասն զի հոգիս զարհուրելով՝ չարէն զատ ուրիշ բանի չկրնար այլ ևս հաւատալ: Սատանան աշխարհիս տէր չեղա՞ւ ճշմարիտ Աստուածը հալածելոյ համար :

— Որդեակ, ըսաւ առաքեալը ձեռքն օրիորդին հրատապ ճակտին վերայ դնելով՝ ինչպէս որ նոյն ինքն Քրիստոս կընէր. երբէն ի վեր արդեօք զօրութիւնը կրնայ տկարութենէ ընկճիլ: Ո՞չ ապաքէն չարը տկար և բարին հզօր է :

— Ոչ, պատասխանեց օրիորդն այլայլեալ ձայնիւ: Չարն է զօրաւոր. վասն զի չարերն զբարիները կը չարչարեն :

— Քրիստոս ալ չարչարեցաւ և հզօր էր, վասն զի Աստուած էր: Կրնաս ուրանալ զՔրիստոս և քրիստոնեայ եմ ըսել :

— Ո՜վ հայր, ներեցէք, ըսաւ նորատի փիլիսոփան, ես մարտիրոսներու զօրութիւնը չունիմ, և երջանկութիւնը մարդկային իրաւունք մի կը թուի ինձ :

— Երջանկութիւնը հոս է, ըսաւ առաքեալը ձեռքը սրտին վերայ դնելով :

— Ո՜չ, գոչեց օրիորդն յուսահատութեամբ. այդ ապաստանն ալ անբռնաբարելի չէ հալածարնչաց առջև :

— Կրնան ատոր բաբախումը ճնշել կամ շարժումը փութացընել, պատասխանեց առաքեալը. կրնան սիրելի պատկեր մի արտաքսել կամ հարցդ հաւատքը վանել հոնկէց ։

Չես զգար արդեօք քու վերադ հոգւոյն այն գերբնական զօրութիւնը որ կըսէ քեզ. «Բաւէ, մի վախնար, սիրէ և հաւատա: Մարմինը կրնան չախչախել, բայց մեր ներքը զըտնուած սիրող զօրութիւնն անկոտրնչելի է. յաւիտենական շունչը չմեռնիր :

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ, ըսաւ Տոլորէզ քահանային ձեռքն համբուրելով՝ զոր արտասուքովը կը թրջէր. շնորհակալ եմ ձեզ որ կը մխիթարէք, ձեզ՝ որ Աստուծոյ կը նմանիք : »

Առաքեալն իւր ձեռքը քաշեց ազատեց օրիորդին ձեռաց մէջէն. իւր քաղցր խոնարհութիւնը չէր կրնար ընդունիլ այն ակնածական նշանը զոր Սպանիոյ կրօնաւորները կընդունէին՝ ոչ թէ իբրև յարգանք, այլ իբրև պարտաւորեալ հարկ մի :

« Ո՛հ, ըսաւ Տոլորէզ նորա միտքն հասկնալով, դուք խոնարհ և զօրաւոր էք և կը հաւատաք. ուրեմն ես ալ պարտիմ հաւատալ, ես՝ որ տկար և հալածեալ կին մ՚եմ :

— Այո, պէտք է հաւատաս, աղջիկս, հաւատաս և անտրտունջ համբերես, վասն զի դուն ընտրեալ հոգի մ՚ես : Զօրացիր ուրեմն և ամուր կեցիր, որդեակ. և եթէ Աստուած ուրիշ փորձութիւններ ալ քեզ դրկէ, իւր փառաւորութեան համար մեռնող այն մեծ Զօհին պէս՝ « Քու կամքդ թող ըլլի և ոչ իմս » ըսէ :

— Ո՛հ, ով էք դուք, հարցուց օրիորդը, ով էք դուք, հայր, որ յոյս և զօրութիւն կը տաք սրտիս: Ըսէք ինձ ձեր անունը, որպէս զի կարենամ աղօթիցս մէջ յիշել :

— Ես Աստուծոյ խոնարհ ծառայն եմ, և անունս Յովհաննէս է, պատասխանեց կրօնաւորը. երբոր վերադ տկարութիւն մ՚զգաս, որդեակ, Քրիստոսի անունն օգնութեան կոչէ, և ոչ իմս, վասն զի նա միայն կրնայ զօրութիւն ու մխիթարութիւն տալ: Բայց ժամանակն ուշ է, պէտք է որ հօրդ տունը դառնաս: Եկ ու քեզ տանիմ. և եթէ երբէք վիշտ մի կրես և պաշտպանութեան պէտք ունենաս, յիշէ այս նուաստ յարկը, որ ամեն ժամանակ բաց է վշտացելոց: »

Տոլորէզ ջերմեռանդ և համբերատար նայուածք մ՚ուղղեց դէպ երկինք, եւ «Կըգամ հետդ, հայր իմ» ըսաւ :

Եւ վերջին անգամ մ'ալ նայելով այն օրհնեալ յարկին վերայ որ զինք պատսպարած էր, կրկնոցին մէջ փաթթուեցաւ ու կրօնաւորին հետ դուրս ելաւ :

Երկար ժամանակ քովէ քով քալեցին առանց բնաւ խօսակցելու : Տարտամ նախազգացութիւնք օրիորդին սիրտը կը յուզէին. այն երբեմն հանդարտ և անարատ ճակատը խորշոմած էր փոթորկին ծանրութեան ներքև, որ նորա երջանկութեան պսակը կապտած էր :

Ամենէն արի հոգւոյ և սկզբանց տէր կանայք տկար կողմ մ'ունին սրտերնուն մէջ. կրած վիշտերնուն զօրութեանը դէմ՝ երբեմն խելքի և փիլիսոփայութեան ամեն փաստերը կը տկարանան : Կանայք չեն կրնար արանց պէս պատահարներու դէմ խստանալ : Իրենց դիւրազգած և տենդոտ բնութիւնը՝ թէ և երբեմն մեծ զօրութիւն կուտայ իրենց, սակայն կը զլանայ այն անյողդողդ արիութիւնը որ համբերութեամբ ամեն վիշտ կը կրէ, որ կրնայ սպասել և հետ զհետէ ելած հարուածներն ընկրկել : Կանայք կը զգան, կ'զգածին և իրենց վշտին դառնութեան մէջ՝ մէկ բան միայն կրնայ զանոնք հանդարտեցնել, այն է արտասուքը. և մէ՛կ բան միայն կրնայ զանոնք սփոփել, այն է սէրը :

Առաքելոյն մխիթարար խօսքերէն օրիորդին սիրտը քաղցրապէս զգածելով՝ աչքէն առատ արտասուք կը թորէր, և Էսթէվանի վերայ ունեցած սէրն իր սրտատանջ տխրութեան պէս ուժգին արթննալով, արագ քայլերով ճամբան կը շարունակէր, և անհամբերութեամբ հօրը քով հասնիլ կուզէր, որ թերևս իր նշանածը տեսած էր: Բայց հաւատաքննութեան սարսափն ալ միւս կողմանէ զինքը տագնապեցնելով, Էսթէվանի ու իր հօրը հետ հեռաւոր երկիր մի փախչիլ կերազէր, Գերմանիա, ուր արդէն կրօնական ազատութիւն կը տիրէր, և ուր աներկիւղ իր սրտին ու խղճմտանաց ազդումներուն կրնար հետևիլ : Յետոյ վշտագին նայուածք մի կարձակէր բոլորտիքը. Սպանիոյ գեղեցիկ երկնից վերայ կ'զմայլէր, այն քաղցր ու պայծառ երկնից վերայ, որմէ փախչիլ հեռանալը դող կը պատճառէր իրեն, վասն զի ամպոտ և մթին երկինքներէ և ձիւնամած երկիրներէ չէրախորժեր :

Առաքեալը զայն իր տխուր մտածութեանց թողուց,

վասն զի ինքն ալ ծանր մտածութեանց մէջ ընկղմած էր :

Քաղաքապետին տանը մօտենալնուն, աղջիկն ուրախութեան աղաղակ մ'արձակեց երբոր իր տանը փողոցը տեսաւ:

Ընթացքն աւելի փութացուց. կրօնաւորն ալ նոյնէն :

« Ո՛հ, հայր իմ, գոչեց, պիտի տեսնեմ զինքը : »

Տոլորէզ չհամարձակեցաւ Էսթէվանի անունն արտասանել:

Դրանը քով կը հասնի . . .

Բայց ինչու համար պալատին ճակտին վերայ իրիկունները շողացող լապտերը չէր վառուած : Դուռն ալ՝ որ սովորաբար բաց կըլլինէր, ամուր մի գոցուած էր :

Կը բախէ . . . ձայն չկայ . . . իր ամենէն սիրելի ծառաներն յանուանէ կը կոչէ . . . պատասխանող չկայ :

Սարսափելի լռութիւն մի կը տիրէր տանը մէջ, այն տուներուն նման՝ ուր համաճարակ հիւանդութեամբ բնակիչներն հետզհետէ մեռնելով դուռը գոց կը մնայ :

Տոլորէզ շուարած և սարսափէն դող ելած՝ բռնցի կը զարնէ ու կը զարնէ անզգայ դրան, որոյ վերայի բևեռներն իր քնքուշ ձեռքը կը վիրաւորեն:

« Հա՛յր իմ, հա՛յր իմ, կը գոչէ վշտագին ձայնիւ . . .

Պատասխան չկայ . . .

Առաքեալը գուշակեց ճշմարտութիւնը. օրիորդին մօտեցաւ որպէս զի մխիթարէ. որովհետև զգաց որ մխիթարութեան պէտք պիտի ունենար:

Տոլորէզ ապշած բոլորտիքը կը նայի: Հանած աղմուկէն քանի մի մօտակայ դռներ մեղմով բացուեցան :

« Հա՛յրս, ինչ եղաւ հայրս, գոչեց դժբաղդ մանուկը:

Բայց պատասխան տուող չեղաւ :

« Քաղաքապետին աղջիկն է, քաղաքապետին՝ որ այս առաւօտ մեծ հաւատաքննիչին հրամանաւ արգիլուեցաւ » ըսին քանի մի ձայներ, և նորէն դռներնին գոցելով հեռացան աղջկան մօտէն՝ իբրև ժանտախտէ բռնուած անձէ .

Բայց Տոլորէզ լսեց հաւատաքննիչ բառը, և խեղճին միտքը սոսկալի լոյսով մի լուսաւորեցաւ: Հայրն հաւատաքննութեան բանտը ձգուած էր. և որովհետև այն անողոք ատեանը բան մի չէր թողուր թշուառ ամբաստանելոց, քաղաքապետին տունը գոցուած, ինչքը գրաւուած էր . հետևաբար հէգ օրիորդին

ողորմութիւն մուրալէ զատ ուրիշ ապաւէն չէր մնար ... ողորմութիւն՝ զոր թերևս պիտի գլանային հերետիկոսի մ'աղջկան։

Տոլորէզ չէր լար. բերնէն տրտունջ մի չէր ելներ. աչքերը ցամքած ու կրակի պէս տաքցած էին, և տժգոյն շրթունքը դառն ժպիտով մի կծկած էր :

Կրօնաւորին մօտեցաւ, գէլեալ ձեռքով մ'անոր վերարկուին թևը բռնեց, որպէս թէ անոր կապուիլ կ'ուզէր իբրև իւր վերջին ապաւէնին. յետոյ կարճ և դողդոջ ձայնով մի՝

« Հայր իմ, ըսաւ, առ իմ Զիթեննեաց լեռս. աղաչէ Աստուծոյ որ ողորմի ինձ . . . »

Առաքեալը չէր սպասած այսպիսի համբերատարութեան։ Որչափ և քաջածանօթ էր մարդկային սրտին, չէր համկըցած որ անակնկալ դժնդակ հարուած մի կրնար այն աստիճան ճնշել մարդուս հոգին և այնպիսի տկարութեան մէջ ընկղմել որ վշտին տոկալու չափ զօրութիւն չթողուր վրան։ Իւր ամենասիրելին հարուածեալ, ինքն խիկ հարուածեալ հաւատաքննութենէն, այն դժոխքի պէս անագորուն խոշտանգիչէն, ճնշեալ այն զարհուրելի մտածութեամբ թէ ալ յոյս չէր մնացած իրեն համար, Տոլորէզ անկարող եղած էր հեծելու, և միայն Յիսուսի պէս կըսէր. « Աստուած իմ, դարձուր ինէ այս բաժակը : »

Կրօնաւորը խօսք չըրաւ անոր. վասն զի գիտէր որ այն սարսափելի վայրկեանին մէջ ամեն խօսք անզօր էին։ Բաղցրութեամբ ձեռքը բռնեց՝ իւր թևին տակ առաւ, և երկչոտ տղու մի պէս քովն ի վեր տանելով՝ իւր բնակարանին ճանբան բռնեց :

Օրիորդն ետին անգամ չդարձաւ իւր պալատին վերայ վերջին նայուածք մի ձգելու. գլուխը կուրծքին վերայ ծռեց, և անշշունչ իւր կարեկից առաջնորդին հետ գնաց :

Հազիւ փողոցին մէջ քանի մի քայլ առած էին, մութին մէջ մարդու մի զարնուեցան, որ սուրը ձեռքն ուրիշի մի հետ չարաչար կռուելով ինքզինք կը պաշտպանէր :

Մէկանց արթննալով իւր թմրութենէն՝ Տոլորէզ սուր ճիչ մ'արձակեց : Մարդը ճանչած էր :

« Էսթէվան.

— Տոլորէզ. »

Գոչեցին երկուքը մէկէն : Այնչափ անդիմադրելի է այս ձգողական զօրութիւնը, մեր բոլորտիքը շրջող այն աներևոյթ և մագնիսական զօրութիւնը, որ մեր սիրած բանը մեզ մօտ հասած ժամանակ՝ իւր բոլորը թրթռացող օդը զայն մեզ կը ճանչցնէ :

Տոլորէզ բռնեց մէկդի քաշեց Էսթէվանը :

Կռիւը դադրեցաւ վայրկեան մի : Դեռահասակ կին մի միւս կռուողին թևէն ի վար կախուած՝ դաշոյնը ձեռքէն առնուլ կը ճգնէր, և ջերմ պաղատանօք գթութիւն կը խնդրէր, զոր մարդը չէր ուզեր շնորհել :

« Չեմ կրնար, կըսեմ քեզ, գոչեց յանկարծ մարդը դողդոջ և խիստ ձայնիւ. չեմ կրնար, Բուլէվրինա, խօսք տուած եմ սպաննելու, պէտք է որ մեռնի : »

Այս խօսքն ըսելով՝ կրօնաւորին մօտ հասան, որ այս տարօրինակ դէպքէն խռովելով քանի մի քայլ յառաջ գնացած էր։

Դեռահասակ կինը ճանչեց զայն ։ Առանց թող տալոյ մարդոյն ձեռքը՝ զոր ամենայն զօրութեամբ բռնած էր և մարդն ալ զայն ազատել կաշխատէր, կինը կրօնաւորին ոտքն ինկաւ։

Ո՜վ հայր իմ, ըսաւ, թող մի՛ տար Մանօֆինայի որ այս երիտասարդն սպաննէ :

Առաքեալն է, ըսաւ Կուարօն ճանչելով զայն, և գլուխը խոնարհեցուց Աստուծոյ պաշտօնէին առջև :

— Մանօֆինա, ըսաւ կրօնաւորը՝ որ այս մարդոց ամենն ալ յանուանէ կը ճանչէր, ով տուաւ քեզ մարդ մեռցնելոյ պաշտօնը :

— Կարտունայի ընկերութիւնը, հայր իմ, որում հոգւով մարմնով անդամ եմ. իմ արհեստս է մեռցնել և խաւարեցնել, ինչպէս որ ձերն ալ խոստովանցնել ու քարոզել է։ Ուստի թող տուէք որ պաշտօնս կատարեմ, որպէս զի այս գործին համար ինձ տրուած ստակն յանիրաւի առած կամ գողցած չըլլինիմ :

— Մանօֆինա, ըսաւ կրօնաւորը, կը հաւատաս Քրիստոսի։

— Կուարօն գլուխը խոնարհեցուց այս սուրբ անուան առջև :

« Անշուշտ, վերապատուելի հայր, ըսաւ, ես բարի կաթոլիկ մ'եմ, և անոր համար է որ արհեստս խղճի մտօք

գործել կուզեմ: Արդարութիւնն ամեն բանէ առաջ է․ խօսք տուած եմ սպաննելոյ, պէտք է որ սպաննեմ:

— «Ով որ սրով կը զարնէ՝ սրով կը մեռնի» բսաւ կրօնաւորը: Ճշմարիտ կըսեմ քեզ, Մանօֆինա, այդ բռնած արհեստդ արեան արհեստ մ'է, և Յիսուս կը սոսկայ արիւնէն, որդեակ:

— Եթէ այս արհեստէն հրաժարիմ, հայր իմ, հաւատարմնութիւնը՝ որում ալ չի պիտի ուզեմ ծառայել, զիս այրել կրտայ իբրև հերետիկոս, կամ Սպանիայէն դուրս ելնելու կը հարկադրէ այն խեղճ մաւրիտանեանց պէս՝ որք հազարներով Սէվիլէն կերթան: Այն ժամանակ ինչ կըլլինի այս կինը որ իմս է և ես կապրեցընեմ:

— Զիս մի՛ մտածեր, գոչեց Սէրէնա՝ կրօնաւորին անոյշ խօսքերէն խանդաղատեալ․ աւելի լաւ է մեռնիլ՝ քան այսպէս ապրիլ:

— Բայց մեր եղբայրութիւնը կրնամ թողուլ, բսաւ Կուարօն:

— Ոչ, բսաւ փիլիսոփայ կրօնաւորը՝ մտածելով որ այս գժնեայ մարդը մէկէն ի մէկ իւր բովանդակ կենաց սովորոյթներէն հեռացնել դժուարին էր: Ոչ, Կարտունայի եղբայրութիւնը մի՛ թողուր․ բայց որովհետև մէկ բարեգործութիւնը քանի մի մեղք կրնայ զնել, դուն ալ այսուհետև հաւատարմնութեան զոհերն ազատելու աշխատէ:

— Բայց խաբէութիւն բրած կըլլինիմ, բսաւ Կուարօն իւր ուխտին սահմանադրութեանցն ապստամբ հաւատարիմ կենալոյ զարմանալի պարտականութենէն բռնադատեալ:

— Դիտաւորութիւնն ամեն բան կընէ, պատասխանեց կրօնաւորը, դու բարի գործելու դիտաւորութիւն չպիտի ունենաս, և իրօք ալ բարի չպիտի գործես:»

Կրօնաւորը դժկամակութեամբ կը գործածէր այս իմաստակութիւնը՝ որ եաքը հուշակաւոր կարգի մի (Ճիզուիթներուն) զէնքն եղաւ, միջոց մի՝ որով զաշխարհ տակն ի վերայ ըրաւ և կեղծաւորութեան թոյնն ամեն տեղ տարածեց: Բայց արդար խօսելով, եթէ երբէք իմաստակութիւն մի սուրբ և ներելի եղաւ, այն վայրկենին էր, ուր Աստուծոյ պաշտօնեայն՝ մարդոյ մի վերայ ունեցած ազդեցութեամբն ամբաւ չարեաց առաջքն առնլոյ համար իւր բոլոր հանճարական զօրութիւնը գումարած էր:

Կուարօն երկիւղածութեամբ մտիկ կընէր, բայց տարակոյսը չէր փարատած:

«Նե դու, հայր, բսաւ վերջապէս, մեր եղբայրութեան դէմ բրած անհաւատարմութիւններս կը ներէք: Այն ժամանակ՝ ինչ որ ձեր սրբութիւնն ուզէ՝ կը կատարեմ. վասն զի դուք միայն պատասխանատու պիտի լինիք հոգւոյս փրկութեանն, և աներկմիտ եմ որ հոգիս ձեր ձեռքն եղած ատեն աւելի ապահով է:

— Քեզ պիտի օրհնեմ ամեն անգամ որ մարդ մ'ազատես հաւատարմնութեան ձեռքէն, և չգործելիք սպանութիւններէդ ալ քեզ կարձակեմ: Գնա խաղաղութեամբ, որդեակ, և Աստուած առաջնորդ լինի քեզ:»

Այս խօսքին վերայ Կուարօն ալ կրօնաւորին ոտքն ինկաւ Սէրէնայի քով, և երկուքին գլուխը միասին խոնարհեցան զիրենք օրհնող երկու ձեռաց ներքև:

«Մեզ նշանեց» բսաւ կամաց մի Սէրէնա ոտք ելած ատեն:

Եւ այն ընդվայրայած զեչուհին՝ որ անտառաց Թաչունին պէս իւր վայրենի բնազդումներէն զատ ուրիշ առաջնորդ չունէր, մաքուր և երկիւղած սրտայուզութեամբ խայտաց. վասն զի սիրոյ մէջ երկինք նշմարած էր, հոգւոյն ամենամաքուր զգացման նուիրագործութիւնը տեսած էր:

Ատոնցմէ քանի մի քայլ անդին՝ քաղաքապետին աղջիկն ու Էսթէվան իրենց վիշտն ու սրտտուքն իրար կը խառնէին. իրար գտնելու ուրախութենէն՝ իրենց յուսահատութիւնը գոնէ մինչափ մ'սփոփած էր, որ ա՛լ կուրծքերնին չէր տոչորէր, և դուրս ծաւալելոյ կարող կըլլինէր: Յոյսը, տխուր փաղանցիկ և հեռաւոր յոյս մի, այն յոյսը՝ որ երբէք բարձի թողի չըներ սէրը, իրենց աղօտ երկնքին մէջ կը ժպտէր երևնալու:

«Տես, բսաւ Սէրէնա՝ որոյ կանացի բնազդումն ամեն բան գուշակած էր, տես, Մանօֆինա, որչափ Թշուառ պիտի լինէինք եթէ այս խեղճ օրիորդը՝ փոխանակ իւր սիրելի նշանածը գտնելոյ՝ նորա դիակին հանդիպած լինէր:

— Բուլէվրինա, բսաւ Կուարօն, ինծ կը Թուի որ Աստուբերոյն ձայնն երկրորդ կեանք մի տուաւ ինծ, և հիմա ես

առաւօտեան մարդը չեմ: Յիսուս, Թափած այնչափ արիւններս բաւելոյ համար որչափ մարդ պէտք է ազատեմ: Կը տեսնեմ որ Կարտունայի ընկերութենէն բաժնուիլ պէտք է :

— Առաքեալն ըսաւ Թէ մէկ բարեգործութիւնը քանի մի չար գործ կը գնէ, պատասխանեց Սէրէնան. ուրեմն անհոգ եղիր, սիրելիս, և մնացածը մի մտմտար: Նորին վերապատուութիւնը քու հոգւոյդ խնամքն իւր վրայ առաւ, և եթէ մեր Կարտունայէն բաժնուիմք, ամենաբարին Աստուած՝ որ անասուններն իսկ կը կերակրէ, մեզ պէս երկու խեղճ քրիստոնեայներն անօթի չթողուր : »

Կուարօն և ընկերը մեկնեցան :

Էսթէվան և Տոլորէզ միասին լալու զբաղելով՝ ամեն բան մոռցած էին :

« Եկէք, որդեակնե՛րս, ըսաւ կրօնաւորը, Տոլորէզին ապաստարան մ'ընտրելոյ վրայ վաղը կը խորհիմք :

— Հայր իմ, ըսաւ Էսթէվան, կարծեմ որ աւելի լաւ կըլինի փախչիլ այս Թշուառ Սպանիայէն՝ որ իւր ամենէն անարատ զաւակներն անգամ կը լափէ :

— Փախչիլ երբոր հայրս բանտին մէջ կը տառապի, գոչեց Տոլորէզ, ինչպէս կրցիր այդ բանը մտքէդ անցունել, Էսթէվան:

— Բայց ինքզինքդ ալ անօգուտ տեղը կը կորսնցնես, ըսաւ երիտասարդը: Դու միայնակ չուէ Տոլորէզ. գնա և Սպանիայէն դուրս տեղ մ'ապաւէ. իսկ ես իմ վարկովս ու հարստութեամբ հայրդ ազատել աշխատիմ հոս :

— Ողջերն ազատել, ըսաւ կրօնաւորը մեղմով մի, երբոր հաւատաքննութիւնը մեռելոց աճիւններն ալ չյարգեր :

— Լռեցէք, հայր իմ, ըսաւ Էսթէվան՝ որ նորա այս խօսքը լսած էր, ամեն յոյս մի՛ վերցընէք այս տարաբաղդ աղջկան սրտէն :

— Ես առանց հօրս չեմ մեկնիր Սպանիայէն, ըսաւ Տոլորէզ անվեհեր հաստատամտութեամբ :

— Խեղճ տղայ, ըսաւ մտքէն կրօնաւորն յուզեալ սրտիւ, դուն ալ ունիս այն անձնուրացութեան հոգին՝ որ զմարդ Գողգոթա կը տանի միշտ :

— Աղջիկս, ըսաւ, ես քեզ վաղը Կարմելեանց վանքը կը տանիմ :

— Էսթէվա՛ն, ըսաւ աղջիկը կամաց մի, զգոյշ կեցիր, հաւատաքննութիւնն աչքը չորս բացած է վերադ : »

Կրօնաւորին տանն առջեւ հասած էին: Նախ Տոլորէզ ներս մտաւ. Էսթէվան դռնէն ներս մտնել չհամարձակելով՝ դուրսը կեցաւ :

« Երկուքդ ալ եկէք, որդեակնե՛րս, ըսաւ Ֆրանչիսկեանը. գիշերը միասին կաղօթեմք. եկէք, վասն զի վաղն իրարմէ պիտի բաժնուիմք : »

Էսթէվան անշշունչ ներս մտաւ նոցա ետեւէն, և դուռը գոցուեցաւ :

ԳԼՈՒԽ Է.

ԷՍԹԷՎԱՆ ՎԱՐԿԱՍ

Այս անցքերն անցնելէն տասնեւմէկ տարւոյ չափ առաջ՝ Սեվիլի արքեպիսկոպոս Ալֆօնս Մանրիք Կարտինալը Քասթիլիոյ ընդհանուր հաւատաքննիչ եղած էր: Արդէն երկար ժամանակէ ի վեր, Մանրիքի նախորդներուն օրով ալ, Սպանիացիք հաւատաքննութեան դէմ ունեցած ատելութիւննին յաճախ յայտնած էին դաւադրութիւններով, ապստամբութիւններով և բուռն գանգատներով: Օտար ազգերն՝ իրենց մասնաւոր շահը նկատելով, և Թագաւորաց անձնասէր տկարութենէն օժանդակեալ, վատ հաճոյակատարութեամբ մ'անկարեկիր կեցած էին Սպանիոյ Թշուառութեան առջեւ:

Ուստի հաւատաքննութիւնն ալ աներկիւղ և համարձակ՝ երկիրը խարոյկներով ծածկեց, դաշտերը մշակներէ զրկելով ամլացուց, և այս հարուստ, արի, ազատասէր, փառասէր և արուեստասէր երկիրն ընդարձակ դամբարան մ'եղաւ, ուր մեռելոց տեսիլը կենդանիները սարսափեցուց, ամօթալի ասպարէզ մի՝ ուր մարդիկ առանց մարտնչելոյ կիյնային, ուր դահճին ձեռքն՝ ամենէն անարատ ճակատներուն վրայ վատանունութիւն կը դրոշմէր այն զարշատեսիլ բռնաւորին անհարկութեամբ՝ որ բոցէ Թագ մ'ու երկաթէ գաւազան մի կը կրէր :

Սակայն մինչդեռ Թագաւորաց վատ քաղաքականութիւնն

այս գեղեցիկ երկրին այսպէս աւերման Թոյլտուութիւն կըներ, բազմաթիւ ազնուական Սպանիացիք, սիրոյ և ազատութեան բոցով վառեալ արի սրտեր, իրենց կենաց վտանգըն աչքերնին առնլով՝ բարձրաձայն կը բողոքէին հաւատաքննութեան առեննին անօրէնութեանց դէմ:

Մարդկութեան իրաւունքը պաշտպանող այս արի նահատակներուն մէջ կային ազնուական Բասթիլիացիք, գիտնական և սրբակրօն եպիսկոպոսք և մինչև իսկ Բասթիլիոյ խորհրդարանին անդամք: Սպանիա յարատև ապըստամբութեան վիճակի մէջ էր այն ժամանակ, բայց հաւատաքննութեան դէմ եղած այս ազնիւ խաչակրութիւնը Թագաւորներէն օգնութիւն չգտնելով, և մանաւանդ չկրնալով զօրեղապէս պաշտպանուիլ ժողովրդէն՝ որ մոլեռանդութեան լուծին ներքև ճնշեալ, և իւր յետին աստիճանի տգիտութեամբն իւր ճշմարիտ ուժն հասկնալու անկարող, տարակուսեալ և անճրկած կեցած էր այն մարդախողխող վիրագին առջև. ուստի շատ շատ լինելիքը մերթ ընդ մերթ քանի մի տկար և պատիր խստութիւնք էին, որք մեծ դժուարութեամբ ձեռք կը բերուէին քանի մի յանդգնագոյն հաւատաքննչաց դէմ. ինչպէս որ քանիվեց տարի առաջ Փիլիպպոս Բ. Թագաւորը պաշտօնէ դադրեցուցած էր Տէզա անուն մեծ հաւատաքննիչն և նորա բարեկամ Լուսէրօ՝ Քօրտուի հաւատաքննիչը՝ որոց անգթութիւնն այն աստիճան դժնէութեան հասած էր, որ ձեռուընին ինկած ամեն ամբաստանեալները՝ Թէ խոստովանէին և Թէ ոչ՝ հերետիկոսութիւննին ծածկող կը հրատարակէին, և հետևաբար իրբև սուտ ապաշխարողներ մահուան կամ մշտնջենաւոր բանտարկութեան կը դատապարտէին:

Հաւատաքննութեան Թշնամի եղող Սպանիացի ազնուականաց մէջ Էսթէվան Վարկաս նշանաւոր էր իւր ցասման խստութեամբը: Այն հին ականաւոր արաբ գերդաստաններուն մէկէն իջած էր, որք Գրէնատայի առնուելէն առաջ կամովին քրիստոնէութեան դարձած էին:

Երիտասարդ, աշխոյժ ու եռանդուն, Էսթէվան այնպիսի այրական ու բանաստեղծական գեղ մ'ունէր, որ առաւել խելքի կորովութեան քան Թէ մարմնական ուժեղութեան նըշանակ էր: Դէմքը Թխորակ, աչերը սև, աղու և սովորաբար հանդարտ, հասակը բարձր, ճապուկ ու վայելչագեղ, որ մաւրիտանացի արաբաց գեղանի ցեղերուն յատուկ առանձնաշնորհութիւնն էր, և իւր դեղնած ճակտին վերայ սև ու փայլուն մազերը խիտ ստուեր մի ձգած՝ կը պսակէին այն գեղեցիկ գլուխն՝ որ ոսկեղէն կամ մանաւանդ դափնեայ պսակ մի կրելոյ համար ստեղծուած էր. վասն զի Էսթէվան զմայլեցուցիչ բանաստեղծութիւն մ'և համոզիչ ճարտարխօսութիւն մ'ունէր, մանաւանդ զօրաւոր փիլիսոփայութիւն մի՝ որ արժանի էր իւր վարդապետին:

Էսթէվան Աւետարանով սնեալ էր:

Առանց մասնաւոր աղանդի մի հետևելոյ, առանց Լուտէրի կամ Մէլանքթոնի վարդապետութիւններն ընդունելոյ, առանց Կրկնակնունք կամ Լուսաւորեալ լինելոյ, որոց ամենն ալ անտեղի ծայրայեղութիւնք կերևէին իրեն, Էսթէվան իւր կեանքը Քրիստոսի ամենամաքուր բարոյականին վերայ կանոնաւորած էր: Իւր փիլիսոփայութիւնը սէր ու գթութիւն էր, վարքն ալ նոյնպէս սէր ու գթութիւն էր միշտ և ամեն կերպիւ:

Իւր հոգւոյն վսեմութիւնը, համոզմանց խորութիւնն ու խօսքին ճարտարութիւնը՝ բազմութիւնն իւր ետևէն քաշել տանելոյ հրապուրիչ զօրութիւնը կուտային այս երիտասարդ փիլիսոփային: Իւր ձայնէն ժողովուրդը գրգռելով ու կատղելով կրնար ոտք ելնել և ահաւոր ատեանը դողացընել: Հայրն 1502 Թուին Բասթիլիոյ ժողովին անդամ լինելով, իւր աներկիւղ ընդդիմութեամբ մեծապէս նպաստած էր այն մեծ ատեանը կամ միաբանութիւնն հաստատել տալու, որոյ գործը պիտի լինէր ծայրայեղութիւնները զսպել, և անօրէն Լուսէրօին բրած անիրաւութիւնները դարմանել: Դժբաղդաբար, այս անազան և Թերի միջոցը պատիր զինադուլ մ'եղաւ, զոր հաւատաքննութեան զարշատեսիլ հիդրան փայլկեան մի շնորհեց Սպանիացւոց:

Վարկաս պատանին մեծնալով ու չափահաս մարդ լինելով՝ նոյն զեղծմանց և Թերևս աւելի մեծ զեղծութեանց դէմ պիտի մաքառէր:

Այսպիսի մարդ մի որչափ մեծ իշխանութիւն ու-

ննեալոյ էր արդեօք Տոլորէզի պէս հոգւոյ մի վերայ:

Մաքուր սէրը՝ կատարեալ սէրը՝ հասարակ սրտերու մէջ չծնանիր. զօրաւոր էակի մ'առ միջակ կամ տկար էակ մ'ունեցած սէրն ալ ճշմարիտ սէր չէ, այլ սխալում կամ տկարութիւն եղած կըլլնի: Բայց երկու այնպիսի հոգիներու կատարեալ միութիւնը՝ որ զանոնք մի և նոյն կեանքով կապրեցնէ, մի և նոյն փիշտերով կը տառապեցնէ, և նոցա բաղձանքն ու կամքն այնպէս կը միացնէ, որ կը Թուի Թէ երկու անձի վերայ միակ էութիւն մի կայ, այն սէրը երկու նման հոգիներու մէջ միայն կը գոյանայ, որք կատարեալ համակրութեամբ կապուած են իրարու հետ:

Էութեամբ զօրաւոր, վսեմ և անարատ սրտի տէր, ճըշմարտութեան սիրահար, որ ամեն սուտ կամ վատ սկզբունքներն և կեղծաւոր ու խաբեբայ գործերը չարաչար կատէր, Տոլորէզ՝ կոյր վստահութիւն մ'ունէր Էսթէվանի վերայ, վստահութիւն՝ որ խորին զմայլումէ կը ծնանի: Իրենց հոգւոյն վսեմութիւնը, իրենց նորածաղիկ կենաց անազորուն արկածները, իրենց փիլիսոփայական բայց երկիւղած ձըգտումներն և իրենց սրտին կատարեալ մաքրութիւնը կարծես Թէ հոգևորած էին իրենց սէրը:

Իրենց ծնողաց կամօքն իրարու նշանուած էին, բայց կ'զգային որ իրենց միութիւնը մարդոց հաճութենէն կախեալ չէր. արդէն իրենց հոգիները լռին և անդրժելի դաշնադրութեամբ նշանուած էին իրարու, և մահն անգամ չէր կրնար զանոնք իրարմէ բաժնել: Ասանկով իրենց սէրն արտաքուստ խաղաղ էր: Ուրախութեամբ՝ բայց առանց յուզման և անհամբերութեան կ'սպասէին այն ժամանակին որ իրենց միութիւնը կատարեալ պիտի ըներ աշխարհի առջեւ: Կ'զգային որ այն նուիրագործութիւնը կրնար իրենց երջանկութիւնն աւելցընել. բայց հանդարտ սրտիւ կ'սպասէին այն երջանկութեան, մինչափ հոգին նիւթոյն վերայ կը տիրէր նոցա անձին մէջ:

Տոլորէզ՝ կրօնաւորին տունն եղած օրը պարզօրէն պատմած էր անոր իւր կեանքը, իւր բարեպաշտ տղայութիւնը, իւր ամբիծ ու լուսաւորեալ մանկամարդութիւնը և Էսթէվանայ վերայ ունեցած սէրը:

Կրօնաւորն ալ՝ գորովալից և ներողամիտ սրտի տէր, որոյ մէջ Թերևս մարդոց կամ մահուան ձեռօք խորտակուած անմեղ սիրոյ մի ծածուկ յիշատակն իւր անունը միայն փոխած էր և հիմա գԹուԹիւն կը կոչուէր, կրօնաւորը Տոլորէզի սրտաշարժ խոստովանութենէն խանդաղատեալ, առանց վարանելոյ երիտասարդին բաց էր.

«Ներս եկո նշանածիդ հետ. մաքուր սէրն Աստուծոյ անհաճոյ չէ. նորա ամենակարող զօրութեան յարգանք մ'է:»

Եւ երբ երկքն ալ մէկ տեղ եկան այն խոնարհ բնակարանին մէջ՝ որոյ սպիտակ որմերը Գողգոթայի վերայ խաչեալն պատկերովը միայն զարդարուած էին.

«Որդեակներս, ըսաւ կրօնաւորը, օրհնեցէք զԱստուած որ ձեզ կը փորձէ. չարերուն հալածանքը մէկ մէկ պսակ են հանդերձեալ կենաց համար: Երանի անոնց՝ որ աղօթքով և հեծութեամբ կանցունեն իրենց կեանքն աշխարհիս վերայ:

— Հայր իմ, պատասխանեց երիտասարդը, քու խօսքերդ սուրբ և միխԹարար են, և ես ալ քեզ պէս կ'օրհնեմ այն ձեռքը որ ծանրացած է մեր վերայ. բայց մեք՝ առոյգ և կորովի կենօք երիտասարդքս՝ Սպանիացի ասպետքս՝ որոց հարքն անկեղծաբար ծառայեցին միշտ քրիստոնէական կրօնին, կամ ինքնայօժար ընդունեցին զայն հաւատով և համոզմամբ, մեք՝ որ հաւատարմութեամբ կը պահեմք Քրիստոսի օրէնքը, այն սիրոյ և ներողամտութեան օրէնքը, կրնամք առանց վատութեան կրել ամբարիշտ իշխանութեան մի լուծը, որ յանուն Աստուծոյ անպատուհաս ոտնակոխ կընէ ամեն աստուածային և մարդկային օրէնք: Այսպիսի իշխանութեան դէմ ապստամբիլը պարտականութիւն չէ:»

Կրօնաւորը քանի մի վայրկեան կեցաւ առանց պատասխանելոյ. խորին մտածութեան մէջ ինկած կերեւէր:

«Որդեակ, ըսաւ վերջապէս, կը հաւատամ որ հաւատաքննական իշխանութիւնը զեղծում մ'է, որոյ հետ պէտք է պայքարիլ խօսքի սրով, տրամաբանութեամբ, ճշմարտութեամբ, և ոչ ապստամբութեամբ, որ բարկութեան ու ատելութեան քոյրը լինելով՝ կոյր, անխոհեմ, անսանձ և անչափ է. որ միշտ շատ հեռուն կերԹայ կամ պէտք եղածին չափ չերԹար. գաւաԹ մի ջուր է մեծ հրդեհի մի վերայ Թափուած,

որ փոխանակ մարելոյ՝ բոցերուն կատաղութիւնը կը գրգռէ:

— Այո, պատասխանեց Էսթէվան ազդու շարժմամբ. բայց ճարտարախօս լեզուներուն զելոց կը դնեն, ճշմարտութիւնը նիզերու տակ կը խեղդեն, և տրամաբանութիւնը . . . ո՜հ հայր իմ, դու բաւական գիտես՝ ո՛րչափ վարպետ են անոր հետ մաքառելոյ: Հաւատաքննութեան սև հոգին զայն կը խեղդէ ամեն տեսակ նուրբ իմաստակութեանց կապերով կամ անպատասխանատու բացարձակութեան կրակով. ամեն բան կը մեռցընեն «Յանուն Աստուծոյ» ըսելով, և տգէտ ժողովուրդն ալ գլուխը կը ծռէ, վախնալով որ եթէ մտիկ չընէ կամ դէմ կենայ՝ սրբապիղծ կըլլինի:

— Ժողովուրդն յանձնառութեամբ կը կրէ, ըսաւ կրօնաւորը, վասն զի ամեն ժամանակ համբերատարութիւնը նորա զօրութիւնն է. բայց երբոր լուծէն չափազանց յոգնելով՝ ոտք կելնէ և զայն կը թօթափէ, ի՜նչ կը շահի. տէրը միայն կը փոխէ: Իւր արիւնն ու ճիգերը մեծերուն, հզօրներուն, ապստամբութեան գլուխներուն միայն կը ծառայեն. իսկ ինք՝ միշտ գերի ու տառապեալ կը մնայ:

— Հա՛յր իմ, ըսաւ Էսթէվան լուրջ ձայնիւ. երբոր գլուխները բարի մարդիկ են՝ ժողովուրդն երջանիկ է. դժբաղդութիւնն հնազանդութեան մէջ չէ, այլ հրամայողին դէմ եղած ատելութեան մէջ է:

— Անշուշտ, պատասխանեց կրօնաւորը. վասն զի նա որ հրամայելու արժանի է՝ կամովին ինքզինք եղբայր և հաւասար կընէ իւր հնազանդելոց, և միայն խելքով գերազոյն կը մնայ անոնցմէ: Նաւուղիղ մ'է որ նաւաստեաց փրկութիւնն ապահովելոյ համար ղեկը կը վարէ:

— Հայր իմ, ըսաւ օրիորդը կրօնաւորին խօսքն ընդմիջելով. ի՜նչ համեմատութիւն կայ իրաւամբ կամ ընտրութեամբ կառավարող գլխոյ մ'և այս բարբարոս իշխանութեան մէջ որ յանուն Աստուծոյ կանմարդացընէ զՍպանիա և մահուան սև սաւանով կը ծածկէ:

— Տօրրէզ, ըսաւ Էսթէվան կիրքով. եթէ կառավարողը բարի հովիւ լինէր, չէր թողուր որ անյագ շահադէտներ իւր ոչխարներուն բուրդը խուզեն և մկրատը մինչև նոցա մարմնոյն մէջ խոթեն, որպէս զի բուրդն ու արիւնը միանգամայն

քաղեն: Թագաւորին կողմանէ հաւատաքննութեան եղած թոյլտուութիւնը կծծի քաղաքականութեան հաշիւ է: Ոսկւոյ սէրն է որ թագաւորութիւնը խարոյկներով կը ծածկէ:

Կրօնաւորն աչքը դէպ երկինք վերուց և երկու կաթիլ արտասուք սահեցան իւր դեղնած այտերն ի վար:

«Որդեա՛կ, ըսաւ, Աստուած պիտի լուսաւորէ թագաւորներն իրենց ճշմարիտ շահուցը վերայ, և ազդու կարեկցութեամբ պիտի շարժէ նոցա սիրտը: Աւետարանի քաղցր ձայնը վերջապէս պիտի լսուի: Արդէն անոնցմէ շատերը դիւցազնական քաջութեամբ կը մաքառին մոլեռանդութեան սխալներուն դէմ, և իրենց կենաց վտանգն աչք առնելով՝ Յիսուսի Քրիստոսի անարատ վարդապետութիւնը կը քարոզեն իւր սկզբնական պարզութեամբ: Յուսամք նոցա վերայ, որդեա՛կ. համոզման ուժը զինուց ուժէն զօրաւոր է, և ճշմարիտ քրիստոնէից յաղթութեան օրը թերևս հեռի չէ:

— Հա՛յր իմ, ըսաւ Էսթէվան, համբերատարութիւն ու յանձնառութիւն կը պատուիրես մեզ, և սակայն մեր եկեղեցեաց մէջ քարոզ տուած ժամանակդ ճարտարախօս ձայնդ կը բարձրացընես մեր օրուան դպիրներուն ու փարիսեցիներուն դէմ. վասն զի քաջ համոզուած եմ որ դու այն արի ըմբիշներէն ես, որք մինչև անգամ դահճաց սակրին ներքև բանիւ և գործով կը մաքառին Դոմինիկոս Գիւզմանի աշակերտաց դէմ, այն մոլեռանդ կրօնաւորին՝ զոր Հռոմ. աթոռն ի թիւս սրբոց դասած է:

— Ես Աստուծոյ ամենախոնարհ ծառան եմ, պատասխանեց կրօնաւորը ճշմարիտ խոնարհութեամբ. իսկ սրբոց պսակն Աստուած միայն կրնայ տալ, վասն զի սրտից խորքերը նա կը տեսնէ:

— Հա՛յր իմ, հարցուց Էսթէվան, դու ալ կողմնակի՞ց ես այն հռչակաւոր նորոգչին՝ որ Լութեր կը կոչուի, և որ այնչափ գիտուն աստուածաբաններ, իշխաններ ու եպիսկոպոսներ իւր նոր վարդապետութեան դարձուց:

— Ես քրիստոնեայ եմ, պատասխանեց կրօնաւորը. Քրիստոսի բերած ու մեզ տուած պարզ, խոնարհ և քաղցր օրինաց վերայ վիճաբանել սրբապղծութիւն կը թուի ինծի: Մոլար վարդապետութիւններ աւելցընելով՝ մարդ անհա-

կանայի խաւարի մէջ կը կորնչի. և հաւատքն ու սէրը՝ որ կրօնքին հիմն են՝ կը պաղին կամ կը խանգարին. վասն զի ամեն բաժանում կամ հերձուած՝ իւր հետը դառնութիւն կամ տարակոյս կը բերէ: Քրիստոնէական կրօնքը խիստ պարզ է. ինչ պէտք է մարդկային կրից ծառայեցնել զայն:

— Հայր իմ, ըսաւ Էսթէվան, քու կրօնքդ իմ և Տոլորէզի կրօնքն է. ատոր համար մեզ հերետիկոսի կարգ դրած են:

— Քրիստոս ալ իբրև ամբարիշտ և հայհոյիչ դատապարտեցաւ. ինչու կը զանգատիս, որդեակ. վարդապետութեան համար միշտ կրելը գեղեցիկ բան է:»

Տոլորէզ զմայլելով մտիկ կընէր այս երկու մաքրահաւատ մարդիկը, և հաւատարմութեան երկիւղը՝ որ զինքն այնչափ տագնապեցուցած էր, կը փարատէր այս վսեմ խորհրդածութեանց առջև՝ որք իւր արիութիւնը կը կազդուրէին:

Այսպէս անցուցին այն դժնդակ գիշերն՝ որ երկու ծաղկահասակ խօսեցեալներուն բաղդին մէջ այնչափ տխուր փոփոխութիւններ յառաջ բերած էր: Կրօնաւորը զանոնք կը մխիթարէր՝ աղօթելով հետերնին, և նոցա համբերատարութիւն ազդելով՝ յոյսերնին աւելի կը զօրացնէր:

Քունի պէտքն զգալի չէր եղած: Երբ որ մարդոյ հոգին բուռն կերպով գրգռի, նորա մարմնոյն կիշխէ, և այն ժամանակ մարմինն տոկաբար կը հնազանդի անոր, և կը թուի թէ ֆիզիքական կարեաց վերայ հոգւոյն այս տիրապետութիւնը՝ խելքին զօրութիւնն ու զգաստութիւնը կաւելցնէ:

Այնպիսի վեհանձնական ջերմութիւն մի կը պտըտէր օրիորդին երակաց մէջ, որ այն միջոցին մարտիրոսութիւնն ուրախութեամբ կը կրէր՝ եթէ իւր մահը կրնար եղբայրներն ազատել, և անդորրութիւն ու ազատութիւն տալ Սպանիոյ:

Առտուան դէմ աղօտ լոյս մ'արդէն իւր տարտամ նշոյլները կը խառնէր սենեկին մէջ վառող կանթեղին պայծառ լուսոյն հետ, փողոցին դուռը մեղմով զարնուեցաւ:

Էսթէվան և Տոլորէզ ակամայ դողացին:

«Մի՛ վախնաք, ըսաւ կրօնաւորն. անշուշտ մեր բարեկամներէն մին է:» Նորատի կրօնաւոր մի՝ որ սև մազէ աբեմ հագած և մէջքը ճերմակ չուան մի կապած էր, կրօնաւորին թևերուն մէջ ինկաւ և գլուխը կուրծքին դնելով՝

«Որդիդ է, ըսաւ, որ քեզ պէտք ունի:

— Բարով եկար, ըսաւ կրօնաւորը նորա ճակատը համբուրելով. խօսէ որդեակ, ինչ է հոս գալոյդ պատճառն:»

Երիտասարդ կրօնաւորը նստաւ:

«Խօսէ, որդեակ, ըսաւ նորէն կրօնաւորը երկու խօսեցեալները ցուցընելով. ասոնք երկու եղբայր են, երկու բարեկամներ են. խօսէ, ինչ կուզես:

— Հայր իմ, ըսաւ նորատի կրօնաւորը, ինձ տուած դասերդ գործադրել ուզեցի. խորհեցայ քեզ պէս թէ միայն քարոզել բաւական չէ, այլ հոգւոց խնամքներուն վերայ մարմնոց խնամքն ալ պէտք է աւելցընել: Քանի մի բարեպաշտ անձանց նուէրներուն օգնութեամբ և քանի մ'ալ ականաւոր մարդոց վսեմ անձնուիրութեան շնորհիւ՝ որոց եռանդուն ու սիրալիր հոգին աշխարհիս ուրախութիւններէն համ չկրնար առնուլ, բաւական թուաւոր ընկերութիւն մի կազմեցի, որոյ միակ բաղձանքն ու նպատակն է իւր նմանեաց օգտակար լինել և նոցա թշուառութիւնն սփոփել: Մեր խնամօքը Գատիքսի մէջ խնամատուն մի շինուեցաւ հիւանդ քրիստոնէից համար, զորս մեր ձեռօք պիտի դարմանեմք, և ոմանց մարմինը բժշկած ժամանակնիս՝ հոգւոյն վէրքերն ալ պատել պիտի ջանամք:

— Այդ խորհուրդը սուրբ է, ըսաւ կրօնաւորը. այդպիսի ազնիւ նպատակ ունեցող կեանքը գեղեցիկ է:

— Սիրելի վարդապետ, ըսաւ նորատի կրօնաւորը. մէկ բան միայն զիս կը տագնապեցնէ: Մարդկային վիշտերը խիստ շատ և զանազան են, անոնցմէ որը փնտռեմք բժշկելոյ համար:

— Որդեակ, պատասխանեց վարդապետը, Քրիստոսի վշտացեալ անդամոց մէջ կան՝ որոց ցաւերն իրենց նմանեաց գթութեան արժանի չհամարուելէ զատ՝ ընդ հակառակն ատելութեան և արհամարհանաց ենթակայ կըլլին: Համօրէն ընկերութիւնը զանոնք կը մերժէ, և նոցա մարմնական չարչարանքը չտկարացընելէ և չսփոփելէ զատ, անոնցմէ բազմապատիկ դժնդակ բարոյական ցաւեր ալ կաւելցնէ նոցա վերայ: Ահա այս տեսակ վշտակրեալներն են ամենէն ողորմելին, և ասանկները պէտք է ժողովել ու մխիթարել:

— Ո՛ հայր իմ, գոչեց աշակերտը, դու միշտ իմաստուն

ես, և աւետարանական սէրն ու գթութիւնը քու բերնովդ կը խօսի: Անստուգութիւնս փարատեցիր: Այո, դժբաղդներուն մէջ ամենէն աւելի վշտացեալները պէտք է ընտրեմք. ամեն անոնք՝ որոց քով մարդ չհամարձակիր մօտենալ : Այսպիսի Թշուառները՝ որչափ աւելի լքեալ, որչափ աւելի յուսահատեալ լինին՝ այնչափ առաւել կը մխիթարուին և կուրախանան: Շնորհակալ եմ, հայր սուրբ. խեղճ հիւանդներս քեզ պիտի օրհնեն, վասն զի նոցա հայրը դու ես : »

Յետոյ երկար խօսակցեցան իրարու հետ՝ Թէ և գիշերն անքուն անցուցած էին. իրենց սրտին ջերմեռանդութիւնը մարմնական խոնջութիւններն զգալի չէր ըներ իրենց: Նորատի կրօնաւորն հաստատել ուզած կրօնաւորական նոր կարգին կանոնադրութիւնն իւր վարդապետին ներկայացուց, և մէկ տեղ քննեցին նորա խստութիւնը, Թիւը, օգտակարութիւնը: Երկու խօսեցեալներն ալ նոցա բոլոր խօսակցութենէն սա արդար և ճշմարիտ եզրակացութիւնը հանեցին. այսինքն Թէ քրիստոնէական կրօնին բոլոր գործնականը սա միակ պատուիրանին մէջ կը բովանդակի .

« Սիրեցէք զմիմեանս : »

Այսպէս հիմնեցաւ այն հռչակաւոր կարգը որ մինչև այսօր կը շարունակէ « Հիւրընկալք սրբոյն Յոհաննու » անունով. վասն զի նորատի կրօնաւորն ուրիշ մարդ չէր՝ բայց եթէ այն մեծ քարոզիչը՝ որ յետոյ սուրբ Յովհաննէս Աստուծոյ անունով ճանչուեցաւ: Այս անգամ գոնէ Հռոմ արդարութիւն ըրաւ՝ սրբոց պսակ շնորհելով անոր: Սպանիա արդէն երկար ժամանակէ ի վեր այս պսակը նուիրած էր անոր :

Եկեղեցւոյն զանգակն առաւօտեան աղօթքը հնչեց :

Տոլորէզ և նշանածն երկու կրօնաւորներուն հետ աղօթքի կեցան :

Արևը ծագելոյ վրայ էր :

« Որդեակք իմ, ըսաւ կրօնաւորը, պէտք է որ բաժնուիմք իրարմէ: Այս օրիորդը կուսանաց վանքը պիտի տանիմ, որ հոն խաղաղութեամբ Աստուծոյ կամացն սպասէ: Իսկ դու, երիտասարդ, ահա սովրեցար իմ միայնարանս. ինչ որ էրէկ նշանածիդ ըսի, նոյնը քեզ ալ կըսեմ. « Դուռս միշտ բաց է վիշտ մ'ունեցողներուն : »

Տոլորէզ տխուր և համբերատար նայուածք մ'ուղղեց դէպ երկինք :

Էսթէվան չխօսեցաւ. հոգւոյն մէջ ծագած պատերազմն երեսին դեղնութենէն միայն կը հասկցուէր: Ուժով մի սեղմեց իւր նշանածին ձեռքը, միւս ձեռքն ալ կրօնաւորին երկնցուց, և դուրս ելաւ գնաց սա միակ խօսքն ըսելով .

« Արիութիւն : »

Կաթիլ մ'արտասուք սահեցաւ օրիորդին դժգոյն այտին վերայ: Կրօնաւորն ալ դուրս ելաւ իւր սիրելի աշակերտին հետ:

Քանի մի վայրկեան ետքը նորէն եկաւ կօշիկներն հագած և աջ ձեռօքը փեկոնէ գաւազանի մի յեցած .

Տոլորէզ Փրկչի պատկերին առջև ծունր դրած էր: Կրօնաւորը ներս մտնելուն՝ օրիորդը գլուխն անոր դարձուց, և տեսնելով որ պատրաստ էր երթալ , մէկէն ոտք ելաւ, և ցաւագին հառաչք մի կուրծքին մէջ խեղդելով՝

« Հայր իմ, ըսաւ, պատրաստ եմ հետդ գալու : »

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՄԱՆՕՖԻՆԱ

Քաղաքապետին աղջիկն իւր առաջնորդին պահպանութեան ներքև մնաց: Գանք Մանօֆինայի, զոր դարձի մի տպաւորութեան ներքև թողուցինք :

Կուարօն իւր ընկերին հետ յամրաքայլ Կարտունայի պալատին ճանբան բռնեց: Լռութեամբ կերթային. միայն՝ Մանօֆինա մերթ ընդ մերթ Սէրէնային թեւը խանդաղատանօք կը սեղմէր, և սաով իւր ըրած առաջարկութեան մէջ հաստատուիլ կուզէր :

Այսպէս հասան այն աւերակաց քով՝ որք Մանտամիէնթօյի տարօրինակ բնակարանին մուտքը կը ձևացընէին :

Աղօտ լոյս մի հազիւ կը լուսաւորէր սրահին ներսի կողմը, որ այն միջոցին գրեթէ ամայի էր: Եղբայրութեան անդամներէն ոչ մին դեռ ետ չէր դարձած իւր գիշերային գործողութիւններէն: Միայն մեծաւորը կար հոն , կոտրած

սեւան մի վերայ նստած, որ ընչաքաղց աչքով մի բուռ մի տուպլոն կը համրէր: Աջին անդին ալ քանի մի պառաւ Բօպէրթէրաներ (գողնաթարոյց) իրենց ղենջակները գետինը փռած, խորին և խաղաղ քուն մի կը ննջէին :

Մեծաւորն երիտասարդ ամոլին մեղմ ոտնաձայնը լսելով՝ գլուխը վեր վերցուց և Կուաքօն տեսնելով՝ ուրախութեամբ գոչեց .

Է՜հ, Մանօֆինան է, որ իւր գործը միշտ շուտ կը կատարէ: Տոն Էսթէվան Վարկաս՜ . .

— Ձեզ ու ինձ պէս ողջ առողջ է, պատասխանեց Կուաքօն տխուր ձայնով :

— Սուրբ Յակոբ, գոչեց Մանտամիէնթօ, արդեօք փնուկները դաշոյնը կտրած են, քանզի Մանօֆինա, կամ թէ Տոն Էսթէվան պողովատիկի հարուածէն անզծելի մնալու յուռութ (Թըլըսըմ) մ'առացած է :

— Այդ երկուքն ալ չէն, տէր իմ: Ես եկայ ձեզ բսել թէ մարդ խաւարեցնելէ ձանձրացած եմ, և այսուհետև Կարտունայի եղբայրութեան անդամ չեմ: Ահաւասիկ, առ ինձ տուած ստակդ :

Եւ քսակ մի նետեց Մանտամիէնթօի ոտքին տակ :

Հազար սատանայ, գոչեց մեծաւորը. դու ես խօսողը, Մանօֆինա, թէ սատանան է որ քու կերպարանքդ մտած է զիս խաբելոյ և քեզ վնաս հասցընելոյ համար :

— Ես իմքն եմ մարմնով և ոսկերօք, պատասխանեց Կուաքօն, ես՝ որ եկայ ձեզ հրաժարական տալ, և մինչև հիմա ինձ ցոյց տուած պաշտպանութենէդ շնորհակալ լինել : »

Մանտամիէնթօ արտեւանունքը կնճռեց, և Սէրէնային՝ որ Մանօֆինայի ետևը կեցեր էր խոնարհ դիմօք՝

« Եւ դու Բուլէվրինա, բսաւ մեծաւորը, դու ալ կուզես այս արհեստին բերկրանքէն ու շահերէն հրաժարելով այդ յիմարին ետևէն երթալ, որ այսուհետև կրօնաւորներուն բաշխած անշահ ապուրէն զատ ուրիշ կերակուր չպիտի կրնայ տալ քեզ :

— Կը հրաժարիմ, պատասխանեց դեռահասակ կինը՝ իւր սիրելոյն մօտենալով :

— Խենդեր » մռմռաց մեծաւորը :

Մանօֆինա պատասխան չտուաւ :

Մանտամիէնթօ խստիւ ոտք հինելով՝ սկսաւ մեծաքայլ երթևեկել սրահին մէջ՝ անհասկանալի խօսքեր մռմռալով :

Այն ժամուն էր որ եղբայրութեան անդամները սովորաբար ետ կը դառնային և իւրաքանչիւրն իւր համարը կըտար մեծաւորին: Քիչ քիչ սրահը բազմութեամբ լցուեցաւ : Մեծաւորը՝ մտայուզութեան մէջ ընկղմած լինելով, դեռ աչքը վեր չէր առած ու մէկուն բան մի հարցած :

Վերջապէս, սրահն ամբողջ լցուեցաւ, և միայն մի քանի ապաժաման Ծիլաթօներ դուրսը մնացած էին , որոց խօսքը չէր լինէր: Կարգին բոլոր յառաջակայները գումարուած էին և դիտելով որ Մանտամիէնթօ՝ իւր տխուր մտածութիւններուն մէջ թաղուած՝ ամենևին աչքն իրենց չէր դարձըներ, Բուէրբօ տէ Հիէրօ իւր վերայ առաւ մեծաւորին մօտենալ, և շապկին թևը մեղմով մի քաշելով՝

« Տէր, բսաւ, բոլոր մանկունքդ իրենց պաշտօնը կատարեցին :

— Ոչ՛, ամենն ալ չկատարեցին » գոչեց մեծաւորը՝ տխուր նայուածք մի ձգելով Մանօֆինայի վերայ՝ որ Սէրէնայի հետ մի կողմ կեցած էր :

Ամենուն աչքն ալ ուրացող Կուաքօին վերայ դարձան :

Մանօֆինա աչքը չխոնարհեցուց, այլ հանդարտ դիմօք իւր հին ընկերաց նայեցաւ և պատասխան չտուաւ :

« Ի՞նչ կըսէք, տէր, գոչեցին ամենքը մէկէն, հնարաւոր բան է բսածնիդ :

— Այո՛, յարեց Մանտամիէնթօ ծիծաղելի լրջութեամբ. Կարտունեան մ'իւր պաշտօնին դրժեց, ընկերութիւնն իւր երկու ամենաքաջ անդամները կը կորսնցընէ, և այս վատ դասալքութիւնը մեծ աղէտներ կրնայ յառաջ բերել մեզ համար:

— Այո՛, յարեց մեծաւորը՝ Մանօֆինան ու ընկերը ցուցընելով, որք անտարբեր կերևէին. կարգերնիս իւր երկու լաւագոյն անդամները կը կորուսանէ. իւր ուղղութեան համբաւը, իւր մինչև հիմա անարատ անունը կը կորուսանէ, զոր երկար և փառաւոր ծառայութեամբք ստացած է: Ի՞նչ պիտի բսեն հիմա ազնուականներն. ինչ պիտի բսեն գեղեցիկ տիկնայք. ինչ պիտի բսէ մանաւանդ կղերն՝ որ

մեր լուացոյն ծուխն է. ինչ պիտի ըսեն դոմինիկեանք՝ որ մեր սնտուկները տուպլոնով լցին . Անտալուզիոյ Թագաւորութեան ամեն կողմը Թշուառ խաբեբայներ պիտի համարուինք, վասն զի մարդ խաւարեցընելոյ համար ստակ կառնենք ու չենք խաւարեցըներ: Մեզ ախոյեաններուն պիտի նմանեցընեն՝ որք գողերը բռնելոյ համար Թոշակ կառնուն ու միայն պարկեշտ մարդիկ կը բռնեն. կամ այն անհաւատ կրօնաւորաց՝ որք մէկ պատարագի համար տասն հոգիէ ստակ կառնուն ու կէսը չեն կարդար :

— Կը հասկընամ, եղբայրք , շարունակեց մեծաւորն հեռըզհետէ զրգռուելով իր խօսքերէն , կը հասկընամ որչափ պիտի բարկանայ մեծ հաւատաքննիչն՝ երբոր իմանայ Թէ իր հրամայած խաւարեցումը չէ կատարուած. և չի պիտի ըսէ Գերապայծառ արքեպիսկոպոսը Թէ մեք վատ գողեր եմք , և այսպէս մեր աստուածապաշտ Տօն Պապլօ Թագաւորին լապտերալոյց Տօն Բէտրօ Բէլասքէս Պոմիլլոսի պաշտպանութիւնը պիտի կորսնցընեմք: Ո՜վ Մանօֆինա , Մանօֆինա. դարձիր դիտաւորութենէդ և այդ վայրկենական տկարութիւնդ դարմանէ : »

Ժողովն այս տարօրինակ ատենաբանութիւնը սարսափով մտիկ կընէր :

Երբոր Մանտամիէնթօ խօսքը վերջացուց, քանի մի կեղծաւոր Ցուէյչէլէր (հծծող) Մանօֆինայի մօտեցան.

« Եղբայր, ըսին, անհնար է որ մեզ Թողուս, այնպէս չէ :

— Լմնցած գործ է» պատասխանեց Կուարօն կարճ խօսքով:

Միւս կողմանէ երկու ամենապատւ և ամենազգուշ Բօպէրբէրաներ Սէրէնայի քով գնացած, անոյշ խօսքերով և Թունալից շողոքորթութեամբք համոզել կը ջանային :

« Ընդունայն կաշխատիք, պատասխանեց Սէրէնա, խօսքերնիս խօսք է և ետ դառնալիք չունիմք :

— Մանօֆինա նենգաւոր է, գոչեց նորընծայ Կուարօ մի:

— Ես նենգաւոր չեմ, գոչեց Մանօֆինա . առած ստակս ետ տուի . և ամենուդ առջև յայտարարութիւն կընեմ Թէ խոստմունքս չկատարեցի , Թէ այս արհեստն ինձ անյարմար է , և Թէ բոլոր տիտղոսներէս ու պաշտօններէս կը հրաժարիմ :»

Մանօֆինա հանդարտ ձայնիւ կը խօսէր . առջի օրուան

կռուայոյզ և վտանգաւոր ու սոսկալի գործեր սիրող մարդը չէր. այլ կորովի ու սրտոտ մարդ մ՚էր՝ կրօնաւորին խօսքերէն դարձի եկած . և Թէպէտ կը սիրէր վտանգն ու երկիւղալի գործերը, բայց ոչ առանց նպատակի վտանգը. իր բոլոր կռուասիրութիւնը տկարաց հարստահարիչներուն և հաւատաքննութեան դահիճներուն դէմ դարձած էր հիմա :

« Վառարանին (դատաստանի) մատնուի , վառարանին , գոչեց նորընծայ Կուարօն :

— Եղբարք , պատասխանեց մեծաւորը խստութեամբ , Կարտունայի եղբայրութիւնն երբէք իր որդիքը Սէվիլի մեծ վառարանին մատնած չէ՝ որչափ և յանցաւոր ալ լինին: Եթէ տկարութիւն մ՚ունենան , ծուլութիւն կամ անպիտանութիւն ընեն , աստիճանէ կը ձգէ և կը ճանբէ. եթէ դաւաճանութիւն ընեն՝ կը խաւարեցնէ, բայց երբէք Մարկօի (դահիճ) չմատնէր:

— Տէր , ըսաւ Մանօֆինա , այս եղբայրութիւնն երբէք իր որդիքը չմատներ. իր որդիքն ալ զինքը չեն դաւաճաներ. եղբայրութիւնն երբէք գէշութիւն մի տեսնելիք չունի ինձմէ :

— Որդեակ, պատասխանեց մեծաւորը խանդաղատելով , ինչու համար մեզնէ բաժնուիլ կուզես. դժգոհութիւն մ՚ունիս ինձմէ. կրնաս տակաւին սխալդ դարմանել :

— Երբէք, պատասխանեց Մանօֆինա անդողդողդ ձայնիւ:

— Գիտես որ , ըսաւ Մանտամիէնթօ , անհաւատարիմ անդամք պատժոյ արժանի կը լինին :

— Անհաւատարիմ անդամք աստիճանէ կիյնան . ձգէ ուրեմն զիս ալ աստիճանէս, և ամեն բան կը լմննայ :

— Պէտք է գիտնաս որ այնպիսի պարագաներ կան՝ որոց մէջ մարդը կը խաւարեցնեն, ըսաւ Մանտամիէնթօ խստութեամբ:

— Դաւաճանները միայն կը խաւարեցնեն, ես դաւաճան չեմ:

— Բայց . . .

— Բայց կը վախցուի որ դաւաճանութիւն կընեմ, այնպէս չէ , յարեց Կուարօն աներկիւղ դէմքով. ուրեմն ով որ զիս խաւարեցնելոյ պաշտօնը վերան պիտի առնու , կը պատուիրեմ իրեն որ նախ իր գերզման աղօթքը կարդայ . վասն զի դիւրին գործ չէ կատարելիքը : Իմ դաշոյնս այսուհետև ոև իցէ մէկու մի հրամանին ներքև չէ . բայց միշտ պատրաստ պիտի լինի զիս պաշտպանել :

Մանօֆինայի այս հրաւէրն եղբայրներէն ոմանց ինքնասիրութիւնը վիրաւորելով՝ ձեռքերնին դաշոյննուն տարին։ Սէրբէնան այս շարժումը նշմարելով՝ նա ալ իւր Անտալուզեան փոքրիկ դաշոյնին կոթը բռնեց։

Նորրնծայ կուարօն Մանօֆինայի քով գնաց ծաղրական դէմքով, և ցած ձայնիւ բսաւ.

« Ես քեզ այդչափ երկչոտ չէի կարծեր ։ »

Մանօֆինա արհամարհոտ կերպիւ ծիծաղեցաւ ։

« Ի՞նչ կընէք հոտ, գոչեց մեծաւորը. չէք գիտեր որ ատեան եղած ժամանակ ձած ձայնիւ խօսակցութիւն չլինիր։

— Մանօֆինայի կըսէի թէ, պատասխանեց նորրնծայ աստիճանաւորը, ցաւալի էր իւր այսչափ երկչոտութիւնը. վասն զի ես կը հաստատեմ որ երկիւղը միայն արգելք եղած է իւր պարտաւորութեան կատարման ։ »

Հազիւ նորրնծայ Կուարօն այս խօսքը բերնէն հանած էր, Մանօֆինայի ձեռքէն ուժգին ապտակ մի ուտելով՝ թաւալգլոր գնաց մեծաւորին ոտքին տակ բռնեցաւ ։

Իսկոյն քանի չափ դաշոյն Մանօֆինայի գլխուն վերայ շողացին ։

Բայց Մանօֆինա, առանց շփոթելու, թիկնոցը ձախ թեւին փաթթեց, աջ ձեռքով դաշոյնը քաշեց, և ըմբշական խիզախ կեցուածքով մ'իւր վերայ յարձակողներուն սպասեց ։

Սէրբէնա ալ զայն այսպէս տեսնելով, նա ալ իւր լոդիկը ձախ թեւին փաթթեց և կրնակը Մանօֆինայի կրնակին տալով, դաշոյնը վեր առած սպասեց անոնց որ կրնային իւր տարփաւորին եռւէն վերան յարձակիլ ։

Ոչ որ համարձակեցաւ շարժում մ'ընել ։

« Է՛, բսաւ Մանօֆինա, այսչափ է ։

— Ցառմէջ եկէք նայինք, երկչոտ հաւեր, գոչեց Սէրբէնա՝ աչքերէն վազրի պէս կրակ ցայտելով, յառաջ եկէք որ տեսնէք թէ մէրտէյը մոռցած ենք մեք ։ »

Մեծաւորն անտարբեր կեցաւ ։

Նորրնծայ Կուարօն՝ որ թաւալգլոր եղած էր, ելաւ կանգնեցաւ, և նետով զարնուած շնագայլի պէս կատղած՝ Մանօֆինայի վերայ յարձակեցաւ. բայց նորէն գետնին վերայ թաւալեցաւ ։

Կարտունայի միւս անդամները տեղերնէն չէին շարժած ։

« Պարոններ, դուք վատ մարդիկ էք, գոչեց Մանօֆինա, կուզէք թողուլ զիս որ այս նորատի մէտրուկը խաւարեցնեմ. խեղճն աւելի եռանդ ունի քան թէ փորձառութիւն ։

— Մանօֆինա, բսաւ այն ժամանակ մեծաւորը. այդ նորատի մէտրուկը՝ ինչպէս որ կը կոչես, իրաւունք ունի հատուցում խնդրելոյ, և քեզի պէս քաջ մարդ մի հատուցում չզլանար։

— Ես պատրաստ եմ ամեն հնար եղած հատուցումն տալ, բայց կանոնաւոր կերպի և միայնակ ։

— Թուլէվրինա քեզ կօգնէ, բսին միւսներն հեգնելով ։

— Թուլէվրինա մեռեալի պէս անշարժ թող մնայ, պատասխանեց Կուարօն. դուք ալ անոր պէս ըրէք, և թողուցէք զիս ու այս երիտասարդը՝ որ մեր գործը խաղաղութեամբ կարգադրենք ։

— Հանդարտ կեցիք, մանկունք, գոչեց մեծաւորը, և դաշոյնները նորէն իրենց պատեանը մտնեն ։

— Եւ դու, պարոն Կարապաթիլօ, բսաւ դեռահասակ կարտունօյի մի՝ որ իւր յատուկ սպասաւորն էր, գնա հսկողութիւն ըրէ և ջուրին կողմէն ամենափոքր մուխ մի (ոստիկանութեան զինուոր կամ դատաստանի պաշտօնեայ) տեսածիդ պէս կոնչէ ։ »

— Երիտասարդը գնաց ։

— Կարտունայի անդամներն՝ արք և կանայք՝ մեծ շրջանակ մի կազմեցին սրահին մէջ, և նորրնծայ Կուարօն ու Մանօֆինա՝ իւրեանց յաղթ և սրածայր դանակներով դէմ առ դէմ եկան նոյն շրջանակին մէջ ։

Մենամարտութիւնն սկսելէ առաջ, երկու հակառակորդք իրենց սուրերը բաղդատեցին, որպէս զի իրարու յար և նման լինելնին ստուգուի ։

Այս գործը զօրաւոր հերքում մ'է դաւաճան անունին՝ զոր օտարազգիք կընծայեն Սպանեօլներուն։ Ամենէն ցած և սինլիքոր ժողովուրդը, գողերն ու աւազակներն անգամ զարմանալի ուղղութեամբ ու ասպետական վեհանձնութեամբ կը վարուին այս կերպ մենամարտութեանց մէջ։ Տեսնուած ու լսուած

չէ բնաւ որ Պարամէրօ ([1]) մ'անգամ իւր հակառակորդը զարնէ՝ երբ այս վերջինը յայտնէ թէ ալ չկրնար կամ չուզեր կռուիլ : Եթէ երկու մարտնչողներէն մին վերարկու կամ թիկնոց չունենայ, միւսն իրենը կը հանէ անոր կը տայ, և ինք իւր մերկ թեւովն ինքզինք կը պաշտպանէ : Այս վեհանձնութիւնն առաւել անոր համար նշանաւոր է, որ այս անձինք շատ անգամ չնչին պատճառներով, և մինչև քանի մի դանկի կամ խերեւէշի համար կը մարտնչին իրերաց հետ :

Երկու Կարտունեանց զէնքերը նայուեցան որ մի և նոյն երկայնութիւնն և երկուքին սայրը հաւասար լայնութիւն ունէին : Այս քննութենէն ետև մարտնչողներն իրենց թիկնոցները ձախ թեւերնուն փաթթեցին իբրև վահան, և քաջաբար իրարու դէմ կանգնելով՝ նշանին սպասեցին :

Նոր Կուաբօն՝ դեռահաս աքաղաղի մի պէս՝ որ իւր բիտեբուն աճիլը կ'զգայ, անհամբերութեամբ գոչեց. «Օն, սկսինք» :

Անմիջապէս իրարու վրայ յարձակեցան, ծռելով, շտկուելով, օձի պէս գալարելով, ետ ետ երթալով ու նորէն իրարու վրայ յարձակելով : Այն արագ և անակնկալ շարժմանց մէջ՝ որոյ նպատակն իւր հակառակորդը շփոթեցնել է՝ որպէս զի չը կրնայ իւր հարուածն ապահովապէս ուղղել, Մանօֆինա, աւելի հանդարտ և աւելի վարժ լինելով, անժխտելի առաւելութիւն մ'ունէր :

Նորատի Կուաբօն՝ իւր անյաջողութեան վրայ կատղելով, աչքը դարձած՝ յուսահատաբար ճարպիկ Մանօֆինայի վրայ կը յարձակէր, և միայն զարնելոյ եռանդով և ինքզինք պաշտպանելոյ անփոյթ եղած՝ իւր կուրծքն հակառակորդին սրոյն կը ներկայացնէր :

Բուլէվրինա բոցափայլ աչօք և հեւալով կը դիտէր այս անագորուն և հոգետագնապ կռիւր : Հանդիսականներէն ոմանք սրտերնէն կ'աղօթէին նորընծայ կուաբօին համար, զոր արդէն տապաստ ինկած կերեւակայէին :

Մեծաւորը լուռ և անշփոթ կեցած էր :

([1]) Տեսակ մը գողեր՝ որք ձեռք մի խաղի թուղթ ծոցերնին դրած շուկաներն ու տօնավաճառները կը պտըտին, իրենց թուղթը խաղամոլներուն կը վարձեն, և ամենափոքր վէճ մ'որ ունենան՝ մենամարտութեամբ կը լուծեն :

Նորընծայ Կուաբօն, արդէն յոգնած և շունչը հատած՝ տակաւին կը շարունակէր իւր մենամարտութեան անխոհեմ կերպը : Գրեթէ քանի անգամ Մանօֆինայի դաշոյնը նորա կուրծքը գծած էր. բայց Մանօֆինա որ զայն սպաննել չէր ուզած, երբ տեսաւ որ հակառակորդն իւր վերայ կը յարձակէր ձեռքը հորիզոնական դիրքով վեր առած և դանակն իւր կուրծքին ուղղած, իւր ձախ թեւն յանկարծ վեր առնելով՝ այնպէս անակնկալ ուժգին հարուած մի տուաւ, որ դաշոյնն հակառակորդին ձեռքէն թռչելով գնաց մեծաւորին ոտքին տակ ինկաւ :

«Կեցցես, կեցցես, Մանօֆինա՛, գոչեցին բոլոր հանդիսականք. տակաւին արժանի ես մեր ընկերը լինել :

— Շնորհակալ եմ եղբարք, պատասխանեց Մանօֆինա, ձեր հաւանութիւնը բաւական է ինձ :

— Ստուգիւ քաջ մարդ ես, Մանօֆինա, ըսաւ յաղթեալ Կուաբօն ձեռքն անոր երկնցընելով. անոխակալ լինիմք, եղբայր :»

Մանօֆինա բարեկամաբար սեղմեց նորա ձեռքը :

Յետոյ մեծաւորին մօտենալով.

«Ալ հիմա, տէր իմ, վերջացնեմք արարողութիւնը և ազատ լինիմ :»

Մեծաւորը տեսնելով որ Կուաբօին միտքը փոխել տալոյ ամեն ջանք անօգուտ են, իւր դաշոյնը քաշեց, ծայրը գետնին կրթնցուց և ուժով մի ծռելով կոտրեց, և բեկորները Մանօֆինայի տուաւ : Մանօֆինա ալ իւր դաշոյնն հանեց մեծաւորին տուաւ :

Այս փոխանակութեամբ Մանօֆինա կարգէն կ'ելնար և ալ այնուհետև արժանի չէր Կարտունայի շահատակութեանց և փառաց մասնակցիլ :

Յետոյ մեծաւորը Մանօֆինայի ձեռնէն բռնելով Ս. Կուսի պատկերին առջև տարաւ, և հոն Մանօֆինա ծունկի վերայ գալով հետեւեալ աղօթքն ըսաւ.

«Մեր Տիրամօր կսկիծներուն և իւր որդւոյն Տեառն մերոյ մեզ համար թափած արեան վերայ կերդնում որ երբէք չդաւաճանեմ Կարտունայի եղբայրութիւնը և ոչ նորա մէկ անդամը. երբէք մեծ վառարանին անդամ չլինիմ ի վնաս

Կարտուննան եղբարց. նոցա մէկուն դէմ սուր չքաշեմ՝ բայց միայն իմ անձս պաշտպանելոյ համար . . . Աստուած սոյն երդմանս համեմատ օգնական լինի ինձ, և եթէ դրժեմ, պատժէ զիս :

«Ամէն» գոչեցին միաձայն բոլոր ներկայ գտնուող անդամք որ նոյնպէս ծունկի վերայ եկած էին :

Այս արարողութիւնն աւարտելէ ետև, Մանօֆինա ընկերին Թևէն բռնեց և մնաք բարովի նայուածք մի ձգելով իւր հին ընկերաց վերայ, Կարտունայի անձաւէն դուրս ելաւ՝ մէկ մ՛ալ հոն չմտնելոյ դիտաւորութեամբ :

«Եղբայրք, գոչեց մեծաւորը Մանօֆինայի երթալէն ետև, խնօրեայ աղօթք մ՛ ընեմք եօթն խոցով Տիրամօր, որպէս զի մեզնէ բաժնուող այս մոլորեալ խեղճ եղբօր արժանի յաջորդ մի դրկէ մեզ :»

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՉԻՆ ՍԻՐԵԼԻՆ

Ներուխումին հետևեալ օրն էր :

Ժամն առաւօտեան տասն կար, հաւատաքննիչն անկողնէն ելած էր : Նախընթաց գիշերուան շուայտութիւններուն հետքը տակաւին կը տեսնուէր դէմքին վերայ, վասն զի տարաժամ քունը՝ փոխանակ մարդուս ուժը նորոգելոյ՝ առաւել կը յոգնեցնէ ու կը մաշէ :

Պետրոս Արպուէզի երեսը գոյն չէր մնացած :

Անբարեխառնութենէ յառաջ եկած ջղային գրգռութեան վերայ աւելցած էին անյաջող կրից յուզմունքն և իւր եղեռնութեանց գործակիցներուն դէմ ներքին բարկութիւն : Մանաւանդ Էնրիքէզի դէմ սաստիկ սրտմտած էր: Տոլոբէզի վերայ ունեցած վայրագ կիրքն՝ իւր խորհուրդները տապալող արգելքներով առաւել ևս կը բորբոքէր :

Վառարանին քով գնաց և մսած ձեռները տաքցուց. իւր

զգացողութեանց ուժգնութենէն՝ մարմնոյն բոլոր կենսական ջերմութիւնն ուղեղին մէջ ամփոփուած էր :

« Տոլոբէզ, գոչեց, Տոլոբէզ : »

Իր բորբոքեալ երևակայութիւնը՝ իբրև նիւթական հայելւոյ մի մէջ աչքին կը ներկայացընէր քաղաքապետին աղջըկան չքնաղ գեղեցկութիւնը. վեր ցատկեց աթոռին վերայ, և ակռաներն իրար զարնուեցան անզուսպ կատաղութեամբ:

Ո՜հ, ինչ գեղեցիկ էր, շարունակեց Պետրոս Արպուէզ՝ օրիորդին պատկերը միշտ աչքին առջև զալով. ինչ գեղեցիկ էր իւր սարսափին մէջ: Ո՜հ, եթէ այն կերպարանքով հոս տանս մէջ տեսնէի . . . հոս իշխանութեանս ներքև ունենայի՝ առանց իւր բարկութենէն ու նիչերէն վախնալու . . . Այս բանս պիտի լինէր անշուշտ եթէ Էնրիքէզ վատութիւն չընէր. . .

« Ցած սրիկ, որ շողոքորթել միայն գիտէ և ոչ ծառայել. անիծեալ սև, որ մեր հողաթափներուն փոշին կը համբուրէ, բայց մեր հաճոյքը կատարել պէտք եղած ժամանակ՝ վտանգին առջև կընկրկի :

« Բայց, ինչ, շարունակեց դժնեայ հաւատաքննիչը խորհտաբար գլուխը վեր վերցնելով, ես հոս տէր չեմ. վարպետութեամբ չեմ կրնար ձեռք բերել :

— Ո՞վ կայ հոն, գոչեց մետաքսեայ վարագուրով զգուած նախասենեկին դրան քով երթալով, ուր իւր սպասաւորները կը կենային. կանչեցէք քարտուղարը . . . »

Քարտուղարը վազեց եկաւ :

Ազնիւ պատանի մ՛էր աղքատ ընտանիքէ, որ հալածանաց Թշուառութենէն ազատ մնալոյ համար գերապայծառին քով ծառայութեան մտած էր :

« Տոն Փիլիպ, ըսաւ հաւատաքննիչը, Սէվիլի քաղաքապետն այս գիշեր բռնուեցան արդեօք, հաւատաքննութեան բանտը տարուեցա՞ն : »

Տոն Փիլիպ խոնարհեցաւ :

« Գերապայծառ տէր, ձեր հրամանները կատարուած են: »

Ուրախութեան աղօտ փայլակ մի ցայտեց հաւատաքննիչին աչերէն :

« Ըսէ, կաղաչեմ, որ Յովսէն ինծի դրկեն» ըսաւ Արպուէզ:

Քարտուղարը դուրս ելաւ :

Հաւատարմնիչն սկսաւ մեծաքայլ երթեւեկել սենեկին մէջ:

« Գոնէ վրէժս պիտի առնում այն օրիորդէն, ըսաւ ինքնիրեն. ասկէց զատ, կը յուսամ որ այն անիծեալ գնչուներն որ կը պաշտպանեմ, իմ ընտանիներէս աւելի լաւ կերպիւ կը կատարեն իրենց յանձնուած պաշտօնը: Կարօտնեանք իրենց հարուածը պարապ չեն հաներ: Այն էսթէլանը զոր կատեմ, անշուշտ սպաննուած է. գոնէ այն հակառակորդիս ձեռքէն առած կը լինիմ Տոլորէզը:»

Ասոնք ըսած ժամանակ՝ Յովսէփի դժգոյն դէմքը սենեկին դրանը մէջ երեւցաւ: Զայն տեսնելուն պէս՝ հաւատարմնիչին դէմքը զարմանալի կերպիւ քաղցրացաւ:

« Մտիր, Յովսէփ, քու ներկայութիւնդ միշտ սիրելի է ինձ:»

Իրօք ալ նորընծան աշխարհի անգործ հզօրներուն պէտք եղած այն անհրաժեշտ էակներէն մին էր, որք սիրելի կը կոչուին, բարւոյ կամ չարի գործիներ՝ իրենց հոգւոյն բարութեանն ու չարութեանը համեմատ. տխուր էակներ՝ որք հաճոյակատարութեամբ կապրին, և որոց դէմ կեցող բան մի չկայ. գաղտնածածուկ ազդեցութիւններ, իշխանին ընտանի ոգիներ, որոյ ամեն բարի կամ չար գործերը կը ներշնչեն, և գիտես թէ մոգական բժժանքի մի զօրութեամբ կը գործեն. վասն զի այն օրը որ այն բժժանքը ձեռքերնէն ելնէ, իրենք ալ իսկոյն կիյնան այն անդիմադրելի զօրութենէն ընկճեալ, որ զիրենք կը խորտակէ՝ ինչպէս որ բարձրացուց:

« Ձեր Տէրութիւնն այս գիշեր քնհատ մնացած է, հարցուց սիրելին շողոմ ձայնով մի:

— Այո, չկրցի քնանալ Յովսէփ, դժնդակ և ձանձրալի գիշեր մ՚ անցուցի:

— Գերապայծառ տէր, ձեր պալատին մէջ խեղճ մարդ մ'ալ կայ, որ ձեր բարձրութեան ծառայելոյ համար մարմնով և հոգւով վիրաւորուած լինելուն՝ չէ կրցած ննջել:»

Պետրոս Արպուէզի աչքէն բարկութիւն կը ցայտէ:

Յովսէփ առանց շփոթելոյ կը շարունակէ:

Այն մարդը, գերապայծառ տէր, մազ մնաց որ կեանքը պիտի կորուսանէր ձեր Բարձրութեան ծառայելոյ համար, և երբ վիրաւորեալ ու արիւնառուշտ ձեր դէմն եկաւ, ձեր

Բարձրութիւնը զայն վռնտեց պիղծ անասնոյ մի պէս, և ետքն ալ նորա արդարացումը լսել չուզեց:

— Յովսէփ, գոչեց հաւատարմնիչը բարկութեամբ. գիտես որ եթէ քոյ տեղդ ուրիշ ոք բարեխօսէր Էնրիքէզի համար . . .

— Ձեր բարձրութիւնը կը հաճէր զայն ալ մտրկ ընել ինչպէս զիս, յարեց սիրելին հանդարտ ձայնիւ. վասն զի ձեր Բարձրութիւնն ամեն բանէ առաջ արդարասէր է, և անշուշտ խեղճ Էնրիքէզի բրած անզթութիւնները ձեր խղճմտանքով կը մեղադրէք:

— Փուաճան մ' է, մռմռաց Արպուէզ:

— Ձեզ համար կեանքը տուող ծառայ մ'է, գերապայծառ տէր, բայց և հաւատարիմ ծառայ մի, որ ձեզ պէտք է: Ո՞վ պիտի ընէր հիմա Սէվիլի քաղաքապետ:

— Կատակ կընէք, եղբայր Յովսէփ. չեմ գիտեր թէ երկուքիս որն աւելի խենդ է, դո՞ւն՝ թեթեւամիտ տղայ՝ որ ատանկ ափեղցփեղ խօսքեր կընես ինձ, կամ ես՝ Սէվիլի մեծ հաւատարմնիչը՝ որ քեզ մտիկ կընեմ:

— Գերապայծառ տէր, ըսաւ Յովսէփ, ես հիմա կապացուցանեմ որ երկուքս ալ շատ խելացի եմք:

— Հետաքրքիր եմ տեսնելու թէ ինչպէս պիտի կրնաս ապացուցանել:

— Ատկէ դիւրին բան չկայ, գերապայծառ տէր: Դուք Սէվիլի պատուական և յարգի կառավարիչ Մանուէլ Արկօզօ կոմսը վերուցիք, և հիմա այս ազնիւ քաղաքս առանց իր Մենտորին և ձեր Բարձրութիւնն ալ առանց օժանդակի մնաց: Այս հերետիկոսական ժամանակիս մէջ, գերապայծառ տէր, առանց օժանդակի չէք կրնար մնալ:

— Վերջապէս ինչ ըսել կուզես, ըսաւ հաւատարմնիչը, որ հաճութեամբ մտիկ ընել սկսած էր:

— Կուզեմ ապացուցանել, գերապայծառ տէր, թէ հաւատարմնիչին լաւագոյն օժանդակն է քաղաքապետը, և հարկ է որ ձեր բարձրութեան դրածը լինի: Արդ, ուր պիտի գտնէք խեղճ Էնրիքէզէն աւելի անձնուէր մարդ մի, որ լոկ օրիորդ մի վերցնելոյ գործին մէջ՝ երեք մէրտուրիան առաւ, ինչպէս կըսեն Կարտունայի նզովեալ գնչուները, և ամենակատարեալ բաղնիք մը:»

Պետրոս Արպուէզ ժպտեցաւ. սիրելւոյն աղեկցութիւնը նորա արիւնը տոչորող տենդը մեղմած էր։

«Էնրիքէզ Մէվիլի քաղաքապետ ընել, գոչեց յանկարծ ծիծաղելով. բայց գիտես, Ցոլսէ, որ ոչինչ մարդ մ'է։

— Դուք զայն յառաջ քաշելով ձեր իշխանութիւնն աւելի մեծ կըլլինի» պատասխանեց Ցոլսէ առանց այլայլելու։

Բարձրաձայն բայց անհամակիր ծիծաղով մի պատասխանեց հաւատաքննիչն այս խօսքին։

Ցոլսէ՝ երես ելած տղու մ'անփոյթ յամառութեամբ յարեց.

«Գերապայծառ տէր, պէտք չէ որ խեղճ Էնրիքէզ հօս կանչեմ, որպէս զի ինքզինք արդարացնէ և ձեր առջի սէրն ու վստահութիւնն հայցէ իւր վերայ։

— Ըսել է որ իւր ձեռնարկութեան չյաջողելուն վերայ շատ զղջացած է։

— Ցամենայն սրտէ։

— Ցիրաւի, ըսաւ Արպուէզ, երեք մերսութիւն առացող և բոլորով սրտիւ ապաշխարող մարդ մի՝ ներողութեան արժանի է. գնա, Ցոլսէ, բեր Էնրիքէզը։»

Նորընծան ուրախութեամբ հաւատաքննչին ձեռքը պագաւ։ Նոյն միջոցին նորընծային գլուխը Պետրոս Արպուէզի ձեռքին վերայ ծռած տեսնողը՝ նորա վայրագ և քինախնդիր դէմքէն կը գուշակէր, որ աւելի յօժար էր ակռաներովն իւր տիրոջը ձեռքը պատառել՝ քան թէ կեղծաւոր համբուրիւ մի ծածկել։ — Ցոլսէ դուրս ելաւ։

«Արդար խորհելով, ըսաւ ինքնիրեն հաւատաքննիչը, այս տղուն խորհուրդը գէշ չէ։ Էնրիքէզ իմ ձեռօքս Մէվիլի կառավարիչ լինելով և մի միայն ինձմէ պաշտպանութիւն գտնելով՝ իմ կամացս հլու գործիքմի կը լինի. դահիճ մի, որուն զարկ ըսեմ՝ կը զարնէ։ Այո, Ցոլսէ իրաւունք ունի, և ստուգիւ խելացի տղայ է։»

Դեռ խօսքը բերանն էր, սիրելին ներս մտաւ, Էնրիքէզ ալ ետեւէն։

Հաւատաքննութեան բնտանին դեռ դեղնած էր, միրաւր գլուխն ու ձեռքերը երիզներով փաթթուած, իւր կեղծաւոր կերպարանքն աւելի հիւանդ և վշտակիր երեւոյթ մի կը տար վատած ու յոգնած դէմքին։

Զայն տեսնելուն՝ հաւատաքննչին ճակատը նորէն տխրեցաւ։

Էնրիքէզ մէկ ծունգը գետինը դրաւ և նորին Բարձրութեան աջն համբուրելոյ շնորհը խնդրեց։

«Ներում կը շնորհեմ յանցանքիդ, Էնրիքէզ, ըսաւ մեծ հաւատաքննիչը. շնորհակալ եղիր Տօն Ցոլսէի, որ փաստաբանէ մ'աւելի յաջողութեամբ բարեխօսեց քեզ համար, և պատմէ ինձ մանրամասնաբար այն գիշերուան գործողութիւնդ՝ որուն պատճառաւ վիրաւորեցար։»

Էնրիքէզ կրկնել չտուաւ այս հրամանը, վերստին պատմեց հաւատաքննչին ինչ որ արդէն գիտենք, և կռուին մէջ առնուած ու տրուած բոլոր հարուածներուն պատիւն իրեն վերագրեց. բայց առածը մեռեալներուն բաժինը լինելուն՝ ժառանգութիւն մ'էր և ոչ գողութիւն։

Երբոր Էնրիքէզ լմնցուց, հաւատաքննիչը՝ որ արդէն բաղցրացած էր նորա վերայ, սիրալիր ձայնով մ'ըսաւ.

«Էնրիքէզ, ես զքեզ հաւատարիմ կը ճանչեմ. և թէպէտ այս ձեռնարկութեան մէջ չկրցար յաջողիլ, կը յուսամ որ ապագային մէջ Աստուծոյ ծառայութեան համար ընելիք ջանքերդ սոր տեղը կը լցնեն. և ես ցուցնելոյ համար քեզ՝ որ ամենեւին ոխ չունիմ վերադ, այլ ընդհակառակն քեզ իմ ամենէն անձնուէր ծառաս կը ճանչեմ, պիտի գրեմ Թագաւորին որ քեզ Մէվիլի քաղաքապետ կարգէ։

— Արկօզօ կոմսը մեռա՞ւ, գերապայծառ տէր, հարցուց Էնրիքէզ զարմանօք և ուրախութեամբ։

— Մեռած ըսել է, մրմռաց Ցոլսէ ակռաներուն մէջէն. հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ է։

— Գերապայծառ տէր, ըսաւ ընտանի մի՝ դրան փարագուրին մէկ ծայրը վերցնելով, Կարտունայի մեծաւորը՝ Պ. Մանտամիէնթօ՝ ձեր Բարձրութեան ներկայանալ կուզէ։

— Էսթէվան մեռած ըլլալու է, ըսաւ ինքնիրեն հաւատաքննիչը։

— Ներս թող գայ Կարտունայի մեծաւորը, ըսաւ Արպուէզ՝ հեգնութեամբ շեշտելով վերջին բառը։

Մանտամիէնթօ ներս մտաւ և հաւատաքննչին առջեւ կանգուն կեցաւ առանց գլուխը բանալու։ Այս խմաքարոյ մարդն իւր պաշտօնին արտօնութեանց վերայ մեն աստի-

ճան տարօրինակ և մոլեռանդ գաղափար մ'ունէր, որ գրեթէ հաւասարազօր իշխանութեամբ կը վարուէր մեծ հաւատաքննիչին հետ :

Էնրիքէզ աչք ըրաւ Մանտամիէնթօի որ զլուխը բանայ. բայց Մանտամիէնթօ արհամարհոտ նայուածքով մի պատասխանեց : Հաւատաքննիչը ժպտեցաւ, և Կարտուէնայի մեծաւորին դառնալով.

— Է՛, այն գործը կատարուեցաւ, այնպէս չէ՛ :

— Կատարուած բան մի չկայ, պատասխանեց Մանտամիէնթօ տխուր դէմքով :

— Ի՛նչ, Էսթէվան Վարկաս . . .

— Էսթէվան Վարկաս լեռները փախած է, և մազ մ'անգամ ինկած չէ գլխէն: Կարտուէնայի եղբայրութիւնն իւր հաստատութեան օրէն ի վեր այս առաջին անգամ է որ դաւաճան մ'ունեցաւ իւր մէջ, և այն ալ իւր ամենէն քաջ որդւոցը մէջ, յարեց Մանտամիէնթօ ծաղրական տրտմութեամբ:

Մանօֆինայի դասալքութեանը վերայ կը գթար՝ ինչպէս բարի հայր մ' իւր միակ և սիրելի որդւոյն անառակութեանց վերայ կը ցաւի :

« Ձա՛ր սատանայ, գոչեց հաւատաքննիչը կատաղութեամբ ոտքը գետնին զարնելով, այս գործին մէջ ամեն մարդ գինենգելու եղած է : Ի՞նչ է այդ դաւաճանին անունը :

— Երդում ըրած եմ որ մարդ չպիտի գիտնայ, գերապայծառ տէր. և ձեզ ալ պէտք չէ նորա անունը : Ես այն գործին համար ձեր տուած ստակն ետ բերելու եկած եմ միայն . . .

Այս ըսելով՝ աւազակը սեղանին վերայ դրաւ Տօն Էսթէվանն սպաննելու համար առած ոսկիները :

« Հիմա քու գնչուներուդ մէջ մէկը չկա՛յ որ այս գործը վրան առնու, հարցուց հաւատաքննիչը:

— Օ՛, քաջերն ու հաւատարիմները պակաս չեն մեր մէջ, և կրնամ ապագային համար խօսք տալ . . . բայց հիմա Տօն Էսթէվանի հետքը կորուսած եմք, և ժամանակ պէտք է տար ինձ :

— Այդ բան մի չէ, պատասխանեց հաւատաքննիչը, եթէ դու խօսք կը տաս ինձ որ Տօն Էսթէվան անպատճառ ձեռք

անցընես, առ այդ ոսկիները, Մանտամիէնթօ. դոքա մեր սակարկութեան թերհաշիւ մ'են. որչափ գործը դժուարանայ, այնչափ վարձքն ալ աւելի կը լինի :

— Շատ աղէկ, ըսաւ աւազակը ոսկիները վերստին առնելով. ասկէց մինչև ութ օր խօսք կը տամ ձեր գերապատուութեան որ երիտասարդը վարպետ ձեռքէ մկրտութիւն մի կառնու :

— Ամէն ըսաւ Յովսէ, և անհոգ դէմքով մի դուրս ելաւ :

— Գիտե՞ս արդեօք, Մանտամիէնթօ, ուր փախած ապաստանած է Սէվիլի քաղաքապետին աղջիկը, հարցուց Արպուէզ:

— Ձեր տէրութիւնը զիս անոր պահապան չէր դրած, պատասխանեց Կարտուէնօն :

— Ճիշտ Կայէնին Աստուծոյ տուած պատասխանն է, ըսաւ անդիէն Էնրիքէզ:

— Այսպիսի խօսք մի կրնար ներուիլ Յովսէի, բայց Էնրիքէզի ոչ. Արպուէզ խոժոռեցաւ. իւր մտայուզութեանը մէջ այսպիսի ծաղրաբանութիւններն անհաճոյ էին իրեն :

« Անհաւատին ձեռք ձգելիք բանը, յարեց հաւատաքննիչը, որոյ համար մտուկս եղած ոսկիները չեմ խնայեր. ջանա, Մանտամիէնթօ, այն աղջիկը գտնել և ինձ բերել :

— Ողջ առո՞ղջ, հարցուց աւազակը պաղութեամբ :

— Անշուշտ, առանց մազ մ'անգամ գլխէն ինկալոյ, առանց ամենափոքր երկիւղ մի իրեն տալոյ. կը հասկընա՞ս, Մանտամիէնթօ : Դուք կանայք չունիք այսպիսի գործերու համար : Թող փնտռեն գտնեն աղջիկը, և վարպետութեամբ մեր ձեռքը ձգեն: Այսպիսի գործի մի մէջ կանայք աւելի լաւ կը յաջողին, և աղջիկն ալ չկասկածիր իւր սեռէն եղողներուն վերայ : Վերջապէս դու հարկաւ գիտես ինչ որ պէտք է ընել :

— Ո՛հ, Սէրէնա խիստ ճարպիկ էր այս կերպ գործերու մէջ, ըսաւ Մանտամիէնթօ ինքնիրեն :

— Գերապայծառ տէր, ըսաւ Էնրիքէզ կամացուկ մի, ես կը գտնեմ զայն. Սէվիլի կառավարիչ լինելոյ չեմ մի : »

Արպուէզ ճամբեց Կարտուէնայի մեծաւորը :

Մանտամիէնթօ դուրս ելաւ խրոխտ և վստահ դէմքով : Այս տարօրինակ մարդը մեծ համարում ունէր իւր կարեւո-

րութեան վերայ, և այս յիմարութիւնն իր տարակեղրոն կենցաղէն և սպանիական զոռոզ ու բանաստեղծական ոգւոյն դարձուածքէն աւելի սաստկանալով՝ այնպիսի վայրագութիւն մի կը տար Մանտամիէնթօյի գործոցն ու շարժմանց, զոր անհնարին է խօսքով թարգմանել :

Երբոր դուրս ելաւ, Արպուէզ ուսերը թոթվեց :

« Այս տեսակ մարդոց հետ յարաբերութիւն ունենալ, մըմռաց : Եթէ Քրիստոսի զինուորներն իրենց պարտքը լաւ կատարէին, եթէ հաւատաքննութեան ընտանիները բաւական փութեռանդ լինէին, մեր այս գնչուներուն պէտք կունենայինք :

— Գերապայծառ տէր, ըսաւ Էնրիքէզ, այս գնչուները եթէ մեզ չծառայէին, մեզի թշնամի կը լինէին :

— Թերեւս այդ ալ ճշմարիտ է, պատասխանեց Արպուէզ: »

Հաւատաքննութեան ընտանին նորէն շնորհ գտնելով, երկար խօսակցեցաւ հաւատաքննչին հետ : Ինչ խօսք ընելնին չգիտեմք, բայց տարակոյս չկայ որ դժոխքն ուրախ եղաւ այս երկու սոսկալի մարդոց մտերմական խօսակցութենէն, շընական կամ ամբարիշտ խօսակցութենէն. և եթէ Աստուած չբարկացաւ այն անօրէն մեքենայութեանց մէջ իր սուրբ անունը խառնելնուն վերայ, պատճառն իր անհուն բարութիւնն է, որով չարերը չվերցըներ աշխարհիս վերայէն. և այս ալ չէ թէ բարիները մաքրելոյ համար, ինչպէս որ կըսեն, այլ վասն զի հայր է, և հայր մ'ալ միշտ ներող է՝ մինչեւ անգամ իր ամենաչար որդւոց համար :

Հազիւ Մանտամիէնթօ քանի մի քայլ առած էր փողոցին մէջ, մէկն իր բաճկոնին թեւէն քաշեց :

Ետին դարձաւ ու զարմացմամբ տեսաւ որ գերապայծառին սիրելին էր զինքը բռնողն :

« Գերապայծառը քեզ մոռցաւ ըսելիք, հարցուց գնչուն :

— Այո, մոռցաւ քեզ ըսելու թէ Տօն Խուլէվան Վարկասի մեռնիլը ես չեմ ուզեր, պատասխանեց Յովսէ :

— Այդ խօսքն իրեն ըսելու էիք. պատասխանեց Մանտամիէնթօ:

— Քու միայն գիտնալդ բաւական է, ըսաւ նորընծան :

— Բայց գերապայծառն ինձ զրաւ տուաւ Տօն Խուլէվանը

խաւարեցնելու համար, շարունակեց աւազակը, և բան մի չեմ ճանչեր որ գերապայծառին կամքը կատարելէ զիս արգելու :

— Ի բաց առեալ իմ կամքս, ըսաւ Յովսէ իշխանաբար, ես չեմ ուզեր որ Տօն Խուլէվան մեռնի, կը հասկընաս Մանտամիէնթօ, և ես գերապայծառին զրաւը կը հատուցանեմ իրեն. այդ մասին անհոգ եղիր և գնա բանդ : »

Մանտամիէնթօ գիտէր Յովսէին ազդեցութիւնը հաւատաքննչին վերայ. ուստի անոր կորուկ խօսուածքը զինքը վարանման մէջ ձգեց. և կը խորհէր թէ որուն խօսքը պէտք էր ընել, տիրո՞ջը թէ սիրելւոյն :

Վայրկեան մի խորհելէ ետև, դարձաւ նորատի կրօնաւորին :

« Վերապատուելի՛ հայր, ինչ կը լինի թող լինի, ձեր կամքը պիտի կատարուի :

— Շատ աղէկ, ըսաւ Յովսէ, քեզ ալ ինչ որ հասնի, ես կեցեր եմ, և ոսկւով լցուն քսակ մի քշեց Կարտունօի ձեռքին մէջ, և փողոց մի մտնելով անհետացաւ :

« Այս ոսկին պարգեւ մ'է, ըսաւ ինքնիրեն Մանտամիէնթօ ; Ամենէն լաւ վաստակը մեզ տրուած պարգեւն է. ուստի կրնամ պահել զայս : »

Կարտունայի մեծաւորն հեռացաւ՝ այն Սպանիական երգերէն մէկը մըմնջելով, զորս մինչեւ ցայսօր գնչուները կերգեն Անտալուզիոյ մէջ :

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՈՒԽՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Սէվիլէն քիչ հեռու Կուատալքիվիր գետին եզրը բլրոյ մի վերայ դոմինիկեանց վանք մի կար, ընդարձակ և շքեղ շէնք մի՝ դուրսէն զուարճալի դարաստով մի շրջապատեալ, և ներսէն ալ ամեն գեղեցկութեամբ և դիւրութեամբ զարդարուած, անշուշտ Դոմինիկոս Կիւզմանի որդւոց անձնուրացութիւնն աւելի հեշտ և դիւրատար ընելոյ համար :

Այս վանքը կամ մանաւանդ պալատը, որ երբեմն Մաւրիտանացի իշխանի մի բնակարանն էր, երեսնի չափ կրօնաւոր կը պարունակէր, որք հաւատաքննութեան ատենակալներ լինելու սահմանուած էին: Արդէն ոմանք երեւելի հանդիսացած էին գաւառական հաւատաքննչի բարձր պաշտօնը վարելով, և ամենն ալ նշանաւոր էին հերետիկոսութիւնն արմատախիլ ընելոյ անագորոյն եռանդով. Գերապայծառ Արպուէզ ալ չափազանց կը սիրէր այս սուրբ ապաստանարանն, ուր մերթ ընդ մերթ իւր տաժանելի պաշտօնէն հանգչելու կերթար:

Այն օրը կարեւոր գործի մի համար գնացած էր այս երանութեան կայանը: Մեծահանդէս արարողութիւն մի կը պատրաստուէր, որուն աւելի շքեղութիւն պիտի տար մեծ հաւատաքննչին ներկայութիւնը:

Քաղաքապետին աղջկան աներեւոյթ լինելէն երկու ամիս ետքն էր: Պետրոս Արպուէզի տափանքը թէ և չէր մարած, այսու ամենայնիւ ժամանակ ժամանակ հանգիստ կուտար այն բռնաւէր հոգւոյն, և տիրապետութեան զրգռիչ զուարճութիւնները նորա անյագ կրից պատրանքն երբեմն կեղկացընէին:

Անկէց զատ, հաւատաքննչին կենաց սրտագրաւ առարկան միայն Տոլորէզ չէր: Այն օրը, իւր սիրելին Ցոլսէ ուխտադրութիւն պիտի ընէր Դոմինիկեանց վանքին մէջ, և այս իգական գեղով պատանւոյն վերայ Պետրոս Արպուէզի ունեցած բարեկամութիւնը՝ բաւական ջերմ լինելով՝ միւս աւելի եռանդուն կիրքն երբեմն կը մոռցընէր:

Առաւօտուն կանուխ բոլոր վանքը պատրաստութեան մէջ էր: Մատուռը՝ որ ընդարձակ կլոր շէնք մ'էր, և որ քրիստոնէական զարդուց ներքև իւր մաւրիտանական դէմքը չէր կորուսած, ծաղիկներով զարդարեալ էր:

Վարդարանի Աստուածածինը՝ որ Դոմինիկեանց յատուկ պաշտպանն էր, իւր տօնի հանդերձներն հագած էր: Խոնարհ մարդացեղոյն խնամքն մօրն անարատ դէմքը մետաքսով ու թաւիշով քօղարկեալ էր, և հրեշտակաց համեստ թագուհին՝ աշխարհի թագուհիներուն պէս ադամանդներով ու մարգրիտներով պճնազարդեալ:

Սպիտակ մարմարեայ սիւները վարդի հիւսքերով պատած էին և սեղանին վերայ անթիւ մոմեր կը վառէին: Աջ կողմը՝ կամարին ներքև՝ մեծ հաւատաքննչին աթոռը դրուած էր ծանր թաւիշներով ծածկուած և վերան գեղեցիկ ամպհովանի մի: Անոր աջ կողմն, աւելի ցած աթոռի մի վերայ վանահայրը պիտի նստէր:

Ժամ իննին միջոցներն հանդիսաւոր երգ մ'սկսաւ մատուռին կամարներուն ներքև՝ ուր արդէն բազմաթիւ հրաւիրեալք լցուած էին՝ մեծ մասը տիկնայք ու ազնուականք:

Կրօնաւորները՝ խաչդրօշն առջևնէն՝ ներս մտան երկու կարգ, ձեռուընին վառած մոմերով: Այս տխուր դէմքերն հազիւ կրնային վայրենի խստակրօնութեան մի ներքև ծածկել իրենց աշխարհային կիրքերն. այսու ամենայնիւ, գերեզմանի կերպարանք (սև ու ճերմակ) հագած մարդոց պէս այս երկար թափօրը ազդեցիկ ու սոսկալի երևոյթ մ'ունէր: Վանահայրն՝ որ եպիսկոպոսական զգեստներն հագած էր, ամենուն ետևէն կուգար:

Երգերն աւարտելէ ետև, կրօնաւորներն երկու կարգ դէմ առ դէմ կեցան. վանահայրը մէջերնէն անցաւ. երկու կրօնաւոր՝ որք սարկաւագի պաշտօն կը կատարէին, վանահօր ետևէն կերթային նորընծային հետ՝ որ սպանիացի ասպետաց ճոխ և գեղեցիկ կերպարանքը մտած էր:

Այս չորսը գնացին խորանին առջև ծունկի վերայ նստան թաւիշէ բարձերու վերայ, որ յատկապէս իրենց համար պատրաստուած էին:

Սարտնիացի ազնուական մի կնքահայրութիւն կընէր Ցոլսէին:

Գերապայծառ Արպուէզ ալ իրեն համար պատրաստուած աթոռը բազմած էր:

Աւետարանէն ետև սովորական քարոզը տրուեցաւ, համառօտ և նրբախորհուրդ բանախօսութիւն մի վանական կենաց սրբութեանն ու երջանկութեան վերայ, անյարիր և մութ խօսքեր՝ խորին և անհասկանալի խստակրօնութեամբ տպաւորեալ, որ ոչ սրտի և ոչ երևակայութեան հետ կը խօսէին, այլ միշտ Հռոմի միակ նպատակին վերայ կը դառնային, այն է՝

ԻՇԽԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԽՈՆԱՐՀԵՑՆԵԼ

Ունկնդիրները շատ գոհ եղան քարոզէն. այսու ամենայնիւ քարոզչին բոլոր ճարտարխօսութիւնը չկրցաւ արգելուլ ներկայ գտնուող գեղանի տիկնայքն՝ որ աչերնին շարունակ դեռահասակ նորընծային վերայ չուղղէին, և նորա գեղեցիկ դէմքն զմայլմամբ չդիտէին :

Սակայն Յովսէ խիստ դժգոյն էր, բայց իւր սև աչքն անսովոր տեսիլ մ'ունէր, և դէմքին վերայ ալ մերթ ընդ մերթ ուրախութեան աղօտ փայլակներ կը նշմարուէին :

Պատարագէն ետև, վանահայրը նորընծային քով գնաց :

«Ի՞նչ բանի համար այդպէս պաճուճեալ Աստուծոյ տունն եկեր ես, հարցուց :

— Հոգւոյս փրկութիւն գտնելոյ համար, պատասխանեց Յովսէ :

— Աշխարհի փառքերուն ու պերճութեանց մէ՞ջ կը կարծես գտնել :

— Կը հրաժարիմ աշխարհի փառքերէն ու շուքերէն :

— Միայն այդ բաւական չէ, պէտք է նաև մարմնէդ ու կամքէդ ալ հրաժարիս :

— Այո, սրբութիւն պիտի ուխտեմ, և խոնարհ ու հլու պիտի լինիմ անոր՝ որ զիս փրկութեան ճանբան առաջնորդել ուզէ :

— Բալէ ուրեմն» ըսաւ վանահայրը :

Երկու կրօնաւոր բռնեցին նորընծան ու սեղանին ետին յատկապէս պատրաստուած տեղ մի տարին :

Մութ տեղ մ'էր գերեզմանական կանթեղով մի լուսաւորեալ, որ կամարէն վար կախուած էր : Մէջ տեղը գետնին վերայ սև գորգ մի փռուած էր, և վերան դագաղ մի դրուած սև ծածկոյթով, որոյ շուրջը չորս ճերմակ մոմ կը վառէր :

Դագաղին կափարչին վերայ ալ մեռելի գլուխ մի կար երկու խաչաձև ոսկրներու վերայ դրուած, և գետինը ցըցուած երկու նիզակներու վերայ ալ՝ արծաթեայ մեծ խաչ մի և մեռելոց առջևէն տարուած դրօշակ մի բարձրացած էր :

Նկուղին վերի ծայրը՝ կապարեայ խաչելութեան մի քով՝ սև ծածկոյթով սեղան մի կար, որոյ վերայ նորընծային հագնելիք վանական նոր զգեստները դրուած էին :

Այս տեղը փրկութեան նկուղ կը կոչուէր, ուր նորընծան մինակ կը թողուին :

Հոն Յովսէ իւր աշխարհական զգեստներն հանեց, դոմինիկեանց զգեստ հագաւ, ճերմակ պատմուճան մ'ու սև փոբուրար մի. տխուր զգեստ՝ որ մահուան նշանազգեստ կը թուի : Յետոյ փետրազարդ փեղոյրը հանեց գլխէն, որոյ վերայ բաց ի գերծեալ մազերէն ուրիշ գլխարկ չպիտի դըրուէր յաւիտեան. և փոխանակ ոսկեճամուկ գօտւոյն՝ յորմէ սուրը կախուած էր, չուան մի փաթթեց մէջքն ի նշան աղքատութեան. վերջապէս իւր ճոխ կօշիկներն հանեց և հողաթափ հագաւ :

Այս ամենը կէս ժամու չափ տևեց :

Նորընծային ձեռքը ջերմէ բռնուածի պէս կը դողար. սիրտն անհաւասար և գահավէժ կերպով կը բաբախէր, և պաղ քրտինք մի կը վազէր սպիտակափայլ երեսներէն : Ծունգի վերայ եկաւ խաչելութեան առջև և դառն ու լալագին ձայնիւ աղօթել սկսաւ :

Կսկծագին հեծութիւններ դուրս կը բղխէին կուրծքէն. անիմանալի խօսքեր կը մրմնջէր, և շրթունքն անդադար անուն մի կը յեղյեղէին՝ զոր միայն ինք կրնար հասկնալ :

Սոյն միջոցին երգեհոնն իւր ահարկու ներդաշնակութեամբն և կրօնաւորներն ահեղաձայն և որոտագին երգերով մատուռը կը հնչեցնէին : Նորընծայ պատանւոյն ջիղերն՝ որ արդէն երկար ծոմապահութեամբ գրգռեալ էին, աւելի գըրգռեցան : Այն մարդկային երգերն ու երգեհոնին ձայնն՝ որ ուրիշ աշխարհէ եկած հսկայաշունչ ձայնի մի կը նմանի, տարօրինակ ազդեցութիւն մ'ըրին նորա վերայ, և փոխանակ սուրբ մտածութեանց՝ դժոխային գաղափարներ գլուխը գրաւեցին . . . այն սրբազան երգերը զարհուրելի հեգնութեան փոխուեցան իրեն համար, և փոխանակ ծաղիկներուն խունկերուն ու լոյսերուն՝ արիւն և կախաղաններ . . . տեսնել սկսաւ . . . կրօնաւորաց ձայնը՝ մարդկային ազգին հոգեվարքին անտարբերութեամբ հանդիսատես եղող սատանաներու սոսկալի ծիծաղ մ'իրեն թուեցաւ, և մտքովը Ս. Աւետարանին սա տխուր խօսքերը մրմռաց . « Եւ երթայցեն ամենեքեան ի գեհեն, անդ եղիցի լալ և կրճել ատամանց :

Այն ժամանակ նորընծային այնպէս թուեցաւ թէ կրակէ ձեռք մ'իւր մերկ և պաղ ձեռքը բռնեց, և ծաղրածու ժանտ ու դժոխային ձայն մ'իւր ականջն ի վար բսաւ.

« Եկու . . . . »

Եւ իսկոյն այն աներևոյթ առաջնորդին կոչմանն ականջ հնազանդելով, անդունդէ անդունդ գլորեցաւ տաք և խառնաշփոթ մթնոլորտի մի մէջէ և անհուն վհի մի յատակն հասաւ:

Հոն մնաց երկրին խորոցը մէջ : Թանձր գիշեր մի զինքը պատած էր ծանր ու սև վերարկուի մի պէս . շնչառութիւնը քանի կ'երթար կը դժուարանար, և կը թուէր իրեն թէ ողջ ողջ գերեզմանի մի մէջ փակուած էր :

Բայց նոյն վայրկենին դուռ մի բացուեցաւ իւր առջև, և տարօրինակ տեսարան մի ներկայացաւ աչքին :

Անհուն, զարհուրելի և հրատապ տեղ մ'էր, ուսկից ժահահոտ բոց մի դուրս կելնէր :

Այլանդակ և զարշատեսիլ ճիւաղներ լայնատարած թևերով կը թռչէին այն անհուն տարածութեան մէջ՝ կրակին ու շոգիներուն վերայ, անէծք ու վայրագ ուրախութեամբ կոռնային, և գիւական ծիծաղներով երեսնին կը ծամռէին: Յետոյ տխուր և անախորժ ձայնով մի միահաղոյն կը կըրկնէին.

« Ահա կըգան, ահա կըգան . . . . »

Յովսէփ սկսաւ նայիլ :

Անթիւ կրօնաւորաց լեգէոններ այն ընդարձակ դիւարանին դռնէն ներս կը խուժէին, ետևէ ետև կանգնէին, և քանի յառաջ կերթային՝ յաւիտենական հրդեհին կարմիր լուսովը կը տեսնէր որ իրենց առջի կերպարանքը կը փոխէին և այլանդակ կենդանիներու ձևեր կառնուին :

Նորընծային գրգռեալ երևակայութեան հնարած այս դըժընդակ տեսիլը զարհուրեցուց զինքը, և սուր ծիծաղ մի կոկորդէն դուրս ցայտեց. Արպունէզ հաւատարմիչը տեսել էր վազրի կերպարանքով՝ բայց սագի կտուցով ու թևերով:

Այս երևակայական տաժանելի տեսիլներուն՝ սաստիկ տըկարութիւն մի յաջորդեց : Երբոր կրօնաւորները նորընծան առնլու և նորէն եկեղեցին տանելու եկան, հազիւ կրնար ոտքի վերայ կանգնիլ : Քալուածքը ծանր ու տարտամ էր.

դժգոյն երեսը կուրծքին վերայ ծռած էր, և դժուարաւ շունչ կառնուր :

Բայց խորանին մօտ հասած ժամանակ Պետրոս Արպունէզը տեսաւ եպիսկոպոսական աթոռին վերայ. այս տեսիլը քիչ մ'սթափեցուց զինքը. առելութեան փայլակ մի ցայտեց իւր նուաղեալ աչքէն և արիւնը նորէն սիրտը դարձաւ: Վերըստին կենաց իսկութեան մէջ մտած էր :

Այն ժամանակ ծունկի վերայ եկաւ մերկ քարայատակին վերայ՝ առանց իւր կնքահայրն հետ ունենալու, ինչպէս որ արարողութեան սկիզբն ունեցած էր. ալ այնուհետև Աստուծմէ զատ հայր չունէր :

Անյողդողդ ձայնիւ մ'իւր ուխտն արտասանեց: Վանահայրը զանոնք ընդունեց, և վերջին աղօթքն ըսելէ ետև, երգեհոնն իւր վսեմ ներդաշնակութիւնն սկսաւ և կրօնաւորներն ալ Զքեզ Աստուած գովաբանեմք երգեցին :

Այս վերջինը շնորհակալութիւն մ'էր Աստուծոյ՝ սատանային ձեռքէն հոգի մ'ազատելուն համար :

Երգը լմնալէն ետև՝ ուխտեալը դագաղի մի մէջ տարածեցին, և հոգեհանգստեան պաշտօն կատարել սկսան : Այս միջոցին, Յովսէփ, յոգնած և սրտայուզութենէ տկարացած՝ խոր քուն մի նինջեց: Կը թուէր թէ իրեն համար խաղաղութիւն և հանգիստ գտնելու տեղ՝ մի միայն գերեզմանն էր: Դագաղին ծածկոցը՝ որ իւր վերայ փռուած էր՝ զինքն աշխարհի կեանքէն և նորա յարակից վիշտերէն բաժնած էր:

Կրօնաւորները դագաղը վերուցին ստորերկրեայ դամբարանն իջեցընելու համար : Նորատի կրօնաւորն այս շարժումն ալ չիմացաւ: Երբոր իւր անզգայ քունէն արթնցաւ, վանքին ստորերկրեայ նկուղներուն մէջ միայնակ էր, չորս կողմէն գերեզմաններով ու ոսկրատիներով շրջապատեալ :

Ասոնք էին դոմինիկեան կրօնաւորի մ'ուխտադրութեան արարողութիւնները: Այս ուխտն ընելէն ետև՝ կրօնաւորը վանական կենաց անձնասէր վայելքներուն մասնակից կը լինէր:

Երբոր Յովսէփ արթնցաւ, խորին հառաչանք մի կուրծքէն դուրս բղխեց, և տխուր նայուածք մի ձգեց իւր շուրջը :

«Մահը, մըմռաց. այո, մահը քաղցր բան է. կը միացընէ . . . բայց ես, դեռ չեմ կրնար մեռնիլ . . . ոհ, ոչ,

գոչեց զայրագին. մեռնելէ առաջ պէտք է վրէժս առնում:

Ֆէրնանտ, յարեց Յովսէ ցած ձայնիւ, որպէս թէ այն մահաշշուկ տեղէն հեռացած ժամանակ աներևոյթ էակի մի հետ կը խօսէր. Ֆէրնանտ, սպասէ տակաւին. շատ չանցնիր . . . :

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՉԻ ՄԸ ԿԻՐՔԸ

Երկու ամսէ ի վեր Տոլորէզ՝ գրեթէ հրաշքով Պետրոս Արպուէզի հալածանքէն ազատած՝ հանգիստ կապրէր առաքեալին պաշտպանութեան ներքև, նորա ընտրած ապաստանարանին մէջ: Երկու ամսէ ի վեր նաև, տարաբաղդ Մանուէլ Արկօզօ՝ Սէվիլի նախկին կառավարիչը կը հեծէր հաւատաքննութեան մութ բանտերուն[1] մէջ, որք ընդարձակ գերեզմաններ էին, ուսկից ողջ մարդ դուրս ելնելն հրաշք մ՚էր :

Ոչ հաւատաքննչին բրած խուզարկութիւններն, ոչ ալ Էնրիքէզի անդուլ ջանքն՝ որ Սէվիլի կառավարիչ եղած էր, չէին կրցած Տոլորէզի ուր լինելը գտնել, որ Կարմելեանց վանքին մէջ պահուած էր ուրիշ անունով: Հաւատաքննչին չար կիրքն աւելի բորբոքած էր. և չկրնալով զոհ ընել զայն, խորին դառնութիւն մի, ներքին և անողոք կատաղութիւն մ՚այս պղծագործ կրօնաւորին սիրտը կը կրծէր, այնպէս որ իւր վրէժն ամեն օր իւր դատաստանին ներկայացած Թշուառներէն կառնուր :

Յովսէի Թելադրութիւններէն մղեալ, և իւր վայրագ բընութեան ժանտ հակումներուն մէջ աւելի ևս գրգռուելով այն նորատի կրօնաւորէն՝ որ իւր չար ոգին կամ սատանան կը

(1) Հաւատաքննութեան վերայ գրող պատմիչներն համաձայն կըսեն թէ մարդ մի հաւատաքննութեան բանտը դրուելէն ետև, մինչև անգամ իւր մերձագոյն ազգականաց հետ հաղորդակցութիւն չէր կրնար ունենալ: Ասկէց զատ, եթէ մէկը նորա համար միջնորդել կամ զայն արդարացընել համարձակէր, անմիջապէս նա ալ կը բանտարկուէր իբրև համախոհ կամ մեղսակից :

Թուէր: Պետրոս Արպուէզ համայն Սպանիոյ անէծքն իւր գլխոյն վերայ կը կուտէր. բայց ոչ դժնեայ տանջանքներուն տեսքը, ոչ ալ խարոյկներու, կառափնարաններու և կախաղաններու եղերական հանդէսները չէին կրնար յագեցընել նորա գազանական սրտայուզութեանց պէտքը, այն զգայական բոցեռանդ բաղձանքը, զոր գեղանի Անտալուզուհւոյն (Տոլորէզի) յիշատակը կարթնցընէր միշտ Արպուէզի վատ սրտին մէջ :

Իւր ցասումը քաղաքապետին վերայ ծանրացընելոյն նըպատակն ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ նորա դժբաղդ աղջիկն իրեն անձնատուր լինելու հարկադրել: Այս բանը շատ վարպետութեամբ մտածած էր, իբրև կանանց սիրտը ճանչող մարդ: Ի՞նչ օգուտ ունէր աղջիկը բռնել, հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ ձգել, խոշտանգանաց և մահուան մատնելն. վեհսիրտ օրիորդը կրնար չարչարուիլ ու մեռնիլ, վասն զի կը սիրէր . . . բայց հայրը նեղել, հաւատաքննութեան տանջանքներուն մատնել, խայտառակութեան և խարոյկի դատապարտելն անտանելի էր օրիորդին: Տեսնել իւր ծերունի և պատուական հայրն հաւատաքննութեան անողոք ատենին դահճացը ձեռք մատնուած, այն հայրը՝ որ զինքը գորովագին սիրած էր, որ իւր կեանքն մինչափ երջանիկ ու քաղցր բրած էր, որ անմայր մնացած լինելն զգալի չէր ըրած իրեն. այսպիսի աղէտ մի ժայռ մ՚էր՝ որում չէր կրնար դիմանալ օրիորդին արիութիւնը: Ուստի Պետրոս Արպուէզ մէ՛կ բանի միայն վերայ կը զայրանար, այն է օրիորդը չկրնալ գտնելուն վերայ :

Ընդունայն Քրիստոսի զինուորները զայն փնտռելու հանուած էին. ընդունայն Կարտոնայի խաւարային եղբայրութիւնն առատ վարձուց և պաշտպանութեան հրապուրիչ խոստումներ առած էր. նախախնամական պաշտպանութիւն մի տարածուած կը թուէր օրիորդին վերայ, զոր սուրբ մարդ մ՚իւր պահպանութեան ներքև առած էր. կամ թէ երկնից տնօրէնութեանցը մէջ հալածանաց ժամանակը դեռ չէր եկած նորա համար :

Բայց մօտ էր գալը :

Պետրոս Արպուէզի ջանից ի դերև ելնելն այն աստիճան

դառնացուցած էր զինքը, որ իւր ցոփ կենաց սովորութիւններն անգամ իրենց հրապոյրը կորսուսած էին : Զեղխութիւնն համ չունէր իրեն համար. կիները՝ զոր մոլութիւնը կամ երկիւղը նորա խենէշ կիրքը կը մատնէր, զինքը պաղ կամ զզուեալ կը թողուին այն փաղանցուկ արբեցութենէն ետև, որոյ հեշտ վերադարձն անտանելի կըլլինէր իրեն :

Տօրբէզի միայն յիշատակն արբեցուցիչ հրապոյրներ ունէր իրեն համար: Մեծ հաճոյք մի կ'զգար բացարձակ առանձնութեան մի մէջ ընկղմել, ուր Տօրբէզին զմայլելի պատկերը միայն կը ներկայանար իւր աչքին: Ըսել չէ թէ այս ապականեալ սիրտը ճշմարիտ սիրոյ մ'ընդունակ էր. այլ այն ծածուկ օրինաց ենթակայ էր, որ կը պահանջէ թէ ամենէն ժանտ էակն երբեմն գեղեցիկ ու անարատ էակի մ'ազդեցութիւնը կրէ. և առանց նորա երկնային էութիւնն հասկընալու, և առանց նորա բարձրութեանը հանելու՝ զգլխմամբ՝ որ մարդս կը վերանորոգէ, կամաւ և բերկրութեամբ ինքզինք գերի ընէ այն սիրուն էակին :

Դժբաղդաբար այս տեսակ կրից մէջ մարդուս հոգին այն աստիճան նուաճուած է զգայութիւններէն, որ սոքա զոհ լինելնուն պէս, սիրոյ կայծն՝ որ ժայռը կակղցուցած էր, կը մարի. և անասնական ամենի էակէ մի զատ ուրիշ բան չմնար հոն՝ ուր քանի մի վայրկեան առաջ մարդ մի տեսնել կը կարծուէր :

Սէվիլի հաւատարմնիկը՝ ծայրայեղ և ապարդիւն կրից անհաւատալի զառանցանաց մէջ ընկղմեալ, զինքն հալածող ցնորից դէմ ապաստան մի կը փնտռէր իւր պարտէզներուն մթորակ դալարեացը ներքև :

Ինք իւր ձեռքէն փախչիլ կը ջանար :

Բայց փոխանակ իւր արեան յուզումն հանդարտելոյ, ծաղկեալ նարնջենիներուն անուշ բայց ազդու հոտը՝ որ ամենէն իմաստուն խելքերը շփոթելոյ կարող սիրազրգիռ դեղ մ'է, նորա ուղեղին երակները չափազանց կը ցնցէր ու կը բորբոքէր : Կարծես թէ հեշտութեան հեղեղները շուրջը կը պտըտէին այն արբեցուցիչ հոտերուն հետ :

Օդն արդէն զաղջ էր, ինչպէս որ ամառը կը լինի հիւ-

սիսային երկիրներուն մէջ, թէ և դեռ ապրիլի վերջերն էր:

Կապոյտ երկնքին ներքև հազարաւոր աստղերը կը փայլէին թովիչ աչքերու պէս :

Գիշերը լուսաւոր չէր, և սակայն ճերմակ ու թափանցիկ գոլորշիներ արագընթաց ստուերներու պէս կը սահէին կանգնէին առարկաներուն վերայէն :

Այս տեսարանին լռութիւնը շփոթելիք որոշ ձայն մի չկար, բաց ի տերևոց սօսափիւնէն՝ որ ծածուկ համբոյրներու ներդաշնակութեան կը նմանէր :

Շատ չանցած Պետրոս Արպուէզ յոգնած, բռնութեան անդուլ կռիւներէն և հոգին ու մարմինը թուլցընող անհնարանակ գրգիռէն պարտասած, պարտէզին մէջ տեղ դրուած մարմարեայ նստարաններուն մէկուն վերայ ինկաւ, բոցավառ գլուխը ձեռացը վերայ կրթնցուց, և կատաղութեան ու կըսկըծանաց արտասուքներ վիժել սկսան այն անազորուն աչերէն՝ որոց նայուածքն ամբողջ գաւառ մի կը դողացնէր :

Եւ սաստիկ թուլութիւն մի վերան գալով, քանի մի վայրկեան այնպէս մնաց՝ առանց իւր լայն կուրծքէն արձակած հառաչանքներով զինքը տոչորող կսկիծն յայտնելու :

Երկչոտ տղու մի պէս յաղթուած, հաւատարմնութեան վագրը կը ննջէր այն ահուելի քունով՝ որ տեսնողին սարսափ կը պատճառէ :

Յանկարծ թեթև ոտնաձայն մ'եկաւ աւազին վերայ. նարընջենիներուն ոստերը մեղմ խշշիւնով մի զատուեցան, և զահավէժ շնչառութեան մի շշունջն հոն տիրող լռութիւնը վրդովեց :

Պետրոս Արպուէզ իւր անբնական քունին մէջ լսեց այս շշունջը. բայց իւր առջի զգացողութեանց ուժգնութենէն այնպիսի թմրութիւն մ'եկած էր վերան, որ չկրցաւ ոչ աչքը բանալ և ոչ ալ իմանալ թէ ով էր եկողն: Անուշ երազի մ'ազդեցութեան ներքև էր, և Տօրբէզի պատկերը՝ որ միայն իւր քունին ժամանակ իւր հոգւոյն աչաց կը ներկայանար, իւր մօտը լսուած շշունջին հետ խառնուելով, հաւատարմնիկին երազն այնպիսի իրականութեան կերպարանք մ'առաւ, որ թուեցաւ իրեն թէ իւր տենչալի Տօրբէզն իրօք կը տեսնէր:

Ցիրանի մէկը կը քալէր Պետրոս Արպուէզի մօտ : Հաւա-

տարբնիկը կարծելով թէ Տոլորէզն էր որ իրեն կը մօտենար, թեւերն երկնցուց և անձկագին սեղմամբ իւր սիրելի Ցոլսէն բռնեց, որ ինքզինք Պետրոս Արպուէզի բազկացը մէջ գըտնելով սուր ձայն մ'արձակեց:

Պետրոս Արպուէզ աչքը բացաւ, և իւր առջև կանգնած տխուր դէմքը տեսնելուն պէս՝ ուժով մ'ետ հրեց:

Ցոլսէ գլորելով գնաց քանի մի քայլ անդին մարգագետնին վերայ ինկաւ:

Խոլականի պէս դժգոյն էր, և սիրտն հազիւ կը բաղխէր:

«Անիծեալ լինի այս երազը, գոչեց հաւատարբնիկը շփոթ ձայնիւ. կարծեցի թէ կնոջ մի փափուկ մարմինը կը գըրկեմ:»

Ցոլսէ չպատասխանեց. վասն զի կարողութիւն չունէր: Սարսափելի յիշատակ մի ներկայացած էր առջևը. և երբ Պետրոս Արպուէզ զինքը թևերուն մէջ առած էր, զարհուրելի սոսկմամբ մի պաղած մնացած էր:

Այն զարհուրանքը շատ չանցած փարատեցաւ: Հաւատարբնիկը ձեռքը ճակտին վերայ տարաւ գաղափարներն հաւաքել ուզող մարդոյ մի պէս, յետոյ իւր սիրելւոյն նայելով, որ անշարժ և սահմռկած կեցած էր, բարձր ծիծաղ մ'արձակեց:

«Խեղճ տղայ, ըսաւ, քեզ կին կարծեցի:»

Ցուրտ քրտինք մի ծածկեց նորատի դոմինիկեանին ճակատը:

«Օ՜ն, ել կանգնէ, ըսաւ հաւատարբնիկը, քեզի հետ պըտոյտ մ'ընենք սա ծառերուն մէջ, և օգնէ ինձ սա չար ոգիները հալածելու, որ օդին մէջ լցուած են այս գիշեր: Ժիրալտայի այսերը (¹) ժամադիր եղեր են տունս: Կերազեմ և խելական կենօք չեմ ապրիր. օ՛ն, Ցոլսէ, կաղաչեմ, օգնէ ինձ որ նորէն խելական կենաց մէջ մտնեմ:»

Այս զուարճախօսութեանց միջոցին Ցոլսէ ինքզինք գտած էր: Ելաւ կանգնեցաւ, և հաւատարբնիկն ողջունելով, հարցուց թէ ինչպէս էր:

(¹) Արաբացւոցմէ մնացած աւանդութիւն մի կար թէ Ժիրալտայի աշտարակը դեւերը շինած և իրենց բնակարան ըրած էին:

«Լաւ եմ, խիստ լաւ եմ, սիրելի Ցոլսէ» ըսաւ հաւատարբնիկը զուարթ դէմքով:

Գիշերուան դժնդակ երազներուն հետքը չէր մնացած:

Այսպէս էր Պետրոս Արպուէզ. մէկ զգածումէն միւսը կանցնէր. այս վիճակին մէջ են գրեթէ այն ամեն մարդիկ որ սրտերնուն մէջ շատ բռնութիւն և քիչ խորութիւն ունին:

Սակայն Տոլորէզի պատկերը մտքէն անհետացած չլինելով, շատ չանցաւ նորէն հաւատարբնիկին երևակայութեան ներկայացաւ, այնպէս որ Պետրոս Արպուէզ Ցոլսէի հետ պարտէզներուն մէջ պտըտած ժամանակ՝ խօսակցութիւնը բնապէս իւր մտածութեանց միակ առարկային վերայ դարձուց:

«Ցոլսէ, ըսաւ, դու ալ բան մի չես գիտեր:»

— Ոչ, գերապայծառ տէր, բան մի չկրցայ իմանալ:

Այս հարց-պատասխանը մութ էր. բայց այս երկու մարդիկն իրար մէկ բառով կը հասկնային: Ցոլսէ հաւատարբնիկին մտքին խորը գիտէր:

«Ի՞նչ կրնամ ընել, մրմռաց Արպուէզ կատաղութեամբ: Բովանդակ Քրիստոսի զինուորութիւնն ոտք հանեցի. քիչ մ'ոսկիով ճամբայ հանեցի ամբողջ գնչուներուն թշուառ ցեղը, որոց արհեստն է լրտեսութիւնն ու սպանութիւնը . . . բայց բան մի չկրցայ գտնել: Սէվիլի բոլոր վանքերն հետազօտեցի, դարձեալ չգտայ: Արդեօք Տոլորէզ Սպանիայէն դուրս ելած է: Այն գորովասիրտ ու բարեպաշտ աղջիկն իւր անձն ազատելու համար իւր հայրն իմ վրէժխնդրութեանս թողուցած կրնա՞յ լինել:

Պետրոս Արպուէզ ճշմարիտ կը խօսէր երբոր կը հաւատէր թէ Սէվիլի բոլոր վանքերն հետազօտած էր: Կարմելեանց վանքն ալ ազատ չէր մնացած այս խուզարկութենէն, բայց պարզ պարագայ մի Տոլորէզի ազատութեան պատճառ եղած էր: Որովհետև Տոլորէզ միանձնուհի լինելոյ դիտաւորութիւն չէր յայտնած, և Աւարելոյն յատուկ յանձնարարութեամբը դրուած էր վանքը, ուստի բացարձակ ազատութիւն կը վայելէր հոն. վանական հրահանգներէն ինչ որ աշխարհական բարի կաթոլիկի մի պէտք կրնային լինել և յարմարիլ, զանոնք միայն կը կատարէր: Տոլորէզ ծաղիկներու վերայ շատ սէր ունէր, և մենաստանին ընդարձակ

պարտիզին մէջ առանձին տեղ մ'ընտրած էր, ուր իւր խիստ սիրած տունկերն իւր ձեռօք կը մշակէր: Հաւատաքննչին այցելութեան ժամանակն ալ այն տեղ գտնուած էր:

Սակայն Պետրոս Արպունէզ հարցուցած էր աբբասուհւոյն թէ իւր տեսածներէն զատ նորընծայուհիներ կամ նոր ուխտադիրներ չունէ՞ր: Բայց Տոլորէզ ոչ մէկն էր և ոչ միւսը. և աբբասուհին ալ զայն իբրև առժամանակեայ ազատ հիւր մի ճանչելով, նորա խօսքը չէր ըրած հաւատաքննչին:

Ահա այս պատճառաւ հաւատաքննիչն համոզուած էր որ Տոլորէզ Սէվիլէն փախած էր:

« Գերապայծառ տէր, ըսաւ Յովսէ, եթէ ստուգիւ այդ աղջիկը փախչելով ազատիլ ուզած է հաւատաքննութեան հետամտութենէն, չէր կրնար գրել Արակոնի, Բասթիլի, Մալակայի, Բուէնայի և Սպանիոյ բոլոր դատաստանական ատեաններուն, և մինչև անգամ Թագաւորին. որպէս զի հաւատաքննութեան դահիճներ հանեն զայն փնտռելոյ և գտնելոյ համար:

— Ո՛չ ոչ, Պատասխանեց Արպունէզ, ես նորա մեռնիլը չեմ ուզեր, այլ անձը ձեռք ձգել կուզեմ:

—Սէվիլի կառավարիչն հաւատաքննութեան բանտը չէ՞ մի:

— Անշուշտ, և ատոր համար է որ աղջկան փախչիլն անհաւատալի կը թուի ինձ: Տոլորէզ արիասիրտ աղջիկ մ'է, և իւր ծերունի հայրը շատ կը սիրէ:

— Ո՜հ, Թող գնայ, Թող գնայ, յարեց հաւատաքննիչը գառանցելով, ո՜րչափ ուրախութեամբ պիտի ըսեմ իրեն. «Հայրդ պիտի ազատի, բայց դուն ինձ եղիր,» —Եւ հայրն ազատելոյ համար ինքզինք ինձ կը տայ:

— Եւ հայրն ալ չազատիր մռմռաց Յովսէ՝ բորենիի նայուածք մի ձգելով հաւատաքննչին վերայ:

—Ի՞նչ կըսես, Յովսէ, չհասկցայ, ըսաւ Պետրոս Արպունէզ:

— Հաշիւ կընէի, գերապայծառ տէր, թէ ինչ նոր տանջանք կրնանք մտածել այդ աղջիկը փախցնելոյ համար, երբոր գտնուի:

—Ո՞վ է ան, ըսաւ յանկարծ Արպունէզ քայլ մ'ետ երթալով:

— Ձեր հաւատարիմ Էնրիքէզն է, գերապայծառ տէր, պատասխանեց նոր եկողն, որ Սէվիլի նոր կառավարիչ

Էնրիքէզն էր, հաւատաքննութեան վաղեմի ընտանին:

—Ինչո՞ւ այդպէս յանկարծ քով կը գաս, ըսաւ Արպունէզ բարկութեամբ:

— Բարի լուրեր կը բերեմ Ձեր բարձրութեան, պատասխանեց Էնրիքէզ խոնարհութեամբ, և կարծեցի թէ . . . .

— Խօսէ նայինք, ինչ կայ:

— Տոլորէզ Արկօզօ Կարմելեանց վանքն է, Կուատալքիվիրի միւս կողմը:

— Տոլորէզ. և երբէն ի վեր:

— Երկու ամսէ ի վեր:

— Սուտ կըսես գոչեց հաւատաքննիչն. ես անձամբ գացի աչքէ անցուցի այն վանքը, և Տոլորէզ հոն չէր:

— Հոն է, գերապայծառ տէր, Ս . . . . վերայ կերդնում որ հոն է, և կրնամ ապացուցանել:

— Ազնիւ Էնրիքէզ, գոչեց հաւատաքննիչն ուրախութեամբ, ազնիւ Էնրիքէզ, ինչպէս կրցիր գտնել:

— Գերապայծառ տէր, պատասխանեց հաւատաքննութեան հին լրտեսը կոշտ կերպով մի խոնարհելով, մեղք մի գործեցի որոյ թողութիւնը կը խնդրեմ Ձեր բարձրութենէն: Կրօնաւորի կերպարանք մտայ, և աբբասուհին խոստովանեցուցի:

— Ի՜նչ կըսես, գոչեց Արպունէզ. անհաւատալի լաւ հնարք մ՚ որ ես չկրցայ մտածել կարգաւորութեամբս:

— Ձեր բարձրութիւնը թողութիւն կը տայ այս ըրածիս » յարեց Էնրիքէզ նենգամէտ նայուածքով:

Հաւատաքննիչը ձեռքով խաչ նշան մ'ըրաւ օդին մէջ, և Սէվիլի նոր կառավարիչը պանծանօք գլուխը վեր վերցնելով կեցաւ՝ իւր ըրած ծառայութեան կարևորութիւնն հասկցող մարդու մի պէս:

« Շատ աղէկ, գոչեց հաւատաքննիչը ձեռքերը շփելով, հիմա գործդ ինծի հետ է, խրոխտ Լուկրեսիա:

— Ներս երթանք, ըսաւ. Էնրիքէզ իւր կառավարութեան վրայօք տեղեկութիւններ պիտի տայ ինձ:

— Ի՞նչ վիճակի մէջ է ներկայութիւնը, Էնրիքէզ, հարցուց հաւատաքննիչը ներս գնացած ժամանակ,

— Գերապայծառ տէր, օր քան զօր ճարակելու վերայ է

զարհուրելի կերպիւ. վանքերն անգամ այդ բորէն ազատ չեն:

— Ձա՛ր սատանայ, բսաւ հաւատաքննիչը. ատոր ճարը պէտք է նայինք, և կաթոլիկութեան եռանդը տաքցնենք՝ հերետիկոսները չամբաստանողներն իբրև հերետիկոս խոշտանգելով:

— Ո՞վ բռնեցիք այս շաբթու:

— Տասնևհինգ կամ քսան հոգի, գերապայծառ տէր:

— Ի՞նչպէս մարդիկ,

— Մեծ մասն ազնուական. երկու երեք ալ աստուածաբանութեան վարդապետներ, որ Աստուածաշնչի Լատիներէնին մէջ սխալներ գտնելու եղած են: Քանի մ'ալ ուրիշ անձինք, որ կաթոլիկ ենք կըսեն ու Մարթին Լութերի կը հաւնին:

— Ասոնց մէջ ամենէն աւելի ինձ ատելի եղողներն այն ժպիրհներն են, որք իրենց ամեն գիտութիւնը՝ բոլոր ճարտարխօսութիւնն՝ հաւատաքննութեան իշխանութիւնը կործանելու կը գործածեն: Յովհաննէս Ավիլացի, Լուի Կրէնատացի, ուրիշ Յովհաննէս մի որ Յովհաննէս Աստուծոյ կը կոչեն, և այլ քանի մի լուսաւորեալներ՝ որ ինքզինքնին առաքեալի տեղ և պէտք եղած առեն մարտիրոսի տեղ դրած են, ժողովրդեան սրտին մէջ ապստամբութեան ու անկախութեան սերմաններ ձգել կաշխատին . . . բայց կերդնում յանուն Յիսուսի, որ ապակիի պէս պիտի փշրին հաւատաքննութեան առջև . . . :

— Գերապայծառ տէր, բսաւ Յովսէ, դուք կարող չէք այդ ամեն բերաններն համրացնել:

— Այո՛, գոչեց Պետրոս Արպուէզ. տաղտկացած եմ անփախճան քարոզութիւններէն՝ որոց ներքին նպատակն ազատութեան բաղձանք և արիութիւն ազդել է ժողովրդեան: Այդ անձինքը պարզ և խոնարհ կը ձևանան զօրաւոր լինելոյ համար. և ժողովուրդն ալ կը հաւատայ նոցա, որովհետև ժողովրդեան խօսելոյ համար նոքա ալ ժողովուրդ կը լինին: Բայց, կենդանի է տէր, նոցա ամեն մէկ խօսքը տապարի հարուած մ'է Ս. Պետրոսի աթոռին՝ եթէ Քրիստոսի փոխանորդն եկեղեցւոյ ճշմարիտ շահը կը ճանչէ, թոյլ կը տայ ինձ որ ամենայն ազատութեամբ խափանեմ նոցա

դէմ և սոսկ աշխարհականներու պէս այրեմ զանոնք, վասն զի գործով հերետիկոսներ են. և թէպէտ եկեղեցական կարգ ունին, բայց սրտիւ ու կամօք բաժնուած են Հռոմի եկեղեցիէն:

— Գերապայծառ տէր, բսաւ Յովսէ պաղութեամբ, ծառը փճացնելոյ համար արմատները խլել պէտք է. քանի որ հերետիկոս մի մնայ Սպանիոյ մէջ, հերետիկոսութիւնը նորէն կարտադրի այն մոլախոտերուն պէս՝ որոց ամենափոքր մէկ շիւղը պէտք չէ հողին մէջ թողուլ:

— Ատոնք կարգի կը դնեմք, բսաւ հաւատաքննիչը. գիրենք բնաջինջ ընելէս զատ՝ մինչև անգամ կախած հողերնին կը վերցնեմք:

— Աստուծոյ փառացն համար ամեն բան ընելու է, բսաւ Էնրիքէզ կեղծաւոր ձայնիւ. ես ալ սրտէն կը խորհէի այդ բանին վերայ:»

Այսպէս խօսակցելով հաւատաքննչին բնակարանին դուռն հասած էին:

«Ներս չես գար, Յովսէ, բսաւ Պետրոս Արպուէզ:

— Ներեցէք, գերապայծառ տէր, քարոզ մ'ունիմ պատրաստելիք վաղուան համար:

— Քարոզէդ ետև հետերնիս Կարմելեանց վանքն եկո՛:

— Պատրաստ եմ Ձեր բարձրութեան հրամանին» բսաւ նորընծան ու մեկնեցաւ գնաց:

Արպուէզ և Մէվիլի նոր կառավարիչը ներս մտան:

Յովսէ դուրս ելաւ, և ոտքն հաւատաքննական պալատին դռնէն դուրս դրած ժամանակ՝ դէմը կին մ'ելաւ գլխէն մինչև ոտքը սևազգեստ, որ Յովսէի դոմինիկեան կերպարանքէն հաւատաքննութեան անդամ լինելը մակաբերելով, ձեռնամած քովը գնաց, և վշտագին ձայնիւ.

«Վերապատուելի հայր, գոչեց, զիս գերապայծառ Արպուէզի ներկայացուցէք:

— Ո՞վ էք դուք, հարցուց Յովսէ զարմանալով, ինչ գործ ունիք հաւատաքննչին հետ:

— Հօրս կեանքը պիտի խնդրեմ իրմէ, պատասխանեց կինը խռովեալ ձայնիւ. հօրս որ անմեղ է և իբրև հերետիկոս կամբաստանուի. հօրս՝ որ Մէվիլի կառավարիչ էր, և հիմա . . .

— Տոլորէզն է, գոչեց Յովսէ անզուսպ հետաքրքրութեամբ օրիորդին ազնիւ դէմքը նկատելով, որ կէս մի ծածկուած էր սեւ ասղնենկարներու ներքեւ :

— Ուսկից գիտէք անունս, հարցուց դողալով :

— Տոլորէզ Արկօզօ, յարեց դոմինիկեանը քաղցր ու գորովալի ձայնիւ, մի՛ մոռնար այս տանը, վասն զի հոս անպատուութիւն կամ մահ կ՚սպասէ քեզ :

— Ինչէ՞ն գիտէք» հարցուց Տոլորէզ սարսափելով :

Դոմինիկեանն օրիորդին թեւէն բռնեց ու մի կողմ քաշեց:

«Եկո՛, խեղճ աղջիկ, ըսաւ Յովսէ, եկո՛. եթէ կուզես անարատ մնալ, եթէ կուզես որ հայրդ ազատի, պահէ ինքզինքդ, մանաւանդ ջանա՛ որ Պետրոս Արպուէզ չտեսնէ քեզ :»

Տոլորէզ՝ Դոմինիկեանին գորովալից տխրութենէն վստահութիւն առնելով՝ «Ի՞նչ ընեմ ուրեմն որ հայրս ազատեմ :

— Ինքզինքդ ծածկել և թողուլ որ ես պէտք եղած ջանքն ընեմ, պատասխանեց Յովսէ: Վստա՛հ եղիր ինծի, օրիորդ :

— Ձեզ, ըսաւ օրիորդը կասկածոտ աչօք, վասն զի միտքը բերաւ որ կրօնաւորն հաւատաքննութեան պաշտօնեայ մ՚էր :

— Այո՛, ինծի, պատասխանեց Յովսէ դառնութեամբ. ինծի, որ այս չարանշան զգեստին ներքեւ ջերմ ու եռանդուն սիրտ մի կը կրեմ :

— Դեռ երիտասարդ է, ըսաւ ինքնիրեն Տոլորէզ՝ կրօնաւորին ազնիւ դէմքն ու սպիտակ ձեռները դիտելով :

— Ո՜հ ըսաւ, ինչու դոմինիկեան եղած էք :

— Քեզ ազատելու համար թերեւս, ըսաւ Յովսէ կարեկցութեամբ: Հաւատա ինծի. օրիո՛րդ, կենացս գաղտնիքը մի փնտռեր: Զգեստս երբեմն սրտին վէրքերը ծածկելու դիմակ մ՚է:

— Դո՛ւն ալ, գոչեց Տոլորէզ, անզսպելի համակրութեամբ մ՚ինքզինք նորատի կրօնաւորին ձգուած զգալով :

— Զիս մի՛ մտածեր, քեզ մտածեմք, ըսաւ Յովսէ. ինչ պիտի լինիս դու հիմա :

— Ինչ որ Աստուած կամի, ըսաւ :

— Ո՞ւր պիտի պահուըտիս :

— Կարմելեանց վանքը պիտի դառնամ :

— Անմիջին, ըսաւ Յովսէ. հաւատաքննիչն այս իրիկուն

իմացաւ հոն լինելդ, և վաղն անձամբ պիտի երթայ ստուգել :

— Ի՞նչպէս կրցաւ իմանալ, հարցուց Տոլորէզ. առաքեալն իմ անունս մէկու մ՚ըսած չէր, մինչև անգամ աբբասուհւոյն :

— Խեղճ տղայ, կը հարցնես թէ ինչպէս հաւատաքննութիւնն ամեն խոստովանքներու գաղտնիքն երևան կը հանէ : Ամեն բան գիտէ, կըսեմ քեզ. նորա համար անբռնաբարելի բան չկայ, մինչև անգամ գերեզմանը (¹) :

— Աստուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ իմ, գոչեց Տոլորէզ, գլուխը ձեռացը մէջ ծածկելով :

Եւ սկսաւ լալ :

«Հանդարտէ, հանդարտէ, քոյր իմ, ըսաւ Յովսէ, այս քաղցր անունը գործածելով որպէս զի առաւել վստահութիւն ազդէ անոր, և մանաւանդ վշտակցութեամբ ինքզինք դէպ անոր ձգուած զգալով :

— Ճշմարիտ է, հա՛յր իմ, լալն անգամ ներելի չէ :

— Ոչ, ըսաւ Յովսէ. հեծութեանց ձայնն առաւել կը գրգռէ վագրը, և նորա արեան ծարաւն աւելի կը բորբոքէ:

— Կամաց խօսէ, հա՛յր իմ, խօսքերնիս կրնայ լսուիլ :

— Այո՛, իրաւունք ունիս. այս շէնքին քարերն անգամ լրտեսութեանց ու մատնութեանց արձագանք են : Ուրեմն լռենք. բայց ինձմէ բաժնուելէդ առաջ ըսէ ինծի, խեղճ տղայ, ինչ պիտի լինիս :

— Մի՛ վախնար, ըսաւ, ես ապաստան մ՚ունիմ. բայց դու խօսք կուտաս ինծի հայրս ազատելու :

— Ամենասիրելւոյս հոգւոյն վերայ կերդնում որ, ըսաւ Յովսէ, եթէ հայրդ մեռնի, գիտնալու ես որ ես չեմ կրցած զայն ազատել. և քեզ ալ անհնարին էր ազատել զայն թէ և ինքզինքդ զոհէիր. կը հասկնաս, Տոլորէզ :

(¹) 1559 ին Սպանիոյ Վալատոլիտ քաղաքին մէջ եղած ընդհանուր հաւատաքննական դատաստանի մի մէջ՝ Էլէօնոր տէ Վիպէրօ անուն տիկնոջ մի ոսկրներն ու արձանը այրեցին: Յիշեալ տիկինն իբրև կաթոլիկ մեռած էր, բայց ետքը տանջանքով բռնադատուած վկաներու խոստովանութեամբ ամբաստանուելով թէ իր տանը մէջ բողոքական արարողութիւններ կատարելու թոյլտուութիւն ըրած է, իր յիշատակն իբրև հերետիկոս դատապարտեցաւ, ինչքը գրաւեցաւ, տանն հիմնայատակ քանդուեցաւ՝ մէկ մ՚ալ չի շինելու պայմանաւ, և իր սերունդը վատանունութեան դատապարտեցաւ :

— Կը հաւատամ խօսքիդ, ըսաւ օրիորդը նորա ձեռքը սեղմելով : Բայց ո՞ւր կրնամ քեզ տեսնել, հայր իմ :

— Մտիկ ըրէ, ըսաւ Յովսէ. Թրիանայի արուարձանին մէջ գնչուներուն փողոցին ծայրը զազիր տեղ մի կայ, որ Պուէնա-Վէնթուրայի պանդոկ կը կոչուի : Անգղերու ճշմարիտ բոյն մի, ուր գողութիւնք, սպանութիւնն ու աւազակութիւնն ամեն իրիկուն ժամադիր կը լինին : Զարաշուք ու անուելի տեսք մ՚ունի այն տեղը : Հոն շնական ծիծաղներէ և սարսափելի հայհոյութիւններէ զատ ուրիշ բան չը լսուիր :

Հոն կը յաճախեն Սպանիոյ բոլոր չարագործները, աւազակները, լկտի աղջիկները, գնչուներն ու կրօնաւորները, որոց բերնէն պիղծ խօսքերէ և հայհոյանքէ զատ ուրիշ բան չլսուիր : Արբեցութիւնը հաւասար ապշութեան մէջ կը շփոթէ միանգամայն ընկերութեան դիրքերն և զայն վարելոյ իրաւունքն իրենց սեփականողները :

Հոն կը նիւթուին ամօթալի ոճիրները, դատաստանական սպանութիւնները, անիրաւ հալածումները, գրպանտութիւնները, մատնութիւնները, մարդ վերցնելները, գողութիւնները. վասն զի այն զարշելի տեղն ամեն ոճիրներու գործիներ կը գտնուին :

— Վերջապէս ինչ ըսել կուզէք, հայր, ըսաւ Տոլորէզ զարհուրած :

— Ըսել կուզեմ թէ հոն պէտք է գաք զիս գտնէք :

— Երբեք կը տեսնեմ արդէօք, գոչեց խեղճ օրիորդը. ինչ բան ունիմք հոն, հայր իմ :

— Դու հիմա հաւատաքննչին տունը կուգայիր, այնպէս չէ : Հաւատա ինձ, օրիորդ, որ Պետրոս Արպուէզի պալատը՝ նկարագրած սոսկալի տեղէս հազարապատիկ աւելի վտանգաւոր է :»

Յովսէի աչերն աղօտ հուր մի կը փայլատակէին. այտերը՝ որ սովորաբար դեղնած էին, կարմրած կրակ կտրած էին. կը թուէր թէ ներքին տենդ մի զինքը կը տոչորէր :

Տոլորէզ զայն խենդ կարծեց. բայց յանկարծ Յովսէ ձայնը մեղմելով, Տոլորէզի նայեցաւ խանդաղատանօք :

« Գնա, խեղճ տղայ, ըսաւ, մի վախնար Յովսէի բսած

տեղն երթալ, իմ ջանքս քեզ ազատել է՝ կեանքս իսկ վըտանգի մէջ դնելով :

— Պուէնա-Վէնթուրայի պանդոկը, յարեց կրօնաւորը, Քօքօ անունով ոստիկանութեան զինուորի մ՚է, որ քաջ, պարկեշտ և ինձի անձնուէր տղայ մ՚է. քոյր մ՚ալ ունի Շարա անուն, պատուական աղջիկ մի, որ այլոց ծառայութիւն ընելոյ համար իւրզինք զետը նետելոյ պատրաստ է: Այս խեղճ անձինք աղքատ են, կրցածնուն չափ ապրուստնին կը հայթայթեն, բայց կրնաս վստահիլ իրենց: Եթէ պէտք ունենաս ինձ, բաւական է որ ըսես Քօքօի կամ քրոջը թէ «Հայր Յովսէն տեսնել կուզեմ». և կը տեսնես : Բայց զգուշացիր. նայէ որ միայն գիշերը դուրս ելնես և ծպտեալ :

— Մի՛ վախնար, ես քեզ բերան չեմ տար :

— Բայց, յարեց Տոլորէզ, չի վախցուիր որ . . .

— Ամենևին, ըսաւ Յովսէ, ոչ որ մտքէն կ՚անցունէ թէ դուն այն տեղ կերթաս. միայն ջանա որ հասարակ ժողովրդեան աղջիկներու կերպարանքով երթաս հոն :

Այսպէս խօսելով Թրիանայի կամուրջին առջև հասած էին: Երբոր կամուրջն անցան, Յովսէ Տոլորէզի դարձաւ.

«Ո՞ր կողմ պիտի երթաս, հարցուց :

— Սա կողմը, ըսաւ Տոլորէզ Կուատալքիվիրի ճամբան ցուցնելով :

— Ես ալ նա կողմը պիտի երթամ, ըսաւ Յովսէ գնչուներուն փողոցը ցուցնելով: Երթաս բարով, Տոլորէզ, վստահ եղիր ինձ. բայց մի մոռնար որ իմ անունս Քօքօէն ու քըրոջմէն զատ ուրիշի առջև պէտք չէ որ տաս : Գնա՛ բարեաւ, խոհեմութեամբ վարուէ :

— Եւ դու, հայր իմ, զթա ինձ » ըսաւ Տոլորէզ հեռանալով :

Յովսէ դէպ ի գնչուներուն փողոցը գնաց. Տոլորէզ ալ Կուատալքիվիրի ճամբան բռնեց առաքելոյն տունն երթալոյ համար :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԲԱՍԹՐՕԻ ՎԱՃԱՌԱՆՈՑԸ

Տօլորէզ՝ այլայլած ու շուարած՝ ճանբան շարունակեց, և շուտով առաքելոյն տունն հասաւ:

Հաւատարմութեան անդամի մի կողմէն իրեն ցոյց տըրուած բարեկամութիւնը կարգէ դուրս բան մի թուելով իրեն՝ բոլորովին քաջալերուած չէր. և կուզէր ժամ մ'առաջ իւր սուրբ բարեկամին պաշտպանութեան ներքև ձգել ինքզինք. մանաւանդ որ Կարմելեանց վանքն երթալէն ի վեր մէկ անգամ միայն տեսած էր զայն և Ջանթէյանի վերայ լուր առած:

Այն դժբաղդ երիտասարդն, որ մէկ կողմանէ իւր ազատամիտ և փիլիսոփայական գաղափարներուն համար կասկածելի էր հաւատարմութեան, և միւս կողմանէ իբրև սիրելի հակառակորդ մ'առնկի էր Պեդրոս Արպուէզի, իւր կենաց ազատութիւնն Ցոխէի միջնորդութեամբ պարտական էր, որ՝ ինչպէս արդէն յայտնի է՝ Կարտունայի մեծաւորը վստահելով՝ հաւատարմնչին անագորոյն հրամաններն ի դերև հանած էր:

Տօլորէզ իւր սիրելոյն վիճակէն տեղեկութիւն մի չունենալով, անձնարին տագնապի մէջ էր:

«Դեռ ազատ է արդեօք, կը հարցնէր ինքնիրեն. և այս սարսափելի անստուգութիւնն իւր սրտին բաբախումն ու ոտքին քայլերը կ'երագէր:

Երբոր առաքելոյն տանն առջև հասաւ, զարմանօք տեսաւ որ այն սուրբ մարդոյն գիշերային հսկումները լուսաւորող կանթեղին աղօտ նշոյլները չէր տեսնուեր նեղ պատուհաններուն ետևէն:

Սակայն պարտիզին դուռը՝ որ արմաւենիի ստուերէ շինուած շրջանակաւոր վանդակ մ'էր, դիւրաւ բացուեցաւ:

Տօլորէզ ներս մտաւ, գնաց տանը դուռը զարկաւ, բայց գոց էր, և ներսէն ձայն տուող չեղաւ:

«Տէր Աստուած, խնամակալս հոս չէ» ըսաւ խեղճ աղջիկը զարհուրելով:

Նորէն դուռը զարկաւ աւելի ուժով և կրկնութեամբ, բայց ընդունայն. դուռը բացող չեղաւ:

Այն ժամանակ Տօլորէզ պարտիզին չորս կողմը պտըտեցաւ, ուր զանազան պտղատու ծառեր կային որթերով շաղապատեալ, որոց վերայի պտուղներն ու ողկոյզները տըղայք և անցորդք կուտէին: Առաքեալն ինքնին թոյլ կուտար. ապա թէ ոչ, մէկը չէր համարձակեր ցանկէն ներս մտնել և պտուղ քաղել. վասն զի Առաքելոյն անունն ամենուն պատկառանք կազդէր:

Տօլորէզ ընդունայն պարտիզին ամեն խորշերն աչքէ անցուց. մարդ չկար: Ցայտնի էր որ առաքեալն հոն չէր:

Եւ որովհետև մտաերն ուրիշ բնակութիւն չկար, ուստի ոչ ոք կրնար ուր գացած կամ ինչ եղած լինելը գիտնալ կամ ըսել:

Ի՞նչ պիտի ընէր Տօլորէզ:

Կարմելեանց վանքը չէր կրնար երթալ, վտանգը մտածելով:

Քաղաքն երթար:

Իւր ծանօթներէն ո՞րը կրնար համարձակիլ հաւատարմութեան վրէժխնդրութիւնն աչքն առնլով իրեն ապաստան տալ:

Անկէց զատ, հերետիկոսութեամբ ամբաստանեալ մարդու մ'աղջկան ով կրնար իւր դուռը բանալ:

Կը մնար Պուէնա-Վէնթուրայի պանդոկը. բայց Ցոխէի բրած նկարագրութիւնը յիշելով՝ հոն երթալ ապաստանելոյ սիրտ չըրաւ: Ուստի լաւագոյն համարեց գիշերը պարտիզին մէջ անցունել:

Գարնան գեղեցիկ օրեր լինելուն, օդը տակաւին գոլ էր. և գետին մօտ լինելէն՝ խոնաւ:

Տօլորէզ մետաքսեայ սև շրջազգեստ մի և աղնեթել թիկնոց մի միայն հագած էր:

Ծառերը տերևներով ու ծաղիկներով, գետինն ալ թաւ խոտով մի ծածկուած էին: Տօլորէզ մեծ արմաւենւոյ մի քով կծկեցաւ. իւր երկայն մազերը քակեց ու վերարկուի պէս ուսերուն վերայ ձգեց, աղնեթել թիկնոցը գլխուն փաթթեց, և աղերսաւոր նայուածք մի դէպ երկինք վերցընելով՝ կանանչ խոտին վերայ նստաւ:

կը յուսար որ Առաքեալը շատ չանցած կուգար :

Բայց ժամերը կանցնէին: Տօրրէզ սրտին անհանգստութենէն չկրնալով նստիլ, գիշերուան պաղէն կը նեղէր: Մերթ ընդ մերթ ճանբուն վերայ ոտնաձայն լսելով, գլուխն այն կողմը կը դարձնէր յուսալով որ իւր բնտռածն էր եկողը. բայց անցորդը կը հեռանար, և Տօրրէզ նորէն իւր սրտատանջ տխրութեան մէջ կընկղմէր :

Իւր մօտը Կուատալքիվիր գետին խաղաղ ալիքները կը թաւալէին միօրինակ կարկաչմամբ. ճպուռն իւր սուր ճռինչը կարձակէր գիշերուան լռութեան մէջ, և մերթ ընդ մերթ զարնանային հով մի ծառերուն կատարներն աւլելով՝ անուշահոտ ցող մի կիջեցընէր :

Սակայն առտուան մօտ, տխրութենէն ու խոնջութենէն պարտասած՝ քնացաւ: Քնացած ժամանակը մեծ էր : Շատ չանցաւ, իրեն այնպէս թուեցաւ որ մեղմ ջերմութիւն մ'իւր թմրած անդամները կը տաքցնէր, և ինքն ալ փառաւոր պալատի մի մէջ փոխադրուած էր:

Անհագին կապոյտ գմբէթի մի ներքև, որ այն շքեղ պալատին ձեղունը կը կազմէր, ոսկեղէն ջահ մի կար, ոգիներու ձեռքով վառուած, զոր անտեսանելի էակներ ծանր ծանր կը բարձրացնէին գմբէթին մէջ. և քանի որ վեր կելնէր. պայծառութիւնն ու ջերմութիւնն ալ կաւելնար, մինչև որ վերջապէս լուսոյ և բոցերու հեղեղներ ծաւալեց պալատին մէջ :

Բայց հազիւ ջահը գմբէթին դպած էր, այն փառաւոր պալատը՝ որ հրաշագեղ թափանցիկ էակներով լի էր, մէկէն ի մէկ կերպարանափոխ եղաւ: Շքեղ կարասիներն ու ծաղիկներն անհետ եղան. ոգիներուն թևերն ինկան, դեղին փոշի եղան, գեղափայլ մարմիններն տգեղցան և կասկարմիր կտրեցան, և հրաբորբոք ջերմութիւն մի պալատն հրդեհել սպառնացաւ: Տօրրէզ փախչիլ հեռանալ կուզէր այն դժոխային տեղէն. բայց ոգիները չորս կողմը պաշարելով թող չէին տար որ դուրս ելնէր. և մէկն ալ կիզիչ մեծ հայելի մի բարձրացուց Տօրրէզի գլխոյն վերայ, որոյ ներքև օրիորդն այրիլ սկսաւ իբրև խարոյկի մէջ :

Այս երազին տագնապէն արթննալով, Տօրրէզ աչքը բացաւ:

Արևը՝ պայծառ և ջերմ՝ բարձրացած էր երկնքին մէջ և իւր ճառագայթներն ուղղակի օրիորդին երեսին զարկած:

Տօրրէզ երկար քուն մի ննջած էր, այնպէս որ կէսօրին երկու ժամ մնացած էր արթնցած ժամանակը :

Զարմանալով աչքը չորս դին պտտցուց իւր գաղափարներն հաւքելոյ համար, զորս քունն ընդմիջած էր : Այն ժամանակ առջի օրուան անցքերը միտքը գալով դառն վհատութեամբ պաշարեցաւ :

Տօրրէզ կորովի էր սրտիւ և հոգւով, բայց դեռ տղայ էր, դեռ վարժուած չէր բեկեալ կեանքի մ'անդուլ փոփոխութիւններուն, աշխարհային իրաց դեռ հմուտ չլինելով՝ չէր կրնար իւրովի խստանալ զինքն ընկճող յանկարծական վշտաց դէմ. իւր արիութեան մէջ աւելի համբերատարութիւն կար՝ քան թէ կորով. և միայն մեծ վտանգներու առջև ճշմարտապէս զօրաւոր էր : Կենաց սովորական վիշտերու համար՝ առջի բերանն արտասուքէ զատ ուրիշ բան չունէր. արիութիւնը խորհրդածութեան եռանդէն կուգար. Տօրրէզ ուղիղ և վսեմախոհ հոգի մ'ունէր, և խորհրդածութեամբ ինքզինք կը զօրացնէր :

Այսպէս են այն ամեն կանայք որ իրենց սեռին մէջ գերազոյն կանուանին : Իրենց արիութիւնը մշտնջենաւոր պատերազմ մ'է իրենց խելքին ու սրտին մէջ, ի բաց առեալ այն ամեն բաներն՝ որոց մէջ սիրտը մեծ գործ ունի. այն ժամանակ ամենէն խրոխտ արանց արիութեանը միայնակ ասպարէզ կը կարդան: Ասկէց դուրս, կանանց զօրութիւնը՝ վշտաց համբերելոյ ձիրք մ'է միայն :

Տօրրէզ քանի մի վայրկեան ընկճեալ մնաց այս նոր տարաբաղդութեան ծանրութեանը ներքև :

Աչքը դէպ ի տունը դարձուց. տակաւին ամեն բան առջի իրիկուան վիճակին մէջ էր. պատուհանները գոց էին և մահահանգոյն լռութիւն մի տիրած էր հոն : Առաւել աներկմիտ լինելոյ համար, Տօրրէզ իւր հագուստը շտկեց, մազերն յարդարեց, Թիկնոցը վրան առաւ, եւ գնաց նորէն դուռը զարկաւ : Բայց ընդունայն. Առաքեալը չէր եկած :

Տօրրէզ մինակ էր եւ լքեալ, առանց ապաստանի, առանց հացի: Ցերեկ ժամանակ Սէվիլի փողոցներն ելնել չէր

համարձակէր, վախնալով որ զինքը կը ճանչնն ու կը բռնեն:

Բայց վերջապէս պանդոկն երթալոյ որոշում ըրած էր. իւր վերջին յոյսն հոն էր. ուստի ինքզինք Նախախնամութեան յանձնեց:

Բայց հաւատարմութեան լրտեսներէն չի ճանչուելու համար որոշեց գիշերուան սպասել և այնպէս քաղաքը մտնել:

Առաքելոյն պարտէզին քանի մի կողմը բարձր շաքարեղեգներ տնկուած էին։ Ամերիկայի ծառեր, որք Անտալուզիոյ ջերմ արևուն տակ լաւ կաճին ու կուռճանան, իրենց Թխորակ տերևներն որթոց նորափթիթ բարունակներուն և գեղածաղիկ դեղձիններուն հետ շաղապատած էին:

Տօրրէզ այն երկար օրն անցունելոյ համար շաքարեղեգներուն մէջ ապաստան մ՚ընտրեց:

Հոն սպասեց մինչև իրիկուն տրտմանօք, յոգնած և անօթի. վասն զի նախընթաց օրէն ի վեր բան կերած չէր:

Շաքարեղեգի քանի մի ցօղուն կտրեց ակռաներովն և ափովն ալ Կուատալքիվիրի յստակ ջուրէն խմելով ծարաւն անցուց. բայց սոսկ իւր զօրութիւնը կազդուրելոյ բաւական չէին: Այսու ամենայնիւ իւր չքաւոր վիճակին մէջ Նախախնամութեան այս օգնութենէն շնորհակալ եղաւ.

Այն երկար և ոգետագնապ աւուր մէջ շատ մարդիկ անցան ճամբուն վերայէն. քանի մի տղայք ալ Առաքելոյն պարտէզը մտան Թիթեռնիկ բռնելոյ. սոսկ միայն եղան տարաբաղդ լքեալն անճանգիստ ընող դէպքերն: Ինքզինք լաւ մի ծածկեց ծառոց ոստերուն մէջ, և մարդ չկասկածեց թէ պայծառագեղ Տօրրէզ Արկօզօ՝ Սպանիոյ ամենէն հարուստ ազնուականներէ միոյն դուստրը՝ հոն ապաստանած, և մուրացկանի պէս չոր գետնին վերայ ննջելու հարկադրեալ էր անօթի և անապաստան:

Վերջապէս արևն հորիզոնն իջաւ: Այն միջոցին Սպանիոյ մէջ ամեն մարդ տունը քաշուելոյ և ննջելոյ սովորութիւն ունէին:

Տօրրէզ մտածեց որ կրնար իւր պահուըտած տեղէն անվըտանգ դուրս ելնել:

Յոսէ պատուիրած էր իրեն որ ծպտեալ դուրս ելնէ. ուստի հարկ էր նախ ուրիշ հագուստ մի հայթայթել:

Տօրրէզ ստակ չունէր. բայց իւր մետաքսեայ շրջազգես-

տը ծանրագին կերպասէ շինուած էր Թէկնոցն ալ ամենաբարակ սաղնաթելէ: Ուստի մտածեց Բաւթրօի շուկան երթալ և փոխանակութիւն մ՚ընել. վասն զի հոն միայն կրնար առանց ստակ վճարելոյ պատշաճ հագուստ մի հայթայթել:

Դուրս ելաւ պարտէզէն, երեսը քողարկեց. և առջի իրիկուան ճամբան բռնեց, վասն զի Բաւթրօի շուկան Թրիանայի արուարձանին մէջ էր:

Գնչուներուն փողոցին ծայրն այն ժամանակներն անկանոն հրապարակ մի կար, ուր խել մի գագիր ու մութ նեղ փողոցներ կը յանգէին, որոց մէջ էին քաղաքին սպանդանոցները: Հրապարակին մէկ կողմը, կարգաւ շինուած փայտեայ տաղաւարներու ներքև՝ կովու, ոչխարի, խոզի մորթեր, գլուխներ, ոտքեր, սիրտեր, թոքեր, լեարդեր, երիկամունք, աղիք և այլն ճանկերէ կախուած կամ խառն ի խուռն դիզուած կը վաճառուէին: Այս ամեն կենդանական կողոպուտները՝ Սէվիլի հասարակ ժողովրդոց կերակուր ըլլալոյ սահմանուած էին:

Անհնար է երևակայել այն գագիր հրապարակին գարշահոտութիւնն, որոյ վերայ կաւելնար նաև մօտակայ սպանդանոցներուն հոտը:

Այն տաղաւարներուն առջևն ալ շատ մի գծուծ կանայք, կարգաւ շարուած, և ամեն մէկուն առջև հին ու նոր զգեստներ դիզուած էին, ցնցոտիներէ սկսեալ մինչև ազնուականաց զգեստներ. փայտեայ կամ խեցեղէն անօթներէ սկսեալ մինչև արծաթեայ սպասներ, պատկերներ, զէնքեր և ուրիշ ամեն տեսակ կահեր ու կարասիներ: Վերջապէս Բաւթրօի հրապարակն աննկարագրելի Կափառնաում մ՚էր, ուր ամեն Թշուառութիւնք ի տեսիլ ժողովրդեան դրուելոյ կերթային, առաջին կարգի ազնուականներէն սկսեալ մինչև յետին աղքատներունը, որոց քրտինքը կրճաւորաց անյագ ընչաքաղցութեան ճարակ կըլլեր:

Եւ պէտք չէ զարմանալ այս ամեն տարասեռ նիւթոց, հարստութեանց և Թշուառութեանց անճեթեթ խառնուրդին վերայ: Բաւթրօի փերեզակուհիներն իրենց հաշուին չեն ծախեր, այլ ամեն մարդոյ համար կը ծախեն: Ուստի պարզ միջնորդներ են:

Եկեղեցին իւր պատկերներն անոնց կուտայ ծախելոյ, որպէս զի նոցա տեղ աւելի ընտիրները գնէ: Մեծամեծ տիկնայք իրենց գոհարեղէնները ծախելոյ կըտան հոն, պարտքերնին վճարելոյ կամ ուրիշ վատ հաճոյից գործածելոյ համար: Բծնասէրներն իրենց պաճուճանքը ծախել կուտան, զորս քանի մի ժամ գործածելէ ետև կը ձանձրանան. և ստորին կարգի կանայք ալ իրենց կիրակի օրուան զգեստները կը ծախեն հաց ճարելոյ համար :

Ռասթրօի միջնորդուհին ամեն բան կընէ. ամենէն դեգ անձինքը զոհ ընելոյ ճանբան գիտէ. վաճառումներ կընէ, փոխանակութիւններ կընէ, և շատ վարպետ է առուտուրի մէջ. խիստ դժուարաւ կը խաբուի, և միշտ շահուն մեծն իրեն կը մնայ :

Մեր պատմութեան անցած ժամանակներն այս առուտուրըն հիմակուանէն աւելի բանուկ էր՝ հաւատաքննութեան դատապարտած մարդոց բազմաթիւ կողոպուտներուն պատճառաւ, որ զանոնք մատնողներուն կը տար, և անոնք ալ վաճառել կը տային :

Երբոր Տոլորէզ Ռասթրօի հրապարակն հասաւ, հոն բուռած անտանելի ժահահոտութենէն զզուելով ետ քաշուեցաւ. բայց յետոյ ինքզինք սեղմեց և դողալով փերեզակուհիի մը մօտեցաւ որ բաւական դեռահասակ էր, և դէմքն ալ ուրիշներէն աւելի վստահութիւն ազդեց իրեն :

Բայց այն կիներն հասկընալով որ բան գնելու դիտաւորութիւն ունէր, շուրջը բոլորեցան, և սկսան իւրաքանչիւրն իւր ապրանքը գովել խառնաձայն աղաղակաւ և քիչ շատ զրաւիչ շարժումներով, և այնպիսի հրապուրիչ շաղակրատութիւններով որ վհուկ մ'անգամ կրնային թովել :

Տիրուհի, կըսէր մէկը, եկու գնէ սա գեղեցիկ մարգարտեայ մանեակը, որ Իզապէլլա Թագուհւոյն աղջկան՝ Յովհաննա՞ իշխանուհւոյն էր, և մեռնելէն ետքն իւր սենեկապան տիկնանց մէկուն ձեռօք ծախուեցաւ, որուն տուած էր :

— Տես, կըսէր ուրիշ մը, սա ծանրագին վարդարանը, որուն խաչն յակինթ է, և մեր սուրբ հայրը՝ Պապն՝ օրհնած է: Այս վարդարանով աղօթք ընողն՝ ամեն մէկ անգամին հարիւր օրուան ներողութիւն կը շահի :

— Գնէ զայս, կըսէր երրորդ մը, Ֆլանտրիայի ասղնենըկարներ ցուցընելով :

— Տիրուհի, այս օրհեալ մատնին մեծաակար կախարդանքներէ կը պահպանէ մարդը: Այս ալ արաբացի սնապաշտութեանց մնացորդ մ'էր՝ քրիստոնէից անցած, և որուն այն ատենուան հաւատք կընծայէր ժողովուրդը, որ վըհուկներուն կախարդանքն ի դերև հանելոյ համար բաւական կը համարէին իրենց ձեռքը գոցել՝ բթամատնին երկու առաջին մատներուն մէջ անցունելով: Ահա այս պատճառաւ յատուկ զօրութիւն մը կը վերագրէին նաև վերոյիշեալ մատնիին :

Տոլորէզ թէև վշտաբեկ, այսու ամենայնիւ թեթև մը ծիծաղեցաւ, վասն զի հաւատք չէր ընծայեր ոչ կախարդանաց և ոչ ալ այսպիսի սնապաշտական բաներու :

Երջանկաբար իւր ժպիտն աննշմարելի մնաց. ապա թէ ոչ՝ մեծ վտանգ կրնար բերել գլխուն :

« Տեսնենք, կըսէր առաջին փերեզակուհին՝ որուն մօտեցած էր Տոլորէզ, ասոնց մէկն ալ չես ուզեր, Տիրուհի, այնպէս չէ. ուրեմն սա Տիրամօր գեղեցիկ պատկերը գնէ, զօրաւոր պատկեր մ'է, որ սուրբ մարդ մը տուած է ինձ. այն մարդը՝ զոր Առաքեալ կը կոչենք: Թշուառի մ'օգնելու համար ստըկի պէտք ունէր, ու ինձ ծախեց. իսկ ինքը բանի մը պէտք չունի. ուստի ես ալ վաճառուելուն չսպասելով՝ ստակն անմիջապէս տուի :

— Առաքեալը, գոչեց Տոլորէզ. կը ճանչես զայն, բարի կին:

— Սուրբ Մարիամ, ըսաւ փերեզակուհին. Սեվիլի մէջ զայն չճանչցող կա՞յ: Ան չէ որ մեզ կը մխիթարէ և մեր մանըր զաւակաց հաց կուտայ :

— Գիտես, ուր է հիմա, հարցուց Տոլորէզ :

— Ոչ, ըսաւ փերեզակուհին, Աստուծոյ պէս անտեսանելի է, բայց պէտք մը ունեցած ատեննիս իսկոյն կը գտնենք : »

Տոլորէզ իւր պաշտպանին ուր լինելը գտնելոյ քաղցր յոյսէն վրիպելով՝ խորհեցաւ հնար եղածին չափ շուտով իւր ընելիք փոխանակութիւնը կատարել :

« Չեմ կրնար Տիրամօր պատկերդ գնել, ըսաւ երկչոտութեամբ, վասն զի ստակ չունիմ. բայց գործաւոր կնոջ մի

ամբողջ զգեստի պէտք ունիմ, եթէ կուզես իմ հանդերձներուս հետ փոխանակել . . . :

— Քու հագուստիդ հետ, ըսաւ միջնորդուհին վերէն ի վար չափելով զայն՝ ճշմարիտ փերեզակի մի աչքով, որ մէկ նայուածքով զգեստի մ'արժէքը կը հասկընայ, և առանց ձեռքովը զննելու, անոր ամենափոքր մաշուկներն ու հինցած տեղերը կը նշմարէ :

— Թիկնոցդ ալ հետ պիտի տաս, յարեց փերեզակուհին՝ նորա նուրբ ասղնենկարը քննելով :

— Անշուշտ, ըսաւ Տօրրէզ. առոր տեղը մետաքսէ պարզ թիկնոց մի տուր » :

Փերեզակուհիին աչքին մէջ ագահութիւնը փայլիլ սկսաւ:

Զննեց օրիորդին բեհեզեայ շրջազգեստը, և լաւ մ'ստուգելէ ետև որ մէջքն ու թևերը մաշած չէին, գնաց կապոյտ բրդէ շրջազգեստ մի և սև մետաքսէ թիկնոց մի բերաւ, որք Տօրրէզի հասակին լաւ կը յարմարէին :

« Ահա ճիշդ ուզածիս պէս են ասոնք , ըսաւ օրիորդը :

— Ուրեմն , Տիրուհի , ինչ պիտի տաս վերայ » :

Տօրրէզ ապշելով փերեզակուհիին երեսը նայեցաւ . վասն զի իւր հագուստը տասնապատիկ աւելի կարժէր :

« Այո , ինչ պիտի տաս վերայ , կրկնեց կինը :

— Բայց ես բան մի չեմ կրնար վերայ տալ , ըսաւ խեղճ Տօրրէզ . արդէն ըսի քեզ թէ ստակ չունիմ :

— Օ՜ , այդ ուրիշ բան է , ըսաւ կինը . եթէ ստակ չունիս , խեղճ աղջիկ , մտ , գնա, թող պարտքդ լինի ինձ : Աստուած չընէ որ քեզի պէս առոյգ ու սիրուն օրիորդի մի նեղութիւն տամ :

— Հիմա ինչպէս պիտի հանուիմ:

— Եկ՛ եկ՛ ըսաւ , փերեզակուհին . իմ տունս հեռու չէ հոսկէց :

Եւ յիրաւի, փերեզակուհիին վաճառատեղւոյն դիմացը փայտաշէն խանութ մի կար , ուր էրիկն անշահ մետք կը վաճառէր . խանութին ետևն ալ քառակուսի սենեակ մի կար, որոյ մէջ անկողին մի կար գետնին վերայ, և սնտուկ մի՝ որոյ մէջ փերեզակուհին իւր բուրջերը կը պահէր : Այն էր իւր բնակարանը , և հոն տարաւ օրիորդը :

Երբոր Տօրրէզ կը հանուէր, փերեզակուհին նորա գեղեցիկ և ծանր լանջանոցը կամ պարանոցի թաշկինակը տեսնելով .

« Տիրուհի, ըսաւ, որովհետև ստակ չունիս որ ինձ տաս, սա անոտի զարդը տուր ինձ և բաւական է :

— Ո՛չ , ըսաւ Տօրրէզ դառնութեամբ . այս լանջանոցը նոր հագուստիս չյարմարիր . բայց գոնէ ճերմակ լաթէ լանջանոց մի տուր , որպէս զի շրջազգեստիս թանձր բուրդէն պարանոցս չնեղի :

Փերեզակուհին լանջանոց մի բերաւ որ նոր չէր , բայց բաւական ճերմակ ու մաքուր էր : Տօրրէզ գոհ եղաւ անով :

Երբոր հագուեցաւ , պատին վերայ կախուած անագէ փայլուն տախտակին մէջ նայեցաւ , որ հայլիի տեղ կը ծառայէր , և գոհ եղաւ իւր կերպարանափոխութենէն : Հագած թանձր զգեստն իւր մարմնոյն բարեձևութիւնը բաւական կը ծածկէր . Յետոյ թիկնոցին փաթթուեցաւ ու դուրս ելաւ :

« Ուրիշ անգամ եթէ բան մի պէտք լինի նէ զիս մի՛ մոռնար , Տիրուհի , » ըսաւ փերեզակուհին :

Բայց Տօրրէզ չլսեց , և արագ քայլերով դէպ ի գնչուներուն փողոցը շտկուեցաւ :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՀՐԱՇՔ ՄԸ

Ընթերցողք կը յիշեն որ Էնրիքէզ , Մոնսինեօր Արպուէզի ճորտին Մէվիլի նոր կառավարիչն , իւր իշխանութեան առաջին օրերը բազմաթիւ ձերբակալութիւններով նշանաւոր ըրած էր :

Քանի մ'երևելի անձինք, զինուոր և բարեպաշտ աստուածարաններ և խելացի սիրուն ու քաջասիրտ կանայք՝ լուռե-

բալանութեան լոկ կասկածով հաւատաքննութեան բանտերը նետուած էին :

Հայածանաց այս խստութենէն՝ Առաքեալը վախնալով՝ չէ թէ իրեն համար, այլ իւր սիրելիներուն համար, Էսթէվան Վարկաս կոմսն ստիպեր էր քանի մ'օր Սեվիլէն հեռանալ. ինքն ալ իւր աղքատներուն այցելութիւն ընելոյ փափաք ունենալով, երկուքը մէկէն ճամբայ ելան և Սան Լուքարի կողմը գնացին:

Այս պատճառաւ էր որ Տոլորէզ մարդ չէր գտած Թրանչիսկեանին տունը :

Առաքելոյն սովորութիւնն էր ժամանակ ժամանակ Անտալուզիոյ գեղերը պտըտիլ, ուր իւր ներողամտութիւնն ամեն կրօնից և դաւանութեանց հետ անխտրաբար վարուելով, քրիստոնեայ, հրեայ, արաբ և գնչու հաւասարապէս կընդունէր: Զոմանս կը մխիթարէր, զոմանս կը խրատէր, և ամենուն վերայ իւր գթութեան և սիրոյ ձիրքը կը տարածէր :

Համայն Անտալուզիոյ մէջ Առաքեալին անունը մոգական յուռութ մ'էր. բաւական էր զայն արտասանել և անա ամենուն երեսը կը ժպտէր և աչքը դէպ երկինք կամբառնար երախտագէտ զգացմամբ :

Ուստի երբոր մէկ գիւղէն միւսը լուր կը տարածուէր թէ Առաքեալն այցելութեան եկած է, ճամբաներուն երկու կողմը կանայք կը շարուէին՝ մանր տղայքնին գրկած, և սուրբ մարդուն անցներուն կ'սպասէին, որպէս զի նորա օրհնութիւնը նախ իրենք ընդունէին: Եւ երբոր կրցած էին նորա քղանցքին դպչիլ, ինքզինքնին ամեն չարիքներէ ապահովցած կը կարծէին :

Ընդունայն կըսէր անոնց քաղցրութեամբ :

«Պէտք չէ որ ինձ յարգանք ընծայէք. վասն զի ես ալ ձեզ պէս փոշի եմ. այլ՝ երկնաւոր Աստուածն է որ իմ բերնովս կը խօսի ձեզ :»

Ռամիկը՝ որ միշտ քիչ մի հեթանոս է իւր պաշտամանցը մէջ, աւելի պարզ կը գտնէր երկրպագել այս մարդուն առջեւ՝ որ իրեն բարիք կընէր և ինքն ալ կը տեսնէր, քան թէ Աստուծոյ՝ որ չէր տեսած :

«Որդեակ, կըսէր Էսթէվանին ալ՝ որ կը զարմանար այն բիրտ մարդոց քաղցրութեանն ու հլութեան վերայ, որք

զառն կը դառնային երբոր Առաքեալին խօսքը կը լսէին. տես, որչափ դիւրին է այս մարդիկն ուղղութեան ու աստուածպաշտութեան առաջնորդել, եթէ՝ փոխանակ ապշեցնելոյ և տանջանքով դառնացնելոյ՝ քաղցրութեամբ և բարեպաշտութեամբ տրամադրէին հաւատալ Աստուծոյ և իւր նախախնամութեանը՝ ինքզինքնին նորա կենդանի պատկերն ընելով: Փոխանակ այսպէս ընելոյ, սոցա ուղեղը սընապաշտութիւններով կը լեցնեն. և մինչչափ շատ կը չարչարեն զասոնք, և գէշութիւն կընեն, որ վերջապէս խեղճերը սատանայէն ու դժոխքէն զատ ուրիշ բանի չեն հաւատար. վասն զի երկրի վերայ դժոխքին նախախայրիքը ճաշակել կուտան իրենց: Երջանկութենէ, մխիթարութենէ և յոյսէ զըրկուած, մոլեռանդ, տկար և անգութ կը լինին :

— Ի՞նչպէս կրնան ուրիշ կերպ լինել, պատասխանեց Էսթէվան. այս անձանց ձեռքը բան մի չէ մնացած. կրօնաւորներն ամեն բան իրենց ձեռքն անցուցած են : Միայն խղճի ազատութիւնը մնացած էր այս թշուառ ժողովրդեան քով, այն ալ հաւատաքննութիւնը կը քաշէ կառնու : Եւ սակայն շատ դիւրին էր այս տաքարիւն և բանաստեղծ ժողովուրդը երջանիկ ընել :

—Անկէց աւելի լաւ է, ըսաւ Առաքեալը. ուշիմ և քաջ ալ է. զուարթ, նուրբ և բնապէս տրամախոհ միտք մ'ունի, որով լուրջ խորհրդածութիւններ ընելու խիստ յարմար է :

Վերջապէս այս ժողովուրդը կարող է կենաց ամենէն ընդարձակ և վեհ նպատակին հասկնալու, որ է տիեզերական եղբայրութիւնը : Արդ, այսպիսի քաջ, անկեղծ և սիրող մարդիկները վատ ու կեղծաւոր, և որ աւելի գէշն է՝ մատնիչ կընեն : Այո, եթէ ես այս կրօնաւորական վերարկուն չունենայի, չէի կրնար ապահով պտըտիլ : Ինչ բարիք որ հիմա կընեմ, աշխարհական լինելով ալ կրնայի ընել. նոյն բարոյականը կրնայի քարոզել իրենց. բայց զիս լուտերականի կամ լուսաւորեալի տեղ կը դնէին և այն ժամանակ ես ալ ճշմարտութեան և իրենց երջանկութեանը համար ունեցած փոյթս կեանքովս կը վճարէի. սակայն կրօնաւոր եմ, եկեղեցական եմ. կրօնաւոր մի կրնա՞յ սխալիլ :

—Զգուշացիր, հայր իմ, պատասխանեց Էսթէվան դառն

ժպիտով. Ալֆոնս Մանրիք և Պետրոս Արպուէզ գերապայծառները կրնան ձեր վերարկուն չյարգել, ինչպէս չարայիշատակ Թօրքուէմատա մեծ հաւատաքննիչը Քալահօրայի և Սեկովի եպիսկոպոսներուն արժանապատուութիւնը չյարգեց (1):

Թօրքուէմատա խիստ անգութ հոգի մ'ունէր, ըսաւ Առաքեալը հառաչելով, բայց գոնէ իւր խժական մոլեռանդութեանն ու անողոք անգթութեան հետ ապերասան անառակութիւն(2) ալ չունէր: Մոլեռանդութիւնը խենդեցուցեր էր զայն, վասն զի առանց սոր մարդ մ' այն աստիճան անագորոյն կրընար լինել: Երբոր անհաւատի կամ հերետիկոսի մի դատակնիքը վճռէր, խաչելութեան պատկերին առջեւ ծունկի վերայ կուգար, իւր մարմինը չարաչար կը ձաղկէր արիւնլուայ կընէր, որպէս զի Քասթիլիայի Թագաւորութեան մէջ գտնուած հերետիկոսութիւնները քաւէ:

—Հայր իմ, ըսաւ Էսթէլան, եթէ քանի մի դար ետքը մարդկութիւնն յառաջադիմէ, այս սոսկալի ապիրատութիւններուն ու յիմարութիւններուն հաւատացող պիտի գտնուի:

—Անշուշտ, որդեակ, բայց ողբալոյ համար: Անցեալոյն սխալներն ապագային համար խրատ մ'են: Ժամանակ պի-

(1) Այս երկու եպիսկոպոսներն հրեայի զաւակ էին. բայց մեծ յարգ ունէին: Թօրքուէմատա հաւատաքննիչն ասոնք դատաստանի ներքև ձգեց, թէ և պապական կոնդակներու վճռին համեմատ եպիսկոպոսներն հաւատաքննութեան դատաստանին ներքև չէին կրնար իյնալ: Ուրեմն եպիսկոպոսներն ալ Հռոմ գնացին Պապին բողոքելու. Պապն ալ ուրիշ եպիսկոպոսներու յանձնեց այս գործը, որոնք քննելով՝ երկու եպիսկոպոսներն արդարացուցին: Պապն ալ, ասոնց կրած հալածանացը փոխարէն, մէկը Նաբոլիի և միւսը Վենետիկի դեսպան անուանեց: Բայց Թօրքուէմատա չհանդարտեցաւ: Հնարը գտաւ նորէն դատ վարելու նոցա հետ: Յաջողեցաւ ապացուցանելու թէ այն երկու եպիսկոպոսներն հերետիկոսութեան մէջ ինկած էին. հետևաբար զանոնք զնդանի մի մէջ բանտարկել տուաւ, ուր իրենց ամէն գոյքէն ու աստիճանէն զրկուելով՝ մեռան:

(2) Սպանիացիք ամէն ժամանակ կը գանգատէին հաւատաքննիչներուն և նոցա գործակալացը դէմ, որպէս թէ հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ գոցուած կանայքն իրենց մոլեկան կրիցը կը զոհէին: Հաւատաքննութեան պաշտպաններն այս ամբաստանութիւնն անիրաւ կը համարէին, բայց այնպէս չէր: Քօրտուի ապստամբութենէն և Տէզա հաւատաքննչին փախչելէն ետև, Քսիմենէս Սիսնեռոս՝ հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ գործուած գայթակղական անառակութեանց վերջ տալոյ համար վճռեց որ հաւատաքննութեան որ և է պաշտօնեայ մի՛ որ այս տեսակ պղծագործութեան մէջ բռնուի՝ մահուամբ պատժուի: Այս օրէնքը գործադրելոյ առիթներ պակաս չեղան:

տի գայ, ուր ամեն մարդ Աւետարանը կարդալով իրաւունք պիտի ունենան միմեանց ըսելու.

—Մեք ձեր եղբայրն եմք, ինչու մեզ հետ իբրեւ օտար կը վարուիք:

Երբոր ազգի մ'անհատները զիրենք կառավարող օրինաց տեղեակ լինին, դժուարաւ կրնան վնաս հասցնել իրարու: Մանաւանդ, երբոր այն օրէնքն Աւետարանը լինի, որ հոգւոյ առաջնորդն է, այն ժամանակ հոգին լաւ կը կառավարուի, հետեւաբար մարդոց գործերն ալ: Ուր տգիտութիւնը կը տիրէ, հոն կը տիրեն նաև անկարգութիւն, մոլապաշտութիւն, յիմարութիւն և այլ ամեն չարիք՝ որովք երկիրս սատանաներէ ու մեղաւորներէ բնակեալ դժոխք մի կը դառնայ:

Մինչդեռ այսպէս կը խօսակցէին, Առաքեալն ու ընկերը լերան մի վերայ շինուած փոքրիկ գիւղ մի հասան: Ցած տուներ, կարմիր ու կանանչ ներկուած, խեղաթիւր կարգաւ երկնցած էին լերան կատարին վերայ, և այսպէս անկանոն փողոց մի ձեւացուցած էին՝ որոյ ծայրը փոքրիկ եկեղեցի մի կար բարձր զանգակատունով:

Երբոր երկու ճանապարհորդներն հոն հասան, խոր լըռութիւն կը տիրէր. արդէն գիշերուան մութը կոխած էր. գեղացիները՝ դաշտէն դարձած՝ իրիկուան ճաշերնին կընէին լռութեամբ: Քանի մի կիսամերկ տղայք դռներուն առջեւ կը խաղային: Տուներուն ներսէն կերակուրի հոտ կուգար, և քանի մի հովիւներ լերան միւս կողմէն ծանրաքայլ վեր կելնէին իրենց այծերն ախոռ տանելոյ համար:

Առաքեալը մէկ կամ երկու անգամ միայն գնացած էր այն գիւղը. և մանր տղայք՝ որ ընդհանրապէս թեթեւ յիշողութիւն ունին, չը ճանչցին զինքը:

Ուստի կրօնաւորն և Էսթէլան փողոցին մեծ մասն անցան և դէմերնին ելնող մի չեղաւ:

Բայց երբոր ցած տան մ' առջեւէն կանցնէին, որոյ քայքայեալ տեսքն անհոգ աղքատութիւն մի կը ծանուցանէր, և ներսէն ալ հաստ ու բարակ, մեծի ու փոքրի, արանց և կանանց խառնաձայն աղաղակներ կը լսուէին, կանգ առին: Յայտնի էր որ շատ մարդ կար այն տան մէջ և կարգէ դուրս անցք մի կանցնէր հոն:

Ճանապարհորդները քանի մի վայրկեան մտիկ ըրին. յանկարծ բարակ ձայն մի լսեցին որ կանացի կարեկցութեամբ կըսէր . « Խեղճ Բաւլօ , առաւօտուն քաջառողջ էր » :

Հոս մեզի պէտք ունեցող մարդ կայ , ըսաւ կրօնաւորը , և դուռը հրելով ներս մտաւ , Խաթէվան ալ ետեւէն: Կխաւէր յարկի մը մէջ , ուր հազիւ լոյս կը մտնէր , և որոյ խորտուբորտ գետինն ամեն տեսակ նիւթերու մնացորդներով ծածկուած էր , քանի չափ գնչու, այր կին տղայ և աղջիկունք, մարդու մը բոլորտիքը շարուած էին , որ իւր պահեստի ըզգեստները հագած , աթոռակի մը վերայ նստած էր վայելուչ դիրքով : Երեսը դեղնած էր , և գիտես թէ կը ննջէր :

Գնչուներուն ամբողջ խումբն՝ իրենց խմբապետին հետ՝ որ գրեթէ միշտ պառաւ կին մ'էր՝ այն մարդուն շուրջը շարուած էին :

Երբոր կրօնաւորն ու ընկերը ներս մտան , ակումբը տեղէն չշարժեցաւ , բայց խմբապետը կրօնաւորն յարգելուն համար եռոտանի աթոռակ մը մատոյց անոր որ նստի . Խաթէվան ոտքի վերայ մնաց :

« Ի՞նչ կը նշանակէ այս , հայր իմ , հարցուց Խաթէվան կըրօնաւորին :

Այս մարդը մեռած է , յուղարկաւորութեան արարողութիւնը կը կատարեն . դիտէ : »

Գնչուներէն մին մեռելին մօտեցաւ ու փոքրիկ բնար մի դրաւ թեւերուն մէջ : Ետոյ բարձր ձայնիւ և անպատկառ խոստովանեցաւ ինչ յանցանք և ոճիրներ որ գործած էր ակէ առաջ իրենց խումբին մէջէն մեռած եղբայրակցին մահուընէն ի վեր : Այս արտառոց խոստովանութիւնն ըսել ետեւ խօսքը մեռելին դարձուց .

« Զարկ այդ բնարը , գոչեց անոր , և եթէ գէշ ըրի , թող նուագարանդ զիս խլացնէ . իսկ եթէ լաւ ըրի , մի շարժիր, և ես ալ ինքզինքս արձակեալ կը համարիմ : »

Աւելորդ է ըսել թէ մեռեալը չշարժեցաւ ամենեւին. այն ժամանակ գնչուն ալ թեթեւցած խղճմտանքով մէկզի քաշուեցաւ՝ չարաչար վաշխառուի մը պէս՝ որ անիրաւութեամբ յափշտակած ստակներն ետ տալոյ խոստմամբ արձակում կ'ընդունի խոստովանահօրմէն :

Ի՞նչ բարբարոսութիւն , ըսաւ Խաթէվան կամացուկ մը :

— Համբերէ , որդեակ , ըսաւ կրօնաւորը դեռ լմնցած չէ:

Եւ իրօք ալ խումբին ամեն մէկ անդամները կարգաւ իրենց խոստովանութիւնն ըրին , և ամենն ալ իրենց մեղքերէն ազատեցան , փախձանեալը զանոնք արձակած էր . հետեւաբար ամենն ալ ինքզինքնին աղաւնոյ պէս անմեղ կը կարծէին :

Սենեակը ռետինէ ջահերով լուսաւորուած էր. կրօնաւորը՝ որ բժշկութեան հմուտ էր՝ ուշադրութեամբ մեռելոյն երեսը կը դիտէր :

Այս մարդուն անդամները շատ կակուղ են , ըսաւ կամաց մը Խաթէվանին , և մարմնոյն գոյնն ալ այլայլած չէ. այլ միայն դեղնած :

Ստուգիւ այդպէս է ըսաւ , Խաթէվան, ինքն ալ մեռեալը զննելով : »

Նոյն միջոցին աղջիկ մ' եկաւ անհամեստ կերպով կաքաւեց մեռելոյն դիմացը : Քիչ քիչ խումբին միւս անդամներն ալ հետզհետէ կաքաւել սկսան , և յետոյ իրարու ձեռքէ բռնելով մեռելոյն բոլորը շրջանակ մը կազմեցին և սկսան ծանր ծանր պարել: Բայց քանի գնաց աւելի արագ խաղալ սկսան, դառնալով և իրար վերցնելով , և այսպէս աստիճանաբար տաքնալով՝ այնպէս արագ դառնալ սկսան , որ աներեւոյթ զօրութենէ յափշտակուած սատանաներու խումբ մը կը թուէին:

Յանկարծ այն կատաղի խումբը կանգ առաւ միաձայն աղաղակ մ' արձակելով . պարող աղջկան մը գօտիին ծայրը մեռելոյն հագուստին մետաղեայ կոճակին կառչելով՝ մեռելն աթոռէն կործանած էր աղջկան վերայ, և աղջիկն ալ սոսկմամբ ետ փախչելով, մեռեալն երեսի վերայ գետինն ինկած էր:

Կրօնաւորը վազեց մեռեալը վեր վերցնելու , և տեսաւ որ ճակատը թեթեւ կերպով վիրաւորուած , արիւն կը վազէր .

Լռեցէք , որդեակք , գոչեց , այս մարդը մեռած չէ : »

Աղաղակներն իսկոյն լռեցին , և բոլոր գնչուներն ապշած ու սասանած մնացին իրենց տեղը : Մեռելոյն բոլորտիքն աներկիւղ պարողները՝ կենդանացող մարդէն կը փախնային:

Կրօնաւորն Խաթէվանի օգնութեամբ Բաւլօն աթոռին վերայ նստուց , և գրպանէն սրուակ մը հանելով հիւանդին հոտոտել տուաւ . Խաթէվան ալ նորա ձեռքը կը շփէր :

Քանի մի վայրկեան ետքը մեռեալ կարծուած գնչուն աչքը բացաւ, երեսը գոյն եկաւ:

Կրօնաւորը կաթուածի նշաններ տեսնելով նորա վերայ, վէրքը խառնեց որ արիւնը լաւ մի վազէ, և Էսթէլվանին ալ հրամայեց որ տարին անդամներն ուժով մի շփէ:

Շատ չանցաւ հիւանդն համարձակ շնչել սկսաւ և ապշութեամբ չորս կողմը կը նայէր: Ալ բժշկուած էր: Հիւանդութեան պատճառը չափազանց գինովութիւնն էր, որով նուաղում և հետեւաբար անզգայութիւն եկած էր վերան:

Գնչուներն երբոր իրենց մեռեալը ողջնցած տեսան, ծունկի վերայ եկան, և տղայքն ալ փողոց ելան ու լուր տարածել սկսան թէ սուրբը հրաշք մի գործեց:

Ողջացեալ գնչուն ալ՝ որ դեռ տկար էր և հազիւ կրնար ոտքի վերայ կանգնիլ, կրօնաւորին ձեռքը կը պագնէր ըսելով. «Ես մեռած էի, դու զիս նոր կանչեցիր դժոխքէն.»

—Ես չեմ կանչողը, այլ Աստուած է:

—Հայր իմ, հարցուց Էսթէլվան լատիներէն, ինչու կը թողուք այս մարդոց հաւատալ թէ այս մարդը մեռած էր և յարութիւն առաւ.

—Որդեակ, պատասխանեց կրօնաւորը, այս ժողովուրդը դեռ խակ է ճշմարտութեան համար: Եթէ այս իրողութիւնն անոնց բացատրելու ելնենք, իսկոյն մեզ կախարդի տեղ կը դնեն: Թող տէր ուրեմն որ այդ պարզ հաւատքին մէջ մընան. քանի որ այդ է դոցա միակ մխիթարութիւնը: Հաւատա ինձ, Էսթէլվան, ժողովրդեան մը խելքը լուսաւորել և գիտութեամբ մշակելը մէկ աւուր գործ չէ. մանաւանդ երբոր երկար ժամանակէ ի վեր նորա բնազդումները թիւրած են: Սպիտակ կերպասի վերայ նկարելը դիւրին է. բայց արդէն նկարուած կերպասին՝ նախ հին գոյնը պէտք է ջնջել, որպէս զի նոր գոյներով նկարուի:

Ուրեմն այս ժողովուրդը մշտնջենաւոր տգիտութեան մէջ պէտք է մնայ:

—Ոչ, որդեակ, թող տուր որ ջուրը կաթիլ կաթիլ վազէ. տեսնելով քիչ քիչ փորած տեղը խորացնելով ատագան կը ձեւացընէ:

Սակայն հրաշքին համբաւը գիւղին մէջ տարածուելով, բո-

լոր բնակիչները՝ մեծ ու պզտիկ՝ տուներէն դուրս ինկեր էին սուրբը տեսնելու համար:

Իսկ կրօնաւորը քանի մի թեթեւ նպաստ գնչուներուն բաշխելէ և գողութենէ ու մարդասպանութենէ ետ կենալու յորդորներ ընելէ ետեւ, յորդորանք՝ զոր միշտ ակնածութեամբ կը լսէին, բայց իրենց վայրենի բնաւորութեան, արմատացեալ ունակութեան և ուրիշ կերպ ապրելոյ դժուարութեանց պատճառաւ շուտ կը մոռնային, կրօնաւորը գունէն դուրս ելաւ որպէս զի գիւղին մէջ գտնուած ուրիշ հիւանդաց ու վշտակրելոց ալ օգնութիւն ու մխիթարութիւն տանի և քանի մի դրամ պարգեւէ, որ անգին բարիք մ'էր այն խեղճերուն համար՝ որք վաներուն սարուկներն էին և հաց ու ապուր կ'ստանային անոնցմէ, բայց ստակ՝ բնաւ երբեք: Այս պատճառաւ կրօնաւորին իրենց շնորհած քանի մի պղինձ դրամները մասունքի պէս կը պահէին, և ծակելով իրենց թաւիշէ բաճկոններուն կոճակ կը շինէին:

Կրօնաւորն ու ընկերը դժուարութիւն չը քաշեցին տուները մտնելու. գիւղացիները բազմութեամբ սոցա դէմն ելան, և երբոր կրօնաւորը մօտեցաւ, բազմութիւնը ճամբուն երկու կողմը կարգաւ շարուեցան: Իսկ ինքն ամեն մէկուն առջեւ կանգնելով՝ ընտանեացն որպիսութիւնը կը հարցնէր, կարօտութիւն մի կամ վիշտ մ'եթէ ունէր՝ կիմանար, հիւանդ երեւցողներուն դեղեր ու մխիթարութիւններ կուտար, հագուստը խիստ հին ու պատռտած եղողներուն ստակ կուտար որ զգեստ գնեն:

Միանգամայն հնազանդութիւն ու համբերատարութիւն կը քարոզէր ամենուն. քանի զի, կըսէր, ձեր հոգւոյն գրգռութիւնն ու տրտունջը բնաւ օգուտ մի չեն ըներ, ընդհակառակն աւելի կը ծանրացընեն ձեր վիշտերը:

Էսթէլվան՝ իր փիլիսոփայական սկզբանցն հակառակ՝ որ հիմնական վերանորոգութեան կը ձգտէին, չէր կրնար չզմայլիլ կրօնաւորին իմաստութեանը վերայ:

«Այսպէս պէտք է լինին, կըսէր ինքն իրեն, ժողովրդեան մի բարեկարգիչները, զգաստ, յարատեւող և երկայնամիտ: Այս կերպով միայն կրնայ ազգ մի վերանորոգիլ:»

Արտաշարժ տեսարան մ'եղաւ այն հարստահարեալ և չեր-

մնումը ժողովրդեան մէջէն կրօնաւորին անցնիլը. արեւու ճառագայթ մ՚ եղաւ այն պարզ՝ բայց բոցավառ հոգիներուն խաւարին վերայ արձակուած :

—Ֆրանսիզքս, կըսէր երտասարդ մ՚իր կնոջը, մեր զաւակը գողեցին և ուժեղ պիտի լինի, վասն զի Առաքեալն անոր նայեցաւ և ձեռքը պագաւ :

Հունձքն առատ պիտի լինի, կըսէր ուրիշ մի, վասն զի հասկերուն լցուած ժամանակ Առաքեալը մեզ այցելութեան եկաւ :

Երկնից կրակը մեր տանը վնաս չի պիտի ընէ, կը գոչէր երրորդ մի, վասն զի Առաքեալն անցած ժամանակ մեր դըրան առջեւ կանգնեցաւ :

—Աստուած ձեզ պիտի օրհնէ, վասն զի բարի էք, ըսաւ անոնց կրօնաւորը, և երջանիկ պիտի լինիք, վասն զի մէկու մի գէշութիւն չի պիտի ընէք :

—Հայր, գոչեց լալով կին մի՝ որ զոյգ մի երկուորեակ մանկունք գրկած էր, այրս՝ որ քրիստոնէութեան դարձած արաբ մէ, հաւատարմութեան բանտը դրուեցաւ, վասն զի այս երկու զաւակներս ծնած օրս զիս խնամելոյ համար տունը կեցեր, եկեղեցի չէր կրցած երթալ :

Համբերէ, աղջիկս, ըսաւ խեղճ կնոջը, այրդ կազատի. յոյսդ Աստուծոյ վերայ դիր. Նա կը մխիթարէ քեզ, և ես ալ հոգ կը տանիմ քեզ :

Յիրաւի սուրբ մէ այս մարդը, ըսաւ կանանց մի պառաւ կին մի, վասն զի չվախնար հաւատարմութենէն :

Կին դու, ըսաւ կրօնաւորը, անոնք որ ճշմարտապէս կը հաւատան Աստուծոյ, բնաւ բանէ մի չեն վախնար :

—Այսպէս անցաւ այն օրը:

Լուծէվան և իր առաջնորդը քիչ մի նպար առին գիւղացիներէն, որք ինքնայօժար կը բերէին իրենց մախաղը կը լնէին, և իրենք ալ զանազան պատճառանքով հարկապատիկ վճարեցին : Յետոյ օրհնութեան աղաղակներու մէջէն ճամբայ ելան երթալու և օթեւանելոյ համար լերան գլուխը սեփնուած աղարթագար տաղաւարներուն մէկուն մէջ զոր հովիւները շինած էին ձմեռն անցընելոյ համար իրենց ոչխարաց հետ :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ԴԱՐՁԵԱԼ ՅՈՎՍԷ

Գանք Տոլրէզի, զոր պանդոկին ճանբուն վերայ թողած էինք:

Գնչուներուն փողոցին ծայրը հասնելուն՝ դիւրաւ ճանչեց Գուէնա Վէնթուրա պանդոկը՝ պատին վերայի խոշոր նշանաքանէն, թէ և մութը բաւական կոխած էր :

Պանդոկին մէջ քիչ մարդ կար. քանի մի կրօնաւորներ գինի կը խմէին խօսակցելով, և սեղանին մէկ ծայրը գծուծ կերպարանքով այր մ՚և կին մի կոտր մի սեւ հաց կուտէին քանի մի հում սոխերով. առաջնին ալ անագէ թաս մի լեցուն հասարակ գինի դրուած էր :

Պատին վերայ վառող մանր մոմերն ալ աղօտ լոյս մի կարձակէին այն մութ սրահին մէջ :

Հոն տիրող հանդարտութենէն սիրտ առաւ Տոլրէզ. սակայն տակաւին քանի մի վայրկեան վարանեցաւ. վասն զի Ծարան հոն չը տեսնելով՝ չէր գիտեր որու դիմէ : Բայց շատ չանցած՝ Ծարա խոհարանին դրանը մէջ տեսնուեցաւ : Այն ժամանակ Տոլրէզ քաջալերուելով՝ դուռը հրեց, ուղղակի Ծարայի քով գնաց, և իր թիկնոցին եզերքը մէկդի ըրաւ: Ծարա իսկոյն ճանչեց զինքը, և անտալուզեան արագամտութեամբ ձեռքէն բռնելով՝ երկու այտերն համբուրել ձեւացուց :

«Խեղճ Աննաս, դուն ես, գոչեց ուրախ կերպով. ով մտքէն կանցունէր թէ սիրելի մօրքեռորդիս այսօր տեսնելու բարեբաղդութիւնը պիտի ունենայի : Ի՞նչպէս են մօրաքոյրս ու եղբայրներդ, սիրելի Աննիթա, որչափ ուրախ եմ քեզ տեսնելուս վերայ:

Այսպէս ըսելով Ծարա Տոլրէզի ձեռքէն քաշեց խոհարանը մտցուց, որով պանդոկին մարդիկը չկրցան քաղաքապետին աղջկան երեսը տեսնել :

Իսկ Տոլրէզ՝ որ սրտայուզութենէն հազիւ կրնար ոտքի վերայ կենալ, յարդէ անպիտան աթոռակ մի գտնելով վերան նստաւ :

«Մի՛ վախնար Տիրուհի, ըսաւ Ճաքա կամաց մը՝ ծունկի վերայ գալով, մի՛ վախնար, ձեզ ազատելոյ համար մինչև անգամ կեանքս տալու պատրաստ եմ:

Եւ տեսնելով որ Տօրրէզ կը քաջալերուէր, «ինձ հետ խօսակցիլ ձևացուցէք, ըսաւ, որպէս թէ իմ մօրքեռորդիս էք, վասն զի պէտք է որ լրտեսները խաբեմ:

Նոյն միջոցին կրօնաւոր մի կուժ մի գինի ուզելով, Ճաքա՝ զուարթ և աշխոյժ՝ շուտ մի լցուց տարաւ գինին:

«Սա խեղճ փոքրիկ մօրքեռորդիս ինձ տեսութեան գալուն վերայ որչափ ուրախ եմ, ըսաւ սեղանին ծայրը ճաշող կնոջը:»

Բայց նոյն կինը ճանչցած էր զՏօրրէզ, վասն զի Պուլէվրինան էր: Իսկ այրը Մանօֆինա չէր կրցած ճանչել զայն: Մէկ տեսածնին երկրորդ անգամ տեսնելուն ճանչելը կանանց յատուկ ձիրք մ'է:

Պուլէվրինա ժպտեցաւ, բայց ձայն չհանեց: Քանի մի վայրկեան ետքը Մանօֆինա մեկնիլ ուզեց: Այն ժամանակ Պուլէվրինա Ճաքայի քովէն երթալով՝

«Մօրքեռորդւոյդ լաւ հոգ տար, ըսաւ, և եթէ ինձ կամ Մանօֆինայի պէտք ունենայ, խելոյն մեզ գտնել տուր:

Ճաքա զարմանալով Պուլէվրինայի երեսը նայեցաւ:

«Ես կը ճանչեմ այդ մօրքեռորդին, ըսաւ գնչուն կամաց մը:

— Կաղաչեմ, պատասխանեց Ճաքա, մարդու մի՛ ըսեր:

— Անհոգ եղիր, ըսաւ գնչուն ուսերը վայելուչ կերպիւ թօթվելով. ինչ կը վախնաս. Աղաբէլոյն պաշտպանեալը չէ՞ մի. ես ալ քեզ չափ կը սիրեմ այդ օրիորդը..., քեզ ինչ որ ըսի՝ լաւ միտքդ պահէ. եթէ պէտք ունենայ մեզ, խելոյն եկու մեզ գտնի. մնաս բարով:»

Կուաքօն և ընկերը մեկնեցան:

«Մօրքեռորդիդ ցոյց տուր մեզ, Ճաքա՛, ըսաւ մեծափոր կրօնաւոր մի, որ արդէն զուարթանալ սկսած էր գինիէն, տեսնենք ան ալ քեզ պէս գեղեցիկ է:

— Ո՛հ, խեղճ աղջիկն հանդարտ թողուցէք, պատասխանեց Ճաքա, ոչխարի պէս երկչոտ է:

— Բայց երկչոտութիւնը գեղեցկութեանն արգելք չըրնար լինիլ:

— Երբոր քնանայ՝ այն ժամանակ տեսէք, ըսաւ Ճաքա սափորները շարելով. խեղճը քանի մի ժամ ճամբայ քալած լինելով չարաչար յոգնած է:

Նոյն միջոցին խումբ մի գործաւոր պանդոկը մտան ճաշելու, և այս խօսակցութեան վերջ տուին: Իսկ Ճաքա զարմանալի եռանդով և արագութեամբ ամենուն ուզածը մատակարարելէ ետև, երբոր ամեն մարդ ուտելու խմելու զբաղած էին, ինքը կամացուկ մի խօսակցիլ սկսաւ Տօրրէզի հետ:

«Ճաքա՛, ըսաւ Տօրրէզ, հայր Յովսէն կը ճանչես:

— Ցիսուս Մարիամ. հայր Յովսէն կը ճանչե՞մ մի, պատասխանեց Ճաքա, անիկա սուրբ մ'է, տիրուհի.... թէ և հաւատաքննիչի զգեստ կը հագնի: Երէկ եկաւ և պատուիրեց ինձ, որ եթէ դուք գաք զինքը հարցնէք, անմիջապէս իմաց տամ իրեն:

— Ո՛հ, ըսաւ Տօրրէզ շունչ առնելով, գիս չէ խաբած ուրեմն:

— Ես ալ, ըսաւ Ճաքա տխրութեամբ. բայց ներեցիք ինձ, տիրուհի:

— Այո՛, պատասխանեց Տօրրէզ, կը ներեմ ինձ ըրածներդ:

— Ո՛հ, չէի գիտեր ըրածս, ըսաւ Ճաքա. միայն կը հնազանդէի: Եթէ գիտնայիք թէ մէկ մարդ մ'իր կեանքը պահպանելոյ համար ինչեր ընելու է:

— Խեղճ տղայ, ըսաւ Տօրրէզ, գնա՛, գիս մի՛ հոգար, յաճախորդներուդ ուզածը շուտով տուր, որպէս զի բան մի չնշմարեն:

Ճաքա սրահը դարձաւ, և ամենուն ուզածը մատակարարեց. յետոյ նորէն դարձաւ Տօրրէզի քով:

Քաղաքապետին աղջիկը վերջին ծայր տժգոյն էր. այն օրը բան մի կերած չէր:

«Պատառ մի ուտելիք տուր ինձ, ըսաւ Ճաքային, վասն զի նօթի կը մարիմ:

— Ցիսուս, ըսաւ Ճաքա, ինչու մինչև հիմայ չէիք ըսած, տիրուհի, ինչ որ ունիմ հոս՝ ամենն ալ քուկդ է:

Անմիջապէս զաւաթ մի չիքօլաթ բերաւ տուաւ, զոր պատրաստ պահած էր, որպէս զի եթէ ուզող լինէր՝ խելոյն տար:

Հագիւ Տոլորէզ այս Թեթեւ նախաճաշը լմնցուցած էր, սրահին մէջ անսովոր շշուկ մ'ելաւ, և գլուխը քիչ մի դուրս երկնցնելով՝ տեսաւ որ ամեն մարդ ոտք ելած էր ակնածական յարգանօք: Հաւատարմնչին սիրելին պանդոկը մտած էր: Սուրբ Ֆրանչիսկոսի որդիքն անգամ՝ որ հոն նստած էին, չէին վախցած հնազանդութեան և ակնածութեան ցոյց մ'ընծայել նորատի դոմինիկեանին:

Իսկ Ցովսէ խրոխտութեամբ և արհամարհոտ դէմքով մ'անցաւ այն խոնարհեալ մարդոց մէջէն, ուղղակի խոհարանը մտաւ, և Տոլորէզը տեսնելով, որոյ գեղեցիկ դէմքին վերայ տխրութիւն ու սրտատանջութիւն նկարուած էր,

«Արդէն հոս էք, ըսաւ:

— Արդէն մի, պատասխանեց Տոլորէզ քաղցրութեամբ. այդ խօսքը, հայր իմ, յանդիմանութեան կը նմանի: Արդեօք դուք ալ արդեն զղջացած էք ձեր ինծի շնորհած պաշտպանութեան վերայ:

— Ամենեւին, խեղճ տղայ, ըսաւ նորատի կրօնաւորը. ինչ որ խոստացայ՝ բոլորով սրտիւ պիտի կատարեմ. բայց զարմանալուս պատճառն այն է որ դուք երէկ ըսիք Թէ ապաստան մ'ունիք:

— Այնպէս կը կարծէի, հայր իմ, բայց ես անիծեալ եմ Կայենի պէս. փնտռած անձս երէկ գացած էր. Թերեւս մեռած է: Գիշերը եղեգներուն մէջ անցուցի, և այս իրիկուն ալ մեծ դժուարութեամբ այս նուաստ հագուստն հայթայթեցի, որպէս զի չճանչուիմ:

— Այդ բրածդ խոհեմութիւն է, աղջիկս. վասն զի ամեն ժամանակէ աւելի այս միջոցիս վտանգի մէջ էք. բայց ես կը պահպանեմ ձեզ. և կը յուսամ, յարեց դառն ժպիտով, որ մէկը չկրնար դոմինիկեան Ցովսէի վերայ կասկած ընել Թէ հաւատարմնութենէ հալածեալ կնոջ մ'ապաստան տուած է:

— Հայր իմ, ըսաւ Տոլորէզ վարանելով, վասն զի ժամանակէ մ' ի վեր մէնպիսի տարօրինակ անցքեր կուգային գըլխուն, որ կասկածելը ներելի էր իրեն. հայր իմ, ո՞ւր պիտի տանիք զիս:

— Կը կասկածիս ինձմէ, Տոլորէզ, հարցուց Ցովսէ անկեղծ և եռանդուն աչք մի տնկելով նորա վերայ:

— Ո՛հ, ներեցէք ինծի, ըսաւ ձեռքերը կցելով. բայց կենաց մէջ բրած ամեն մէկ քայլափոխս վիհ մի կը հանէ առջեւս, և սակայն... ո՛հ, կը հաւատամ ձեզ, գոչեց: Եթէ զիս մատնել ուզէիք, այդպէս չէիք նայեր ինծի:

— Խեղճ անմեղ տղայ, նայուածքիս անկեղծութենէն զատ ուրիշ երաշխաւոր մի չունիս իմ հաւատարմութեանս վերայ: Վստահ ես որ ես ալ այն մարդոցմեն չեմ՝ որք հրեշտակային դէմքի մի ներքեւ վագրի սիրտ կը ծածկեն: Ուրիշ բան մի չկայ, գաղտնի նախազգացութիւն մի չկայ որ քեզի ըսէ Թէ քու դատդ իմս է, և Թէ ես քեզ պիտի պաշտպանեմ որպէս Թէ իմ քոյրս լինէիր և երկուքս ալ մի և նոյն գրկաց վերայ մեծցած լինէինք:

— Ինչ որ կուզես՝ ըրէ ինծի, ըսաւ Տոլորէզ, այն կարգէ դուրս անձին ծունգի իյնալով:

Երկու կաթիլ դառն արտասուք Ցովսէի աչերէն դուրս ցայտելով՝ դեղնած ու քիչ մ'ալ վտտած այտերն ի վար սահեցան:

«Կուլաք, հայր իմ, ըսաւ օրիորդը խանդաղատելով. ո՛հ, դուք ալ այս երկաթէ դարուս մէջ ծնած լինելու չէիք:

— Աստուած, ըսաւ Ցովսէ, երբոր ուզէ, և ինչ բանի համար որ ուզէ, մեզ այս աշխարհս կը նետէ հալածելոյ կամ տառապելոյ համար, և երբեմն տառապեալն իւր յաւիտենական վրէժխնդրութեան գործիք կընէ: Այս պատճառաւ է Թերեւս, որ դուն ու ես այս դարուս մէջ կապրինք, Տոլորէզ:

— Ձեր տխրութիւնը զիս կը զարհուրեցնէ, ըսաւ օրիորդը, և սակայն վստահ եմ ձեր վերայ. ուր որ տանիք՝ պիտի երթամ: Ասկէց զատ, յարեց քիչ մի վարանելով, ուրիշ խնդիր մի պիտի ընեմ ձեզնէ:

— Խօսէ, ըսաւ Ցովսէ գրեԹէ գուշակելով:

— Ես Տոն Էսթէվան Վարկասի նշանուած էի:

— Գիտեմ, ըսաւ Ցովսէ կսկծագին հառաչք մի սրտին մէջ խեղդելով. անհոգ եղիր, Տոն Էսթէվան վտանգէ ազատ է:

— Զանն ալ ազատեցիք, գոչեց Տոլորէզ ուրախութեամբ:

— Ոչ, ես չազատեցի, այլ յաւիտենական արդարութիւնը: Ամենակալ տէրը կը հրամայէ, ես ալ հնազանդելով կը կատարեմ:

— Ո՛վ հայր, օրհնեալ ըլլաք որ Էսթէվանս պահպանեցիք:

Այս խօսքերը պանդոկին խոհարանին մէջ կը լինէին կէս ձայնիւ : Տաքա կերթար, կուգար, իւր յաճախորդներուն կերակուր, գինի, հաց և այլն կը մատակարարէր. այն աստիճան ակնածելի էին սուրբ հաւատաքննութիւնն ու հաւատաքննիչները, որ նորատի կրօնաւորին և Տաքայի մօր-ֆեռոդույն մէջ եղած երկար խօսակցութեան վերայ ոչ որ համարձակեցաւ դիտողութիւն մ՚ընել ։

Նոյն միջոցին Փօրօ պանդոկին դռնէն ներս մտաւ :

Ցովսէ մէկ կողմ առնելով զայն.

«Փօրօ, ըսաւ, քանի որ քոյրդ զբաղած է, տո՛ւր սա մանկամարդ օրիորդն և առնէս ելու մինչև քաղաքէն դուրս :

— Պատրաստ եմ ձեր սրբութեան հրամանը կատարել, պատասխանեց Փօրօ խոնարհելով. բայց երկուքնիդ ալ այս բազմամարդ սրահին մէջէն պիտի անցնիք :

— Դուն ու ես միայնակ կանցնինք, իսկ օրիորդն ետեւի դռնէն թող դուրս ելնէ : »

Եւ արդարեւ խոհարանին ետեւը դուռ մի կար՝ որ անել փողոցի մի մէջ կը բացուէր :

Դոմինիկեանը պանդոկէն դուրս ելաւ՝ ազնիւ ժողովին ակնածական ողջոյններն ընդունելով :

Քիչ մի ետքն ալ Փօրօ դուրս ելաւ, ու կրօնաւորին ընկերացաւ :

Կրօնաւորն ու Փօրօ տանը շուրջը դարձան և բոլի փողոցակէն խոհարանին դուռը գնացին : Տոլորէզ պատրաստ կեցած էր : Մնաս բարով ըսաւ Տաքայի, և Ցովսէի ետեւէն գնաց, որ իրենց առաջքն ինկած էր, վասն զի Փօրօ ալ չը գիտէր ուր երթալնին :

«Հիմա ալ երկիւղ ունիս, ըսաւ Ցովսէ, Տոլորէզի դողահար ձեռքը սեղմելով :

— Նայեցէք, ըսաւ Տոլորէզ ազնիւ վստահութեամբ նորա թեւին կրթնելով :

Երեքը մէկէն պանդոկէն դուրս ելան և ոչ որ կրցաւ բան մի նշմարել ։

Ֆրանչէսգա տէ լէրմ

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ԿԱՐՄԵԼԱՆԵՑ ԱԲԲԱՍՈՒՀԻՆ

Մինչդեռ Ֆուէնա Վէնթուրայի պանդոկին մէջ այս աննշան՝ բայց մեր պատմութեան ընթացքին մէջ հարկաւոր անցքը կանցնէր, ուրիշ տեսակ տեսարան մ'ալ Կարմելեանց վանքին մէջ կը տեսնուէր :

—Աբբասուհին՝ որ Լէրմի դուքսերուն իշխանական տոհմէն էր, և իւր այս ազնուականութեանը պատճառաւ՝ առանց մանկամարդ հասակին նայուելոյ՝ աբբասուհի ընտրուած էր, իւր մէկ քանի սիրելի միանձնուհեաց մէջ կը զանակալէր այս միջոցիս. վասն զի սուրբ Ֆրանչիսկոսի այս խոնարհ դուստրը քանի մ'ոտք աստիճաններով բարձրացած թաւիշէ մեծ աթոռի մի վերայ կը նստէր, որոյ վերայ ոսկի ծոպերով շքեղ զահաւորակ մի կար, և քովն ալ գաւազան մի, որ իւր աբբայական աստիճանին նշանն էր : Ֆոտիէն իւր բեհեզեայ թուխ պատմուճանին վերայ ոսկիէ ու զմրուխտէ վարդարան մի կախուած էր, որոյ ամեն մէկ «Հայր մեր» ները կաղինի մեծութեամբ մարգարիտներով բաժնուած էին. վերջապէս կուրծքին վերայ մեծ ոսկի խաչ մի կը փայլէր, և իւր սպիտակ ու փափուկ ձեռքը շարժած ժամանակ՝ աբբայական մատնիին խոշոր ու անգին ադամանդն ակնախտիղ ճառագայթներ կարձակէր.

Աբբասուհին հազիւ քսան և չորս տարեկան կար: Միջահասակ էր, բայց ուսերը վեր՝ և գեղեցիկ գլուխն ալ բարձր բռնելուն համար՝ բարձրահասակ կերեւէր : Երեսին գոյնը կարմրախառն դեղնութիւն մ'ունէր, և բնական սպիտակութիւնն աւելցած էր վանքին ստուերին տակ. մութ կապոյտ աչերը մետաղի պէս կը փայլէին սև ու երկայն արտևանունքներուն տակ : Սակայն աբբասուհւոյն դէմքը տոհմային զուռզութենէ և սաստիկ զգայականութեան տրամադրութենէ զատ ուրիշ նշանաւոր տիպ մի չունէր :

Բայց աբբասուհւոյն վերայ առաւելապէս տիրող կիրքն ամբարհաւանութիւնն էր. իւր աստիճանին առանձնաշնոր-

հութիւններն ամէն բանէ գերազանց կը համարէր, և ոյք որ իւր ազնուականական սնափառութիւնն առաւել վարպետութեամբ կրնային շողոմել, նոքա էին իւր միակ սիրելիները: Թագուհի լինել կուզէր՝ մինչև անգամ վանքին մէջ:

Իւր շուրջը, աւելի ցած աթոռներու վերայ, իւր սիրելի միանձնուհիները նստած՝ կը խօսակցէին, և ամենանուրբ ասեղնակարներ կը շինէին, որք կրօնաւորուհեաց ձեռքէն միայն կրնան ելնել: Մի քանին ալ՝ առաւել խոնարհութեան համար՝ աթոռին վարի աստիճաններուն վերայ նստած էին գրեթէ աբբատուհւոյն ոտքին տակ: Այս ալ մունջ շողոքորթութիւն մ'էր՝ հնար եղածին չափ յաջող: Սուրբ հօտն իւր մեծաւորին տկար կողմը լաւ ճանչած էր:

Այս միջոցիս մեծ դէպք մ'այս սուրբ աղջկանց բարեպաշտ անգործութիւնը կ'զբաղեցնէր. այն էր Տօրրէզի անհետանալը:

«Կլարա, կըսէր աբբատուհին մանկամարդ միանձնուհւոյ մի՝ որ իւր մօտը նստած էր, ինչու արդեօք այդ աղջիկը ձգեց փախաւ այս վանքէն, ուր բուն իմ քրոջս պէս կը նայէի զինքը:

— Ես ալ չեմ գիտեր, մայր իմ, պատասխանեց կարմելուհին, կարելի է որ աշխարհային սէրէ մի հեռացնելոյ համար հոս բերեր գցեր էին զայն, և հիմայ նորէն իւր տարփուորին քով փախած է:

Բայց օրինակ լինելու արժանի համեստութիւն մ'ունէր, ըսաւ աբբատուհին. և որչափ որ քիչ մի խրոխտ և զգուշաւոր ալ էր, այսու ամենայնիւ խիստ ազնիւ բնաւորութիւն մ'ունէր: Ստուգիւ կը յուսայի թէ պիտի կրնայի զայն մեր հօտին մէջ առնուլ, և յոյս ալ խիստ հիմնաւոր էր. վասն զի սուրբ մարդ մի բերած էր զայն հոս:

— Որչափ ցաւալի է որ այնպիսի օրիորդ մ'աշխարհի մէջ կորսուելու երթայ, ըսաւ նորընծայ միանձնուհի մի՝ որոյ բացափայլ աչքը խիստ հեռի էր զգաստութենէ և հոգւոյ կատարեալ հանդարտութիւն յայտնելէ, ուր կրնայ հոս կէց աւելի երջանիկ լինել:

— Աղջիկս, պատասխանեց աբբատուհին, օրհնեցէք զԱստուած, որ զձեզ այն վտանգներէն ազատելով՝ թոյլ կուտայ ձեզ կեանքերնիդ խաղաղութեամբ հոս անցընել:»

Մանկամարդ միանձնուհին՝ սրտէն բղխած հառաչքը խեղդելով՝ իր դէմքը զոհ երևցընել ջանաց: Անկախութիւնն ու աշխարհական կենաց բերկրալի ազատութիւնը վանքին սուրբ հեշտութիւններէն աւելի քաղցր էին իրեն համար:

«Սա սեղանի ծածկոցը գեղեցիկ չէ, մայր իմ, ըսաւ ճերմակ դիպակէ լայն երիզ մի ծունկին վերայ պարզելով, որոյ վերայ ոսկի ծաղիկներ կը բանէր զարմանալի նրբութեամբ, այսպիսի սեղանի ծածկոց մի Սեվիլի վանքերէն մէկն ալ չունի.

—Ստուգիւ սքանչելի է, պատասխանեց աբբատուհին. ձեր ուխտադրութեան օրը մեր մատուռին վայելուչ զարդ մի պիտի լինի: Բայց ինչ ունիս, Կատարինէ, ըսաւ դէ, ուահասակ կրօնաւորուհւոյ մի դառնալով, որ իւր քովին տակ խոշորատիպ պատկերազարդ գիրք մի կը թղթատէր:

Կրօնաւորուհին թեթև մի կարմրեցաւ և գիրքը ծոցը խոթեց:

«Տեսնեմ ինչ է այդ, ըսաւ աբբատուհին խստութեամբ:

—Տուէք տա գիրքը, քոյր իմ, ըսին միւսներն ալ՝ հետաքրքրութիւննին շարժելով:

Կատարինէ սիրուն բնաւորութիւն մ'ունենալուն, և մանաւանդ մեծահարուստ ու ազնուական տոհմէ լինելուն պատճառաւ երես առած էր աբբատուհիէն: Կատարինէ խոժոռելով գիրքն երկնցուց և ընկերները տեսան որ վրան սուրբ գիրք գրուած էր խոշոր տառերով:

«Աստուածպաշտութեան գիրք մ'է, ըսաւ Կլարա. քոյր Կատարինէի պահելուն չափ կար:

—Այո, բայց Լուտերական Աստուածաշունչ մ'է, ըսաւ աբբատուհին, միւսներէն աւելի լաւ ճանչելով զայն. վասն զի բողոքականներու Սուրբ գիրք մ'էր Սպանիօլերէնի թարգմանուած և Հոլանտա տպուած: Ուսկից ձեռքդ անցաւ այդ գիրքը, Կատարինէ:

—Մօրեղբայրներէս մէկը բերած է Ֆլանտրիայէն, ուր զօրաց հրամանատարութիւն կընէր: Երբոր մայրս զիս հոս դնել ուզեց, մօրեղբայրս՝ որ բողոքականութեան կողմնակից էր, այս գիրքն ինձ տուաւ ըսելով. «Քեռորդի, հոգ մի ըներ, յաւիտեան չես մնար վանքին մէջ. երբոր Լուտերի

վերանորոգութիւնն Սպանիա մտնէ, կրօնաւորուհիներն ազատ թող կը տրուին, և այն ժամանակ կրնան ամուսնանալ, ինչպէս Գերմանիոյ մէջ ըրին :»

—Ո՜հ, մայր իմ, ինչ սրբապղծութիւն, գոչեցին միաձնուհիները միաբերան :

—Լռէ, Կատարինէ, այդպիսի անխոհեմ խօսքեր մի ըներ:

—Արդեօք շատ հեռու է Գերմանիա, հարցուց միամիտ Քլարա :

—Ո՜հ, անշուշտ, պատասխանեց Կատարինէ. և մինչև որ Լուտեր հոս հասնի, մեք մեռած կը լինիմք :

Լռէ՛, լռէ՛, գոչեց կիրքով Ֆրանչէսգա տէ Լէրմ (աբբասուհւոյն անունն է), որուն սիրտն ուժգին կը բաբախէր երբոր ազատութիւն բառը կը լսէր. այնչափ աշխոյժ ու եռանդուն էր այս կինը, որ վանական անձնուրացութեան ու անգործութեան բնաւ յարմարութիւն չունէր, այլ աբբայական բացարձակ իշխանութեան մէջ ճարակ փնտռած էր իւր անհաւատալի ազդուութիւնը զոհ ընելու :

—Ո՜հ, ըսաւ ինքնիրեն, մեզ համար ալ ազատութիւն . . . բայց ան հոս չհասած մեք կը մեռնիմք, մրմռաց կամաց մը Կատարինէի խօսքերը կրկնելով :

—Մեր մայրը խոր մտածութեան մէջ ինկաւ», ըսաւ Քլլարա ցած ձայնիւ :

Նոյն միջոցին դրան զանգակն ուժգնապէս զարնուեցաւ:

«Քլարա՛ ըսաւ, աբբասուհին արթննալով, նայեցէք ով է. այս ժամուս այցելութիւն չեմ սպասեր :

—Ի՞նչ կրնայ լինիլ, մրմռացին միանձնուհիները, որոց համար ամենաթեթև դէպքերը ծանր զբաղմունք մ'էին :

Քլարա ելաւ կանգնեցաւ. բայց իւր ծանր քայլերովը սրահին դուռը չհասած, աշխատաւոր քոյրերէն մէկը՝ մետաքսեայ վարագոյրը բանալով ներս մտաւ, երկու ձեռքովն արծաթեայ սկուտղ մի բռնած բերելով, որոյ վերայ նամակ մի կար:

Աբբասուհին նամակն առաւ, կանանչ մոմէ կնիքը խզեց և առաջին տողերը կարդալուն պէս ելաւ կանգնեցաւ աթոռէն :

«Քոյրե՛ր, ըսաւ, քալեցէք, երթանք դիմաւորենք Սէվի-

լի մեծ հաւատաքննիչ Մօնսինեօր Արպուէզ, որ իւր այցելութեամբը մեզ պատուել ուզած է :»

Այս ըսելով Ֆրանչէսգա տէ Լէրմ գաւազանը ձեռքն առաւ ու աթոռէն վար իջաւ, և իւր միանձնուհեաց առաջքն իյնալով մինչև վանքին դուրսի դուռը գնաց Գերապայծառն ընդունելու :

Մօնսինեօր Արպուէզ կառքէն վար իջաւ : Հետը ծառաներէն զատ ուրիշ մարդ չկար : Ցուխէ հիւանդութիւն կեղծելով հետը չէր եկած : Ընթերցողը գիտէ ուր գացած էր :

Երբոր հաւատաքննիչը վանքին դռնէն ներս մտաւ, աբբասուհին և բոլոր միանձնուհիները ծունկի վերայ եկան անոր օրհնութիւնն ընդունելու համար : Ցետոյ աբբասուհին հաւատաքննչին առջևն իյնալով վանքին մեծ դահլիճը տարաւ և երկու ոսկեճամուկ աթոռներ յառաջ քշելով՝ մէկուն վերայ Մօնսինեօր Արպուէզը նստուց, միւսին վերայ ալ ինք նստաւ նորա դիմացը : Աբբասուհւոյն սովորութիւնն էր գրնէ հաւասար աստիճան պահել մեծ հաւատաքննչին հետ. Պետրոս Արպուէզ՝ որ պատուասիրական արարողութեանց մասին մանրանկատ և խստապահանջ էր, ոչ միայն աբբասուհւոյն այս նուրբ մեծամտութեանը վերայ ծիծաղելով աչք կը գոցէր, այլ և իւր իրաւունքն ու արտօնութիւնները զոհելու ալ կը հանդուրժէր. և ժամանակ եղած էր որ Կարմելեանց գեղեցիկ աբբասուհւոյն աթոռին ամենէն ստորին աստիճանին վերայ ալ կամաւ կը նստէր :

Բայց այն օրը, Պետրոս Արպուէզ տխուր և խիստ էր, և զուող նայուածք մ'ունէր. դժգոհ աչքով մի վերէն վար չափեց այն իգական ժողովը : Աբբասուհին հասկըցաւ որ կարգէ դուրս բան մի կար :

«Քո՛յր իմ, ըսաւ վերջապէս հաւատաքննիչը, ձեզի հետ առանձին խօսք մ'ունիմ, կաղաչեմ որ ներկայ գտնուող քոյրերը դուրս հանէք :»

Աբբասուհին աչք ըրաւ և քողաւոր խումբը մէկէն դուրս ելան դահլիճէն :

Պետրոս Արպուէզ անձամբ ելաւ նայեցաւ թէ դուռը լաւ գոցուած էր. յետոյ դարձաւ աբբասուհւոյն քով նստաւ :

«Տիկին, ըսաւ պաղ կերպով, վերջին անգամ այս

վանքն այցելութեան եկած ժամանակս հարցուցի ձեզ թէ հոս նոր կրօնաւորուհի կամ նորընծայ մի կա՞ր որ ես տեսած չէի. դուք ալ կարծեմ պատասխանեցիք թէ չկար :

—Ճշմարիտ է, Մօնսինեօր, ձեզ անծանօթ միանձնուհի բնաւ չկար հոս :

—Ոչ, ըսաւ Արպուէզ, հոս կին մի կար որ ինծմէ պահեցիք :

—Չպահեցի Մօնսինեօր, պատասխանեց Ֆրանչէսգա տէ Լէրմ. ձեր մեզ այցելութեան եկած ժամանակը հոս չէր ։ Եւ որովհետեւ ոչ միանձնուհի էր այն կինը և ոչ նորընծայ, այն պատճառաւ հարկ չսեպեցի նորա խօսքն ընել ձեր բարձրութեան ։

—Իմ փնտռածս ալ ճիշդ այն կինն էր :

—Ամենեւին չէի կրնար գիտնալ որ դուք այն կինը կը փնտռէք եղեր, ըսաւ աբբասուհին հեգնական կերպով :

—Հեգնութիւն չուզեր, տիկին, ըսաւ հաւատաքննիչը խստութեամբ. կրիցն ուժգնութենէն չկրցաւ ինքզինքը բռնել և վարպետութեամբ իր նպատակին հասնիլ : Այն կինը հոս է և կուզեմ անպատճառ տեսնել :

—Այդ բանն առաջ ըսելու էիք ինծ, Մօնսինեօր. այն կինը կամ մանաւանդ օրիորդը հոսկէց գնաց, և ես ալ չկըրցայ հասկընալ երթալուն պատճառը, վասն զի մեծ խնամք կը ցուցընէր իրեն :

—Գնա՞ց մի, գոչեց հաւատաքննիչն ապշելով. զիս կը խաբէք, տիկին, Տոլորէզ Արկօզօ հոս է, և հիմա ցոյց պիտի տաք ինծ. կը լսէ՞ք :

—Տոլորէզ Արկօզօ՞ մի, յարեց աբբասուհին. այդ անունով աղջիկ չկար հոս, Մօնսինեօր. այն գնացող աղջկան անունը պարզապէս Մարիամ էր : Որբ մ'էր, որ ինծ յանձնուած էր սուրբ քարոզչէ մի, Յօհաննէս տ'Ավիլայէն, որ Անտալուզիոյ առաքեալ կը կոչուի :

—Յօհաննէս տ'Ավիլա՞, ըսաւ հաւատաքննիչը դառնութեամբ. ալ չեմ զարմանար այս դարձուածներուն վրայ :

—Յօհաննէս տ'Ավիլա բոլոր Կարմելեանց կարգէն է, և սուրբ Ֆրանչիսկոսի այդ մուրացկան աշակերտներուն ամենն ալ մեզ թշնամի են :

—Ի՞նչ բրաւ ձեզ Յօհաննէս տ'Ավիլա, Մօնսինեօր, ըսաւ աբբասուհին, որ կանացի կամակորութեամբ հաւատաքննիչը գրգռել կուզէր ։

—Ինչ բրա՛ւ ինծի . . . կուզէք իմանալ, տիկին, թէ ինչ կընեն ինծի այդ ամեն քարոզիչ կրօնաւորները, որոնք Աւետարանը մեզմէ աւելի սովրեցընել ու գործադրել կը ձեւանան 'ի վնաս Հռոմայ : Այդ խոնարհ փառասէրներն ընդարձակ կրօնք մի կը սովրեցընեն ժողովրդեան, և իրենց աչքին ամենասուրբ հաւատաքննութիւնը բռնաւորութիւն եւ մեր նախանձայուզութիւնն ալ անգթութիւն կը թուի :

—Է՛հ, ինչ հոգ կ'ընէք, Մօնսինեօր, ըսաւ աբբասուհին, խօսքն անոնցն է, բայց իշխանութիւնը ձերն է : Անոնք անապատի մէջ կը քարոզեն. հաւատացէք ինծ, և մի այդչափ վախնաք անոնց վարդապետութեան տարածումէն :

—Բայց կինը, այն օրիորդը բերել տուէք, տիկին, ըսաւ նորէն վայրագ դոմինիկեանը, կըսեմ քեզ թէ հոս է և կուզեմ տեսնել :

—Մօնսինեօր, պատասխանեց աբբասուհին սրտմտելով, ըսի ձեր բարձրութեան թէ այն աղջիկն անհետ եղաւ հոսկէց: Ձեր բարձրութիւնը խօսքիս հաւատալու պատիւ չըներ ինծ:

—Ֆրանչէսգա՛, գոչեց հաւատաքննիչը բարկացայտ աչք մի տնկելով աբբասուհւոյն վրայ :

—Պետրոս Արպուէզ, յարեց իսկոյն աբբասուհին զայրագին նախանձով. զիս քու սիրուհիներուդ պահապանը կարծեցիր. այն աղջիկը գնաց, ինծի ինչ հոգ. փնտռել տուր դահիճներուդ և ընտանիներուդ. Սէվիլի մէջ լրտես կը պակսի քեզ ձեռքէդ փախչող կին մի գտնելու համար ։

—Տոլորէզ հոս է և պիտի տեսնեմ, գոչեց Պետրոս Արպուէզ որոտագին :

—Տոլորէզ Արկոզօ հոս չէ, պատասխանեց աբբասուհին պաղ և սուր ձայնով, և եթէ հոս ըլլար՝ ձեր ձեռքը չէի յանձներ, Մօնսինեօր, կիմանաս ։

—Կերդնում յանուն Քրիստոսի, տիկին, որ հաւատաքննութեան հետ այդպէս խաղալդ չափազանց յանդգնութիւն մ'է : Գիտես արդեօք ինչ եմ ես և ինչ կրնամ ընել :

—Գիտեմ որ զարշելի կրօնաւոր մ'ես, գոչեց Ֆրանչէսգա

զայրագին, անսասան կրօնաւոր մի՝ որ իր գազանական կիրքը որև է միջոցաւ յաղթելու կաշխատի։

— Ո՜վ Ֆրանչէսգա, կարմելեանց սուրբ աբբասուհի, գիտե՞ս արդեօք ինչ պիտի ըսէր Սպանիա քեզ համար եթէ քու անառակութիւններդ գիտնար։

— Ո՜հ, ճշմարիտ է, գոչեց աբբասուհին զարհուրելով, ճշմարիտ է. Թշուառ կին մ՚եմ ես, որ սուրբ զգեստի մի ներքև մոլութիւն կը ծածկեմ, և այս վանքին պատերուն մէջ աներկիւղ կը յաղթեցընեմ այն բոցեռանդ կիրքը զոր Աստուած տուեր է ինձ... Բայց ո՜վ ապականեց իմ հոգիս, երբ որ դողալով և խոնարհութեամբ ոտքդ ինկած՝ մարմնոյս անզգայութիւնը կը խոստովանէի. ո՜վ ըսաւ ինձ թէ Աստուած կը ներէ որ զգայութեանցդ պէտքը գոհ ընես, բայց պէտք է որ իմ ձեռօքս ընես։ Ո՞վ ըսաւ ինձ այդ խօսքը, Պետրոս Արպուէզ, ո՜վ իմ խղճիս խայթը հարթել ուզեց այս մեղապարտ և սպատիր բարոյականով՝ ինչպէս որ մանգաղը դաշտերուն հասկերը կը հարթէ։ Ո՞վ բորբոքեց սրտիս մէջ այն բուռն կիրքը՝ որ անմեղութեանս ժամանակ փայլակի պէս երևան կելնէր և իսկոյն կը զսպուէր խղճմտանքէս։ Դու, Պետրոս Արպուէզ, դու, որ քու անսանձ կիրքովդ իմս ալ բորբոքեցիր, և ես ալ քեզ սիրելու տկարութիւնն ունեցայ....»

Կարմելեանց աբբասուհւոյն այս դառն զանգատանաց միջոցին, հաւատաքննիչը տեսնելով այն բողոքական աստուածաշունչը որ քոյր Կատարինէ աթոռի մի վրայ մոռցած էր, չարաշշուկ փայլակ մի ցայտեց աչքէն, և դժոխային նպատակաւ մի գիրքն առաւ վերարկուին ներքև պահեց։ Յետոյ Ֆրանչէսգայի դառնալով, որ իր սրտին յուզմունքէն ու զայրոյթէն չէր կրցած այս գողութիւնը նշմարել, սկսաւ վաւաշ աչօք և զմայլմամբ նկատել այն եռանդուն ու սրտազգած կինը՝ զոր բարկութիւնն առաւել գեղեցկացուցած էր։ Երեսին ճերմակ ու անարատ գոյնը գեղեցիկ կարմրութեամբ կենդանացած, աչքերը լուսոյ բոցեր կը ցայտէին։

Հաւատաքննչին բարկութիւնը վայրկեան մ՚իջաւ այն զմայլելի տեսարանէն։ Երբէք Ֆրանչէսգա տէ Լէրմ այնպէս գեղեցիկ երևցած չէր իրեն։ Տոլորէզի անժպիտ դէմքը՝ որ իր ողջախոհ և խիստ արտայայտութեամբն աւելի կը հեռա-

ցընէր տարփական ցանկութիւնները քան թէ կը գրգռէր, չէր կրնար այն միջոցին մրցիլ Կարմելեանց աբբասուհւոյն անհամեմատ գեղեցկութեան հետ։ Զգայասէր մարդոյ մի համար բաղդատութիւնը Ֆրանչէսգայի նպաստաւոր էր։ Ասկէց զատ, Տոլորէզ հեռու էր։

Զգայութեամբ ապրող մարդիկ հոգւոյ աչք չունին. բոլորովին ներկայն կիշխէ անոնց. և ով որ անոնց նիւթական էութեան երակները կը ցնցէ, նա միայն կը տիրէ նոցա վրայ։

Ո՜հ, ինչ գեղեցիկ ես Ֆրանչէսգա, գոչեց Պետրոս Արպուէզ, որ քանի մի վայրկենէ ՚ի վեր համր զմայլմամբ զայն կը դիտէր։ Այն հերարձակ կիրքն առաւել կը յարմարէր նորա վայրագ բնութեանը, և դէմքին վրայ նշմարուած այն խղճի խառնուրդն առաւել ազդու հրապոյր մ՚էր։

« Գեղեցիկ մեղաւորուհի, ըսաւ աբբասուհւոյն սպիտակ ձեռքը բռնելով, որ բարկութենէն մարմարիոնի պէս պաղած էր։

— Պետրոս, գոչեց միանձնուհին ծունգի վրայ իյնալով, Պետրոս, կը վախնամ... կը վախնամ դժոխքէն։

— Խենդ, ըսաւ հաւատաքննիչը. երկինքն եղողը դժոխքէն կը վախնայ։»

Ցանկարծ ամպ մ՚անցաւ շուարեալ աբբասուհւոյն աչքին վերայէն։

Պետրոս Արպուէզ Տոլորէզը մոռցած էր։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ՄԵԼՈԲԻԱ

Առաքեալն Էսթէվանի հետ Սէվիլի շրջակայ աղքատ գիւղերուն այց ելնելէ ետև՝ որոշեց վերջ տալ այն ուղևորութեան։ Սիրտն անհանգիստ էր Տոլորէզի վրայ. միւս կողմանէ Հոգեգալստեան տօնն ալ մօտ լինելով, որ հաւատաքննական

հանդէսներուն սովորական միջոցն էր, կը խորհէր որ ժամանակն էր Սէվիլի դժբաղդ կառավարիչն ազատելու փորձ մի փորձելու, և եթէ չի յաջողէր՝ գոնէ անոր խեղճ աղջիկը մխիթարելու։

Էսթէվան ալ Առաքելոյն կասկածանացը մասնակից էր. բայց Սէվիլի մէջ սպասուած վտանգներն այս երկու արիասիրտ անձանց աչքին չէին երևնար. վասն զի իրենց ազատութիւնը պահել ուզելնուն միակ շարժառիթն այլոց փրկութեանն օգտակար լինելու դիտումն էր։

Ուստի հին Հրէաստանի մարգարէներուն պէս՝ քալելով Սէվիլ կը դառնային, ճամբուն երկայնութիւնն և իրենց սրտին անհանգստութիւնը բարեպաշտական լուրջ խօսակցութեամբք բաբեխառնելով, և մանաւանդ զիրար քաջալերելով որ աշխարհի վերայ իրենց ուխտագնացութիւնն արիութեամբ կատարեն։ Էսթէվանի բուռն եռանդը Յօհաննէս տ'Ավիլայի քաղցր ազդեցութեամբը կը մեղմանար։ Երիտասարդն երկայնամտութեամբ և համբերատարութեամբ մեղմել կը սորվէր անկէ։

Ժամն իրիկուան վեցը կար (Ըստ եւրոպացւոց)։

Փողոցները խուռն բազմութեամբ լի էին։ Այն ժամանակն էր որ Սէվիլի անթիւ վանքերը Մէլորիա կը բաժնէին քաղաքին մուրացկաններուն ու դատարկաշրջիկներուն։ Կրօնաւորները Թշուառ ժողովրդեան ամեն ունեցածը կապտելէ ետև, այս անպիտան կերակուրը կը բաշխէին անոնց (¹)։

Էսթէվան և Առաքեալն Ողորմութեան (²) կրօնաւորներուն վանքին առջև հասած էին։

Անթիւ բազմութիւն հաւաքուած էր փողոցին մէջ. վասն զի Սէվիլի մէջ հազարաւոր մուրացկան կար, և ամենն ալ ժամ առաջ Մէլորիա առնալու համար առաջ անցնելու աշ-

(¹) Երեքտասաներորդ դարուն մէջ Սպանիա երսուն միլիոն ժողովուրդ ունէր, որուն հարիւրերորդ մասը կրօնաւոր էին։ Կառավարութեան գործակալներուն ու զօրաց թիւն ալ մէկ միլիոնի կը հասնէր։ Երկու միլիոնի չափ ալ մեծ ու պզտիկ կալուածատէր կային։ Մնացեալ բոլոր ժողովուրդն աղքատ ու մուրացկան էր։ Վասն զի միայն կրօնաւորներն ու կղերն Սպանիոյ երրորդ մասին տէր եղած էին, և իրենց մոլեռանդ աններողութեամբն ու ծնյագուրդ ագահութեամբ ժողովրդեան թիւն երսուն միլիոնէն տասն և մէկ միլիոնի իջուցին։

(²) Ողորմութեան կրօնաւորները Դոմինիկեանց պէս Օգոստինոսի կանոնին կը հետևէին։ Այս կարգը նոր հաստատուած ժամանակ խիստ օգտակար եղաւ։

խատելով՝ փողոցին մէջ անցնելու ճանբայ չէին թողուցած։

«Կենանք հոս քիչ մի, ըսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա. սպասենք որ սա խեղճ անօթիները կերակրին, յետոյ ճանբանիս շարունակենք։»

Ետ գացին քանի մի քայլ և պատին կրթնեցան, ուսկից ամեն բան կրնային տեսնել՝ առանց մէկու մի նեղութիւն պատճառելու։

Քիչ քիչ ամբոխն աւելի խռնեցաւ, որոց խառնաձայն շըշունջն ու աղաղակը նկարագրել դժուարին էր։ Ամենէն աւելի տիրող ձայներն անհամբեր բարկութեան յայտարարութիւններ էին։

Յանկարծ այն դառն տրտունջն ուրախութեան աղաղակներու փոխուեցաւ։ Այն խիտ ամբոխը գիտես թէ մէկ մարմին մ'էր հազարաւոր գլուխներով, ամենն ալ միակամ և միահաղոյն մէկ կողմ դարձած։

Վանքին դուռը բացուած էր։

Երկու աշխատաւոր եղբարք՝ առոյգ եւ կորովի՝ հաստ փայտի մ' անցուցած պղնձի մեծ կաթսա մի կը բերէին, որոյ մէջ տաքուկին կեռար երջանիկ Մելորիան։

Հազարաւոր ձեռքեր մէկ մէկ փայտէ պնակ վեր բարձրացուցած՝ օդին մէջ կը տատանէին։

Կերկերաձայն աղաղակներ և վայրագ կաղկանձներ արձակուեցան այն ցանկալի կերակուրն երևցած ժամանակ. կարծես թէ Թշուառներն ամենը մէկէն վերան Թափելով պիտի լափէին զայն։ Բայց նոյն վայրկենին երրորդ աշխատաւոր եղբայր մ' երևան ելաւ ձեռքը շերեփով, և այնպիսի ճենճոտ սքեմ մի հագած, որոյ կերպարան ու գոյնը զանազանել անհնար էր։

Անդամները կամ եղբայրներն համայն քրիստոնեայ ազգաց երկիրները պտըտելով ողորմութիւն կը հաւաքէին Ափրիկէի արաբաց ձեռքը գերի ինկած քրիստոնեայներն ազատելու համար։ Անանկներ եղան որ գերի ազատելու համար ծէզայիր երթալով և տակնին չյաւելով, այն գերիներուն տեղ իրենք կեցան հոն։ Մինչև անգամ մարտիրոսութիւն յանձն առնողներ ալ եղած են։ Բայց այս վսեմ անձնուիրութիւնը երկար չտեւեց։ Ութեւտասներորդ դարուն մէջ Ողորմութեան կրօնաւորները դարձեալ մեծագումար ստակ կը հաւաքէին, բայց չէ թէ գերի ազատելու կը գործածէին, այլ ուրիշ կրօնաւորաց պէս իրենց զօրութիւնը մեծցընելու և իշխանութիւններն ընդարձակելու։

«Կարգաւ շարուեցէք» պոռաց որոտագին ձայնով: Իսկոյն ամեն մարդ շարուեցան գամբռի պէս մռնչելով:

«Լռեցէք, ամենուդ ալ պիտի տրուի» գոչեց նորէն բաշխիչ եղբայրը:

Այս խոստման վերայ մռնչիւնը դադրեցաւ և բաշխումն սկսաւ:

Եւ որովհետև ամենուն ալ աման մի և նոյն մեծութեամբ էր, ուստի ոչ ոք կրնար տրտնջել. ստուգիւ եղբայրն ալ կատարեալ անկողմնապահութեամբ կը բաշխէր Մէլոբիան, որ Մէգֆյօբիա (խառնուրդ) բառին աղաւաղեալն էր: Եւ իրօք ալ կրօնաւորաց սեղանէն աւելցած հացի եւ կերակրոց մնացորդներուն զազիր մէկ խառնուրդն էր ջրով եփած ու մէջն ալ քիչ մի ձէթ կամ ճարպ խառնած: Շուն կամ գնչու ըլլալու էր զայն ուտելու համար:

Բայց անօթութիւնը, ո՜հ անօթութիւնը. և այն թշուառներն ալ ստուգիւ անօթի էին:

Արդարև բերկրալի էր տեսնել որ իւրաքանչիւրն իւր բաժինը փափաքով կուտէր առանց բնաւ զանելու, ինչպէս որ մեք չեմք զանիր մաքուր ու համեղ կերակուր մի կերած ժամանակնիս. բայց միանգամայն գործին խորը գիտցողները չէին կրնար անկարեկիր աչօք դիտել Սպանիոյ խեղճ ժողովրդեան այս անարգ թշուառութիւնը:

«Ի՜նչ այլանդակ կերակուր է այս, գոչեց յանկարծ Էսթէվան, որ ընդունայն կը ջանար այն գոյնզգոյն և տձև խառնուրդին բաղադրութիւնը գուշակել, որոյ հոտը նողկանք կը պատճառէր:

— Այո, ստուգիւ այլանդակ է, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա տխրութեամբ. և եթէ գիտնայիր ինչէ՛ բաղադրեալ լինելը:

— Ինչէ՛ բաղադրեալ է, հայր իմ, գիտես:

— Երբոր կրօնաւորները ճաշեն, աւելցուկ ոսկրներն այս խեղճ ժողովրդեան կը թողուն: Աշխատաւոր եղբայրներն այն կրծած ոսկորները, ձկան գլուխները, հաւերինաց թաթերը, ծայրը ծծուած ծներեկները, վերջապէս բոլոր անոնց կերակուրներուն փշրանքն ու թափթփուքն այս մեծ կաթսան կը նետեն, մէջը հաց կը ջարդեն, վերան ջուր և քիչ մ'ալ ձէթ

կը լցընեն, և այս ամենը քառորդի մի չափ եփուելէ ետև Մէլոբիա կը կոչուի: Սպանիոյ ժողովրդեան մէկ քառորդն ասով կապրի:

— Ի՜նչ անօրէնութիւն, գոչեց Էսթէվան:

— Միայն այս չէ, յարեց Յօհաննէս տ'Ավիլա, կրօնաւորներն աղքատաց թշուառութիւնը մշակելով գոհ չեն լինիր, վասն զի աղքատները բան մի չունին իրենց տալու. այս զազիր կերակուրը՝ որ ամէն օր ժողովրդեան առջև կը ձգեն, կերպ մի փոխարինութիւն է անոնցմէ յափշտակած ինչքերնուն: Հիմա աւելի շահաւէտ կերպով հարուստները կը մշակեն, և անոնց համար ալ ներքին Մէլոբիան հնարած են:

— Ատ ո՞րն է, հարցուց Էսթէվան:

— Որդեակ, երբոր հարուստ մի հիւանդանայ, բժիշկն և շատ անգամ իւր խոստովանահայրը կը կանչէ:

— Խոստովանահայրը կը յորդորէ զայն որ ողորմութեամբ ապրելու ուխտ ընէ որոշեալ ժամանակի մի համար: Արդ, Սպանիոյ ամէն վանքերուն մէջ ընտիր և առողջարար կերակուրներու սեղան մի կայ, յորմէ կերթան ճրիապէս կը կերակրին ուխտ ընող հարուստները: Այն կանոնաւոր և ողջպահական կենցաղավարութեամբ հիւանդին վիճակը սովորաբար կը բարուքի, և իւր ուխտը լրացընելէ ետև մեծագումար ստակ կուտայ վանքին: Ահա այսպէս այս փարիսեցիներն Աստուծոյ շնորհքը կը վաճառեն, որն որ ազօթիւք, սրտի մաքրութեամբ և արտասուագին զղջմամբ միայն կրնայ ստացուիլ:

Առաքեալն այս խօսքերն ըրած ժամանակ մուրացկան մի հասաւ, որ մեծ պնակ մի ձեռքը կուգար իւր Մէլոբիայի բաժինն առնելու:

«Ալ չկայ, հատաւ, գոչեց անդիէն պատանի մի՝ որ անյագ փափաքով իւր բաժինը կուտէր:

— Չկայ նէ՝ թող չըլլի, պատասխանեց խրոխտաբար մուրացիկը՝ գոռոզ արհամարհանօք ժողովին նայելով:

Եւ սկսաւ երգել որպէս թէ լաւ ճաշ մ'ըրած էր:

«Խեղճ մարդ, ըսաւ Էսթէվան, այս իրիկուն անօթի պիտի մնայ. արդարև այս ժողովուրդը վերջին ծայր թշուառ է:

— Կարծածիդ չափ թշուառ չէ, պատասխանեց Առաքեալը:

Անտալուզները բնապէս բանաստեղծ են, բայց ծոյլ, դանդաղ և խոկուն են՝ ինչպէս այն ամեն էակները որ զօրաւոր երևակայութեան տէր են: Անոնց համար մարմնական կարիքը ոչինչ բան մ'է. Նիւթականը մտաւորին ենթարկեալ է. ուստի իր մտաւոր կարողութեանցը ճարակ չգտնելով՝ կամ ծուլութեան մէջ կընկղմի, կամ անլուր դատարկութեան: Եւ իր այս վիճակին մէջ ալ սաստիկ զոռոզ է, վասն զի իր արժանիքը քաջ կը ճանչէ: Հարստահարութիւնը զայն չկրնար նուաճել, այլ միայն անոր նիւթականը կը ճնշէ: Այս մարդիկը մտքի թագաւորութեան կ'սպասեն. այն միայն կրնայ անոնց բարի տրամադրութիւնները զարգացնել:

— Ո՜րչափ ցաւալի է, ըսաւ Էսթէվան, թմրցնել այդ գեղեցիկ երևակայութիւնները, այդ եռանդուն հոգիները, որք դէպ ի բարին ուղղուելով կրնային ազնուանալ:

— Անշուշտ, որդեակ, և սակայ աստուածընդդէմ ոճիր մ'է, վասն զի Աստուծոյ պատկերակից էակներուն վերայ նորա մեծութիւնը չճանչել է: Ժողովուրդը կեղեքել ու տըխմարցընելը՝ ազգի մի հիմը փորել է. ական մի պատրաստել է որ վերջապէս օր մ'ապստամբութեամբ կամ քաղաքական պատերազմով կը բռնկի:

— Հայր իմ, ըսաւ յանկարծ Էսթէվան Առաքեալին գեղեցիկ դէմքը դիտելով՝ որ տխրութեամբ, սուրբ բարկութեամբ և մարդասիրութեամբ կը փայլէր. հայր իմ, ինչու ուրեմն կրօնաւոր եղաք:

— Մաքառելու համար, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Աւիլա. Սպանիան մաշեցնող գաղտնի վէրքը լաւ ճանչելու և մոլեռանդութեան ու հալածանաց աւերակներուն վերայ օր մի կանգնուելիք նոր շէնքին քար մի դնելու համար:

Բայց ժամանակը դեռ եկած չէ, գոչեց տխրագին. դեռ թանձր ամպեր պատած են ազատութեան արեգակը և չեն թողուր որ Սպանիան լուսաւորէ. բայց հոգ չէ. ազգի մի վերանորոգումն երկար դարերու գործ է. մարդ մի չկրնար միշտ իր տնկած ծառէն պտուղ քաղել: Վա՜յ անոր որ իրեն համար միայն կը սերմանէ և իր վարձքն այս երկրիս վերայ միայն կը փնտռէ:

— Հայր իմ, ըսաւ երիտասարդը, դուք ամենևին չէք նմա-

նիք այն բարեկարգիչներուն կամ վերանորոգիչներուն՝ որ սովորաբար իրենց անձին և իրենց փառաց համար կաշխատին՝ առանց վերանորոգած ժողովուրդներուն ստոյգ երջանկութիւնը խորհելու:

— Որդեակ, բարեկարգիչ կամ վերանորոգիչ ըսուելու արժանին ան է որ ինքզինք բացը կը հանէ և բուն իր երջանկութիւնը և մինչև անգամ կեանքը զոհելով մարդոց երջանկութիւնը կը բերէ: Ես մէկ ճշմարիտ վերանորոգիչ մի կը ճանչեմ. այն է Յիսուս Քրիստոս: Մեք ամենքս՝ որ նորա փրկարար վարդապետութիւնը տարածելու կամ վերահաստատելու կ'աշխատիմք՝ նորա հրամանակատարներն եմք:»

Ժողովուրդն իր ճաշը կերած լինելով, փողոցը պարպուած էր: Ուստի Յօհաննէս տ'Աւիլա ճանբան շարունակել սկսաւ Էսթէվանի հետ:

Երբոր խումբ մի մուրացկաններու մօտէն կանցնէին, որք փորերնին կշտացուցած լինելով՝ յանպատրաստից երգեր կ'երգէին, Յօհաննէս տ'Աւիլա զգաց որ մէկը վերարկուին թևէն կը քաշէր. ետևը դառնալով՝ տեսաւ որ Քուլէվրինան էր:

«Թողութիւն շնորհեցէք ինձ, հայր սուրբ, ըսաւ կինը, տուն գացի ու մարդ չգտայ հոն:

— Է՜, ինչ կայ, հարցուց Էսթէվան հասկնալով որ Տոլորէզի վերայ էր խօսքը:

— Գիտցած եղիք, հայր սուրբ, յարեց Քուլէվրինա՝ խօսքը միշտ Առաքեալին ուղղելով, այն մանկամարդ օրիորդն որ ձեր պաշտպանութեան ներքև առած էիք, ասկէց քանի մ'օր առաջ Շաբայի պանդոկն եկաւ:

— Ի՞նչ կըսէք, Տոլորէզ Կարմելեանց վանքէն մեկնած է.

— Չեմ գիտեր, պատասխանեց կինը, սա միայն գիտեմ որ անցեալ օր պանդոկը մտնելն աչքովս տեսայ:

— Աներկբայ ես այդ ըսածիդ, հարցուց Էսթէվան տագնապով:

— Ինչպէս որ աներկբայ եմ մեռնելուս, տէր իմ. խիստ աղէկ ճանչեցի զինքը, թէ և հասարակ կնոջ մի կերպարանք հագած էր, և դէմքն ալ խիստ դեղնած:

— Ո՜հ, Աստուած իմ, արդեօք նոր դժբաղդութիւն մ'եկեր է գլխուն: Վազենք հայր իմ, գոչեց Էսթէվան:

— Անխոհեմ, ըսաւ Առաքեալը, չգիտես որ այն պանդոկն հաւատարմութեան ընտանիներուն տեսակցութեան տեղն է: Ես մինակ կերթամ, կամ մանաւանդ նախ այս կինը ղրկենք հոն:

— Թուլէվրինա, ըսաւ կինը, գնա՛ շիտակ Թօքօին և հարցուր թէ Տոլորէզ ինչ եղաւ:

— Ձեզ ուր գտնեմ, հայր սուրբ:

— Իմ տունս, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ալլիլա. գնա՛, աղջիկս, և Աստուած առաջնորդ լինի քեզ: »

Թուլէվրինա նետի պէս գնաց:

Էսթէվան և կրօնաւորն ալ քայլերնին փութացուցին շուտով տուն հասնելու համար:

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ՀԵՏԵԼԱՀԱՆԴԷՍ

Սէվիլի մեծ հրապարակին մօտ, մայրեկեղեցւոյն մէկ քովէն երկնցած փողոցի մի մէջ փոքրիկ ցած տուն մի կար, որոյ կարմիր աղիւսէ պատերէն ու ճարտարապետական քանի մի զարդերէն կը հասկցուէր որ Արաբաց օրէն մնացած և Ալհամպրայի պալատին շինութեան ժամանակակից էր:

Այս տունը կամարակապ ցած ու նեղ դուռ մ'ունէր. իսկ փողոցին վերայ նայող յայտնի պատուհան ամենևին չունէր: Սակայն դռնէն քանի մի ոտնաչափ վեր բռնակոփ ծակ մի կար գլուխ մի սղմելու չափ, որ ներսէն ծակին մեծութեամբ աղիւսեայ զանգուածաձուլով մի կը գոցուէր, այն կերպով որ գոց եղած ժամանակ մարդ չէր կրնար նշմարել այն ծակը:

Տունը միայարկ էր, և տանիք մ'ունէր ուր երբէք մարդ չէր տեսնուած. ետևն ալ փոքրիկ պարտէզ մի կար՝ այնպիսի բարձր որմով շրջապատեալ, որ մօտակայ տուները չէին կրնար մէջը տեսնել: Այս պարտէզը կամ մանաւանդ

գուբը լի էր կանանչներով ու ծաղիկներով, որք առանց արեգակ տեսնելու կաճէին. այնչափ օդը ջերմ և երկիրն ալ արգաւանդ է Անտալուզիոյ մէջ:

Կըսուէր թէ այս տունն արաբաց ժամանակ Շէյխի կամ Տէրվիշի առանձնարան մ'էր. իսկ մեր պատմած անցքերուն ժամանակ, բարեպաշտ եկեղեցասէր պառաւ կին մի կը բընակէր հոն: Աս կինը բնաւ մարդ չէր ընդունած իւր տունը՝ բաց ի նորատի դոմինիկեան քահանայէ մի՝ որ իւր խոստովանահայրը կը կարծուէր:

Առջի բերան ամեն մարդ կը զարմանար այն կնոջ առանձնասիրութեան վերայ. բայց հաւատարմութեան կանոններուն ճշդիւ հետևող լինելուն համար՝ իւր մարդատեցութիւնը չափազանց ջերմեռանդութեան կուտային, և մարդ չէր կրնար մեղադրել զինքը:

Ուրկէց եկած լինելը յայտնի չէր. քանի մի տարիէ ի վեր այն տունը կը բնակէր: Սակայն կերպարանքէն ու վարքէն կերևէր որ Սպանիացի էր:

Կէս օր էր:

Ցած սրահի մի մէջ՝ որ պարտէզին վրայ կը նայէր, երկու կանայք ասղնեգործութեան զբաղելով կը խօսակցէին:

Մէկն յիսուն տարին անցած էր և քաղցր ու լուրջ դէմք մ' ունէր, որոյ վերայ տխրութիւն տպաւորուած էր: Գեղնած ճակտին վերայ՝ որ ճերմակ մազերով ծածկուած էր, դժնդակ և կսկծագին գաղտնիք մի ծանրացած կը թուէր: Երկար և ծանրահոգ մտատանջութիւններ անոր ժամանակաւ գեղեցիկ երեսը թառամեցուցած և հասակն ալ թեթև մի կորացուցած էին: Այս կնոջն անունը Ժուանա էր, և տանը տէրն էր: Միւսը ծաղկահասակ օրիորդ մ'էր՝ միւսին պէս տխուր և վշտաբեկ. այն ալ Տոլորէզն էր:

Այս էր ապաստանարանը՝ որոյ մէջ Յովսէ պահած էր զայն:

Ժուանա Յովսէի դայեակն էր:

«Երէկ որդիս չտեսայ, ըսաւ Ժուանա, մի՛ գուցէ հիւանդացած լինի խեղճ Յովսէ:

— Այսօր կուգայ անշուշտ, ըսաւ Տոլորէզ. Առաքեալէն լուր բերելու խօսք չտուա՞ւ ինձ:

— Այո՛, և իր խօսքը կը կատարէ, անհոգ եղիր, ըսաւ

Ժուանա . Ցոլսէս հրեշտակի սիրտ ունի , և միշտ բարիք ըրած է » :

Այս խօսքն ըսելով Ժուանա խամրած աչերն ի վար սահած երկու կաթիլ արտասուք սրբեց :

« Բալէ, աղջիկս՛, ըսաւ ձեռքի կարը ծալլելով ու աթոռին վերայ դնելով, ճաշի ժամանակ է , վար դիր կարդ և սեղան նստիր :

— Անօթի չեմ, ըսաւ Տօլորէզ տխրութեամբ :

— Բայց պէտք է ուտէք ապրելու համար , ապրելու զօրութիւն ունենալու համար , ըսաւ պառաւը դառնութեամբ:

Միանգամայն նեղ սեղանի մի վերայ պարզ՝ բայց առատ ուտելիք պատրաստեց. բրնձէ ապուր, խորոված միս և պտուղներ :

Տօլորէզ ծանրութեամբ ելաւ սեղանին առջև նստաւ՝ հնազանդելու քան թէ ուտելու համար :

Օդը տաք էր, տանը բոլորտիքը խոր լռութիւն տիրած էր, այնպէս որ այն ամրափակ առանձնարանին մէջ մարդ ինքզինք քաղաքէն հեռու կը կարծէր :

Յանկարծ հեռուէն փողերու և թմբուկներու ձայն մի լսուեցաւ:

Տօլորէզ վեր ցատկեց աթոռակին վերայէն, և առջևի կերակուրներն ետ քշեց :

« Ի՞նչ եղար , հարցուց Ժուանա զարմանալով, ինչ ունիս, զաւակս :

— Մտիկ ըրէ , ըսաւ Տօլորէզ զարհուրած և իւր տարտամ ու ահաբեկ աչերը Ժուանայի վերայ տնկելով. մտիկ ըրէ, մայր իմ, չես լսեր . . . » :

Թմբուկն աւելի որոտաձայն հնչել սկսաւ , վասն զի քանի կերթար կը մօտենար, և հետն ալ ձիերու տրոփիւն կը լսուէր:

« Է , ինչ կ՚ըլլնի քեզ այդ ձայնէն , ըսաւ Ժուանա անգիտութիւն կեղծելով :

— Այդ ձայնը հաւատաքննութեան յաղթական ընթացքը կը ծանուցանէ, չես հասկնար: Դահիճներուն թագաւորը (¹)

(¹) Սպանիացիք այսպէս կը կոչէին ընդհանուր հաւատաքննիչը :

փողոցները կը պտըտի ծանուցանելով քաղաքացւոց թէ իւր ձեռքը պարապ կեցած չէ , և յառաջիկայ մարդախանձ հանդիսին համար հունձք պատրաստած է, չես լսեր, մայր իմ . . .

— Կարծեմ կը սխալիս, ըսաւ Ժուանա դողալով :

— Ո՛հ, ոչ , չեմ սխալիր , լաւ ականջ դիր ըսաւ: Հեծելախումբն արդէն մեծ հրապարակն հասած էր , և փողերուն ու թմբուկներուն ձայնն աւելի յստակ կերպով կը լսուէր :

— Եկո՛ւ, եկո՛ւ, գոչեց Տօլորէզ պառաւին ձեռքէն քաշելով և տանն առաջին յարկն ելնելու ստիպելով . եկու որ տեսնես, մայր իմ :

Եւ փողոցին վերայ նայող սենեակն ելնելով՝ ուսկից մեծ հրապարակին մէկ կողմը կրնար տեսնուիլ , Տօլորէզ պատին մէջի ծակը գոցող քարը քաշեց հանեց :

« Ի՞նչ կ՚ընես, աղջիկս, գոչեց պառաւը դող ելնելով :

— Մի՛ վախնար, մայր իմ, մարդ չտեսներ, ամենն ալ հաւատաքննչին ուղեկցութիւնը նկատելու զբաղած են :

Այն ժամանակ Ժուանայի ալ հետաքրքրութիւնը շարժելով՝ սկսաւ ան ալ ծակէն դուրս նայիլ :

Հրապարակը բազմութեամբ գոցուած էր :

Մեծ հաւատաքննիչը , Պետրոս Արպուէզ , կապոյտ պատմուճան մի հագած և սպիտակ նժոյգի մի վերայ նստած կուգար բազմաթիւ ուղեկիցներով :

Հաւատաքննչին գեղեցիկ՝ բայց սէգ , խոժոռ և կըքոտ դէմքը , և բարձր հասակը որ խոնարհիլ չէր սիրեր , պատկառանք և երկիւղ կ՚ազդէր ժողովրդեան :

Պետրոս Արպուէզ իւր խոժոռ և յանդուգն բնաւորութեամբը յայտնապէս բռնաւո՛ր մ՚էր , վասն զի չկար աշխարհի մէջ անկէց աւելի նենգաւոր և անագորուն հոգի մի՝ երբոր իւր կրից շահը պահանջէր : Բայց սովորական կենաց մէջ՝ ուրիշ մարդիկը չափազանց արհամարհելով և ինքզինք անոնց տէր կարծելով՝ կեղծաւորութեան չէր խոնարհած :

Պետրոս Արպուէզի ետևէն կուգային միւս հաւատաքննիչները ձիով , բայց սևեր հագած :

Խումբ մի զինեալ պահապաններ՝ որ հաւատաքննութեան ընտանիներ էին՝ հեծեալներուն երկու կողմէն ու ետևէն կուգային :

Ժողովուրդը կը խոնարհէր ու ծունր կը դնէր սուրբ հանդիսին անցած ժամանակ. դէմքերը կը դեղնէին և մահուան լռութիւն մի կը տիրէր ծունգի վերայ իջած բազմութեան վերայ:

Հրապարակին մէջ տեղը հասած ժամանակ, մեծ հաւատաքննիչը կանգ առաւ: Յետոյ բարձր և անհարկու ձայնով մի՝ «Եղբարք, ըսաւ, անկէց ամիս մի ետքը, ամենասուրբ հաւատաքննութիւնը Տեառն մերոյ սուրբ կրօնքն անպատուող հերետիկոսները պիտի դատէ:

«Հաւատաքննական մեծ հանդէս մի պիտի կատարուի՝ մեր Կարոլոս հինգերորդ մեծ Թագաւորին Ֆլանտրիոյ մէջ ձեռք բերած յաջողութիւններն և հերետիկոսութեան դէմ ունեցած նախանձայուզութիւնը տօնելու համար: Աղօթեցէք, եղբարք, որպէս զի Աստուած յայտնէ մեզ ամէն հերետիկոսները, մինչև անգամ անոնք որ սրտով և ծածուկ հերետիկոս են. դուք ալ ձեր գտած ու կասկածածները յայտնեցէք՝ եթէ կ'ուզէք սրբազան Պապին խոստացած ներողութիւններուն արժանի լինիլ:

—Ո՛հ, Աստուած իմ, գոչեց Տոլորէզ, ինչ պիտի լինի հայրս»:

Ժողովուրդը հաւատաքննչին այս յայտարարութեանցը խաչակնքելով միայն պատասխանեց:

Թմբուկները նորէն հնչեցին:

«Հայր իմ, գոչեց նորէն կառավարչին աղջիկը, խենդի պէս տատանելով սենեկին մէջ:

—Հանդարտէ, ըսաւ Ժուանա. Յովսէ հիմա պիտի գայ, մի վախնար, բան չկայ»:

Տոլորէզ նորէն պատուհանը գնաց. հանդէսն՝ հրապարակէն ելած՝ տանը կողմը կուգար:

«Ներս եկու հոգիկ, ըսաւ Ժուանա սարսափելով. հոսկէց պիտի անցնին, քեզ կը տեսնեն. Տոլորէզ, Տոլորէզ, մտիկ ըրէ զիս»: Բայց Տոլորէզ ականջ չէր կախեր:

Աչքերն հաւատաքննչին վերայ տնկած՝ կը թուէր թէ հօրն ու իր բաղդը կ'ուզէր կարդալ նորա դէմքին վերայ:

Հանդէսը գրեթէ բոլորովին տանն առջև հասած էր:

Տոլորէզ երեսը միշտ դէպ ի փողոցը դարձուցած էր: Սենեակն ալ խիստ մութ էր. բայց այն թերասուներին մէջ օրիորդին պատկերը տարտամ կերպիւ կը տեսնուէր պատին վերայ:

Պետրոս Արպուէզ՝ տանն առջևէն անցած ժամանակ՝ գլուխը վեր վերցուց. բայց նոյն միջոցին Ժուանա Տոլորէզի մէջքէն բռնելով պատուհանին առջևէն մէկդի քաշեց:

Հաւատաքննիչը վեր ցատկեց ձիուն վերայ. նորէն աչքը պատուհանին վերայ դարձուց՝ ուր այն տարտամ նմանութիւնն աչքին դպած էր. բայց Ժուանա կայծակի արագութեամբ նորէն քարը տեղը դրած էր: Պետրոս Արպուէզ աչքը շլացնող երևոյթին տեղ՝ միակերպ պատ մի, առանց պատուհանի տուն մի տեսաւ:

Ուստի ցնորք կամ երազ համարեց առջի երևոյթը, և ուղեկիցներուն մէկուն դառնալով՝ «Այս տունն որո՞ւն է, ըսաւ:

Հաւատաքննութեան ընտանիներն ամէն բան գիտէին:

«Բարձրապատիւ տէր, խեղճ այրի մի կը բնակի հոս, որուն ձեր ողորմաբաշխ Հ. Յովսէ ողորմութիւն կուտայ:

—Խենդ եմ ինչ եմ, ըսաւ ինքնիրեն հաւատաքննիչը. ամէն տեղ այդ կինն աչքիս կ'երևնայ»:

Հանդէսն ընթացքը շարունակեց: Թմբուկներուն ու փողերուն ձայնը հեռացաւ: Տոլորէզ զգայազիրկ ինկած մնացած էր:

Ժուանա՝ Տոլորէզի առջև ծունգի վերայ եկած՝ անդադար ձեռքերը կը շփէր, և պաղ ջրով երեսը կը թրջէր:

Ինքը միայնակ, և ուրիշ մարդ օգնութեան կանչելու չհամարձակելով, սկսած էր տագնապի մէջ իյնալ: Մէկ մ'ալ յանկարծ տանը դուրսի դուռը մեղմով բացուեցաւ և մէկը սանդուղքէն վեր ելաւ:

—«Օրհնեալ է Աստուած, գոչեց Ժուանա, անշուշտ Յովսէն է եկողը»:

Եւ արդարև ան էր: Երբոր սենեակէն ներս կը մտնէր, Տոլորէզ աչքը բացաւ երկար հառաչք մ'արձակելով:

«Ի՞նչ է այդ, դայեակ, հարցուց Յովսէ:

—Հա՛յր, հա՛յր, գոչեց Տոլորէզ նորատի դոմինիկեանը տեսնելով. հայր Յովսէ, կը տեսնէք որ հայրս մեռցնել կուզեն:

—Մի վախնար, Տոլորէզ, ըսաւ Յովսէ քաղցրութեամբ: Ո՞վ ըսաւ քեզ թէ հայրդ մեռցնել կուզեն:

—Դեռ հիմա լսեցի մահուան սպառնալիքը. մօտ օրերս հաւատաքննական մարդագոհ մի չպիտի՞ լինի:

—Ի՞նչ կը հասկցուի ատկէց, պատասխանեց Դոմինիկեանը.

եթէ քու հայրդ ալ այն մարդազոհին մասնակից լինելու սահմանուած լինէր, ես հոս չեմ, կը կարծես թէ անհոգ կը կենամ:

— Ո՛հ, զիս կը խաբէք, հայր, ձեր անագորուն գթութիւնը ձեզ կը հարկադրէ ճշմարտութիւնն ինձմէ ծածկելու: Ես չեմ գիտեր որ հաւատաքննիչն հօրս արեանը ծարաւի է, և անպատճառ պիտի սպաննէ զայն:

— Հանդարտէ և մտիկ ըրէ զիս, ըսաւ Յովսէ օրիորդին մօտենալով:

— Ոչ, չեմ հաւատար խօսքիդ, գոչեց Տոլորէզ խելայեղեալ. ո՛չ ապաքէն դու ալ հաւատաքննութեան պաշտօնեայ ես: Թո՛ղ զիս. հայրս ազատելու համար քեզ պէտք չունիմ: Ես անձամբ կերթամ Մոնսինեօր Արպուէզի ոտքը կիյնամ, ծունգին կը փաթթուիմ, և այնչափ կ'աղաչեմ, կը պաղատիմ, որ եթէ սիրտն ապառաժ չէ, ի գութ կը շարժի և հայրս ինձ կը շնորհէ:

— Խեղճ անմիտ, ըսաւ Յովսէ դառն ձայնիւ՝ տեսնելով Ժուանան որ կուլար. միթէ հաւատաքննիչները սիրտ ունին, միթէ գիտեն ինչ է հայր մի, մայր մի, սիրելի մի կամ քոյր մի:

Անոնց ապառաժէ աղիքն երբեք ցնցուած չէ զգացմամբ մի. կը ճանչեն ուրիշ զգացում բաց ի յայրատ, կատաղի և անգութ իղձերէ, սանձարձակ ցոփութեան անհեթեթ զառանցանքէ, արեան ծարաւէ, մահատագնապ տեսարանէ:

— Կ'երթամ, կերթամ, կ'ըսէր Տոլորէզ աւելի բորբոքելով այն սոսկալի բայց ճշմարտատիպ նկարագրէն:

Միանգամայն ելաւ կանգնեցաւ, և մէկդի հրեց Ժուանան որ մեղմով մ'անոր փաթթուած՝ հանդարտեցնել կը ջանար:

«Թո՛ղ զիս, ըսաւ, „դուք ամէնքդ ալ միաբանած էք զիս խաբելու համար. զիս հոս գոցած էք իբրև բանտի մի մէջ, որպէս զի կատարուելիք գործերը չկրնան իմ ականջս հասնիլ. բայց Աստուած ձեր խորհուրդը ցրեց, և իմացայ որ զիս ծածկել կուզէք: Թողէք ուրեմն զիս. ազատ թողէք զիս. ինչ իրաւամբ զիս հոս բանտարկած էք, գոչեց խրոխտ ու բարկացայտ աչք մի նետելով Դոմինիկեանին վրայ:

Յովսէ լռեց. սիրտը շարժած և գոյնը նետած էր: Ժուանայ անոր երեսը նայեցաւ՝ ըսել ուզելով թէ խեղճ աղջկան խելքին կուգար:

— Ինձմէ աւելի երջանիկ է» պատասխանեց Յովսէ կամացմի:

Այն ժամանակ Ժուանա Տոլորէզը թող տուաւ և գնաց սենեկին միւս ծայրը նստաւ: Իսկ օրիորդն ինքզինք Ժուանային թևերուն մէջէն ազատած տեսնելով, կանգ առաւ և սկսաւ Յովսէի նայիլ, որոյ դալկահար և գեղեցիկ դէմքը գութէն կը դողար:

Ժուանա ալ կուլար, այնպէս որ այն երկու վշտակիր էակներն աւելի նահատակներու կը նմանէին՝ քան թէ դահիճներու: Յանկարծ Տոլորէզի աչքն իւր բոցանշոյլ փայլումը կորսնցուց, և նորէն աթոռին վերայ ինկաւ: Բարկութիւնն իջած էր: Այն ժամանակ Յովսէ մօտը գնաց:

«Ներեցէք ինձ, ըսաւ Տոլորէզ ձեռքն անոր երկնցնելով. անիրաւութիւն ըրի ձեր դէմ. կսկիծը մարդուն խելքը կառնու. ներեցէք ինձ, հայր Յովսէ. բայց հիմա հանդարտ մտօք կ'ըսեմ ձեզ թէ որոշումս անդրդուելի է. պիտի երթամ մեծ հաւատաքննչին ոտքն իյնամ. պէտք է որ ամեն փորձ փորձեմ հայրս ազատելու համար. չեմ ուզեր որ ինձ համար ըսուի թէ վատութիւն ըրաւ:

— Այդ բանը չպիտի ընես, Տոլորէզ, գոչեց նորատի դոմինիկեանը:

— Ո՛հ, ըսաւ Ժուանա, խնայէ ինքզինքիդ:

— Ես բանէ մի չեմ վախնար, պատասխանեց օրիորդն ազնուութեամբ. միթէ ես կը վախնամ մեռնելէ:

— Բայց անպատուութենէ կը վախնաս, գոչեց Յովսէ ազդու ձայնիւ. չես գիտեր Սէվիլի հաւատաքննչին ինչպէս մարդ լինելը:

— Ո՛հ, ճշմարիտ է, ըսաւ օրիորդը սոսկալով, այդ բանը միտքս չէր եկած:

— Ուրեմն, յարեց Յովսէ, իմ խրատներուս հետևէ. ապա թէ ոչ՝ հոգւոյս վերայ կերդնում որ գէշ կը լինի քեզ: Թո՛ղ որ բարեկամներդ աշխատին. մէկ զոհը բաւական է. դուն քեզ անօգուտ տեղը կը կորսնցունես, և այդ զոհն ամենևին օգուտ չունենար ազատել ուզած անձիդ:

— Ո՛հ, գոնէ գիտնայի Էսթէվանին ուր լինելը, ըսաւ Տոլորէզ անպատմելի յուսահատութեամբ:

— Ես կիմանամ, անտարակոյս եղիր, ըսաւ Յովսէ. Էսթէվան ալ ինձ պէս քեզ միայն կը հոգայ. հանդարտէ և վըս-

տան եղիր մեր վերայ: Դուն հոս վախնալու բան մի չունիս. նայէ որ դուրս չելնես. Սէվիլի մէջ միմիայն այս տունը կայ՝ ուր հաւատաքննութիւնը քեզ փնտռելիք չունի» :

Յովսէփ այս քաջալերական խօսքերուն հակառակ՝ Տօլորէզ խորին թաղծութեան մէջ մնաց :

«Ես շուտով կը դառնամ կուգամ» ըսաւ դոմինիկեանն անկէ մեկնելով: Ժուանա ընկերացաւ անոր մինչև դուրսի դուռը:

«Բարի Ժուանաս, ըսաւ Յովսէ, լաւ հսկէ այդ օրիորդին վերայ. նայէ որ բնաւ դուրս չելնէ . . . ալ բաւական են այդպիսի զոհերը, յարեց դառնութեամբ :

Ազնիւ որդեակս, ըսաւ դայեակն անոր փաթթուելով, Աստուած օրհնէ քու արիութիւնդ :

— Կը կարծես որ տկարացա՞յ» ըսաւ Յովսէ տաքութեամբ:

Ժուանա պատասխան չտուաւ. և արտսուքը ծածկելու համար գլուխն անդին դարձուց :

«Մի՛ վախնար ամենևին զոչեց Յովսէ ուժով մ՚անոր ձեռքը սեղմելով, մի՛ վախնար, Ժուանա, կը հասնիմ նպատակիս ...:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՅԱՍՈՒՄԸ

Գիշեր եղած էր :

Յովսէ Տօլորէզի քովէն մեկնելէն ետև դէպ ի հաւատաքննութեան պալատը գնաց : Հոն հասնելու համար Սէվիլի կառավարչին պալատին փողոցէն անցնելու էր : Այն փողոցին մօտեցած ժամանակ՝ տեսաւ զարմանալով որ ժողովրդեան խուռն բազմութիւն մի պալատին բոլոր անցքերը պաշարած էր:

Անէծքներու և սպառնալեաց տարտամ մռունչ մի՝ կերկերեալ խուլ և անեղ շշնչմամբ՝ մրրկալից հովի նման կը պտըտէր այն գրգռեալ ամբոխին մէջ : Չկար այն սուր և

Մանօֆինա, գլուխ ապստամբաց

խառնաձայն աղաղակները որ Գաղիոյ մէջ կը լսուին խռովութեանց ժամանակ, և ժողովրդեան բարկութիւնն իսկոյն դուրս ցայտել կուտան, որ վառօղի մուխի պէս շուտով կը ցնդի:

Սպանիոյ հարստահարեալ՝ բայց համբերող և հանդարտ ժողովուրդն՝ աւելի սաստիկ ճնշման տակ՝ կոտրել ուզուած դիմացկուն ոստի մի խուլ ճարճատիւնը կ'արձակէր, և այն ալ ոչ թէ իրեն համար էր որ մարդկութեան և արդարութեան իրաւունք կը պահանջէր այն միջոցին, վասն զի վարժուած էր անտրտունջ չարչարուելու և մեռնելու. այլ հաւատաքննութեան մէկ անօրէն գործին դէմ կը բողոքէր: Արդարին և անիրաւին զգացումն ունէր սրտին մէջ, և եթէ այնչափ երկար ժամանակ բռնութեան լուծը կրեց, պատճառը սա էր որ զինքը հալածող մարդկային իշխանութենէն վեր աւելի մեծ զօրութիւն մի ցոյց կը տրուէր իրեն, այն է Աստուծոյ զօրութիւնը. և իր միամիտ հաւատքին մէջ, այս ժողովուրդը՝ որ Աստուծոյ վերայ այնչափ միայն տեղեկութիւն ունէր՝ որչափ որ իր հարստահարիչներն իրեն սովրեցուցած էին, կը պաշտէր այն գերազօր էակը ինչպէս որ իրեն նկարագրած էին. և անտրտունջ կը հնազանդէր անոնց՝ զորս Աստուծոյ պաշտօնեաները կը համարէր:

Սպանիացիք անմիտ չէին, այլ միայն լոյս կը պակսէր իրենց, և այն լոյսն ալ չէին թողուր որ իրենց հասնէր: Ահա ասոր համար Սպանիա այնչափ երկար ժամանակ տառապեցաւ տգիտութեան և նախապաշարմանց անլուծանելի կապանաց մէջ:

Սակայն, հակառակ այնչափ հալածանաց, հետազօտութեան ոգին՝ որ անդադար դէպ ի ճշմարտութիւն կը ձգտի, միշտ կը յուզուէր Սպանիացւոց ուշիմ և ուղղասէր մտացը մէջ, և մինչև իսկ հաւատաքննութեան ու բռնութեան երաշխէպներուն մէջ՝ մերթ ընդ մերթ պայծառ նշոյլներ արձակեց, որք հեռուէն աղօտ ապագայի մի փաղանցուկ փայլակներով զՍպանիա լուսաւորեցին. երկնային ճառագայթներ, մասն այն մեծ բոլորին՝ որ կը յայտնուէին աշխարհի մարդկային կերպարանքով և անուամբ. իբրև արթուն պահապաններ՝ աշխարհի ամենակալ կառավարչին ձեռօք ազգերուն կենաց մէջ շարուած, որպէս զի ազգերն հետախաղաղ չկորնչին տգիտութեան խաւարին մէջ:

Գրգռեալ արանց և կանանց ամբոխ մի դէպ ի Սէվիլի կառավարչին պալատը կը դիմէին. որ միակ կանդեղով մի լուսաւորուած էր:

Աղջամղջին գիշեր մ'էր:

Կենդանի շեղջակոյտը ծանր յառաջ կերթար. յետոյ յանկարծ կը նահանջէր՝ դիմացի կողմէն ուրիշ ամբոխ մի դէմն ելնելով: Կարծես թէ ահագին ալիք մի կը տատանէր:

Սէվիլի ժողովուրդն Էնրիքէզի անօրէն կառավարութենէն ձանձրացած՝ վրէժ առնուլ մտաբերած էր: Ժողովրդեան լռին և սահմանափակ՝ բայց յարատեւ ու անողոք ցասումն ահաւոր տեսիլ մ'ունէր:

Աղմուկն մինչափ յանկարծակի և մինչափ լռութեամբ ծագած էր, որ կառավարութիւնը ժամանակ չէր ունեցած զինուորական զօրութիւն հանելու նորա դէմ: Ամբոխը դէպ ի կառավարչին պալատը կը դիմէր այն աներևոյթ թաթառներուն պէս՝ որ մօրի արագութեամբ երկրի վերայ կիջնան:

Սակայն քանի մի Ալկուազիլներ քաղաքին այլ և այլ կողմը կը դիմէին, և տեղ տեղ ալ տխրատեսիլ կարտոնեանք աղմուկը կը դիտէին առանց խառնուելու. այլ պատրաստ կային որ իրենց օգնութիւնն առաւել վարձք տուողին նուիրեն:

«Ի՞նչ է այս ամբոխին պատճառը, հարցուց Յովսէ հաւատաքննութեան ընտանեաց մի՝ որ խուճապաւ կը վազէր, և Մօնսինեօր Արպուէզի կողմէն ղրկուած էր եղելութիւնն իմանալու:

— Բան մի չէ, վերապատուելի հայր, պառաւ հրէուհի մի բռնուեր է, անոր համար է:

— Վերապատուելի հայր, գոչեց անդիէն արհասիրտ կին մի՝ որ ընտանեոյն պատասխանը լսած էր, հրէուհի ըսածը ձեզի պէս ինծի պէս բարի կաթոլիկ մ'էր, բայց անհաւատարիմ ծառայ մ'ունէր՝ բովէն վռնտեց, ան ալ գնաց իւր տիրուհին հաւատաքննութեան մատնեց իբրև մովսիսականութեան յարեալ հերետիկոս:

— Ի՞նչ է այդ տիկնոջ անունը, հարցուց Յովսէ:

— Մարիամ Գուրկոնիացի է, վերապատուելի հայր. տարիքն ութսունը անցած է, և սուրբ կին մ'է որ իւր բոլոր հարստութիւնն աղքատաց կը բաշխէր: Մենք զայն մայր կը

կոչէինք. ուստի երբոր իմացուեցաւ որ հաւատաքննութեան բանտը դրուած է, ժողովուրդն ոտք ելաւ ու կառավարչին պալատը դիմեց, վասն զի նա բռնել տուած է սուրբ կինը: »

Հաւատաքննութեան ընտանին այս խօսքերն լսող կինը բռնել տալու կը պատրաստուէր, բայց Յովսէ աչք ըրաւ անոր որ ետ քաշուի, վասն զի բռնութիւն գործածելու ժամանակ չէր:

Հաւատաքննութեան ընտանին ուրիշ կողմ գնաց ամբոխը ճեղքել անցնելու փորձ փորձելով, որ անանցանելի թումբ մի կազմած էր. բայց միտքը դրաւ որ այն յանդուգն խօսքերն լսող անխոհեմ կինը չմոռնայ:

«Խորհուրդ կուտամ քեզ, ըսաւ Յովսէ կամաց մ'այն անտալուզուհւոյն, որ շուտով հեռանաս Սէվիլէն. վասն զի քիչ մ'առաջ ըրած խօսքերդ քեզ շատ սուղ կրնան նստիլ:

— Կը հաւատամ, ըսաւ կինը դոմինիկեանին երեսը նայելով ու կծու կերպով մի ծիծաղելով, դուք ալ հաւատաքննիչ էք:

— Ես ներողամիտ եմ, և այս տառապեալ ժողովուրդը կը սիրեմ, ըսաւ Յովսէ. գնա, խեղճ կին, մի վախնար ինձմէ:

Ամբոխն աւելի կատաղութեամբ կը խռնէր կառավարչին պալատին առջև: Ոմանք երկաթէ լծակներ բերած՝ կ'աշխատէին պալատին երկաթապատ մեծ դուռը խախտելու որ ամուր կերպով գոցուած էր, մինչդեռ ուրիշներն ալ իրենց ահաւոր դաշոյնները վեր վերուցած՝ մոլեգին կռուոյ մի կը պատրաստուէին. նորատի աղջկունք անգամ՝ աջ ձեռքով իրենց սուր դաշոյնը բռնած՝ աննկարագրելի ցասմամբ յառաջ կը նետուէին:

Գեղեցիկ և միանգամայն ահեղ տեսարան մ'էր տեսնել այն թխորակ դէմքերը, որոց աչերէն զիտես թէ կրակ կը ցայտէր, և զայրագին բերաններն բացած ժամանակ՝ վագրի ատամանց պէս ճերմակ ու փայլուն ատամունքներն կը տեսնուէր:

Ափրիկեցի բնաւորութիւնն երևան ելած էր:

Անապատին Պէրէպէրներուն եռանդուն արիւնը՝ ութ դար անցնելէ ետև տակաւին չէր մարած Անտալուզներուն երակաց մէջ և լավայի պէս կեռար այս միջոցին: Խորին, դառն և անողոք ատելութիւնը զանոնք ապստամբութեան կը մղէր: «Ալ բաւական է» ըսած էին վերջապէս, և յուսահատ կատաղութեամբ կը խուժէին այն անօրէն կառավարչին դէմ,

որ մեծ հաւատաքննիչին կամահաճութեամբ քաղաքին վերայ դրուած էր, և ժողովրդեան ստորին դասէն ելած մարդ մի լինելով՝ կը հարստահարէր ու կը ճնշէր ժողովուրդը :

Ենրիքէզ իւր պալատին խորը քաշուած՝ չէր համարձակէր դուրս ելնել : Յաջողութեան մէջ ծրչափանցուտ էր, մինչափ ալ վտանգի ժամանակ վատ էր, և դողալով օգնութեան կ'ըսպասէր որ չէր հասնէր :

Լծակի ամեն մէկ հարուածներն՝ որ պալատին դուռը կը սարսեցնէին, մահուան զանգակի հարուածներուն պէս կը հնչէին այն Թշուառականին սրտին մէջ :

Իւր սենեկին մէջ ծունր դրեր Աստուածամօր պատկերին առջև, այն գեղեցիկ արձանին առջև որ Տոլրէզի կուսական աղօթանոցին զարդն էր, հաւատաքննութեան վաղեմի ընտանին՝ Պետրոս Արպուէզի հաճոյակատարը՝ անիմանալի խօսքեր կը մրմռար դողալով, կանոնական խօսքեր. որ զԱստուած շրթամբք միայն պաշտողներուն սովորական աղօթքի ձևն են:

Ենրիքէզ կուրծքը կը ծեծէր՝ տրտմական մեղքեր խոստովանելով, առանց այն տագնապալի վայրկենին մէջ իւր եղեռնագործութեանց Թողութիւնն Աստուծմէ խնդրելոյ :

Հին ժամանակի հեթանոսաց պէս, Ենրիքէզ՝ մահուան երկիւղէն ազդեալ ջերմեռանդութեամբ՝ տարին հարիւր զոհ աւելի հաւատաքննութեան բոցերուն նուիրել կը խոստանար : Այս եղաւ իւր զղջման միակ յայտարարութիւնը :

Պալատին ծանր և ամուր դուռն՝ հազարաւոր ուժեղ և կատաղի բազկաց անդուլ հարուածներուն չկրնալով իսպառ դիմանալ՝ իյնալու վերայ էր. և որովհետև հաւատաքննականք ժամանակ չէին ունեցած զուժատու զանգակը զարնելու և կառավարութեան զօրքերն օգնութեան կանչելու, այս պատճառաւ ընդամենն յիսունի չափ Ալկուազիլ և հաւատաքննութեան զինուոր կամ ընտանի զումարուած էին հոն՝ վեց հարիւրէն աւելի սրտոտ և խիզախ ամբոխի մի դէմ :

Շատ չանցաւ, դրան դէմ ուղղուած բուռն և անդուլ հարուածներուն՝ փայտի և երկաթի ճարճատիւն մի յաջորդեց. դուռը ծխնիներէն ելնելով քարայատակին վերայ ինկաւ ահագին շառաչմամբ :

Այս միջոցին տխուր լռութիւն մի յաջորդեց ժողովրդեան

յաղթական աղաղակին : Այն կատղած մարդիկն անշարժ կեցան խորտակեալ դրան առջև, և մէկը չկրցաւ համարձակիլ ոտքը պալատին սեմէն ներս դնել :

Ի՞նչ էր այս հրաշքին պատճառը :

Վասն զի յանկարծ փողոցին ծայրն Յօհաննէս տ'Ավիլա երեւան ելնելով՝ «Ի՞նչ կ'ընէք, գոչեր էր իւր լուրջ և ազդու ձայնիւն, ուր կ'երթաք անխոհեմներ, կեցէք :

Այս խօսքը բերնէ բերան ընթացեր, և Առաքելոյն անունը լսելուն պէս՝ ժողովրդեան մոլեգին ցասումը՝ Յաւիտենականին ձայնէն դադրած մրրկաբեր հովի պէս հանդարտելով, երկիւղած լռութեան փոխուեր էր : Ժողովուրդն խելոյն յիշեր էր որ Յօհաննէս տ'Ավիլա համբերութիւն պատուիրած և փոխարէն երկնից արքայութիւնը խոստացած էր իրենց :

Արդարև, Սպանիոյ քաջ և ազնուախոհ ժողովուրդը չէր ապստամբած խռովայուզութեամբ, անհանդարտ բաղձանքով կամ ունայն խրոխտութեամբ. ոչ. այլ հանդարտ և լուրջ էր. երկայնմտութիւն ու հեզութիւն կը տիրէր այն արի սրտերուն մէջ: Ժողովուրդը չարչարեալ առիւծի մի զայրոյթ ունեցած էր վայրկեան մի, և զինքն անդադար չարչարող ձեռքին դէմ ելած էր մռնչելով, բայց մէկ քաղցրամոք խօսք մի բաւական եղած էր զայն իւր ազնիւ և վեհ հնազանդութեանը դարձունելու, այն հնազանդութեան՝ որ իւր պարտականութիւնը ճանչող հզօր էակներուն յատկութիւնն է : Սպանիոյ ժողովուրդն անկեղծ քրիստոնեայ եղած է միշտ. և եթէ խաւարութիւնն ու հալածանքը զայն մոլեռանդ չընէին, թերևս Աւետարանի սուրբ հոգին կատարեալ երկիւղածութեամբ պահպանող ազգաց առաջինը կ'լինէր աշխարհի վերայ :

Սպանիացւոց այս բնաւորութիւնը՝ Թեթև քննութեամբ մի կրնայ հասկցուիլ: Իրենց բնաւորութեան հիմը վեհ պարզութիւն մ'է : Արդ՝ Աւետարանէն աւելի պարզ և միանգամայն վեհ ինչ կայ:

Յօհաննէս տ'Ավիլա դիւրութեամբ յառաջ գնաց այն անթափանցելի ամբոխին մէջ. ամեն մարդ մէկ կողմ քաշուեցաւ անոր անցած ժամանակ :

«Որդեակներս, ըսաւ անոնց, ինչու կ'ապստամբիք. ինչ բարիք կրնաք յուսալ ապստամբութենէ :

— Հայր, ըսաւ մէկը, մեր մանկունքը խնամող Մարիամ Պուրկոնիացին բռնեցին:

— Աստուած զայն նորէն ձեզ կը դարձունէ, պատասխանեց սուրբը. միթէ ապստամբութեամբ կը յուսաք ազատել զայն:

Նոյն միջոցին մարդ մի կրօնաւորին ներկայացաւ, երկաթեայ մեծ լծակ մի ձեռքը, և ապստամբութեան գլուխներէն մէկը կը թուէր: Կրօնաւորն իսկոյն ճանչեց որ Մանօֆինան էր: «Ի՞նչ կ'ընես հոս, հարցուց սուրբը քաղցրութեամբ:

— Անմեղի մի վրէժն առնուլ կ'ուզէի, պատասխանեց Մանօֆինա առանց խռովելու: Կ'ուզէինք սպաննել Թշուառական Էնրիքէզը՝ զոր կառավարիչ դրեր են մեր վրայ:

— Պէտք չէ մարդ մեռցնել, ըսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա:

— Էնրիքէզի պէս արիկայ մի մեռցնելը զէն չունի, ըսաւ Մանօֆինա. բայց որովհետև ձեր սրբութիւնը չուզեր . . .

— Աստուած է չուզողը, որդեակներս. ձն, ետ քաշուեցէք և ձեր վրէժն Աստուծոյ յանձնեցէք»:

Քիչ մ'առաջ կատաղի զազան կտրած մարդիկն հեզ գառներու պէս հնազանդեցան: Եւ երբոր կը հեռանային այն տեղէն, հաւատաքննութեան զինուորներն ետևնուն իյնալով անոնց մէկ քանին բռնել ուզեցին:

«Ի՞նչ կ'ընէք, գոչեց սուրբը, առիւծը վեհանձնութիւն ընելուն համար պատժել կ'ուզէք: Ետ քաշուեցէք, զէնքի պէտք չունիք. ամեն մարդ հանդարտ է, չէք տեսներ»:

Զինուորները վայրկեան մի վարանելէ ետև ակամայ տեղի տուին այս կարգէ դուրս անձին ազդեցութեան:

Նոյն միջոցին Յովսէ ամբոխին մէջէն դուրս ելնելով՝ աչք ըրաւ Ակլուազիներուն, և ամենն ալ ստուերի պէս հեռացան:

Յօհաննէս տ'Ավիլա՝ թէև վերջին ծայր մարդասէր էր՝ դըժգոհ և կասկածոտ աչք մի ձգեց մեծ հաւատաքննչին սիրելւոյն վրայ:

Այն ժամանակները դեռ Դոմինիկեաններն ու Ֆրանչիսկեաններն իրարու հետ հաշտուած չէին (1). այլ սաստիկ թըշ-

(1) Այս երկու կրօնաւորական կարգերը կամ միաբանութիւնները վէճ ունէին իրարու հետ Ս. Աստուածածնի անարատ յղութեան վարդապետութեան վրայ: Դոմինիկեանք կը պնդէին և տակաւին մինչև ցայսօր կը պնդեն թէ Ս. Աստուածածնի յղութիւնն սկզբնական մեղքէն ազատ չէր. Ֆրանչիսկեանք ալ հակառա-

նամի էին մէկմէկու. Յօհաննէս տ'Ավիլա ալ՝ իւր սրբութեանը հակառակ՝ չկրցաւ ինքզինք արգիլել ակամայ խորշումէ մի՝ զոր զգաց նորատի Դոմինիկեանը տեսնելով:

Բայց Յովսէ հանդարտ և վստահ դէմքով անոր մօտեցաւ:

«Հայր, ըսաւ, ձեր փնտռածն ապահով վիճակի մէջ է»:

Յօհաննէս տ'Ավիլա դողաց: Կը կարծէր որ Տոլորէզ հաւատաքննութեան ձեռքն ինկած էր:

«Հայր, կրկնեց Յովսէ քաղցրութեամբ անոր երեսը նայելով. չէք տեսներ երեսիս վրայ որ ճշմարիտը կ'ըսեմ ձեզ:

Ուրեմն ինձի յանձնեցէք այդ խեղճ աղջիկը, ըսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա. բաւական լացինք անոր վրայ, ես ու Էսթէվան»:

Ծարա չէր կրցած լուր մի տալ իրենց. վասն զի չէր ուզած Տոլորէզի ուր լինելը յայտնել:

«Վաղը, կէս գիշերին, ըսաւ Յովսէ, Էսքլանատի հրապարակն աղբիւրին քով ձեզ կ'սպասեմ. եկէք հոն զիս գտէք, ձեզ Տոլորէզի քով տանիմ:

— Բաւական է, ըսաւ առաքեալը տեսնելով որ Էսթէվան կը մօտենար. վաղ գիշեր աղբիւրին քով ձեզ կը գտնեմ»:

Յովսէ մեկնեցաւ գնաց, բայց քանի մի քայլ անդին ետև դարձաւ ու Էսթէվանի գեղեցիկ հասակը դիտելով՝ խոր հառաչք մ'արձակեց և երկու կաթիլ ջերմ արտասուք ցայտեցին աչքերէն:

Յօհաննէս տ'Ավիլա այս հանդիպման վրայ խօսք մի չըրաւ Էսթէվանին, և կ'ուզէր միայնակ երթալ ժամադրեալ տեղը, ուր թերևս որոգայթ մի կը կասկածէր:

Այն գիշերն ալ դարձեալ Էնրիքէզ հանգիստ ննջեց:

կը հաստատէին: Այս պատճառաւ Դոմինիկեանք սաստիկ թշնամի էին Ֆրանչիսկեանց, և եթէ ձեռքերնէն գար՝ զանոնք ամենքը հաւատաքննութեան բոցերուն կը մատնէին իբրև հերետիկոս. բայց պապական կղերին կամ մանաւանդ աստուածաբաններուն մէկ մասը Ֆրանչիսկեանց կողմն էին: Այս ծանր վէճը Տրիդենտոնի ժողովին մէջ ալ երկար յուզուեցաւ և չկրցաւ լուծուիլ. բայց վերջին ժամանակներս դոմինիկեանց կամ մանաւանդ հաւատաքննականաց զօրութիւնը կոտրած լինելով՝ Ֆրանչիսկեանք դատը վաստըկեցան, և ներկայ Պիոս Թ. Պապը՝ Ս. Աստուածածնի անարատ յղութեան վարդապետութիւնն ընդունելով ու վաւերացնելով՝ այս մասին համաձայնեցաւ Արևելեան եկեղեցւոյ հետ:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ՄԵԾ ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՉԻՆ ԲԺԺԱՆՔԸ

Հաւատաքննութեան պալատը մտնելուն պէս՝ Ցոլսէ մեծ հաւատաքննչին քով գնաց :

Պետրոս Արպուէզ մինակ էր իւր սենեկին մէջ. բայց դուրսը պահապանները կրկնապատկեալ էին. վասն զի աղմուկին շշուկը՝ որ հազիւ հոն հասած էր, այն աստիճան զարհուրեցուցած էր զայն, որ ամեն վայրկեան կը կարծէր թէ մարդասպաններ եկած իւր բնակարանին դուռը կը բռնաբարեն : Պետրոս Արպուէզ վատ էր բորենիի պէս, որ ցերեկին լոյսէն կը փախչի և շաղղակերութեամբ կապրի :

Սատափով դրուագեալ եբենոսէ փոքր սեղանի մ'առջև նստած, որ արուեստից վերածնութեան ժամանակին ընտիր մէկ գործն էր, Պետրոս Արպուէզ, գլուխն երկու ձեռքերուն վերայ դրած՝ խորին ուշադրութեամբ տարօրինակ զարդանիւթ մի կը դիտէր :

Այն էր միեղջերուի ժանիք կամ վրիժակ մի ոսկի պատեանի մէջ առնուած, որ Սպանիոյ հաւատաքննութեան հիմնադիր Թովմաս Թորքուէմատային էր, այն վայրագ կրօնաւորին, որուն անգթութիւնն այն աստիճան չափն անցուց, որ նոյն իսկ Աղէքսանդր Պորկիա պապը սարսափեցաւ : Այս մասունքը՝ որ չգիտցուիր ինչպէս Պետրոս Արպուէզի ձեռքն անցած էր, ամեն տեսակ թոյներն յայտնելու և անոնց ազդեցութիւնը կոտրելու զօրութիւն ունէր կ'ըսէին :

Պետրոս Արպուէզ այնչափ նմանած էր Թորքուէմատայի խժդժութեանը, որ անոր սնապաշտ խոհեմութեանն ալ նմանող եղած էր : Այն միեղջերուի վրիժակն իւր սենեկէն դուրս չէր ելած երբեք :

Երբոր Ցոլսէ ներս մտաւ, հաւատաքննիչը գլուխը վեր առաւ :

«Է՛, ինչ լուր ունիս, Ցոլսէ :

— Յաղթութիւն, Մօնսինեօր, ձեր լրտես զինուորներն սքանչելի կերպով գործ տեսան, և անպիտան խաժամուժն իսկոյն ցիրուցան եղաւ :

— Օրհնեա՜լ է Աստուած, գոչեց հաւատաքննիչը : Մեր խեղճ Էնրիքէզին բան մ'եղա՞ւ :

— Ոչինչ, Մօնսինեօր, միայն իւր պալատին դուռը կոտրեցին. բայց հիմա Էնրիքէզ կատարեալ ապահովութեան մէջ է՝ ինչպէս Ձեր բարձրութիւնը :

— Ուրեմն հաւատաքննական պալատին վերայ գալու միտք չունէին :

— Ամենեւին, Մօնսինեօր. ով կրնայ համարձակիլ Սեւիլլի մեծ հաւատաքննիչին դէմ ելնել :

— Ըսել է որ վտանգէ բնաւ երկիւղ չունիմ, այնպէս չէ, Ցոլսէ. այնպիսի յանդգնութիւն մի չեն կրնար ընել: Թերեւս լաւ չեղաւ Էնրիքէզը Սեւիլլի կառավարիչ ընելս. այդ մարդը զօրեղ ու կորուկ չէ, Ցոլսէ :

— Ձեր կարծածին չափ չէ, Մօնսինեօր :

— Բայց ոչինչ մարդ մ'է, տգէտ և բիրտ :

— Ի՞նչ վնաս ունի, Մօնսինեօր, ձեզի հաւատարիմ և անձնուէր է. հաւատացէք ինձ, որ քաղաքապետի պատմուճանն անկէց աւելի չափով յարմարէր ուրիշի մ'ալ :

— Ժողովուրդը Մանուէլ Արկօզօէն զոհ էր, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ : Այն մարդը մեղապարտ ներողամտութիւն մ'ունէր հերետիկոսաց և գաղջ քրիստոնէից վերայ, այս պատճառաւ ամենն ալ զինքը կը սիրէին :

— Անա ատոր համար ոտք կելնեն Էնրիքէզի դէմ, Մօնսինեօր : Այս քանիս առաջքն առնելու մէկ հատիկ միջոց մի կայ, այն է խստութիւնն աւելցընել :

— Այո, պէտք է որ այդ ապստամբութիւնները վերջանան. պէտք է որ Սպանիոյ հաւատաքննութիւնն իւր իշխանութիւնը բոլոր աշխարհի վերայ տարածէ, և մինչև իսկ պապերուն իշխանութենէն վեր բարձրանայ : Պէտք է որ հերետիկոսութեան բոյնը բնաջինջ լինի երկրագունտին երեսէն:

— Եւ բոլոր երկրագունտն հաւատաքննութեան ձեռքն անցնի, յաւելցուց Ցոլսէ, կէս մի լրջութեամբ, կէս մ'ալ հեգնելով:

— Պէտք է որ, շարունակեց հաւատաքննիչը, հերետիկոսաց մոխիրն երկիրը պարարտացընէ և հեշտալի ընէ մեզ համար. վասն զի թէ այս աշխարհի և թէ երկնից բարիքն ու երջանկութիւններն իրաւամբ ճշմարիտ կաթոլիկներուն կը վերաբերին. նոքա միայն արժանի են վայելելու : Ասոր համար յարատև ջանք և փրկաւէտ խստութիւններ պէտք են :

— Մօնսինեօր, հաւատաքննութիւնն որչափ առաւել հերետիկոսներ ու զէշ կաթոլիկներ խողխողէ, այնչափ առաւել կը մեծնայ ու կը զօրանայ :

Անշուշտ, ըսաւ հաւատաքննիչը զազանական ժպիտով. ուստի ես ալ պէտք եղածն հոգացեր եմ, Ցոլսէ. յառաջիկայ խարուկահանդէսին համար հարիւր տասնևութի չափ զոհ պիտի ունենանք : Ըսել է վերջին անգամինէն յիսուն աւելի, Մօնսինեօր :

— Սէվիլի նախորդ կառավարիչն ինչ պիտի ընէր», յարեց Ցոլսէ անհոգ կերպով :

— « Իբրև լուտերական հերետիկոս պիտի դատեմ, գոչեց հաւատաքննիչը՝ Տոլրէզի համար ըրած ապարդիւն փորձերուն յիշատակէն գրգռեալ :

Ինչպէս որ կը տեսնուի, Ցոլսէ ճարտարութեամբ Պետրոս Արպուէզի կիրքը կը շողմէր : Կը տեսնուի նաև որ հաւատաքննութեան շարժառիթը մի միայն կրօնական մոլեռանդութիւնը չէր, ինչպէս որ ըսողներ եղան : Իւր ծայրայեղ և ճակատագրի պէս անլուր անգթութիւնը՝ կաթոլիկութեան փառացը համար չափազանց և կոյր նախանձայուզութեան մ'արգասիք չէր. այլ ուրիշ շարժառիթ մ'ունէր անշուշտ: Կրօնի շահն երկրորդական էր, կամ մանաւանդ կրօնքը դիմակ կամ պատրուակ մ'էր հաւատաքննչաց անսանձ փառամոլութեանն ու ընչաքաղցութեանը :

Բացարձակ մոլեռանդութիւնը, կոյր հաւատքը, տխմարներու կամ ապուշ միտքերու քով գտնուելուն ներելի է հաւատալ. բայց հաւատաքննիչք ոչ յիմար էին և ոչ ապուշ. այլ միայն տիրապետել կամ թագաւորել կուզէին. և իրենց խորամանգ քաղաքագիտութեամբ հասկցած էին որ միակ անխորտակելի թագն՝ Աստուածամարդոյն փշեղէն թագն էր. անոր համար իրենց բռնաւորական թագաւորութիւնն ա-

նով պատսպարած էին. անոր համար Քրիստոսի սուրբ անունը փոխան մ'ընելով՝ իրենց անօրէնութեանցն ալ երաշխաւոր ըրած էին :

« Ժամանակ է, շարունակեց Պետրոս Արպուէզ, մեր սուրբ հիմնադրին Թովմաս Թորքուէմատայի մեզ աւանդած ժառանգութիւնը ձեռք բերելու » :

Այս միջոցին հաւատաքննիչը տեսաւ որ Ցոլսէ տղու մի պէս կը խաղար սեղանին վերայ դրուած միեղջերուի վրիժակին հետ :

« Մի դպչիր ատոր, որդեակ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ կամաց մի ձեռքէն քաշելով զայն. այդ վրիժակն անգին մասունք մ'է որ գերերջանիկ Թորքուէմատայի կեանքը միշտ պահպանեց, և հիմա ալ իմս կը պահպանէ :

— Ի՞նչպէս ձեր ձեռքն անցած է այդ չքնաղագիւտ մասունքը, Մօնսինեօր :

— Ժառանգութեամբ, վասն զի ես մօրս կողմէն անուղղակի գծիւ նոյն առաջին մեծ հաւատաքննչին ազգատոհմէն սերեալ եմ : »

Ցոլսէ լռեց և իսկոյն վրիժակն իւր տեղը դրաւ : Նորատի կրօնաւորը թէպէտ դիւրահաւան չէր այնպիսի բաներու, բայց թեթև նանրահաւատութենէ մ'ալ ազատ չէր բոլորովին: Արաբացի եռանդուն երևակայութեան մնացորդ մի կար վերան՝ որ բժժանքի մի զօրութեան հաւատք ընծայելու կը թելադրէր զինքը :

« Ցոլսէ, ըսաւ հաւատաքննիչը, որովհետև հիմա Սէվիլի մէջ ամեն բան խաղաղ է, թեթև ճաշ մ'ընենք քեզի հետ և Լաքրիմա Քրիսթիի պատուական գինի մի խմենք, զոր Պապին նուիրակը ղրկած է ինձ :

— Նօթի չեմ, ըսաւ Ցոլսէ անհոգութեամբ :

— Հոգ չէ, որդեակ, այն ազնիւ գինին ախորժակդ կը բանայ: Զարկ զանգակը և ըսէ որ ուտելիք և գինի բերեն մեզ : »

Ցոլսէ ժամանակ չունեցաւ հաւատաքննչին հրամանը կատարելու. վասն զի յանկարծ ընտանի մի ներս մտնելով նամակ մի տուաւ Նորին բարձրութեան :

— Ուսկից է այս, հարցուց Պետրոս Արպուէզ :

— Մէկիկի կառավարիչը կը դրկէ, պատասխանեց ընտանին:

Պետրոս Արպուէզ նամակին կնիքը խզեց և շուտով կարդաց :

« Մօնսինեօր , կ'ըսէր Էնրիքէզ , Կարմելեանց աբբասուհին ծանր հիւանդ լինելով՝ զինքը խոստովանցնելոյ համար Ֆրանչիսկեան կրօնաւոր մ'ուզեր է : Այս բանը պարտք համարեցայ Ձեր բարձրութեան ծանուցանել: Ֆրանչիսկեանն այս իրիկուն Կարմելեանց վանքը պիտի երթայ , վասն զի կերևի որ հարկն առիպողական է: Առ այժմ այսչափ մի կրցայ իմանալ: Նամակս երկու ժամէ ի վեր գրուած է, բայց չկրցայ շուտով Ձեր բարձրութեան դրկել՝ քաղաքիս մէջ ծագած աղմուկին պատճառաւ՝ որ կենացս վտանգ կ'սպառնար :

— Խեղճ Էնրիքէզ, գոչեց հաւատաքննիչը, որուն դէմքը՝ նամակը կարդացած ժամանակ սաստիկ զայրոյթ յայտնած էր, որչափ փոյթեռանդ է ինձ ծառայելոյ համար :

— Ահա կը տեսնէք, Մօնսինեօր, ըսաւ Յովսէ առանց խնդիրը գիտնալու:

— Քրիստոս վկայ, ըսաւ Արպուէզ. այդ կինը խիստ յանդուգն է: Թշուառ Ֆրանչիսկեան մի կանչել տալ , երբոր ես եմ իւր խոստովանահայրը. պէտք էր որ ինէ զատ ուրիշի դիմէր: Այո, կը հասկնամ, ըսաւ ցած ձայնիւ , մեռնելէ կը վախնայ, և թերևս . . . բայց դեռ ժամանակ կայ . . . . : Այդ յիմար կինը կրնայ զիս բերան տալ, պէտք է որ հիմա երթամ զինքը տեսնեմ:

— Է՛, ով կայ հոն, գոչեց իր ընտանիներուն, դեսպակս շուտով պատրաստեցէք, դուրս պիտի ելնեմ: »

Յետոյ, դարձաւ Յովսէփ՝ որ ընդունայն կը ջանար Պետրոս Արպուէզի սրտին մէջ անցածը գուշակել:

« Յովսէ, ըսաւ, կարևոր գործ մի զիս կը կոչէ : Կարմելեանց աբբասուհին մահամերձ վիճակի մէջ է և կրօնից օգնութիւնները կը խնդրէ ինձմէ : Քեզ հոս կը թողում: »

Պետրոս Արպուէզ՝ շուտով սենեկէն դուրս ելաւ, պալատին մարմարեայ սանդուղքէն վար իջաւ, դեսպակը նստաւ գնաց :

Վանքին դրանը մօտ հասած ժամանակ տեսաւ որ Ֆրանչիսկեան մի դռնէն դուրս ելաւ ու դէպ իւր կողմը կուգար:

Երբոր իրարու մօտ հասան, Պետրոս Արպուէզ հետաքրքիր աչօք Ֆրանչիսկեանին դէմքը դիտեց, և որչափ որ մութ ալ էր՝ երկուքն ալ կրցին զիրար ճանչել:

«Ի՞նչ գործ ունիք հոս, հարցուց խստութեամբ Պետրոս Արպուէզ :

— Հոգի փրկելու եկայ» պատասխանեց Ֆրանչիսկեանը , որ Յօհաննէս տ'Ավիլա էր:

Հաւատաքննիչը դժնեայ նայուածք մի ձգեց նորա վերայ և վանքին դռնէն ներս մտաւ :

Երբոր աբբասուհւոյն մահճին քով հասաւ , Ֆրանչէսքա տէ Լէրմ՝ Առաքելոյն քաղցր խօսքերէն քաջալերուած՝ վայրկեան մի հանդարտութիւն վայելել կը թուէր: Թէպէտ ծանր հիւանդ չէր, բայց այն զգայակիր և կրօտլի կինն յանկարծ հիւանդանալով և ուժէ իյնալով՝ մեռնելէ երկիւղ և իւր ապականեալ կեանքէն սոսկում զգացած էր :

Չկրնալով ինքզինք իւր յանցանաց համախոհին հաւատալ, որուն բռնութենէն կը վախնար, Յօհաննէս տ'Ավիլան բերել տուած էր, որոյ սրբութիւնն անսահման վստահութիւն կազդէր իրեն. և անկեղծ խոստովանութեան մի մէջ՝ թշուառ կինն իւր հոգին չարչարող խղճի խայթերը ճշմարտութեան առաքելոյն սրտին մէջ թափած էր :

Ո՜հ, որչափ դառն արտասուք թափեց արդեօք այն սրբակրօն քահանայն Քրիստոսի եկեղեցւոյն մէջ գործուած ամբարիշտ պղծութեանց վերայ, լսելով տագնապահար և կսկծալէզ հոգւոյ մի խոստովանութիւնքն՝ որ Կարմելեանց զառոզ աբբասուհւոյն շրթունքէն դուրս կը հոսէին:

Հիւանդութիւնն ընկճած էր այն ամենի բնաւորութիւնը, և խղճի խայթը՝ որ շատ մեղք գործողներուն վերջին առաքինութիւնն է, զղջումի բերած էր զայն: Հակառակ այն նենգամէտ թելադրութեանց և ստութեանց զորս Պետրոս Արպուէզ գործածած էր համոզելու համար թէ ըրածը մեղք չէր, Ֆրանչէսքա երբէք չէր համոզուած, ուստի և զխտութեամբ մեղանչած էր :

« Տիկին, ըսաւ հաւատաքննիչն երբոր մինակ մնաց հիւանդին հետ, ինչու համար ինձմէ ուրիշ խոստովանահայր ուզեցիր:

Ֆրանչէսքա՝ Պետրոս Արպուէզի ձայնը լսելուն պէս՝ անոր

դարձաւ և երկար նայուածքով մի վերջին ի վար զայն չափելէ ետև՝ արհամարհանաց և հեգնութեան նշան մ'ըրաւ շրթունքովը :

«Չէ՞ք գիտեր, քոյր իմ, թէ ես իշխանութիւն ունիմ ձեզ քաւելու, յարեց Պետրոս Արպուէզ քաղցրիկ ձայնիւ :

— Ոճիրներն արձակելէ առաջ, պատասխանեց Ֆրանչէսքա տէ Լէրմ, գլուխնիդ մոխրով ծածկեցէք, Մօնսինեօր, զոռոզութիւննիդ փոշիին մէջ իջուցէք, և չոր գետնի վերայ ծունր դրած աղօթեցէք, որպէս զի Աստուած ների ձեր եղեռնագործութեանց : Ի՞նչ իրաւամբ ոճիրները քաւելոյ խօսք կ'ընէք, դուք որ այնչափ մեղք գործած էք:

— Խեղճ մոլորեալ հոգի, ըսաւ հաւատաքննիչը. միթէ մեր հոգևոր իրաւունքն ու իշխանութիւնները սահման կրնան ունենալ: Ո՞չ ապաքէն օծեալ Տեառն ենք. և կա՞յ աշխարհի մէջ բան մի որ մեր այս սուրբ յատկութիւնն աւրէ. մեր հոգևոր իշխանութիւնն այնչափ ընդարձակ է, որ ապաշխարողի մ'ինչ որ ալ հրամայեմք, մեզ հնազանդելովը մեղանչած չլինիր: Միթէ իշխանութիւն չունիմ հոգիները մեղաց կապերէն արձակելու: Քահանայ մի՝ որչափ և չար լինի, յարեց կեղծ խոնարհութեամբ, տակաւին Քրիստոսի երեսփոխանըն է. և դուք եկեղեցւոյ շահուցը դէմ գործեցիք Ֆրանչիսկեանց կարգէն կրօնաւորի մի խոստովանելով, որք մեր ոխերիմ թշնամին են :

— Այն կրօնաւորը սուրբ մ'է, Մօնսինեօր. նա զիս մխիթարեց և Աստուծոյ հետ հաշտեցուց: Թողէք զիս որ խաղաղութեամբ մեռնիմ, և հոգ մի ընէք հոգւոյս համար : »

Յետոյ անդին դառնալով Ֆրանչէսքա տէ Լէրմ՝ վերմակը գլուխը քաշեց.

Պետրոս Արպուէզ տեսաւ որ ապաշխարողին հոգին անկեղծութեամբ առ Աստուած դարձած, և իր անոր վերայ իշխանութիւնը վերջացած էր: Բայց իբրև ճարտար հաւատախոյզ՝ իր բարկութիւնը քաղցրութեան ու խոնարհութեան վերարկուով մ'սքօղելով, առանց դառնութեան և առանց դժգոհութիւն յայտնելոյ՝ դուրս ելաւ . և որովհետև հասկըցաւ որ Ֆրանչէսքայի հիւանդութիւնը մահաբեր չէր, միտքը դրաւ որ Յօհաննէս տ'Ավիլայի հետ միանգամ տեսնուիլն արգելու:

Ֆրանչէսքա տէ Լէրմի դարձն անողոքելի պատուհաս մ'եղած էր իրեն համար :

ԳԼՈՒԽ Ի.

ԺԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Յովսէփ ու Յօհաննէս տ'Ավիլայի մէջ եղած ժամադրութեան ժամանակը կը մօտենար:

Խաթէվան իրիկուան ճաշն ըրած էր Առաքելոյն հետ. և այս վերջինը՝ թէ և յոչ կամաց՝ չէր կրցած իր մտատանջութիւնը ծածկել, որ իր զուարթ՝ բայց սովորաբար խոկուն դէմքին անընտել էր :

Խաթէվան՝ արդէն իր սիրելոյն վհատակին վերայ անհանգիստ, կը վախնար որ Յօհաննէս տ'Ավիլա ցաւագին գաղտնիք մի կը պահէր իրմէ: Սակայն չէր համարձակած հարցընել, զուցէ այն մարդկային տկարութեամբ՝ որ դժբաղդութիւն մ'իմանալու մեզ հետաքրքիր և միանգամայն երկիւղած կ'ընէ :

Յօհաննէս տ'Ավիլա անսովոր լռութիւն մի կը պահէր .

Խաթէվան սրտատրոփ աչքով մ'անոր դէմքին ամենափոքր շարժմունքը կը դիտէր :

«Հա՛յր իմ, ըսաւ վերջապէս, բան մի չիմացա՞ք արդեօք Սէվիլի դժբաղդ կառավարչին վերայ . դատաստանը դեռ չսկսա՞ւ, և մեք բան մի չպիտի կրնանք ընել զայն ազատելոյ համար:

— Ոչ, ըսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա, Մանուէլ Արկօզօի դատաստանը դեռ սկսած չէ. և երբոր ժամանակը գայ, չէք գիտեր որ ձեզ կիմացընեմ: Մինչև այն ժամանակ դուք ձեզ ծածուկ և քաշուած պահեցէք: Չէք գիտեր որ հաւատաքըննութեան դէմ խիզախելն որչափ վտանգաւոր է ձեզ :

— Պիտի խիզախեմ՝ երբոր պէտք լինի , պատասխանեց Խաթէվան հանդարտ ձայնիւ :

— Ուրեմն բոլոր ուժդ կռուի օրին պահէ, պէտք կը լինի քեզ:

Միանգամայն Յօհաննէս տ'Ավիլա տեսնելով որ սեղանին վերայի ջրային ժամացուցին աւազը գրեթէ բոլորովին սպառած էր, անշշունչ դուրս ելաւ, ինչպէս որ շատ անգամ սովորութիւն ունէր:

Բայց Էսթէլան, թէ և այն օրը կարգէ դուրս բան մի չէր պատահած, կասկածի և սրտատանջութեան մէջ լինելով, Առաքեալը քանի մի քայլ հեռանալուն պէս, ինքն ալ դուրս ելաւ, տանը դուռը գոցեց, և մութին օգնութեամբ Յօհաննէս տ'Ավիլայի ետևէն գնաց հեռուէն՝ առանց տեսնուելոյ:

Երբոր մայր եկեղեցւոյ դէմի աղբիւրին քով հասան, Յօհաննէս տ'Ավիլա կանգ առաւ. Յովսէ հոն կ'սպասէր:

Աղբիւրին եզրը նստած, գլուխն իւր սպիտակ և նիհար ձեռքերուն մէկուն կրթնցուցած, նորատի Դոմինիկեանն աննկարագրելի շնորհք մ'ունէր այն տխուր դիրքին մէջ:

Թաւախիտ նարնջենիներով հովանաւորեալ այն ընդարձակ հրապարակին մէջ միայնակ նստած, ուր մարմարեայ մեծ աւազանի մի մէջ վազող ջուրին կարկաչէն զատ ուրիշ ձայն չէր լսուէր, Յովսէ խորունկ և գաղտնի խոկման մի անձնատուր եղած էր վայրկեան մի: Անշուշտ այն վայրկեաններէն մին էր, ուր մեր կենաց անցքերը՝ որք արդէն անցելոյն վերաբերեալ սին երազներ են, խումբ խումբ մեր առջև կը կանգնին իբրև կենդանի իրականութիւններ, կամ՝ տարտամ և շփոթ՝ հեռ զինտէ կը պարզին ու մեր աչաց առջևէն կանցնին՝ իբրև զուարթ կամ անեղ երևոյթներ, որոցմէ զզուելով աչքերնիս անոնց կը դարձունեմք. վասն զի ունայնութիւն միայն կը ներկայացնեն մարդուս անյագ հոգւոյն: Այն ժամանակ հր մարդը նոյն փորձերով իւր կեանքը վերստին սկսիլ կուզէ:

Յօհաննէս տ'Ավիլա՝ աղբիւրին մօտեցած ժամանակ՝ ձայն չէր հաներ. սակայն Յովսէ իմացաւ, և քարին վրայէն ելնելով դիմաւորեց զայն:

Անոնցմէ քանի մի քայլ անդին՝ Էսթէլան՝ նարնջենիներուն մէջ պահուըտելով՝ կամաց կամաց մօտերնին գնացած էր՝ առանց իմացուելու:

Մեծ եղաւ զարմանքն երբ տեսաւ որ Առաքեալը Դոմինիկեանի մի հետ կը խօսակցէր: Ուստի ուշադրութեամբ ականջ դրաւ:

«Հա՛յր, ըսաւ Յովսէ խոնարհելով Առաքելոյն առջև, չէի ուզեր այս աշխատութիւնը տալ ձեզ, բայց ձեր բնակարանն ալ չէի կրնար գալ առանց կասկածելի լինելոյ . . . հաւատաքննութեան. և այն ժամանակ չէի կրնար ծառայել ձեզ:

Յովսէ այնչափ անկեղծ կերպիւ կը խօսէր, այնչափ ազնուութիւն կար իւր ձայնին և մարմարիոնի պէս փայլող գեղեցիկ բայց դեղնած ճակտին վերայ, որ Յօհաննէս տ'Ավիլա Դոմինիկեանի վերաբերուէն զգացած կասկածը գրեթէ բոլորովին կորսնցուց: Այն երկու ընտիր հոգիներուն մէջ մագնիսական կայծը բորբոքած էր:

«Տօլորէզ ո՞ւր է, հարցուց Առաքեալն անհամբեր սրտիւ:

Տօլորէզի անունը տրուելուն վերայ թեթև խորշուն մի լսուեցաւ նարնջենեաց տերևներուն մէջ:

«Կը համարձակի՞ք հետս գալ, հարցուց նորատի Դոմինիկեանը քաղցր ձայնիւ:

—Ինչո՞ւ չպիտի համարձակիմ, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա, որոյ վեհ սիրտն անմատոյց էր երկիւղի. կուգամ ետևէդ, ըսաւ աներկիւղ ձայնիւ, առաջնորդէ, ինձ եղբա՛յր:

—Ո՛չ, հա՛յր իմ, եղբայր մի՛ կոչէք զիս, այլ որդի, ըսաւ Յովսէ շնորհալի կերպիւ ձեռուըներն իրար կցելով Առաքելոյն առջև. ձեր որդին՝ որ ձեր աղօթից կարօտ է . . .»:

Յօհաննէս տ'Ավիլայի սիրտը շարժեցաւ. Յովսէ աննկարագրելի զգացում մի կազդէր անոր. այն աններդդիմակ թովչութիւնը, զոր գեղեցիկ, ազնիւ և խանդակաթ էակները կազդեն:

«Հետս եկէք, հա՛յր իմ, ըսաւ նորատի Դոմինիկեանը ճանբայ ելնելով, երթալու տեղերնիս հեռու չէ:»

Արդարև քանի մի վայրկեան քալելով Ժուանայի բնակած արաբացի տան առջև հասան:

Յովսէ գրպանէն բանալի մի հանեց, դուռը բացաւ ու նախ ինք ներս մտաւ. բայց երբ Յօհաննէս տ'Ավիլա ալ ներս մտնելու վերայ էր, Էսթէլան՝ զոր չէր տեսած՝ վազեց քովը գնաց և աղերսական ձայնիւ մ'ըսաւ.

«Հա՛յր իմ, եթէ հոս վտանգի բան մի կայ, թողէք որ ես ալ մասնակից լինիմ, և թողէք որ ես ալ տեսնեմ զայն, որովհետև կը հաւատամ որ հոս պիտի գտնէք:

— Գիտէ կը յուսամ, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա. ես կը վախնայի որ սուտ կ'ելնէ և դու ալ ինձ պէս խաբուած կը լինիս, բայց որովհետև ամեն բան իմացած ես, դու ալ հետ եկուր :

Միանգամայն Յովսէի դառնալով՝ որ ներսը կ'սպասէր և գլուխը դուրս երկնցուցած էր տեսնելու համար թէ ինչ պատճառաւ ներս չէր մտներ.

— Առանց Էսթէվան որդւոյս ներս չպիտի գամ, ըսաւ Ալվարեզն :

— Էսթէվան, մրմռաց Յովսէ. այո, թող գայ, հայր, և տեսնէ զայն : »

Երբոր ներս մտան, Յովսէ խնամով դուռը գոցեց:

Տօրրէզ և Ժուանա վարի սրահը կ'սպասէին :

Տօրրէզ յառաջուց Յովսէէն իմացած լինելով, իր ազատարարին դէմ վազեց. բայց երբ Էսթէվան ալ տեսաւ, զոր չէր սպասեր, երեսին գոյնը նետեց և մարեցաւ ինկաւ:

«Տօրրէզ, ըսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա օրիորդին քով երթալով, պէտք է զօրաւոր լինիլ թէ ուրախութեան և թէ տրտմութեան մէջ: Այսպիսի գէշ ժամանակներն՝ ով որ ամեն հակառակ հովերէ կը ծռի, շուտով կը կոտրի ու կը տապալի: »

Ալվարեզին բաղցր ձայնէն Տօրրէզ ինքն իրեն եկաւ, և Յովսէի նայելով՝ աչքովը շնորհակալ եղաւ:

Յովսէ գլուխն անդին դարձուց, որպէս զի աչքէն ակամայ ցայտած արտօսրին կաթիլը չտեսնուէր:

Հոգւոյ ամենաբուռն զգացման շնորհուած այս առաջին յուզմունքէն ետև, Տօրրէզ ամաչեց որ ուրիշ ամեն ժամանակի պէս իր առաջին մտածութիւնը դժբաղդ հօրը վերայ չէր ուղղեր. ուստի տրտմութեամբ Յովսէի նայելով.

— Հայր Յովսէ, ըսաւ, հօրս դատաստանն երբ պիտի տեսնուի :

— Վաղուան հետևեալ օրը, պատասխանեց Յովսէ. վասն զի չէր ուզեր խաբել օրիորդը :

— Բայց գիտէք, հարցուց Յօհաննէս տ'Ավիլա. ես կը կարծէի թէ տակաւին քանի մ'օր կայ:

— Վաղուան միւս օրը պիտի լինի, պատասխանեց Յովսէ. մեծ հաւատաքննիչէն իմացած եմ, որ ինձմէ բան չպահեր:

— Ուրեմն, գոչեց Տօրրէզ անձնկութեամբ, ինչ ընել պէտք է հիմա հայրս ազատելու համար: Դեռ բան մը չենք ըրած:

— Որովհետև ընելիք չկար, պատասխանեց Դոմինիկեանը:

— Հիմա ալ, հարցուց օրիորդը: — Հիմա, վկաներ գտնելու պիտի աշխատինք. վասն զի ասկէ զատ հնարք չկայ զայն ազատելու : »

Տօրրէզ պատասխան չտուաւ, բայց վայրկեան մ'ինքնիրեն խորհելով որոշում մ'ընել թուեցաւ. յետոյ Յօհաննէս տ'Ավիլայի դառնալով. «Հայր իմ, դուք վկայութիւն կընէք անոր համար, այնպէս չէ.

— Անշուշտ, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա. դուն մի հոգ ըներ այդ բանին համար, այլ կրցածիդ չափ հանդարտ եղիր, վասն զի իւրաքանչիւրս ալ արիութեան պէտք ունիմք. Թող ուրեմն որ բարեկամներդ ազատութեամբ աշխատին, և մի տրտմեցներ զանոնք քու վշտակրութեամբդ : »

Նոյն միջոցին, երբ որ Տօրրէզ իր բոլոր ուշադրութիւնն Ալվարեզին խօսքերուն դարձուցած էր, Յովսէ պարտէզը մտաւ որպէս թէ ծաղիկները դիտելու համար, և աչք ըրաւ Էսթէվանին, որ ետևէն գնաց:

Երբոր խօսակցութիւննին չլսուելու չափ հեռացան.

«Տոն Էսթէվան, ըսաւ Յովսէ, Մէքսիքի նախորդ կառավարիչը չպիտի կրնամք երբէք վկայութեամբ ազատել, ուրեմն ուրիշ աւելի զօրաւոր միջոց մը փնտռենք:

— Էսթէվան իր բուն միտքն իրեն լաւ ծանօթ չեղող անձի մը յայտնելը խոհեմութիւն չհամարելով՝ «ես ուրիշ միջոց չեմ ճանչեր» ըսաւ զգուշութեամբ:

— Սակայն եթէ այս միջոցն ի դերև ելնէ՝ ինչ ընենք, հարցուց Յովսէ տատամսութեամբ :

— Աստուծոյ արդարութեան վերայ կը դնեմ յոյսս» պատասխանեց Էսթէվան.

Յովսէ ժպտեցաւ, և երիտասարդին ձեռքը բռնելով սեղմեց:

«Տոն Էսթէվան, ըսաւ, կը տեսնեմ որ վստահութիւն չունիք վրաս. այդ անվստահութեան արժանի լինելիք ինչ ըրած եմ: Օր մը ճամբան ձեր նշանածին պատահեցայ, որ շուարած հաւատաքննչին պալատը կը դիմէր հօրն ազատութիւնը հայցելու համար. զինքն յայտնի մահուանէ, և որ աւելին է՝

թերեւս նախատինքէ ազատեցի. բերի տունս պահեցի պատսպարեցի եւ պաշտպանեցի քրոջ մի պէս: Հիմայ կուզեմ իւր հայրն ազատել: Ասկէց աւելի ինչ կրնամ ընել ձեր վստահութիւնը գրաւելոյ համար. ինչու կը կասկածիք ինձմէ:

Դոմինիկեան էք, պատասխանեց Էսթէվան անկեղծութեամբ:

— Զգեստը կը կրեմ, պատասխանեց Յովսէ:

— Կ'ընդունիմ, ըսաւ Էսթէվան, որ ձեր ամեն բանը վստահութիւն կազդէ. ձեր դէմքն անկեղծութիւն կը շնչէ եւ խօսքերնիդ ալ ճշմարտութեան տիպ մ'ունին. բայց յանցանքն իմս է եթէ այսօրուան օրս Սպանիոյ մէջ մէկ մարդ մ'իւր ամենամտերիմ բարեկամէն անգամ պէտք է կասկածի:

— Յոհաննէս տ'Ավիլա վստահութիւն ունի վերաս, պատասխանեց Յովսէ պարզապէս:

— Ես ալ ունիմ, ըսաւ Էսթէվան ձեռքն անոր երկնցնելով:

— Ուրեմն ցոյց տուէք ինձ ձեր վստահութիւնը, Տէր Էսթէվան. անկեղծութեամբ պատասխան տուէք ինձ, եթէ Սէվիլի կառավարիչը չկրնար վկայութեամբ ազատել, ինչ միջոց գործածել կուզէք:

— Չեմ գիտեր» պատասխանեց Էսթէվան վարանելով:

Յովսէ հասկցաւ որ մտքին մէջ դիտաւորութիւն մի կար, զոր չէր համարձակած յայտնել:

« Ժողովուրդն ոտք հանել, կառավարիչն յափշտակել խաբուկացոյին ժամանակ . . . եւ մեծ հաւատաքննիչն սպաննել, ըսաւ Յովսէ կիրքով:

Էսթէվան կասկածոտ աչքով մ'անոր երեսը նայեցաւ:

Յովսէ հասկցաւ որ ուղիղ զարկեր էր Էսթէվանի ծածուկ դիտաւորութեանը:

« Այդ միջոցն յուսահատական կէտի մի մէջ միայն կրնայ ի գործ դրուիլ» պատասխանեց Էսթէվան, բայց իւր դէմքին այլայլութիւնը կերպով մի սուտ կը հանէր իւր խօսքերուն խոհեմութիւնը:

Յովսէ հասկցած էր նորա միտքը. ուստի առանց այլ եւս սպասելոյ՝ խօսքը կարճ կապեց, եւ առաւ ներս տարաւ զայն՝ մեղմ եւ անկեղծ ձայնիւ մ'ըսելով՝

« Տէր Էսթէվան, ինչ որ ալ պատահի՝ պատրաստ եմ մինչեւ ցմահ քեզ օգնել:

— Շնորհակալ եմ, հայր Յովսէ, պատասխանեց Էսթէվան, բայց բարեկամները փորձութեան մէջ կը հասկցուին:

— Փորձութիւնը պիտի գայ, ըսաւ Յովսէ տխրութեամբ: Ո՛ Էսթէվան, ինձմէ աւելի հաւատարիմ բարեկամ չունիս. եւ այս կռուին մէջ թերեւս ես կեանքս պիտի տամ . . . այն ժամանակ պիտի հաւատաս» յարեց քաղցրութեամբ:

Այս խօսքին վերայ Էսթէվան յուզեցաւ, սարսեցաւ. թերեւս իւր մտքին խորհուրդը պիտի յայտնէր եւ ինքզինք հաւատար այն տարօրինակ մարդուն՝ որ զինքը կը զարմացնէր ու կը թովէր. բայց նոյն միջոցին փողոցին դուռը զարնուեցաւ:

« Մատնուեցանք» ըսաւ մտքէն Էսթէվան:

Յոհաննէս տ'Ավիլա Յովսէի նայեցաւ՝ դէմքէն բան մի գուշակելոյ համար. բայց ոչ ովսէ եւ ոչ Տոլորէզ ամենեւին չխռովեցան: Ժուանա գնաց դուռը բացաւ:

Բօրօն էր, որ ամեն գիշեր նոյն ժամուն կուգար Յովսէի հրամանները առնելու եւ առջի իրիկուան հրամաններուն ալ հաշիւը տալ:

Զայն տեսնելնուն պէս՝ սիրտերն հանդարտեցան:

« Նոր ինչ կայ, բարի Բօրօ, հարցուց նորատի դոմինիկեանը:

— Վերապատուելի հայր, պատասխանեց ալկուազիլը վարանելով, Սէվիլի կառավարիչը . . . :

— Երկու օրէն հաւատաքննութեան ատեանին առջեւ պիտի ելնէ, ըսաւ Յովսէ, գիտեմ. ուրիշ ինչ կայ:

— Անոր բանտին դուռը պահապան պիտի լինիմ, ըսաւ Բօրօ:

— Ուրեմն գաշնց Տոլորէզ, կրնար . . .

— Մինակ չպիտի լինիմ, պատասխանեց Բօրօ հասկընալով նորա միտքը:

— Ուրեմն, ըսաւ ինքնիրեն Տոլորէզ, քանի որ ուրիշները չպիտի կրնան բան մ'ընել, ինծի միայն կրնայ զայն ազատել:

Յոհաննէս տ'Ավիլա ոտք ելաւ երթալոյ համար:

« Տոլորէզ, ըսաւ Էսթէվան կամացուկ մը, կամ կը մեռնիմ կամ հայրդ կազատեմ:

— Օրհնեալ լինիս, Էսթէվան, պատասխանեց Տոլորէզ:

— Աղջիկս, ըսաւ Յոհաննէս տ'Ավիլա, խոհեմութեամբ

վարուէ, վասն եղիր բարեկամներուդ վերայ, և բնաւ դուրս մի՛ ելներ որ և է պատճառաւ : »

Տոլորէզ առջևը նայեցաւ առանց պատասխանելոյ. վասն զի չէր ուզեր ոչ խօսք տալ՝ և ոչ սուտ խօսիլ : Աչքն Էսթէվանի աչքէն չզատուեցաւ մինչև որ տանը դուռը գոցուեցաւ :

Էսթէվան Յովսէ և Առաքեալն ի միասին հեռացան :

Յովսէ նոցա հետ գնաց մինչև Թրիանայի կամուրջը. հոն բաժնուեցաւ :

Բօրօ ալ նոցա ետեւէն գնացած էր հեռուէն :

Յովսէ ետ դարձաւ ու ալկուազիլին քով երթալով .

« Բօրօ, ըսաւ, խնամով դիտէ Տոն Էսթէվան Վարկասի ամեն գործերը, և ինչ որ ընէ, ուր որ երթայ, և որու հետ որ տեսնուի, իսկոյն եկու իմացու ինծ :

— Վերապատուելի հայր . . . պատասխանեց Բօրօ վարանելով. անշուշտ իւր օգտին համար է որ այդպէս կուզէք. վասն զի Առաքելոյն սիրելի բարեկամն ու պաշտպանեալն է :

— Անհոգ եղիր, Բօրօ, ես մէկու մի զէշութիւն ըրած ունիմ երբէք, բնէ :

— Օ՛, հրեշտակի սիրտ ունիք, վերապատուելի հայր, ըսաւ ալկուազիլը. ինչ որ ինծ հրամայէք, պատրաստ եմ հաւատարմութեամբ կատարել :

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ՏԷՍԲԷՆԱԲԷՐՈՍԻ ԳԱԳԱԹԸ

Արևը նոր ծագած էր. իւր առաջին կարմրաշէկ ճառագայթներն երփներանգ ցոլացմամբ կը շողշողեցնէին Սիէրա-Մօրէնա լերան կատարները ծածկող թեթև մշուշը. կարծես թէ ճերմակ շղարշէ քօղի մի վերայ անհամար ոսկի զանակներ (փուլ) ցանուած էին :

Երկու ճանապարհորդ ծանր ծանր կերթային լերանց կողերուն վերայ բացուած նեղ ճամբէ մի, ուր հազիւ ուղտ մի կրնար քալել, և մէկ կողմն ալ յաճախ ահագին վիհեր կային՝ որոց խորութիւնը գլխու պտոյտ կը պատճառէր: Տեղ տեղ փոխտ ու խեղաթիւր եղևիններ իրենց տխուր կանաչութիւնն ապառաժներուն կրանիթեան գոյներուն հետ կը խառնէին, կամ՝ տարօրինակ հակադրութեամբ՝ վայրի վարդենի մ՚իւր ծաղկալից ոստերը կը տարածէր այն անդնդախոր գահավէժներուն ափափայ զառիվայրին վերայ: Երկու ճանապարհորդները սոյն միջոցին Սիէրա-Մօրէնա լերան ամենէն բարձր գագաթանց մէկուն վերայ հասած էին:

Երեսնին դէպ արևելք դարձուցած լինելով, արևն ուղղակի ճակատնուն զարկած էր :

Աւելի հասակաւորն երեսուն տարեկանէն աւելի չկար. բայց ճակատն այնչափ լուրջ էր, այնպիսի քաղցր խստակրօնութեամբ տպաւորեալ էր, որ տեսնողը քառասունն անցած կը կարծէր: Բայց երբոր ուշադրութեամբ նայուէր իրեն, կը տեսնուէր, որ տքնութիւնները, աշխարհուրացութիւնն և մտածողութեան սովորութիւնք խորախոհութեան ու իմաստութեան յատուկ կնքով մի դրոշմած էին այն մարդուն դէմքը, որ Ֆրանչիսկեանի խոնարհ զգեստն հագած էր :

Միւս ճանապարհորդն աւելի երիտասարդ էր. հազիւ քսան տարու կար. և իւր ընկերին հետ որչափ նշանաւոր հակապատկեր մի կը ներկայացընէր, այնչափ կը մերձենային իրարու այն միակ մասամբ՝ որ միշտ մարդիկն իրարու կը յարէ, թէ և խիստ տարակարծիք և տարախոհ լինին. այսինքն երկուքն ալ միապէս անկեղծ և ուղիղ էին: Անկեց զատ, երկուքն ալ մի և նոյն կարծեաց տէր էին. և եթէ մէկուն միտումներն երբեմն միւսին միտմանց հակառակ կողմը հակէին, գոնէ երկուքն ալ մի և նոյն նպատակի կը ծառայէին :

Երբոր Տէսբէնաբէրոսի կատարը հասան, որ Քասթիլիա ու Անտալուզիա իրարմէ բաժնող Բօրտիլիէր լերան ամենէն բարձր և անմատոյց գագաթն է, հոն երկուքն ալ նըստան, որպէս զի յոգնութիւննին անցունեն և ապա այն տաժանելի ուղևորութիւնը շարունակեն :

Քանի մի վայրկեան հանգչելէ ետև, սկսան իրենց շուրջը դիտել փիլիսոփայական այն հետախոյզ աչօք, որ արարչագործութեան սքանչելեաց մէջ՝ պատճառն արդեանց մէջ կը փնտռէ միշտ, և Աստուծոյ գործերուն վերայ զմայլած ժամանակ՝ նոյն ինքն զԱստուած կը տեսնէ. մինչդեռ մեր հոգւոյն ըմբռնումները՝ որով միայն կրնամք հաղորդակցիլ մեր մտաց հետ՝ զօրաւոր և պայծառ կը լինին :

Իրենց ետևը, բուն Սիէրա-Մօրէնա լեռն իր խրոխտ և ձիւնապատ գագաթը տնկած էր :

Առջևնին տարածուած էին Մանչի խոպան դաշտերը. իսկ ձախ կողմէն՝ գեղատեսիլ Անտալուզիա՝ իր ձիթենեաց դաշտերը, կանանչագեղ այգիները և ծաղկաւէտ նարնջենիները կը պարզէր :

Աւելի հեռուն, աջ կողմը, Սիէրա-Նէվատա, Սիէրա-Էլվիրա և Ալբուքարքա լեռները կը շարունակէին այն անվերջ գօտին՝ որ ահագին կրանիթեայ պարսպի պէս երկու Գասթիլիաները պատած են :

Այս բարձր տեղէն երկու ճանապարհորդները բոլոր Սպանիոյ վերայ կը նայէին . . . և այն հարուստ ու գեղեցիկ երկիրը նկատած ժամանակնին՝ դառն խորհուրդ մի կը խառնէր իրենց զմայլման հետ . . . վասն զի այն գեղեցիկ ու բարեբեր դաշտերուն մէջ՝ անօրէն ու վայրագ իշխանութիւն մի կը յափշտակէր մարգոցմէ երկրի բարութեանց և իրենց իսկ անձին ազատ վայելքը. այն երջանկութիւնն՝ որ կենաց իրաւունքն է :

« Ահա մեր ուղևորութեան նպատակն, ըսաւ յանկարծ կրօնաւորն իր ձեռքը հորիզոնին այն կողմն երկնցնելով՝ ուր մարդկային միտքը միայն կրնար հասնիլ, վասն զի անեզր տարածութիւն մ՚էր :

— Տէր Աստուած, գոչեց տրտմութեամբ Նօրաթի աշխարհականը, բաւական շուտ պիտի կրնամք հասնիլ . . . և մանաւանդ պիտի կրնամք Թագաւորին սիրտը շարժել :

— Աներկիւղ եղիր, պատասխանեց կրօնաւորն. ինչու կը տագնապիք անտեղի բանի մի համար. յախուռն շտապը կը վնասէ միշտ ձեռնարկութեանց յաջողութեան. իսկ համբերութեամբ ամեն բանի կրնայ հասնիլ: Կենաց մեծ գաղտ-

նիքն է սպասել գիտնալ, և անտեղի ապագայով ներկայն չվրդովել: Հոգին կը յոգնի և կը թուլնայ յարաժամ երկիւղներով ու կանխազգած սրտատրոփութեամբ : Արի մարդն անյողդողդ սրտիւ կսպասէ ապագայ դէպքերու. և շատ անգամ իր քաջասրտութիւնն անզգայութիւն կը կարծուի :

— Ո՛, հայր իմ, ըսաւ երիտասարդը դառնութեամբ, քաջ կը տեսնեմ որ բնաւ հոգ մի ձեզ չվրդովեր. դուք երկրաւոր ուրախութիւններէ հրաժարելով՝ մարդկային թշուառութիւններէն ալ հրաժարած էք. դուք ձեր կրօնաւորական կարգին մէջ իբրև անապատի մի մէջ առանձնացած էք, և հասարակաց կենօք չապրելնուդ համար, նոցա վշտերն ալ չէք կրնար հասկընալ :

— Որդեակ, ըսաւ Ֆրանչիսկեանը քաղցրութեամբ, կը կարծես որ առաքինութիւնն եսութեան ու անզգայութեան պաշտօն մի լինի: Ո՞չ ապաքէն մոռնելս մարդկային թշուառութեանց խորը թափանցելոյ համար կամաւոր թշուառութիւն յանձն առած եմք : Վա՜յ անոր՝ որ քահանային պաշտօնն ուրիշ կերպ կը ճանչէ. վա՜յ անոր՝ որ աւետարանական իշխանութիւնն աշխարհային իշխանութեան կը դարձնէ և իր բուն կրից շահուն կը գործածէ՝ փոխանակ ամենուն բարեկեցութեանն ու մխիթարութեան գործածելոյ : Առաքելութիւնը բնաւ ուրիշ նպատակ չունի: Ով որ ուրիշ կերպիւ զայն կը գործածէ, իր պաշտօնին պարտականութիւնները չճանչեր: Ի՞նչպէս պէտք է լինի վերջապէս մեր կեանքը: Միշտ պատրաստ լինիլ մեր եղբարց համար արիւննիս թափելու, անոնց օգնելու, ձախորդութեանց մէջ զանոնք մխիթարելու, և լաւագոյն կեանք մի յուսացընելով ներկայն ամոքելու: Կը կարծես, որդեակ, որ մարդկային մեծ գերդաստանին երջանկութեան ինքզինք նուիրելոյ համար մասնաւոր գերդաստանի մի քաղցրութիւններէն հրաժարող մարդըն անձնասէր կամ վատ լինի: Ոչ, ոչ, մորէք մի՛ անցունէր. անձնուիրութիւնն այնպիսի առաքինութիւն մ՚է որ Աստուծմէ կուգայ. Աստուած միայն կուտայ անձնուիրութեան զօրութիւնը :

— Ո՛, հայր իմ, յարեց երիտասարդը. ներեցէք ինծ . ես ապաշնորհ և անիրաւ եմ. ամեն բան ձեզ կը պարտիմ

և սակայն կը նախատեմ ձեզ. վիշտը կը մոռցընէ խելքս: Դուք վսեմ բացառութիւն մ'էք: Բայց, ըսէք ինձ, ուր են առաքելոց յաջորդները: Ընդունայն փնտռեցի չորս կողմս: Համայն Սպանիոյ մէջ՝ որ կրօնաւորներով լի է, ուրիշ բան չեմ տեսներ, եթէ ոչ սորուկ մուրացկաններ և վատ կեղեքիչներ:

— Որդեակ, պատասխանեց Ֆրանչիսկեանը խիստ ձայնիւ, դու դեռ մանուկ ես. այդպէս բացարձակ կերպիւ դատելոյ համար դեռ բաւական փորձառութիւն չունիս: Կը ճանչեմ ես ալ քեզ հետ Սպանիոյ եկեղեցւոյն գեղծումները. ամեն օր կողբամ նոցա աղետաբեր արդեանց վերայ, բոլոր ուժովս կը մաքառիմ նոցա դէմ. բայց երբոր ես իմ խորս մտնելով Յաւիտենականին ոտից առջև կը խոնարհիմ, և իմ կոչումս, աղօթքներս ու ողբերս Անոր կը նուիրեմ, շատ անգամ տխուր բայց համբերատար ոգւով կըսեմ. «Թերեւս Աստուծոյ կամքն այսպէս է:»

— Ոչ, ոչ, այդ չկրնար լինիլ, գոչեց երիտասարդը կրքով. Աստուած բարերար և առատաձիր է. Աստուած՝ որոյ էութիւնը սէր է, կրնայ թողուլ որ իւր անունով հարստահարին մարդիկ, որոց իւր էութեան մէկ կայծը՝ այն է անմահ հոգի տուած է:

— Որդեակ, ըսաւ կրօնաւորը բաւական շփոթելով այս հարցումէն, բայց իւր անդորր հաւատքը չէր ներեր իրեն քննել այնպիսի խորին խորհուրդ մի՝ որ իւր խելքին հասողութենէն վեր էր. որդեակ իմ, Աստուած մարդս երջանկութեան համար ստեղծեց, և երջանկութիւնն ալ կատարելութեան մէջ է: Մեք անդադար այս միակ նպատակին կը ձգտիմք: Թերևս վշտակրութեամբ միայն կրնամք հասնիլ անոր. Թերևս յետագայ սերունդներն իրենց հայրերուն արեանն ու արտասուաց պէտք ունին, ինչպէս որ մեք Յիսուսի Քրիստոսի արեան պէտք ունեցանք. Թերևս նաև Աստուած՝ որ յաւիտենական արդարութեան աղբիւրն է՝ տառապելոց համար անիմանալի հատուցումներ պահած է մինչև անգամ ներկայ կենաց մէջ:

Հալածանաց ժամանակներ, մարդիկ՝ մարտիրոսութիւնն աչքի առջև ունենալով միշտ, առօրեայ կեանք մի կը վարեն.

երկրաւոր բարութեանց քիչ կը յարին. մտօք ապրելու կը վարժուին. և ժողովրդոց այն մեծ մտածութենէն երբեմն այն մեծամեծ հրահանգները կելնեն՝ որովք ազգերը կը վերանորոգին:

Ուրեմն դադրիմք տրտնջելէ. մաքառիմք անսասան արիութեամբ. ամենազօր և ամենաբարի էակի մի տնօրինութեանց կամաւորապէս հնազանդիլը գերագոյն մխիթարութիւններ կը բերէ իւր հետ, քանզի ոչ թէ կոյր ճակատագրի մի կը հնազանդիմք, այլ ամենիմաստ և սիրող Էի մի՝ որ բարին միշտ չարին քով կը դնէ, շատ անգամ ալ նոյն իսկ չարին մէջ կը դնէ՝ գերագոյն և երբեմն մեր սահմանաւոր խելքէն վեր յարմարակցութեամբք, որք միշտ իւր յաւիտենական կամօք նշանակուած նպատակի մի կառաջնորդեն:»

Նորատի աշխարհականը պատասխան չի տուաւ. այլ ուշադրութեամբ կը դիտէր այն գեղադէմ առոյգ և լուրջ անձը, որ մտաց և բաղդի ամենէն հազուագիւտ ձիրքերն ունեցած ժամանակ՝ աշխարհիս ունայն փառքերէն ու պատիւներէն հրաժարած էր, մի միայն մտային կենօք ապրելոյ և իւր ամենայն կարողութեամբ ընկերական երջանկութեան շէնքին աշխատելոյ համար. չէ թէ այն խախուտ ու վաղանցիկ երջանկութեան՝ որ ցնորական պատիր մտածութեանց վերայ հիմնեալ է, այլ այն առոյգ յաւիտենական և անախալ երջանկութեան, որ հակառակ ամեն ձախողութեանց, վշտաց և մահու՝ կը ծնանի այն մարդոց սրտին մէջ՝ որք մխիթարար հաւատոյ մի կը յարին եռանդով, և այս աշխարհիս մէջ իսկ՝ անդր քան զգերեզման կեանք մի կը վարեն:

Թէև երիտասարդը խիստ մաքուր և բարեպաշտ զգացումներով սնեալ էր, սպանիական և երիտասարդական արեան բնական եռանդն և այն ժամանակի ազնուականաց սովորական կեանքը զինուորական բուռն ձև մի տուած էին նորա կարծեաց և գաղափարաց յայտարարութեան, թէև բնական ախորժ մ'ունէր փիլիսոփայական մտածութեանց: Կրօնական և մարդասիրական բարձր խորհրդածութիւններն ըմբռնելու տրամադրութիւն ունէր, բայց տակաւին զուրկ էր այն համբերութենէն որ գիտէ հանդուրժել, և դիպաց բնական կարգէն առաջ չ'նետուիր երբէք: Իբրև ազնուական կրա-

րիմ, բարոյական կարգին մէջ խիզախ և անվեհեր մարտիկ մ'էր, որ իւր ուժին վերայ աներկիւղ՝ իւր ամեն Թշնամեաց վերայ մէկէն կը յարձակէր, և փոխանակ նոցա հետ մի առ մի կռուելոյ և երկար մաքառմամբ յաղԹուԹիւնն ապահովելոյ, շատ անգամ յաղԹուելոյ վտանգի մէջ կիյնայ իւր յախուռն յարձակմամբ :

Ասով Թերևս կրնայ մեկնուիլ փիլիսոփայ և ազատամիտ Սպանիոյ դարերէ ի վեր անդրլեռնեայ Սպանիոյ դէմ վարած կռիւներուն մէջ հանապազ յաղԹուիլը :

Քաջութիւն և յարատեւութիւն չպակսեցան խղճի ազատութեան պաշտպաններուն, այլ ողիական խոհեմութիւն, մարդոց և դիպաց վերայ կասկած և խորագիտութիւն պակսեցան: Անոնց ասպետները քաջութիւնն ունէին. յայտնի և մերկալանջ կը կռուէին խաւարածածուկ Թշնամեաց դէմ, որք ժողովրդեան տգիտութեանն ու մոլեռանդութեան հոյին ամրացած էին. այնպիսի Թշնամեաց դէմ, որք կռուի ժամանակ իրենք զիրենք չէին պաշտպաներ, այլ փոխարար իրենց հակառակորդն ետևէն կը զարնէին՝ երբոր ընդունայն կռուելով յոգնած լինէր։

Այս եղած է երկար ժամանակէ ի վեր Հռոմի սովորութիւնն. երբէք ղունդ առ ղունդ և ճակատ առ ճակատ չպատերազմիր. այլ նախաշաւիղ մրցումներ միայն կը ներկայացնէ միշտ իւր Թշնամւոյն, և կը Թողու զայն որ իւր զօրութիւնն սպառէ անհամար և անտեսանելի հակառակորդաց հետէ իյնալով, որք կը Թուի Թէ կը փախչին ու կը շատնան իւր ոտքին ներքև. և երբ զայն յոգնած ու սպառած կը տեսնէ, միահաղոյն ոտք կ'ելնէ մէկ մարդոյ պէս և յաղԹուԹեան ահաւոր աղաղակը կարձակէ, որ մինչև աշխարհի ծայրերը կը հնչէ:

« Ահա այս հինգ օր էր որ Սէվիլէն ելանք, բսաւ երիտասարդն, և դեռ որչափ ճանբայ ունիմք մինչև Մադրիտ :

— Գոնէ ութ աւուր ճանբայ, պատասխանեց Ֆրանչիսկեանը:

— Եւ այսչափ ժամանակի մէջ հաւատաքննական անգղն իւր որսը կը պատառէ, և Թերևս մեր ետ դառնալուն ամէն բան լմնցած կը լինի :

— Անհոգ եղիր, բսաւ կրօնաւորն, հաւատաքննուԹիւնն այնչափ արագ չքալեր. իւր զոհերը դահճին մատնելէ առաջ՝ նոցա արեան յետին կաԹիլը կը ծծէ . . . ծն, քալէ » բսաւ տեսնելով որ իրենց ուղեցոյցները կը մօտենային ջորիները բերելով, զորս ետ Թողուցած էին՝ լեռնէն վեր ոտքով ելնելոյ համար :

Երկու ճանապարհորդներն ոտք ելան, և լերան հիւսիսային զառիվայրին նեղ ճանբաներէն վար իջնելով՝ ուղեցոյցներուն քով հասան, որք մեծ դժուարութեամբ Բասթիլիոյ առապար ճանբէն վեր կելնէին, որ այն ժամանակ ճանապարհորդաց հետքով գծուած շաւիղ մ'էր ապառաժներուն մէջ, բայց հիմա արքունական գեղեցիկ պողոտայ մ'է, որ ոլորտաձև դառնալով մինչև լերան կատարը կելնէ, և այսպիսի պտոյտներով ու շրջաններով Բասթիլիայէն Անտալուզիա և Անտալուզիայէն Բասթիլիա կը տանի:

Այս պատմութեան անցած ժամանակ վերոյիշեալ ճանբան խիստ դժնդակ էր, բայց մեր ճանապարհորդները քաջ էին:

Ուստի՝ նորէն ճանբայ ելան, և մերԹ ջորիով, մերԹ ոտքով լեռնէն վար իջան Բարոլինէ երԹալոյ համար, ուր նոյն իրիկունն հասան :

Մեր ընԹերցողներն անշուշտ ճանչցին այս երկու ճանապարհորդները. Էսթէվան Վարկաս և Յօհաննէս տ'Ավիլա:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

ՀԱՒԱՏԱՔՆՆԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԸ

Հաւատաքննութեան ատենին օրը տխուր և ազատափլ օր մ'էր: Ատենին մեծ սրահը բացուած էր։

Այս սրահն ընդարձակ և երկար քառակուսի մ'էր սևով պատած :

Վերին ծայրը՝ մէկ կողմէն միւսը կիսաբոլորակ սեղան մ'երկընցած էր: Այն սեղանին ետևը սև Թաւիշէ աԹոռ մի կար զանաւ-

բակով, ուր նախագահը կամ մեծ հաւատաքննիչը կը նստէր։

Գահաւորակին վերայ փղոսկրեայ մեծ Խաչելութիւն մի կար պատին վերայ կախուած։ Ուրիշ երկու սև աթոռներ ալ կային նախագահին աթոռին երկու քովը. ասոնք ալ խորհրդական հաւատախոյզներուն էին, որոցմով ատեանը կը կազմուէր։

Սեղանին վերայ, աջ կողմը փոքրիկ զանգակ մի կար. ձախ կողմը մեծ Աւետարան մի, մէջ տեղն ալ՝ նախագահին առջև քառակուսի թերթ մի դրուած էր, որոյ վերայ իւր մասնաւոր ծանօթութիւնները կը գրէր։

Խաչելութեան պատկերին դիմացը սեղանէն դուրս նստարան մի կամ մանաւանդ եռանկիւնի փայտ մի դրուած էր չորս ոտքի վերայ. այս ալ ամբաստանելոց աթոռն էր։

Վերջապէս նախագահին աջ կողմը նոյնպէս սեղանէն դուրս կալանաւորներն և չորս ալ դիմակաւոր մարդիկ կը կենային, որք սև մազէ երկայն պատմուճան մի հագած և գլուխնին ալ նոյնպէս սև մազէ կնգուղ մ՚անցուցած էին, որոց աչքին քթին ու բերնին կողմերը ծակեր կային։ Ձախ կողմն ալ փոքրիկ սեղանի մ՚առջև երկու նօտար նստած էին, որք նախագահին խօսքերը, կամ անոր հրամանաւ՝ վկաներուն ըստածները կը գրէին։

Պետրոս Արպուէզ, իւր կրօնաւորական զգեստն հագած, ճերմակ խաչ մի կուրծքը կախած և նախագահի աթոռին վերայ նստած, չարագուշակ աչք մի կը պտտցընէր իւր շուրջը։

Իւր երկու խորհրդականներն՝ այս վայրագ մարդուն սրտին մէջ որոտացող փոթորիկներուն անփոյթ, բայց նոյն տիրապետական ոգւով վառուած, ամբաստանելոյն գալստեան կ՚ըսպասէին կեղծաւոր և խոկուն լռութեամբ։ Իրենց պղնձի դէմքին վերայ ներքին յուզման նշան մի չէր տեսնուէր. բոլորովին անծանօթ էր իրենց՝ այն մտային պայքարն ու անըստուգութիւնը՝ որով դատաւորի սիրտը կը տատանի յանցաւոր մի պատժելոյ պարտականութեան և անմեղ մի զարնելոյ երկիւղին մէջ։

Իրենց տալիք վճիռն յառաջուց պատուիրեալ էր իրենց. զարնել, անդադար զարնել. այս էր իրենց նշանաբանը. միայն անպարտ արձակել կը վախնային, և երբէք կամովին չէին արձակեր։

Սրահին վարի ծայրը զանազան կարգէ կրօնաւորներ կանգնած էին, որք այսպիսի հանդէսներու սովորական վկաներն էին, և քանի մի հաւատաքննութեան անձնուէր ազնուականներ, զորս Պետրոս Արպուէզ խորամանկութեամբ հրաւիրած էր. վասն զի դատուելիք ամբաստանեալն հասարակ մարդ մի չէր, այլ մեծ և հզօր ազնուական մի, բարի կաթոլիկ մի՝ իբրև հերետիկոս ամբաստանեալ, որոյ թերևս դատապարտուիլը պիտի տեսնէին յիշեալ ազնուականք՝ առանց ի նպաստ նորա խօսք մ՚ըսելու համարձակութեան։

Սարսափահար լռութիւն մի կը տիրէր այս տխուր ժողովին մէջ, այնպէս որ տեսնողը կը կարծէր թէ մեռեալ մի վերցնելու գացած սգադէմ յուղարկաւորներու ակումբ մ՚էր. այն աստիճան միակերպ թաղծութեան և մահու նկարագիր մի դրոշմեալ էր այն զանազան դէմքերուն վերայ։

Բայց շատ չանցաւ անզգալի շարժում մ՚եղաւ ժողովին մէջ, և աչքերը դէպ ի դուռն ուղղուեցան։ Ամբաստանեալը երկու կալանաւորներով ներս կը բերուէր։

Յաղթահասակ և դեղնած մարդ մ՚էր՝ յիսուն տարեկանի մօտ։ Մազերը սև էին, բայց կէսէն աւելին ճերմկցած։ Լայն ճակատ մ՚ունէր, որոյ մէջ առաւել ուղղութիւն բնակած կերևէր՝ քան թէ հանճար։ Համարձակ և բաց աչերուն մէջ ճշմարիտ Քասթիլիացւոյ մ՚ասպետական անկեղծութիւն և բարեպաշտ քրիստոնէի համբերատարութիւն փայլելով՝ իւր վշտահար դէմքին դառնութիւնը կը մեղմէր։ Մարմինը՝ երկու ամսէն աւելի հաւատաքննութեան մութ բանտերուն մէջ փակուած մնալուն պատճառաւ՝ վատած ու տկարացած էր։

Ծանրաքայլ յառաջ եկաւ իւր պահապաններուն մէջէն, և նախագահին դիմացը հասնելով՝ շուրջը նայեցաւ աթոռ մի գտնելոյ և նստելոյ համար. բայց վերոյիշեալ եռանկիւնի փայտը միայն տեսնելով, որոյ վերայ կը նստեցընէր ատեանն իւր զոհերը, թեթև երգիծական ժպիտ մ՚արձակեց իւր խամրած շրթունքէն, և կրցածին չափ նստաւ կամ հեծաւ այն հաւատաքննական տարօրինակ աթոռակին վերայ։ Յետոյ ազնուական ծանրութեամբ գլուխը վեր վերցընելով՝ Պետրոս Արպուէզի երեսը նայեցաւ այնպիսի սուր նայուածքով,

որուն դիմանալու և աչքը չխոնարհեցնելու համար՝ հաւատաքննիչ լինելու էր։

Պետրոս Արպուէզ՝ առանց ամենևին այլայլելոյ՝ նորա երեսը նայեցաւ և բերանը բանալով.

«Ամբաստանեա՛լ, ըսաւ, ոտքի վերայ ել և Աւետարանին վերայ երդուիր որ ճշմարիտը պիտի խօսիս.»

Ամբաստանեալն ելաւ կանգնեցաւ, սեղանին քով գնաց, և ձեռքը Ս. Աւետարանին վերայ դնելով՝ ամուր և անդողդող ձայնիւ մ'ըսաւ.

«Կերդնում յանուն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և անոր Ս. Աւետարանին վերայ, որ ճշմարտութենէ զատ ուրիշ բան չպիտի ըսեմ:

— Անուներդ, յարեց հաւատաքննիչը:

— Պօղոս—Յովակիմ—Մանուէլ Արկօզօ, կոմս Սէվալոսի, երկրորդ կարգի աւագ Սպանիոյ, և մեր ամենասիրելի Տոն Քարլօ հինգերորդ Թագաւորին կամօք Սէվիլի կառավարիչ:

— Տիտղոսներդ անցիր, անոնք քուկդ չեն այսուհետև (1):

Մանուէլ Արկօզօ պատասխան չտուաւ, բայց իւր ստորին շուրթն արհամարհոտ կերպիւ ձկտեցաւ: Քասթիլիացի արիւնը տաքցած էր: «Տարիքնիդ, հարցուց նախագահը:

— Յիսուն, պատասխանեց ամբաստանեալը:

— Մանուէլ Արկօզօ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ ծանր, հնչուն և դժնեայ ձայնիւ. Մանուէլ Արկօզօ, դուն ամբաստանուած ես՝ տունդ հերետիկոս զարմէ երիտասարդ մ'ընդունած լինելուդ համար. երիտասարդ մ՝ որ կաթոլիկ սուրբ եկեղեցւոյ վարդապետութեանց հակառակ զգացումներ կը յայտնէ:

— Չեմ գիտեր ինչ ըսել կուզէք, Մօնսինեօ՛ր, պատասխանեց ծանրութեամբ Մանուէլ Արկօզօ:

— Հերետիկոսութիւնը չամբաստանելը՝ զայն քաջալերել է, ըսաւ հաւատաքննիչը: Դուն չգիտցած չես կրնար լինիլ որ Էսթէվան Վարկաս արաբ ազգատոհմէ սերեալ է, և անարատ կաթոլիկ մի չէ. դու ոչ միայն տունդ ընդունեցիր զայն, այլ և մէկ հատիկ աղջիկդ ալ անոր նշանեցիր:»

Այս խօսքին վերայ ցաւագին հառաչք մ'անցաւ դժբաղդ կառավարչին կուրծքէն, և իւր դժգոյն այտերն ի վար արտօսր մի սահեցաւ. բայց իսկոյն ինքզինք ամփոփելով.

«Մօնսինեօր, պատասխանեց. Էսթէվան Վարկաս պատանին այն արաբացի ազնուական ասպետներէն սերեալ է, որք կամաւ Յիսուսի Քրիստոսի կրօնքն ընդունեցին և Արակոնի Ֆէրտինանտոս Թագաւորին և Իզապէլլա մեծ և փառաւոր Թագուհւոյն հպատակեցան: Այն ասպետները մեր Թագաւորներէն մի և նոյն արտօնութիւններն ստացան զորս կը վայելեն բուն Քասթիլիացի ազնուականք: Ինչու համար պիտի ժխտեմք հիմա նոցա իրաւունքը որ անցեալ դարէն ի վեր օրինաւորապէս ժառանգած են:

— Նա որ իրաւունք մի կ'ստանայ, պարտականութիւն մ'ալ կառնու իւր վերայ, ըսաւ հաւատաքննիչն, և երբոր այն պարտականութեան զանցառութիւն կ'ընէ, իրաւունքն ալ կ'ոչնչանայ: Տոն Էսթէվան Վարկաս Եկեղեցւոյ սուրբ կանոնաց հակառակ վարդապետութիւններ ընդունելով՝ բարի կաթոլիկութեան երաշխաւորութիւնը կը կորուսանէ, և հերետիկոսութեամբ վարակեալ է. ուստի ով որ անոր հետ խնամութիւն կ'ընէ՝ նոյնպէս հերետիկոս կը համարուի, և այս յանցանաց համար սահմանեալ պատժոց ենթակայ կը լինի:

— Մօնսինեօր, ըսաւ Արկօզօ ծանրութեամբ, պատուոյս վերայ կերդնում որ Տոն Էսթէվան Վարկաս իմ առջևս խօսք մի հանած չէ բերնէն՝ որ բարեպաշտ քրիստոնէի և անկեղծ ասպետի մի վայելուչ չլինի. ինչպէս ուրեմն մեղսակից կը լինիմ ես այնպիսի յանցանքի մի՝ որ գոյութիւն չունի:

— Կուրանա՛յ, ըսաւ հաւատաքննիչը կարեկից դէմքով մ'և դէպ իւր խորհրդականներուն դառնալով, որպէս թէ նոցա ալ կարծիքն հարցնելու մտօք:

Խորհրդականներն ալ սոսկման երևոյթ մի ցուցին, կեղծաւոր դէմքով մ'աչքերնին դէպ երկինք ամբառնալով:

Այս մնջկատակն ընտանի էր անոնց. ուղիղ դատման և խօսքի տրամաբանութեան տեղ կը բռնէր, որոցմէ զուրկ էին ամենն ալ:

Ատենադպիրները կը գրէին այս հարց պատասխանին:

(1) Հաւատաքննութեան ատեանին հրամանաւ բռնուած ո և է անձինք իրենց ամեն տիտղոսներն ու աստիճանները կը կորսուանէին. ուստի հաւատաքննական հալածանաց առաջին արդիւնքն ընտանեաց կործանումն ու վատահամբաւութիւնն էր:

Պետրոս Արպուէզ մտածութեան մէջ ինկած կը թուէր:

Երկար լռութիւն մի տիրեց, մինչդեռ այն յախուռն և տարփազգած հոգին՝ ինքզինք ամփոփելով՝ կը ջանար գտնել այն կեղծ հեզութիւնը, այն փարիսեցական երկիւղած և գորովալիր նայուածքը, այն աւետարանական քաղցրութեամբ ողորկեալ խօսքերը՝ որ հաւատաքննիչներուն սովորական ոճն էին, և որոցմէ երբէք չէին խոտորիր: Այն կեղծ քաղցրութիւնը կամ իրենց կանոններէն մին էր, կամ անգթական նրբութիւն մ՚էր. վասն զի մարդ չկրնար հաւատալ որ հաւատաքննիչք այս չարութիւններն անկեղծ համոզմամբ գործէին, և այն արուեստակեալ հեզութիւնն ու քաղցրութիւնը՝ որ այն աստիճան բարբարոսութեան հետ միացեալ էր, կրօնական ջերմ նախանձայուզութեան արդիւնք և միանգամայն անկեղծ գթութեան և կարեկցութեան զգացում մի լինէր իրենց զոհերուն նկատմամբ, զորս այնպէս չարչարելու ստիպուած կը համարէին զիրենք:

Իրենց ցափ և զեղխ բարքն յաղթող պատասխան մ՚է այս յառաջ բերուած ամէն ջատագովութեանց. վասն զի սրտի մի բարութեան միակ երաշխաւորն իւր մարդութիւնն է:

Վերջապէս Պետրոս Արպուէզ ապաշաւող դէմքով մի Սէվիլի կառավարչին նայելով.

«Որդեակ իմ, ըսաւ, կը տեսնես որ խորին ցաւ կը պատճառէ ինձ այդ յամառութիւնը զոր բարւոյն թշնամին դրեր է քու սրտիդ մէջ: Ես քեզ սիրած եմ ըստ հոգւոյ. ուստի մէկ կողմանէ Եկեղեցւոյ սուրբ օգտին համար ունեցած նախանձաւորութիւնս և միւս կողմանէ քու անձիդ վերայ ունեցած անկեղծ սէրս՝ պարտք դրած են վերաս աղաչել զԱստուած որ զղջման և ապաշխարութեան հոգին ղրկէ քեզ, որպէս զի սխալներդ ճանչելով, հրապարակաւ հրաժարիս, և նորէն մտնես այն ուղիղ ճամբան որ երկինք կը տանի:

— Հայր իմ, պատասխանեց Մանուէլ Արկօզօ հանդարտ դէմքով. Աստուած վկայ է ինձ որ իւր սուրբ Աւետարանին օրինաց հակառակ խորհուրդ մի մտքէս անցած չէ երբէք, այլ միշտ սիրով և վստահութեամբ պահած եմ նոյն օրէնքները:

— Բայց արաբի մի հետ յարաբերութիւն ունենալդ կը խոստովանիս, յարեց հաւատաքննիչը նենգութեամբ:

— Տոն Էսթէվան Վարկաս արաբ չէ, պատասխանեց կառավարիչը, ձեզ պէս ինձ պէս լաւ կաթոլիկ է, Մոնսինեօր:

— Աստուած երկնաւոր, գոչեց հաւատաքննիչը, չար հոգին այնքան կուրացուցած է զինքը որ մեր սուրբ կրօնքը կը նախատէ:

— Մոնսինեօր, ըսաւ կամաց մի խորհրդականներէն մին, Տոն Էսթէվան Վարկասի հետ յարաբերութիւն ունենալը կը խոստովանի:»

Պետրոս Արպուէզ գլուխը շարժում մ՚ըրաւ, որ ըսել կուզէր թէ ինքն ալ նոյն կէտն ամուր պիտի բռնէր:

«Եղբայր իմ, ըսաւ հաւատաքննիչը, կրնաս ուրանալ նաև որ աղջիկդ կաթոլիկ կրօնին ճշմարիտ հոգւոյն հակառակ զգացմանց մէջ մեծցուցած ես, և հիւսիսէն եկած և փիլիսոփայութիւն կոչուած կորստական ուսումներուն պարապած է:

— Կուրանամ, պատասխանեց կառավարիչը:

— Կրնամք ապացուցանել, հարցուց հաւատաքննիչը:

Մանուէլ Արկօզօ սրահին վարի կողմը զումարուած ակումբին դարձաւ, և բազմաթիւ ազնուականներ տեսնելով, որք իւր իշխանութեան ժամանակ իւր տունը կը յաճախէին.

«Տեարք իմ, գոչեց, մէկը չկայ ձեր մէջ որ ճշմարտութեան վկայութիւն տայ և հաստատէ թէ ոչ Մանուէլ Արկօզօ և ոչ իմ սիրելի աղջիկս Ս. Աւետարանի օրինաց և վարդապետութեանց հակառակ գործ մ՚ըրած չենք երբէք: Դուք ամենդ գիտէք այս, տեարք իմ, վասն զի իմ սիրտս ալ տանս պէս բաց էր ձեզ:»

Կառավարիչն ընդունայն սպասեց պատասխանւոյ. ամենն ալ պապանձեալ առաջնին նայեցան, և կը վախնային ամենափոքր կարեկցութեան ու գթութեան ցոյց մի յայտնել:

Մանուէլ Արկօզօ յուսահատ կերպիւ մ՚իր երկու թևերը վար ձգեց. յետոյ յանկարծական ներշնչութեամբ լուսաւորուածի պէս՝ գլուխը վերցնելով՝ հաւատաքննչին դարձաւ:

«Մոնսինեօր, գոչեց. ձեր խղճին վկայութեանը կը դիմեմ. դուք ամեն օր տունս կուգայիք, և իբրև պաշտօնեայ Աստուծոյ և բարեկամ՝ ամենէն աւելի պէտք է ճանչած լինիք իմ և մանաւանդ աղջկանս ճշմարիտ զգացումները:

— Ես աղջկանդ խոստովանահայրը չէի. պատասխանեց դոմինիկեանը ցուրտ ձայնիւ :

— Ո՛վ Մօնսինեօր, գոչեց Մանուէլ Արկօզօ այնպիսի խեղճուկ կերպիւ մ'որ ժայռերն անգամ կրնար ի գութ շարժել, Մօնսինեօր, արդեօք Տօրրէզս ալ իբրև հերետիկոս ամբաստանեալ է, արդեօք ան ալ ինձ պէս բանտարկեալ է:

— Խնդիրն հիմա աղջկանդ վերայ չէ, պատասխանեց հաւատաքննիչը՝ դժբաղդ հօրն անտարբերութիւնն երկարելու դիտմամբ. ամբաստանեալը դու ես հիմա, Մանուէլ Արկօզօ, խոստովանէ յանցանքդ եթէ կուզես Աստուծոյ և Ս. եկեղեցւոյ թողութեան արժանանալ : »

Կառավարիչը պատասխան չտուաւ. հետաքննին և խռովեալ աչօք հաւատաքննչին աչքին մէջ կը նայէր, որպէս զի իւր աղջկան գլխուն եկածը կամ գալիքն անոր դէմքէն գուշակելու կարող լինէր. բայց ընդունայն. հաւատաքննչին դէմքն ուրիշ բան չէր յայտներ՝ բայց եթէ կեղծաւոր քաղցրութեան պատրուակաւ ապառում և անողոք սիրտ :

«Աղջիկս, ո՛հ, ինչ ըրիք աղջիկս, գոչեց կառավարիչն աղերսաւոր ձեռքերն իրար կցելով. պատասխան տուէք ինձ, Մօնսինեօր, կաղաչեմ, ըսէք ինձ թէ աղջկանս վտանգ մի չկայ, ես ամեն բան կը կրեմ :

— Մանուէլ Արկօզօ, ըսաւ հաւատաքննիչը ծանր բայց աղու ձայնիւ. հիմա ժամանակը չէ երկրաւոր գորովանաց զբաղելու. Աստուծոյ և փրկութեանդ վերայ խորհէ, և սիրելեացդ հոգը Նախախնամութեան յանձնէ : »

Այս խօսքերուն կեղծ քաղցրութեան հակառակ՝ հաւատաքննչին դէմքն անողոք կամք մի ցոյց կուտար: Տօրրէզի հայրն հասկցաւ որ այն պղնձի սրտէն յոյս չկար. ուստի գլուխը կուրծքին վերայ ծռեց, և նախնի մարտիրոսաց արժանի դիւցազնական համբերութեամբ.

«Աստուծոյ կամքը կատարուի» ըսաւ և լռեց :

— Եղբայր իմ, ըսաւ հաւատաքննիչն անուշիկ ձայնիւ. գոնէ խոստովանէ որ չար հոգին քեզ փորձեց: Մեք տկար արարածներ լինելով՝ չեմք կրնար ամեն ժամանակ նորա որոգայթներէն ազատ մնալ՝ որչափ և դիտաւորութիւննիս բարի լինի: Ուրեմն, եղբայր իմ, առանց ամենևին վարա-

նելոյ՝ ըսէ մեզ թէ անոր չար զօրութիւնը քեզ նուաճեց. ըսէ մեզ թէ առաւել կոյր եղած ես քան թէ մեղապարտ, որպէս զի երկրաւոր պատիժներդ մեղմացընելով, միանգամայն հոգիդ ալ կորուստէ ազատել ջանամք : »

Կառավարիչը չպատասխանեց :

«Գոնէ խոստովանէ թէ հաճութեամբ մտիկ ըրած ես փիլիսոփայական և հակաքրիստոնէական սկզբունքները՝ զոր լուտերականութիւնը կը ծաւալէ Եւրոպիոյ մէջ :

— Ես լուտերականութեան ինչ լինելը չեմ գիտեր, պատասխանեց կառավարիչը, և ոչ զբաղած եմ երբէք անով . . . Այդ Լուտեր ըսածնիդ ինչ մեծ մարդ է եղեր որ այդպէս աշխարհս տակն ի վերայ կընէ :

Այս համարձակ պատասխանին վերայ հաւատաքննչին աչքէն չարաշուք փայլակ մի ցայտեց, որ բոլոր ժողովականները սարսափեցուց. վասն զի ասկէց շատ աւելի թեթև խօսք մ'ալ բաւական էր մարդ մի դատապարտել տալ :

«Թշուառականը, կը հայհոյէ . . . գոչեց Պետրոս Արպուէզ, և ինքզինք կը մատնէ, աւելցուց ինքնիրեն կամաց մի...»

Միւս երկու հաւատաքննիչներն ալ իրարու երես նայեցան:

«Ուրեմն ճշմարիտ է, յարեց Արպուէզ, որ քեզ իրաւամբ կամբաստանեն իբրև գաղտնապէս հետևող Աստուծոյ Թըշնամւոյն սկզբանց և Լուտերի հաւնող :

— Ի՞նչպէս կրնամ հաւնիլ այնպիսի մարդու մի զոր չեմ ճանչած բնաւ, և հետևիլ նորա սկզբանց, պատասխանեց կառավարիչը. միթէ նորա սկզբունքն իմիններէս լաւագոյն են, նորա կրօնքն իմինէս լաւագոյն է. ո՛վ է զիս ամբաստանողը, անունը տուէք որ զինքը խայտառակեմ :

— Քրիստոնէական եղբայրսիրութիւնը չներեր յայտնել (¹), պատասխանեց նախագահը: Խոստովանէ, որդեակ, խոստովանէ և զղջա, աղէ ուրիշ միջոց չմնար քեզ հանդերձեալ կենաց մէջ փրկուելոյ :

— Ես ուրիշ ըսելիք բան չունիմ, պատասխանեց կառավարիչն, այլ միայն կը մնայ ինձ աղաչել զԱստուած, որ իմ անմեղութիւնս յայտնելով դատաւորներս համոզէ: Թշնամիս

(¹) Հաւատաքննութիւնն երբէք չէր յայտներ ամբաստանողները, և այս միջոցով քսութիւնը կը քաջալերէր :

ով որ լինի, կերդնում առաջի Աստուծոյ թէ վատ զրպարտիչ մ'է. յայտարարութիւն կընեմ որ աշխարհս անմեղութեան հրեշտակ մ'է: Անիծեալ լինի ով որ նորա անարատ կեանքը զրպարտելու կը ժպրհի :

Հիմա, յարեց, Աստուծոյ կամքը կատարուի թէ անոր և թէ իմ վերայ. ես յոյս նորա վերայ դրած եմ որ անմեղներուն պաշտպանն է : »

Այնուհետև պարապ տեղ հաւատաքննիչը շարունակեց իւր նենգաւոր հարցումները: Մանուէլ Արկօզօ բնաւ չբացաւ բերանը, և անհնար եղաւ զինքը խօսեցընել :

« Թշուառը, կուզէ » ըսաւ Պետրոս Արպուէզ կեղծաւոր կարեկցութեամբ :

Եւ դառնալով դիմակաւոր մարդերուն՝ որք ուրուականներու պէս անշարժ կանգնած էին սենեկին աջ կողմը, ձեռքն երկնցուց և մատովն ամբաստանեալը ցուցուց :

Ցուրտ սարսուռ մ'ինկաւ ժողովականաց վերայ և սարսափահար լռութիւն մի տիրեց․ Շնչառութեան սոսափիւնն անգամ դադրեցաւ: Կարծես թէ բոլոր հոն գտնուող կենդանի էակները մարմարեայ արձան կտրած էին :

Միայն չորս դիմակաւոր մարդիկն ստուերի պէս շարժեցան կեցած տեղերնէն, և անշշուկ ամբաստանեալին մօտենալով՝ բռնեցին, և գրեթէ թեւերնուն վերայ վերուցած՝ կողմնական դռնէ մի ներս անյայտ եղան :

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

ՏԱՆՋԱՆԱՑ ՍԵՆԵԱԿԸ

Ստորերկեայ կլոր և ընդարձակ սրահի մի մէջ՝ որ երկու պղտոր ջահերով լուսաւորեալ էր, չորս դիմակաւոր մարդիկ տրտում ու տխուր մարդ մի շրջապատած էին, որ հազիւ կրնար ինքզինք ոտքի վերայ բռնել, և որոյ աչքն ալ տկարացած լինելով՝ չէր կրնար այն մահաբեր տեղին տխուր լուսաւորութեանն անգամ հանդուրժել :

Խոնաւ և թանձրամած օդ մի մառախուղի պէս տարածուած էր այն ստորերկրեայ յարկին մէջ, և գերեզմանական զարշ հոտ մի կը բուրէր :

Շրջակայ որմերուն վերայ, որ թորած ջուրերէն յղկուած կը փայլէր, տանջանաց գործիներ կախուած էին, բարբարոսական և դժոխային երևակայութեան գիւտեր, որոց տեսքը միայն սարսափ կը պատճառէր :

Գելոցներ, պրկոցներ, երկաթէ կօշիկներ, անհեթեթ մեծութեամբ բեւեռներ, այլ և այլ հաստութեամբ պարաններ կային, և մէկ կողմն ալ վառուած կրակարան մի կար, որ կարմիր և կապոյտ նշոյլներ կարձակէր այն մութ խորշին խորերը :

Զարհուրելի՜ տեսարան :

Բազմաթիւ ոլորապտոյտ սանդուղներէ կիջնուէր այն չարաշշուկ գետնայարկը: Սանդղամատերը խոնաւութենէն բորբոս կապած լինելով, անհնար էր առանց սահելու և սայթաքելու անոնց վերայ կոխել. բայց հաւատաքննութեան ծառաները՝ ինչպէս կ'ըսեն՝ նաւաստի ոտք ունէին : Այն սոսկալի բաւիղին մէջ իջուցած էին Մանուէլ Արկօզօ հաւատաքննութեան սրահէն դուրս հանուած ժամանակ, և մեծ հաւատաքննիչին գալստեանը կ'սպասէին :

Երբ իր նախկին կառավարիչն հոն տարուած ժամանակ՝ աչքը գոցած էր այն ոլորմոլոր ճամբաները չտեսնելու համար. իսկ երբ տանջանաց սենեակն հասնելով՝ զինքը տանող դահիճները կանգ առին, ամբաստանեալն աչքը բացաւ, տատամսոտ նայուածք մի ձգեց չորս կողմը, և երբ որ ուրիշ բան չտեսաւ բայց միայն չորս դիմակաւոր սեւազգեստ մարդիկը՝ որք սատանայի պաշտօն կը կատարէին այն երկրաւոր դժոխքին մէջ և տանջողք կը կոչուէին, երբոր Մանուէլ Արկօզօ զինքը շրջապատող սարսափելի տանջանաց գործիներն աչքէ անցուց, արդէն անօթութեամբ և բանտարկութեամբ տկարացեալ երևակայութիւնը դանդաչել սկսաւ, կարծեց թէ աշխարհէս ելած և Ս. Աւետարանին յիշած այն զարհուրելի տեղը հասած էր, ուր լալ և կրճել ատամանց կը գտնուի :

Զարմանալի՞ է արդեօք, եթէ այսպիսի վայրկեաններու մէջ և այսպիսի տեսարաններու ազդեցութեամբ, հաւատաքննութիւնն իւր զոհերուն մտացը բերուցն ու բնաւորութեանցը

խիստ հակառակ և խիստ տարօրինակ խոստովանութիւններ քաղած լինի:

Պետրոս Արպուէզ հոն հասաւ վերջապէս առաքելական նօտարին հետ:

Ամբաստանեալն ոտքի վերայ կեցած էր տանջանաց սրահին մէջ:

Երբոր տեսաւ իւր դատաւորն, խկութեան դառն զգացումը նորոգեցաւ մտքին մէջ, և աչքը դէպի երկինք առ Աստուած վերցնելով, տեսաւ որ իւր գլխուն վերայ կամարէն մեծ ճախարակէ մի վար հաստ չուան մի կախուած էր մինչև ոտքին տակը:

Ակամայ սարսուռ մ'զգաց:

Չորս դիմակաւորները լռիկ կեցած էին իւր քով:

Պետրոս Արպուէզ և իւր հաւատաքննիչ ընկերը մէկ մէկ աթոռի վերայ նստան՝ հաւատաքննութեան օրինագրքին տասն և ութերորդ յօդուածին համեմատ, որ կը պահանջէր թէ մէկ կամ երկու հաւատաքննիչ և առաքելական նօտարը միշտ ներկայ պիտի գտնուէին տանջանաց, որպէս զի ամբաստանեալոյն յայտարարութիւններն արձանագրեն:

Մանուէլ Արկօզօ՝ որչափ և զօրաւոր հոգիներու արիութիւնն ունէր, չկրցաւ ինքզինք խորին սարսափէ մի պահպանել: Աղջիկը մտածեց, որ թերևս նոյն տանջանքները պիտի կրէր, և իւր արիութիւնը կորսնցուց:

Եթէ մտացածին յանցանքներ խոստովանելով իւր զաւակն ազատելու կարող լինէր, վայրկեան մի չէր վարաներ. բայց գիտէր որ այնպիսի խոստովանութիւն մ'անոր անվրէպ կորստեանը պատճառ կը լինէր: Ուստի որոշեց քաջութեամբ դիմանալ, և պատրաստուեցաւ չարչարուիլ:

Հաւատաքննչին ակնարկութեամբ դահիճները մերկացուցին զամբաստանեալը, և միայն շապիկով մի թողուցին:

Այն ժամանակ Պետրոս Արպուէզ անոր մօտենալով.

«Որդեակ, ըսաւ քաղցրութեամբ, խոստովանէ յանցանքդ, և մեր հոգին մի տրտմեցներ յամառ կենալով մոլորութեան ու հերետիկոսութեան մէջ. խնայէ մեզ ամենասուրբ հաւատաքննութեան արդար և անաչառ օրինաց հնազանդելոյ և քեզ խստութեամբ խոշտանգելոյ տրտմութենէն:»

Մանուէլ Արկօզօ պատասխան չտուաւ, բայց պաղ, սուր և խիստ նայուածք մ'արձակեց հաւատաքննչին վերայ, նայուածք մի՝ որ ապարէզ կը կարդար տանջանաց:

Խոստովանէ և ճանչէ յանցանքդ, ըսաւ նորէն Պետրոս Արպուէզ անհաւատալի հաստատամտութեամբ, բայց միշտ քաղցր և գթած ձայնով: Մեք քու հայրդ եմք Աստուծով, եւ մեր միակ փափաքն հոգւոյդ փրկութիւնն է: Օ՛ն, որդեակ, անկեղծ խոստովանութիւնը միայն կրնայ քեզ փրկել հանդերձեալ կենաց մէջ, և այս աշխարհիս մէջ ալ Աստուծոյ վրէժխնդրութենէն ազատել. խոստովանէ յանցանքդ:

— Չունեցած յանցանքս չեմ կրնար խոստովանիլ, պատասխանեց ամբաստանեալն:

— Որդեակ, յարեց դատաւորը, քու անզեղջութիւնդ զիս կը վշտացնէ. կաղաչեմ զԱստուած որ իւր շնորհօքը շարժէ հոգիդ, որպէս զի չկորսուիս. քանզի սատանան տիրած է քու հոգւոյդ, և նա կը ներշնչէ քեզ այդ մեղապարտ անզեղջութիւնը: Աղօթէ ինձ հետ որ ողորմի և իւր սուրբ Հոգւոյն լոյսը ղրկէ քեզ:»

Միանգամայն Պետրոս Արպուէզ ծնրադրեց գետնին վերայ, և ջերմեռանդ ու խանդաղատ դէմքով անհասկանալի աղօթք մի մռմռաց: Յետոյ քանի մ'անգամ խաչակնքեց երեսը, կուրծքին զարկաւ խոնարհութեամբ, և քանի մի վայրկեան երեսը ծածկեց երկու ձեռօքը:

Այս միջոցին Սէվիլի վայրագ հաւատաքննիչն այլոց մեղքերուն համար աղօթող ու լացող խոնարհ դոմինիկեան մ'եղածէր:

Վերջապէս ելաւ կանգնեցաւ:

«Թշուառ ծառայ սատանայի, ըսաւ ամբաստանեալոյն, Աստուած ընդունեց արդեօք իմ խոնարհ աղօթքս, և մեր սուրբ հաւատոյ լուսոյն գոցուած հոգւոյդ աչքը բացաւ:

— Իմ հաւատքս միշտ նոյն է պատասխանեց Արկօզօ. երբէք փոխուած կամ խախտած չէ. հայրս՝ որ բարեպաշտ քրիստոնեայ մ'էր, ինչպէս ինձ աւանդեց, նոյնը պահած եմ և պիտի պահեմ մինչև ցմահ:

— Աստուած վկայ է որ ես անպարտ եմ, ըսաւ հաւատաքննիչը՝ աչքը դէպի երկինք ամբառնալով. . . Օ՛ն, յարեց դահիճներուն դառնալով, պարանի հարձափորձն ի գործ դրէք. . .:»

Այս խօսքին վրայ ամբաստանեալն աչքը գոցեց. նուրբ բզզիւն մի հնչեց ականջին. պաղ քրտինք մի եկաւ վրան, և մինչև ընդերքը դողաց:

Դահիճները կամարէն կախուած պարանը դէպ իրենց քաշեցին:

«Հարցափորձը պիտի շարունակէք մինչև որ մեր արժան դատիւնք դադրեցնել, ըսաւ հաւատաքննիչն. և եթէ այն միջոցին ամբաստանելոյն մարմինը փետտուի, անդամներէն մէկը խորտակի, և մինչև իսկ մահ պատահի, կանխաւ յայտարարութիւն կընեմ ամենուն առջև, որ յանցանքն իրն է:

«Աւասիկ Աստուծոյ կամքը թող կատարուի» ըսաւ ձեռքը դահիճներուն երկնցընելով:

Նոյն ժամուն չորս դիմակաւոր մարդիկը բռնեցին թշուառ կառավարիչը, վերէն կախուած պարանին մէկ ծայրովը ձեռքերն ետին կապեցին, և պարանին միւս ծայրը քաշելով՝ ճախարակին օգնութեամբ՝ ամբաստանեալը մինչև կամարը հանեցին, յետոյ յանկարծ թող տալով վար ձգեցին զայն մինչև գետնին կէս ոտնաչափ մնալով:

Եղկելին այն սարսափելի ցնցումէն մարեցաւ մնաց:

Դահիճները քանի մի վայրկեան սպասեցին որ խելքը գլուխը գայ. և երբ խեղճն աչքը բացաւ, նորէն վեր քաշեցին ու կրկին վար ձգեցին:

Այս դժնեայ տանջանքը մէկ ժամ տևեց:

Դժբաղդ կառավարիչն ամենևին ձայն չէր հանած. միայն թէ կուրծքէն հեղձամղձուկ և շնչասպառ հեւք մի կարձակէր, որ հոգեվարքի խռխռալուն կը նմանէր: Աչքերը նուաղած՝ կարծես թէ վերջին քունով փակուելու վրայ էին: Թևերը պրկող պարաններն այն աստիճան մսերուն մէջ մտեր էին, որ արիւնը մարմինն ի վար հոսելով՝ տղմաթաթաւ շապիկը շաղախած էր. և երբոր այս առաջին հարցափորձը լմննալով կապերը քակեցին, խեղճն անկենդան նիւթոյ մի պէս գետինը փռուած էր. խախտեալ ոսկրներն և ճմլեալ ջիղերը չէին կրնար զինքը կանգուն բռնել:

Սոսկալի և սրտապատառ տեսարան մ'էր՝ առոյգ և կորովի մարդ մի դառն տանջանքով սպառած և դատուելէ առաջ մահամերձ վիճակի մէջ ձգուած տեսնել:

Ի՞նչ չէր կրնար սպասուիլ այնպիսի ատեանէ մի՝ որ այսպիսի դժնեայ փորձերու ներքև կը դնէր իր զոհերը:

Բայց հաւատաքննիչներն աղիք չունէին. տանջանքով կը թագաւորէին և մահուան տագնապով կը սնանէին:

«Նորէն իր բանտը տարէք այդ մարդը, ըսաւ Պետրոս Արբուէզ կարեկից դէմքով, այսօր այդչափը բաւական է:» Եւ խորհրդական հաւատաքննչին դառնալով.

«Եղբա՛յր իմ, ըսաւ, մի՛ մոռնաք այս եղկելին ձեր աղօթից մէջ:»

Այսպէս կը վարուէին հաւատաքննիչներն իրենց զոհերուն հետ. իրենց սրտին նողկալի խստութիւնը՝ ջերմ բարեպաշտութեան կեղծաւոր երևութով կ'սքողէին:

Երկու դահիճ վերուցին տարին հեզ կառավարիչը, որոյ վրայ կենաց նշան մի չէր տեսնուեր:

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆՏԵՐԸ

Կէս գիշեր էր:

Ամեն մարդ քուն էր Սեվիլի մէջ՝ բաց ի թերևս այն տարաբաղդներէն որք հաւատաքննութեան անդնդախոր բանտերուն մէջ կը հեծէին:

Հաւատոյ բանտ կոչուած այն սև շէնքին մուտքերն ու անցքերը խոր խաւարով ծածկուած էին, և մեռելական լռութիւն մի կը տիրէր հոն: Կենդանի արարածներ փակող այս գերեզմաններն այնչափ խորունկ էին, որ մէջը թաղուած զոհերուն վերջին հոգեվարքի հեծութիւնները չէին կրնար դուրս հանիլ:

Երկու հոգի գաղտագողի քալելով դէպ ի բանտը կերթային. կրօնաւոր մի և կին մի:

Գիշերն այնչափ մութ և իրենց զգեստներն այնչափ սև էին,

որ լրտես մ'անգամ չէր կրնար զանոնք նշմարել այն սեւ սրատին առջեւ, զոր բռնելով կերթային, որպէս զի մութին մէջ ճանբան չկորսնցնեն :

Շատ չանցած բանտին դուռը հասան : Կրօնաւորը բանալիով մի բաղխեց դուռը կամաց մի. իսկոյն դուռը բացուեցաւ :

Կրօնաւորն ու կինը ներս մտան և դուռը նորէն գոցուեցաւ առանց ձայնի և լուսոյ :

«Ո՜հ, կը վախնամ, բսաւ կրօնաւորին ընկերը սասանելով:

—Մի վախնար, Տոլորէզ, պատասխանեց Ցովէ. իմ հետ եղած ժամանակ վախնալու բան չկայ :»

Օրիորդն ինքզինք բռնելու համար դոմինիկեանին թեւին յեցաւ, վասն զի սրտին ուժգին կը բաբախէր :

Նոյն միջոցին բանտապետը լապտեր մի վառած էր :

«Վերապատուելի հայր, բսաւ կրօնաւորին, ուր պիտի տանիմ ձեր Հայրութիւնը :

—Սէվիլլի կառավարչին բանտը. գն, առջեւէս ինկիր:»

Բանտապետը վայրկեան մի վարանեցաւ, վասն զի գիտէր գլխուն գալիքը՝ եթէ հաւատաքննութիւնն իմանար որ կին մի մտցուցած էր բանտարկելոյ մի քով :

«Ի՞նչ կը վարանիս, բսաւ Ցովէ բանտապանին :

—Վերապատուելի . . .»

Մեծ հաւատաքննչին սիրելին՝ առանց խօսքն երկարելոյ՝ հրամայական ակնարկութիւն մ'ըրաւ, և բանտապանն իսկոյն հնազանդելով առջեւէն ինկաւ :

Սուրբ ատեանին զոհերուն փակուած ստորերկրեայ անձաւներն հասնելէ առաջ՝ յիսուն ոտքի չափ խղունջաձեւ սանդուղէ մի վար իջան :

Անտանելի ժահահոտութիւն կը բուրէր այն զազիր նկուղներէն : Տոլորէզի փափուկ զգայարանները չկրնալով այն պժգալի հոտին հանդուրժել, մարելիք եկաւ վրան, բայց Ցովէ զայն բռնեց :

«Ո՛հ, գոչեց օրիորդը՝ սանդուղին ոտքին վերայ կանգ առնելով. հոս կը բնակի հայրս :

—Սիրտդ ամուր բռնէ, բսաւ ականջն ի վար դոմինիկեանը, վասն զի արիութեան պէտք ունիս :»

Նոյն միջոցին երկաթէ ծանր դուռ մի բացուեցաւ, և

ներսէն մուխի պէս թանձր և զարշ հոտ մի դուրս զարկաւ :

«Հոս է, վերապատուելի հայր, բսաւ բանտապանը՝ ձեռքի աղօտ լապտերը կրօնաւորին տալով. մտէք, բայց կ'աղաչեմ, ձայն մի հանէք և երկար մի կենաք :

—Եւ քաշուէ, բսաւ Ցովէ սաստելով, ես քեզնէ խրատ առնելու չեմ եկած :»

Բանտապետն հնազանդեցաւ և ստորերկրեայ մութ նրբաշաւղին մէկ անկիւնը քաշուեցաւ :

Այն ժամանակ լապտերին աղօտ և դողդոջ լուսովը Ցովէ Տոլորէզի առջեւն իյնալով, նեղ դռնէն ներս մտան, և այն տարտամ լուսոյն աչքերնին քիչ մի վարժեցնելէ ետեւ՝ բանտին կէսը բռնող տախտակամածի մի վերայ մարդ մի տեսան տարածուած և որպէս թէ քնացած :

Այն մարդն էր Սէվիլլի նախկին կառավարիչը :

Ուրիշ հինգ բանտարկեալներ՝ որ այն նկուղին մէջ դրուած էին, տանջանաց չդիմանալով մեռած և Սէվիլլի կառավարիչը միայն մնացած էր հոն :

Դժբաղդ Արկօզօ՝ աւելի ուժեղ կամ աւելի սրտոտ ըլլալով՝ դիմացած էր այն սոսկալի վերամբարձներուն, և նորէն բանտը բերուելէն քանի մի ժամ ետքը խելքը գլուխն եկած իր ցաւերն զգալ սկսած էր : Երբոր աչքիկը բանալ մտաւ, թեթեւ քուն մ'եկած էր վրան : Բնական պէտքը վճարելոյ համար հոն դրուած հողէ ամաններ՝ որ շաբաթն անգամ մի կը պարպուէին, նողկալի ժահահոտութիւն կը ծաւալէին անոր բոլորտիքը : Այս զարհուրելի որջը՝ ցերեկը լոյս առնելոյ համար՝ պատին վերի ծայրը բացուած ծակ մ'ունէր փողոցին հաւասարութեամբ, և այն աստիճան խոնաւ էր, որ բանտարկելոյն ներքեւ փռուած փսիաթը բոլորովին փտած՝ կտոր կտոր կը քայքայէր : Երբոր վեց բանտարկեալ ամբողջ գտնուէին, տախտակամածը խիստ նեղ կուգար, այն ատեն մէջերնէն զօրաւորագոյնները պաղ և տղմոտ գետնին վերայ կը պառկէին :

Այսպիսի տեղերու մէջ կը փակէր հաւատաքննութիւնն իւր զոհերը :

Տոլորէզ մեղմով մի տախտակամածին մօտեցաւ, ուր հայրը կը ննջէր, և դառնագին սրտմտութեամբ ձեռքերն իրար կցե-

լով՝ քանի մի վայրկեան նկատեց զայն, բայց երեսը պատին դարձուցած լինելուն՝ չէր կրնար տեսնել, և այնչափ հանդարտ կերևէր, որ չհամարձակեցաւ արթնցընել:

Նոյն միջոցին Յովսէփ ալ մօտենալ ուզելով՝ ոտքը սահորի մի պատահեցաւ, և անոր ինալուն ձայնէն Արկօզօ գլուխը վեր առաւ. այնպէս դժգոյն ու փոխուած էր, որ աղջիկը դժուարաւ կրնար ճանչել զայն:

«Հա՛յր իմ» գոչեց Տօլորէզ ցաւագին հեծութեամբ, և ինկաւ անոր փաթթուեցաւ գորովոյ և տրտմութեան անպատում խանդաղատանօք:

Բայց դժբաղդ հայրը չկրցաւ նորա գրկախառնութեանց պատասխանել. ընդհակառակն կսկծագին հառաչք մ'արձակեց ակամայ. վասն զի աղջիկն անոր փաթթուած ատեն խորտակեալ անդամներուն ցաւն արթնցուցած էր:

«Ի՞նչ ունիս, հա՛յր իմ, ո՛հ, ինչ ունիս, գոչեց Տօլորէզ՝ իւր տկար թևերովը զայն վեր առնելու աշխատելով:

— Բան մի չունիմ, սիրելի Տօլորէզ, ըսաւ հայրը բռնի ժպիտով. ո՛հ, ուրախ եմ քեզ տեսնելուս վերայ:»

Յովսէփ ամեն բան գուշակեց, և արտասուքը կնճռելով զայրագին շարժում մ'ըրաւ:

«Ո՛հ, եթէ իմացած լինէի այս բանը» մրմռաց քթին տակէն:

Մանուէլ Արկօզօ ընդունայն կը ջանար ելնել նստիլ. թևերն անդամալոյծ եղած, ոսկրները խախտած և մկանունքը ճմլած, անզգայացած, իւր կամացն ու ջանից չէին կրնար հնազանդիլ:

Աղջիկը, որ աշխարհի մէջ իւր միակ սիրելին էր, աղջիկը՝ զոր յաւիտեան տեսնելու յոյս չունէր, հոն առջևը կեցած էր բանտին մէջ, ուր հրաշքով իջած էր. և չէր կրնար իւր սրտին վերայ սեղմել. այլ միայն հեծութեամբ և արտասուօք ընդմիջեալ անյարիր խօսքեր կը թոթովէր:

Այս արտաքին մահը՝ որ կենդանւոյն զարկած էր զայն, անպատմելի չարչարանք մ'էր: Աչքը միայն կրնար յագենալ իւր աղջիկը նկատելով, և կը նկատէր զայն խանդակաթ սիրով՝ բայց առանց խօսելոյ: Սրտախանձ հառաչներով կուրծքը կուռենար, տխուր ու փայլուն աչերը խոր կապիճներուն մէջ արտասուքով կը ծածկուէին, և շրթերն անբնական ցնցմամբ կը դողդոջէին:

«Ո՛հ, ազատ ես ուրեմն, որդեակ, գոչեց վերջապէս այնպիսի տխուր ուրախութեամբ, որ Յովսէփի սիրտը թրթռաց հնչուն մետաղի պէս, պաղ դող մ'եկաւ վերան, և ակամայ շարժմամբ կառավարչին ծունգն ինկաւ:

«Ո՞վ է այս կրօնաւորն, հարցուց Մանուէլ Արկօզօ:

— Հրեշտակ մ'է, հա՛յր իմ, հրեշտակ մ'է որ մեզ իրարու քով բերաւ:

— Շատ ուշ, մրմռաց կառավարիչը:

— Ինչու շատ ուշ, պատասխանեց օրիորդը, դու հիւանդ ես, բայց մեք պիտի ազատեմք զքեզ:

Չէր համենար որ այն կորովի մարդը դիակ մ'ըրած էր հաւատաքննութիւնը:

Յովսէփ չէր կրնար ինքզինք բռնել: Դառն արտասուքներ կուրծքը կուռեցընէին. զայրացէն կը մեռնէր:

«Դժբաղդ աղջիկ, գոչեց վերջապէս, չես գիտեր որ անդամները կոտրտած են:

— Լռէ, լռէ, ըսաւ հայրն խղճոյն:

Ալ ժամանակ չկար, Տօլորէզ ամեն բան հասկըցած էր:

Արտաքեկ և շուարեալ ծունգի վերայ ելաւ բարձրաւանդակին առջև՝ ուր թշուառ հայրը պառկած էր. մեղմով մի վեր առաւ խորտակեալ անդամները, և համբուրով ու արտասուօք ծածկեց. կը թուէր իրեն թէ գորովանաց զօրութեամբ կրնար իւր հայրը կենդանացընել:

Բայց վերջապէս տեսնելով որ իւր ջանքն անօգուտ է, և տարաբաղդ հայրը՝ միշտ անշարժ, ցաւով միայն կայլէր, բարկութեամբ դէպ ի դոմինիկեանին դարձաւ.

« Դու գիտէիր, ըսաւ, և չիմացուցիր ինձ:

— Եթէ գիտցած լինէի, պատասխանեց Յովսէփ, քեզ հոս չէի բերեր. ես ալ քեզ պէս խաբուեցայ, Տօլորէզ. հարցաքննութենէն անմիջապէս ետքը տանջանքն ի գործ դրեր են, որ սովորութիւն չէ, և գիտես որ երէկ Մէլիլէն հեռանալու հարկադրեալ էի:

— Աստուած իմ, մեռուցեր են հայրս, մրմնջեց օրիորդը վշտագին:

Եւ հօրը ձեռքն համբուրելով.

«Նայեցէք, հա՛յր Յովսէփ, ըսաւ, տեղէն չկրնար շարժիլ հայրս.

զինքն այս վիճակին հասցընելէ ետև այս զազիր բանտին մէջ Թողուցեր են՝ առանց իսկ վէրքերը պատելու: Ո՛հ, հայրիկ, ինչպէս կրցար ապրիլ հոս. գերեզման է այս և ոչ բանտ:

— Համբերէ, որդեակ, ըսաւ կառավարիչը քաղցրութեամբ. իմ ցաւերս անդարմանելի չեն, մի՛ վախնար, կը բժշկուիմ:

— Այո, կը բժշկուիս, ըսաւ, վասն զի ես հոս պիտի կենամ քեզ խնամելու համար:

— Ո՞վ կրնայ զիս բոլէն դուրս հանել, գոչեց ազնիւ աղջիկը՝ վեհ հայեացք մի ձգելով իւր շուրջը:

— Ես, պատասխանեց Յովէ, ես՝ որ երկուքդ ալ ազատել կուզեմ:

— Արդէն այս խօսքն ըսիր ինձ, ըսաւ Տոլորէզ, և սակայն տես ինչ վիճակի հասուցին հայրս: Դուք ամենդ ալ զիս կը խաբէք. ալ ես իմ խելքիս պիտի հետևիմ, և հոս պիտի կենամ:

— Տոլորէզ, ըսաւ երիտասարդ դոմինիկեանը. մտիկ ըրէ զիս և այդ անօգուտ եռանդէն ետ կեցիր. ազատ կեցիր որ հայրդ ազատես: Հօրդ հարցափորձը նորէն չ'սկսիր շուտով: Չես գիտեր որ Էսթէվան և Յօհաննէս տ'Ավիլա հնարք կը փնտռեն հայրդ հաւատաքննութեան ճիրանէն ազատելու:

— Վկայներ կը փնտռեն ինձ համար, հարցուց Մանուէլ Արկօզօ նուաղեալ ձայնիւ:

Վկայներու խօսքը լսելուն պէս՝ օրիորդը կանգ առաւ և արդէն մտքէն անցած խորհուրդ մի յիշեց:

«Հայր Յովէ, ըսաւ երիտասարդ դոմինիկեանին դառնալով, կը հաւատաս որ հօրս վէրքերը կրնան բժշկուիլ:

Յովէ որ վիրաբուժութեան քիչ մի ծանօթութիւն ունէր, բանտարկելոյն անդամները մի առ մի զննեց:

— Կերդնում որ քանի մ'օրէն հայրդ կրնայ քալել բաւ. յօդուածները տեղաւորուած են:

— Ուրեմն, յարեց Տոլորէզ մտքին խորհուրդը ծածկելով որպէս զի Յովէ արգելք չլինի, Յօհաննէս տ'Ավիլայի դառնալուն պիտի սպասեմ:

— Տէր Մանուէլ Արկօզօ, ըսաւ կրօնաւորը կառավարչին, ինքզինքդ բժշկուած ցուցընելու մի փութար. որչափ կրնաս

նայէ որ երկրորդ հարցափորձն ուշացընես, որպէս զի բարեկամներդ ժամանակ ունենան հասնելու . . . Աստուած ողորմած է. վրէժխնդրութեան օրը հեռու չէ:

— Հիմա կրնամ ամեն բանի համբերել, պատասխանեց կառավարիչը. աղջիկս ազատ է, և դուք ալ մեզ չէք մոռներ, ըսաւ տարտամ դէմքով մի Յովէի նայելով:

Մանուէլ Արկօզօ կը կասկածէր այս մարդէն՝ որ հաւատաքննութեան զգեստ կը կրէր:

«Իմ ազատարարս է այս, ըսաւ իսկոյն Տոլորէզ՝ հասկընալով իւր հօրն երկիւղը. զիս անպատուութենէ և մահուանէ ազատեց. վստահ եղիր տէր . . . Եւ դու, հայր Յովէ, ըսաւ քաղցրութեամբ, ների՛ իմ անիրաւութիւններս ու դառնութիւններս. ահ, սիրտս կը կսկծի. Աստուած իմ:

— Ես ալ վիշտ կրած եմ, պատասխանեց երիտասարդ դոմինիկեանը դառնութեամբ, անոր համար կարեկից կը լինիմ քեզ և կը ներեմ:»

Այս միջոցին ոտնաձայն լսուեցաւ նեղ սանդուղին վերայ:

Յովէ իսկոյն լապտերը վերարկուին ներքև պահեց, և կառավարչին ու անոր աղջկան նայելով,

«Բնաւ մի՛ խօսիք, սպասեցէք, ըսաւ:»

Սև կասկած մ'անցաւ Մանուէլ Արկօզօի մտքէն. աղջկան վստահութեանը հակառակ՝ մատնութենէ կը վախնար: Սակայն լռեց:

Ոտնաձայնը դեռ քանի մի վայրկեան շարունակեց: Սանդուղէն վար իջնողները կառավարչին բանտին առջևէն անցան և քանի մի քայլ անդին ուրիշ բանտի մի դուռը բացուեցաւ ու գոցուեցաւ: Նորէն սանդուղէն վեր ելան, և մօտակայ բանտին խորէն հեծութեան ձայներ լսուեցան:

Հաւատաքննութեան զինուորները գիշերային ձերբակալութիւն մ'ըրած էին:

«Տակաւին զոհ մ'ալ, ըսաւ Յովէ տխրութեամբ:

— Կին մ'է, յարեց Տոլորէզ դողալով, ձայնէն հասկըցայ:

— Գնա, գնա, գոչեց կառավարիչը. այս բանտին օդը տարափոխիկ է. գնա ազատութիւնդ վայելէ, սիրելի աղջիկըս, եթէ կը տեսնենք զիրար. գնա:

— Այո, պիտի տեսնենք զիրար, հայր իմ. վասն զի ես նո-

րէն պիտի գամ, ըսաւ օրիորդը՝ Յովսէփի երեսը նայելով :

— Հոս չտեսնուինք, աղջիկս, հոս չտեսնուինք, ըսաւ կառավարիչը խռովեալ սրտիւ. քու հոս գալդ չեմ ուզեր. զիս ազատելոյ համար ինչ որ կրնաս՝ ըրէ, բայց յանուն Աստուծոյ կը պաղատիմ որ հոս չգաս :

— Քալէ երթանք, քալէ, ըսաւ Յովսէ. հայրդ իրաւունք ունի, հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ մարդ ապահով չկրնար լինել երբէք :

— Քիչ մ'ալ կենանք, ոհ, քիչ մ'ալ կենանք, կըսէր Տոլորէզ հօրը փաթթուելով, և չէր ուզէր թողուլ :

— Պէտք է երթանք, ըսաւ կրօնաւորը թևէն քաշելով. մնաս բարեաւ, Տոն Մանուէլ, յուսամ, բարեկամներդ քեզ կազատեն:

Նոյն միջոցին բանտապանը բանտին դուռը բանալով՝ ըսաւ Յովսէփ .

«Վերապատուելի հայր, կաղաչեմ, տարէք այդ աղջիկը, վասն զի հոս ապահով չէ և իմ ալ կեանքս վտանգի մէջ կիյնայ: կաղաչեմ առէք տարէք:

— Երթանք, ըսաւ հուսկ ուրեմն Տոլորէզ, չեմ ուզեր որ իմ պատճառաւս մարդ վտանգի մէջ իյնայ :

— Մնաս բարեաւ, հայր իմ, պէտք չէ որ մեր դժբաղդութիւնն ուրիշի վերայ ձգեմ . մնաս բարեաւ, վստահ եղիր, ըսաւ վերջին անգամ մ'ալ հայրը համբուրելով :

Տոլորէզ և Յովսէ դուրս ելան, և բանտին դուռը նորէն փակեցաւ կառավարչին վերայ :

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

ՄԵԾ ՏՕՆ ՄԸ ՍԷՎԻԼԻ ՄԷՋ

Հանդիսաւոր օր մ'էր. Սէվիլի տուներուն պատշգամբները մետաքսեայ վերարկուներով և Կրէնատայի գեղեցիկ գորգերով զարդարեալ էին . Ժողովրդեան պարգևաբաշխութիւններ

եղած էին. Էսքլանատի աղբիւրներէն առտուընէ ի վեր Բաժարէթի գինի կը վազէր ջրի պէս:

Գնչուները, մուրացկաններն ու կրօնաւորներն առատ հունձք քաղած էին. վասն զի Սպանիոյ բարեմիտ ժողովուրդը, տօն օրերը, կրօնաւորներուն ու գնչուներուն կթան կովն էր, ինչպէս կ'ըսեն ռամիկները: Կրօնաւորները մասունքներ համբուրել տալով ստակ կը քաղէին, գնչուներն ալ բաղդ գուշակելով և օրիորդաց բժժանքներ տալով :

Սպանիոյ տաք երկիրներուն մէջ ժողովրդեան աշխոյժ և խոլ երևակայութիւնը շատ դիւրաւէտ էր հրաշալեաց, որ շահաւիրաց բանին խիստ աղէկ կուգար, և բանեցնողներն ալ երբէք պակաս չեղան :

Ինչու համար չգտնուեցան լուրջ և մարդասէր անձինք, որ ժողովրդեան այս հրաշասէր տրամադրութիւնը բարւոյ դարձնէին, բանն ու ճշմարտութիւնը բանաստեղծութեամբ զարդարելով սիրելի ընէին, մոլեռանդութեան չարխօս ձեռք բռնածը բարխօս ձեռք բերէին, ժողովրդոց վերայ ունեցած իշխանութիւննին անոնց երջանկութեանը գործածէին՝ փոխանակ անոնց յաւիտենական թշուառութեան գործածելու :

Այն օրը պիտի գայ անշուշտ. կռիւն սկսած է. ապագային հոգին արդէն իւր թևերը կը տարածէ Սպանիոյ վերայ: Իցիւ թէ Միլտոնի սուրբ հոգւոյն պէս այս անհուն և ընդարձակ անդունդը բեղմնաւորէր, և կրից ու այլազան մոլութեանց այս խառնաշփոթ վիհէն յաւիտենական լոյսը ցայտեցնէր :

Բայց Սէվիլ դառնանք :

Կարգէ դուրս տօնի օր մ'էր ըսինք: Անտալուզիոյ այս գեղեցիկ քաղաքն իւր սովորական սուգի զգեստը մերկացած էր մէկ աւուր համար: Անշուշտ շատ սիրտեր արեամբ համակեալ էին. խոր կսկիծներ և դառն ոխեր կը սնանէին Անտալուզաց սրտին մէջ. սակայն աշխարհի ամենէն գեղեցիկ երկրին այն անհոգ զաւակունքը, զուարճութեան որդիքը՝ որ առանց գիտնալու աշխարհի ամենէն մեծ քերթողներէն ու երգահաններէն աւելի քերթող ու բանաստեղծ են, ինքզինքնին բոլորովին բերկրանաց ուրախութեան և կերուխումի տուած էին: Հաւատաքննութիւնը մոռցուած էր, մեռեալնե-

բը մոռցուած էին, յուսերը մոռցուած էին: Ամեն մարդ երաժիշտ, բանաստեղծ և տարփածու եղած էին, կերգէին ու կը պարէին, ներկայ վայրկեանը միայն կապրէին. բայց զարմանալին այն է, որ այս ուրախառիթ տօնն ի պատիւ հաւատաքննութեան սահմանեալ էր:

Սեվիլ քաղաքն այն օրը Մէտինա-Բօէլի դուքսին հոն հասնիլը կը տօնէր, որ հաւատոյ մեծ դրօշակիրն էր, և ներկայ գտնուելու եկած էր խարուկահանդէսի մի՝ որ պիտի կատարուէր ի պատիւ այն անթիւ մանր յաղթութեանց մէկուն՝ զոր Կարոլոս հինգերորդ ձեռք բերած էր Գերմանիոյ բողոքականաց դէմ, յաղթութիւններ՝ որոց շատ անգամ պարտութիւն կը յաջորդէր. յաջողութեան և ձախորդութեան խառնուրդ՝ որ Սմալքալտի (1) դաշնակցութենէն ի վեր երկար ժամանակ երկբայութեան մէջ ձգեցին զԵւրոպա թէ յաղթութիւնը որու պիտի մնար վերջապէս, Հռոմայ թէ Լուտերի. յաղթութիւնք որք խարոյկներն աւելցնելու պատրուակ եղան Հռոմէական կղերին:

Գիշերը գեղեցիկ էր և աստեղազարդ, օդը զով և անուշահոտ. աղբիւրէն վազած գինին ալ ևս առաւել ուրախացուցած էր Սեվիլի ժողովուրդը. ամեն մարդ պարելու և երգելու զբաղած էր: Ստուգիւ Մէտինա-Բօէլ իշխանն ալ՝ որ տօնին ծախքն իւր քսակէն կը վճարէր, ազնուական պերճութեամբ վարուած էր, առատ ըմպելի բաշխելով Սեվիլի ամեն կարգի բնակչաց:

Բայց մինչդեռ ժողովուրդը փողոցներուն մէջ կուրախանար, հարկ էր որ ազնուականներն և Սպանիոյ աւագանին ալ անմասն չմնային այս ազգային տօնէն:

Ուստի Սեվիլի բարեխորհուրդ (հաւատաքննութեան անձնուէր) ազնուականներն ալ՝ Մէտինա-Բօէլի դուքսին քեռորդի և փեսայ Մօնտէժար կոմսին փառաւոր դահլիճներուն մէջ կը զբօսնուին:

Մեծանաց կոչունքէ մ'ետև, հրաւիրեալները շքեղ դահլճի

---

(1) 1530 ին Գերմանիոյ Լուտերական իշխանները լսելով որ Կաթոլիկ իշխանները դաշնակցութիւն մ'ըրեր են իրենց դէմ, Գերմանիոյ Սմալ-քալտ քաղաքը գումարեցան և իրենք ալ անոնց դէմ յարձակողական ու պաշտպանողական դաշնակցութիւն մ'ըրին, որով կրօնական պատերազմն ընդհանրացաւ Միջին Եւրոպիոյ մէջ, և ամբաւ չարեաց ու արիւնհեղութեանց առիթ եղաւ:

մի մէջ ժողովեալ՝ մետաքսեայ լայն բազմոցներու վերայ նստած կը խօսակցէին, ընտիր սիկարներ ծխելով, որ այն ժամանակը Թագաւորաց և բարձրագոյն ազնուականաց միայն ներեալ էր:

Ձեղունէն կախուած բազմաթիւ բիւրեղեայ ջահեր՝ իրենց լուսաբորբոք ճառագայթներով բազմականաց մետաքսեայ զգեստներուն փայլիւնը կ'աւելցնէին:

Կին չկար այս բարեպաշտական ցայգահանդէսին մէջ, որուն կը նախագահէր Մօնտէժար կոմսը, և ժամանակ ժամանակ ալ իւր բարձրաշուք անձը ներս մտնելով՝ իւր փառաւոր ներկայութեամբ կը պատուէր այս սուրբ ակումբը:

«Գիտէք, Տօն Ռոտրիկէզ, որ այս անգամ ըրած յաղթութիւննիս մեր սիրելի վեհապետ Տօն Քառլօ հինգերորդին սքանչելի աշխարհագիտութեան արդիւնքն է:»

Այս խօսքն ըսողը Մօնտէժար կոմսին սիրելի և անոր փեսայ լինելու սահմանեալ երիտասարդ ազնուական մ'էր. իսկ Տօն Ռոտրիկէզ ծերունի մ'էր, որոյ պարզ և անպաճոյճ զգեստը միւսներուն պերճութեան քով աչքի կը զարնէր: Սակայն իւր համարձակ և վեհ շարժմունքէն կը հասկցուէր որ զգեստին գձձութիւնն անհոգութեան կամ զոռոզ անփութութեան մ'արգասիք էր՝ քան թէ չքաւորութեան: Իւր խիստ ու խրոխտ դէմքն հանճար կը ծածկէր, և լայն ճակտին վերայի զուգահեռական գիծերն ու արտևանանց մանաւոր խորշիմներն՝ աղմկայոյզ և անկարգ կրից վերայ պատուաստեալ խոկուն բնաւորութիւն կը ցուցնէին:

Այն դէմքը Սոկրատայ դէմքին փոխակերպութիւնը կրած լինելու էր. հոգւոյն զգացումները փոխուելով՝ դէմքն ալ այլափոխած էին. և եթէ իւր եռանդուն և քիչ մ'ալ շեղ նայուածքէն կը հասկցուէր որ հոգին յարաժամ խանդով վառուած էր, բայց երեսին անայլայլակ շրջագծերը, շրթանց նուրբ հեգնութիւնն և ճակտին խստութիւնը կը ցուցընէին որ իւր զգաստ և խորին մտածութիւնն ազատ էր այն անհաստատութենէն որ յետսամիտ մարդոց յատուկ է. այլ ընդհակառակն ուղիղ և կատարեալ զարգացում մ'առած էին իւր մտաւորական կարողութիւնքը:

Ծանրութեամբ մ'երիտասարդ ազնուականին դարձաւ և առանց խօսք մ'ըսելու երեսը նայեցաւ:

« Ահա ամիս մի շարունակ տօներ ու հրապարակական ուրախութիւններ պիտի ունենանք, յարեց երիտասարդ պարոնը, առանց հաշուելու արքայական խարուկահանդէսը՝ որ անշուշտ մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենայ եթէ որոշուածին համեմատ կատարուի :

— Անհոգ եղիք, բան մի պակաս չմնար, ըսաւ ծերունին այնպիսի ձայնով՝ զոր երիտասարդ պարոնը հաւանութիւն կարծեց, բայց իրօք դառն և հեգնական էր :

— Ես ալ այդպէս կը կարծեմ, ըսաւ երիտասարդ պարոնը որ Պաւլօ կը կոչուէր. վասն զի մեծ հաւատաքննիչն այն հանդէսին պահած է Սէվիլի նախկին կառավարիչ Տոն Մանուէլ Արիօզօն :

— Ճշմարիտ քրիստոնեայ մի, ըսաւ ծերունին ծանրութեամբ:

— Ի՞նչ, ըսաւ Տոն Պաւլօ. մտերիմ բարեկամն էր Տոն Էսթէվան Վարկասի, որ միշտ փիլիսոփայի դէմք ունեցած է: Անշուշտ եղիք, Տոն Ռօտրիկէզ Վալէրօ, մէկ ժամ հեռուէն խուռի տրցակ կը հոտի :

— Տոն Էսթէվան ազնիւ սիրտ մ'է, պատասխանեց ծերունին, բայց թշնամիներ ունի . . . վասն զի հաւատաքննութեան զինուոր լինել չէ ուզած: Իսկ դուք, Տոն Պաւլօ, յարեց ծերունին մեղմ հեգնութեամբ, կրցիք վերջապէս հաւատաքննութեան զինուորի Ս. աստիճանն առնել :

— Դեռ ոչ, պատասխանեց տխրութեամբ Մօնտէժար կոմսին փեսացուն. բայց կը յուսամ որ այս իրիկուն մեզմով կը հասկցնեմ վսեմափայլ մեծ դրօշակիրին :

— Ստուգիւ խիստ յարմար առիթ մ'է. խրատ կուտամ ձեզ որ չփախցնէք:

— Ի՞նչ կ'ըսէք, Տոն Պաւլօ, հաւատաքննութեան ընտանի լինել կուզէք, ըսաւ անդիի քովէն Արակօնացի երիտասարդ ազնուական մի՝ որ առաջին անգամ եկած էր այն բարձրաշուք ժողովը:

— Անշուշտ, Տոն Քսիմէնէս. կրնայի առանց այս պայմանին Մօնտէժար դուքսին Տօննա Իզապէլլա դուստրն ինձ կնութեան ուզելու համարձակիլ:

— Տխուր դեր՝ Կաստիլացի ասպետի մի համար, ըսաւ Արակօնացին գլուխը թօթվելով :

— Ընդհակառակն գեղեցիկ դեր, ըսաւ Տոն Ռօտրիկէզ երգիծական ձայնիւ. հաւատաքննութեան ընտանի լինել . . . քաղքի ճամբուն վերայ ձի նստիլ է: Զգեստին տակ այն կարգին նշանները կրելը տէրութեան ամենաբարձր պաշտօններուն համար անցագիր ունենալ է. ամեն բան ձեռք կը բերուի անով: Ըսէք ինձ, Սպանիոյ մէջ ո՞ր տունը Մէտինա—Ցէլիի և Մօնտէժարի տուներուն չափ պաշտօն, ճոխութիւն և պատիւ ձեռք բերած է: Կը կարծէք որ եթէ Տոն Մանուէլ Արիօզօ և Տոն Էսթէվան Վարկաս հաւատաքննութեան յարեալ լինէին, այսօրուան օրս առաջինը ողջ ողջ այրելոյ կէտին վերայ լինէր, միւսն ալ լեռներն ու ձորերը թափառէր. և եթէ զեղափայլ Տոլէտոյի խոստովանահայրը հայր Պետրոս Արպուէզ կամ պարզապէս հայր Թովմէ կոչուած լինէր, այն սիրուն օրիորդն այսօրուան օրս յետին աղքատութեան ու խեղճութեան մէջ թափառէր գընչուի պէս, առանց իսկ գլխուն ներքև քար մի բարձ ունենալոյ :

— Լռեցէք, Տոն Ռօտրիկէզ, ինքզինքնիդ վտանգի մէջ կը ձգէք, ըսաւ Տոն Քսիմէնէս :

— Անհոգ եղիր. հաւատաքննականք զիս խենդի տեղ դրած են : »

Յիրաւի, ժողովին մէջ գտնուող միւս ազնուականներն՝ հաւատոյ գործոց վերաբերեալ ծանրակշիռ խօսակցութեանց զբաղած լինելով, Ռօտրիկէզ Վալէրօի խօսքերուն բնաւ ուշադրութիւն չէին ըներ, և զինքն ալ բնաւ բանի տեղ չէին դներ :

— Հաւատացէք ինձ, Պարոն, յարեց ծերունին, այսօրուան օրս Սպանիոյ մէջ՝ միայն մէկ տեսակ պատիւ կայ, այն է՝ Տէրոջը վերաբերիլ, և տէրն ալ՝ ինչպէս որ գիտէք՝ հաւատաքննութիւնն է: Ժամանակաւ, բարեպաշտ ասպետի տիտղոս ժառանգելոյ համար՝ հարկ էր նիզակ մի կոտրել կամ կատաղի երիվար մի զսպել: Թագաւորին հաւատարիմ և բարի ծառայ կը համարուէր այն անձը՝ որ արաբաց հետ կը մարտնչէր պատերազմի դաշտերուն վերայ : Այն ժամանակը փառք կար . . . բայց այսօրուան օրս Արաբներ չկան կռուելու, այլ միայն ամբաստանելու Արաբներ կան: Չկայ ազ-

նիւ ու գեղանի Թագուհի մի՝ որ պատերազմէ դարձած ժամանակնիդ ժպիտով ձեզ վարձատրէ և իւր սպիտակ ձեռքը համբուրել տայ. կրօնաւորներ միայն կան որ աղտոտ ձեռքով ձեզ կօրհնեն երբոր Թագաւորին հաւատարիմ մէկ ծառան ի կորուստ մատնէք . . . Ժամանակաւ, պատերազմ մի լինելէ ետև, զօրաց վաշտերը շրջանակաձև կը բոլորուէին և զինուորական մունետիկ մի վեց անգամ կը հրատարակէր զէն ի ձեռին մեռնողներուն անունը: Այսօր, հաւատաքննութեան ծառաներուն անունը ոչ ոք կարտասանէ, և անոնք ալ իրենց վատութիւնը պարզելու իրաւունք անգամ չունին:

— Տոն Ռօտրիկէզ, գոչեց երիտասարդ Արակոնացին զարհուրելով լսած խօսքերէն, հոգւոյս վերայ կերդնում որ այս վայրկենիս դանկ մ'անգամ չեմ տար գլխոյդ համար:

Տոն Ռօտրիկէզ Վալէրօ լրբենի յանդգնութիւն ու բարեբաղդութիւն մ'ունի, աւելցուց Տոն Բարլօ. ինչ որ ուզէ կը Թողուն խօսիլ:

— Ցաւալի է, այնպէս չէ, Տոն Բարլօ, պատասխանեց ծերունին առաւել ևս դառնութեամբ. վասն զի եթէ ես Տոն Ռօտրիկէզ Վալէրօ չկոչուէի, ձեր այս լսած խօսքերուն բառորդն անգամ Պետրոս Արպուէզի տանելով՝ Տօնա Իզապէլլայի հետ ամուսնութիւննիդ կապահովէր, և ձեր անունը՝ առանց ուրիշ տեղեկութեան կ'արձանագրուէր այն դիւանխումբ լէզէոնին մէջ՝ որք զինուորք Քրիստոսի (¹) կը կոչուին: Դըժբաղդաբար, ամբաստանութեան աշխատութիւնն անգամ չեմ արժեր ես, և ժամանակնիդ փուճ տեղը կը կորսնցնէք զիս ամբաստանելով: »

Այս խօսքն ըսելէ ետև ծերունին ձգեց դուրս ելաւ:

Տոն Բառլօ մինչև ճակատը կարմրեցաւ և առջևը նայեցաւ մնաց:

(¹) Հաւատաքննութեան ընտանիներուն անունն է: Ասոնց կարգն անցնելու ամէնէն ապահով միջոցն էր երևելի մարդիկ ամբաստանել. վասն զի աղքատներն՝ որք կորսնցընելու բան մի չունէին՝ հաւատաքննութենէն չէին վախնար: Այս իրողութիւնը՝ զոր հաւատաքննութեան վերայ գրող պատմիչներուն ամենն ալ կը հաստատեն, կ'ապացուցանէ որ հաւատաքննչաց փնտռածն ոչ Աստուծոյ փառքն էր
և ոչ հաւատոյ յաղթութիւնը, այլ միայն իրենց զոհերուն կողոպուտներուն հա-
քըստանալ, և գանձ մթերելով զօրութիւն ու իշխանութիւն ձեռք բերել:

Այս միջոցին մեծ հաւատաքննիչը ներս մտաւ Մէտինա Բօէլլի դքսին հետ:

Դուքսը փոքրիկ ու ողնաթեք ծերունի մ'էր՝ հիւանդոտ ու դեղնած դէմքով: Ձայնը խեղդուկ էր և մարմնոյն նկնութեանը համեմատութեամբ խիստ զօրեղ, որն որ տարօրինակ երևոյթ մի կարտադրէր: Խօսած ժամանակ կարծես թէ որովայնախօսի ձայն կը լսուէր:

Մեծ հաւատաքննիչն ու դուքսը ողջունեցին ժողովը. յետոյ դուքսը Տոն Բառլօի դառնալով. «Երիտասարդ, ըսաւ, փեսաս իմացուց ինձ ձեր բաղձանքը, և ես ալ խօսեցայ Ն. Գերապատուութեան, որ կը յուսամ թէ այն շնորհը չզլանար ձեզ:

— Պարոն Տոն Բառլօ, յարեց Պետրոս Արպուէզ, կը սիրեմ տեսնել Աստուծոյ ծառայութեան համար ունեցած եռանդնիդ:

— Օ՛ն, երկչոտ մի ըլլաք, ըսաւ դուքսը: Նորին գերապատուութիւնը կը ճանչէ ձեր արժանիքը. գիտէ թէ որչափ մաքուր ու անարատ է ձեր արիւնը (¹):

Տոն Բառլօ պատասխան չտուաւ: Այս երիտասարդ ազնուականը՝ որ երկու օր առաջ ամեն բան կը զոհէր հաւատաքննութեան ընտանի լինելոյ համար և Մօնտէժարի դուքսին ալ իւր աղջիկն այս պայմանաւ միայն անոր տալու խօսք կուտար, զղջացած էր և կամաչէր այնպիսի խնդիր մ'ըրած լինելուն վերայ:

Մէտինա—Բօէլի դուքսն անոր վարանման պատճառը չհասկընալով՝ մեծ հաւատաքննչին դարձաւ:

«Մօնսինեօր, ըսաւ, այս նորատի ասպետը մեր ամենասուրբ կրօնին ջերմ պաշտպան պիտի ըլլայ:»

Պետրոս Արպուէզ ձեռքը Տոն Բառլօի երկնցուց որ համբուրէ, և մեղրալիր ձայնով մ'ըսաւ.

(¹) Հաւատաքննութիւնը բաւական ճարտար և իրաւացի հաշուով կը ջանար ազնուականներ և ծերունի քրիստոնեաներ ընտանի ունենալ իրեն. ասով աւելի պատկառանք կ'ազդէր ժողովրդեան, որ այն ժամանակներն այնպէս կը կարծէր, թէ ազնուականներն անարգ և վատ գործ չէին գործէր: Հաւատաքննութեան ընտանի կամ զինուոր լինելոյ համար՝ իւր արեան անարատութիւնն արդարացընել հարկ էր. այսինքն ապացուցանել թէ հրեաներէ կամ արաբներէ սերեալ չէր, ոչ ալ իւր նախնիքը կամ ծնողքը Ս. Հաւատաքննութենէն դատապարտեալ կամ ապաշխարանաց ենթարկեալ էին: Իսկ կանայք ազատ էին իրենց արեան անարատութիւնը հաստատելոյ հարկէն:

«Վաղը մեծ պատարագէն ետև մայր եկեղեցին գտնուէ, որպէս զի սուրբ աւազանը ձեռքէս ընդունիս : »

Տոն Բաուլօ՝ առանց պատասխանելու գլուխը խոնարհեցուց:

Նոյն միջոցին սպասաւոր մի դրան թաւիշէ վարագոյրը վերցընելով՝ բարձրաձայն ծանոյց :

«Օրիորդ Տոլորէզ Արկօզօ : »

Հաւատաքննիչը ցնցեցաւ, և իսկոյն դահլիճին քովի սենեակը մտնելով՝ Մէտինա—Քօէլի դուքսն ալ հոն հրաւիրեց:

Այս միջոցին Տոլորէզ դահլիճը կը մտնէր :

Երբոր այն բազմութիւնը տեսաւ, օրիորդն ամաչելով շըփոթեցաւ, և կանգ առած՝ տանուտէրը կը փնտռէր աչօքը : Սակայն Մօնտէժարի դուքսն անոր անունը լսելուն պէս ոտք ելած էր. բայց հաւատաքննչին ու Մէտինա—Քօէլի դուքսին խուսափումը տեսնելով, զանոնք չվիրաւորելու համար հազիւ համարձակեցաւ իւր վաղեմի բարեկամին դուստրը դիմաւորելու մօտ քայլ մ՚առաջ երթալ, և քանի մի քաղաքավարական խօսքեր թոթովել :

Տոլորէզ ազնիւ ու սրտաշարժ դէմքով մ՚անոր մօտեցաւ:

Զմայլման մրմունջ մի պտըտեցաւ ժողովին մէջ, հակառակ այն սարսափին զոր հերետիկոսի մ՚անունը կազդէր. այնչափ մեծ էր անոր սքանչելի գեղեցկութեան և հոգւոյն ազնուութեան ազդեցութիւնը :

«Տէր իմ, ըսաւ Տոլորէզ տեսնելով որ Մօնտէժարի դուքսը կը դեղնէր ու կը դողար. փախստական աղջկան մի ձեր տան մէջ ներկայութիւնն այնչափ գէշ է որ այս ազնիւ ժողովին ուրախութիւնը տխրութեան փոխարկէ :

Դուքսն առանց պատասխանելու աթոռ մի ցուցուց անոր, այն քանդակագործ զարդարուն աթոռակներէն մին՝ որ արդէն Միջին դարու մէջ ալ հին կահ մ՚էր՝ իբրև աւանդութիւն պահուած :

Տոլորէզ աթոռակին վերայ նստելէ ետև քանի մի վայրկեան լուռ կեցաւ: Դուքսն ալ նմանապէս բռնի և տագնապահար լռութիւն մի կը պահէր :

Տոլորէզ՝ իւր արիութեան հակառակ՝ մանկամարդ օրիորդի մի յատուկ եղած այն երկչոտութիւնն զգաց, որ եթէ չքաջալերուի՝ տագնապի կը փոխուի : Ճակատը բոցատապ

ջերմութեամբ կարմրեցաւ, սիրտը բաբախել սկսաւ ; և շրթունքը դողալով չկրցան խօսք արտասանել :

Այս տեսարանին ներկայ եղողներուն անձկութիւնն երթալով կաւելնար :

Մօնտէժարի կոմսը՝ Տոլորէզն այս վիճակին մէջ տեսնելով՝ ի գութ շարժեցաւ այն երբեմն պայծառ բայց հիմա այնպէս խեղճ և լքեալ մանկամարդ և գեղանի օրիորդին վերայ, որ տորին կարգի աղքատ աղջկան մի նուաստ կերպարանքով կը ներկայանար իրեն: Բայց մեծ հաւատաքննիչն և Մէտինա—Քօէլի դուքսը կրնային քովի սենեկէն ամեն բան տեսնել ու լսել : Սպանիացի ազնուականի մի բաղդն ու կեանքը բոլորովին հաւատաքննութենէն կախեալ էր. և Մօնտէժարի դուքսն ալ այն խորին սարսափով պաշարեալ էր, որ ազգային ազնիւ, արի, ասպետական եւ անձնուէր բնաւորութիւնը կը խանգարէր :

Տոլորէզ քանի մի վայրկեան դուքսին դէմքը դիտելով՝ հասկըցաւ այն սառնային պաղութիւնը, այն պղնձի դիմակը՝ որ հոգւոյն զգացումներն յայտնելու արգելք կը լինէր :

«Հօրս ազատութենէն յոյս չկայ» ըսաւ ինքնիրեն :

Այսու ամենայնիւ, ամեն բան աչքն առած լինելով, մեծ ճգամբ իւր սովորական արիութիւնը ձեռք առաւ, և հրապուրիչ ազնուութեամբ մ՚և համեստութեամբ ոտքի վերայ ելնելով .

«Տէր իմ, ըսաւ Մօնտէժարի դուքսին, կը տեսնեմ որչափ իմ ներկայութիւնս դժնդակ է ձեզ, և անոր համար չեմ կրնար մեղադրել ձեզ, վասն զի գիտեմ նաև որչափ վտանգաւոր է : Դժբաղդութիւնը տարափոխիկ է . . . բայց թող չըսուի թէ պարտք մի կատարելու զանցառութիւն ըրի : Հայրս հաւատաքննութեան մութ բանտերուն մէջ կը հեծէ. հայրս, որ անշուշտ գրպարտուած է, յարեց կարմրելով, վասն զի չէր ուզեր անոր դժբաղդութեան բուն պատճառն յայտնել. հայրս իբրև յանցաւոր պիտի դատապարտուի՝ եթէ իւր բարեկամներն օգնութեան չհասնին :

«Դուք կը սիրէիք հայրս, տէր իմ, և ուրիշներէն աղէկ կը ճանչէք անոր անարատ հաւատքը: Վկայութիւն տուէք անոր համար այս դժբաղդ դատին մէջ. և Սպանիոյ ամենէն

անարատ բրիստոնէից մէկուն վկայութեամբ խայտառակի զրպարտութիւնն ու ստութիւնը: Ներեցէք ինձ հայրս, տէր իմ, շնորհեցէք ինձ և օրհնեմ ձեզ:

— Եթէ ես ուզեմ ալ, մէկ վկայն բաւական չէ» պատասխանեց Մօնտէժարի դուքսը:

Այն ժամանակ Տոլորէզ քաղցր և շնորհալի շարժմամբ մի ժողովին դառնալով.

Տեարք իմ, ըսաւ աղերսական ձայնիւ և արտասուալից աչօք, դուք ամենդ ալ կը ճանչէիք հայրս:»

Մեռելական լռութիւն միայն պատասխանեց այս հրաւէրին:

Տոլորէզ իւր գեղեայ ձեռքերն իրար կցելով՝ յուսահատ նայուածք մի վերցուց դէպ երկինք:

Այս միջոցին Տոն Ռոտրիկէզ Վալէրօ ներս մտնելով լսած էր Տոլորէզի աղերսը:

Խրոխտ և լուրջ դէմքով մ'օրիորդին մօտեցաւ, և քաղաքավարութեամբ զայն ողջունելով.

«Տիրուհի, ըսաւ, ես վկայ կը լինիմ հօրդ:

— Ո՜հ, շնորհակալ եմ, ըսաւ Տոլորէզ յուսալից ձայնիւ:

Նոյն միջոցին սպաղ և հեգնական ծիծաղ մի լսուեցաւ հաւատարմնիչին նստած սենեակէն, ծիծաղ մի՝ որ մահագոյժ զանգակի ձայնին կը նմանէր: Յետոյ Պետրոս Արպուէզ վարագոյրը վեր առաւ, և ինքզինք ցոյց տալով ահարեկեալ և մունջ ժողովին.

«Ռոտրիկէզ Վալէրօ, ըսաւ ծիծաղը շարունակելով, խենդերուն վկայութիւնը չընդունուիր:»

Տոլորէզ՝ հաւատարմնիչը տեսնելուն պէս՝ ճիչ մ'արձակեց և մարեցաւ ինկաւ:

Մօնտէժարի դուքսը զարհուրած՝ ինչ ընելիքը կորսնցուց:

Պետրոս Արպուէզ մասնաւոր կերպով մ'անոր երեսը նայեցաւ, որով դուքսը սիրտ առնելով՝ զանգակը զարկաւ և երկու սպասաւոր ներս դիմեցին:

«Սա օրիորդն իմ պատգարակս դրուելով՝ իւր տունը տարուի» ըսաւ բարձրաձայն:

Սպասաւորներն ալ իսկոյն գրկեցին տարին տարաբաղդ օրիորդն այն զգայազիրկ վիճակին մէջ:

Տօլորէզ և Թէրէզա

Դուրսն ալ ուրիշ գունէ մի դուրս ելաւ և քանի մի փայլեան ետքը նորէն ներս եկաւ զուարթ դէմքով :

« Մօնսէժարի դուքս, ըսաւ անոր հաւատաքննիչը կէս ձայնիւ, երբոր Աստուած իւր քով կոչէ Մէտինա-Բօէլի դուքը, մեծ դրօշակրի պաշտօնին դուք պիտի յաջորդէք :

— Մօնսինեօր, ըսաւ նոյն միջոցին Տօն Ռօտրիկէզ Վալէրօ՝ հաւատաքննչին մօտենալով, Աստուած պահէ զիս արքայութիւն երթալէ, եթէ ձեր Գերապատուութիւնը հոն ալ մեծ հաւատաքննիչի պաշտօնը շարունակէ : »

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ ՍԵՆԵԱԿԸ

Սէվիլի սուրբ ատենին բանտն այն փողոցին մէջ էր՝ որ այսօր Սանմանադրութեան փողոց կը կոչուի . իսկ այն ժամանակ Հաւատաքննութեան փողոց կը կոչուէր :

Սպանիոյ ամեն մեծ քաղաքաց մէջ փողոց մի կար այս անունով, և միանգամայն շէնք մի՝ որ հաւատաքննութեան պալատ կը կոչուէր :

Սէվիլի հաւատաքննական պալատը քառակուսի մեծ շէնք մ'էր՝ չորս աշտարակով, կարմիր աղիւսէ շինուած և սև քարերով ծածկուած : Շէնքին ճակատը շատ մը պատուհաններ կային կանոնաւորապէս բացուած, բայց դուրսէն փեղկ չունէին. այլ յիմարանոցներու պատուհաններուն պէս վարէն մինչև վեր գոցուած էին ուղղանկիւն որմով, այնպէս որ մօտակայ տուներէն անհնար էր պալատին ներսը տեսնել : Մէջի բնակիչներն ալ հազիւ կրնային քիչ մ'երկինք տեսնել վերի ծայրը բաց ձգուած նեղ ծակէն, ուսկից լուսոյ տկար և փոքրիկ ճառագայթ մի ներս կիջնէր :

Հաւատաքննութեան պալատին մէջ էին դատաստանական ատեանը, դիւանատունը, տանջանաց սենեակներն, ողորմութեան սենեակներն, ապաշխարութեան սենեակներն և զանազան բանտերն, որոց մէջ ամբաստանեալները կը դատակարգուէին՝ իրենցմէ եղած ակնկալութեանց կամ ամեն մէկուն սահմանուած վախճանին համեմատ :

Հարցուած ամբաստանեալը նախ ողորմութեան սենեակը կը դրուէր . հոն հաւատաքննութիւնը զայն քաղցրութեամբ դարձի կը բերէր, այն կերպով որ խեղճն աշխարհային բարիքէ բոլորովին զզուելով՝ իր հարստութիւնը կամաւ Ս. Ատեանին կը նուիրէր, և քանի մ՚ամիս հոն մնալէ ետև դուրս կելնէր, Յոբ երանելւոյն պէս աղքատ, բայց շնորհաց ձիրքերով հարուստ, և ուղղապէս ու անսայթաք երկնից ճամբուն մէջ քալելով :

Եթէ ամբաստանեալը վերոյիշեալ կերպով դարձի գալու դժկամակէր, ապաշխարութեան սենեակը կը դրուէր, որուն նկարագրութիւնը ետքը պիտի տեսնուի . և թէ հոն ալ չզղջանար, այն ժամանակ խաւարչտին բանտը դրուելով՝ տանջանաց և մինչև իսկ մահուան կ՚ենթարկուէր :

Ապաշխարանաց սենեակները վերնայարկին էին աշտարակներուն մէջ. ողորմութեան սենեակներն՝ ինչպէս նաև ատեանական սրահը միջնայարկին էին, դիւանատունն ու սորբին գործակալաց բնակարանները գետնայարկին էին. իսկ բանտերն ու տանջանաց սենեակները գետնին տակն էին, ինչպէս որ ընթերցողք արդէն գիտեն:

Կէս գիշերն երկու ժամ անցած էր: Տօնին լուսաւորութիւնները ճեմզնեան մարած էին. պարերուն և ուրախութեան երգերուն խոր լռութիւն յաջորդած էր : Փողոցներն ամայացած էին, և հեռուէն հեռու տուներէն ոմանց մէջ դեռ փայլող լոյսերը միայն կը ցուցնէին որ քաղաքը սովորականէն աւելի արթուն կեցած, դեռ բոլորովին չէր քնացեր :

Մօնտէժարի դուքսին ապարանքէն գոց պատգարակ մի դուրս ելաւ, հաւատաքննութեան փողոցը մտաւ, որ շատ հեռու չէր, և պալատին դրան առջև կեցաւ :

Պատգարակին հետ գնացող սպասաւորներէն մին դուռը

բաղխեց, դռնապանը բացաւ և սպասաւորը քանի մի խօսք փոխսալով անոր, երկուքը մէկէն պատգարակին քով գնացին, մարած աղջիկ մի գրկելով՝ վերուցին դռնէն ներս միջնայարկը տարին, ողորմութեան սենեկի մի մէջ անկողնի մի վերայ տարածեցին, և սպասաւորը մեկնեցաւ :

Այն ժամանակ դռնապանն ալ սենեկին դուռը խնամով գոցեց ու վար իջաւ ։

« Թէրէզա, ըսաւ իր կնոջը, վեր ել ու տես ինչ կը լինի այդ օրիորդը, որ առաւել մեռած կերևի քան թէ ողջ: »

Թէրէզա հնազանդեցաւ, օրիորդին դրուած սենեակը ելաւ ու նայեցաւ որ կենաց նշան մի ցոյց չէր տար :

Դռնապանուհին, որ ակարամիտ և գրեթէ ապուշ կին մ՚էր, լռութեամբ օրիորդին քով նստաւ, և կ՚սպասէր որ երբոր Աստուած կամենայ՝ կենդանացնէ զայն :

Սակայն օրիորդին նուաղումը՝ որ գրեթէ երեք ժամէ ի վեր կը տևէր, հուսկ ուրեմն վերջացած երևցաւ: Շարժում մ՚ըրաւ օրիորդը, խոր քունէ մ՚արթնցածի պէս թևերը տարածեց, աչքը բացաւ, և արմուկին վերայ կրթնելով՝ սենեակին աչքէ անցուց զարմանօք, առանց անոր կարասիներն ու տրամադրութիւնը ճանչելու :

Դամբանաձև անկողինը՝ որոյ մէջ օրիորդը պառկած էր, մեծ ձեղուն մ՚ունէր վերան՝ սպիտակ վարագոյրներով. քովի պատին վերայ եբենոսէ խաչի մի վրայ փղոսկրեայ խաչելութիւն մի կար. քանի մի պարզ աթոռներ, քանդակաւոր արկղ մի, խեղաթիւր ոտքով սեղան մի, Մանշի կնիւնով հիւսուած փսիաթ մի, ասոնք էին սենեկին կարասին: Եբենոսէ աղօթանոցի մի վերայ դրուած եբենոսէ սատիճանակի մի մէջ քանի մի գրքեր շարուած էին, և մէջ տեղն ալ հողէ կարմիր ծաղկանոցի մի մէջ առջի օրը քաղուած ծաղիկներ դրուած էին : Ասոնց զատ ուրիշ մանր մունր կահեր կային այն ժամանակի կանանց գործածութեան յատկացեալ. չնչին բայց գեղեցիկ նիւթեր, որք ամեն ժամանակ այս մեծ տղայոց խաղալիկն են, զորս շատ անգամ ամենօգտակար իրերէ նախապատիւ կը դասեն :

Այս մանր պարագաները վրիպեցան օրիորդին աչքէն, այլ միայն սենեկին տեսքն ու տրամադրութիւնն աչքին զար-

կաւ, որ անծանօթ էր իրեն, վասն զի դեռ բոլորովին իւր առջի զգաստութիւնը չէր գտած ։

«Ժուանա, ըսաւ տխուր ու մեղմ ձայնիւ ։

— Ես Ժուանա չեմ, ըսաւ տիմարուհին որ գլխուն վերևը նստած էր. իմ անունս Թէրէզա է ։»

Այն ժամանակ օրիորդը կնոջ երեսը նայեցաւ ու զայն չճանչնալով՝ սարսափեցաւ ։

«Ո՞ւր եմ ես հապա, գոչեց անձկութեամբ ։

— Բանտն ես, պատասխանեց տիմարուհին ։

— Բանտն եմ, բանտն եմ, կ՚ըսես. բայց ինչ ըրած եմ որ զիս բանտը դրեր են ։

— Ես չեմ գիտեր. այդ իմ գիտնալիք բանս չէ ։

— Ո՜, ո՛հ, Աստուած իմ, գոչեց օրիորդը ձեռքը ճակտին վերայ դնելով և յիշողութիւնն ամփոփել ջանալով, ինչ պատահեցաւ այսօր, և ինչու համար հոս եմ ես այսօր։ Այո, այո, այո, միտքս կուգայ. ես այս իրիկուն Ժուանայի տունէն ելայ. փողոցներուն մէջ կը պարէին, ամեն մարդ ուրախ և զո՛հ էր։ Իսկ ես յուսահատութեամբ ընկճեալ էի։ Հայրս մահամերձ վիճակի մէջ տեսած էի, և ո՛հ, չէի կրնար բան մ՚ընել անոր համար. ոչ, ոչ, չէի կրնար, կրկնեց յուսահատ դառնութեամբ . . . ։ Սակայն փորձ մի փորձել ուզեցի, իւր բարեկամներուն գնացի, այնպիսի անձանց զորս բարեկամ կը կոչէր։ Գնացի գտայ զանոնք տօնի մ՚արբեցութեան մէջ։ Յանկարծակի ներկայացայ անոնց՝ սգազգեաց տխրութեամբ . . . Աղաչեցի, լացի, խնդրեցի որ հայրս ինձ դարձունեն. բայց մտիկ չըրին ։ Հոն մեծ հաւատաքննիչը՝ դաւաճանի մի պէս պահուըտած՝ իմ խօսքերս կը դիտէր. յետոյ զիս դահճին մատնեց չարագործի մի պէս, և այն ազնիւ դուքսին տան մէջ պահպանութիւն և հիւրընկալութիւն իսկ չկրցի գտնել ։

«Այո, այո, այնպէս եղաւ, յարեց օրիորդն հետզհետէ միտքը բերելով իրիկուան անցքերը. Մօնթէժարի դուքսն իմ կենօքս փոխարինեց Պետրոս Արպուէզի մէկ ժպիտը ։

«Ժամը քանին է, հարցուց յանկարծ դռնապանուհիին ։

— Չեմ գիտեր, տիրուհի. բայց բաւական երկար ժամանակէ ի վեր գիշեր է։ Ձեր եկած ժամանակ ես ի քուն էի,

վասն զի շատ յոգնած էի. այսօր տօն էր, և շատ մի բանտարկեալներ եկան մեզ ։

— Արդարև տօն էր, ըսաւ օրիորդը հեգնութեամբ. յիշատակաց արժանի տօն, վատ մատնութեամբ մի փառաւորապէս պսակուած։ Տոլորէզ Արկօզօ այս տօնախմբութեան նախագահող Աստուածին արժանի զոհ մ՚էր . . . . . ։»

Ճշմարիտ էր Տոլորէզի բառը. արդարև ամենավատ դաւաճանութիւն մի հաւատաքննիչին ձեռքը մատնած էր զայն։

Ընթերցողք կը յիշեն որ Մօնթէժարի դուքսն հրաման ըրած էր իւր ծառայներուն որ զայն իւր տունը դարձունեն։ Այս հրամանը՝ որ բարձր ձայնով տուած էր, ժողովը խաբելոյ համար էր ։

Դահլիճէն քանի մի վայրկեան դուրս ելած միջոցին, ազնուական դուքսը՝ հաւատաքննչին մէկ պարզ ակնարկութեամբն հասկցած էր իւր կամքը. ուստի նորէն հրաման ըրած էր իւր մարդոց որ օրիորդն անմիջապէս հաւատաքննութեան պալատը տանին ։

Դուքսը փոխանակ իբրև ճշմարիտ ասպետ զայն պաշտպանելոյ, սուրբ ատենին մատնած էր. և սակայն Մօնթէժարի դուքսը ոչ վատ զօրական մ՚էր, ոչ չար ազնուական մի, ոչ ալ նենգաւոր բարեկամ մի. այլ պարզապէս կը վախնար հաւատաքննութենէն ։

Բայց ո՞վ կրնայ բացատրել Էսթէվանի նշանածին չափէ դուրս սոսկումը, այն ազնիւ ու անմեղ օրիորդին՝ որ աւելի կընտրէր մեռնիլ քան թէ բարեկամ մի մատնել։ Ո՞վ կրնայ նկարագրել անոր խորին և սրտախանձ վիշտն այս նողկալի դաւաճանութեան առջև ։

Իւր առաջին շարժումը վեհանձն բարկութիւն մ՚եղաւ, խրոխտ զայրոյթ մի՝ որ ամեն անիրաւութեան, ամեն նենգութեան դէմ կը խստանայ. բայց քիչ քիչ իւր ցասումն իջնելով, դիւրազգածութիւնը՝ որ մեծսիրտ և տաքարիւն կանանց բնական տկարութեանը հետ միանալով՝ առաւել վշտագնիչ է և շատ անգամ զանոնք անզգայութեան կը դատապարտէ, վերջապէս վերայ ելնելով՝ իւր վշտին դառնութիւնն զգացուց անոր, և իւր նոր վիճակն արհաւրօք նկատել սկսաւ։

Բանտապանուհին՝ կէս քուն լինելով՝ ապուշ աչուըները կը

ցոցէր առանց հոգ տանելոյ բանտարկելոյն : Անմիտ էակը բնաւ խելամտութիւն չունէր բարոյական ցաւերու :

Տոլորէզ քանի մի վայրկեան ընկճեալ մնաց զարհուրելի ստուգութեան մի ծանրութեան ներքև: Ա՛լ ազատ չէր :

Գլուխը կուրծքին վերայ ծռած, այս դառն մտածութեան մէջ ընկղմեցաւ: Յետոյ յանկարծ խենդի պէս գլուխը վեր առնլով յուսահատ ճիչեր արձակեց ցաւագին հեծութեամբ :

Բանտապանուհին յանկարծ արթննալով՝ ելաւ կանգնեցաւ, և օրիորդին աղեկէզ կսկիծը տեսնելով.

«Տիրուհի՛, ըսաւ, այդչափ ուժգին մի ճչէք, դուք այնչափ դժբաղդ չէք. հաւատաքննութեան պալատին ամենէն գեղեցիկ սենեակը տրուած է ձեզ :»

Այս սոսկալի անունը լսելուն, օրիորդը վեր ցատկեց, և հեծութիւնը դադրեցաւ: Սարսափն այն աստիճան էր, որ ալ չէր համարձակեր և ոչ իսկ լալ :

Հօրը ողորմելի վիճակն որ առջի օրը տեսած էր, և զոր առանց սպաննելու ջախջախած մեռուցած էին, յիշողութեանն առջև ներկայացած էր: Թերևս նոյն չարչարանքն իրեն ալ պահուած էր, և իրենց տառապանքը մահուամբ պիտի վերջանար :

Այս դժնդակ կասկածներուն մէջ մտածութիւն մի միայն կար որ քաղցր և մխիթարական էր իրեն. այն էր թէ իւր որդիական անձնուիրութեանը նահատակ լինելով պիտի մեռնէր :

Այն ճշմարիտ քրիստոնեայ հոգւոյն բարեպաշտ և վեհ համբերատարութիւնը՝ մահկանացու սարսափներուն յաղթեց: Երկնային մտածութիւնները թոթափելով՝ բարձրացաւ մինչև այն վսեմ յոյսը՝ որ տառապելոց յաւիտենական մխիթարչին՝ Մարդացեալ Աստուծոյ՝ թողուցած ժառանգութիւնն է : Քրիստոսի պէս իւր դառն բաժակն ըմպած ժամանակ ըսած էր. «Հա՛յր, քու կամքդ թող լինի» և մահն ոչ ևս զինքը զարհուրեցուց, այլ իբրև յաւիտենական կենաց առհաւատչեայ պիտի ընդունէր զայն :

Իւր գեղանի դէմքը՝ որ առաջ այնչափ դեղնած էր, յանկարծ երկնային լուսով մի պայծառացաւ: Իւր քաղցր ու փառաւոր խոշոր աչքերէն երկնային բոց մի կարծես կը ցայտէր, և իւր սպիտակ ու թափանցիկ ձեռքերը՝ կուրծքին վերայ միացած՝ այն սքանչելի նահատակ կոյսերէն մէկուն պատկերը կ'ընծայէին, որ Յիսուս Քրիստոսի հաւատքին համար կը մեռնէին Հռոմի մէջ :

«Տիրուհի՛, ըսաւ յանկարծ բանտապանուհին. որովհետև չմեռաք, ալ ինձ պէտք չունիք. երթամ ննջեմ :»

Եւ դուրս ելաւ :

Տոլորէզ անոր խօսքը չլսեց. իւր միտքը բարձր խորհրդածութեանց մէջ կը սաւառնէր, և դողդոջ շրթներն աղօթք մի կը մրմնջէին առ Այն՝ որ աղօթելոյ տառապելոյ և մեռնելոյ համար աշխարհք եկաւ :

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

ՍՐԲԱՆՈՒԻՐՈՒԹԻՒՆ

Սէվիլի հին մայր եկեղեցւոյն զանգակներն ուժգին կը հնչէին՝ ժողովրդեան ծանուցանելոյ համար թէ մեծ պատարագը պիտի սկսէր: Այս պատարագը՝ որ Սէվիլի արքեպիսկոպոսը պիտի մատուցանէր, Թագաւորական խարուկահանդէսին առթիւ կատարուած մեծ տօնին գրուագներէն մին էր, որոյ վերայ առջի իրիկունը Մօնտէժարի կոմսին ցայգահանդիսին մէջ նորատի Տօն Քառլօ Հէրրէրա ազնուականն այնչափ հաճութեամբ կը խօսէր :

Այն օրը կրօնական մեծ արարողութիւն մի պիտի կատարուէր. վասն զի Ս. Աւետարանին ընթերցումէն ետև, Մօնսինեօր Պետրոս Արգուէզ իւր հաւատաքննական ձեռօք սրբանուիրութիւն պիտի տար բազմաթիւ անձանց, առանց վիճակի կամ աստիճանի խտրութեան, որք իւր առջև ծնրադրելով՝ հաւատաքննութեան սուրբ զինուորաց կարգը պիտի մտնէին:

Արդարև վսեմ հաւասարութիւն. ազնուական և գեղջուկ միևնոյն կնքով պիտի դրոշմուէին, միևնոյն պարտականու-

թեանց ենթակայ պիտի լինէին, և ամենն ալ միևնոյն գինուոր Քրիստոսի անունը պիտի կրէին:

Հաւատաքննութիւնն իւր հզօր ձեռքն անոնց գլխոյն վերայէն անցունելով՝ ամենն ալ միևնոյն հաւատարմութեան կիջեցնէր:

Մայր եկեղեցին՝ որոյ ընդարձակ և բարձր խմբարանն իւր չորս կարգ սիւներովը կրանիթեայ անտառի կը նմանէր, իւր ամենէն շքեղ զարդերն հագած էր: Հազարաւոր մոմեր սեղանին շուրջը մինչև կամարը շարուած՝ լուսոյ վտակներ կը բղխէին խորանէն. այնպէս որ շրջակայ պատուհանաց անթիւ երփներանգ ապակիներէն ներս զարնող արտաքին լոյսը բոլորովին կը նուաղէր այն ակնախտիղ պայծառութեան առջև:

Դասին մէջի նստարաններուն վերայ մայր եկեղեցւոյն կանոնիկոսները նստած էին, որոց ամենն ալ Ս. Դոմինիկոսի կարգին անդամ էին:

Սեղանին վերայ ականակուռ ոսկի ճաճանչ մի դրուած էր, որ արձակած անթիւ ճառագայթներովը նայողին աչքը կը խտտղեցընէր, և կարծես թէ իւր պարունակած սրբութիւնն անարժան հայեցուածներէ կը պահպանէր:

Ոսկին, ադամանդն և բիւրեղն ամեն կողմ առատօրէն սփռուած էին՝ ինչպէս հազար և մէկ գիշերաց վիպասանութեան մէջ: Աշտանակները, Ս. խորհրդին տապանակը, սկիհը, անօթները, սեղանին երկու քովի հրեշտակները, բոլորն ալ զուտ ոսկի էին:

Բազմաթիւ արծաթեայ մեծ արձաններ՝ որ Սպանիոյ պատուած սուրբերը կը ներկայացընէին, եկեղեցւոյն շուրջը և սիւներուն խորշը մէջ կանգնուած անթիւ սեղանները կը զարդարէին: Վերջապէս հրէից հին Տապանակ ուխտէն շատ աւելի հարստութիւն կար սոյն եկեղեցւոյ մէջ. միայն թէ բոլոր հրէից ազգը մէկ տապանակ մ'ունէր. իսկ Սպանիա հազարաւոր եկեղեցիներ ու բիւրաւոր մատուռներ ունէր, ուր կուգային կը դիզուէին նոր աշխարհին հարստութիւնները զանազան ձևերով:

Արդարև զարմանաքանչ տեսարան մ'էր՝ ժողովրդեան երևակայութիւնը բորբոքելու խիստ յարմար. այն խեղճ ժողովրդեան, զոր խունկով լուսով և նուագարաններով կը

յագեցընէին, որպէս զի իւր գերութիւնն ու թշուառութիւնը մոռցընել տան իրեն:

Ամեն կարգի և աստիճանի ժողովուրդք, ազնուական, շինական, հարուստ, աղքատ, գնչու, այր, կին, լցուած էին եկեղեցւոյն ներսն ու դուրսը, և ջերմեռանդ լռութեամբ կաղօթէին, ոմանք կուրծքերնին կոծելով, ոմանք վարդաբան քաշելով, և ամենն ալ ծունր դրած:

Պատարագամատոյցն՝ ինչպէս որ ըսինք՝ Սէվիլի արքեպիսկոպոսն էր:

Երկու սարկաւագ ոսկեհուռն զգեստներով երկու կողմը կեցած էին:

Սեղանին աջ կողմը կամարին ներքև՝ ոսկեճամուկ թաւիշէ աթոռի մի վերայ բազմած էր Մօնսինեօր Արպուէզ՝ մանիշակազոյն վերարկուով՝ զոր այսպիսի մեծահանդէս արարողութեանց ժամանակ կը հագնէր: Աթոռին առջև տասներկու աստիճան կար ծանրագին զորգով ծածկուած, որով հաւատաքննչին աթոռը քանի մ'ոտնաչափ սեղանէն բարձր էր, այնպէս որ Աստուծոյ փոխանորդը տիրոջմէն վեր բազմած էր [1]:

Աթոռին աջ կողմը և երկու աստիճան վար՝ արքեպիսկոպոսին աթոռը դրուած էր:

Միւս կողմն ալ նոյնպէս աթոռի մի վերայ Ցուլէ նստած էր, հաւատաքննչին ողորմաբաշխն ու սիրելին:

Սեղանէն քիչ հեռու, յատուկ նստարաններու վերայ՝ ազնուականներն ու անոնց տիկնայքը նստած էին:

Շատ չանցած՝ բազմութիւնն հաստ, խուպոտ և կերկերեալ ձայներով երգ մի հնչել սկսաւ: Այն երգը՝ որուն միօրի-

(1) Ամեն արարողութեանց և հանդէսներու մէջ որ հաւատաքննիչը Թագաւորին կամ Աստուծոյ առջև կը գտնուէր, առաջնութիւնը կամ գահերիցութիւնը հաւատաքննչին էր միշտ: Մեծ խարուկահանդէսներու մէջ՝ հաւատաքննչաց աթոռը Թագաւորինէն բարձր էր: Եկեղեցւոյ մէջ ալ հաւատաքննչաց աթոռը սեղանին աջ կողմն էր և աւելի բարձր: Թապէրա անուն հաւատաքննիչն երկու տարի հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ տառապեցուց Մալակայի մայր եկեղեցւոյն աւագերէցը, վասն զի յիշեալ եկեղեցականը հիւանդի մի սուրբ հաղորդութիւն տարած ժամանակ Թապէրա հաւատաքննչին պատահելով՝ չէր կեցած և անոր ճամբայ տուած որ անցնի. այս պատճառաւ Թապէրա զայն ամբաստանած և բանտ դրած էր իբրև անարգող Ս. հաւատաքննութեան:

նախուԹիւնը երբեք չի կրնար քաղցրուԹիւն և խանդ տալ ձայնին, այն անարուեստ և կուրծքէ եկած Թանձր ձայնը՝ պակուցիչ ազդեցուԹիւն մ՚ունէր, որ կարծես Թէ լսողին հոգին պատանքի մէջ կը փաԹԹէր:

Անհամաձայնութիւն մի կար սեղանին զուարթ շքեղութեան ու այն պաղ ու տխուր ներդաշնակութեան մէջ, որ շատ հեռու էր իտալացւոց քաղցրանուագ մեղեդիներէն՝ որք զմայլելի վսեմութիւն մի կուտան հռոմէական եկեղեցւոյ հանդիսաւոր արարողութեանց:

Այսու ամենայնիւ Սպանիոյ ժողովուրդն՝ որ արուեստաւոր նուագերգութեանց անծանօթ կամ անվարժ էր, իր աչօքը քան Թէ ականջօքը կը ներգործուէր, ուստի և կատարեալ ջերմեռանդութիւն տիրած էր ծնրադրեալ բազմութեան վերայ:

Երգը լմննալուն՝ ժողովուրդն ոտքի ելաւ՝ բթամատով ճակատնին բերաննին ու կուրծքերնին խաչակնքելով:

Պատարագին Աւետարանը պիտի կարդացուէր:

Արքեպիսկոպոսը կարդաց զայն ծանր ծանր. յետոյ գնաց հաւատաքննչին քով իր աթոռը նստաւ:

Երկու սարկաւագներն աթոռին ոտքին տակը կեցան.

Այն ժամանակ ճամբայ մի բացուեցաւ ժողովուրդին մէջ, և ամեն տեսակ մարդոց խումբ մի յառաջ երթալ սկսաւ դէպ ի հաւատաքննչին աթոռը:

Այս տեսարանը խմբարանին վարի կողմերը գտնուող ժողովրդոց տարօրինակ խօսակցութեանց առիթ եղաւ:

Կ՛ոյս Մարիամ, կըսէր ծեր գնչու մի, կը տեսնէք սա չարաճճի ժուանիթօն. ինչպէս իր բաղդն յառաջ կը տանի: Կարտունայի ընկերութիւնը չուզեց և ոչ իսկ աւազակ մ՚ընել զայն, ա՛յնչափ ծոյլ և Թանձրամիտ է, բայց և այնպէս յաջողած է Քրիստոսի զինուոր գրուելու:

Իրաւ կըսես, Թիօ(1) (հօրեղբայր), գոչեց կաքաւիչ օրիորդ մի որ նոյեմբերի ձիԹապտղոյ պէս Թուխ դէմք մ՚ունէր. իրաւ կըսես, ժուանիթօ ալ սուրբ զինուորութեան աստիճան պիտի ընդունի այս ցցունազարդ գեղադէմ ազնուականաց հետ:

(1) Ստորին կարգի մարդիկ այսպէս կը կոչեն իրենցմէ մեծերը:

— Ինչու չէ, պատասխանեց ծեր գնչուն. ժուանիթօ ալ անոնց պէս Աստուծոյ զաւակը չէ:

Ա՛, նայեցէք, նայեցէք անիկան Թամօն, ըսաւ ուրիշ մ՚ալ կնբեւի որ Մէլիլլայի մէջ բերդարգելութեան ժամանակը լրացած է:

— Ո՞րն է, հարցուց չորրորդ մի:

— Վսեմափայլ Ռօնէս Մարքիզին քով կանգնող երիտասարդն է, որ նարնջագոյն զգեստ հագած է, և սուրբ զինուորի աստիճան պիտի ընդունի:

— Ո՛րչափ են, հարցուց Թխադէմ աղջիկը:

— Ո՞ր մէկը համրեմ, պատասխանեց ծերունին. Ո՛հ, որչափ զօրաւոր:

— Անոնք պապին զինուորներուն պէս են, ըսաւ պառաւ մի քրթմնջելով, արևի լուսով չեն քալեր երբեք:

— Պապն ինչ է. հարցուց նորատի գնչուհին:

— Մեծ հաւատաքննչին հազարապետն է, պատասխանեց պառաւը՝ որ ուղիղ և բարձր գաղափար մի չունէր Քրիստոսի փոխանորդին վերայ:

— Ինծի, գոչեց Ցիանարացի զօրական մի, կը տեսնեմ որ լեզուդ չափազանց երկար է. բայց կրակին դպչողը կայրի:

— Սաղաւարտդ քիչ մի վար առ, որ ես ալ տեսնեմ, պարոն զինուոր, ըսաւ տասնևհինգ տարեկան տղայ մի՝ որոյ գլուխն հազիւ զինուորին ուսերուն կը հասնէր:

— Ինչ որ կը տեսնես բաւական է, անպիտան. պատասխանեց զինուորը:

Այս միջոցին, նուիրակները մեծ հաւատաքննչին աթոռին տակը հասած էին: Սակայն Մօնտէմարի կոմսին գտնուած բեմին վերայ ջերմ վիճաբանութիւն մի կը յուզուէր, Թէև ցած ձայնիւ, և վիճողները մեծ փոյթ ունէին իրենց շփոթութիւնը ծածկելու:

Չորս հոգի էին. Մէտինա—Քօէլի դուքսը, Մօնտէմար կոմսը, իր Իզապէլլա դուստրը և Տօն Քարլօ Հէրրէրա:

Կը յիշեն ընթերցողք, որ այս վերջինին Մօնսինեօր Արպուէզ հրաման բրած էր այն օրն իրեն առջև ներկայանալ Ս. զինուորութեան աստիճանն ընդունելոյ և երդում ընելոյ համար: Կը յիշեն նաև որ Տօն Քարլօ՝ Մօնտէմար կոմսին ցայգաժողովին մէջ՝ հաւատաքննութեան ջերմ ջատագով լինե-

լով, ինչպէս որ սիրահար երիտասարդ մի սաստիկ համակրութիւն կը ցուցընէ այն ամէն իրաց որք իւր սիրոյն կօժանդակեն, սուրբ զինուորութեան անդամ լինելոյ պատիւը խնդրած էր. բայց իւր մատաղ և եռանդուն հոգին Արակոնացի Տոն Քսիմենէս երիտասարդ սեպուհին ազնիւ ցասումէն և Ռոտրիկէզ Վալէրոյի կծու խօսքերէն ճշմարիտ պատուոյ զգացման դառնալով, ակամայ և ամաչելով ընդունած էր հաւատաքննչին առաջարկութիւնն ու խոստմունքները :

Սակայն իւր բուռն տարփանքէն մղուելով, և հաստատ գիտնալով որ իւր սիրելին ձեռք անցունելոյ միակ միջոցը Մօնտէժար կոմսին հնազանդիլն էր, Տոն Քարլօ քանի մի ժամ Իզապէլլայի քով անցունելոյ փափաքով պատրաստ եղած էր:

Դժկամակութեամբ և միանգամայն անդիմադրելի ձգմամբ մ'եկած էր հոն. բուռն կիրքէ մի, սպանիական ճշմարիտ տարփանքէ մի ձգուելով, և միանգամայն բուռն հակակրութենէ մ'արգիլուելով, որ իւր առջև արտասանուած այս միակ խօսքէն ծնած էր. «Անարգ դեր Քասթիլիացւոյ մի համար:»

Այս խօսքը Տոն Քարլօի մատաղ եռանդուն և երբեմն անխորհուրդ սրտին մէջ լուրջ և խորին մտածութեանց վիհ մի բացած էր :

Իբրև քրիստոնեայ, կըսուէր իրեն թէ «Քրիստոսի զինուոր, հաւատոյ ախոյեան պիտի լինիս :»

Իբրև ասպետ, իւր մտածութիւնը կաւելցնէր. «Քու ասպետական անունդ սուրդ քառակուսի խոյրի մ'և փոքրապետի մի ծառայ պիտի լինի. ազատութիւնդ պիտի վաճառես և խղճմտանացդ տէր չպիտի լինիս :»

Ցեռոյ իւր սիրելւոյն ամուսին լինելոյ անբացատրելի տենչանօք ինքզինք քաջալերելոյ համար կըսէր ինքնիրեն. «Սպանիոյ ամենէն մեծ ազնուականները Սուրբ ատենին ընտանի են.» և ինքնիրեն կը հարցընէր. «Լաւ թէ գէշ էր այս ըրածնին :»

Տոն Քարլօ ոչ բաւական աստուածաբան էր, ոչ ալ բաւական խորին փիլիսոփայ՝ այս դժուարին խնդիրները լուծելոյ համար: Իւր երկրպագութեան մէջ՝ պարզ բնազդում մը ուղղութեան ու արդարութեան բնազդումը միայն կիմացընէր իրեն թէ Տոն Քսիմէնէս իրաւունք ունէր իւր առա-

ջին դիտաւորութիւնն եպերելու. վասն զի չէր կրնար անգիտանալ որ սուրբ ատենին ընտանի լինելով՝ պէտք կը լինէր կուրօրէն հնազանդիլ, կրաւորական գործիք լինել այն անեղասատ բռնաւորութեան՝ որ հաւատաքննութիւն կը կոչուէր, և քաջ գիտէր որ հրամայած գործերը շատ անգամ արդար չէին :

Այս տրամադրութեանց մէջ էր երբոր Ս. զինուոր գրուիլ ուզողներուն խումբը հաւատաքննչին աթոռոյն առջև հասաւ :

Պետրոս Արպուէզ, այն սուր նայուածքովն՝ որ առած (1) եղած էր, առջևը կանգնող մարդիկն աչքէ անցուց, և Տոն Քարլօն չտեսնելով, գլուխը ծանրութեամբ դէպ ի Մօնտէժար դուքսին բեմը դարձուց :

Այն միջոցին ծերունի դուքսն արմուկովը Տոն Քարլօն հրելով՝ ըսաւ.

«Ի՞նչ կընես, Տոն Քարլօ, այդպէս կը յայտնես Աստուծոյ ծառայելու եռանդդ: Մի՞թէ վերջինը պիտի ըլլաս Մօնսինեօր հաւատաքննչին ներկայացողներուն մէջ:

— Տէր իմ, պատասխանեց երիտասարդը դողդոջ ձայնիւ, ստուգիւ չգիտեմ թէ արժանի եմ . . :

— Քալէ, քալէ. ինչ տարօրինակ խղճահարութիւն. միթէ դուն անարատ տոհմէ ազնուական չես. միթէ արաբացի արեան ամենափոքր խառնուրդ մի ձեր ազնիւ զինանշանն արատաւորած է :

— Երիտասարդ, յարեց Մէտինա-Քօէլի դուքսը ցած ձայնիւ, այդպէս կը պատասխանես իմ բարեկամութեանս:

Նոյն միջոցին Իզապէլլա ալ իրեն կը նայէր որպէս թէ ըսել ուզելով. «Ինձ համար ալ բան մի չպիտի ընես: »

Տոն Քարլօ կը դողար ամօթէն տատամսութենէն ու բարկութենէն: Հակառակ այն բուռն սիրոյն՝ որ իւր սիրտը բռնած էր, մտօքն ինքզինք կ'անիծէր այս արարողութեան եկած լինելուն համար ;

Միւս կողմանէ Մէտինա-Քօէլի դուքսն և փեսան սրտնե-

(1) Սրտին խորը հետազօտել ուզող նայուածք մի հասկցընելոյ համար «Հաւատաքննչի նայուածք» կըսէին Սպանիացիք :

լով այս վարանման դէմ՝ որ կրնար զիրենք կասկածելի ընել հաւատաքննչին առջև, ձեռքերնին կը կծկէին ու կ'ըսէին ստիպմամբ. «Շուտ ըրէ, Տոն Քարլօ, քալէ, ապա թէ ոչ յաւիտեան անունդ չեմ տար։

«Ո՛հ, գնա, կ'աղաչեմ» ըսաւ կամաց մի Մօնտէժար դուքսին աղջիկն աղերսական նայուածքով։

Միանգամայն Մէտինա-Քօէլի դուքսն ալ թևովը կը հրէր երիտասարդը։

Վերջապէս Տոն Քարլօ, շուարած և կէս մի խելայեղեալ՝ բեմէն դուրս ելաւ դողդոջելով, բազմութեան մէջէն անցաւ, և հաւատաքննական աթոռին առջև հասաւ։

Պետրոս Արպուէզ ամեն բան գուշակած էր, և յաղթական ուրախութիւն մի կը ցայտէր աչքերէն։

Այն ժամանակ Յովսէ իր աթոռէն ելաւ, և սարկաւագի մի ձեռքէն տպեալ թուղթերու ծրար մ' և տուփ մ' առաւ, որոյ մէջ բազմաթիւ մետաղեայ շքադրամներ կային, վրանին արև մի և մէջ տեղն ալ գլխիվայր Քրիստոս մի քանդակեալ։

Ետոյ նուիրակները մի առ մի յառաջ եկան, աթոռին աստիճաններէն վեր ելան, և Մօնսինեօր Արպուէզի ոտքին ներքև ծունր դրած, մէկ մէկ շքադրամ առացան անոր ձեռքէն. Յովսէ ալ տպեալ թուղթէն մէկ մէկ հատ կու տար անոնց։

Այն թուղթը հաւատաքննութեան զինուոր կամ ընտանի եղողներուն պէտք եղած հրահանգները կը պարունակէր, որպէս զի ամեն պարագայի մէջ հաւատաքննութեան կանոններուն կամ դիտաւորութեանց համեմատ գործեն։ Մետաղեայ շքադրամն որոշիչ նշան մ'էր՝ ամեն տեղ իրար ճանչելոյ և միաբանելոյ համար, թէ և անձնապէս հակակրութիւն կամ թշնամութիւն ալ ունենային իրարու։

Այս բաշխման միջոցին, որ քանի րոպէի չափ տևեց, հաւատաքննիչն իր աչքը մերթ Տոն Քարլօի վերայ կուղղէր, որ ամենուն ետևը կեցած էր դժկամակ դէմքով, մերթ Մօնտէժար դուքսին բեմին վերայ կուղղէր, ուր դուքսը բաւական տատամսոտ դէմքով կեցած էր, և Մէտինա—Քօէլի դուքսն ալ դժգոհ աչքով մ'իր Իզապէլլա թոռանը կը նայէր, որպէս թէ ըսել ուզելով, «Ա՞յս է ընտրած մարդդ։»

Իսկ Տոն Քարլօ չէր համարձակէր աչքը նշանածին կողմը դարձնել։

Բայց երբոր առջևը մարդ չմնաց և Ս. զինուորի աստիճան ընդունելու կարգն իրեն եկաւ, զինուոր մարդոյ մի պէս դանդաչելով յառաջ գնաց և իր նոր պաշտօնին նշանները դողահար ձեռքով ընդունեց։

«Տոն Քարլօ տէ Հէրէրա, ըսաւ հաւատաքննիչը ցած ձայնիւ, ապաշաւ մ'ունիք։

Տոն Քարլօ խոնարհեցաւ առանց պատասխանելոյ։ Աւելի լաւ կը համարէր հարիւր ոտք գետնին տակ մտնել։

Աթոռին աստիճաններէն վար իջաւ, և հրաւիրելոց բազմութեան մէջ խառնուեցաւ, որք մանեկաձև շարուած էին հաւատաքննական աթոռին առջև։

Խոր լռութիւն կը տիրէր եկեղեցւոյն մէջ։

Այս տարօրինակ արարողութիւնը խիստ շահագրաւ և սրտազգած տեսարան մ'էր Սեվիլլի ժողովրդեան համար։ Ամենուն աչքը սեղանին կողմը դարձած էր։

Մօնսինեօր Արպուէզ իր սովորական շնորհքովն ու պերճութեամբ ելաւ իր ոսկեճամուկ աթոռէն և իշխանական ծանրութեամբ մ'աստիճաններէն վար իջաւ, Յովսէ ալ ետևէն, որ միշտ անոր ձախ կողմը կը կենար, և Տոն Քարլօի առջև կանգ առաւ, որ նուիրելոց շրջանակին ծայրը կեցած էր։

Տոն Քարլօ հաւատաքննչին սուր նայուածքին չկրնալով հանդուրժել, կարմրեցաւ ու առջևը նայեցաւ։

Այն ժամանակ, զօրեղ և հրամայական ձայնով մը.

«Տոն Քարլօ տէ Հէրէրա, ըսաւ վայրագ դոմինիկեանը, կերդնո՞ւս որ ինքզինքդ հոգւով մարմնով մեր ամենասուրբ կաթողիկէ առաքելական և հռոմէական կրօնին պիտի նուիրես։

— Կերդնում, պատասխանեց Քասթիլիացի երիտասարդ ազնուականը վստահ ձայնիւ, վասն զի իր ասպետական խիղճը վիրաւորելիք բան մի չէր տեսած այս երդման մէջ։

— Կերդնո՞ւս որ երբէք ականջ չպիտի դնես ինքզինքնին փիլիսոփայ և վերանորոգիչ կոչող հիւսիսային ամբարշտաց ժանտ և թունալից վարդապետութիւններուն, և զանոնք չպիտի բնաւ քաջալերես։

— Կերդնում, ըսաւ նորէն Տոն Բարլօ :

— Կերդնում որ երբէք ապստամբ կամ պաշտպանութիւն չպիտի տամ հերետիկոսներու կամ հաւատաքննական սուրբ ատենէն իբրև հերետիկոս հալածուած անձերու :

Տոն Բարլօ՝ առանց պատասխանելոյ՝ իւր զարհուրեալ աչքը հաւատաքննչին դժնեայ դէմքին վերայ ուղղեց. այս երդումը խիստ անագորուն կը թուէր իրեն: Մօնսինեօր Արպուէզ՝ Ոլիմպեան Արամազդայ պէս յօնքերը կը կնճռէր, և երիտասարդ ասպետը նորա բռնաւորական խրոխտ դէմքէն ընկճեալ, անհասկանալի ձայնիւ՝ «Կերդնում,», թոթովեց :

Հաւատաքննիչը զոհ եղած երևցաւ. յետոյ սուղ և կտրուկ ձայնիւ յարեց .

«Կերդնում՝ խօսքով և սրտով հալածել ամեն տրաք, խառնածին, հրեայ, հրէամիտ կամ լուտերամիտ քրիստոնեայ, և Աստուծոյ ամենամեծ փառացը համար զանոնք սուրբ ատենին յայտնել ու մատնել, թէ և հիւրդ լինին, եթէ հերետիկոսական խօսք մ'անոնց բերնէն լսեմ, կամ այնպիսի գործի մի մէջ տեսնեմ, որով փրկութեան ուղիղ ճանբուն մէջ չ'լինելնին հասկնամ, կամ եթէ կասկածիմ որ հոգւով և սրտով մեր ամենասուրբ կրօնին յարեալ չը լինին, կամ նշմարեմ որ մեր կրօնական որ և է սովորութիւններէն մէկն անտես ընեն, և կամ այնպիսի զանցառութիւն մի ներած լինին իրենց տան մէջ

— Մօնսինեօր, Մօնսինեօր, ըսաւ կամաց մ'երիտասարդ ասպետն անպատմելի սոսկմամբ. այդ առաջարկութիւնիդ լրտեսութիւն և . . . »

Պետրոս Արպուէզի ահաւոր նայուածքը երիտասարդին խօսքը բերնին մէջ զամեց. շրթունքը բաց մնացին և կը դողային. տեսնողը կը կարծէր թէ կամաց կը խօսէր, բայց իրօք բան մի չէր արտասաներ :

Հաւատաքննիչը զոհ եղած երևցաւ, և նորէն շարունակեց.

«Կերդնում որ միշտ պատրաստ պիտի լինիմ Աստուծոյ ծառայութեանը դիմելու՝ երբոր իւր երեսփոխանները քեզ կոչեն, թէև մահամերձ բարեկամի մի քով լինիմ, թէև հոգեվարք մօրդ անկողնին քով լինիմ : »

Երիտասարդը քարմնեցաւ և մազերը ցցուեցան :

«Գթութիւն, գթութիւն, Մօնսինեօր» ըսաւ նուաղեալ ձայնիւ:

Հաւատաքննիչն և Ցոլսէ միայն լսեցին այս բառերը : Պետրոս Արպուէզ չլսել ձևացուց, և ամեն մէկ բառը շեշտելով յարեց :

«Կերդնում որ բարեկամական կամ ընտանեկան ամեն կապերէն պիտի հրաժարիմ երբոր Աստուծոյ գործը պահանջէ . . . և առանց բան մի ծածկելոյ պիտի ամբաստանեմ եղբայրներդ, քոյրերդ, մայրդ, կինդ, հայրդ և մինչև իսկ զաւակներդ, երբոր տեսնեմ կամ իմանամ որ մեր սուրբ կաթոլիկ կրօնին հակառակ զգացումներ ունին : »

Այս վերջին խօսքերը լսելուն, Տոն Բարլօ սաստիկ բարկանալով՝ սթափեցաւ, և անվեհեր համարձակութեամբ գլուխը բարձրացնելով .

«Մօնսինեօր, ըսաւ կտրուկ ձայնիւ, այդ երդումը չեմ ըներ. ես չեմ կրնար մատնիչ և վատ լինիլ : Առէք ասոնք, յարեց դառն հեգնութեամբ, վկայագիրն ու շքադրամը ետ տալով, ես արժանի չեմ այսպիսի պատուոյ մի. առէք, Մօնսինեօր, և ինձմէ առաւել անձնուէր ծառայի մի պահեցէք. »

Միանգամայն կեցած տեղէն առաւ քալեց, աթոռին բոլորը պատող մարդոց ակումբին և ծնրադրեալ բազմութեան մէջէն անցնելով՝ առանց ետևը նայելոյ դուրս ելաւ :

Մէտինա—Բօէլի դուքսն և փեսան զարհուրեցան : Իզաբէլլա կուլար՝ առանց այս եղելութենէն բան մի հասկնալոյ. և ժողովուրդն ալ զայթակղելով՝ բերանաբաց այս առեղծուածին մեկնութեանը կ'սպասէր : Միայն Ցոլսէ անզգայ կերևէր այս ընդհանուր տարափին մէջ. և աննշմարելի հեգնական ծիծաղ մ'իւր շրթունքը կը կծկէր :

Մօնսինեօր Արպուէզ ներշնչեալ նայուածք մի բարձրացուց դէպի երկինք. և յետոյ ժողովրդեան դառնալով .

«Եղբարք, ըսաւ, այս երիտասարդը մահացու մեղք ունենալով, իւր դատապարտն ինք կտրեց՝ ինքզինք անարժան դատելով այս սուրբ արարողութեան մասնակցելու . . . Աղօթենք իրեն համար, եղբարք» յարեց ծունկի վերայ գալով :

Ամեն մարդ ալ հաւատաքննչին պէս ըրին: Տասն բոպէի չափ աղօթեցին, և այս միջոցին Պետրոս Արպուէզ ժամանակ ունեցաւ իւր կատաղութիւնը զսպելու և դէմքը շտկելու:

Երբոր ելաւ կանգնեցաւ, ոչ բարկութեան և ոչ յուզման

նշան կար դէմքին վրայ. այլ ծանր, հանդարտ և լուրջ էր
մարմարեայ արձանի մի պէս :

Մեծ հաւատաքննիչը նորէն սկսաւ երդման առաջարկու-
թիւնը, և ամեն նուիրեալներն ուրախութեամբ և առանց որ
և է դիտողութեան ընդունեցին :

Այն օրը Քրիստոսի զինուորութիւնն երկու հարիւրէն աւե-
նոր անդամներով հարստացաւ :

Նոյն իրիկունը հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ ալ
բանտարկեալ մ'աւելցաւ :

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

ՊԱՐԶՄՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿԵՂԾԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Մօնսինեօր Արպուէզ, թէ և յոգնած էր այն երկար արա-
րողութենէն որ մինչև կէս օրէն երկու ժամ ետքը տեւած
էր, հաւատաքննական պալատը քաշուած, չկրցաւ վայր-
կեան մը հանգիստ վայելել : Այն բռնաւորական և կրքոտ
հոգւոյն անշէջ եռանդը՝ յարաժամ շարժման ու գործունէ-
ութեան պէտք մ'և զարհուրելի անյագութիւն կազդէր
անոր մարմնոյն: Այն հոգին Էկլէզիասթիքի ըսած անդունդն
էր, որ երբէք չէր յագենար :

Առանկ մարդիկ՝ հարկաւ մարդոց նախախնամութիւն կամ
պատուհաս կը լինին :

Սակայն ներքին գոհութիւն մի կը նշմարուէր դէմքին վե-
րայ. Տօրրէզը ձեռքն անցուցած լինելուն ապահովութիւնը
դժոխային զուարթութիւն մի կուտար երեսին, և ինչպէս
խաւարի ոգին՝ երբոր մաքուր հոգի մի ձեռք կը ձգէ, կու-
րախանար իր յաղթութեան վրայ :

Ցօլսէ, լռին և տխուր, սենեկին մէկ անկիւնը նստած՝
լատիներէն Աստուածաշունչ մի կը թղթատէր : Կարծես թէ
սև նախազգացում մի զինքը կը յուզէր: Չ'գիտէր թէ Տօր-

րէզ ժուանայի տունէն անհետ եղած էր. հաւատաքննչին
ուրախութիւնը չարագուշակ երևոյթ մ'ունէր: Ցօլսէ աղէտ
մի գուշակելով զարհուրեցաւ :

Առաջին անգամ էր նաև որ հաւատաքննիչը՝ գաղտնի
բնազդմամբ մ'իւր սիրելւոյն վրայ անվստահութիւն զգաց,
չէ թէ վերան կասկած ունենալուն համար, այլ անպատմելի
բերկրութիւն մի կ'զգար այն գաղտնի հաճոյքէն: Իւր բաղ-
ձանաց կատարման համար անչափ աշխատութիւն կրած
էր, որ կը կարծէր թէ իւր բաղդաւորութեան վրայ իւր
մտերիմ խորհրդականին հետ խօսիլն անգամ կրնար կեր-
պով մ'անոր ամենաքաղցր համը կորսնցընել :

Միայն թէ մերթ ընդ մերթ ակամայ ժպիտ մի կանցնէր
անոր շրթանցը վերայէն. աչքէն տարօրինակ պայծառութիւն
մի կը ցայտէր, և տժգոյն ճակատը վաղանցիկ կարմրու-
թեամբ կը կենդանանար :

Ցօլսէ ժամանակ ժամանակ իւր խոշոր ու սև աչքերը
գրքին վերայէն վեր առնլով տիրոջն երեսը կը նկատէր :
Կը տեսնէր որ այն դէմքն անսովոր յուզմունք մի կը յայտ-
նէր, բայց պատճառը չէր կրնար գուշակել :

Իրիկուան վերջին ճաշէն ետքն էր : Թէպէտ արդէն կէս
գիշերին մօտ էր, Պետրոս Արպուէզ չէր կրնար Տօրրէզը
տեսնելու երջանկութիւնը մինչև հետևեալ օրը յապաղել :
Կ'սպասէր որ Ցօլսէ քովէն երթար. բայց Ցօլսէ՝ հասկը-
նալով որ իւր ներկայութիւնը տիրոջն ախորժելի չէր, դիտ-
մամբ հոն կը կենար աչքը Ս. գրքին վերայ տնկած, որոյ
մէկ բառն անգամ չէր կարդար :

Հուսկ ուրեմն Պետրոս Արպուէզի համբերութիւնը հատ-
նելով՝ Ցօլսէի քովը գնաց ծիծաղելով և գիրքը ձեռքէն
քաշեց .

«Ալ վար ձգէ այդ, սիրելի Ցօլսէս, ըսաւ. ուրիշ անգամ
կարդա: Ես քուն ունիմ. դու ալ անշուշտ ունիս, վասն զի
ահա կը տեսնեմ որ առջի իրիկունը պարահանդէսի մէջ
անցունող օրիորդի պէս դժգոյն ես :

— Կրնամ սակայն երդնուլ ձեր բարձրութեան, որ ամե-
նափոքր յոգնութիւն մի չեմ զգար :

— Ո՛րչափ մեծ է եռանդդ, սիրելի Ցօլսէ: Ուստի կը յու-

սամ որ երբ տարիքդ առնուս, և Մօնսինեօր Ալֆօնս Մանբիք կարդինալն ալ վախճանելով ընդհանուր հաւատաքննչի աստիճանն ես ձեռք բերեմ, քեզ ալ իմ տեղս Սէվիլի մեծ հաւատաքննիչ անուանել կուտամ :

— Եթէ ասոր համար ձեր բարձրութենէն զատուիլ հարկ պիտի լինի, չեմ ընդունիր, պատասխանեց Յովսէ սիրուն տխրութեամբ :

— Խեղճ տղայ, խրատներ ունիս. անկէց աւելի բարձր պաշտօններու համար ալ զիս չես թողուր. բայց հիմա գնա ննջէ, գնա, որդեակ, պէտք է որ ուժերնիս կազդուրենք որպէս զի մեր առաքելական տաժանելի աշխատութիւնները շարունակենք :

— Ստուգիւ դիտաւորութիւն մ'ունի գլխուն մէջ, ըսաւ Յովսէ ինքնիրեն, և ոտք ելաւ մեկնելու համար :

— Թագաւորական խարուկահանդէսը մօտ է, յարեց հաւատաքննիչը. բանտերը լի են դատուած և դատուելիք հերետիկոսներով. պէտք է որ մեծ արդիւնք ցուցընենք մեր Կարոլոս հինգերորդ մեծ Թագաւորին, որ տէրութեան կրօնին համար այնչափ ջերմեռանդ նախանձայուզութիւն ունի:»

Բայց ասոնք ըսած ժամանակ կը տեսնուէր որ Պետրոս Արպուէզ շրթունքներուն ծայրովը կը խօսէր, և իր միտքն ուրիշ խորհուրդներով զբաղած էր :

Յովսէ՝ որ կարգէ դուրս նրբամտութիւն մ'ունէր, հասկցաւ որ հաւատաքննչին միտքն այն միջոցին Կարոլոս հինգերորդի հետ բնաւ գործ չունէր. խոհեմութեամբ հաւատալ ձեւացուց, և աչքը շփելով ըսաւ .

«Կարծեմ թէ, Մօնսինեօր, իմ ալ քունս եկած է. ուստի ձեր օրհնութիւնը տուէք ինձ և մեկնիմ :»

Այս ըսելով իր գեղեցիկ թխահեր գլուխը ծռեց Պետրոս Արպուէզի առջև, որ երկու ձեռքը վերան դնելով քանի մի խորհրդական խօսքեր ըսաւ. յետոյ աւելցուց .

«Վաղը՝ հարցաքննութեան ժամէն առաջ՝ եկ զիս տես, որդեակ :»

Յովսէ բովի դռնէն դուրս ելաւ որպէս թէ իր խուցը երթալու համար. բայց փոխանակ հոն երթալոյ՝ սանդուղքէն վար իջաւ և բակին մէջ սարդենւոյ մի ետև կծկտելով սպասեց :

Այն ժամուն էր որ սովորաբար Պետրոս Արպուէզ դուրս կելնէր չորս ընտանիներու կամ սուրբ զինուորներու հետ՝ որք հաւատաքննչաց անձնապահներն էին. ըստ որում այս պաշտօնն անոնց յատկացուցած էր Թովմաս Թորքուէմատացին՝ Ս. զինուորութեան հիմնադիրը, որոյ կեանքը միշտ վտանգի մէջ էր՝ ըրած անլուր անգթութեանցը պատճառաւ. ուստի և այս զգուշութիւններն ընել հարկ եղած էր :

Այս տեսակ գաղտնի ճանապարհորդութեանց մէջ Յովսէ սովորաբար ուղեկից կը լինէր հաւատաքննչին. ուստի այս անգամ սարդենւոյ թաւախիտ ոստերուն ետև պահուըտած ժամանակն ըսաւ ինքնիրեն .

«Նայինք ուր պիտի երթայ առանց ինծի :»

Շատ չանցաւ, Մօնսինեօր Արպուէզ վերէն վար իջաւ, իր պատմուճանին և դոմինիկեան փորուրարին վերայէն սպանիական լայն թիկնոց մի հագած, և գլուխն ալ լայն եզերքով փեղոյր մի դրած, զորս սովորաբար այս տեսակ ճանապարհորդութեանց մէջ կը գործածէր որպէս զի չճանչցուի:

Պետրոս Արպուէզ առջեւէն կերթար, չորս ընտանիներն ալ ետեւէն, բայց քիչ մի հեռուանց, միշտ պատրաստ լինելով՝ որ փոքր նշան մ'ընելուն պէս՝ իրենց կենաց վտանգովը պաշտպանեն այն հաւատոյ դղեակը :

Հազիւ պալատէն դուրս ելած և դուռը վրաներնուն գոցուած էր, Յովսէ պահուըտած տեղէն դուրս ելաւ և իր վերայի բանալիովը կամաց մի դուռը բացաւ, օձի պէս սողոսկելով դուրս ելաւ, նայեցաւ որ Պետրոս Արպուէզ դէպ 'ի հաւատաքննութեան փողոցը կերթար :

Ինքն ալ հեռուանց յամրաքայլ և յուշիկ ետեւէն երթալ սկսաւ՝ առանց ոտնաձայն հանելու, որուն մեծապէս կը նպաստէին իր հողաթափները :

Տասն վայրկեան չքշեց, հաւատաքննութեան բանտին դուռը հասան :

Պետրոս Արպուէզ կանգ առաւ և իրեն յատուկ եղած կերպով դուռը բախեց :

Յովսէ քիչ քիչ անոր մօտեցած էր մութին օգնութեամբ, և երբոր հաւատաքննիչը դռնէն ներս մտաւ, ինքն ալ պատին տակէն սպրդելով ներս մտաւ :

Պետրոս Արպուէզ մտադրութիւնն ուրիշ բանի տուած լինելով, չկրցաւ զայն նշմարել. ուստի շուտ մի սանդուղքէն վեր ելնելով առաջին դատիկոնը մտաւ: Բանտապետն ամեն անգամ նորատի դոմինիկեանը հաւատաքննչին հետ տեսնելուն, անարգել ներս ընդունեց զայն, և դուռը գոցելով՝ իւր լապտերն ու բանալիներն առաւ վեր վազեց որ Մօնսինեօրին լոյս տայ և ուզած սենեակը բանայ:

Յովսէ գաւիթին մէջ նստարանի մի վերայ նստաւ:

Ընտանիները դուրսը կեցած էին:

Քանի մի վայրկեան ետքը բանտապետը վար իջաւ և իւր սենեակը մտնելով՝ նստարանի մի վերայ տարածուեցաւ ննջելու, մինչև որ սուրբ հաւատաքննիչը գործը լմնցընելով՝ զինքը նորէն արթնցընէր:

Այն ժամանակ Յովսէ ալ վեր ելաւ. և որովհետև առաջին դատիկոնին մէջ ոտնաձայն և սենեակի մի բացուիլը լսած էր, հոն կանգ առաւ՝ մտածելով որ հաւատաքննիչն այն դատիկոնին մէջ էր:

Արդարև, հազիւ խարխափելով քանի մի քայլ առած էր, սենեկի մի բանալիին ծակէն ճրագի լոյս մի տեսաւ, միանգամայն երկու ձայն լսեց, որոց վերայ չէր կրնար երկբայիլ՝ մէկը հաւատաքննչինն էր, միւսն ալ կառավարչին աղջկանը:

Յովսէ սարսափեցաւ երբոր Տոլորէզի ձայնը լսեց. չէր կրնար հասկնալ թէ ինչ ձախող դիպուածով Տոլորէզ գտնուած ու դուրս հանուած էր իւր ընտրած պատսպարանէն:

«Կը սխալիմ, ըսաւ ինքնիրեն, բայց նոյն ձայնն աւելի յստակ հնչելով՝ նորէն զինքը սարսափեցուց:

Անպատմելի տագնապով բռնուած՝ փորձ փորձեց բանալիին ծակէն ներս նայիլ. բայց բանալին վերան լինելուն՝ չկրցաւ որոշ բան մի տեսնել: Ասկէց զատ՝ ճրագը դրան դիմացը դրուած էր, և ձայները սենեկին աջ կողմէն կուգային, ուր անկողինը կը գտնուէր:

Ուստի բան մի տեսնել անհնար լինելով, մտիկ ըրաւ:

Ահաւասիկ ներսն անցած անցքը:

Երբոր Պետրոս Արպուէզ ներս մտած էր, Տոլորէզ իւր անկողնին եզրը նստած էր գլուխը բարձին դրած:

Բանտը մտնելէն ի վեր հանդերձներն հանած չէր. բայց

ամբողջ գիշեր մ'եւ օր մի սարսափով և սրտատանջութեամբ անցուցած և բան մի կերած չ'լինելուն, տկարութենէն յաղթուած, քունը տարած էր: Սպիտակ անկողնին վերայ սևազգեստ օրիորդը քովընտի ծռած՝ սրտաշարժ և անբացատրելի շնորհք մի ունէր:

Ծրչազգեստին եզերքն համեստօրէն իւր փոքրիկ ոտքերուն վերայ ամփոփուած լինելով, ծայրերը միայն կը տեսնուէին:

Մէկ ձեռքը մէջքին վերայ դրած էր, միւսն ալ իւր գեղեցիկ դժգոյն գլխին նեցուկ բռնած էր: Իւր անարատ և խրոխտ ճակատը մարմարիոնի սպիտակութիւն ունէր. և երկար արտևանանցն ստուերը՝ որ խոնջեալ այտերուն վերայ ինկած էր, տխրութեան ու սրտաբեկութեան խոր տպաւորութիւն մի կուտար այն ազնիւ դէմքին. կը թուէր թէ մահուան մտածութիւններով ննջած էր՝ աչքը արհամարհանօք դարձնելով այս աշխարհէս՝ ուր այնչափ վիշտ քաշած էր:

Վայրագ դոմինիկեանը զայն այսպէս աւելի գեղեցիկ տեսնելով իւր տառապանացը մէջ՝ քան երջանիկ աւուրցը մէջ, շփոթեցաւ և դողալով կանգ առաւ՝ որպէս թէ սրբապղծութիւն մ'ընելոյ երկիւղիւ: Անբացատրելի զգացում մի, թերևս խղճի խայթ մի սարսեցուց այն ամեհի մարդը՝ որ կիրքերէն զատ ուրիշ տէր չէր ճանչցած:

Սարսափով շուրջը նայեցաւ, որպէս թէ ապահով լինելոյ համար որ օդին մէջ աներևոյթ վկայներ չգտնուէին զինքն ամբաստանող:

Խոր լռութիւն կը տիրէր սենեկին մէջ, և միայն օրիորդին միակերպ և հեզիկ շնչառութիւնը կը լսուէր:

Պետրոս Արպուէզ թոթվեց վերջապէս այն դժնդակ երկիւղը որ զինք անհանգիստ կ'ընէր:

«Խենդ եմ» ըսաւ ինքնիրեն:

Եւ օրիորդին գլխուն վերևն աթոռի մի վերայ նստաւ:

Տոլորէզ դեռ արթնցած չէր:

Պետրոս Արպուէզ ժամանակ ունեցաւ քանի մի վայրկեան զայն նկատելու և իւր հոգին անոր տեսութեամբն յագեցնելու. բայց քանի որ իւր յանդուգն աչքն անոր վերայ կը պտըտցընէր՝ անամօթաբար միտքին մէջ հոլանելով այն ամբիծ օրիորդին հրապուրիչ պատկերը, զգացումները փոխուեցան:

Ի սկզբան կրած սարսափին մոլեգին կիրք մի յաջորդեց: Այս ամենայնիւ, իւր անհաւատալի յանդգնութեանն ու անպատիժ մնալու ապահովութեան հակառակ՝ չհամարձակեցաւ ապիրատութեան մի ձեռնամուխ լինիլ: Խղճին խայթէն էր արդեօք. իւր անթիւ եղերանց վերայ նոր ոճիր մ'ալ աւելցնելոյ երկիւղէն էր. կամ թէ՝ անառակութեան նրբութեամբ մի կը վախնար որ փափաքածին չափ հեշտութիւն չէր կրնար գտնել այնպիսի դիւրաստաց յաղթութեան մի մէջ։ Մարդկային հոգին անքննելի անդունդ մ'է. ուստի մեք ալ ետ կը կենանք խնդիրը լուծելէ:

Այս ստոյգ է, որ հաւատաքննչին ներքին պայքարն այն միջոցին փրկեց կառավարչին աղջիկը:

Վերջապէս երկար նկատելէ ետև զայն, իւր բուռն կիրքը չկրնալով բոլորովին զսպել, վայրագ դժնիկեանը մեղմով մի մօտեցաւ օրիորդին ձեռքին՝ որ բարձին վերայ ձգուած էր, և իւր բոցաշունչ շրթունքն անոր մերձեցուց:

Տոլորէզ զայն զգալով՝ դողաց, և իսկոյն աչքը կէս մի բանալով՝ երբոր այն աղօտ դէմքը տեսաւ իւր առջև, սարսափահար աղաղակ մ'արձակեց՝ երկու ձեռքովն երեսը ծածկելով:

«Կը վախնամ ինձմէ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ քաղցրութեամբ:

— Ո՜վ Մօնսինեօր, Մօնսինեօր, ինչու զիս այսպէս կը հալածէք» գոչեց օրիորդն հեկեկելով:

Այս միջոցին էր որ Ցովսէ լսած էր Տոլորէզի ձայնը:

«Աղջիկս, պատասխանեց Պետրոս Արպուէզ՝ իւր հաւատաքննչի դերը ձեռք առնելով, հովիւն իւր մոլորեալ ոչխարը միշտ կը փնտռէ՝ մինչև որ գտնէ:»

Տոլորէզ՝ որ անկողնին վերայ ելած նստած էր, հաւատաքննչին երեսը նայեցաւ, և դառն ժպիտով մ'ըսաւ.

«Գայլն ալ ոչխար կը փնտռէ գիշատելոյ համար:

— Տոլորէզ, ըսաւ Դոմինիկոս Կիւզմանի արժանընտիր աշակերտը, տեսնելով որ իւր կեղծաւորութիւնը չկրցաւ յաջողիլ օրիորդին ուղղութեանն ու անմեղութեան առջև. ցաւելով կը տեսնեմ որ հոգիդ վերանորոգութեան նողկալի վարդապետութիւններովն ապականած ու կուրցած է: Ով որ Աստուծոյ կը հաւատայ, անոր պաշտօնէիցն ալ կը հաւատայ. իսկ դու չես հաւատար ինձ:

— Արդարև բարի եղիր Աստուծոյ պէս, պատասխանեց քաջասիրտ օրիորդը: Կը հնազանդիմ ծառային՝ երբոր տիրոջը պատուէրներուն հետևի: Բայց դուն ինչ կ'ուզես ինձմէ, Մօնսինեօր, պաշտել այնպիսի ձեռք մի՝ որ զարնելոյ համար անմեղ գլուխ մի կը փնտռէ: Կ'ուզես որ օրհնեմ այն ձեռքը՝ որ իմ հայրս, իմ ազնիւ հայրս կենդանի դիակ մի դարձուց:

— Խեղճ անմիտ, այնչափ առաջ գնացած ես կորստեան ճանբուն մէջ՝ որ ճշմարտութիւնը չկրնայ քու խորին խաւարդ փարատել: Չես գիտեր որ մեք կորնչելի մարմինը կը խոշտանգենք որպէս զի անմահ հոգին փրկենք:

— Ա՜հ, Մօնսինեօր, եթէ ատոնք են ձեր հոգի փրկելու միջոցները, շուտով ետ կեցէք, վասն զի Աստուծոյ արդարութեանը վերայ տարակոյս ձգելէ զատ ուրիշ արդիւնք չունին:

— Ճշդիւ այդ է, ըսաւ հաւատաքննիչը. միշտ այդ կամակորութիւնն ու եկեղեցւոյ օրինաց անհնազանդութիւնը, որք ուրացեալ կրօնաւորին վարդապետութիւններէն քաղուած են: Չէք գիտեր, աղջիկս, որ Աստուած ինքն ըսաւ. «Ամեն ծառ որ բարի պտուղ չի բերեր, կը կտրուի և կրակը կը նետուի». և դարձեալ թէ. «Բորոտ ոչխարը հօտէն վռնտեցէք»:

Անոր համար է որ ամենասուրբ հաւատաքննութիւնը՝ իւր տիրոջն հրամանին հնազանդելոյ համար՝ կը կտրէ կը նետէ կաթոլիկութեան գէշ անդամները՝ որոց չարութիւնը քրիստոնէական մեծ գերդաստանն ապականել կ'սպառնայ:

— Մօնսինեօր, արդարև Տէրն այդ խօսքն ըսաւ, բայց ըսաւ նաև թէ «Մի քաղէք որոմը, այլ հնձոց ժամանակին սպասեցէք:» Ուրեմն ինչու համար հալածանք և բռնութիւն կը բանեցնէք ինձի դէմ. ինչու համար հայրս ձեռքէս յափշտակեցիք. ինչ ըրաւ ձեզ որ այդպէս կը չարչարէք:

— Իւր մեղապարտ թոյլտուութեամբ քու հոգիդ ապականեց: Հաւատաքննութիւնն արդարութիւն ըրաւ զայն պատժելով, վասն զի ապականութիւնն ու զեղծումը հայրերէն կը հասնի զաւակներուն:»

Հաւատաքննիչն ասոնք ըսած ատեն վեհ լռութիւն մի ցոյց կու տար: Կեղծաւորութիւնն անգամ վսեմութիւն մ'ունէր իւր վերայ: Իւր խիստ խօսուածքը, ծանր և կշռեալ շարժմունքը, ազդու և հնչուն ձայնը, իւր առարկութեանց ուղիղ

երևոյթը՝ համոզական կամ մանաւանդ պատրողական մեծ զօրութիւն մ՚ունէին: Բայց Տոլորէզ իր մանկութեանն ու անփորձութեանը հակառակ՝ բաւական տրամախոհութիւն ունէր չխաբուելոյ համար:

Պետրոս Արպուէզ իր մտաւորական բարձր կարողութիւնները այսպէս չարաչար գործածելով՝ խորին արհամարհանք կ՚ազդէր օրիորդին, և այս զգացումը դէմքին վերայ կը կարդացուէր:

Անկէց զատ Տոլորէզ կը վախնար բանտին մէջ անոր հետ միայնակ գտնուելուն համար, ուր հաւատաքննիչը տիրաբար կ՚իշխէր:

Իր աննենգ խրոխտութիւնը չէր կրնար իր զգացումը ծածկել, բայց կը վախնար ալ զայն գրգռելէ, վասն զի իր հօրը կեանքն անկէ կախեալ էր. ուստի այն խիստ դէմքին վերայ՝ ուր անհերքողութիւնն իր պղնձի դիմակը դրած էր, զգայութեան հետք մի կը փնտռէր: Կը գիտէր թէ այն վայրագ հաւատաքննիչը՝ որոյ համար մարդոյ մի մահը խաղ մ՚էր սրտին մէջ երակ մ՚ունէր որ կարենար ցնցել:

Բայց Պետրոս Արպուէզի դէմքն անազորուն խստութիւն կը յայտնէր: Միայն զինքը տոչորող կիրքն աչքէն հրոյ բոցեր կը փայլատակէր: Ուստի օրիորդն աչքը խոնարհեցուց և աւելի խօսք մ՚ըսելու չհամարձակեցաւ:

«Տոլորէզ, ըսաւ նորէն հաւատաքննիչը քաղցրութեամբ, չես ուզեր ուրեմն դարձի գալ:

— Ես քրիստոնեայ եմ սրտով և հոգւով, Մօնսինեօր, ինչու ուրեմն զիս կը հալածէք:

— Որդեակ, ո՛րչափ կը սխալիս իմ բուն զգացմանցս վերայ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ օրիորդին մօտենալով, որ իր շրջազգեստն ամփոփելով՝ մարմնոյն վերայ սեղմած էր:

— Զիս կատես ուրեմն յարեց հաւատաքննիչը խոժոռելով:

— Շնորհ, Մօնսինեօր, շնորհ և գթութիւն, ըսաւ օրիորդն երկու ձեռքն իրար կցելով, հայրս ինձ դարձու, ազատութիւն շնորհէ ինձ, կ՚աղաչեմ յանուն Աստուծոյ զոր կը պաշտեմ, յանուն այն մեծ մարտիրոսին՝ որ մեզ փրկելու համար խաչին վերայ մեռաւ:

— Օ՛հ, եթէ դուն ուզէիր, յարեց հաւատաքննիչն խանդագին զմայլմամբ մ՚անոր երեսը նկատելով:

Տոլորէզ դողաց և բոլորովին գունատեցաւ, միտքը բերելով քանի մ՚ամիս առաջ իր աղօթարանին մէջ անցած անցքը. իսկ հիմա բոլորովին հաւատաքննչին ձեռաց մէջն էր:

Ցովսէ կը լսէր դուրսէն այս ամեն խօսքերը, և ան ալ վախցաւ Տոլորէզի համար: Բայց որովհետև եղած խօսքերէն վանկ մի չի կորսնցնելոյ համար ականջը դրան փականքին կպցուցած էր, դուռը տեղի տալ սկսաւ. և տեսաւ որ մոռցած էին փակելու. այն ժամանակ Ցովսէ քիչ մ՚ետ քաշուեցաւ որպէս զի դուռը շատ չբացուի, և սրտովը կուրախանար այս գիւտին վերայ:

Հաւատաքննիչը խօսքը շարունակեց՝ և ինքզինք հանդարտ բռնելոյ և իր կրից բռնութիւնը զսպելու ճգնելով.

«Որդեակ, իմ ձեզ հետ այնպէս վարուելուս միակ նպատակը ձեզ ճշմարիտ հաւատոյ վերադարձունել էր, որմէ հեռացած էիք, և ապա բարի հովուի մի յատուկ եղած ողորմութիւնն ու ներողամտութիւնն ի գործ դնել: Ես ձեզ շատ կը սիրեմ, ուստի և չեմ ուզեր վնաս հասցնել:»

Օրիորդը շրթանց աննշմարելի շարժումով մի միայն պատասխանեց:

«Ո՛վ տոլորէզ, յարեց դոմինիկեանը, դուք չէք կրնար հասկնալ թէ մարդիկ կառավարելոյ և ուղիղ ճանապարհ վերածելոյ պաշտօնը՝ զոր Աստուած մեր վերայ դրած է՝ որչափ ծանր և տաժանելի է:

Շատ անգամ մեր նախանձայուզութիւնը մեզ աւելի կ՚ընէ հերետիկոսաց, և մեր վարձքն այս աշխարհիս վերայ՝ անդադար ծանր խաչ մի կրել է . . . : Բայց, յարեց մեղմ և կեղծաւոր ձայնիւ, Աստուած իր անհուն բարութեամբն երբեմն անակընկալ մխիթարութիւններ կը պահէ մեզ: Ընտիր հոգիներ կան, ինչպէս դուք, որոց կրնանք՝ ոչ միայն հոգևոր սէր նուիրել, այլ և երկրաւոր սիրոյ բաժին մ՚ալ, որ առանց Աստուծոյ մեծվայելչութեան նախանձոտութեանը դպչելոյ, ընդհակառակն կը փառաւորէ զայն իր արարածին վերայ: Այն ընտրեալ հոգիները գլխաւորապէս մոլորութենէ ազատելու պարտաւոր ենք. վասն զի այլոց օրինակ լինելու սահմանուած

են անոնք. և այս նպատակին հասնելոյ համար՝ քաղցրութեան գորովանաց և համոզման միջոցներն ամենէն ապահովը լինելուն, մեր հոգին բովանդակապէս այս փառաւոր ստացման կը յարի եռանդուն սիրով: Անոր համար կը սիրեմ զքեզ, Տոլորէզ, և անոր համար է որ կուզեմ սրտիս մէջ լցուած խորին խանդաղատանքը քու սրտիդ մէջ անցունել: »

Պետրոս Արպուէզ յանկուցիչ եռանդով և օծութեամբ կը խօսէր. իսկ պարզամիտ և անմեղ օրիորդը չկրնալով այս խօսքերուն սև խորամանկութիւնը հասկընալ, վայրկեան մի կասկածեցաւ թէ արդեօք սխալած էր այս մարդուն վերայ:

« Հնար է արդեօք, բսաւ ինքնիրեն, որ այս մարդը կրօնի շահէն զատ ուրիշ դիտում չ՚ունենայ։ Այսպիսի պարագայի մի մէջ խաբուիլն ալ անպատուութիւն մի չէ: »

Ուստի անխոհեմութիւնը մէկդի թողուց, և իր գեղեցիկ խոժոռ ու անմեղ աչօքն անոր նայելով.

« Մոնսինեօր, բսաւ ազնուութեամբ, կը հաւատամ ձեր խօսքերուն. արդարև ինչ շահ կրնար ունենալ խեղճ աղջիկ մի խաբելով, որ ձեզ բան մ՚ըրած չէ: Ուրեմն եթէ կը կարծէք որ ես մոլորութեան մէջ ինկած եմ, հրահանգեցէք զիս, Մոնսինեօր. ես կը հնազանդիմ և ճշմարտութենէ զատ ուրիշ բան չեմ խնդրեր: Սիրով կը կատարեմ մեր երկնաւոր Փրկչին վարդապետութիւնները: Եթէ այս ճամբէն խոտորած եմ, ուղիղ ճամբան դարձուցէք զիս. ես խօսք կուտամ ձեր ետևէն գալու. բայց ազատեցէք հայրս, և զիս ալ անոր գորովանացը յանձնեցէք:

— Տոլորէզ, գոչեց հաւատաքննիչն յաղթանակաւ, գեղեցիկդ իմ Տոլորէզ, կը սիրեմ այդպէս հլու և նազելի տեսնել քեզ. այո, քեզ հօրդ կը դարձունեմ, քեզ կ՚ազատեմ: Ո՛հ, ո՛ր կինը քեզնէ առաւել երջանիկ և սիրելի պիտի լինի. սիրտս բոլոր բովանդակ քեզ պիտի նուիրեմ:

Այս խօսքն ըսած ժամանակ, անամօթ դոմինիկեանն տաք եղած էր. իր խոշոր աչքը՝ օրիորդին վերայ ուղղուած՝ կրակի պէս կը փայլէր:

Տոլորէզ, զարհուրեալ ամօթխածութեան բնազդմամբ մ՚անկողնէն վար սահելով ոտքը գետինը դրած էր:

Հաւատաքննիչը չէր խօսեր. բայց կուրծքը՝ ըղձիւ ուռեցած՝ աղմկեալ և արագ շնչառութեամբ կը յուզուէր, և իր

անսանձ կրից հեղեղը միմիայն օրիորդին ազնուական անմեղութեամբը դեռ կը զսպուէր: Վերջապէս սրտին մէջ կատաղի պատերազմ մի կը մղուէր:

Քանի մի վայրկենի չափ ոտքի վերայ պակուցեալ մնաց չհամարձակելով նոր ոճիր մի գործել: Իր մոլորեալ երեւակայութեան առջև կուգային ու կը դառնային իր ըրած ամեն զոհերը, և խոլականներու պէս դէմքերնին կը ծամածռէին ու կոռնային, և վրէժխնդրութիւն կը գոչէին: Շատ չանցաւ աչքին տեսութիւնը շփոթեցաւ, կիրքը բոլորովին զինքը գերել սկսաւ հրաշէկ աքցաններու պէս, և ինքզինք վիհի մի մէջ գահավիժող խելայեղեալ մարդոյ մի պէս՝ հաւատաքննիչն իր երկու թևերն երկնցուց, և անշարժ օրիորդին վերայ յարձակելով. « Պէտք է » գոչեց խուլ ձայնիւ մի . . .

Տոլորէզ ահաբեկ ճիչ մ՚արձակեց . . .

« Մոնսինեօր, գոչեց Ցովսէ բանտին դուռը բանալով: Այս անակնկալ երևումէն Պետրոս Արպուէզ զգաստանալով՝ գլուխը վեր վերցուց զայրագին:

« Ի՞նչ բան ունիս հոս, » բսաւ:

— Մոնսինեօր, ես ալ ձեր բարձրութեանը պէս հերետիկոսներ դարձի բերելու կուգայի:

— Զարմանք. միթէ կեանքէդ ձանձրացած ես որ այսպէս իմ ճամբուս վերայ կուգաս կիյնաս:

— Ձեր բարձրութիւնը չէ ճանչած իր ամենահաւատարիմ ծառային եռանդը, պատասխանեց Ցովսէ հեգնական խոնարհութեամբ. բայցծառան երկիւղ չունի այսպիսի բարի տէրէ մի, և հաւատաքննիչ Ցովսէ չվախնար հաւատաքննութենէն[1]:

Տոլորէզ ապշութեամբ նորատի դոմինիկեանին երեսը կը նայէր, որ աչք ըրաւ իրեն զինքը չճանչելու:

« Դուրս ել, » բսաւ հաւատաքննիչը սաստով:

---

[1] Թէպէտ ընդհանրապէս ամեն մարդ հաւատաքննչաց իրաւասութեանը ներքև էին, բայց և այնպէս բացառութիւն կար Պապերուն, անոնց նուիրակներուն և հաւատաքննութեան պաշտօնատարներուն ու ընտանիներուն նկատմամբ. այնպէս որ մինչև անգամ եթէ դրապէս իբրև հերետիկոս ամբաստանուէին, հաւատաքննութիւնն ուրիշ իրաւունք չունէր, բայց միայն ամբաստանութեան ապացոյցներն ու վկայութիւնները գաղտնաբար ստանալով Պապին ղրկել: Նոյն բացառութիւնը կար նաև եպիսկոպոսաց համար. բայց Թագաւորներն ու իշխաններն հաւատաքննչաց իրաւասութեան ներքև էին:

— Ես ձեր բարձրութեան հետ միայն պիտի ելնեմ, պատասխանեց Յովսէ, քաղաքին մէջ ապստամբութեան շշուկներ կան. կ'ըսուի թէ ձեր պատուական կենաց դէմ դաւադրութիւն կայ:

— Ճշմարիտ է,» ըսաւ հաւատարմնիկը փախնալով:

— Ճշմարիտ է, Մօնսինեօր: Ուստի ձեր հետ պիտի գամ անպատճառ. վասն զի, եթէ հարկ լինի, այս Թոլէտի ընտիր դաշոյնը կրնայ ձեզ պաշտպանել, ըսաւ, սուր դաշոյն մի ցուցնելով, զոր փորուբարին ներքև կը կրէր. սքանչելի զէնք մ'է այս, որ իւր տէրն երբէք չմատներ . . . : »

Յովսէ՝ այս ըսելով՝ այն եռանկիւնի և փայլուն դաշոյնին սուր ծայրը կը զգուէր իւր բթամատովն:

— Եկէք ուրեմն, Մօնսինեօր, և բնաւ մի փախնաք:

Պետրոս Արպուէզ ակամայ զիջանելով Յովսէի ազդեցութեանը, զոր այս միջոցին չարաչար կատէր, Տոլորէզի մօտեցաւ և քաղցրութեամբ ըսաւ.

— Կը յուսամ որ վաղը քեզ աւելի հլու կը գտնեմ, աղջիկս:

— Ո՛հ, կատեմ քեզ, ըսաւ Տոլորէզ գլուխը զզուանօք անդին դարձունելով. սպանէ զիս հօրս հետ. այս միակ շնորհը կը խնդրեմ քեզնէ . . . : »

Յովսէ հաւատարմնիկը քաշեց դուրս հանեց:

«Ո՛հ, վրէժ առնուլ իմէ . . . գոչեց Պետրոս Արպուէզ կատաղութեամբ ակռաները կրճտելով. այս ամենի հոգին նուաճելոյ համար ինչ ընեմ:

— Մօնսինեօր, պատասխանեց Յովսէ, ապաշխարութեան սենեակը ղրկեցէք:

Զարչարանք

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

ՉՐԱՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ

Դժուարին է երեւակայել Արթուէց հաւատարմնչին կստսղութիւնն ու շփոթութիւնը՝ երբոր իւր ամենազաղտնի և ամենաճարտար մեքենայութեանց անմեկնելի ձախողութեամբ մ'ի դերև ելնելը կը տեսնէր :

Թէ և Յովսէփ չէր կրնար դիմանալ, զոր անսիրտ մարդոց իրենց կրից կամ հաճոյից խաղալիկներուն վերայ ունեցած յամառ սիրովը կը սիրէր, բայց և այնպէս Տոլորէցի բանտին մէջ վրայ հասնիլն ալ չէր ներեր, ոչ թէ օրիորդին վերայ անոր ունեցած հոգածութիւնը գուշակելով կամ հասկընալով, այլ իբրև երես ելած տղայ մը նկատելով զայն, որ մերթ կը լրբանար իւր տիրոջը դէմ, մերթ ալ քծնելով իւր յանդգնութիւնը ներել կուտար: Բայց բնաւ մտքէն չէր անցներ որ այն գեղանի երիտասարդը, իւր սիրելին ու ձեռնասունը, կրնար նենգութիւն կամ դաւաճանութիւն մ'ընել իրեն. և պէտք է խոստովանիլ, որ նորատի դոմինիկեանը Տոլորէզէն աւելի պատուական էր իւր աչքին: Տոլորէզ իւր տարփանքը կը զգայէր. բայց Յովսէփ միշտ իւր կամանանութեանցը կը ծառայէր. իւր ամեն ապիրատութիւնները կը դրուատէր, և զինքը չարութեան կը քաջալերէր՝ երբոր իւր խրոխտ հոգին երբեմն այնչափ անօրէնութեանց բեռին տակ կը կորանար, և թերեւս կը հարցընէր ինքն իրեն թէ Աստուած՝ որուն անունը կը պղծէր, օր մի յաւիտենական անագին վրէժխնդրութեամբ չպիտի պատուհասէր զինքը :

Անա ասոր համար էր, որ այս մարդը՝ երբեմն յուսահատելով Երկինքէն՝ ինքզինք կատաղաբար ցոփութեան մոլեգին ուրախութիւններուն մէջ կը նետէր :

Կը յիշեն ընթերցողք որ հարցաքննութեանց օրեր էին, և խարուկացոյը կը մօտենար: Բազմաթիւ ամբաստանեալներ

պիտի տեսնուէին այս երեք դար տեւող երկար և քստմնե-լի եղերական տեսարանին վրայ :

Յովսէփ, իւր սովորական համարձակութեամբն հաւատա-քննչին սենեակը մտաւ, երբոր այս վերջինը՝ գիշերն անքուն անցունելէն պարտասեալ՝ դեռ անկողնին մէջ էր :

Պետրոս Արբուէզ՝ իւր սիրելին տեսած ժամանակ՝ խո-ժոռեցաւ: Յովսէփ առանց բնաւ շփոթելոյ մինչև անոր շքեղա-զարդ մահճակալին աստիճաններուն առջև գնաց :

Մօնսինեօր, հրաման մ'ունիք ծառանուդ, ըսաւ քաղցր և հլու ձայնով մի՝ որոյ հրապուրիչ ազդեցութիւնն անդի-մադրելի էր :

— Ստուգիւ շատ յանդուգն ես եղեր, ըսաւ Պետրոս Ար-բուէզ. գիշերուան տեսարանէն ետև տակաւին կը համար-ձակիս դիմացս ելնել :

— Ձեր բարձրութիւնն հրաման ըրած էր ինձ որ հար-ցաքննութեան ժամէն առաջ ձեզ տեսնեմ, պատասխանեց Յովսէփ խոնարհութեամբ :

— Ես քեզ հաւատարիմ կը կարծէի, բայց չես եղեր, ըսաւ հաւատաքննիչն առանց բնաւ մտադրութիւն ընելոյ ըսածին. վասն զի բոլոր բարկութիւնը լուծուեր էր այն առոյգ բնող և արտակեդրոն երիտասարդին ժպիտէն, որ իւր գոյութեան մէկ հարկաւոր պէտքն եղած էր :

— Ձեր բարձրութեան ապահովութեանն հսկելու համար՝ ձեր ցասումը շարժեր եմ վրաս, Մօնսինեօր: Ձեր այս խո-նարհ ծառան՝ քաղաքին մէջ պտըտած շշուկները կը քաղէ. փոթորիկը կը տեսնէ և վտանգին առաջքն առնուլ կուզէ. ահա այս է իւր բոլոր յանցանքը :

— Միթէ այդչափ տկար եմք, որ քանի մ'ապստամբեալ հրեայներէ ու Մարանոներէ դողանք, ըսաւ զոռոզութեամբ Պետրոս Արբուէզ :

— Մօնսինեօր, պատասխանեց սիրելին, գետնին վրայ սողացող օձն երբեմն կը խածնէ առիւծը՝ որ անտառաց Թա-գաւորն է: Փոքր Թշնամիներն առաւել երկիւղալի են, և զա-նոնք ապահովութեամբ ջախջախելոյ համար՝ նախ ցանկալու է որ չկրնան դպչիլ մեզ: Խոհեմութիւնը մայր է ապահովու-թեան: Հսկենք, Մօնսինեօր, երկրային հեշտութեանց մէջ նըն-

ջելու ժամանակ չէ. Թշնամին մօտ է, հետը մաքառելու պատ-րաստուինք : »

Պետրոս Արբուէզ, ինչպէս ամեն եռանդուն և տարփալի հոգիները, նանրահաւատութեան Թեթև հակումէ մ'ազատ չէր, և այս տկարութիւնն ալ այն ժամանակ ընդհանուր էր: Յովսէփի լուրջ խօսուածքն և համոզեալ դէմքն իւր սպասած ազդեցութիւնն ըրին հաւատաքննչին վրայ: Վայրագ Ար-բուէզ կակուղ մեղրամոմ դարձած էր պատանւոյն ձեռքը :

« Ուրեմն Տոլորէզ Արկօզօ ինձ դէմ կեցող միակ կինն է, ըսաւ Պետրոս Արբուէզ սրտմտութեամբ, վասն զի միշտ այս մտածութենէն պաշարեալ էր :

— Տոլորէզ Արկօզօ ուրիշներուն պէս կին մի չէ, Մօնսին-եօր. կը հասկնայ Թէ իւր սիրած անձինքն ազատելոյ համար հոգւով մարմնով անձնուէր լինելը զանոնք չազատեր, և Թէ լաւագոյն է մեռնիլ նոցա հետ՝ քան ապրիլ նոցա վրայ: »

Այս խօսքն այնպիսի դառնութեամբ մ'արտասանեց Յով-սէփ, որ հաւատաքննչին վրայ սաստիկ տպաւորութիւն մ'ըրաւ: Սարսափելի յիշատակէ մի ցնցուելով ակամայ Թոթ-ուըռեցաւ :

Յովսէփ անԹարթ աչօք նորա երեսը կը նայէր, և կարծես Թէ կը բերկրէր տեսնելով նորա հոգւոյն չարչարուիլը, որուն ըստ հաճոյից կ'իշխէր :

« ԵրԹանք, Յովսէփ, ըսաւ Պետրոս Արբուէզ՝ իբրև յան-կարծական որոշմամբ մի կենդանացեալ . . . : Պէտք չէ սպա-սեցնել դահիճները, մեր այն քաջ օժանդակները . . . որչափ ամբաստանեալ կան այսօր տանջուելիք :

Եւ կարծես Թէ սրտին նեղութիւնն ու կատաղութիւնը տանջանաց ատեանի հեշտութեանց մէջ խեղդել ուզելով, սկսաւ բարձրաձայն համբել աչքին առջևէն անցնելիք զոհերը: Կըր-կէսի մէջ արձակուած վագրի մի պէս՝ գիշատելիք որսերուն հեծութեանցը վրայ կանխաւ կը բերկրէր :

Քանի մի վայրկենի մէջ հագուեցաւ :

« Բայց, որդեակ, ըսաւ Յովսէփի, երանի Թէ Երկնից ծա-ռայութեան համար ունեցած եռանդնիս՝ երկրի պատրանաց վրայ մեզ մխիԹարէր, և Աստուծոյ պաշտպանութեանը մեզ արժանի ընէր : »

Երբոր բանտը հասան, նրբաշաւիղները խոնաւ էին: Երկու տանջանատու դահիճ՝ իրենց տխուր համազգեստն հագած՝ խարազանի հարուածով կը վանէին վեց բանտարկեալ, որոց երեքը կին էին: Այս վերջիններէն մին՝ դեռահաս, մեծ և գեղեցիկ էր, թէ և բանտին նեղութիւններէն հիւծեալ. բերնին մարգարտաշար ատամանց երկու կարգին մէջ գայլ (բէլէփչէ) մ՚ունէր՝ որ թող չէր տար իրեն գոչել:

Թշուառները մինչև կէս մէջքերնին մերկ էին, թէ կանայք և թէ արք: Ուսերնին խարազանի հարուածներէն ուռեցած կաս կապոյտ եղած էր, այսու ամենայնիւ և ոչ մէկուն բերնէն հեծութեան ձայն չէր լսուէր:

Հաւատաքննիչն անոնց առջևէն անցաւ առանց զգածուելու: Միայն Յոսէ ցաւագին կարեկցութեամբ մի դողաց:

Բերանը գայլ դրուած կինն ամենէն վերջը կուգար: Պետրոս Արպուէզի առջև հասած ատեն՝ երեսը նայեցաւ, և խօսք չկրնալ արտասանելուն պատճառաւ, իր սև ու սրխուր աչքերը՝ որ դէմքին դեղնութենէն ու նիհարութենէն առաւել խոշորցեր էին, լի ատելութեամբ յուսահատութեամբ և վրէժխնդրութեամբ՝ հաւատաքննչին աչացը վերայ կանգ առին որպէս թէ բան ըսել ուզելով.

«Զիս չես ճանչեր:»

Արդարև Պետրոս Արպուէզ ճանչեր էր զայն՝ որչափ և դէմքն այլանդակ կերպիւ փոխուած էր:

«Ֆրանչէսքա, մրմռաց հաւատաքննիչը քթին տակէն՝ աչքերն ի գետին խոնարհեցնելով նորա շանթարձակ նայուածքին առջև:

Կարմելեանց աբբասուհին չէր կրնար խօսիլ, բայց աչքը դէպ յերկինք վերուց՝ որպէս թէ իր դահիճը մեծ դատաւորին ատեանը կոչելու մտօք:

Հաւատաքննիչն անցաւ, և դահիճները շարունակեցին իրենց խուժադուժ գործողութիւնը:

Պետրոս Արպուէզ և իր սիրելին ուրիշ տեսարան մը պիտի ունենային իրենց աչաց առջև, որ խարազանի թշուառ արարողութենէն աւելի զրգռիչ և սրտաշարժ էր:

Երբոր տանջանաց սենեակն իջան, դահիճները ծաղկահասակ և գեղեցիկ կին մի բերին, այն աստիճան դեղնած

տկարացած և հիւանդ, որ ոտքի վերայ կանգնելու կարողութիւն չունէր: Նուաղեալ աչկունքը՝ որ հրեշտակային քաղցրութիւն մ՚ունէին՝ կարծես թէ գթութիւն կը հայցէին: Երբոր հաւատաքննչին առջև եկաւ, երկու դողդոջ և սպիտակ ձեռքերն իրար կցելու ճիգ մ՚ըրաւ:

«Զաւակս, մրմնջեց մարած ձայնիւ մ՚որ հազիւ կը լսուէր:

— Աղջիկս, ըսաւ հաւատաքննիչն իր սովորական կեղծ քաղցրութեամբ, քոյրդ Լուտերական եղեր է, և քեզ համար ալ կըսեն թէ քաջալերեր ես զայն իր ուրացութեան մէջ:

— Սուտ է, սուտ է, պատասխանեց թշուառ կինն ամենայն զօրութեամբ, որչափ որ իր հոգեվարու տկարութիւնը կը ներէր:

— Այդ ժխտումդ հաստատելոյ համար ուրիշ բան մի չունիս ըսելիք:

— Զաւակս, զաւակս ինձ տուէք, կը կրկնէր ողորմելին աղեկտուր ձայնիւ:»

Խնդրած զաւակն հազիւ ութ օրուան ծնած կար. վասն զի խեղճ կինը բանտարկուած ժամանակ յղի լինելով, ծննդաբերութենէն անմիջապէս խորը տանջանաց մատնուած էր, ինչպէս որ ճմլեալ ձեռքերէն կը տեսնուէր:

Բայց իր քոյրն յայտնապէս լուտերականութիւնն ընդունելով Գերմանիա անցած և ինքն ալ իբր թէ զայն քաջալերած լինելու ծանր ամբաստանութեան ներքև լինելով, պէտք չէր որ ամեն խստութիւն ի գործ դրուէր իրեն դէմ:

Ոչ թափած արտասուքը, ոչ ողորմագին պաղատանքը՝ որ ժայռերն անգամ կրնային շարժել, անգութ Արպուէզի վերայ ազդեցութիւն չըրին: Միայն Յոսէ խորին սրտայուզութիւն կը ծածկէր իր արտաքին անկարեկցութեան ներքև: Սիրտը կը կտրտուէր ու կը բաբախէր: Ուստի բազմամեայ կեղծաւորութեան վարժութեամբն հազիւ կարող եղաւ իր արտասուքը, գութն ու զայրոյթը զսպել:

Արպուէզ՝ ընդհակառակն՝ որպէս թէ վիշտն ու արտասուքն իր մշտնջեան սնունդը լինէին, և միւս կողմանէ լուտերականութիւնն անխնայ հալածելով կաթոլիկ կրօնին համար ու-

նեցած եռանդը ցուցընելու նախանձաւորութեամբ՝ աչք ըրաւ, և խակոյն դահիճներն իրենց գործը բռնեցին :

Իրենց ընկերը գիտնալու համար հրամանի պէտք չունէին, վասն զի խեղճ կինն այս երկրորդ անգամ էր որ տանջանաց կը մատնուէր :

Երկու կողմի մարդիկ պրկոց մի բերին սենեկին մէջտեղը դրին, և Թշուառ կինը վերցնելով անոր վերայ կապեցին կանեփեայ չուաններով, այնպէս որ խեղճին գլուխը վար և ոտքերը վեր մնացին :

Հաւատաքննիչը քանի երթալով, նորէն սոսկաց որ մեղքը խոստովանի : Հէգ կինը վերստին՝ որչափ որ իր նուաղեալ ձայնը կը ներէր՝ ամենայն զօրութեամբ իր անմեղութիւնը յայտնեց :

« Անզեղջ, անզեղջ» գոչեց հաւատաքննիչը տխուր դէմքով

Այս խօսքին վերայ երկու մարդիկը փայտէ լծակ մի դարձնելով՝ չուաններն այնպէս ուժգին սեղմեցին որ Թշուառ կնոջ մարմինը ճեղքռտուելով՝ արիւնը դահիճներուն վերայ ցայտեց ։

Խեղճը մահուան ճիչ մ'արձակեց :

Պետրոս Արպուէզ նորէն քովը գնաց :

« Խոստովանէ քոյր իմ» բսաւ ողոք ձայնիւ :

Կինը խօսելու կարողութիւն չունենալով, գլխովը բացասական նշան մ'ըրաւ :

« Անզեղջ » կրկնեց հաւատաքննիչը :

Այն ժամանակ դահիճները ջրով թրջած նուրբ լաթ մի բերին, մէկ մասը բերանը խոթեցին մինչև որկորը, միւս մասովն ալ ռունգերը գոցեցին, յետոյ սկսան քիչ քիչ ջուր լցընել բերնին ու քթին մէջ :

Ջուրը կաթիլ կաթիլ լաթէն ներս անցնելով, քանի որ հէգ կնոջ որկորը և քթին ծակերը կը մտնէր, կինը՝ որոյ շնչառութիւնն ալ հետ զհետէ կը դժուարանար, ջուրը կուլ տալու և քիչ մ'օդ շնչելու կը ճգնէր, բայց ամեն մէկ ըրած ճիգէն բոլոր մարմինը գալարելով, նոյն միջոցին դահիճներն ալ լծակը կը դարձունէին, և կապերը մինչև ջիղերուն մէջ կը մտնէին ։

Սոսկալի տեսարան :

Յովսէ՝ խորին մտածութեան մէջ ընկղմածի պէս՝ գլուխը ձեռքներուն վերայ ծռած՝ մատներովն իր արտասուքը կը սրբէր: Սիրտը պայթելու չափ ուռած էր, և երբոր մերթ ընդ մերթ գլուխը վեր կը վերցնէր, այտերուն վերայ մահուան կապոյտ դեղնութիւն տիրած էր :

Ժամու մի չափ շարունակեց այս դառն չարչարանքը, և ամեն անգամ լծակը դառնալուն, տարաբաղդ կինը նուաղեալ ճիչ մի կ'արձակէր, օրհասականի ճիչ, որ ամեն անգամ իր հոգւոյն մէկ մասը կը տանէր :

Վերջապէս ողորմելւոյն ճիչն այն աստիճան տկարացաւ, որ հաւատաքննութեան բժիշկը, որ սովորաբար ներկայ կը գտնուէր այս եղերական տեսարաններուն, չարչարելոյն քով գնաց և մատը բազկերակին վերայ դնելով՝ հաւատաքննչին դարձաւ.

« Մօնսինեօր, բսաւ, այս կինը չկրնար աւելի դիմանալ՝ առանց մեռնելոյ :

— Ուրեմն քակեցէք կապերն, բսաւ Պետրոս Արպուէզ. հարցափորձը դադրած է մինչև ի նոր հրաման : »

Խակոյն դահիճները լաթը դուրս հանեցին չարչարելոյն բերնէն, և երբոր մարմնոյն կապերը մի առ մի քակեցին, տեսնուեցաւ որ միսերը մինչև ոսկրները կտրտուած էին :

Այն ժամանակ Յովսէ անդիմադրելի սոսկմամբ չարչարելոյն մօտեցաւ և դէմքը նկատելով.

« Մօնսինեօր, բսաւ, հարցափորձը լմնցաւ. այս կինը մեռեր է :

Նոյն միջոցին դահիճները զայն վեր առնելով, երբոր խեղճին մարմինն իր ուղղահայեաց դիրքը գտաւ, բերնէն ուղխի պէս սև արիւն մի վազել սկսաւ. յետոյ խեղճ կինն՝ առանց աչքը բանալոյ վերջին անգամ զրեթէ անհասկանալի ձայնիւ «զաւակս» մրմնջեց, և անշնչացաւ : Իր գեղեցիկ և դալկահար գլուխը դահիճներուն Թևին վերայ ինկաւ:

« Աստուած ողորմի իրեն, մրմռաց Պետրոս Արպուէզ :

— Մօնսինեօր, եթէ այս կինն անմեղ էր, բսաւ Յովսէ կամաց մի :

— Ուղղակի երկինքը կերթայ, պատասխանեց Պետրոս

Արփուէզ, ինչու համար ցաւինք մեռնելուն վերայ [1] :

Երկու դահիճ վերուցին տարին կնոջ դիակը, և նոր զոհ մի բերուեցաւ Մօնխինեօրին առջև :

Այս ալ պատուական ծերունի կին մ'էր. որոյ մազերն ողորմութեան վսեմ գործերու մէջ ճերմկցած էին. Պուրկոնեան ազնիւ Մարիամն էր, Մայր աղքատաց մականուանեալ [2], որ քանի մի տարի առաջ ծագած խռովութեան մ'օրը բռնուեր բանտարկուեր էր, կաշառեալ ստրուկի մ'ամբաստանութեամբ, որ իբր թէ այս կնոջ բերնէն հետեւեալ խօսքը լսեր էր.

«Քրիստոնեայք ոչ հաւատք ունին և ոչ օրէնք :»

Մարիամ Պուրկոնեան իննսուն տարու էր. և թէպէտ գերագոյն ատեանն արգիլած էր վաթսուն տարեկանէն վեր և տասն տարեկանէն վար անձինք տանջել, այսու ամենայնիւ արի կինն արդէն չուանի և ջրոյ տանջանքներն կրած էր :

Կը թուէր թէ երկնային զօրութիւն մ'ուժ կուտար նորա փափուկ ու կարկամեալ մարմնոյն, որոյ քանի մ' աւուր կեանքը մնացած էր :

Իւր անբաւ հարստութիւնն հաւատաքննչաց ընչաքաղցութիւնը գրգռած էր, և ինչ ամբաստանութիւն ընելնին չգիտնալով՝ վերջապէս բռներ բանտարկեր էին՝ իբրև հրէութեան հակամիտեալ :

---

(1) Հաւատաքննիչները միաձայն կը հաստատէին թէ իրենց ձեռօք մեռնող անմեղ կաթոլիկներն ուղղակի արքայութիւն կերթային. ուստի և այս պատճառաւ չարչարելոց անմեղ կամ մեղապարտ լինելուն վերայ հոգ չէին ըներ :

(2) Մարիամ Պուրկոնեան հինգ տարի բանտը մնաց: Հաւատաքննիչները շատ ջանացին որ բաւական ապացոյցներ գտնեն զայն այրելու և ունեցած ամբաւ հարստութիւնը գրաւելու, բայց չկրցան, և վերջապէս շատ սպասելէ ետև քանիցս անգամ տանջանաց մատնեցին զայն: Մարիամ արիաբար և անտրտունջ կրեց այն տանջանքները, միշտ յայտարարութիւն ընելով թէ ինքն հռոմէական և առաքելական կաթոլիկ էր: Վերջապէս հինգ տարի բանտը մնալէ և զանազան անգամ չարչարուելէ ետև՝ բանտին մէջ մեռաւ: Հաւատաքննիչք նորա հարստութիւնը գրաւելոյ համար՝ մեռնելէն ետև ալ դատաստանը շարունակեցին, և բոցերու դատապարտելով՝ պատկերն ու ոսկրներն այրեցին, մեծափարթամ հարստութիւնը գրաւեցին և զաւակունքն ու թոռները նզովելով մշտնջենաւոր վատանունութեան մատնեցին :

«Քոյր իմ, ըսաւ մեծ հաւատաքննիչն իւր սովորական հեզիկ քաղցրութեամբ, չես ուզեր վերջապէս յանցանքդ խոստովանիլ և թողութիւն ստանալ :

— Ես յանցանք չունիմ, ըսաւ աղքատաց մայրը, Աստուած ինչ որ կամի՝ թող այն լինի :

— Ո՜վ սուրբ կրօնք խաչելոյն Քրիստոսի, գոչեց հաւատաքննիչը, չպիտի կրնանք արդեօք քեզ յաղթող ընել երկրի վերայ :

— Տարէք, ըսաւ դահիճներուն՝ քարայրին մէկ անկիւնը վառող կրակարանը ցուցընելով :

— Պետրոս Արպուէզ, գոչեց ծերունի կինը ներշնչեալ ձայնիւ, դու անիծեալ ես այն Փրկչէն՝ որ օրհնելոյ համար եկաւ աշխարհ :

— Հրեայ է, հրեայ է, գոչեցին դահիճներն երեսնին խաչակնքելով :

Եւ սկսան կնոջ զգեստները մի առ մի հանել վերայէն :

Երբոր գրեթէ բոլորովին մերկացընելով՝ ուզեցին գրկել տանիլ, Մարիամ զանոնք ետ մղեց :

«Ես կը քալեմ, ըսաւ, ուր պիտի երթանք :»

Դահիճները տանջանաց սենեկին ծայրը վառող կրակարանը ցուցըցին :

Մարիամ՝ համարձակ այն կողմը գնաց և առանց սարսափի նկատեց այն ահագին հնոցը, որ ճարակի կ'սպասէր :

Դահիճները կրակարանին մօտ դրուած փայտէ նստարանի մի վերայ զայն տարածելով՝ ամուր մի կապեցին, այնպէս որ անհնար էր շարժիլ : Յետոյ նստարանին մէկ ծայրը կրակին քով քշեցին, այնպէս որ չարչարելոյն ոտքերը բոցերուն դպչիլ սկսան :

Մարիամ սուր հառաչք մ'արձակեց, և այս եղաւ իւր միակ ցաւակրութեան նշանը :

«Բան մի մոռցանք, ըսաւ դահիճներէն մին՝ տեսնելով որ դժբաղդ կնոջ ոտքերն առաջ կարմրեցան, և յետոյ այրած մագաղաթի պէս ճերմկիլ սկսան :

— Ճշմարիտ է, ըսաւ միւսը, իմ ալ միտքս չեկաւ : Եւ վազեց սենեակին մէկ անկիւնէն ձիթով լեցուն պտուկ մի բերաւ, և զաւազանի մի ծայրն սպունգ մի կապելով՝ ձէթին

մէջ թաթխեց և չարչարելոյն ոտքերն անով շփեց ։

Կրակը ձէթին ներկայութենէն աւելի բորբոքելով, բոցերուն ազդեցութիւնն այնպէս սաստկացաւ, որ խեղճ կնոջ ոտքերուն մորթերը պայթեցան, միսերը բաշուեցան և ջիղերը միաններն ու ոսկրները տեսնուիլ սկսան ։

Հաւատարմնութիւնը զարշելի հնարագիտութեան հանճար մ'ունէր ։

Այս անհաւատալի տանջանքին Մարիամ դիւցազնական արիութեամբ դիմացաւ, և երբոր ցաւոց սաստկութիւնն ակամայ հեծութիւն մ'արձակել տար իրեն, Քրիստոսի սա խօսքը կը կրկնէր.

«Տէր, թող սոցա զի ոչ գիտեն զինչ գործեն ։»

Այո, անշուշտ, հաւատարմնութիւնը կոյր մոլեռանդ և ասով խակ ներողութեան արժանի գործիքներ ունէր, որք ըրածնին չէին գիտեր։ Ո՞ր կրօնական և գաղտնի ընկերութիւնն իւր գործիքը չունի։ Ուստի և մեղապարտը՝ չէ թէ այն գործիքն է, այլ անոնք՝ որ գործին բուն հոգին կը կրեն, անոնք՝ որ կը հրամայեն և քրիստոնէական սուրբ կրօնքն ամենաչար կրից ծառայեցնելով կը պղծեն։ Միւսներն ընկերութեան կրաւորական գործիքն են. նորա ձեռք բերած յաջողութեանց ու շահուց մասնակից լինելու անկարող՝ լոկ պատնէշներ են, որոց ետև կը պատսպարին հրամանատարները պատերազմի ժամանակ ։

Մարիամայ բացագանչութիւնը քրիստոնեայ մարտիրոսի մի գործ է՝ և ոչ հրէի ։ Սակայն իւր չարչարանքը շարունակեցին որչափ որ իւր սպառեալ զօրութիւնը ներեց ։

Երբոր իւր բանտը տարին, այն արի և սուրբ կինը դեռ բաւական ուժ ունեցաւ Պետրոս Արպուէզի ըսելու.

«Աստուած, մեր Փրկիչը, ներէ քեզ, ինչպէս որ ես կը ներեմ, Մօնսինեօր . . .» ։

Միայն մէկ վկայի մ'ամբաստանութեամբ Մարիամ Գուրկոնեան դատապարտուած էր, և այն վկան ալ ստրուկ մ'էր։ Բայց Մարիամ խիստ հարուստ լինելով՝ չէր կրնար անպարտ արձակուիլ հաւատարմնութենէն ։

Յովսէ՝ սրտին խռովելէն այլայլած՝ հազիւ կրնար ոտքի վերայ կենալ ։ Մեղմով Պետրոս Արպուէզի ականջին ծռեցաւ։

«Մօնսինեօր, կ'զգամ որ հիւանդ եմ. այս ածուխին հոտը գլուխս դարձուց և սիրտս գոցուելով կարծես թէ պիտի մեռնիմ։

— Բայց պէտք է վարժուիլ ասոնց, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ։ Տակաւին տանջանք մ'ալ կայ տրուելիք, և կը լմննայ ։

Այս խօսքը դեռ բերանն էր, դահիճները ներս մտան .

«Մօնսինեօր, ըսին վարանելով ։

— Ի՞նչ, կայ ըսէք ։

— Մօնսինեօր, բանտարկեալ կինը մեռեր է ։

— Մեռե՞ր է, կրկնեց Պետրոս Արպուէզ ։

— Մկրատով իւր փողը կտրեր է ։

— Ինչո՞ւ համար մկրատ թողուցեր էն քովը, ըսաւ հաւատարմնիչը խստութեամբ ։

Յետոյ կեղծ տխրութեամբ մ'աւելցուց. «Անզեղջ, անզեղջ մեռած . . .» ։

Անձնասպան կինն՝ Յօհաննա Մանբէզ կը կոչուէր, և այն կէս աշխարհական և կէս կրօնաւոր կանանց կարգէն էր որ մայրապետ կը կոչուին ։ Լուտերականութեան դարձած էր, և հրոյ ճարակ լինելու դատապարտուելով, բանտին մէջ ինքզինք սպաննած էր։ Հաւատարմնութիւնն ալ զայն կենդանւոյն չկրնալով այրել, դիակն այրել տուաւ ։

«Ամեն աղօթք ընդունայն է անոր համար, ըսաւ հաւատարմնիչն ոտք ելնելով, անոր հոգին սատանային կը վերաբերի ։

Այսպէս վերջացաւ այս նիստը ։

Պետրոս Արպուէզ և իւր սիրելին դուրս ելան հաւատարմնութեան սրահէն ։

«Օ՜հ, ըսաւ Յովսէ դուրսի մաքուր օդն ուժով մի շնչելով, և քունէ արթնցող մարդոյ պէս ձեռքը ճակտին վերայ տանելով ։

— Սուրգիւ, կնոջէ մ'աւելի փափուկ ես եղեր, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ ։

— Ոչ, Մօնսինեօր, ես այր մարդու սիրտ ունիմ, հաւատա, պատասխանեց դեռահասակ կրօնաւորը լուրջ ձայնիւ ։

— Փորձի մէջ կը տեսնենք, ըսաւ հաւատարմնիչը ։

— Ո՜հ, կը տեսնենք երբոր ժամանակը գայ, Մօնսինեօր, վստահ եղիր . . .» ։

ԳԼՈՒԽ Լ.

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ՍԵՆԵԱԿԸ

Ցովսէփի խրատն անպտուղ չէր եղած: Ութ օր ետքը, իրիկուն մի, հաւատաքննութեան պալատին չորս անկիւնները կազմող աշտարակներէն միոյն մէջ կառավարչին աղջիկը միայնակ ծունգի վերայ նստած էր:

Փայտէ փոքրիկ ու կլոր նստարան մի կար իւր քովը. իւր արմուկն այն նստարանին կրթնցուցած և ոսկոյն ձեռքովն ալ իւր ծանրացեալ գլուխը բռնած էր:

Տօլորէզի գտնուած կլոր խուցն հազիւ տասն ոտնաչափ տրամագիծ ունէր. և զմբեթաձև ձեղունն ու որմերն անողորկ և դժգոյն սպիտակութիւն մ'ունէին: Գմբեթին մէկ կողմէն բացուած ծակ մի կար, ուրկէ միայն լոյս կը մտնէր խուցին մէջ:

Տօլորէզ, ձանձրութենէն զզուանքէն ու խոնջութենէն ընկճեալ, փայտէ աթոռակին վերայ նստելէ յոգնած, փորձ փորձեր էր իւր բնական դիրքը փոխելով և գետնին վերայ նստելով յաղթել իւր յուսահատութեանը, ուր այն նողկալի բնակարանին մշտնջեան միօրինակութիւնը կընկղմէր զինքը:

Յեղձ աղջիկն, անդուլ փորձերէ բեկեալ, բայց և այնպէս ինքզինք բռնելով, կ'աղաչէր Աստուծոյ, որ իրեն արիութիւն տայ դիմանալոյ և չընկճելոյ համար: Սէրը, հազւոյն այն սուրբ անունը տակաւին կը կազդուրէր զայն իւր վեհ ազդուութեամբը: Սէրը, որոյ անպատմելի քաղցրութիւնը նշմարած էր միայն, բաղձանք կ'ազդէր իրեն տակաւին ապրելու, որպէս զի նորա անսահման ուրախութիւնն օր մի ճաշակէր. վշտակիր և սիրող անձանց յոյս, երկնային գանձ, զոր երկինք երկրի վերայ կը բաշխէ այն անձանց հետ՝ զորս կը նախասահմանէ օր մի լիուլի և կատարելապէս զայն վայելելու:

Այս անվեհեր օրիորդին սրտին մէջ, Էսթէվանի վերայ ունեցած սէրն՝ հօրը վերայ ունեցած գորովէն չէր զատուած:

Եւ Էսթէվան ալ Մանուէլ Արկօզօի որդեգիրն էր:

Եւ որովհետև սիրավառ հոգիները դիւրաւ չեն յուսահատիր, Տօլորէզ ալ կը կարծէր թէ քանի որ Էսթէվան ողջ էր, տակաւին ամեն բան կորսուած չէր:

Այս զօրավոր և միանգամայն տխուր մտածութիւններով իրիկուն եղաւ, և խցիկին անախորժ և նեղ շրջապատն այլ ևս չտեսնելով, իրեն այնպէս կը թուէր թէ ընդարձակ դաշտի մի մէջ էր:

«Ո՜հ, ինչ երջանկութիւն, գոչեց ոտքի վերայ ելնելով, որ այս սպիտակ ու միակերպ պատը չեմ տեսներ, որ զիս կը կուրցնէր»:

Հազիւ այս խօսքը կը լմնցունէր, ճրագի պայծառ լոյս մի թափանցեց խցիկին մէջ, և օրիորդին աչքերը նորէն խաղելով՝ ակամայ գոցուեցան:

«Ես եմ, մի վախնար» ըսաւ բարեկամ ձայն մի:

Տօլորէզ աչքը բանալով՝ տեսաւ որ Ցովսէփ էր:

«Ո՜հ, շնորհակալ եմ ըսաւ լալով և Ցովսէփի լանջացը վերայ ինկալով, շնորհակալ եմ, որ եկար, ազնիւ Ցովսէփ:

— Աւելի առաջ կուգայի, ըսաւ Դոմինիկեանը, բայց վախցայ որ հաւատաքննչին կասկածը կ'արթնցունեմ:

— Ո՜հ, գոչեց Տօլորէզ սոսկման շարժումով, ինչպէս կըրնաս ծառայել այն մարդուն:

— Հարկ է, պատասխանեց Ցովսէփ խորին և համոզեալ ձայնիւ:

— Այո, կը հասկնամ, ըսաւ օրիորդը քանի մի վայրկեան մտածելէ ետև. պէտք է որ հզօր ճակատագիր մի քեզ Պետրոս Արպուէզի բաղդին կապած լինի. ապա թէ ոչ, դու որ բարի ազնուասիրտ և վեհանձն ես, կրնայիր յանձն առնուլ՝ թէ և երեսանց՝ այն հրէշին կամակից լինել:

— Կը հաւատաս այդպէս, Տօլորէզ, ըսաւ դոմինիկեանը դառն ժպիտով:

— Ո՜հ, այո, անշուշտ, պէտք է որ այս այսպէս լինի. պէտք է որ խիստ մեծ պատճառներ ունեցած լինիս, և ծանր աղէտ մի տիրած լինի կենացդ վերայ: Ուստի երբոր քու վերադ կը մտածեմ, Ցովսէփ, քու վերադ՝ որ այդպէս արիութեամբ կը կրես այդ ծանր խաչը որ վրադ դրած են, ինք-

զինքս խիստ նկուն և խիստ թշուառ կը զգամ. վասն զի, պէտք է խոստովանիմ որ զիս տառապեցնող վիշտերէն կ'ընկճիմ երբեմն, և կը թուի թէ խելքս զիս կը թողու: Բանտարկութիւնը զիս կը մեռցունէ, կամ թերևս պատիժ մ'է այս իմ մեծամտութեանս՝ որ զիս ամեն բանի դիմանալու կարող կարծեցուցած էր ինձ:

— Խեղճ տղայ, ըսաւ Յովսէ տխուր նայուածք մի ձգելով իւր շուրջը:

— Այո, այնպէս է, հայր Յովսէ, այս տեղն է որ զիս կ'սպաննէ. չմեռնելու չափ օդ ունենալ շնչելու, երեք քայլափոխ չկրնալ ընել առանց անանցանելի պատուարի մը զարնուելոյ, և յետոյ այս միակերպ և ճերմակ պատը տեսնել շուրջս որ յաւիտեան կը դառնայ . . . գլխու պտոյտ ունենալ, որպէս թէ օդին մէջ կախուած դիւղական ճօճանակի մը վերայ զիս կ'որրեն . . . Աչքս գոցել այլ ևս չի տեսնելոյ համար, և դառնալ, միշտ դառնալ մտածութեամբ. զգալ որ տախտակամածը ոտքիս ներքև կը բացուի, ինչպէս երազի մէջ, և անյատակ վիհի մը մէջ արձակուելով՝ անկիւն մի չեմ գտներ՝ որ անոր փաթթուիմ . . . ննջել կուզեմ, և սարսափելի բզզիւն մի անդադար ականջիս հնչելով զիս չքնացըներ. գիշեր լինելու կը փափաքիմ, ինչպէս որ ուրիշները ցերեկ լինելու կը բաղձան. արևուն ծագելէն կը վախնամ, որոյ լոյսն ամեն առտու կը նորոգէ այս անվերջանալի չարչարանքը: Ո՛հ, մարդ կը խենդենայ, Յովսէ . . . և եկ ու տես, որ կը վախնամ թէ տակաւին բաւական չեմ չարչարուիր, և հրատապ ու բեկեալ գլուխս վայրկեան մի կը հանգչեցնեմ, վասն զի լուցածին պէս՝ անկողինս կը վերցնեն կը տանին և մէկ մ'ալ իրիկունը կը բերեն:

Տոլորէզի դէմքին այլայլութիւնն ու չափազանց յուզմունքը զարհուրեցուցին երիտասարդ կրօնաւորը. և որովհետև այն խցիկին բնակութիւնը շատ անտանելի լինելու էր որ այն քաղցրաբարոյ և համբերող օրիորդին գլուխն այն աստիճան բորբոքած էր, Յովսէ զղջաց հաւատաքննչին խրատ տուած լինելուն վերայ որ այն տխուր խցիկին մէջ փակէ, թէ և այս ընելով՝ իւր դիտաւորութիւնը Տոլորէզի փախուստը դիւրացընել էր, վասն զի այն աշտարակները շէնքին միւս մեծ յար-

կերէն աւելի փողոցին մօտ էին, և դուրս ելնելու մասնաւոր ճամբաներ ունէին որ ուրիշներուն չափ բանուկ չէին: Բայց եղածին դարման չկրնալով ընել, փորձ փորձեց յուսալիր խօսքերով և քաղցրաբանօք խեղճ բանտարկեալը մխիթարել:

«Կրցածիս չափ յաճախ կուգամ ձեզ տեսնել: Այս ամենը վախճան մ'ունին: Առայժմ բանականութեանդ բոլոր զօրութիւնը վերադ ամփոփելով՝ արիութեամբ սպասէ. Աստուած քեզ չթողուր:

— Աւա՜ղ, արիութիւն չպակսիր վերաս, ըսաւ. կամացս բոլոր զօրութեամբն ես զիս կ'ամրապնդեմ այս նողկալի խցիկին վատախտար տպաւորութեան դէմ, որ այնպէս սաստիկ և չարաշուք ազդեցութիւն մի կ'ընէ մտաւորական կարողութեանցս վերայ: Երբեմն բոլոր օրն անթիւ ցնորից դէմ մաքառելէ ետև, գիշերն աչքիս տեսութիւնը քիչ մի հանգստանալով՝ կ'սկսիմ լրջաբար խորհիլ կացութեանս վերայ, և կ'ըսեմ թէ ասոր հաւանական վախճանը տանջանք և մահուան դատապարտութիւն է:

— Ոչ, ըսաւ Յովսէ, ասոր մի հաւատար:

— Ո՛հ, ես զիս կանխաւ վարժեցուցի այս գաղափարին, և պատրաստ եմ արիաբար ամեն բան կրել՝ քան թէ մեռնելէ վախնալով վատաբար Ս. Աւետարանի հաւատքն ուրանալ, կամ ազնիւ Հիւլեմանիս նշանած մեռնելէ հրաժարիլ: Բայց նախ, հայրենեացս օգտին համար, որոյ երակներն այնչափ աղքատացուցած են որ իւր հարստահարչաց դէմ բողոքելու անգամ զօրութիւն չունի, ես՝ որ խեղճ կին մ'եմ՝ պիտի բողոքեմ, երբոր Սէվիլի անօրէն հաւատաքննչին առջև ելնեմ, որ կանանց անպատուութեամբն և ընտանեաց կործանմամբը կը պարարի. իւր վատութիւնն իւր երեսը պիտի զարնեմ, և տեսնենք թէ արի զոհի մ'արիւնն ամուլ կը մնայ Սպանիոյ ազատութեան համար:

— Սուրբ և արի կին, ըսաւ Յովսէ. այդ վերջին միջոցն ալ չպիտի թողուն քեզ: Քու դատդ երբեք հրապարակ չպիտի ելնէ, և հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ պիտի մեռնիս Ֆրանչէսքա տէ Լէրմի պէս՝ որ գիշերներն հօրդ եղած տանջանարանը կը մտնէր:

— Աստուած իմ, գոչեց օրիորդը սարսափով, հնար է որ

այնպէս կենդանւոյն Թաղուիմ. ինչ կըսես, Ցովսէ. այդ ան-
հընար է. ընաւ մէկ օրէնք, ընաւ մէկ դատաստան
չներեր զայդ: Թո՛ղ զիս դատապարտեն, անմեղ կամ ոչ, ա-
տոր ըսելիք չունիմ, բայց հարկաւ աշխարհի առջև դատաս-
տանական գործ մի պիտի կատարուի դատաւորներուս
խղճմտանքն անպարտ երևցընելոյ համար: Բայց առանց
դատաստանի՝ նողկալի բռնաւորութեամբ ազատութիւնս
մշտնջենապէս բառնալ և զիս յուսահատութեամբ ծանր ծա-
նըր մեռցընել . . . ո՛հ, այդ ըլլալիք բան չէ, հնարաւոր չէ,
հայր Ցովսէ, կը զրպարտես հաւատարմութիւնը:

— Ֆրանչէսքօ տէ Լէրմ Պետրոս Արպուէզի սիրելին էր,
պատասխանեց պաղութեամբ երիտասարդ կրօնաւորը, և
երբոր Ֆրանչէսքօ ինքզինք ուղղել ուզեց, Պետրոս Արպու-
էզ հաւատարմութեան բանտին մէջ փակել տուաւ զայն:

— Կարմելեանց աբբասուհին . . . ինչ յանցանք կը դնեն
վերան:

— Հաւատարմութեան վարպետ հնարագիտութիւններուն
ամբաստանութիւն չի պակսիր. բայց որովհետև դատաստան
տեսնուած ժամանակ կրնայ լինիլ որ հաւատաքննչին ըրած
վատ գործերն յայտնուին, անոր համար դատ չպիտի տես-
նուի. ուստի Ֆրանչէսքօ տէ Լէրմ առանց դատաստանի
պիտի մեռնի, հաւատա ինծ, Ցոլորէզ, չեմ զրպարտեր:

— Ո՛հ, սոսկալի բան է այդ, հայր Ցովսէ, և ինչպէս մեր
Թագաւորը՝ Կարոլոս հինգերորդ՝ որ այնչափ մեծ է կըսեն,
այդպիսի զեղծմանց կրնայ համբերել:

— Հաւատաքննութիւնը Թագաւորէն հզօր է, պատաս-
խանեց դոմինիկեանը. մէկու մի վերայ կեդրոնացած զօրու-
թիւնը՝ շատերու համախմբեալ զօրութեան դէմ կը բեկանի:
Սակայն մեր Թագաւորն արդարասէր է. և եթէ գործուած
ամեն զեղծումներն իմանար, տարակոյս չկայ որ զսպել կը
ջանար: Այս զեղծումները չգիտէ: Մնաց որ, չեմ գիտեր թէ
հաւատաքննիչներն իրաւունք ունին մինչև անգամ Թագա-
ւորներն ու իշխաններն ամբաստանելու և դատելու. իսկ
ինքեանք միմիայն Պապէն կրնան դատուիլ:

— Ուրեմն, ըսաւ կառավարչին աղջիկը սրտաբեկեալ,
կը տեսնեմ որ համբերութեամբ կրելէ զատ ուրիշ գործ չունիմ:

— Այդպիսի խօսք մի չըսեր, պատասխանեց Ցովսէ.
թէ և կեանքս վերայ տալ հարկ լինի, քեզ պիտի ազատեմ,
Ցոլորէզ, բայց դեռ ժամանակն եկած չէ: Խաթէվան և Ցօ-
հաննէս տ՛Ավիլա Մատրիտ են:

— Գիտեմ, հայր Ցովսէ, գիտեմ ինչ որ ըրին ինծ համար:

— Թերևս հօրդ ազատութիւնը կստանան Թագաւորէն:

— Հօրս ազատութիւնը, կըսես. բայց Թագաւորն ինչպէս
ազատութիւն կրնայ շնորհել հաւատաքննութենէն դատա-
պարտեալ անձի մի: Դու չըսիր ինծ թէ բան մի չկրնար ընել:

— Հաւատաքննութիւնը, Թագաւորին հաճոյ լինելոյ հա-
մար, երբեմն իւր սովորական խստութիւնը կը մեղմացընէ,
պատասխանեց Ցովսէ: Սպանիոյ վեհապետը, Կարոլոս հին-
գերորդ մեծ կայսրը՝ բարեխօսելու իրաւունք ունի, և այս
ալ մեծ բան չէ:

— Աստուած իմ, ըսաւ կառավարչին աղջիկը: Երբոր ես
տղայ էի և հօրս ծունգին վերայ կը խաղայի, Թագաւորին
անունը լսած ժամանակս կը կարծէի թէ գերագոյն հզօր և
մեծագործ էակ մ'է, որ մէկ խօսքով կրնար խրճիթները պալատի
և ժողովրդեան արտասուքն ուրախութեան փոխարկել, և իւր
ամեն անցած ճանապարհներուն վերայ բարօրութիւն, յոյս և եր-
ջանկութիւն կը ցանէր: Թագաւո՛ր, կայսր, այս երկու մոգա-
կան բառերն ուրիշ բան չեն ուրեմն, բայց եթէ պատիր
խորհրդանշան մի, որով մեզի պէս մահկանացու կորստա-
կան տկար և հարիւրապատիկ աւելի դժբաղդ մարդ մի կը
հազուեցընեն. վասն զի իւր կրից հպատակ լինելէ զատ, են-
թարկեալ է նաև այն ամեն իրաց և մարդոց, որք որ և իցէ
ազդեցութեամբ կրնան իւր իշխանութիւնը նուազեցընել կամ
կորզել: Ա՞յս է Թագաւորելն, Աստուած իմ. և ինչ բանի կը
ծառայէ զինքը Վեհափառ տէր կոչել և առջևը ծունր դնելը,
եթէ արդարութիւն ընելու անգամ իրաւունք չունի ձեռքը:

— Արդարութիւն. բաղցրահնչիւն բայց դատարկ բառ,
մռմռաց Ցովսէ. այդ բառը դիմակ մ'է, Ցոլորէզ, ուրիշ
շատ սովորական բառերու պէս: Ինծ համար, ինչ փոյթ: Ի՞նչ
կ'ընեն ինծ այն ամեն կարևոր ոչինչները որով մարդոց կրօ-
նական և քաղաքական կեանքը կը սնանի: Ի՞նչ կ'ընեն ինծ
կրօնի մ'ուրիշ կրօնի դէմ մաքառումները, մէկուն դիւրաց-

գածութիւնները : միւսին անմիտ զուարթութիւնը, և յաղթութիւնը վաստկողներուն անգթութիւնները : Իմ ճամբաս գծուած է այս աշխարհիս վերայ. և նպատակիս հասնելու համար ինչ հարկ կայ ինձ խառնուիլ այն արիւնռուշտ տիղմբուն՝ զոր կռուողներուն ոտքերը կամբառնան. իմ ընելիքս՝ միայն անոնց մէջէն անցնիլ է՝ առանց ետեւս դառնալու, աներկբայ լինելով որ երբեք չեն կրնար հասնիլ ետեւէս. վասն զի յարեց իւր կրօնաւորական վերարկուն ցուցընելով. զրահ մ'է այս որոյ դէմ ամէն սուրերն անզօր են :

Տօրքէզ այս խօսքերը լսած ժամանակ՝ երիտասարդ դոմինիկեանին երեսը կը դիտէր: Կը ջանար հասկնալ այս դառնութեան դիւրազգածութեան սկեպտիկութեան և փառամոլութեան զարմանալի խառնուրդը՝ որ բոլորովին տարօրինակ էակ մի կը ձեւացընէր զայն : Յովսէ իւր խօսքերուն մէջ միանգամայն խիստ զօրեղ մարդու մ'ազդուութիւն, և ամենափափուկ կնոջ մի դիւրազգացութիւն ցոյց կուտար: Իւր հոգին, ինչպէս նաև մարմինն՝ ամենահակառակ հանգամանաց հրապուրիչ խառնուրդ մի կը ներկայացնէր : Զինքը տեսնողն ու լսողը կը մոռնար կրօնաւոր լինելը, հաւատաքննութեան պաշտօնեայ լինելը, այլ դեռահասակ ու սրտագրաւ էակ մի կը տեսնէր նորա վերայ, և անդիմադրելի համակրութեամբ կը կապուէր անոր հետ : Էակներէ ոմանց այս ձգողական կարողութիւնը Թերևս բնաբանական գաղտնիք մ'է որ բընութեան ներքև չիյնար: Արդարև այս կարողութիւնը մագնիսականութիւն կոչելով կը սահմանեն, բայց չեն կրնար բացատրել: Ո՞վ կրցած է հասկնալ :

Ըստ մեզ, այս կարողութեան բանաւոր պատճառը գըտնելոյ համար մինչեւ առ Աստուած ելնել պէտք կը լինի:

Մեր պատմած անցից ժամանակները մագնիսականութիւն բառ չկար: Կարճ խօսքով կախարդութիւն կը կոչուէր այն ամէն բան որ արտաքին զգայարանաց անմիջական ըմբռնմանը ներքև չէր իյնար: Այն ժամանակի միտքերն այժմու միտքերէն շատ աւելի հոգեւոր էին. քանի տեղ չէին դներ կամ չէին հասկնար այն սքանչելեաց նիւթերը՝ զորս աշխարհ կառավարող գերագոյն իմաստութիւնը ցրուցած է մեր շուրջը: Անոնք աւելի հեռուն քշած էին գործը. վասն զի ոչ միայն

բարերար և յաւիտենական հոգւոյ մի կը հաւատային, այլ և խաւարի ոգւոյն մարդոց վերայ ունեցած ազդեցութիւնն ալ կը ճանչէին. և երբոր բարձրագոյն հանճարի կամ խելքի տէր մարդ մ'երևան ելնէր այն տգէտ և կարճամիտ մարդոց մէջ, չկրնալով զայն հասկնալ, կախարդ կը կոչէին, վասն զի սատանայէն կամ դեւերէն ներշնչեալ կը կարծէին: Ժողովրդեան այս նախրահաւատութիւնն երբեմն գերազանց կերպով օգնեց հաւատաքննիչներուն փառամոլութեանն ու աշխարհավարութեանը, որք կը փախնային այնպիսի մարդոցմէ, որոց գիտութիւնն ու մարդասիրութիւնը կրնար հասարակաց միտքը լուսաւորել: Այսպէս անա Ս. Յօհաննէս Աստուծոյ՝ Հիւրընկալաց կարգին մեծանուն հիմնադիրը՝ զոր արդէն տեսանք այս գրքիս մէջ, քանի մի տարի ետքն իբրև մոլեահրմայ ամբաստանուեցաւ հաւատաքննութենէն, և Պապին դիմելով՝ հազիւ կրցաւ ինքզինք ազատել:

Բայց ամէն ժամանակ ուղղախոհ մտքերն այս տղայական աւելորդապաշտութիւնները չեն ընդունիր:

Օրիորդն Յովսէի քաշող համակրութիւնը՝ որուն Տօրքէզ գերբնական պատճառ մի չէր փնտռած, քաղցր և մխիթարական էր, ազատ որ և է տեսակ բռնադատութենէ, և կնոջ մ'առ ուրիշ կին մ'ունեցած բարեկամութեան կը նմանէր: Յովսէ կը կորսնցնէր անոր քով կրօնաւորի խստութիւնն ու ծանրութիւնը. Տօրքէզ ալ քահանայի մի վերարկուէն ազդեալ երկիւղած զգուշաւորութիւնը. և ասկէց երկուքն ալ անբացատրելի բերկրութիւն մի կ'զգային:

«Բարի Յովսէս, ըսաւ կառավարչին աղջիկը տեսնելով անոր տրտում ու խոկուն դէմքը, ինքզինքիդ վերայ խօսիդ սրտիս կը դպչի. այդ նիւթը վշտալից է քեզ, և ամէն անգամ յիշած ժամանակդ սրտակէզ տխրութիւն մի կը ձգէ վերադ:

— Կը սխալիս, սիրելի Տօրքէզ, այս տխրութիւն չէ. ինչու պիտի վշտանամ հիմա: Ես ըսի քեզ. իմ կենացս ճանբան կանխաւ գծուած է. անողոք ճակատագրի մի կը հնազանդիմ. ուրիշ ինչ բանէ անհանգիստ պիտի լինիմ:

— Յովսէ, զիս կը վախցունես. այդ զգացումներդ քրիստոնէական չեն:

— Իմ վերաս չխօսինք, պատասխանեց երիտասարդ կրօնա-

ւորը, քու վերայ խորհինք, Տօլորէզ, քու վերայ միայն խոր-հինք. հոն է Աստուծոյ կամքը. ես անոր գործիք պիտի լինիմ քեզ ազատելոյ համար. ես քաւութեան զոհ մ'եմ: Երբոր պաշտօնս կատարուի, այն ժամանակ պիտի կրնամ առ Աստուած դառնալ եղբարցս օրհնութիւններով լցուած, և այն ժամանակ՝ եթէ մեղք գործած եմ, իրաւունք չեմ ունենար գթութիւն շնորհ գոչելու. վասն զի ես ալ մարտիրոս եղայ, և մարտիրոսութիւնն այնպիսի մկրտութիւն մ'է, որ ամեն աղտերը կը լուայ:»

Այս խօսքն ըսած ժամանակ, Յովսէ կիրք ելած էր, և իր դէմքը տխուր զրգիռով մի կարմրած՝ Յուդիթի գեղեցիկ գըլխոյն կը նմանէր:

Տօլորէզ գետինը նստած, երկու ձեռքը ծունգին վերայ իրար կցած, լռութեամբ մտիկ կ'ընէր զայն. և մինչդեռ իր խոշոր ու խոնաւ աչերն ուշադիր նայուածքով Յովսէի դէմքին շարժումները կը դիտէին, արտասուաց լուին կաթիլներ կը հոսէին այտերն ի վար:

Երիտասարդ կրօնաւորին սպիտակ բարակ և փայլըշագեղ ձեռքը բռնեց և խանդաղատանօք սեղմեց:

«Յովսէ, ըսաւ, իմ բարի Յովսէս, ինչ ունիս:

— Ոչինչ, պատասխանեց ինքզինք ամփոփելով, երկրի վերայ ունեցած պաշտօնիս վերայ կը խորհիմ, այն է սառապեալներն ազատել:

— Էսթէվանի գալը մօտ է, հարցուց օրիորդը: Ատով կուզէր Տօլորէզ՝ երիտասարդ կրօնաւորին տխուր մտածութիւնն ուրիշ նիւթոյ մի վերայ դարձունել:

— Թերևս ութ օր չըշեր, պատասխանեց Յովսէ. ես անոր գալն խոկոյն կիմանամ և հաւաստի եմ որ բարի լուրեր կը բերեմ քեզ: Յօհաննէս տ'Ավիլայի ազդեցութիւնը մեծ է Թագաւորին քով:»

Թերևս հոս տեղն է բացատրել թէ՝ Յովսէ ինչպէս իմացած էր Էսթէվանի և Առաքելոյն ճանապարհորդութիւնը: Կը յիշեն ընթերցողք թէ վերջին անգամ մարտիրոսացի տան մէջ ըրած տեսակցութեան ժամանակ՝ Յովսէ պատուիրած էր Քօքօի որ Էսթէվանայ ամեն գործողութիւնները դիտէ և իրեն իմացնէ: Եւ այսպէս Յովսէ ամեն բան իմացած էր: Յօհաննէս տ'Ավիլա ալ իր երթալը նոյնպէս Քօքօի ձեռօք ի-

մացուցած էր Տօլորէզի, որպէս զի քաջալերի: Դժբաղդաբար, օրիորդն իր հայրն ազատելու բաղձանօք սպասելու համբերութիւն չէր ունեցած, և իր անխոհեմութեամբն հաւատաքննութեան ձեռքն ինկած էր:

«Պէտք է բաժնուինք, ըսաւ վերջապէս Յովսէ՝ տեսնելով որ բանտարկեալը քիչ մի քաջալերուած էր. խոհեմութիւնը ձեռքէ չթողունք, որպէս զի զօրաւոր մնանք:

— Ո՛հ, քիչ մ'ալ կեցի, գոչեց Տօլորէզ՝ երիտասարդ դոմինիկեանին բազուկը բռնելով, քիչ մ'ալ կեցի. հայր Յովսէ. կը տեսնես որ նորէն այն սոսկալի արհաւրաց մէջ պիտի իյնամ, և ինքզինքս պիտի կորսնցընեմ . . .»

Յովսէի «պէտք է բաժնուինք» խօսքն յանկարծ իր առանձնութեան դառն զգացմունք դարձուցած էր զայն: Իր ջիղերը բարեկամութեան մխիթարութիւններով վայրկեան մի հանդարտելէ ետև, նորէն ցաւագին կերպով գրգռեցան, և երևակայութիւնը վերստին ցնորքներով ու խօլականներով լցուեցաւ:

Յովսէ, Յովսէ, զիս մի թողուր, կ'ըսէր խեղդուկ ձայնիւ. կը տեսնես որ պիտի մեռնիմ հոս: Ա՛հ, զիս հեռու տար, հեռու տար, զիս մութ բանտի մի մէջ դիր, եթէ կուզես, բայց ոչ հոս, ոչ հոս . . .»

Եւ Յովսէի ծունգերուն կը փաթթուէր շուարած: Այն բարոյական զօրեղ կազմութիւնը, այն անպարտ բարեպաշտ և անձնուէր օրիորդը չէր կրնար այս բանտարկութեան դիմանալ:

Յովսէ մեղմով վերցուց զայն գետնէն, քանի մի կաթիլ ջուր սրսկեց նորա բոցառատ ճակտին վերայ, և իր զով ու կակուղ ձեռքը քանի մ'անգամ ճակտին վերայ պտտցնելով, կարծես թէ մագնիսական ազդեցութեամբ խեղճ բանտարկեալը հանդարտեցաւ:

«Ալ հիմա գնա, հանդարտ կը մնամ» ըսաւ Տօլորէզ աչքը գոցելով, վասն զի կը վախնար շուրջը նայելու:

Այս միջոցին խցիկին դուռը զարկին:

«Մտէք, ըսաւ երիտասարդ կրօնաւորը՝ խոստովանահայրի գիրք բռնելով ծնրադրեալ բանտարկելոյն քով:

Բանտապանը ներս մտաւ Տօլորէզի անկողինը բերելով:

«Բանտարկեալն հիւանդացած է, ըսաւ դոմինիկեանը, անկողինը ցերեկն ալ հոս ձգէ:

— Պատրաստ եմ ձեր հայրութեան հրամանը կատարել, պատասխանեց բանտապանը:

Մնաս բարեաւ, քոյր իմ. ըսաւ Յովսէ, և օրիորդին ծռելով՝ կամացուկ մ՚ըսաւ. «Ես շուտով կուգամ»:

Եւ դուրս ելաւ:

Տոլորէզ մութին մէջ ծնրադրեալ մնաց, գլուխը կուրծքին վրայ ծռած:

Հիմա, ընթերցողը մեր ետևէն Մատրիտ թող գայ Կարոլոս-Հինգերորդի պալատը:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

ՄԱՏՐԻՏ

Մայիսի գուարթ և զով առաւօտ մի, երկու ճանապարհորդ Մանիքայէն Մատրիտ տանող ճամբէն կերթային: Արդէն Թագաւորական քաղաքն երևիլ սկսած էր իւր հազարաւոր սրածայր զանգակատուններովն՝ որք կայմերու անտառի մի պէս օդին մէջ ցցուած էին Ս. Իսիտորի և Ս. Ֆրանչիսկոսի բարձր զմբեթներուն հետ:

Շատ չանցած, Թոլէտի կամուրջն անցան. այն Հռոմէական սքանչելի յիշատակարանը՝ որ Մանսանարէզ գետին վրայ շինուած է: Յետոյ զառի վերն ելնելով սպանդանոցին կամ Թոլէտոորաց փարժոցին առջև հասան: Հոն քանի մի վայրկեան կանգ առին քաղաքին տեսարանը վայելելու համար. բայց պարապ տեղը փնտռեցին շուրջերնին քաղաքակրթութեան այն կենդանի հետքը՝ որ մեծ քաղաքի մի ներկայութիւնը կ՚աւետէ. այն ճոխ մշակութիւնը, այն բազմազան տունկերը որք կը ծանուցանեն թէ մարդկային ձեռք պակաս եղած չէ հողին վրայէն, և թէ ճարտարութիւնն ամեն տեղ պիտոյքը նախատեսած է: Հեռուն, Քասթիլիայի մայ-

րաքաղաքին բոլորտիքը, անապատային մերկութիւն մի զօտիի պէս պատած էր:

«Ո՛վ տխուր մերկութիւն, գոչեց երկու ճանապարհորդաց երիցագոյնը՝ որոյ Յոհաննէս տ՚Ավիլա լինելն անշուշտ հասկցան ընթերցողք. այս դաշտը տեսնողը չի կարծեր թէ անթիւ ոսկերոտիք ծոցէն դուրս թափող անհուն գերեզմաննոց մ՚է(1)

— Այո, պատասխանեց Էսթէվան, կեանք բաբախելու տեղ մահ . . . մնաց խորին անգործութեան հետ՝ բազկաց անգործութիւն:

— Ոչ, յարեց Առաքեալը. կեանք մի՝ որ գերեզմանին ներքև կը յուզի՝ վերան ծանրացած բեռը վեր առնելու համար: Կեանք մի՝ որ առանց զգալոյ՝ դուրս ցայտելու կը ձգտի, վասն զի կը նողկայ խաւարէն:

— Եւ խաւարն յաղթեց անոր, հայր իմ, անա, չէք տեսներ ամենատեղ նուաղած է և ինքիրմէ յուսահատած, ինչպէս որ մարդիկ ալ իրմէ յուսահատած են: Տես, անա նոյն լռութիւնն է ամեն տեղ տիրած. ինչպէս Սեւիլի՝ նոյնպէս ալ Մատրիտի մէջ, տխուր և սոսկալի լռութիւն, որոյ մէջ ուրիշ ձայն չի լսուիր, բայց միայն գերեզմանի մէջ որդերու նուրբ մըրմունջ, սրտերու մէջ մնչող ճեղձամղձուկ հեծութիւններ. իսկ դուրսը . . . համր տխրութիւն. այս է մեծ ազգի մի կեանքը:

— Էսթէվան, ըսաւ կրօնաւորը, երբոր ձմրան մէջ մերկ ու չոր ծառ մի տեսնես, չես ըսեր թէ նորա կնճռոտ ու թխորակ կեղևին ներքև կենսալի հոյզ մի կայ, որ արևուն առաջին ճառագայթներէն կ՚արթննայ և նորա մերկ ոստերը կանանչագեղ տերևներով կը ծածկէ: Այսպէս է նաև Սպանիա: Սպասէ որ գիտութեան ու ազատութեան արեգակը ծագէ անոր վրայ, և կը տեսնես՝ ինչ առատ հոյզ և կեանք ծածկուած է մեռելութեան նշաններուն ներքև, և ինչպէս այն բոցավառ սիրտերը՝ որ հիմա ճնշեալ են, նոր ու վերանորոգիչ դարու մ՚առաջին նշոյլները տեսնելնուն պէս դուրս պիտի ցատկեն:

(1) Մատրիտի շրջակայ դաշտը չոր ու ցամաք է, և մանր քարերով ծածկուած, որք արևուն ջերմութենէն այրելով՝ կոտրտած ոսկրներու կը նմանին:

— Աստուած լսէ քեզ, պատասխանեց Էսթէվան ոգևորեալ դէմքով:

Այս միջոցին Թօլէտի դուռը հասած էին:

Մատրիտի այս գլխաւոր մուտքը՝ որ հիմա քարաշէն գեղեցիկ շէնք մ'է, այն ժամանակ փայտաշէն լայն դուռ մ'էր երկու փեղկով, որ ծանր գերանէ սողնակով մի կը գոցուէր, և յարդանոցի դրան կը նմանէր:

Ճանապարհորդներն այն դռնէն անցնելով Թօլէտի փողոցը մտան, որ այն ժամանակ քաղաքին ամենէն գեղեցիկ փողոցներէն մին էր, և գրեթէ մինչև Սէպատայի (արմտեաց վաճառատեղի) հրապարակը չորեքպանոց պանդոկներէ կը բաղկանար:

Հրապարակին մօտ հասած ժամանակնին, Էսթէվան զարմանալով տեսաւ որ ամեն սեռէ և հասակէ բազմութիւն մի խռներ էր հրապարակին շրջակայ փողոցներուն բերանը, և սակայն ոչ աղաղակ և ոչ իրարանցում կը տեսնուէր բազմութեան վերայ, այլ խորին շշունջ կամ մանաւանդ հծծիւն մի կը լսուէր՝ գթոյ և սարսափման երեւութով:

«Ինչու համար խռներ է հոս այս բազմութիւնը, հարցուց Էսթէվան:

— Անշուշտ մարդ պիտի կախուի կամ գլխատուի, բսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա:

Եւ արդարև, երբոր հրապարակը մտան, տարօրինակ և միանգամայն զարհուրելի տեսարան մի զարկաւ աչքերնուն:

Մարդ մի՝ առանց ականջի բշու մի վերայ նստած՝ հրապարակին միւս կողմէն վար կիջնէր: Մարդը ճերմակ պատմուճան մի հագած էր, կանանչ գտակ մի կար գլուխը՝ վերան ճերմակ խաչով, երկու կողմը զօրականներ և Խաղաղութեան ու սիրոյ եղբայրներ շարուած էին:

Առջևէն բանտին ողորմաբաշխ քահանայն և Հոգեվարքներու կարգէն քանի մի կրօնաւորներ կերթային. ասոնց առջևէն ալ մեծ խաչ մի կերթար:

Կրօնաւորներէն մէկը՝ պատժապարտին քովը կեցած՝ մահուան կը պատրաստէր զայն: Միւսներն ալ հոգեվարքի աղօթքներ կերգէին տխուր ու միօրինակ ձայնիւ: Իսկ Խաղաղութեան և Սիրոյ կարգէն երկու եղբայրներ ալ ձեռքերնին

մէկ մէկ ծնծղայ բռնած՝ ողբաձայն երգակցութեամբ կը հնչեցընէին:

Նոյն միջոցին հրապարակին շրջակայ փողոցներուն մէկէն բազմաթիւ Խաղաղութեան և սիրոյ եղբայրներ ելան, և պատժապարտին քով գտնուող միւս եղբարց հետ միացան: Ասոնք առաւօտէն ի վեր քաղաքին փողոցները պտըտած էին, առջևնին բոժոժաւոր մունետիկով մի, որ լալագին ձայնիւ կը գոչէր.

«Տուէք, եղբա՛րք, որպէս զի կախուելիք մարդուն հոգւոյն համար պատարագ եւ պաշտօն կատարուի եւ օգնութիւն ըլլի:

Խաղաղութեան և սիրոյ եղբայրութեան այս գործն ազատ էր որ և է կեղծաւորութենէ, այլ ճշմարիտ բարեպաշտութեան և մարդասիրութեան զգացումէ մ'առաջ եկած էր, քաղաքին ամենէն ազնուական մարդոցմէն կազմուած, որոց նպատակն էր մահուան դատապարտեալ մարդոց վերջին վայրկեաններն սփոփել: Զիրենք տեսնողը սուրբ ակնածութեամբ կ'զգածուէր:

Վեհ գթութիւն, բսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա, ահա քեզ ապացոյց մի թէ Սպանիոյ սրտին մէջ կենաց սերմ կայ, և այսպիսի ազնիւ ժողովուրդ մի չկրնար կորնչիլ:

— Այս անձինք կրօնական կարգի մի կը վերաբերին, հարցուց Էսթէվան:

— Ոչ, որդեակ. այս անձինքը պարզապէս քրիստոնեաներ են Աւետարանին սուրբ հոգւովը վառեալ: Գաւառաց տիղմերուն մէջէն կը վերցընեն բորոտները՝ որոնցմէ ամեն մարդ կը զարշի, խաղաղութեան խօսքեր կըսեն զղջացելոց, և քաղցրութեամբ ու գորովալիր կարեկցութեամբ ամենէն խստասիրտ մեղաւորաց սիրտը կը կակղացընեն: Խիստ քիչ կը պատահի որ մարդկային արդարութենէն ի մահ դատապարտեալ եղեռնագործ Թշուառ մի՝ երբոր այս ճշմարիտ կատարեալ և սրտաշարժ գթութիւնը տեսնէ, անկեղծութեամբ առ Աստուած չդառնայ, և հոգւոյն աղտեղութիւնները սուրբ մահուամբ մը չմաքրէ, վասն զի կը համոզընեն իրեն թէ մարդկային արդարութենէն վեր՝ Թողութեան և սիրոյ օրէնք մի կայ, որ զղջումը կը պաշտպանէ և մարդոցմէ ակնկալութիւն չունեցողին երկնային յոյս կը թողու: Խաղաղու-

թեան և սիրոյ եղբայրները ճշմարիտ առաքեալներն են Անոր՝ որ պոռնիկ կնոջ թողութիւն կուտայ. ատոնք են քրիստոնէական հաւատոյ ճշմարիտ քարոզիչները :

— Արդեօք այս եղբայրները կանոնի մի ներքև չե՞ն, հարցուց Էսթէվան զարմանալով :

— Ոչ, ըսաւ Առաքեալը. սակայն այս եղբայրութիւնը շատ կրօնաւորական կարգերէ խիստ է: Իրեն անդամ լինելոյ համար երբէք օրինաց հակառակ գործ մ'ըրած և դատապարտութիւն կրած լինելու չէ, այլ անարատ համբաւ մ'ունենալու է: Վասն զի այս պատուարժան ընկերութիւնն առանց որ և է մոլեռանդութեան կամ հաշուոյ նպատակի՝ մի միայն սիրոյ և գթութեան մտօք կազմուած լինելով, անդամակիցներն ամեն բանէ աւելի կը ջանան իւր առաջին անարատութեան մէջ զայն պահել: Այս պատճառաւ, Սպանիոյ ամենէն մեծ և բարեհամբաւ ազնուականներն իրենց պատիւ կը համարին սոյն ընկերութեան անդամ լինիլ: Անդամակցութեան մտողը նախ 500 ֆրանք պիտի վճարէ ընկերութեան սնտուկին, և միանգամայն խօսք պիտի տայ ապագայ ծախուց ալ մասնակցելու, որք ի նպաստ մահապարտից միայն կը գործածուին :»

Այս միջոցիս հրապարակին շրջակայ տանց պատշգամները բազմութեամբ կը լցուէին. մանկամարդ և գեղանի կանայք, անհոգ և ուրախ տղայք աներկիւղ կը դիմէին կախաղանի սոսկալի տեսարանին ներկայ գտնուելու :

« Եղբայրութիւնն ինչ կ'ընէ սնտուկը մտած այնչափ ստակները, » հարցուց Էսթէվան, կախաղանէն աւելի իւր խօսակցութեանն զբաղած :

Այն ստակները խիստ լաւ կերպով կը գործածուին, անշուշտ եղիր: Նախ դատապարտելոյն կախման առտուն Մատրիտի բոլոր քահանաները պատարագ կ'ընեն նորա հոգւոյն համար. երկրորդ, կախուելուն նախընթաց երեք օրը՝ դատապարտեալն ինչ որ ուզէ՝ եղբայրութիւնը կուտայ անոր, և վերջին ժամերը մեղմացնել կը ջանայ՝ ամենափոքր բաղձանքներն անգամ գոհ ընելով. երրորդ՝ որ առաւել գովելին ու օգտակարն է, եթէ դատապարտեալը զաւակներ մայր կամ կին ունի, կրնան այն խեղճերը վստահ լինիլ, որ անոր մեռնելէն

ետև իրենք երեսի վրայ չպիտի մնան, և անպատիւ կենաց դառնութեան վրայ չքաւորութեան թշուառութիւնն ալ չպիտի աւելնայ :

— Ո՜հ, այո՛. արդարև ազնիւ և սուրբ հաստատութիւն մ'է, գոչեց երիտասարդը՝ որոյ սիրտը կը բաբախէր ամեն վսեմ խորհուրդներու համար. այո՛, կրօնքն այդպիսի վեհ գործերու շարժառիթ ըլլալը՝ զայն արժանապէս պաշտել ու փառաւորել է :

— Եւ մի կարծեր, Էսթէվան, յարեց Առաքեալը, թէ այս եղբայրութիւնը դատապարտելոյն ընտանեաց մի միայն նիւթապէս և նուաստացուցիչ կերպիւ օգնելով գոհ կը լինի, ոչ, մարմնոյ կենաց վրայ հոգւոյն կեանքն ալ կ'աւելցնէ. դատապարտելոյն որդիքը խնամով կը դաստիարակուին, և ընկերութիւնը զանոնք այն ժամանակ թող կու տայ՝ երբոր իրենց պիտոյքն արժանապէս և պատուով հոգալու կարող կը լինին:

— Առաքեալն այս խօսքն ըսած ժամանակ, շարժում մ'եղաւ բազմութեան մէջ: Դատապարտեալը դահճին ձեռքն յանձնուած էր որ զայն կախաղանին սանդուղքն ի վեր կը քաշէր:

Կոյրերն ու մուրացկանները ողբեր կը կարդային. ոմանք ալ Հայր մեր և Ողջոյն քեզ Մարիամ կը մրմնջէին : Ամեն մարդ տագնապի մէջ էր :

« Սուրբ Մարիամ, գոչեց օրիորդ մի, չուանը վիզն անցուցին. ահ, դահիճն ուսերուն վրայ կելնէ :

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, ըսաւ ծեր մուրացկան մի, ահա հոգեվարքի եղբայրն Հաւատամքը կարդալ կ'սկսի :

Եւ բոլոր ժողովուրդը միաձայն Հաւատամք ի մի Աստուած ի Հայրն ամենակալ և այլն կարդալ սկսան :

Այս միջոցին դահիճը՝ որ դատապարտելոյն ուսերուն վրայ նստած էր, սանդուղը մէկդի հրելով՝ դատապարտեալը վիզէն կախուած մնաց օդին մէջ, ինք ալ անոր ուսերուն վրայ :

Սան միլանի զանգակն սկսաւ հնչել :

Դահիճն ու կախուած մարդը երեք չորս վայրկեան օրրեցան օդին մէջ :

Հոգեվարքի եղբայրն ու ժողովուրդը կը շարունակէին հաւատոյ հանգանակին ընթերցումը :

Սուրբ Կոյս, գոչեցին բազմաթիւ ձայներ :

Կախաղանին չուանը բրդեր, դահիճն ու մահապարտը գետին ինկած էին :

Նոյն վայրկենին Խաղաղութեան և սիրոյ եղբայրներուն գլխաւորը՝ ձեռքը բռնած երկայն գաւազան մ՚երկնցուց դէպ ի դատապարտեալը :

« Ազատեցա՜ւ, ազատեցա՜ւ » գոչեց ժողովուրդը :

Խաղաղութեան և սիրոյ եղբայրներն իսկոյն վերուցին Թշուառը գետնէն. դեռ շունչը վերան էր :

Այս միջոցին կին մի՝ Թեւերը սոթտած՝ հինգ վեց տարեկան տղայ մի չարաչար կը ծեծէր :

« Ի՞նչ ըրաւ այդ խեղճ տղան, հարցուց Էսթէվան տղուն սրտակտուր ճիչը լսելով :

— Բան մի չըրաւ, պատասխանեց մայրը, բայց կուզեմ որ միտքը պահէ այս անցքը, և մեծնալէն ետև գող չըլլայ . . . վասն զի ամեն անգամ չուանը չբրդիր :

— Ի՞նչ պիտի ընեն հիմա այս դատապարտեալը որ այսպէս հրաշալի դիպուածով մեռնելէ ազատեցաւ, հարցուց Էսթէվան :

— Խաղաղութեան և սիրոյ եղբայրութեան կը վերաբերի, ըսաւ Յօհաննէս տ՚Ավիլա, վասն զի ո՛ր մարդուն որ այսպիսի բան մի պատահի, Խաղաղութեան և սիրոյ աւագ եղբօր գաւազանն անոր դպչի, մահուընէ կազատի: Ասիկա ընկերութեան մէկ արտօնութիւնն է, որ Արակոնի Ֆէրտինանտ Թագաւորը տուած է յատուկ օրէնքներով ու հրովարտակներով, և Կարոլոս հինգերորդ կայսրն ալ հաստատած է :

— Եւ ի՞նչ կընեն հիմա այս մարդը :

— Անհոգ եղիր, եղբայրութիւնը զայն կը խնամէ, և եթէ ինքզինք չուղղէ և պարկեշտ ու բարի չըլլայ, յանցանքն իրն է. իսկ եթէ ազատելէն եօթն ժամ ետքը մեռնի, եղբայրութիւնն անոր մարմինը կառնու, և փառաւոր յուղարկաւորութեամբ կը թաղէ իր ծախքովը : »

Բազմութիւնը տակաւ առ տակաւ ցրուելով, Յօհաննէս տ՚Ավիլա ձեռօքը Թօլէտի փողոցին դիմացի կողմը ցուցուց :

« Անկից պիտի երթանք, ըսաւ. պալատին ճամբան այն է :«

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՃԵՄՔԸ

Էսթէվան և Յօհաննէս տ՚Ավիլա Թօլէտի փողոցը շարունակելով մինչև մեծ հրապարակը գնացին, և զայն անցնելով՝ ոսկերչաց փողոցը մտան և Աւագ Մօրը Մարիամայ եկեղեցին հասան: Անկից ալ արքունի պալատան կամարայարկին ներքեւէն անցնելով՝ պալատին քառակուսի մեծ հրապարակը մտան :

« Ահա վերջապէս հասանք, ըսաւ Էսթէվան կանգ առնելով և պալատին հոյակապ ու փառաւոր շէնքն զմայլմամբ դիտելով. ահա մեր ճամբուն վախճանը, ուր մեր վերջին յոյսը կը կայանայ : »

— Հոգ մի ըներ, որդեակ, ըսաւ Յօհաննէս տ՚Ավիլա, որ կը ջանար միշտ անոր մտաց գրգռութիւնը զսպելու, վասն զի գիտէր որ գրգռութիւնն ընդունայն կը վատնէ մարդուն զօրութիւնը, և կը սպառեցնէ մտաց ճահաւորութիւնն և ուշիմ պաղարիւնութիւնը, որուն մարդիկ պէտք ունին կենաց մեծ պարագաներուն մէջ :

Էսթէվան քաղցրութեամբ ժպտեցաւ, և ճամբանին շարունակելով պալատին մեծ դուռը հասան: Բազմաթիւ պահապաններ կեցած էին դուռը, և ներսն ալ մեծ շարժում մը կար: Ժողովուրդն ազատութեամբ կը մտնէր կելնէր, ինչպէս մեծ հանդէսներու օրերը :

« Ներս մտնենք, ըսաւ Յօհաննէս տ՚Ավիլա, և տեսնենք ինչ կայ : »

Երբոր դռնէն ներս մտան, աջ կողմի մեծ սանդուղքին վերայ արանց կանանց և տղայոց մեծ բազմութիւն մի տեսան երկու կողմը շարուած՝ հետաքրքիր և անհամբեր կացութեան մէջ :

Թագաւորը դուրս պտըտելու պիտի ելնէ, ըսաւ Առաքեալը, բայց տակաւին ժամանակ կայ, զօրքերը դեռ չեն ե-

կած: Եկու բակը պտըտինք, որ հետաքրքրութեան արժանի է: Այս խօսքն ըսած ժամանակ, երկու գունդ պահապան զօրք ծանր համազգեստ հագած՝ պալատին հրապարակը մտան նուագարաններով, և մեծ դրան երկու կողմը զուգահեռաբար շարուեցան :

Իսթէյվան և Յօհաննէս տ'Ավիլա պատույ գաւիթը մտած էին, որ ընդարձակ քառակուսի մ'էր փայլուն և մեծամեծ կրանիթ քարերէ սալայատակով :

Չորս կողմը շէրտաւոր սիւներով բարձր կամարայարկ ձեմելիք մի կար, և ներքին չորս ճակատին մէջ տեղերը՝ Հռոմի գլխաւոր կայսերաց երկերկու հսկայաձև արձանները կային մեծ պատուանդաններու վերայ :

Երբոր մեր ճանապարհորդներն այս մեծավայելուչ շէնքը կը նկատէին, պալատին հրապարակին վերայ իրարանցումն աւելցաւ: Թմբուկները զարնուեցան, և նուագարաններն հնչել սկսան: Արքունի կառքերը՝ վեցական գեղեցիկ և ոսկեսար ջորիներէ լծեալ՝ պատույ գաւիթը մտան, և առաջինը գնաց մեծ սանդուղքին տակը կեցաւ :

Բազմութիւնն աւելի մեծցած էր: Իսթէյվան և Յօհաննէս տ'Ավիլա հազիւ կրցան ճանբայ բանալ և սանդուղքին վարի աստիճաններուն քով հասնիլ :

Նոյն միջոցին առաջին սանդղոց գլխէն մեծ դուռ մի բացուեցաւ, և արքունեաց դռնապան մ'երեք անգամ ձեռքին մէջ զարկաւ, որն որ Թագաւորին գալը ծանուցանելոյ նշան մ'էր :

Այն ժամանակ, քանի մի սենեկապաններու առաջնորդութեամբ և չորս տիգաւորներու ուղեկցութեամբ դռնէն դուրս ելաւ Կարոլոս հինգերորդ մեծ Թագաւորը՝ որ աշխարհ կը դողացընէր :

Թէ և յաղթահասակ մարդ մի չէր, բայց նշանաւոր վեհութիւն մի կար քալուածքին և շարժմանը մէջ. դէմքը՝ առոյգ և խրոխտ՝ սրտագրաւ գեղեցկութիւն և ազդու վսեմութիւն մ'ունէր. և եթէ բարութիւնը միշտ չէր տիրեր իւր խրոխտ դէմքին վերայ, գոնէ ծայրագոյն քաղաքավարութիւն մի կար, որմէ շատ մարդ կը խաբուէին :

Յօհաննէս տ'Ավիլա խորին և հետազօտ նայուածք մի ձըգեց Թագաւորին վերայ: Այս առաջին անգամն էր որ զայն մօտէն կը տեսնէր :

«Թագաւորը բարեսիրտ դէմք մ'ունի» ըսաւ Իսթէյվան կամացուկ մի, որ նոյնպէս ուշադրութեամբ Թագաւորին դէմքը կը դիտէր :

Յօհաննէս տ'Ավիլա պատասխան չտուաւ. վասն զի դիմագնութեան մէջ առաւել փորձառութիւն ունէր :

Կարոլոս հինգերորդ՝ ուրիշ մեծահանճար մարդոց պէս՝ բարի զգացումներ ունէր, բայց կատարեալ և միշտ բարի լինելէ շատ հեռու էր :

Կայսրը ծանրաքայլ յառաջ եկաւ վար իջնելոյ համար. և ամեն մէկ քայլափոխին կանգ առնելով՝ իրեն ներկայացուած աղերսագրերն իւր ձեռօքը կընդունէր և իւր անձնապահապետին կուտար, որ քովէն կը քալէր :

Աղերսագիր չունեցողներուն ալ ազնիւ և հայրական դէմքով ձեռքը կերկնցընէր որ կը համբուրէին: Արդարև Թագաւորական մեծ վայելչութիւն մի կար վերան, և իւր ամենէն մանր գործերուն մէջ հանճար կը փայլէր :

Այսպէս սանդուղքէն վար իջաւ, ամեն մէկ աստիճանին վերայ կանգ առնելով, մի և նոյն ժպիտով գծուծ աղքատն և հարուստ քաղաքացին ընդունելով, ոմանց հետ խօսելով, և երբեմն ալ համառօտիւ իրաւունք և արդարութիւն ընելով :

Քանիցս անգամ այս գոռոզ աշխարհակալն իւր ճեմքը ետ ձգելով՝ նորէն իւր սենեակը դարձած է աղերսաւորի մ'իրաւունք ընելոյ համար :

Յիրաւի վեհ և ազնուական էր բողոք և աղերս լսելու այս զիջումը, զեղծումներ զսպելու և ստիպողական զանգատներ գոհացընելու փոյթը :

Ով որ հարստահարութիւն կամ վիշտ մի կրած լինելով՝ Թագաւորին բողոքէր, զինքն սպասեցընել չէին տար. հարկ չկար որ իւր գանգատը կանոնաւոր կերպիւ գրուած լինէր և աստիճանէ աստիճան անցնէր պաշտօնատան մ'առաջին գործակալին ձեռքէն մինչև յետին սպասաւորին ձեռքը. այլ ուղղակի Թագաւորին կը դիմէր առանց արգելքի. վասն զի Թագաւորն ամենուն համար Թագաւոր էր, և անմիջապէս գործը կը տեսնուէր. բողոքարկուն երկար և

անստոյգ պայման տագնապէն ազատ էր, որ շատ անգամ զլացմամբ կը վերջանայ :

« Այո, ըսաւ Ցօհաննէս տ'Ավիլա, Թագաւորութեան ամենէն գեղեցիկ ստորոգելին, այն է Նախախնամութեան ներկայացուցիչը լինիլ :

— Երանի թէ մեզ համար ալ այնպէս լինէր, պատասխանեց Էսթէվան : »

Այսպէս ծանր ծանր սանդուղքէն վար կիջնէր Թագաւորը, մինչդեռ զինուորական նուագարաններն ալ Թագաւորական չուի երգը կը նուագէին :

Ցօհաննէս տ'Ավիլա վախնալով որ այն խուռն բազմութեան մէջ չպիտի կրնար Թագաւորին մօտենալ, Էսթէվանի թեւէն բռնեց և բազմութիւնը ճեղքելով յառաջ անցնելու աշխատեցաւ, որպէս զի Թագաւորին ճանբուն վերայ գտնուի: Արդէն Թագաւորը սանդուղքին վարի աստիճանը հասած էր. արքունի դռնապանները քիչ մի մէկ կողմ ըրած էին բազմութիւնը, բայց տակաւին այնչափ խռնեալ էր, որ Ցօհաննէս տ'Ավիլա Թագաւորին մօտենալու անհնարութիւնը հասկընալով, թեւերը վեր բարձրացուց և աղերսաւոր կերպիւ դէպ ի Թագաւորը տարածեց :

Կրօնաւորին գեղեցիկ դէմքն ու պատկառելի կերպարանքը ժողովրդեան ակնածութիւն ազդելով, բազմութիւնն ինքնին ետ քաշուեցաւ, և Թագաւորին անձնապահապետն աչք ըրաւ կրօնաւորին որ յառաջ դիմելով Թագաւորին ծունկն իյնայ :

Կարոլոս հինգերորդ զայն տեսնելուն պէս ետ նահանջեց և թեւէն բռնելով՝ քաղցրութեամբ վեր առաւ.

« Ի՞նչ կրնամ ընել ձեզ համար, հայր իմ, հարցուց :

— Ձեր ընտիր ծառաներէն մէկուն շնորհ ընել. Վեհափառ տէր. բայց հիմա հոս երկար կ'լինի պատմել, քանի շուրջը պատող ժողովրդեան նայելով, պէտք է որ առանձին խօսիմ Ձեր վեհափառութեան :

— Վաղը եկէք, պատասխանեց Թագաւորը ձեռքը Էսթէվանայ երկնցընելով որ համբուրէ :

— Այս երիտասարդն ալ հետս է, ըսաւ կրօնաւորը :

— Այս ալ հետևերնիդ թող գայ վաղը, հայր իմ, և ձեր խնդրուածքն իմանանք ու կատարենք :

— Աստուած օրհնէ Ձեզ, Վեհափառ տէր, պատասխանեց խոնարհութեամբ Ցօհաննէս տ'Ավիլա : »

Այս միջոցին սպասաւորներէն մէկը Թագաւորական կառքին դուռը բացաւ, Կարոլոս հինգերորդ երագ և թեթև շարժմամբ մի ցատկեց մէջը նստաւ, և կառքը նետի պէս գնաց, ետևէն ալ պալատականներուն և արքունի սպասաւորաց կառքերը :

Անձնապահ զօրաց գունդերը բարևեցին Թագաւորը, և ժողովուրդն ալ հետզհետէ ցրուեցաւ, ուրախ լինելով տեսնելուն համար զայն՝ որ իւր աչքին Աստուծոյ պատկերն էր երկրի վերայ :

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

ԿԱՐՈԼՈՍ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Թագաւորական ունկնդրութիւններն Սպանիոյ մէջ խիստ ու պատկառելի արարողութեանց ենթարկեալ էին :

Այն արարողութիւնները որ Սպանիացւոց իրենց Թագաւորին նկատմամբ ունեցած ողիական ջերմ անձնուիրութեան վերայ հիմնեալ էին, պարզապէս աւանդութիւն մ'էին՝ այն սիրող լուրջ խոհուն և նորաձեւութեանց թշնամի ժողովրդեան անյեղլի բնաւորութեամբը պահուած, և այնչափ մեծ վստահութիւն մի կազդէր Թագաւորին, որ ամեն օր՝ քանի մի ժամ՝ ամեն մարդ կրնար պալատը մտնել և Թագաւորին ներկայանալ :

Թագաւորը սովորաբար ցերեկուան ժամը տասնէն մինչև երկուքը մարդ կ'ընդունէր:

Էսթէվան և Ցօհաննէս տ'Ավիլա Մատրիտ հասնելնուն երկրորդ օրը՝ ժամը ճիշդ տասնին՝ պալատան մեծ սանդուղքէն վեր ելան, և նախասենեակը մտան՝ առանց ընդդիմութիւն տեսնելու սենեկին դուռն սպասող երկու տիգաւորներէն :

Դեռ մարդ եկած չէր :

Վարագուրի պահապանը մէկ թիւ տոմսակ մի տուաւ իրենց և գացին կարմիր չուխայով ծածկուած նստարաններէն մէկուն վերայ նստան :

Չորս դուռ ունէր նախասենեակը՝ լայն թաւիշէ վարագոյրներով գոցուած. մին՝ որ մտնելու դրան դէմն էր, գահոյից սրահին մէջ կը բացուէր. աջ կողմինը Թագաւորին բնակարանը՝ և ձախ կողմինն ալ արքայազուն իշխանաց բնակարանները կը տանէր :

Կրօնաւորն և ընկերն զմայլմամբ դիտեցին նախասենեկին պատերուն վերայ կախուած գեղեցիկ պատկերներն՝ որք Թագաւորին ըրած յաղթութիւնները կը ներկայացնէին :

Այն միջոցին ուրիշ քանի մ՚անձինք ներս մտան ամեն սեռէ և աստիճանէ, և նոքա ալ կարգի թիւ առացին վարագուրի պահապանէն :

Գահոյից սրահը միշտ գոց էր, և ներսէն խօսակցութեան մի շշուկ կը լսուէր, բայց խօսքերը չէին հասկցուեր:

Կայսրը Թունուզէն եկած դեսպանի մի հետ կը խօսակցէր:

Այս ունկնդրութիւնը կէս ժամու չափ տևեց, որոյ մէջ գըլխաւորապէս Թագաւորին ձայնը կը լսուէր, մերթ հրապուրիչ և համոզկեր, մերթ հակիրճ շեշտաւոր և իշխանական, որք այն մեծ Թագաւորին բնական ճարտարխօսութիւնն ու զօրաւոր կամքը կը յայտնէին :

Իւր ձայնին բեկբեկումներէն անհնար էր իւր բուն զգացումները գուշակել :

Վերջապէս Թունուզի դեսպանը մեկնեցաւ, և սենեկապան մի դուրս ելնելով՝ վարագոյրը վեր առաւ և բարձր ձայնիւ առաջին թիւը կանչեց :

Խաթէլման և Յօհաննէս տ'Ավիլա գահոյից դահլիճը տարուեցան, որ խիստ փառաւոր տեղ մ'էր գեղեցիկ քանդակներով պատկերներով արձաններով ջահերով ու ճրագներով զարդարուած, և վերի ծայրն ամենաշքեղ գահաւորակի մի ներքև ոսկեհուռ թաւիշէ աթոռ մի բարձրացած էր, որոյ աստիճաններուն երկու կողմն երկու ահաւոր առիւծներ անշարժ կը հսկէին :

Թագաւորը թեթև մտահոգութեամբ ծանրաքայլ կը ճեմէր դահլիճին մէջ :

Երբոր Յօհաննէս տ'Ավիլա ներս մտաւ, Թագաւորն իսկոյն ճանչեց զայն, և շնորհալի քաղցրութեամբ անոր մօտենալով. «Ի՞նչ կ՚ուզէք, հայր, ըսաւ :

— Արդարութիւն, Վեհափառ տէր, պատասխանեց կրօնաւորը մէկ ծունկը գետինը դնելով և կայսեր ձեռքը համբուրելով. արդարութիւն հաւատաքննութեան դէմ, որ իւր իրաւունքը չարաչար կը գործածէ և իւր անլուր անգթութիւններով Ձեր վեհափառութիւնը վտանգի մէջ կը ձգէ :»

Հաւատաքննութեան անունը լսելուն, Կարոլոս հինգերորդ՝ այն խրոխտ ինքնակալը՝ չկրցաւ չխռովիլ, և հասկընալով որ խօսակցութիւնը ծանրակշիռ խնդրոյ մի վերայ պիտի դառնար, աչք ըրաւ իւր պալատականներուն որ դուրս ելնեն :

Երբոր մինակ մնաց կրօնաւորին ու Խաթէլմանայ հետ, իւր սովորական խիստ ձայնով կրօնաւորին ըսաւ.

«Գիտէք, հայր. որ մեծ քաջութիւն պէտք է այդպէս յայտնաբար հաւատաքննութեան դէմ գանգատելոյ համար :

— Ոչ, Վեհափառ տէր, ըսաւ կրօնաւորը, մեծ արդարասիրութիւն միայն պէտք է :

— Այդ արդարասիրութիւնը վտանգաւոր և հազուագիւտ է հիմակուան ժամանակս, ըսաւ Թագաւորը :

— Այո, Վեհափառ տէր, ուրիշ տեղ չի գտնուելուն համար կուգան ձեր աթոռին ոտքին տակը կը փնտռեն :

— Ուրեմն տեսնենք ինչ է գործը. խօսեցէք աներկիւղ. ինչ ըրին :

— Ինձ բան մի չըրին, Վեհափառ տէր, բայց հաւատարիմ ծառայ մ'ունէիք որ Մանուէլ Արկօզօ կը . . .

— Սէվիլի կառավարիչ էր կարծեմ, ըսաւ Թագաւորը :

— Նոյն ինքն, Վեհափառ տէր: Ձեր վեհափառութիւնն ինքնին այդ պատուաւոր պաշտօնն տուած էր անոր, և չէ տեսնուած մարդ մի որ անոր չափ արժանի ըլլէր այդ պաշտօնին: Բայց Պետրոս Արպուէզ հաւատաքննիչն իւր մարդոցմէն մէկը վարձատրելոյ համար Մանուէլ Արկօզօն բանտարկեց, և անոր տեղը ցած ու աննշան մարդ մի դրաւ, անարգ մարդ մի, որ իւր ամեն հաճոյքը ծախուած է :

— Յիրաւի . . . կը յիշեմ, ըսաւ Թագաւորը վայրկեան

մի խորհելէ ետև, ես ինքն ստորագրեցի այդ մարդուն ընտրութիւնը, զոր Սէվիլի հաւատաքննիչն առաջարկած էր ինձ: Հաւաստեցին ինձ թէ մեծամեծ ծառայութիւններ մատուցած էր եկեղեցւոյ: Բայց, գիտէք, հայր, որ այս բանը խիստ ծանրակշիռ է: Սէվիլի նախորդ կառավարիչը կերեւի թէ հերետիկոսութեան մէջ ինկած է. բազմաթիւ անձինք վկայութիւն տուին անոր դէմ. և ես չեմ կրնար հաւատաքննութեան սկսած դատաստանն արգելուլ: Հաւատացէք որ չի կրցայ իսկ իմ խեղճ Վիրուէզ Պենետիկտեանս ազատել, որոյ քարոզներն այնչափ հաճոյ էին ինձ :

— Վկայներ, Վեհափառ տէր, ըսաւ դառնութեամբ Յոհաննէս տ'Ավիլա. Ձեր վեհափառութիւնը չի գիտեր թէ հահաւատաքննութեան այն չարաշուք իրաւունքը՝ որով ամբաստանելոյ մի դէմ վկայութիւն տուող անձանց անունը չյայտնելու իշխանութիւն ունի, խիստ անհեթեթ զեղծումներ գործել կուտայ ամեն օր: Բաւական է որ մէկ մարդ մ'ուրիշի մի դէմ թշնամութիւն մ'ունենայ՝ անոր կեանքը վտանգի մէջ ձգելոյ և հաւատաքննութեան ատեանը քաշելու համար:

— Մանուէլ Արկօզօ թշնամիներ ունէր, հարցուց Թագաւորը:

— Բնաւ, Վեհափառ տէր. Մանուէլ Արկօզօ ամենուն սիրելի էր. Սէվիլի մէջ միայն մէկ մարդ մի թերևս պատճառներ ունէր . . . :

— Ո՞վ էր այդ մարդը :

— Այն մարդը, Վեհափառ տէր, Սէվիլի մեծ հաւատաքննիչն է :

— Հայր իմ, ըսաւ Թագաւորը ծանրութեամբ, հաւատաքննութեան բարձրաստիճան պաշտօնեայ մ'այդպէս թեթեւութեամբ ամբաստանելոյ համար՝ կը մոռնաք թէ որչափ խորին յարգանք պարտաւոր ենք հաւատաքննիչներուն և սուրբ Ատենին վերաբերեալ ամենայն իրաց, զոր իմ աղնիւ հաւս և սուրբ հանիս՝ Իզապէլ-լա Քաթօլիք Թագուհին հաստատած են :

— Վեհափառ տէր, պատասխանեց կրօնաւորն, ես չեմ մոռնար Աստուծոյ քահանայից արժան եղած յարգանքը, վասն զի ես ալ Աստուծոյ պաշտօնեայ մ'եմ. ոչ ալ կուզեմ ուրիշներն հեռացնել այն յարգանքէն. կը հանիմ և կը յար-

գեմ այն ամեն բան որք Քրիստոսի սուրբ կրօնքը մեր մէջ տարածելու և հաստատելու կը ծառայեն. բայց կը բողոքեմ անարժան պաշտօնէից խաբէութեանն ու կեղծաւորութեան դէմ, որք ամբարշտաբար կը պղծեն Քրիստոսի սուրբ վարդապետութիւնը, իրենց չար կրից գործիք ընելով և իրենց անիրաւութիւնը խայտառակութիւնն ու ապիրատութիւնը ծածկելիք վերարկու մ'ընելով զայն » :

Կարոլոս հինգերորդ մեծահանճար մարդ մ'էր, անվեհեր քաջութիւնը կը սիրէր. վեհութեան կնիք կրող որ և է բան իր համակրութիւնը կը գրգռէր. և թէպէտ հաւատաքննութենէն կը վախնար, բայց և այնպէս խորին զմայլմամբ դիտեց այս անկեղծ և քաջ մարդը, որ կը համարձակէր Թագաւորին առջև նզովել այնպիսի հաստատութիւն մի՝ որոյ անունը նոյն իսկ Թագաւորը երկիւղիւ կ'արտասանէր :

— Հայր իմ, ըսաւ վերջապէս հանդարտ ձայնիւ, ինչպէս կրնաք ապացուցանել որ Պետրոս Արպուէզ թշնամութիւն ունէր Մանուէլ Արկօզօի դէմ, և անիրաւութեամբ կը հալածէ զայն :

— Վեհափառ տէր, պատասխանեց Յոհաննէս տ'Ավիլա՝ Տոլորէզէն իմացած գաղտնի տեղեկութիւններն ակնարկելով. այնպիսի բաներ կան որ խոստովանութեան գաղտնիք են և չեն կրնար յայտնուիլ. այն բաները ես չեմ ըսեր վասն զի խոստովանութեան մէջ աւանդուած են ինձ. սակայն երբոր մարդոյ մի պատիւն ու կեանքը վտանգի մէջ է, պէտք է զայն ազատելոյ համար՝ հնար եղածը յայտնել՝ առանց պարտականութեան դրժման: Արդ կը հաստատեմ, կերդնում Ձեր վեհափառութեան առջև, թէ Սէվիլի հաւատաքննիչը պարզապէս անձնական վրէժխնդրութեամբ վարուեցաւ Մանուէլ Արկօզօի դէմ, ատութեամբ ամբաստանեց զայն իբրև հերետիկոս և . . .

— Ո՞վ պիտի ապացուցանէ ատութեամբ լինելը, գոչեց Թագաւորը՝ կրօնաւորին խօսքն ընդմիջելով: Հերետիկոսութիւն. այս է Թագաւորութեանս ճշմարիտ վէրքը: Լուտերի վարդապետութիւններն ամեն տեղ տարածեցան. և այն անմիտ կրօնաւորը՝ որ ինքզինք եկեղեցւոյ հայրապետներէն իմաստուն և նոյն իսկ Պապէն աւելի սուրբ կը կարծէ, անհամա-

ձայնութեան ահագին հրդեհ մի ձգեց բոլոր կաթոլիկ Եւրոպիոյ մէջ: Իր վարդապետութիւնը չար է և հոգեկորոյս, ուստի և բոլոր սրտիւ կը գովեմ Թագաւորութեանս հաւատաքննիչներուն ի գործ դրած նախանձայուզութիւնն ընդդէմ այն անմիտներուն՝ որ Լուտերի մոլորութիւններէն կը խաբուին . . . :

Ահա այսպէս են մարդիկ. ամեն նոր բան զիրենք կը հրապուրէ. ամեն բաղցրահնչիւն խօսք զիրենք կը շարժէ: Անկախութիւն, կրօնական ազատութիւն, դատարկ բառեր որ զանոնք կը յուզեն և եկեղեցականաց լուծն անոնց անտելի կընեն. անոնք ալ իրենց առաջնորդաց իշխանութեան ներքեւէն ազատելու հաճոյքէն կը հրապուրուին տղայոց պէս, և չեն ուզեր հասկնալ թէ երջանկութիւնը հնազանդութեան մէջ է, թէ տէրութեանց և ընտանեաց ապահովութիւնն ու բարօրութիւնը՝ կառավարչաց և կառավարեալց համամիտ միաբանութենէն լաւագոյն երաշխաւորութիւն չեն կրնար ունենալ: Բայց ոչ. եկեղեցւոյ օրինաւոր իշխանութենէն ազատիլ կ'ուզեն. կը խորհրդածեն այնպիսի բաներու վրայ՝ զորս առանց քննելոյ կուրաբար պէտք է պաշտեն, և այն խորհրդածութիւններէն անհնազանդութիւն և ապստամբութիւն կը ծագի: Պապին իշխանութիւնն ուրացան. ով գիտէ թէ Թագաւորին իշխանութիւնն ալ չպիտի ուրանան: Հաւատա ինձ, հայր, մի պաշտպաներ Լուտերի հետեւողները. անոնք գէշ մարդիկ են զորս չարաչար կ'ատեմ» :

Յօհաննէս տ'Ալպրա լռութեամբ մտիկ ըրած էր Թագաւորին այս բարկացայտ յարձակումը, ուստի թող տուաւ որ լմնցնէ. յետոյ երբոր Թագաւորին կիրքը քիչ մի հանդարտեցաւ, կրօնաւորն Էմեթէվանայ ձեռքէն բռնեց և Թագաւորին ներկայացուց ըսելով.

«Վեհափառ տէր, ահաւասիկ իմ ձեզ տալիք պատասխանըս ալ. ձեզի պէս կը դատապարտեմ այն ամեն բաները՝ որք Քրիստոսի կրօնքն այլափոխելու կը ծառայեն. ահա այս պատճառաւ է որ կը մաքառիմ հաւատաքննչաց դէմ, որք զայն պաշտպանել կարծելով՝ աւելի կ'ընեն: Այս երիտասարդն Էմեթէվան Վարկաս կը կոչուի: Հայրը Քասթիլիոյ ատենին անդամ անուանեցաւ Փիլիպպոս Բ. Թագաւորէն. միշտ բարեպաշտ քրիստոնեայ և Թագաւորութեան անձնուէր

պաշտպան եղած է: Էմեթէվան ալ իւր հօրն օրինակին հետեւած է: Արդ՝ Արպուէզ հաւատաքննիչը չկրնալով այս երիտասարդը դատաստանի ներքեւ ձգել, դաւով սպաննել ուզեց:

— Ի՞նչ կ'ըսէք, հայր, ըսաւ Թագաւորը խոժոռելով:

— Ըսածիս վաւերական ապացոյցն ունիմ, պատասխանեց կրօնաւորը, և կրնամ տալ Ձեր վեհափառութեան:

— Լաւ, հայր. ըսաւ Թագաւորը կամաց մի, ատոնք վտանգաւոր խօսքեր են:

— Ձեր վեհափառութիւնը խորհրդապահ է, ըսաւ կրօնաւորը ժպտելով:

— Կրնամ ես ալ ձեր խորհրդապահութեան վրայ վստահիլ, ինչպէս դուք իմ: Ըսէ ինձ, հայր, ձեր անունը, որովհետեւ չեմ գիտեր որու հետ կը խօսիմ:

— Անունս Յօհաննէս տ'Ալպրա է, պատասխանեց կրօնաւորը:

— Այս հանրածանօթ պատկառելի անունը Կարոլոս հինգերորդ յիշելուն՝ ակնածութիւն եկաւ վերան և զմայլմամբ սկսաւ անոր երեսը դիտել:

«Ձեր արիութեանը վրայ այլ ևս չեմ զարմանար, հայր. ըսաւ վերջապէս Թագաւորը, և ցաւ ի սիրտ կը տեսնեմ հաւատաքննութեան զեղծումները. վասն զի ալ հիմա չեմ կրնար երկբայիլ:

Կայսրը վստահ լինելով որ այսպիսի անկեղծ անձէ մի կասկածելու բան չունէր, սկսաւ անպատրուակ խօսիլ:

Հաւատաքննութեան վրայ իւր ցոյց տուած սէրն անկեղծ չէր. այլ իւր ամեն զգացմանց պէս՝ իւր քաղաքականութեան պահանջմանց վրայ կանոնաւորեալ էր:

Կարոլոս հինգերորդ թէև Հռոմայ վարդապետութեանց սրտիւ կապուած էր, բայց համոզմամբ կրօնասէր չլինելով, դիւրաւ կրնար Լուտերի վարդապետութեանց յարիլ եթէ անկախութեան և նորոգութեան գաղափարներէն չ'վախնար: Երիտասարդ հասակին մէջ հաւատաքննութեան թշնամի էր, բայց յետոյ՝ առանց զայն սիրելոյ՝ կը պաշտպանէր ու կը զգուէր իբրև ամենէն զօրաւոր օժանդակ իւր հարստահարութեանց, իւր իշխանասիրութեանց, արծաթսիրութեան և աշխարհակալութեան:

Սակայն շատ անգամ ալ սրտին անոր դէմ կ'ելնէր. վասն

զի քանի քանի անգամ դժգոհութեան պատճառներ ունեցաւ անկէ: Կարոլոս հինգերորդ Սպանիոյ Թագաւորն էր, բայց հաւատաքննութիւնը Կարոլոս հինգերորդի Թագաւորն էր :

Մէկ քան մի պակսեցաւ այս մեծ կայսեր հանճարոյն, այն է հասկընալ թէ Թագաւորի մ՚ամենէն գեղեցիկ փառքը լուսոյն յառաջդիմութեանը նպաստելն է, փոխանակ աշխատելոյ որ զայն գրուանի ներքև դնէ. Թէ առաւել դիւրին, առաւել փառաւոր և առաւել քաղցր է ազատ մարդոց վերայ Թագաւորել, քան ստրուկ ժողովուրդի մի. և Աւետարանին բուն հոգին ալ այս է: Բայց չկրցաւ հասկնալ զայս, ուստի կրօնաւորաց փառասէր մոլեռանդութեան և խաւարասիրութեան պաշտպան կանգնեցաւ, կարծելով թէ իւր շահն այնպէս կը պահանջէր :

« Հայր, ըսաւ Յօհաննէս տ՚Ավիլայի, շատ կը ցաւիմ հաւատաքննութեան զեղծումներուն վերայ և կուզէի կարենալ զսպել զանոնք. բայց մտածէ որ այս ահագին հաստատութիւնը՝ որ օգտակար և բարեպաշտ նպատակի մի համար հիմնեալ է, այսօրուան օրս նոյն իսկ Հռոմէն զօրաւոր է, և Պապը չհամարձակիր մաքառիլ անոր դէմ:

— Կարոլոս հինգերորդ համարձակեցաւ Պապին դէմ մաքառիլ, պատասխանեց կրօնաւորն հասկցընել ուզելով Կարոլոս հինգերորդի այն պատասխանը՝ որ տուած էր քանի մի տարի առաջ Կղեմէս Է ի իրեն դէմ արձակած կոնդակին. կայսրը պիտի մաքառի հաւատաքննութեան դէմ, վասն զի խնդիրն արդարութեան և մարդկութեան իրաւանց վերայ է »:

Գոհութեան ժպիտ մի փայլեցաւ Թագաւորին շրթանցը վերայ, և քաղցրութեամբ կրօնաւորին երեսը նայելով ըսաւ.

« Տեսնենք, հայր, ինչպէս կրնանք ցուցընել ձեզ հաճոյ լինելու բաղձանքնիս: Ջանանք մանաւանդ արդարութիւնը Թագաւորութեան շահերուն հետ համաձայնեցնել: Արգիլենք հաւատաքննութեան զեղծումները, բայց չզարնենք հաւատաքննութեան. վասն զի օձ մ՚է այն՝ որուն դպչելուդ պէս կը դառնայ խածնելու, և իւր խայթուածը միշտ մահաբեր է :

— Առիւծը չի վախնար օձին խայթումէն, և Ձեր վեհափառութիւնը Թագաւոր է հրամայելոյ համար, պատասխանեց կրօնաւորը. դուք ձեր կամաց զօրութեամբը միայն կրնաք

սանձել սիրոյ և գթութեան օրինաց յանդուգն պղծիչները, որոց անլուր խժդժութիւններն անմարդացուցին ու աղքատացուցին զՍպանիա: Ի՞նչ ըրած էին այն արաբ ընտանիքները՝ որ այնպէս չարաչար հալածուեցան ընդհանուր հաւատաքննիչ Ատրիէն կարդինալէն, և հազարներով ձգեցին փախան Սպանիայէն, օտար երկիր տանելով իրենց հարըստութիւններն ու ճարտարութիւնները՝ որք բարգաւաճանաց աղբիւր մ՚էին այս Թագաւորութեան համար :

— Արաբներն ապստամբած էին, ըսաւ կայսրը :

— Արաբներն անապատի ուղտին պէս ըրեր էին, որ բեռը վերայէն վար կը նետէ երբոր չափազանց ծանր է, պատասխանեց կրօնաւորը :

— Ատրիէն Ֆլորէնսիօ՝ քաղցրաբարոյ և խաղաղասէր մարդ մ՚էր, ըսաւ Թագաւորը. ինչ որ ըրաւ՝ բարի դիտաւորութեամբ էր :

— Ատրիէն Ֆլորէնսիօ տկարաբարոյ էր, Վեհափառ տէր, չարիքն առանց զգալոյ կը թողուր որ կատարուէր, և հաւատաքննչաց բուն գործոցը վերայ կը խաբէր Ձեր Վեհափառութիւնը :

— Կրօնաւո՛ր, շատ յանդուգն ես դու՝ որ կը համարձակիս այդպիսի խօսքեր ընել, գոչեց Թագաւորը, որոյ անզուսպ գոռոզութիւնը չէր հանդուրժեր որ դիւրաւ սխալող կամ ուրիշներէն խաբուող համարուէր :

— Ես ճշմարիտը կը խօսիմ Ձեր վեհափառութեան, տէր իմ, պատասխանեց կրօնաւորը, և ճշմարտութիւնն ալ լսելի լինելու իրաւունք ունի : Սպանիոյ հաւատաքննիչները քահանայ չեն, այլ դահիճ են: Անոնք կը կեղեքեն ժողուրդը, և Թագաւորն ալ ժողովրդեան պաշտպանն է :»

Այս խօսքն ըսած ժամանակ կրօնաւորը Թագաւորին երեսը կը նայէր, առանց խրոխտանաց, բայց դէմքին վերայ սուրբ վեհանձնութիւն կը փայլէր :

Կարոլոս հինգերորդ չկրցաւ դիմանալ կրօնաւորին վերայ տեսնուած պարզութեան, ազնուութեան, հանճարոյ և սրբութեան միահաղոյն ազդեցութեանը, և

« Շարունակէ, ըսաւ քաղցրութեամբ :

— Վեհափառ տէր, յարեց կրօնաւորը, մարդ մի սատու-

թեամբ ամբաստանուեցաւ, անիրաւութեամբ չարչարուեցաւ. Սէվիլի հաւատաքննիչը գործեց այս ոճիրը, անոր կիյնայ դարմանել զայս: Թող Ձեր վեհափառութիւնն հրաման ընէ Գեռբոս Արգուէլի որ ազատութիւն տայ Տոն Մանուէլ Արկոզոյի:

— Չեմ կրնար այդ բանն ընել, ըսաւ Թագաւորը խորհելով:

— Ա՛հ, Վեհափառ տէր, գոչեց կրօնաւորը, ուրեմն ի զո՞ւր Սպանիա այնչափ ցնծութեամբ ողջունեց Ձեր գահակալութիւնը. ի զո՞ւր Ձեր վեհափառութիւնն ազնուականաց խորհրդարանին մէջ խոստացաւ հալածանքն ու չարչարանքները դադրեցընել և խարոյկները շիջուցանել: Ոչ, Վեհափառ տէր, դուք չէք ուզեր Ձեր Թագաւորական խոստումն անկատար թողուլ, և ես իրաւամբ յուսացայ Ձեր վերայ: Մանուէլ Արկոզօ անմեղ է, և դուք պիտի պաշտպանէք զայն, Վեհափառ տէր, և ձեր Թագաւորութեան ամենէն հաւատարիմ և անարատ ծառային կեանքը պիտի փրկէք: Ձեր վեհափառութեան մէկ խօսքը բաւական է. ըսէք զայն, և Ձեր անունը համայն Սպանիոյ մէջ պիտի օրհնուի. վասն զի Թագաւորաց արդարութիւնը ժողովրդոց երջանկութեան ապաւէնն է:

— Այս երիտասարդը Մանուէլ Արկոզոյի ազգականն է, հարցուց Թագաւորը:

— Իրեն զաւակ պիտի ըլլայի, պատասխանեց Էսթէվան համեստ և վստահ դէմքով:

— Ուրեմն Մանուէլ Արկոզօ աղջիկ ունի:

— Հրեշտակ մը, պատասխանեց կրօնաւորը. Սպանիոյ ամենէն անարատ և ամբիծ օրիորդը: Կը հասկընա՞ք հիմա, Վեհափառ տէր, ինչու համար Սէվիլի կառավարիչն իբրև հերետիկոս ամբաստանուած է:»

Կարոլոս հինգերորդ շրթունքը խածաւ. այս առաջին անգամ չէր որ այս տեսակ ամբաստանութիւն մը կըլլար Սպանիոյ հաւատաքննչաց դէմ:

Թագաւորն անմիջապէս սեղանի մը քով գնաց, որուն վերայ գրիչ թուղթ և ուրիշ ինչ որ պէտք էր կար նամակ գրելոյ համար:

«Այս խօսքերը մեր մէջ մնան, ըսաւ Էսթէվան Վարկասի դառնալով. կուզես այս անգամ քարտուղարութիւն ընել ինձ:

— Պատրաստ եմ Ձեր վեհափառութեան հրամանին, պատասխանեց Էսթէվան սեղանին մօտենալով:

— Գրէ» ըսաւ Թագաւորը:

Էսթէվան գրիչ մ'և թերթ մը թուղթ առաւ:

Կայսրն իր սովորութեան համեմատ սկսաւ տուն տալ իրարու ետևէ առանց քարտուղարն հոգալու.

Գերապատիւ հայր.

«Տոն Մանուէլ Արկոզօ կոմս Սէվալոսի, որ այս միջոցիս Սէվիլի հաւատաքննութեան բանտը կը գտնուի, ի սկզբանէ ի վեր մեր հաւատարիմ ծառան եղած է, եւ մեք միշտ բարի եւ ջերմեռանդ կաթոլիկ ճանչած ենք զինքը. ուստի վերան ծանրցած հերետիկոսութեան ամբաստանութիւնը չափազանց կ'երեւի մեզ, եւ կրնայ լինել որ այս ամբաստանութիւնը թշնամւոյ գործ լինի, որ սուտ չարիք մի հասցընել ուզէ կոմսին: Ասոր համար կը համարձակիմք յուսալ որ ձեր Գերապատուութիւնը ճշմարտութիւնը յերեւան հանելով մեր հաւատարիմ ծառային արդարութիւն ընելու կը ջանայ: Կը յուսամք նաեւ որ ձեր Գերապատուութիւնն անոր դատաստանը շուտով եւ արդարութեան ու քրիստոնէական գթութեան համաձայն կերպով լմնցընել կը հաճի:

Ի Պալատն մեր ի Մատրիտ — ԿԱՐՈԼՈՍ

20 Մայիս 1534

Այս նամակը գրուելէ ետև, Թագաւորն իր Թագաւորական կնքովը կնքեց և Յօհաննէս տ'Ավիլայի տուաւ ըսելով.

«Շատ ուրախ եմ, հայր, որ Անդալուզիոյ առաքեալը մօտէն տեսնելոյ գոհութիւնն ունեցայ. և դու, երիտասարդ, յարեց Էսթէվանայ դառնալով, երբոր Տոն Մանուէլ Արկոզոյի փեսայ լինիս, արքունիքս եկո՛ր, և հոս ձեր անուանն արժանի պաշտօն մի տամ քեզ:

— Փառք կը մատուցանեմ Ձեր վեհափառութեան, տէր արքայ, պատասխանեց Էսթէվան, իմ սիրտս ու բազուկս Ձերն են, ինչպէս նաև կեանքս»:

Թագաւորը շնորհալի ժպիտով շնորհակալ եղաւ Էսթէվանայ և իր սենեակը մտաւ:

Նոյն օրը Էսթէվան և կրօնաւորը Մատրիտէն մեկնեցան:

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

ՐՈՏՐԻԿԷԶ ՎԱԼԷՐՕ

Տասնեհինգ օր անցած էր Յօհաննէս տ'Ավիլայի եւ Կարոլոս հինգերորդի տեսակցութեան վրայ :

Սէվիլ դառնալէն ետեւ՝ Էսթէվանայ առաջին փոյթն եղած էր Տօլորէզի վրայ տեղեկութիւն առնել: Յօխէ պատուիրած էր իրեն որ առանց իրեն՝ Ժուանայի տունը չերթայ. եւ որովհետեւ Էսթէվան չէր կրնար հաւատարմական պաշտօն երթալ Յօխէն գտնելու, ուստի իրիկունը Բուէնա Վէնթուրայի պանդոկը գնաց, մտածելով որ Ալկուազիլն ու քոյրը կրնային իր սիրելւոյն վիճակին եւ հաւատարմութեան գործերուն վրայ տեղեկութիւն տալ իրեն :

Երբոր Էսթէվան պանդոկը գնաց, դուրսէն մարդ չկար հոն, վասն զի դեռ իրիկուան ճաշի ժամանակ չէր: Ուստի Ծարա միայնակ էր իր խոհարանին մէջ, եւ յաճախորդներուն կերակուրները կը պատրաստէր :

Էսթէվան նստարան մի քաշելով սեղանի մ'առջեւ նստաւ կրնակը դրանը դարձուցած :

« Ի՞նչ կը կամի ձեր տէրութիւնը, հարցուց Ծարա իր բարակ եւ բարձր ձայնովը՝ որ Անտալուզիոյ կանանց նշանաւոր յատկութիւնն է :

— Գաւաթ մի չիբօլաթ բեր, պատասխանեց Էսթէվան՝ իր լայնեզր փեղոյրը գլխէն հանելով ու քովը դնելով :

Երբոր Ծարա չիբօլաթը, ջուրը, շաքարահացը եայլն բերաւ, Էսթէվան վստահութեամբ եւ բարեկամութեամբ նորա երեսը նայելով եւ անունը տալով ըսաւ .

« Նստէ քովս Ծարա, այսօր շատ պէտք ես ինձ :

— Ե՛ս. տէր իմ, ըսաւ զարմանալով. ինչպէս կարելի է այդ, եւ ինչ կրնամ ընել ես ձեր Տէրութեան համար :

— Կը ճանչե՞ս օրիորդ Տօլորէզը, Սէվիլի կառավարչին աղջիկը :

— Ծարա աչքերը բանալով եւ լի զարմացմամբ, Էսթէվանայ երեսը նայեցաւ :

« Չեմ գիտեր ինչ ըսել կուզէք, տէր իմ, պատասխանեց. այդ անձը չեմ ճանչեր :

— Ծիստ լաւ կը ճանչես թէ զայն եւ թէ զԱռաքեալը, ըսաւ Էսթէվան տեսնելով որ անվստահութիւնը միայն ներշնչեր էր պանդոկապանուհւոյն պատասխանը: Մի վախնար, Ծարա, զիս առաքեալը ղրկեց եւ կուզէ իմանալ թէ օրիորդ Տօլորէզ Հայր Յօխէի պահած տան մէջն է միշտ . . . բայց շուտ ըրէ, խօսէ, յարեց Էսթէվան տեսնելով որ մանկամարդ Անտալուզուհւոյն երեսին գոյնը նետեց :

Ծարա, փոխանակ պատասխանելու, յանկարծ ոտք ելաւ ու դէպ ի խոհարանը վազեց գոչելով.

« Ա՜հ, տէր Աստուած, կերակուրս թափեցաւ. հիմա կուգամ տէր իմ: »

Այս միջոցին պանդոկին դուռը բացուեցաւ, եւ Ֆորօ՝ Ալկուազիլի կերպարանքով ներս մտաւ. Էսթէվանը տեսնելուն պէս տխրութիւն մի ծաւալեցաւ դէմքին վրայ :

« Վերջապէս դուք պատասխան տուէք ինձ, ըսաւ Էսթէվան. պարապ տեղը հարցուցի քրոջդ եւ բան մը չկրցի իմանալ իրմէ: Նստէք քովս, Գ. Ֆորօ, եւ ըսէք ինձ, կաղաչեմ, Սէվիլէն մեկնելէս ետեւ ինչ եղաւ :

Ֆորօ Էսթէվանայ մօտեցաւ եւ հոն կանգնեցաւ մնաց վարանելով:

« Բայց խօսէ, կաղաչեմ, գոչեց Էսթէվան, նշանածս հիւանդ է արդեօք :

— Տէր ասպետ, պատասխանեց Ֆորօ շուարելով, չեմ համարձակիր ճշմարիտ . . .

Էսթէվանայ համբերութիւնը հատնելով ցատկեց Ծարայի քովը վազեց որ խոհարանին դուռը կանգնած էր եւ ձեռքն ուժով մը բռնելով.

« Խօսէ, Ծարա, ինչ եղաւ կառավարչին աղջիկը: Մեռա՞ւ թէ ողջ է: Ինչ որ կայ՝ ըսէ, ամեն բան իմանալ կուզեմ :

Այն ժամանակ Ծարա եղբօրն երեսը նայեցաւ անոր կամքը հասկընալու համար :

« Կրնաս խօսիլ, ըսաւ Ֆորօ, խօսէ քոյրս, օրիորդին նշանածն է այս ազնուական պարոնը :

Տէր ասպետ, ըսաւ այն ժամանակ Շաքա դողալով, ներեցէք ինծ որ գոնէ ձեզ շատ չի տրտմեցնեմ:

— Տէր իմ, ձեր նշանածը . . .

— Ի՞նչ եղաւ .

— Ձեր նշանածը . . .

— Ի՞նչ . . . ըսէ Աստուծոյ սիրուն :

— Հաւատաքննութեան բանտն է :

— Ո՜հ, գոչեց Էսթէվան ճակտին զարնելով. այնպէս ըլլալիքն առաջուց պէտք էր կասկածէի. դժնիկեան մը . . .

— Տէր ասպետ, ըսաւ Քօքօ, հայր Թովլէն մի ամբաստանէք. նա անմեղ է այս գործին մէջ :

Բայց Քօքօի այս վկայութիւնը բաւական չէր Էսթէվանայ կանխակալ կարծիքը ջնջելու: Էսթէվան ինքզինք չարաչար կանիծէր նորատի կրօնաւորին վստահելուն համար, և որովհետև մեք միշտ տրամադրութիւն ունինք մեր գլխուն եկած չարիքն այլոց վերայ ձգելու, Էսթէվան դառնապէս կը մեղադրէր նաև Թօմաննէս տ'Ավիլայի վստահութիւնը՝ իբրև մեծ անխոհեմութիւն :

«Ուրեմն նշանածս տեսած ես հարցուց Քօքօի, որովհետև այն նողկալի բանտին մէջ յաճախ ծառայութիւն կընես :

— Ոչ, տէր իմ, պատասխանեց ակլուազիլը. բայց Վ. Հայր Թովլէ շատ անգամ գնաց տեսաւ զայն, և հաւաստի եմ, աւելցուց կամաց ձայնով, որ զայն ազատելու հնարք կը փնտռէ :»

Էսթէվան դառն և հեգնական ժպիտով մը պատասխանեց այս խօսքին. սոսկալի կասկած մը սանձեր էր սրտին մէջ, վասն զի ժամանակին կրօնաւորաց խորին քաղաքականութիւնը կը ճանչէր, և այս միջոցին իւր յղացած երկիւղը Թերեւս Տոլրէզի մահուան լուրէն աւելի կսկծագին էր :

Այս զանազան սրտայուզութեանց ծանրութեան ներքև ընկճելով՝ նստարանին վերայ ինկաւ, և երկու արմուկը սեղանին վերայ դնելով գլուխը ձեռքերուն մէջ ձգեց :

Այս միջոցին երկու մարդ պանդոկը մտան ամուր ամուր խօսելով: Էսթէվան անոնց ձայնը լսելուն՝ գլուխը վեր առաւ: Մէկը փայլուն հագուած կոկիկ պարոն մ'էր, միւսն անխնամ և կծծի կերպարանք մ'ունէր :

Դուք հոս, Էսթէվան, ըսաւ վերջինը ձեռքն անոր երկնցնելով :

— Այո՛, հոս, Տօն Ռօտրիկէզ :

— Երկար ժամանակ է որ ձեզ տեսած չեմ, յարեց Տօն Ռօտրիկէզ տը Վալէրօ, զոր ընթերցողք արդէն կը ճանչեն : Ուրախ եմ ձեզ տեսնելուս վերայ, և ներում կը խնդրեմ ձեզ ներկայացունելու իմ բարեկամներէս մէկը, Տօն Քսիմենէս տը Հէրրէրա, Արակոնացի ազնուական պարոն մի, որ խիստ զոհ պիտի լինի ձեզ ծանօթանալուն համար :

Այսպէս ըսելով Տօն Ռօտրիկէզ Էսթէվանայ ներկայացուց իւր քովի պարոնը՝ զոր արդէն Մօնտէժար կոմսին ցայգաժողովին մէջ տեսած ենք :

Երկու ազնուական երիտասարդներն այն ժամանակները սովորական եղած ամեն քաղաքավարութիւն փոխադարձաբար մատուցին իրարու. բայց Տօն Ռօտրիկէզ Էսթէվանայ չափազանց դժգունութիւնն ու երկու խոշոր աչքէն ցայտած անսովոր կրակը նշմարելով, հայրական ձայնով մ'ըսաւ.

Ի՞նչ ունիս, Տօն Էսթէվան, հիւանդ ես, կամ թէ վիշտ մ'ունիս:

— Բան մի չունիմ, Տօն Ռօտրիկէզ, պատասխանեց Էսթէվան այնպիսի դէմքով մի՝ որ իւր խօսքը սուտ կը հանէր:

— Զիս կը խաբես, ըսաւ Տօն Ռօտրիկէզ. և սակայն գիտես որ կատարեալ վստահութիւն կրնաս ունենալ իմ վերայ:

— Գիտեմ, պատասխանեց Էսթէվան. գիտեմ նաև որ դու հաւատաքննութեան ամենէն մեծ Թշնամին ես. բայց այդ քովի ազնուական պարոնը . . . աւելցուց Էսթէվան Տօն Քսիմենէսն ակնարկելով :

— Այս երիտասարդ ազնուականն արի ասպետ մ'եւ անկախ հոգի մ'է, պատասխանեց Տօն Ռօտրիկէզ. եթէ այնպէս չ'լինէր, քեզ կը ներկայացնէի իբրև իմ բարեկամս : Խօսէ, մի վախնար, ըսէ մեզի ինչ է վիշտդ. երկուքս ալ պատրաստ ենք հետդ միանալոյ :

— Ո՜հ, Տօն Ռօտրիկէզ, գոչեց այն ժամանակ Էսթէվան զոհ լինելով որ իւր սրտին ցաւն հաղորդելիք սիրտ մի գտաւ վերջապէս. անիծեալ դարու մէջ կ'ապրինք. արդարութիւնը հալածուած է երկրէս :

— Վասն զի կրօնաւորաց ձեռքն ինկած է, պատասխանեց Տօն Ռօտրիկէզ, խիստ կերպով :

— Կը հաւատամք, տեարք իմ, յարեց Իսթէյվան, որ Պետրոս Արպուէզ՝ Սէվիլի կառավարիչն հաւատաքննութեան բանտերուն մէջ ձգելէ գոհ չլինելով՝ աղջիկն ալ բանտարկել տուած է, որ Սպանիոյ ամենէն ազնիւ կինն է:

— Աղջիկն ալ, գոչեց Տօն Քսիմէնէս տը Հէրրէրա՝ Տօն Ռօտրիկէզի երեսը նայելով:

Ո՛հ, ըսաւ Տօն Ռօտրիկէզ: Ես ձեզ չըսի, Տօն Քսիմէնէս, թէ այն օրն առանց մտադրութեան կամ աւելի չարագոյն գործի մի չպիտի անցնէր:

— Ուրեմն եղելութիւնը գիտէք, Տօն Ռօտրիկէզ, հարցուց Իսթէյվան անձկութեամբ:

— Հանդարտէ, պատասխանեց ծեր ասպետն, որպէս զի մեր գիտցածը պատմեմ քեզ»:

Եւ համառօտիւ պատմեց Մօնտէժար կոմսին ցայգաժողովին մէջ անցած անցքերն, առանց յիշելու վերջինին դաւաճանութիւնը՝ որ գաղտնի մնացած էր բոլոր հրաւիրեալներէն, և միայն մեծ հաւատաքննչին յայտնի էր:

Իսթէյվան պատմութիւնը լսելուն՝ սարսափն աւելցաւ:

— Գիտէք, տեարք իմ, ըսաւ վերջապէս սրտին խորհուրդը յայտնելով, թէ պէտք չէ զարմանալ որ սպանիացւոց ցոյց տուած աներևոյթ հնազանդութեան ներքև ապըստամբութեան կրակ մի կայ ծածկուած:

— Սպանիացիները, պատասխանեց Տօն Ռօտրիկէզ, դեռ անգլուխ մարմին մ՚են, բռնութեան կապերուն մէջ կը նեղին, կը չարչարուին, կը յուզին, բայց այն կապերը խորտակելու միջոցները խորհող, պատրաստող ու կազմող հանճար մի կը պակսի իրենց:

— «Կը տառապիմ» ըսելով շղթաներուն ներքև գալարիլը բաւական չէ, յարեց ծեր ասպետը, պէտք է երկայնմտութեամբ նոցա ամեն մէկ օղակները մաշեցնել, կամ յանդգնութեամբ մէկէն ի մէկ զանոնք խորտակել»:

Այսպէս խօսած ժամանակ, ծերունիին դէմքը՝ ազատութեան սիրով վառուած՝ վսեմ ազնուութեամբ կը փայլէր:

Տօն Ռօտրիկէզ, ըսաւ Իսթէյվան մինչև սրտին խորերը յուզուելով ծերունւոյն այս վեհ խօսքերէն. Տօն Ռօտրիկէզ, մարմնոյն գլուխ չպակսիր, այլ մանաւանդ զինուոր կը պակսի գլխոյն. մեր ազատ մարդոց բանակը դեռ խիստ տկար է կրօնաւորաց և հաւատաքննականաց անթիւ զունդերուն հետ յաջողութեամբ կռուելոյ համար:

— Իրաւունք ունիս, ըսաւ ծեր ասպետը:

— Ուրեմն ինչ պիտի ընենք հիմա, ըսաւ Իսթէյվան շուարած. նշանածս, ո՛հ նշանածս հաւատաքննութեան բանտն է, և հայրն ալ թերևս դատապարտուած է:

— Դիւրին չէ զանոնք ազատել, խեղճ Իսթէյվան:

— Կառավարիչը կը յուսամ որ կ՚ազատեմ, բայց Տոլորէզը.

— Եւ ինչ միջոցով կը յուսաս, հարցուց ծերունին, հաւատաքննութեան անգղին ձեռքէն կորզել իր որսը:

— Օ՛, ըսաւ վստահութեամբ երիտասարդ ասպետն, Սպանիոյ մէջ հաւատաքննութենէն մեծ իշխանութիւն մի կայ:

— Ո՞ւր պիտի գտնես այն իշխանութիւնը:

— Արքունի գահուն վերայ, և թագաւորը . . .

— Թագաւորը հաւատաքննութեան առաջին սպասաւորն է, պատասխանեց ծեր ասպետը, հաւատա ինձ, և նեցուկդ ուրիշ տեղ փնտռէ:

— Սակայն, ըսաւ Տօն Քսիմէնէս, ինձ կը թուի թէ թագաւորին իշխանութիւնը կրօնաւորի մ՚իշխանութենէն վեր է, և վերջապէս . . .

— Գիտէք, տեարք, յարեց Իսթէյվան միւսին խօսքն ընդմիջելով, ես այսօր հասած եմ հոս Մատրիտէն, և Կարոլոս հինգերորդ կայսրն ինձ նամակ մի տուած է Սէվիլի հաւատաքննչին տալոյ համար:

— Եւ ձեր մեկնելէն ետքն ալ, ըսաւ Ռօտրիկէզ արհամարհանօք, Կարոլոս հինգերորդ մեծ կայսրն անշուշտ սուրհանդակ մի ղրկած կը լինի երկրորդ նամակաւ մի՝ որ ձերինէն առաջ կը հասնի հաւատաքննչին ձեռքը:

— Ո՛հ, դաւաճանութիւն է այդ, գոչեցին միանգամայն երկու ասպետները . . . :

— Այդ կարելի բան է, հարցուց զոռոզ և անկեղծն Իսթէյվան. գիտեմ որ թագաւորը փառամոլ և ագահ է, բայց այդ աստիճան նենգաւոր լինելուն չեմ կրնար հաւատալ:

— Ինչէն գիտէք այնպէս ըսելը, Տօն Ռօտրիկէզ, հարցուց Արակոնացին:

— Ինչէն. իմ սպիտակ մազերս ձեր գեղեցիկ սեւ մազերէն աւելի բան տեսած են, Տեարք: Հաւատացէք ինձ, պաշտպանութեան մասին՝ ինքզինքնուդ միայն հաւատացէք, կամ ինքզինքնուդ պէս ձեզի մտերիմ բարեկամի մի, եթէ երկինք այն հազուագիւտ պարգեւն ըրած են ձեզ. բայց մանաւանդ մի վստահիք կրօնաւորի մի բարեկամութեան եւ թագաւորի մի պաշտպանութեան. Թեթեւ առագաստ մ'է այն՝ որ անձնական շահու հովէն կը դառնայ միշտ. անոր վստահացողը շատ անգամ ժայռի վրայ կը խրի:

— Փոքր դառն բան մ'է, ըսաւ Էսթէվան տխրութեամբ:

— Այդ պատճառաւ է որ ծերութիւնն ալ տխուր է, պատասխանեց Ռոտրիկէզ: Սակայն փորձառութիւնն ամեն ծերերն ինքնասէր, խստասիրտ եւ այլոց վիշտերուն անկարեկիր չըներ. երբեմն զանոնք աւելի խոհական կամ աւելի քաջասիրտ կընէ. վասն զի ճշմարիտ քաջասրտութիւնն ալ խոհականութեան արդիւնքն է:»

Երեք ազնուականներն այս ջերմ խօսակցութեան զբաղած լինելով, չէին տեսած նորատի կրօնաւոր մի՝ որ դէպ ի խոհարանին դուռը կերթար: Այս կրօնաւորը Յովսէ էր որ ախոռին դռնէն մտած էր, եւ տեսնելով այս երեք պարոններուն ջերմութեամբ վիճաբանելը՝ անշշունջ մտիկ ըրած էր, վասն զի Էսթէվանի կամ Տոլորէզի վերաբերեալ ամեն բանի տեղեկանալու փոյթ ունէր:

Տոն Ռոտրիկէզի խօսքերն իրեն համար նշանակութիւն մ'ունէին, որ Էսթէվանի մտքէն չէին անցներ: Յովսէ այն նրբամիտ ուշիմութիւնն ունէր, որ մէկ խօսքէ մ'ընդարձակ հետեւութիւններ կը հանէ եւ անոնց մինչեւ վերջին սահմանը կը հասնի:

Ուստի Փօզօի քով երթալով, որ խոհարանին մէկ խորշը նստած էր, ըսաւ.

«Փօզօ, կը տեսնես այս երկու պարոնները որ Տոն Էսթէվան Վարկասի հետ կը խօսակցին:

— Այո, վերապատուելի հայր . . .

— Ուշադրութեամբ դիտէ, որպէս զի ուրիշ անգամ ճանչես զիրենք:

— Կը ճանչեմ զիրենք, պատասխանեց Ակուազիլը:

— Պիտի դիտես զիրենք, եւ ամեն ըրածնին պիտի իմացընես ինձ:

— Պէտք է մեծ հաւատաքննիչին ալ իմացնել:

— Ոչ, ինձ միայն, պատասխանեց Յովսէ խստութեամբ:

— Շատ աղէկ, հայր սուրբ, ձեզի միայն կիմացնեմ. հասկըցայ ձեր միտքը, պատասխանեց Փօզօ, որ խանդագին սիրով գրեթէ կը պաշտէր զՅովսէ. վասն զի այն բիրտ ու տգէտ մարդը բնազդմամբ կը հասկնար նորատի կրօնաւորին հոգւոյն գերազանցութիւնը, եւ նորա բարեսրտութենէն ալ գրեթէ թովեր էր:

Երեք պարոններն իրենց խօսակցութիւնը կը շարունակէին:

«Ուրեմն մեծ արդիւնք կը յուսաք կայսեր այդ նամակէն, հարցուց Տոն Քսիմենէս:

— Եթէ Տոն Ռոտրիկէզի նայիմ, բան մ'սպասելու չէ ասկէց. բայց հոգ չէ, կը փորձեմ, եւ եթէ այս չյաջողի . . .»

Այս միջոցին խումբ մի գնչուներ պանդոկէն ներս մտնելով՝ Էսթէվանայ խօսքն ընդմիջեցին:

Երիտասարդ կոմսը չէր ուզած այսպիսի ընկերութեան մի մէջ գտնուիլ, թէ եւ այն ժամանակները թէ Սպանիոյ եւ թէ Գաղղիոյ մէջ ազնուականները կամովին կը յաճախէին պանդոկները. ուստի Ռոտրիկէզն ու բարեկամը փողոցը հանելով:

«Մնաք բարով, ըսաւ, ձեզմէ բաժնուելու հարկադրեալ եմ:

— Նորէն ուր պիտի տեսնենք զիրար, հարցուց Ռոտրիկէզ:

— Ի՞նչ գիտնամ, ըսաւ Էսթէվան:

— Մտիկ ըրէ, ըսաւ Ռոտրիկէզ լրջութեամբ. ես տարակոյս ունիմ կայսեր այդ նամակին արդիւնք մ'ունենալուն վրայ: Եթէ չի յաջողի, զիս գետեզրին ճեմելիքը կրնաք գըտնել: Ամեն իրիկուն ընթրիքէս առաջ հոն կը ճեմեմ: Թերեւս հնարք մի կը գտնենք Սէվիլի կառավարիչն ու աղջիկը ազատելու»:

Էսթէվան տխրութեամբ եւ երկիւղիւ մեկնեցաւ:

Տոն Ռոտրիկէզ եւ Տոն Քսիմենէս ալ նորէն պանդոկը մտան:

Մասնաւոր զուարճութիւն մ'էր Տոն Ռոտրիկէզի համար իւր հեգնասէր դիտողութեամբ զննել պանդոկին յաճախորդներուն զանազան դէմքերը, կրօնաւորաց եւ ժողովրդոց, որոց

իրարու ազդած այլ և այլ զգացումները դէմքերնուն վրայ կը փայլէին: Կրօնաւորաց ինքնասիրութիւնն ու ագահութիւնը, մարդկային ազգին վրայ ունեցած խորին արհամարհանքը ժողովրդեան դժգոյն և վշտահար դէմքին վրայ գծագրեալ կը տեսնուէին. մինչդեռ կրօնաւորաց առոյգ և զուարթ դէմքին վերայ և մարմնոյն գիրութեան մէջ կը կարդացուէր խաբուած ժողովրդեան մի խորին և կոյր ակնածութիւնը, որ առաքինական գործ մի կը համարէր այն բարեպաշտ անգործները պարարելոյ համար ինքզինք մերկացնել և անոնց տալը:

« Նստինք, ըսաւ Ռոտրիկէզ իւր երիտասարդ բարեկամին. ես իմ արհամարհանաց և քաջութեան հունձքս հոս կուգամ քաղելու »:

Երբոր նստելու վերայ էին, մօտակայ եկեղեցւոյ մի զանգակն հնչեց գիշերային աղօթքը կատարելոյ համար:

Պանդոկին մէջ ընթրող կրօնաւորք լրջաբար ոտքի ելան, և գիշերային աղօթքը կարդալ սկսան խուպտ և ռնգային ձայնիւ և կեղծաւոր աչօք՝ որք վար կը նայէին, բայց ծայրովն ալ գնչուհիներուն մերկ սրունքներն և ուսերը կը դիտէին:

Նոյն միջոցին Յովսէ Ռոտրիկէզի և Բախմնէսի նստած սեղանին մօտեցեր էր:

Ժողովուրդը միաձայն ամէն կ՚ըսէր կրօնաւորաց աղօթից:

Միայն Ռոտրիկէզ բերանը գոց կեցած էր:

Հազիւ վերջին ամէնն ըսուած էր, Ռոտրիկէզի մօտը գտնուող կեղծաւոր աւազակ մի բարկութեամբ կշտամբեց զինքը:

« Հերետիկոս ես որ մեզ հետ աղօթք չես ըներ, ըսաւ:

— Քեզ կը վայլէ հրապարակաւ աղօթել, ըսաւ Տօն Ռոտրիկէզ ծանրութեամբ. այնչափ անօրէնութիւններ ունիս քաւելիք, որ բոլոր կեանքդ ծունգի վերայ պէտք է անդադար աղաղակելով Աստուծոյ որ ողորմի քեզ:

— Ի՞նչ կ՚ըսէ այդ մուրացկանը, հարցուց կրօնաւոր մի՝ Տօն Ռոտրիկէզի անխնամ հագուստը վերէն ի վար արհամարհանօք չափելով:

— Կ՚ըսեմ թէ, պատասխանեց Ռոտրիկէզ, հաւատացելոց ոսկիովն առաւել հոգի արտաւարներ գնեցիք՝ քան թէ գերիներ »:

Վարձկանն ոտք ելաւ, և բարկացայտ աչօք և սպառնալից շարժմամբ Ռոտրիկէզի վերայ քալեց:

Գնչուներն և ժողովուրդը զոհութեամբ առջևնին կը նայէին այս վէճէն զգացած ներքին բերկրութիւննին ծածկելոյ համար:

Յովսէ ալ Ռոտրիկէզը կը դիտէր իւր խորազնին աչօք:

Ռոտրիկէզ անյողդողդ իւր տեղը կեցաւ, և հանդարտ ու պաղ դէմքով վարձկանին երեսը նայեցաւ, որ բարկութենէն կրակի պէս կարմրած էր:

« Ի՞նչ կուզէք ինձմէ, հարցուց անոր:

— Քեզի սորվեցնել կուզեմ թէ Աստուծոյ պաշտօնեաներն ինչպէս պէտք է յարգել, պատասխանեց կրօնաւորը խեղդուած ձայնիւ:

— Աստուծոյ ճշմարիտ պաշտօնեաներն իրենց տիրոջը պէս քաղցր կը լինին, ըսաւ Ռոտրիկէզ առանց վարանելոյ: Նոքա բարի և գթասիրտ կ՚լինին տկարաց վերայ, և կը ծառայեն նոցա՝ փոխանակ կեղեքելոյ:

— Խիստ լաւ պատասխանեց, ըսաւ մեղմով Կուարօ մի՝ որ Բուէրրօ տէ Հիէրօն էր:

Վարձկանը զայրագին ձեռքը վեր վերցուց ծերունի ազնուականին վերայ՝ իբրև թէ զարնելոյ համար:

Յովսէ առջևը վազեց և ըսաւ հանդարտութեամբ՝

— Թողուցէք այս մարդը, վերապատուելի հայր. կը տեսնէք ահա որ խելագար է:

— Ո՛հ, այո, Ռոտրիկէզն է, ըսաւ անդիէն երիտասարդ կարմելեան մի. չէք ճանչեր զինքը, հայր իմ:

— Խելագար կամ ոչ, պէտք է որ ծնրադրէ և աղօթէ ամենուն հետ, պատասխանեց վարձկանը կոշտութեամբ:

— Անշուշտ, ըսաւ Ռոտրիկէզ, ձեզ պէս բերնով աղօթել և գործով նախատել երկնաւոր Աստուածը:

— Հերետիկոս է, գոչեց վարձկանը, կրօնաւորը զրգռել ուզելով:

— Խելագար է, կըսեմ ձեզ, կրկնեց Յովսէ պաղութեամբ:

Խենդերն երբեմն խելացի խօսքեր կընեն, պատասխանեց Տօն Ռոտրիկէզ Յովսէի երեսը նայելով:

Յովսէ թեթև մ՚ուսերը թօթվեց, և Ռոտրիկէզի երեսը նայեցաւ, այն կերպով՝ որ ըսել կուզէր.

«Աւելի լաւ է խենդի տեղ դրուիլ, քան թէ ողջ ողջ այրիլ:»

Ժողովրդեան մէջ զգալի քրթմնջիւն մի պտըտիլ սկսաւ՝ աւազին վերայ ծաւալող կոհակներու ձայնին նման :

Խենդին խօսքերը՝ որ ճշմարտութեամբ լի էին, անհուն արձագանգ գտած էին այն հարստահարեալ և մոլեռանդութեամբ ու աղքատութեամբ նուաստացեալ ժողովրդեան հոգւոյն մէջ :

Եթէ Տոն Ռոտրիկէզի և կրօնաւորաց մէջ ծագած վէճն աւելի մեծնար, շատ հաւանական էր որ կրօնաւորները պաշտպանութիւն չգտնէին ժողովրդէն: Սպանիոյ ժողովուրդը թէ և կախնածէր անոնցմէ, բայց գանգատի պատճառներ ալ շատ ունենալով, առիթ գտած ժամանակ վրէժը կը լուծէր: Բայց բան մի չեղաւ. կրօնաւորները խոհեմութեամբ յաջողեցան վերջապէս վարձկանը լռեցընել: Բայց ժողովուրդը Ռոտրիկէզի խենդ լինելուն չհամոզուեցաւ : Ժողովուրդը բնազդում մ'ունի որ խիստ քիչ անգամ զինքը կը խաբէ. իւր դատողութիւնն երբեմն գիտութեան դատողութենէն ճիշդ է. մասնաւոր փիլիսոփայութիւն մ'ունի, որուն լաւ կը լինի երբեմն ուշ դնել :

Այս անցքին վերայ Ռոտրիկէզ մեծ յարգ ստացաւ պանդոկին յաճախորդացն առջև :

Երբոր Ռոտրիկէզ իւր ընկերին հետ դուրս ելաւ ,

«Այս խիխնուան դիպուածը կրնայ մեզ օգտակար լինիլ, ըսաւ, այս մարդիկը հիմա ինչ ուզեմ՝ կընեն :»

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հաւատաքննութեան ատեանին նիստերն օրըստօրէական եղած էին. վասն զի խարուկահանդէսին ժամանակը կը մօտենար : Ամեն օր նոր դատապարտութիւններ կը լինէին և զոհերուն թիւը կաւելնար : Անյագուրդ հրէշը չէր յագներ

զարնելէ. յանցաւոր կամ անմեղ, իրեն զոհ պէտք էր :

Ամեն առաւօտ, Էսթէվան և Յօհաննէս տ'Ավիլա, ատեանը կերթային Սէվիլի նախորդ կառավարիչը տեսնելու յուսով. բայց հաւատաքննութիւնը շատ գործ ունէր, և հարկ էր որ ամեն մէկուն կարգը գար :

Վերջապէս երրորդ օրը Մանուէլ Արկօզօ յառաջ ելաւ :

Նիստը բազմամարդ և հանդիսաւոր էր. վասն զի բարձրաստիճան ամբաստանեալներ պիտի դատուէին :

Էսթէվան և Յօհաննէս տ'Ավիլա կանուխ ատեանը գացեր էին : Յօհաննէս տ'Ավիլա՝ կրօնական կերպարանքին շնորհիւ՝ առանց դժուարութեան ներս կը մտնէր :

Նախընթաց օրը քաղաքին մէջ տարտամ զրոյց մ'ելած էր թէ՝ Սէվիլի կառավարիչը պիտի դատուէր հետևեալ օրը. անկէց զատ Բօբօ ալ՝ Յովսէփ հրամանաւ գացեր Յօհաննէս տ'Ավիլայի իմացուցած էր : Ուստի Էսթէվան և կրօնաւորը գացին վկայից յատկացեալ նստարանին վերայ նստան և սպասեցին (¹) :

Քիչ քիչ սրահը մարդով լցուեցաւ : Հաւատաքննութեան լրտեսներն ու ընտանիները կերթային կուգային այլ և այլ պաշտօններով : Դահիճներն ալ խօլականներու պէս ատեանին ձախ կողմը կը կենային :

Վերջապէս ժամը հնչեց . հաւատաքննիչները ատեանին ետևի դռնէն ներս մտան և գացին իրենց տեղերը նստան :

Քարտուղարներն արդէն իրենց տեղն էին :

Շատ չանցաւ՝ նախագահին ձախ կողմի դռնակը բացուեցաւ և ամբաստանեալները դահիճներու ուղեկցութեամբ ներս մտան :

(¹) Թէ և դատաստանական ատեաններուն ամենէն անօրէնն էր հաւատաքննութիւնը և իւր հաճոյից համեմատ կը դատէր, այսու ամենայնիւ ինքզինք գթած և անկողմնակալ երևցընել կուզէր: Գթածութեանը վերայ խօսիլ աւելորդ է. իսկ անկողմնակալութիւնը մինչև այսօր առակ եղած է Սպանիոյ մէջ, ուր անիրաւ կամ զօշաքաղ դատաւորի մի համար խօսք եղած ատեն, «Հաւատաքննչի մի պէս արդար և անկողմնակալ է» կըսեն: Սակայն ամեն հաւատաքննական ատեաններուն մէջ յատուկ նստարան մի կար վկայից համար: Միայն թէ, երբոր ջատագովիչ վկայ մի հոն երթալ նստելու համարձակէր, հաւատաքննութիւնն հնարք մի կը գտնէր զայն ալ յանցաւոր հանելու և ամբաստանելոյն հետ պատժելու . . : Իսկ ամբաստանող վկայներն երբէք երևան չէին հանուած . հաւատաքննութիւնը զանոնք ծածուկ կը պահէր միշտ :

Եռանկիւնի գաւազանին վերայ նստելու եկող առաջին ամբաստանեալը կին մ'էր, որ կոշկաւոր կարմելուհեաց վերարկու հագած էր :

Երկրորդը դոմինիկեան քահանայ մ'էր : Ժողովը զարմացմամբ տեսաւ զայն՝ ամբաստանելոց դասուն մէջ :

Ուրիշ երկու զոհեր ալ կուգային , երկուքն ալ ծաղկահասակ այրեր : Մէկն իւր լուրջ դէմքին վերայ մտածութեան և խորին ուսմանց տպաւորութիւն մ'ունէր, միւսն ալ անկեղծ և բաց դէմք մի՝ որոյ վերայ վշտագին բեկում մի կը տեսնուէր :

Այս երկու ամբաստանեալներն ալ գացին եռանկիւնի գաւազանին վերայ նստան :

Հինգերորդն էր Մանուէլ Արկոզօ :

Ինչպէս որ Յովսէ Տոլրէզի իմացուցած էր, կառափարիչըն իւր վէրքերէն բժշկուած՝ գրեթէ առանց դժուարութեան կը քալէր. բայց կրած չարչարանքն այնպէս խոր տպաւորուած էր դէմքին վերայ, որ Էսթէվան չկրցաւ ճանչել զայն :

« Ահա Սէվիլի կառափարիչը , ըսաւ անոր Յօհաննէս տ'Ավիլան կամացուկ մի :

—Աստուած իմ , ճշմարիտ է այդ, ըսաւ Էսթէվան, և սկսաւ նորա նիհար և դժգոյն դէմքին և մարած աչքերուն մէջ փնտռել Սէվալոսի կոմսին զուարթ , առոյգ և ասպետական խրոխտ դէմքը, որ այն ժամանակի ազնուականաց մէջ նշանաւոր էր :

Զինուորներն ու դահիճներն ալ իրենց սովորական տեղը կանգնեցան :

Այն ժամանակ Պետրոս Արպուէզ՝ ամբաստանեալներուն նայելով .

«Ե՛լ, կանգնէ ըսաւ կրօնաւորուհւոյն :

Կարմելուհին հնազանդեցաւ , և հաւատաքննչին հրամանաւ երեսին քօղը վեր առաւ :

Յօհաննէս տ'Ավիլա վեր ցատկեց երբոր տեսաւ Ֆրանչէսքա տը Լէրմ , Կարմելեանց աբբասուհին :

Բանտին չարչարանացն հակառակ , աբբասուհւոյն դէմքին անհամեմատ գեղեցկութիւնը չէր աւրուած, իւր զօրաւոր և վառվռուն թարմութիւնը կրցած էր բանտին ապականեալ

օդին և զազիր ուտելիքին դիմանալ : Իւր սև ու սուր աչքը հաւատաքննչին երեսին յարեց խղճմտանքը շփոթելոյ համար. բայց դերասանը պատրաստ էր իւր դերին : Պետրոս Արպուէզ անզգայ կեցաւ : Այն ատեն , Աբբասուհին , առանց սովորական հարցումներուն սպասելոյ, խրոխտաբար ձայնը բարձրացուց և ըսաւ .

« Ի՞նչ յանցանաց համար ամբաստանեալ եմ ես :

— Լուտերականութեան, պատասխանեց հաւատաքննիչը պաղութեամբ: Պէտք էր, քո՛յր իմ, որ իմ հարցմանցս սպասէիք » աւելցուց կեղծ քաղցրութեամբ :

Ֆրանչէսքա արհամարհանօք ժպտեցաւ :

«Լուտերականութեան համար , ըսաւ, և ինչպէս պիտի ապացուցանէք :

— Քո՛յր իմ, Աստուած հոգ կը տանի միշտ ծածուկ մեղքերն յայտնելու, որպէս զի ճանչուին և իւր արդարութեան համեմատ պատժուին :

— Աստուած չկրնար յայտնել այնպիսի յանցանք մի՝ զոր չեմ գործած, պատասխանեց աբբասուհին խրոխտութեամբ:

— Քո՛յր իմ, շարունակեց Պետրոս Արպուէզ, ձեր ոճիրը խոստովանիլ և զղջալն աւելի համաձայն է մեր սուրբ կրօնին հոգւոյն :

— Այդ ամբաստանութիւնն անտեղի է , պատասխանեց Ֆրանչէսքա՝ ուսերը թեթև մի թօթուելով : Զիս հերետիկոս ընելոյ խորհուրդն ով կրնայ յղացած լինիլ. վերջապէս ով է զիս ամբաստանողը, Մօնսինեօր :

— Այս գիրքը որ ձեր քով գտնուեցաւ, պատասխանեց Պետրոս Արպուէզ լուտերական աստուածաշունչը ցուցնելով՝ զոր իւր վերջին տեսակցութեան ժամանակ Ֆրանչէսքայի սենեակէն վերցուցած էր :

Ֆրանչէսքա ճանչեց զայն, և իսկոյն գուշակեց թէ ինչ վատ դաւաճանութեամբ Պետրոս Արպուէզ գողցած էր զայն: Ուստի շուարելով վայրկեան մի լուռ կեցաւ և չկրցաւ պատասխանել այնպիսի համոզիչ ապացուցի մի՝ որ ամեն վկայութիւններէ զօրաւոր էր :

Այն վայրկենէն Ֆրանչէսքա յոյսը կտրեց իւր ազատութենէն: Լաւ հասկըցաւ որ եթէ Պետրոս Արպուէզ զինքը

մեռցնելու դիտաւորութիւն չունենար, այնպիսի անհերքելի ապացոյց մը չէր գործածեր: Իր կորսուած լինելը տեսնելով՝ մեծ արիութեամբ ընդունեց այս տագնապալից վիճակը: Այն զգայուն կինն՝ որ այնչափ կեանքը սիրած և յաւիտենականութիւնը քիչ խորհած էր, յանկարծ ինքզինք զատեց աշխարհէս, և իր մոլեռանդ ու աւելորդապաշտ կրօնասիրութիւնը լուսաւորեցաւ գերեզմանին եզերքը. վերջին ճառագայթ մ'իջաւ վրան, և իր կեանքն համբերատարութեամբ ու արիութեամբ կնքել ուզեց:

Աչքերը վեր վերցուց և խռովեալ ու ներշնչեալ դէմքով հաւատաքննիչին նայելով.

«Մոնսինեօր, ըսաւ ամեն մէկ բառերը շեշտելով, ես մեծ մեղաւորուհի մ'եմ, և այն ամեն չարչարանքները՝ որով հաւատաքննութիւնը կը պատժէ ուրացողները անհաւատներն ու հերետիկոսները, չեն կրնար բաւել իմ ամեն մեղքերս քաւելու... Այնպէս չէ, Մոնսինեօր, աւելցուց սուր նայուածքով մը, որ աննշմարելի զեղծութեամբ ծածկեց Պետրոս Արպուէզի դէմքը: Պատժեցէք զիս ուրեմն, պատժեցէք զիս ամենէն սարսափելի տանջանքներով, բայց արդարութեան այս մեծ գործին մէջ մի մոռնաք ամենէն յանցաւորներն ալ պատժել: Յիշեցէք որ յանցանքը թելադրողը՝ գործողէն աւելի մեղապարտ է: Ես մինակ չմեղանչեցի, Մոնսինեօր, ուստի մեղսակիցս ալ ի միասին պատժեցէք, և յաւիտենական արդարութիւնը գոհ լինի:

— Դուն միայն ամբաստանեալ ես, պատասխանեց դատաւորն՝ առանց Ֆրանչէսքայի երեսը նայելու:

— Մոնսինեօր, գոչեց աբբասուհին հնչուն ձայնիւ, գիտեմ որ ես միայն պիտի կրեմ յանցանացս պատիժը. վասն զի ո՞վ կը համարձակի ամբաստանել այն անձինքը՝ որք ուրիշները դատելու պաշտօն ունին: Ուստի ես այս աշխարհիս մէջ քաւչական զոհ մի պիտի լինիմ, բայց վերը...

— Վերուցէք այս կինն իր բանտը տարէք, ըսաւ հաւատաքննիչը պաղութեամբ Ֆրանչէսքայի խօսքը կտրելով. խելքը վրան չէ. ուրիշ անգամ մտիկ կընենք:

— Մոնսինեօր, գոչեց Ֆրանչէսքա ազդու շարժմամբ մ'երկինքը ցուցընելով, հոն գերագոյն ատեան մի կայ որ ա-

նիրաւ դատաւորները պիտի դատապարտէ: Պետրոս Արպուէզ, դու վատ քահանայ մ'ես, և Աստուծոյ երեսն երբեք չպիտի տեսնես: Մեռցու զիս հիմա, և երկնային արդարութիւնը կարող է պատժել անամօթ կրօնաւորն և հաւատախոյզ դահիճը...

Ֆրանչէսքա չկրցաւ շարունակել: Պետրոս Արպուէզի մէկ ակնարկով դահիճներն անոր բերանը գոց դրին, ձեռքերը կապեցին և բռնեցին բանտը տարին:

Այս անցքը խոր սրտայուզութիւն պատճառեց հոն նստող այն անձանց՝ որք հաւատաքննութեան ծախուած չէին: Հաւատաքննիչն արդէն ատելի էր, և այսպիսի տեսարան մ'ալ անոր վարկումը չէր կրնար աւելցընել Սէվիլի բնակչաց աչքին:

«Լաւ չըրի այս, կինը տանել հանելով ըսաւ ինքնիրեն հաւատաքննիչը. այս բանը Ցոլէ թելադրեց ինծի. ուրիշ անգամ ես ինծմէ զատ ուրիշէ խրատ չպիտի առնում:»

Այն ժամանակ Պետրոս Արպուէզ երկու երիտասարդ ամբաստանեալներուն առաջինը դատել սկսաւ:

«Ի՞նչ է ձեր անունը:

— Անթօան Հէրէզուէլօ:

— Արհեստնիդ:

— Փաստաբան:

— Անթօան Հէրէզուէլօ, ձեզ կամբաստանեն թէ բողոքականութիւն կը դաւանիք:

— Անթօան պատասխան չտուաւ:

«Ի՞նչ պիտի ըսէք դուք ձեզ պաշտպանելոյ համար, հարցուց հաւատաքննիչը:

— Ես Քրիստոսի ճշմարիտ կրօնքը կը դաւանիմ, պատասխանեց ամբաստանեալը:

Ձեր Քրիստոսի կրօնք կոչածն՝ ուրացեալներու կրօնք է և ոչ եկեղեցւոյ ուսուցածը:

— Երբոր եկեղեցւոյ պաշտօնեաները կայլայլեն ու կը խանգարեն աւետարանական աւանդութիւնները, պէտք է որ գիտուն ու բարեպաշտ անձինք ինքնին օրինաց աւանդապահութիւն ընեն, և Ս. Աւետարանը ձեռուընին առած դատապարտեն այնպիսի կրօնաւորները՝ որ զայն անառակութեան ու աւազակութեան օրինագիրք ընելու յանդգնած են:

Այսչափ համարձակ խօսք մի Թերևս երբէք ըսուած չէր հաւատաքննուԹեան երեսին :

Հաւատաքննիչը չուզեց աւելի մօտիկ ընել զայն. և վախնալով որ այս խօսքերն ելեքտրական կայծի պէս կրնան դիւրաւ հաղորդուիլ և մեծ հրդեհ յարուցանել ,

«Բաւական է, այս անձը կը խոստովանի իր յանցանքը և կը յամառի անոր վերայ , նորէն բանտը տարուի, ըսաւ:

Իսկոյն դահիճ մի գնաց բերնին գելոց դնելու :

Ամբաստանեալը զայն ետ հրեց ծանրուԹեամբ :

«Աւելորդ է, ըսաւ. ես ուրիշ խօսք չունիմ ըսելիք :»

Այն տարուելէն ետև, միւս երիտասարդն ոտքի ելաւ :

«Անուննիդ ինչ է, հարցուց հաւատաքննիչը :

— Կիյեօմ Փրանքօ, ձեզ կամբաստանեն Թէ սրբապղծուԹիւն ըրած էք քահանայի մի զարնելով :

— Ես վատ մարդ մի ծեծած եմ որ ինծի անպատւուԹիւն ըրած է, պատասխանեց Փրանքօ տխուր և զայրագին ձայնիւ. անարժան կրօնաւոր մի, որ ամօԹ և յուսահատուԹիւն բերաւ տանս մէջ, հրէշ մի, որ իմ ամուսնուԹիւնս նախ օրհնած, և յետոյ անոր կապ՛ը քակած էր: Սպաննել ուզեցի զինքը և տունէս վռնտեցի: Բայց իրաւունք ունէի, վասն զի սրբապիղծը նա էր, ես վրէժխնդիր մ՚էի :»

Հաւատաքննիչն իր շրԹունքը խածաւ: Կը Թուէր Թէ այն օրը դատուած ամբաստանելոց ամենն ալ միաբանած էին հաւատաքննուԹեան դէմ: Ուստի ճարպիկուԹեամբ մ՚ամբաստանելոյն խօսքերուն ազդուԹիւն ոչնչացընել ուզեց :

«Կիյեօմ Փրանքօ, ըսաւ քաղցրուԹեամբ, խիստ ցաւալի է մեզ ձեր բերնէն այդպիսի հայհոյանք լսել. խաւարի ոգին ձեզ կը կուրցընէ, որդեակ, և այդ պիղծ զգացումները կը ներշնչէ ձեզ: Ձեր ամուսինն առաքինի և բարեպաշտ կին մ՚է, որ յաճախ Ս. խորհրդոց կը մերձենայ. ուստի իր սուրբ առաջնորդին հետ յաճախ տեսակցելուն մէջ ինչ տարօրինակ բան կրնայ լինիլ. ընդհակառակն դուք անտարբեր և պաղ էք կրօնական պաշտամանց մասին. սատանան տեսնելով ձեր այդ Թոյլ և անհոգ ընԹացքը, դիւրուԹիւն գտաւ ձեր սիրտը գրաւելու, կոյր նախանձ մ՚ազդեց ձեզ, որ փոխանակ ձեր սիրելի ամուսնոյն վերայ զմայլելոյ՝ որ ամբա-

քայլ երկնից ճամբուն մէջ կընԹանար, մեղապարտ յիմարուԹեամբ բռնելով՝ Տիրոջն օծեալը զարկիք, և ատով մարդասպան և միանգամայն սրբապիղծ եղաք: Զղջացէք , որդեակ, հաւատացէք ինձ, ձեզ հիմա նորէն բանտը պիտի դարձունեն, և մեր սիրելի եղբայր և ողորմաբաշխ հայր Յովսէփն պիտի գայ ձեզ խոստովանցընէ, և ձեր հոգին սատանայի ձեռքէն կորզել ջանայ :

— Ա՜հ, Աստուած իմ, գոչեց Փրանքօ, ես միւս աշխարհի դժոխքէն չեմ վախնար. հոս բաւական դժոխք ունեցած եմ...:»

Հաւատաքննիչը երեսը խաչակնքեց երբոր դահիճներն ամբաստանեալը կը տանէին :

Յետոյ ժողովին դառնալով .

«Եղբարք իմ, ըսաւ, աղօԹենք այս խեղճ անմտին վերայ, որ չար հոգիէն բռնուած է :»

Եւ ծունգի վերայ գալով լատիներէն աղօԹք մի մրմռաց: Ետքը ելաւ նստաւ, և չորրորդ ամբաստանեալն յառաջ կոչեց, որ ծերունի Դոմինիկեան քահանայ մ՚էր :

«Եղբայր իմ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ, ստոյգ ցաւ է մեզ այս սուրբ վերարկուն կրող անձ մի տեսնել ամբաստանելոց նստարանին վերայ: Այսպիսի ժամանակ մի, ուր դըժոխածին հերետիկոսուԹիւնը սողունի պէս հռոմէական եկեղեցւոյ դուռը կ՚սպառնէ և մոլոր եղողներն իրեն կը կանչէ պատրողական կամ հրապուրիչ խօսքերով , որոցմէ տկարները կը խաբուին , մեք որ Հռոմայ աջալուրջ պահնորդներն ենք, մեք որ Կաթոլիկ կրօնին յաւիտենական սիւներն ենք, պէտք է որ փոխանակ մեր սպառնացեալ կրօնը պահպանելոյ համար եռանդնիս ու փոյԹերնիս կրկնապատկելոյն մոլորուԹենէն հրապուրուինք և ուրիշներուն ալ քարոզենք զայն :

— Մօնսինեօր, պատասխանեց Դոմինիկեանն՝ որ այս տարօրինակ դատաստանուԹիւնն առերեւոյԹ անտարբերուԹեամբ մտիկ ըրած էր , խիստ լաւ կը հասկընամ Թէ կրօնք մի հաստատուն պահելոյ համար ո՞րչափ կարեւոր է որ անոր հետեւողք համարձակ քաջուԹեամբ դաւանին զայն և մինչև ցմահ պաշտպանեն: Ուստի կը խոստովանիմ հոս, Աստուծոյ առջև, որ ես առաջին անգամ այս ատեանին ներկայա-

ցած ժամանակս՝ փառ և անհաւատարիմ եղայ՝ ընդունած վարդապետութիւնս ուրանալով. ես Լուտերական եմ հոգւով ու սրտով, և այս ուրացութեանս մէջ կամակից չունիմ: Անոս խոստովանեցայ, սպաննեցէք զիս, բայց մի տանջէք. փասն զի տանջանքէն հազար անգամ աւելի կը վախնամ՝ քան թէ մեռնելէն:

— Եղբայր իմ, պատասխանեց հաւատաքննիչը. ձեր խելքը շփոթած կերևի այսօր. Թերևս ձեր յանձն առած ապաշխարութիւնները . . .

— Իմ խելքս գլուխս է, ըսաւ Դոմինիկեանն հաւատաքննիչին խօսքն ընդմիջելով:

— Բայց դուք ասկէ առաջ մեր առջև յայտարարութիւն ըրիք թէ սխալմամբ և առանց գիտաւորութեան քանի մի մոլորութիւններ մտցուցած էիք ձեր քարոզներուն մէջ. և որովհետև դուք միշտ ամուր յարեալ էիք կաթոլիկ եկեղեցւոյ վարդապետութեանց, ուստի կուզենք հաւատալ որ սխալած էք, եղբայր. մեք անձամբ ձեր բանտը պիտի գամք այցելութեան, և թերևս Աստուած մեր տկար աղօթքը լսելով՝ իւր սուրբ հոգին ձեր վրայ կը ղրկէ: Գնացէք, եղբայր իմ, ինքզինքնիդ ամփոփեցէք, հսկեցէք, աղօթեցէք. աղօթողը փորձութեան մէջ չիյնար:»

Դոմինիկեանն առանց պատասխանելու ելաւ կանգնեցաւ, կատարելապէս հասկընալով հաւատաքննչին քաղցրիկ խօսքերուն նշանակութիւնը:

«Ի՞նչ սուրբ մարդ է Մօնսինեոր Արպուէզ, կ՚ըսէին քանի մ՚անձինք՝ որք ատեանին սրահէն դուրս անցած անցքերուն ծանօթ չէին:

— Պետրոս Արպուէզ՝ թերևս ի շնորհս կրօնաւորական զգեստին՝ ներողութեամբ կը վարուի ասոր հետ, ըսաւ կամաց մ՚ Էսթէվան Առաքեալին:

Այս ալ միւսներն պարզապէս պիտի այրին, ըսաւ Ցօհաննէս տ՚Ավիլա. հաւատաքննութիւնն սքանչելի տաղանդ մ՚ունի՝ գիրքը մատնելու ծառայող դատաստանները կարճ լմնցնելու համար »:

Այս խօսքը թէև ցած ձայնիւ մ՚ըսուեցաւ, բայց և այնպէս չկրցաւ պրծիլ ընտանւոյ մ՚ականջէն՝ որ ասոնցմէ քանի մի քայլ անդին կանգնած էր:

Ընտանիները քաւթարինէի աչք ունէին և զարմանալի լսողութիւն:

Սէվիլի նախորդ կառավարչէն զատ ուրիշ մարդ չէր մնացած դատուելիք:

Էսթէվանայ սիրտն ուժգին կը բաբախէր, և ունկնդրաց մէջ աւելի խոր լռութիւն մի տիրեց:

«Ել, կանգնէ, եղբայր իմ» ըսաւ հաւատաքննիչը կառավարչին:

Մանուէլ Արկօզօ անհոգ դէմքով մ՚ելաւ կանգնեցաւ՝ ինչպէս մարդ մը՝ որ ամեն յոյսը կորուսած և զինքն աշխարհի հետ կապող բնաւ մէկ շահը չէր մնացած:

«Որդեակ իմ, յարեց հաւատաքննիչը շեղ նայուածք մի ձգելով վկայից նստարանին վերայ, ուր Էսթէվան և Ցօհաննէս տ՚Ավիլա նստած էին. որդեակ, կը տեսնես ահա, որ կաթոլիկ կրօնքն ամեն տեղ սպառնալեաց ներքև ինկած է: Այսպիսի կրօնական հակառակութեանց ժամանակ՝ ամենէն յանցաւորներն անոնք են՝ որ իրենց ձեռքն եղած իշխանութիւնն հերետիկոսութեան յառաջխաղացութիւնը խափանելու չեն գործածեր: Ըսել չէ թէ եկեղեցին կրնայ կործանիլ, անիկա յաւիտենական հիմանց վերայ հաստատեալ է, այլ անբաւ չարեաց առաջքն առնելու և հազարաւոր հոգիներ կորուստէ ազատելու համար, որք դժոխոց անդունդները կը գահավիժին:

«Դու, որդեակ, որ քոյ բարձր դիրքովդ մեծ իշխանութիւն ունէիր Սէվիլի մէջ, ոչ միայն յանցաւոր ես՝ Լուտերի չարաթոյն վարդապետութիւններէն հանոյք զգալով, այլ և մեղսապարտ ներողամտութիւն մ՚ունեցած ես զանոնք գործադրող հերետիկոսաց վերայ, զորս հաւատաքննութեան մատնելու պարտաւոր էիր:

— Լրտես էի ես՝ թէ քաղաքին կառավարիչ, պատասխանեց Մանուէլ Արկօզօ՝ խրոխտաբար հաւատաքննչին երեսը նայելով:

— Միշտ նոյն խստասրտութիւնը, մրմռաց Պետրոս Արպուէզ կեղծաւոր տխրութեամբ:

«Կը խոստովանիս ուրեմն, յարեց հաւատաքննիչը նենգաւոր ձայնիւ, թէ ոչ միայն յարաբերութիւն ունեցած ես հերետիկոսաց հետ, այլ և դու ինքնդ ալ հերետիկոս ես:

— Ես այդպիսի խոստովանութիւն մի չեմ ըրած, և այդ հարցմանց արդէն պատասխանած եմ. զիս տանջեցիք, բայց այդպիսի խոստովանութիւն մի չըրի. վասն զի սուտ խօսած պիտի լինէի, և ես սուտ չեմ խօսիր՝ խարոյկէ ազատ մնալոյ համար:

— Այսու ամենայնիւ, որդեակ, քեզ ամբաստանող վկաներ կան, և մէկը քեզ պաշտպանութիւն չըներ. մէկը չգար ու բողոքեր առաջին վկայութեանց դէմ: Տեսնենք, որդեակ, ո՞ր են քու վկաներդ:

— Ահաւասիկ» ըսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա, և Ջաթէվանայ հետ եկան կանգնեցան:

Պետրոս Արպուէզ արհամարհոտ գթութեամբ Ֆրանչիսկեանին և երիտասարդ ասպետին նայեցաւ.

«Մեր Տոն Մանուէլ Արկօզօի անմեղութեանը վկայելու եկած ենք, յարեց Ջաթէվան անվեհերութեամբ:

— Ի՞նչ է անունդ, հարցուց հաւատաքննիչը:

— Ջաթէվան, կոմս Վարկասի, պատասխանեց երիտասարդը խրոխտաբար:

— Պարոն Ջաթէվան, յարեց Պետրոս Արպուէզ. չեմք կըրնար ձեր վկայութիւնն ընդունիլ. ձեր մեծ հայրը Վարկաս չէր կոչուած, այլ Վէնէկրաս. կաթոլիկ չէր, այլ Մահմէտական էր, կրօնքը փոխելով անունն ալ փոխեց: Մեք չեմք կրնար ջատագով վկայ ընդունիլ, բայց միայն անարատ արիւնէ կաթոլիկ և բուն Սպանիօլ եղող մարդիկը:

— Մօնսինեօր, պատասխանեց Ջաթէվան զայրացէն կրակ կտրած, Փիլիպպոս Բ. Թագաւորը ձեր գերապատուութենէն նուազ խիստ եղաւ. մտածեց որ Կրընատայի Թագաւորներ տուող տոհմի մի սերունդն, արի և հաւատարիմ տոհմի մի շառաւիղը՝ որ կամաւ անձնուէր եղած էր Սպանիոյ Թագաւորաց, վարձատրութեան մ'արժանի էր. ուստի հայրս Քասթիլիոյ ժողովին անդամ ըրաւ: Արդ Քասթիլիոյ արքունեաց մէջ խորհրդականութիւն ընող անձի մ'որդին իրաւունք չունի հաւատաքննութեան ատենին առջև վկայութիւն տալու:

— Այսպէս է մեր օրէնքը, որդեակ, և ես չեմ կրնար բընաւ զայն աւրել: Նստեցէք ուրեմն և քովերնիդ կեցող սուրբ կրօնաւորին հարցնենք:»

Այս խօսակցութեան ժամանակ, Մանուէլ Արկօզօ՝ Ջաթէվանայ անձնուիրութեան վերայ զմայլմամբ և շնորհակալութեամբ լցուած, անդադար իւր նայուածքով սրտին ցաւը կը յայտնէր որ իւր պատճառաւ երիտասարդն ինքզինք վըտանգի մէջ կը դնէր, և որպէս թէ ըսել կուզէր.

«Ի՞նչ օգուտ, չպիտի կրնաս զիս ազատել:»

Սակայն երբոր Յօհաննէս տ'Ավիլա ոտք ելաւ հաւատաքննիչին հարցմանը պատասխանելու, փաղանցիկ յուսոյ նշոյլ մի ծագեցաւ տարաբաղդ Մանուէլի աչաց մէջ:

«Անունդ, հա՛յր իմ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ:

— Յօհաննէս տ'Ավիլա, պատասխանեց կրօնաւորը:»

Այս անունը՝ որ բոլոր Անտալուզիոյ մէջ պատկառելի էր, խոր ազդեցութիւն մ'ըրաւ ունկնդրաց վերայ:

«Ի՞նչ ունիք ըսելիք ամբաստանելոյն պաշտպանութեան համար:

— Կուզամ յայտնել ամենուն առջև թէ Մանուէլ Արկօզօ միշտ իբրև ճշմարիտ քրիստոնեայ և անկեղծ ու արի ասպետ վարուած է: Երբեք Հռոմայ անհաճոյ լինելիք բան մ'ըրած չէ: Ուստի վերան ձգուած ամբաստանութիւնները բոլորովին անհիմն են:

— Հա՛յր իմ, պատասխանեց Պետրոս Արպուէզ խոնարհ դէմքով, ձեր վկայութիւնը մեծ կշիռ ունի, և ցաւ է ինձ ըսել ձեզ, որ թէ և ձեր անձին վերայ խորին յարգանք ունիմք, բայց և այնպէս չեմք կրնար միայն ձեր վկայութեամբ գոհ լինիլ: Ամենասուրբ հաւատաքննութեան օրէնքները տասներկու անձանց վկայութիւնը կը պահանջեն ամբաստանեալ մ'անպարտ արձակելոյ համար: Ո՞ւր են միւս վըկաներն, հա՛յր իմ:

— Ես մինակ եմ, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա, բայց որովհետև իմ վկայութիւնս չբաւեր, թերևս ձեր գերապատուութիւնը չդժկամակիր հաւատալ այս վկայութեան:»

Այս ըսելով Յօհաննէս տ'Ավիլա Կարոլոս հինգերորդ կայսեր նամակը ներկայացուց հաւատաքննիչին:

Այս դէպքը կարգէ դուրս զարմանք պատճառեց ունկընդրաց:

Պետրոս Արպուէզ, առանց շփոթելոյ՝ Թագաւորական նա-

մակը բացաւ, ծայրէ ծայր կարդաց՝ անոր ամեն մէկ խօսքը կշռելով, յետոյ գրասեղանին վրայ բաց դրուած երկրորդ նամակի մը վրայ ձգեց աչքը, որ նոյնպէս Կարոլոս հինգերորդի գրածն էր, և մէջն հետեւեալ խօսքերը կար :

« Տոն Մանուէլ Արկօզօ, կոմս Սէվիլլայի, որ այս միջոցիս հաւատաքննութեան բանտը կը գտնուի, իւր վրայ եղած ամբաստանութիւններէն անպարտ է կըսուի : Ցիշեալը միշտ հաւատարմութեամբ ծառայած է ինձ, և կը փափաքիմ որ ներողամտութեամբ դատուի այդ ամենասուրբ ատենէն՝ որոյ գլուխ է Ձեր գերապատուութիւնը : Սակայն, որովհետև Աստուծոյ իրաւունքը ինձմէ առաջ պէտք է անցնի միշտ, և ըստ որում այդ սուրբ ատեանը միայն ձեռնհաս է այս փափուկ նիւթոց մէջ. կը փափաքիմ որ գործն այն կերպիւ կարգի դրուի որ մեր սուրբ կրօնքն և Աստուծոյ ամենամեծ փառքը յաղթող ելնեն :

« Այս նամակս միայն պէտք է վաւերական համարուի սուրբ ատ՚ենին և Ձեր գերապատուութեան առջև, զոր Աստուած երկար տարիներ ողջ և յաջող պահէ :

յԱրքունիս Մադրիտի

մայիս 1534

« Տոն Էսթէվան Վարկասի չպչուի : »

Հաւատաքննիչն երկու ստորագրութիւնները բաղդատեց, երկուքն ալ բոլորովին նման էին, նամակներուն ձեւն ու մեծութիւնն ալ մի և նոյն էին :

Պետրոս Արպուէզ երկու նամակները մէկ տեղ ծալեց իւր վերարկուին թեւին մէջ դրաւ և Ցօհաննէս տ՚Ավիլայի ու Էսթէվանայ նայելով.

— Պիտի խորհինք ընկերնուս վրայ, ըսաւ. ուստի Տոն Էսթէվան Վարկաս, և դուք, հայր իմ, կրնաք մեկնիլ :

— Ատեանը վերջացած է, ըսաւ հաւատաքննիչն ոտք ելնելով : »

Այս վերջին խօսքին արդիւնքը կայծակի պէս արագ եղաւ. բոլոր ունկնդիրները սարսափեցուց :

Դժբաղդ Արկօզօ յուսահատ ակնարկ մ՚արձակեց իւր պաշտպանաց վրայ, որպէս թէ վերջին մնաք բարովն ըսելու մտօք :

Ցօհաննէս տ՚Ավիլա փութաց Էսթէվանը դուրս հանել, որ ցասումէն ու զարմանքէն ապշած էր : Կրօնաւորը կը վախնար որ ապշութիւնն անցնելով՝ անխոհեմ և կրքոտ խօսք մը բերնէն կը հանէ և ինքզինք հաւատաքննութեան ձանկը կը ձգէ :

Պետրոս Արպուէզ իւր աթոռին ետեւի դրան սև թաւիշէ վարագոյրը վեր առած ժամանակ՝ սեմին վրայ կանգ առաւ, և ձեռքը դէպ ի Ցօհաննէս տ՚Ավիլայի երկնցընելով՝ սպառնալից շարժում մ՚ըրաւ, և բարկութենէն սեղմեալ ակռաներուն մէջէն մռմռաց .

« Ձեռքէս ազատելիք չունիս, անխոհեմ կրօնաւոր : »

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

ԴԱՒԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Իրիկուն էր. առարկաներն արդէն քողարկիլ սկսեր էին վերջալուսական այն կէս մթութեամբ, որուն շուտով կը յաջորդէ գիշերը հարաւային կլիմաներու մէջ :

Երկու սպետ նաւամատոյցին մօտ իրարու պատահեցան, և թէպէտ անհնար էր իրարու դէմքն որոշել, երկուքն ալ մէկէն կանգ առին :

« Դո՛ւ ես, Տոն Վալէրօ, հարցուց քաղաքին կողմէն եկողը:

— Ես ինքն, Տոն Էսթէվան, խիստ յարմար ժամանակին և ճշդիւ գտնուեցայ երեք օր առաջ պանդոկին մէջ քեզ տուած ժամադրութեանս :

— Երեք օր, պատասխանեց երիտասարդը տխուր դէմքով:

— Ի՞նչ ըրիր բարեկամ, ըսաւ Տոն Վալէրօ՝ ձայնը ցածցընելով, վասն զի հաւատաքննութեան ընտանիներն աներեւոյթ սատանաներու պէս ամեն տեղ կը սպրդէին. կրցի՞ր յաջողիլ ձեռնարկութեանդ մէջ, և Սէվիլի կառավարիչը . . .

— Ութ օրէն պիտի այրի՝ եթէ չկրնանք ազատել :

— Ա՛հ, ես չըսի քեզ թէ Թագաւորն հաւատաքննութեան առաջին սպասաւորն է. Կարտունոի պաշտպանութիւնը կայսեր պաշտպանութենէն աւելի կարժէր հաւատաքննչին քով:

— Ո՛հ, Վալէրօ, Վալէրօ. ըսաւ Էսթէվան զայրագին, եթէ գիտնայիր ինչ անօրէնութեան անդունդ մ'է Պետրոս Արպուէզի հոգին:

— Ես քեզնէ լաւ կը ճանչեմ, ըսաւ ծերունի ասպետը. բայց չես կրնար փոխել. հիմա պէտք է որ Սէվիլի կառավարիչն ազատելու հնարք մի խորհինք:

— Դուն ինձ օգնելու խօսք տուիր, Տոն Վալէրօ, ըսէ նայիմ, ինչ ընելու է. ես ամեն բանի պատրաստ եմ:

— Ամեն բանի, կրնամ հաւաստի ըլլալ, Տոն Էսթէվան:

— Կերդնում, ըսաւ երիտասարդ կոմսը՝ հաւատաքննչին նենգութենէն կատղած:

— Մտիկ ըրէ, Տոն Վալէրօ. իմ հայրս Քասթիլիոյ բարձրագոյն ատենին անդամ էր, և շարունակ Սպանիոյ ազատութեանն ու բարգաւաճմանցը համար մաքառած է: Իր ծառայութեանց միակ վարձքն իր որդւոյն մոռցուիլն եղաւ: Մինչև անգամ արժան չհամարեցին յիշել թէ Վարկաս կոմսն իր անուան ժառանգ մի թողած էր: Բայց իմ զայրուցըս շարժողն այս չէ. ես աշխարհի ունայն պատիւները բանի տեղ չեմ դներ, և ասոր համար չէ որ կատեմ հաւատաքննութեան բարբարոս իշխանութիւնը՝ որ Թագաւորական իշխանութեան ամեն վճիռները կը ներշնչէ և աշխարհի յաղթողը կերպով մ'իր ձեռքին տակ առած է: Ուրիշ պատճառներ ունիմ զայն ատելու: Ես մտերիմ բարեկամն էի Սէվիլի կառավարչին՝ որ Սպանիոյ ամենէն ազնիւ սրտերէն մէկն է. իր աղջկան նշանածն էի՝ զոր խանդակաթ կը սիրեմ: Հայրը խեղանդամ ըրին և աղջիկն ալ բանտարկեցին: Ի՞նչ գիտնամ: Թերևս Պետրոս Արպուէզ կամ իր անարժան ընկերներէն մէկը նողկալի բռնութիւններ ալ ըրաւ նորա դէմ: Կառավարչին համար վկայութիւն տալու ներկայացայ. բայց որովհետև անմեղ մ'ամբաստանուած էր, և անպատճառ հարկ էր զայն յանցաւոր հանել, իմ վկայութիւնս չընդունեցաւ, և արհամարհանքն ու նախատինքն անիրաւութեան վրայ աւելցընելով՝ իմ ազնուական ծագումն

իբրև կեղտ երեսս զարնուեցաւ: Վերջապէս մինչև Մատրիտ գացի կայսեր արդարութիւնը հայցելու, և կայսրն ալ իմ ձեռօքս նամակ մի գրեց հաւատաքննչին, որուն կը պատուիրէր որ Սէվալոսի կոմսը չդատապարտէ: Հաւատաքննիչն այն նամակն ալ արհամարհելով մեզ վռնտեց՝ առանց արդարութիւն ընելոյ:

— Ես ատոնք քեզ ըսեր էի, խեղճ Էսթէվանս:

— Ո՛հ, Տոն Ռոտրիկէզ, գիտես որ այս անօրէնութիւնները մարդուս հոգին կը դառնացընեն, լեղով և ատելութեամբ կը լեցնեն, և այնուհետև մարդ կ'սկսի համօրէն մարդկութիւնն ատել, որ այսչափ հրէշներ կը ծնանի:

— Հաւատաքննիչներէն զատ ուրիշ հրէշ չկայ, ըսաւ Ռոտրիկէզ Վալէրօ, զանոնք միայն պէտք է ջախջախել:

— Ի՞նչպէս հնար է այդ:

— Մտիկ ըրէ. երիտասարդ, Սպանիոյ մէջ դու միայն չես որոյ սիրտը վիրաւորուած ըլլայ անիրաւութեամբ և հալածանօք. հազարաւոր զոհեր քեզ պէս անգթաբար և յանիրաւի հալածուելով, լռին և զսպեալ ատելութիւն մի կը տածեն սրտերնուն մէջ, որ բորբոքելոյ համար կայծի մի կըսպասէ: Հաւատաքննութիւնն՝ Սպանիան որբերով այրիներով և անորդի ծերերով լցուց. անիրաւութիւն սերմանեց և վրէժխնդրութիւն կը քաղէ. ժողովուրդը՝ դժգոհ և հարստահարեալ՝ կսկսի հասկնալ թէ իր լուծը խորտակելոյ համար՝ ետին միայն դառնալու է: Ժողովուրդը պատրաստ է, և միայն գլուխներու կը կարօտի: Ուրեմն գլուխ լինինք ժողովրդեան: Երկու երիտասարդ ազնուականներ ալ՝ զորս կը ճանչես. այս փառաց մասնակից կը լինին, Տոն Քսիմենէս Հէրրարա և Տոն Քարլոս:

— Մօնտէժար կոմսին փեսան, հարցուց Էսթէվան անհամբերութեամբ:

— Փեսայ պիտի ըլլար, բայց քանի մ'օրէ 'ի վեր գործն ուրիշ կերպի դարձաւ, և Տոն Քարլոսի զգացումներն ալ փոխուեցան: Հիմա այնչափ թշնամի է հաւատաքննութեան, որչափ սիրահար չէր Մօնտէժար կոմսին աղջկանը:

— Այդ յանկարծական դարձերուն չեմ կրնար վստահիլ ըսաւ Էսթէվան:

— Այս դարձն անկեղծ է. Տոն Քարլոսի քնական արդա-
րամտութիւնը ոտքելու այն պայմաններուն դէմ՝ զորս իւր ա-
մուսնութեանը համար կառաջարկէին, և առաւել սիրեց հրաժա-
րիլ Տոնա Իզապէլլայէն՝ քան թէ փառութիւն յանձն առնուլ:

— Այդ ուրիշ, ըսաւ Էսթէվան. հիմա մինչափ կը յարգեմ
զէնքը՝ որչափ կարհամարհէի առաջ:

— Ուրեմն, շարունակեց Վալէրօ, դաւադրութեան մի գը-
լուխ ըլլանք Արգուէզ հաւատաքննչին՝ Սէվիլլի դահճին դէմ:

— Ի՞նչ ըսել կուզես :

— Ըսել կուզեմ թէ ժամանակ է որ Սպանիա իւր թմրու-
թենէն յառնէ, և ազատի ճիւաղի մի ձեռքէն՝ որ իւր ամե-
նէն ընտիր զաւակները կը գիշատէ . . .

— Վերջապէս ուր կայանք տալ կուզես :

— Ձեզ հասկնար ըսածս: Խարուկահանդէսին օրը մօտ է.
մինչև այն ժամանակ ազատ մարդոց բանակ մի կազմենք՝ ինչ-
պէս որ հաւատաքննութիւնն իւր ընտանիներու բանակն ունի:
Դու, Տոն Քախմենէս, Տոն Քարլոս և ես գլուխ կը լինինք այն
բանակին. . . Արդէն բազմաթիւ համախոհներ ունինք: Իսկ
ժողովուրդն ոտք հանելոյ գործն ինձ թողէք: Խարուկահան-
դէսին օրը , երբոր Թափօրը Սէվիլլի հրապարակին մէջ գու-
մարի , դատապարտելոց վճիռը կարդացուած ժամանակ ա-
ռաջին նշանը կուտանք՝ հաւատաքննչաց վերայ յարձակելով.
մնացեալը ժողովուրդը կը կատարէ և դատապարտեալները
կ'ազատենք :

— Շնորհակալ եմ, Տոն Վալէրօ, ըսաւ Էսթէվան՝ ծերուն-
ւոյն ձեռքը սեղմելով , շնորհակալ եմ որ սրտէս խօսեցար.
Ես ալ երկար ժամանակէ ի վեր այդպէս կը խորհէի :

— Հաւատաքննիչը մեռնելուն պէս մնացեալը դիւրին է:

— Մեռնելուն պէս, կըսես. ուրեմն հաւատաքննիչն սպան-
նել կ'ուզես:

— Չարին մահը արդարութիւն է, պատասխանեց Վալէրօ:

— Տոն Ռօտրիկէզ , ըսաւ Էսթէվան, ես այդ պայմանով
չեմ կրնար հետդ միաբանիլ :

— Ինչու համար. մինթէ Պետրոս Արգուէզ անթիւ մարդիկ
չպիտի սպանէ, մինթէ այն մարդիկն ազատելու համար զինքն
սպաննելն այնչափ մեծ ոճիր է :

— Իւր ոճիրը գոնէ դատաստանական ձևեր ունի , պա-
տասխանեց Էսթէվան. մերը պարզ մարդասպանութիւն է ,
ես չեմ կրնար հաճութիւն տալ :

— Բայց ասկէց զատ ուրիշ միջոց չկայ, ըսաւ Վալէրօ:

— Եթէ բաւական զօրութիւն ունենանք, չենք կրնար բան-
տարկեալներն յափշտակել, և հաւատաքննիչն ալ բռնել՝ ա-
ռանց կենացը դպչելոյ :

— Օձը երբոր ողջ թողուս, օր մ'անշուշտ կը խածնէ քեզ ,
ըսաւ Վալէրօ :

— Արիւնհեղութիւն ընողը կը պղծի արիւնէն , ըսաւ Էս-
թէվան , որոյ ասպետական արիութիւնը՝ պատերազմի դաշ-
տին վերայ կամ անձին պաշտպանութեան համար թափուած
արիւնէն զատ ուրիշ բան չէր հասկնար :

— Ուրիշ հնարք մի խորհէ, Տոն Ռօտրիկէզ. այդ առաջար-
կութիւնդ չեմ կրնար ընդունիլ :

— Բայց , ըսաւ Վալէրօ , հաւատաքննութեան ընտանինե-
րըն ու զինուորները բազմաթիւ են. ես չեմ յուսար որ մեր
հետ այնչափ բազմութիւն կարենանք ունենալ որ բանտար-
կեալներն ու հաւատաքննիչը միանգամայն վերցնելոյ կարող
լինինք՝ առանց շատ մարդ կորսնցընելոյ, և այն ատեն մեր
փորձն ալ արդիւնք մի չունենար : Իսկ եթէ Արգուէզ սպան-
նուի, Սպանիա մարդախողող ճիւաղէ մի կազատի :

— Ճիւաղ մի՝ որուն անմիջապէս ուրիշ մի կը յաջորդէ,
պատասխանեց Էսթէվան: Հաւատա ինձ, Տոն Վալէրօ , ծառ
մ'արմատախիլ ընելոյ համար ոստ մի կտրելը բաւական չէ.
Պետրոս Արգուէզն սպաննելով՝ հաւատաքննութիւնը կոր-
ծանած կը լինինք: Այն անագին շէնուածը տապալելոյ հա-
մար քիչ քիչ տակի երկիրը պեղելու է , որպէս զի օրին մէկը
խորասոյզ լինի նորա մէջ: Բայց այս փառքը մեզ պահուած
չէ, հաւատա ինձ: Հիմա մեր ընելիքը Սէվիլլի կառավարիչն
ազատել է: Վերցնենք Մանուէլ Արկօզօ՝ առանց մէկուն
կենացը դպչելոյ :

— Այդ գործն յաջողութեամբ գլուխ հանելոյ համար երբեք
չենք կրնար բաւական բազմութիւն ունենալ մեր հետ :

— Կարծածէդ աւելի կ'ունենանք : Հարուստ ես, Տոն Ռօտ-
րիկէզ :

— Եկամուտէ աւելի զօրութիւն ունեցող ազնուականի մի չափ, պատասխանեց ծերունի ասպետն: Իմ երիտասարդութիւնս խիստ շռայլ եղած է, և եթէ զիշեր չլինէր, այդ հարցումը չէիր կրնար ընել ինձ, բայց իր զգեստուց չափէն աւելի անխնամ լինելն ակնարկելով :

Ես հարուստ եմ, ըսաւ Էսթէվան, և ստակով ամեն բան կրնայ կարգադրիլ : Թող ուրեմն որ ես պէտք եղածն ընեմ, Տոն Վալէրօ, ես քեզի պէտք եղածէն աւելի բազուկ կը գտնեմ:

— Օ՛, կը հասկնամ, ըսաւ Վալէրօ, անշուշտ Կարտունայի անիծեալ ընկերութիւնը ձեռք պիտի առնուս, որ իր գողութիւններովն ու սպանութիւններովը կ՚աւերէ երկիրը. բայց սիրելիս, այդ մարդիկը փճացուած են հաւատաքննութեան . . .

— Այն մարդիկն ստակ տուողին կը փճառուին, և ես կրնամ խօսք տալ քեզ թէ՝ այս գործը չեն մերժեր : Թող ուրեմն զիս որ գործ տեսնեմ, և մեր հայրենեաց դահիճներուն դէմ հանելիք ապստամբութիւննիս արիւնով չշաղախենք » :

Այսպէս խօսելով ու քալելով տան մ՚առջև հասած էին, որ բաւական վայելուչ երևոյթ մ՚ունէր և պատշգամին պատուհանները լուսաւորեալ էին: Ռօտրիկէզ դուռը զարկաւ :

« Ի՞նչ կըսես, հարցուց Էսթէվան :

— Տունս կը մտնեմ, պատասխանեց Վալէրօ, կամ մանաւանդ Տոն Քսիմէնէս Հէրարա բարեկամիս, որ ինձ պատսպարան կու տայ իր տան մէջ. վասն զի ես, ինչպէս կ՚ըսեն, ոչ կրակ ունիմ և ոչ տեղ : Հետս եկո՛, Տոն Էսթէվան, և մեր խորհրդին վերայ երեքս խօսակցինք » :

Դուռը բացուած էր : Էսթէվան և Վալէրօ վեր ելան մինչև առաջին դստիկոնն՝ ուր կը բնակէր Տոն Քսիմէնէս, և հոն զինքը միայնակ գտան: Արակոնացի ասպետը թեթև մի զարմացաւ երբոր տեսաւ զԷսթէվան :

« Տոն Քսիմէնէս, ըսաւ ծերունի ասպետն , ահաւասիկ արժանի համախոհ մ՚ունինք Սպանիոյ հաւատաքննչաց դէմ մեր կազմած միաբանութեան . Տոն Էսթէվան Վարկաս մեզնէ է » :

Տոն Քսիմէնէս ձեռքն երիտասարդ կոմսին երկնցուց :

« Բարեկամ լինինք ուրեմն, ըսաւ. սրտերնիս ու կամքերնիս միացնենք այս սուրբ դատին համար :

— Տոն Քարլոսին իմացուցի՞ր, հարցուց Ռօտրիկէզ :

— Տոն Քարլոս ազատ չէ, պատասխանեց տխրութեամբ Տոն Քսիմէնէս. Ընծայման օրը բռնուեցաւ և հաւատաքննութեան բանտը նետուեցաւ :

— Ահա զո՞հ մ՚ալ, ըսաւ բարկութեամբ Ռօտրիկէզ, և ինչպէս իմացար այդ բանը :

— Օրիորդ Իզապէլլային որ զայն կաթոգին կը սիրէ, և իր մանկութենէն ի վեր ունեցած մոլեռանդ կրօնասիրութեանը հակառակ՝ եթէ ձեռքէն գայ՝ բոլոր հաւատաքննիչները կրակը կը նետէ իր սիրելին ազատելոյ համար :

— Երեք գլուխ կը բաւէ. ըսաւ Էսթէվան, և քիչ մ՚առաջ Տոն Ռօտրիկէզի հետ խօսած օժանդակութեամբս . . .

— Ո՞ր օժանդակութեամբ, հարցուց Տոն Քսիմէնէս : Այն ժամանակ Էսթէվան անոր հասկըցուց Կարտունեանցմէ ունեցած ակնկալութիւնը, և զանոնք գործածելու միջոցները :

— Արդարև չեմ ուզեր այնպիսի մարդոց գործածութեանը դիմել, ըսաւ Էսթէվան, բայց հաւատացէք ինձ, տեարք, այս միջոցը մի արհամարհէք. եթէ այն մարդիկը մեր կողմը չլինին, մեզի դէմ կը լինին, և այն ժամանակ մեր ձեռնարկութիւնն Աստուած գիտէ ինչ վախճան կունենայ :

— Ուրեմն կը ճանչէք զանոնք, հարցուց Տոն Քսիմէնէս ժպտելով :

— Մի խնդաք, Տոն Քսիմէնէս, ձախող պարագաներ զանոնք գործածելու հարկադրեցին զիս, և անգամ մի Տոլէդոն ազատեցին հաւատաքննութեան ձեռքէն. բայց դժբաղդաբար ետքն իր որդիական սէրը զինքը կորսնցուց :

— Այո՛, այո՛, գիտեմ, ըսաւ Արակոնացի ասպետը, տեսայ զինքն այն իրիկուն՝ ուր անշուշտ բռնուեցաւ :

— Արդ, Տեարք իմ, այն մարդիկը կրնան ինձ օգնել երկրորդ անգամ ազատելու: Ես վերաս կառնում զանոնք տեսնել և մեր դիտաւորութեանը կապել :

— Ես ալ ժողովուրդը գրգռելու և ոտք հանելու գործը վերաս կառնում, ըսաւ Ռօտրիկէզ :

— Ես ալ զանոնք ըստ պիտոյից վարելու գործը վերաս կառնում, ըսաւ Տոն Քսիմէնէս :

— Ես հաւատաքննիչին մահը կուզէի, ըսաւ Վալէրօ. արդարութիւնը կը պահանջէր որ պատժուէր. բայց Տոն Էսթէ-

վան ալ քեզի պէս ըրաւ, Տոն Բախմենէս, չուզեց որ արիւնհեղութիւն լինի :

— Թերեւս չափէն աւելի կը լինի, ըսին երկու երիտասարդ ազնուականները :

— Ժամանակն ուշ է, ըսաւ Էսթէվան, պէտք է որ երթամ ճամբայները պատրաստեմ :

— Ո՞ւր գտնենք իրար, հարցուց Տոն Բախմենէս :

— Թրիանայի արուարձանը, պատասխանեց Էսթէվան. հոն՝ ուր Կարտունեանք իրենց գաղտնի ժողովները կընեն՝ արուարձանին ծայրն առանձին աւերակի մի մէջ: Վաղը եկէք գիս հոն գտէք կէս գիշերէն առաջ, որ Կարտունեանց գիշերային ժողովին ժամանակն է :

— Շատ լաւ, ըսին. բայց այդ մարդոց վերայ վստա՞հ ես, հարցուց Տոն Բախմենէս :

— Ինչպէս իմ անձիս վերայ, պատասխանեց Էսթէվան, Կարտունեան մ'երբեք չմատներ իրեն ստակ տուողը: Մնաք բարով, Տեարք. մի մոռնաք ժամադրութիւնը : »

Էսթէվան դուրս ելաւ :

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

ԵՐԿՈՒ ՄԻԱՅՆԱԿԵԱՑՔ

Սեվիլլէն քիչ մի հեռու, Առաքեալին տանը մօտ անտառախիտ բլրոյ մ'ստորոտը քարանձաւ մի կը տեսնուէր ապառաժի մէջ փորուած :

Գիշերուան ժամը տասը նոր զարկած էր մայր եկեղեցւոյն ժամացոյցը :

Քարանձաւին մէկ խորշը մարդ մ'և կին մի Վայանի թանձր փսիաթի մի վերայ նստած էին, որ միանգամայն նստարան և անկողին էր իրենց :

Դրան մօտ ուրիշ անկիւն մի ձիթենւոյ ոստերէ սպայծառ խարոյկ մ'այս տարօրինակ օթեւանին բնակիչները կը լուսաւորէր, և միանգամայն անձաւին խոնաւութիւնը կը վանէր:

Կինը, նորատի և գեղեցիկ, շնորհալի կերպիւ նստած էր փսիաթին վերայ :

Իսկ այրը կտաւէ պարզ վարտիքով մ'և կուրծքը բաց շապիկով մի լուռ պառկած էր փսիաթին վերայ, և ձախ թեւն ընկերին ծնգան դրած, իւր ծանրացեալ գլխոյն նեցուկ ըրած էր: Դէմքը կնճռոտ և կրակոտ էր, բայց տխուր ու սրտաբեկ երեւոյթ մ'ունէր, և աչքը մինչև անգամ ընկերին վերայ չէր դարձներ, որ խանդագին բայց տխրազգած սիրով զայն կը նկատէր :

Այս երկու անձանց դէմքն ու դիրքը ճշգիւ յարմար էր բնակարանին տխուր առանձնութեանը :

Մանօֆինա և ընկերն՝ որ այս անձաւին ներկայ բնակիչքն էին, Կարտունեանց անդամակցութենէն դադրելով գրեթէ միայնակեաց եղած էին :

Վայրագ Կուարօն իւր կենցաղին բացարձակ փոփոխութեան սոսկալի ազդեցութիւնը կը կրէր նոյն միջոցին :

Հոգւոյ և մարմնոյ անգործութիւնն անտանելի կերպիւ կը ծանրանար այն զօրեղ և կորովի բնութեան վերայ: Ֆիզիքական մարդը չափազանց կը տիրէր այն կերպիւ մեծցած մարդոյ մի վերայ, որ չէր կրնար պարզ հոգեկանութեամբ գոհ լինիլ: Բնական բանաստեղծութիւն, ուղղութիւն և ընազդում ունենալով՝ դիւրութեամբ բռնուած էր բարւոյն հրապոյրէն և Առաքելոյն վսեմ մարդասիրութեամբն ու գթութեամբը դարձի եկած էր, բայց նորա զօրեղ կարողութիւնները գործունեայ վարժութեան պէտք ունէին և ոչ միտք թմրեցընող հայեցողութեան կամ կրաւորական համբերատարութեան: Մանօֆինա կրնար մարտիրոսութիւն յանձն առնուլ, վասն զի ասոր մէջ ալ՝ եթէ Ֆիզիքական պատերազմ չլինի, բարոյական կարողութեան գործածութիւն և կռիւ կայ. բայց յանկարծ բոլորովին հրաժարիլ իւր դիմագրաւ և արկածալից կեանքէն, թողուլ իւր դաշոյնն որ պատեանին մէջ ժանգոտի, և ապրիլ մշտնջենաւոր անգործութեամբ և մոռացութեամբ, իւր կարողութենէն վեր բան էր: Սէրէնայի սէրն

անգամ բաւական չէր այն անհանդարտ և բռնկլայրայած հոգւոյն պիտոյիցը: Տկարութիւնն սկսած էր տիրել իւր վերայ, և անգործութեան տենդէն կը նեղուէր: Այս վիճակն եթէ քանի մ՚օր ալ տեւէր, Մանօֆինա ապուշ կամ տխմար պիտի լինէր: Այսչափ նիւթն իշխանութիւն ունի մտաց վերայ, երբոր այս վերջինն երկար ժամանակէ ի վեր սովրած չլինի անոր իշխել՝ յարատեւ վարժութեամբ և անդուլ մրցմամբ:

Սերէնան աւելի քաղցրաբարոյ լինելով՝ կրցած էր վարժիլ այս բացառական կենաց: Հոգւոյ դատարկութիւնը չէր կրնար ծանրանալ նորա վերայ. կին էր, կը սիրէր. ուստի թէ և բոլորովին իւր էրկանն զգացմանցը բաժանորդ չէր, այսու ամենայնիւ անոր նեղութիւնը տեսնելով ինք ալ կը նեղուէր, և իւր ուշիմ գորովը զայն մխիթարելէ զատ ուրիշ նպատակ չունէր:

Տեսնելով որ Մանօֆինա մէկ ժամէն աւելի անշարժ, իւր ծունկերուն կրթնած, խօսք մի չէր ուղղեր իրեն, փոքրիկ ու փափուկ ձեռքն անոր թուխ ու կարծր մազերուն մէջ խօթեց:

Մանօֆինա սարսռեցաւ և տխուր աչքերը ծանրութեամբ իւր լծակցին վերայ դարձուց:

«Ի՞նչ կուզես, սիրելիս, ըսաւ անոր:

— Կուզէի քեզ երջանիկ տեսնել, պատասխանեց Սերէնան տխրութեամբ:

Կուարօն վեր ցատկեց որպէս թէ իւր մէկ բաց վէրքին դպած էին. բայց պատասխան չտուաւ:

«Ո՜հ, կը տեսնես, Մանօֆինա, յարեց մանկամարդ կինը խանդակաթ կերպիւ. ի զուր կըսես ինձ թէ կը սխալիմ, և ինքզինքդ երջանիկ կը ցուցընես երբոր հին ընկերներդ կը տեսնենք. ես այս ամենուն խորքը քաջ կը նշմարեմ. դու կը ձանձրանաս, կը նեղիս, և այս առանձնութիւնը՝ որ քեզ առաջին օրերն այնչափ քաղցր կերեւէր, հիմա բանտէ մ՚աւելի տխուր եղած է:

— Ո՜հ, Բուլէվրինա, գիս մի մեղադրեր. պատասխանեց Կուարօն զառնուկի պէս ամբոխած: Ինչ որ դուն ուզեցիր՝ ըրի. առաքեալին հնազանդեցայ. արդ՝ ընդդէմ իմ կամացս՝ խղդուիլ կուգայ վերաս, և երբեմն այնպէս կը թուի ինձ որ սա եռեւնոս լեռը վերանիս պիտի փլչի: Կը տեսնես սի-

րելիս, բան մի կայ սրտիս մէջ՝ որ դեռ չեմ կրնար լաւ հասկնալ՝ խեղճ տղէտ մի լինելուս համար. և սակայն հասկընալ կուզեմ, վասն զի այս կեանքն անտանելի կլինի ինձ, և ժամանակ է որ վերջ գտնէ: Ես երդում տուած էի Կարտուննեանց մեծաւորին. երդում ըրած էի բոլոր կենացս մէջ անոր ծառայելու, և գիտես որ երկար ժամանակ հաւատարիմ կեցայ խոստմանս:

— Ո՜հ, այո, դու մեր եղբարց մէջ ամենէն քաջն էիր, գոչեց Սերէնան փայլակնացայտ աչօք. այո, Կարտուննայի միաբանութիւնը չպիտի կրնայ երբէք ուրիշը դնել քու տեղդ:

— Մեծաւորն ինձ հրաման ըրած էր, ըսաւ Կուարօն, որ Տոն Էսթէվան Վարկասը խաւարեցընեմ . . . :

— Ետքը՞, հարցուց Սերէնան:

— Այս ըսելով քեզ յանդիմանել չէ միտքս, ըսաւ Մանօֆինա, բայց դուն աղաչեցիր ինձ որ այն երիտասարդ ասպետը չխաւարեցընեմ, նոյնէս ինկար որ ձեռքս արգելուս և սիրտս շարժես. ետքը առաքեալն եկաւ . . . և վերջապէս երդմնազանցութիւն ըրի, թողուցի Տոն Էսթէվանը որ ապրի. . . :

— Ետոյ. յարեց Կուարօն վայրագ դէմքով, որովհետեւ մէկ եղեռնագործութիւնն ուրիշ մ՚ալ կը բերէ ետեւէն, Կարտուննան ուրացայ, եղբայրներս թողուցի . . . և հիմա . . . ո՜հ, հիմա, ես՝ որ միշտ առաջինն էի վտանգի մէջ, շան մի պէս գետինը պառկած կեանք կանցընեմ, ես՝ որ դաշոյնիս ծայրովը կապրէի, կրօնաւորաց թանովը կապրիմ, և վերջապէս գիշերը . . . այո, գիշերը երբոր դու մօտս կը ննջես, ես աչքս չեմ կրնար գոցել. և եթէ հովը ծառերուն ոստերը սասանէ, կարծես թէ հոգեվարքի հեծութիւններ կը լսեմ . . . երբոր փայլակն օդին մէջ կարմիր և արիւնատիպ դէմք մի կը ձգէ, կարծես թէ խօլական մի կանգնի առջեւս՝ ինձ ապարէգ կարդալու կամ զիս զարհուրեցընելու համար, և վերջապէս . . . վերջապէս . . . ես՝ որ այնչափ անգամ մահուան դիմագրաւեցի . . . ծղրիտի մի ճիչէն կը դողամ . . . : Հաւի պէս երկչոտ եղած եմ և կը վախնամ . . . »:

Այս խօսքն աւարտած ժամանակ Կուարօին դէմքը կապոյտ դեղնութիւն մ՚առացեր և ճակատէն ի վար պաղ քրտինք կը վիժէր:

Սէրէնան Մանօֆինայի գլուխը վեր վերցուց եւ գորովանօք իւր կուրծքին կրթնցուց, ինչպէս որ մայր մ՚իւր հիւանդ զաւկին կ՚ընէ, եւ ճակատը մեղմով համբուրեց:

— Սիրելիս, ըսաւ, ինչու այդպէս կը չարչարուիս, ինչու համար կենացդ ամենէն գեղեցիկ գործն իբրեւ ոճիր կը կըշտամբես:

— Կը վախնամ որ Կարտունայի եղբայրութեան տուած երդումս աւրելուս համար Աստուած զիս կը պատժէ:

— Առաքեալն արձակում տուաւ քեզ, ինչ կը վախնաս:

— Ճշմարիտ է, առաքեալը սուրբ մ՚է, եւ մեզ խաբած չի կրնար ըլլալ անշուշտ, ըսաւ Կուարօն քիչ մի սիրտ առնելով:

— Ան չէր որ հիւանդութեանդ ժամանակ աղաչեց զԱստուած որ քեզ բժշկէ, երբոր ամեն մարդ քովէդ հեռացած էր՝ հիւանդութեանդ տարափոխիկ ըլլալէն վախնալով:

— Քեզնէ զատ, Քուլէվրինա, քեզնէ զատ, որ զիս ողջունցնելու համար գացիր առաքեալը բերիր, եւ մինչեւ վերջն ալ քովէս չզատուեցար: Ո՛հ, կը տեսնեմ որ զիս շատ կը սիրես, կը տեսնեմ որ միշտ ճշմարիտը խօսած ես ինծ:

— Խեղճ միամիտ, ըսաւ Սէրէնա, քեզ կը սիրեմ վասն զի Աստուած այնպէս կը կամի, եւ նորա կամօքն է որ Կարտունայէն բաժնուեցանք:

— Կը կարծես, ըսաւ Կուարօն պարզութեամբ:

— Առաքեալն ըսաւ ինծ. ան ինչ որ ըսէ՝ կը հաւատամ, պատասխանեց Սէրէնան երկիւղածութեամբ:

— Թերեւս իրաւունք ունիս, Քուլէվրինա, ըսաւ Կուարօն խոկալով . . . ո՛հ, բայց ապրիլ առանց բան մ՚ընելոյ, առանց արկածից դիմելոյ, առանց տիւ եւ գիշեր կեանքս վտանգի մէջ դնելոյ, առանց մէկն ինծ ըսելոյ թէ «շատ աղէկ, շատ աղէկ ըրիր Մանօֆինա» անոր չեմ կրնար դիմանալ, եւ կատաղութիւն կուգայ վրաս: Գոնէ կարող ըլլայի հաւատարմութեան զոհերն ազատելու՝ ինչպէս որ առաքեալը կ՚ըսէր, սուրբ ատենին ընտանիներուն հետ կռուէի, ինչպէս այն իրիկունը՝ որ մանկամարդ ազնուուհին ազատեցինք, չես յիշեր:

— Շատ աղէկ գործ մ՚էր այն, ըսաւ Սէրէնան, առաքեալն այնպէս հրաման ըրած էր:

— Եւ սակայն եթէ դու իմ քովս չլինէիր, իմ գործս լմնցած էր:

Հոգ մի ըներ, սիրելիս, ըսաւ Սէրէնան, պատերազմը վերջացած չէ, տակաւին շատ թշնամիներ պիտի ունենանք կըռուելու: Քու դաշոյնդ չպիտի ժանգոտի պատեանին մէջ. Սէվիլի մէջ շատ խեղճեր կան հաւատարմութենէն հալածուած . . . չես յիշեր որ առաքեալը մեզ պատուիրեց որ կրցածնուս չափ զանոնք ազատենք:

— Բայց ո՞ւր զանելու է, հարցուց Մանօֆինա, Կարտունայէն բաժնուելէս ի վեր դաշոյնս ուրիշ բանի գործածած չեմ, բայց միայն Կուատալքիվիրի կնիւնները կտրելու, որով այս մեր ներքեւի փախածը շինեցիր:

— Անհոգ եղիր, ըսաւ Սէրէնան խանդաղատանօք, առիթը կուգայ եւ քիչ ժամանակէն . . . :»

Այս միջոցին դուրսէն շունչ մի փչելով՝ վառարանին բոցը յուզեցաւ, եւ քարայրին դրան մէջ իբրեւ վարագոյր կախուած ոստերը շառաչմամբ բացուեցան:

«Ո՞վ է ան, գոչեց Կուարօն ոտքի վերայ ցատկելով եւ ձեռքը դաշոյնին տանելով:

—Զիս խաւարեցնել կուզես, եղբայր, հարցուց ներս մտնողը:

— Կոյս Մարիամ, գոչեց Սէրէնան, Քօրօն է որ այս ժամուս մեզ տեսնելու եկած է. որու մօրէն կ՚անցնէր:

— Մի թէ մեզի պէտք ունիս, հարցուց Մանօֆինա անհամբերութեամբ:

— Լա՛ւ, լաւ, Մանօֆինա, գոչեց Ալկուազիլը, կը տեսնեմ որ միշտ նոյնն ես. արիութիւնդ չես կորսնցուցած, թէ եւ ճգնաւոր եղած ես:

— Ա՛հ, Աստուած իմ, ըսաւ Մանօֆինա հառաչելով, որչափ ժամանակ էր որ այս խօսքն ինծ ըսուած չէր . . . շատ երջանիկ ես դու, Քօրօ, որ կերթաս, կուգաս, կաշխատիս, եւ բանի մ՚օգտակար ես, մինչդեռ ես . . . »

Սէրէնան մեղմով մ՚իւր ձեռքը Մանօֆինայի բերնին դնելով՝ խօսքին շարունակութիւնն արգիլեց, բայց այսչափը բաւական էր Կուարօին հոգւոյն բարոյական վիճակն Ալկուազիլին հասկցնելոյ: Նրբամտութիւնն Անտալուզիոյ մէջ ծնած է. Քօրօ իւր վաղեմի ընկերին հոգւոյն մէջ անցածներուն մինչեւ վերջին վանկը կարդացած էր:

« Շատ լաւ, բսաւ ինքնիրեն, իւր ներկայ վիճակէն կը ձանձրանայ. մեր ձեռքն է :

— Ի՞նչ նոր բան կայ Սեվիլի մէջ, հարցուց Բուլէվրինա՝ խօսակցութիւնը փոխել տալու համար :

— Շատ բան կայ, պատասխանեց Ալկուազիլը խորհրդաւոր ձայնիւ :

— Պատմէ մեզ, գոչեցին միանգամայն Սէրէնան և Կուարօն գլուխնին հետաքրքրութեամբ անոր երկնցընելով :

— Համբերեցէք, պատմութիւնս քիչ մի երկար է, բսաւ Ալկուազիլը :

— Ուրեմն, բսաւ Բուլէվրինա, նստէ Բօքօ, և պատմէ մեզ ինչ որ կայ :

Բօքօ նստաւ :

« Նախ պէտք է ըսեմ քեզ, Մանօֆինա, բսաւ խորամանկ Բօքօ, թէ Կարտունայի ընկերութիւնը դեռ քու տեղդ մէկը չկրցաւ դնել :

— Ատոր տարակոյս չկայ, բսաւ Սէրէնան . . . Միթէ կը յուսար, յարեց կնոջ և սիրուհւոյ մի յատուկ եղած սնապարծութեամբ :

— Թող տուր որ խօսի, Բուլէվրինա, բսաւ Կուարօն :

— Կըսէի թէ, կրկնեց Ալկուազիլը, քու տեղդ դեռ պարապ է Կարտունայի մէջ :

— Ուրիշ ինչ կայ, հարցուց Մանօֆինա :

— Այսուամենայնիւ ընկերութիւնը միշտ քաջ, անենգ և զէնքը գործածողներուն հաւատարիմ է :

— Այդ խօսքն ինձ յանդիմանութիւն մ'է արդեօք, մռմռաց Կուարօն :

— Ոչ, եղբայր, Աստուած չընէ, կուզէի միայն ըսել քեզ թէ Կարտունայի պաշտօնն օր քան զօր կարևորութիւն կըստանայ, և թէ . . .

— Ուրեմն ինծի ինչ, բսաւ Կուարօն անհամբերութեամբ, դու գիտես որ ես այլ ևս անդամ չեմ այդ ընկերութեան :

— Յանցանքը քուկդ է :

— Եղաքեալն արգիլեց ինձ :

— Ինչու եկեր զէնքը կը փորձես, Բօքօ, բսաւ Բուլէվրինա սրտնեղելով, այդ բրածդ բարիեղբօր գործ չէ :

— Եթէ զիս թող տաք որ խօսիմ, պարապ խօսքերով ժամանակ չենք անցըներ, բսաւ երիտասարդ պանդոկապանը :

— Ուրեմն խօսէ նայինք, ալ չենք ընդմիջեր խօսքդ :

— Վերջապէս ըսել կուզեմ թէ Կարտունան ամեն ժամանակէ աւելի յաջող վիճակի մէջ է հիմա. հաւատաքննիչները մէկ կողմէն ստակ կուտան հերետիկոսները խաւարացընելոյ համար. միւս կողմանէ հերետիկոսներն ալ ստակ կուտան հաւատաքննիչները խաւարեցնելոյ . . . ոչ, արգելլոյ համար :

— Ի՞նչ կըսես, բսաւ Մանօֆինա, որոյ նայուածքը տարօրինակ կերպիւ կը բորբոքէր Ալկուազիլին ամեն մէկ խօսքերէն :

— Ո՜հ, սիրելիք, եթէ գիտնայիք անցած անցքերն, յարեց Բօքօ. Սէվիլի կառավարիչը պիտի այրի. աղջիկն ալ մինչև ցմահ բանտն է :

— Օրհնեա իմ, գոչեց Սէրէնան, Տօն Էսթէվանն ինչ եղաւ:

— Լռէ, բսաւ Բօքօ մատը բերնին դնելով ու չորս կողմ մը նայելով՝ որպէս զի օտար մէկը չլսէ. ատոր խօսքը մի ընէք, վասն զի ան ալ թերևս բանտը պիտի դրուի և . . .

— Անհոգ եղիր, բսաւ Բուլէվրինա, հոս հաւատաքննութեան ընտանի չկայ. մեր դրացիները միայն անգղներն ու օձերն են, և ատոնք միւսներուն չափ երկիւղալի չեն :

— Ո՜հ, սիրելիք, շարունակեց պանդոկապանը, եթէ գիտնայիք ինչ կը պատրաստուի :

— Վերջապէս ըսէ նայինք ինչ է, գոչեց Մանօֆինա համբերութիւնը հատնելով :

— Պիտի ըսեմ, պատասխանեց Բօքօ. Տօն Էսթէվան Վարկաս՝ իւր անձն ու նշանածն անպատճառ ազատել ուզելով՝ միտքը դրած է խարուկահանդէսին օրը զանոնք կորզել և հաւատաքննիչները ձերբակալել :

— Ուրեմն ես ալ անոր հետ եմ, գոչեց Մանօֆինա :

— Սպասէ, դու մինակ չես կրնար ընել այդ բանը. ուստի հարկ է որ Կարտունայի ընկերութիւնը՝ որ միշտ պատրաստ է կռուելու և անմեղաց վրէժն առնելու, կիսով մի դաւադրութեան մէջը լինի որպէս զի յաջողութիւնն ապահովի:

— Դու գիտես որ ես հիմա Կարտունայի անդամ չեմ, բսաւ Մանօֆինա տխրութեամբ :

— Ահա այդ պատճառաւ կրնաս մեզ ծառայել, եղբայր, ըսաւ Ֆօրօ, տեսնելով որ գործին երեք քառորդը կատարած և Մանօֆինան շահած էր :

— Բացատրէ այդ ըսածդ, եղբայր :

— Ըսի քեզ թէ Մեծաւորը դեռ չկրցաւ քու տեղդ մէկը դնել, և շատ կը ցաւի քեզ ձեռքէ հանելուն վերայ: Արդ, մեր ձեռնարկութիւնն յաջողութեամբ գլուխ հանելոյ համար Մեծաւորին օգնութեանը կարօտութիւն ունինք. դու միշտ անոր սիրելի խորհրդականն էիր. ուստի եթէ դու խօսք տաս անոր թէ այս դաւաճանութեան մէջ ես, ան ալ յանձն կառնու մասնակցիլ, վասն զի քեզ նորէն ընկերութեան մէջ շահելու յուսով ինչ որ ուզես՝ կը կատարէ :

— Եթէ այդպիսի յոյս մի տամ անոր, զինքը խաբած պիտի լինիմ, պատասխանեց Կուարօն իւր պատերազմասէր բնազդմանցն և Առաքելոյն տուած խոստմանը մէջ սաստկապէս ծփալով :

— Դու զայն խաբելու բնաւ պէտք չունիս, պատասխանեց Ալկուազիլը. եթէ նա սնոտի յոյս մ'ունենայ՝ քեզի ինչ, դու չտուած խոստումդ կատարելու պարտական չես: Անկէց զատ, Տոն Ջուսթէվան շատ հարուստ է, և կը կարծեմ որ իւր կողմանէ Կարտունայի ընկերութեան ընելիք խոստումըս փոքր բան մի չլինելով՝ իւր առաջարկութիւնը չմերժուիր: Օ՛ն, քաջդ իմ, քալէ հետս, յարմար ժամանակ է, երթանք Մեծաւորը գտնենք, շուտ ըրէ: Խարուկահանդէսին ութ օր մնացած է, ժամանակ կորսնցնելու չգար, պէտք է ամեն բան պատրաստել: Քալէ, խօսելով երթանք: »

Ով որ այս միջոցին Կուարօին դէմքը դիտէր, կրնար յայտնի նշմարել նորա սրտին մէջ ծագած յուզմունքը քանի որ Ալկուազիլը կը խօսէր: Այն կորովի մարդուն բոլոր կենսական զօրութիւնն՝ որ երկար ժամանակէ ի վեր անգործ մնացած էր, մէկէն ի մէկ արթնցաւ: Վտանգի արհամարհանքն ու կրօնական մոլեռանդութիւնը միանգամայն կը փայլէին երեսին վերայ :

Ժամանակն եկած էր վերջապէս Առաքելոյն պատուէրն ի գործ դնելու :

Պիտի երթար վերջապէս մարտնչիլ արդարութեան հա-

մար, մարտնչիլ հարստահարչաց դէմ և ի նպաստ հարստահարելոց, և իւր ամենէն սիրելի կարողութիւնները գործածելով և յօժարութիւնները գոհացընելով՝ միանգամայն Աստուծոյ արքայութիւնը ձեռք պիտի բերէր :

Կուարօն այս զանազան զգացմանց ազդեցութեան ներքև վայրկեան մ'ընդարմացած կենալէ ետև՝ սթափեցաւ, ցատկեց ոտք ելաւ, և իւր դաշոյնը կապող կարմիր գօտին մէջքն անցընելով՝ ուժեղ ձայնիւ գոչեց .

« Քալենք » :

Սէրէնան՝ այծեամի թեթևութեամբ ցատկած քովը կեցած էր:

« Դուն ուր կերթաս, հարցուց Ալկուազիլը :

— Ձեզ հետ, պատասխանեց Սէրէնան խրոխտաբար. առանց ինծի լաւ տօնախմբութիւն կրնայ լինիլ :

— Անշուշտ, ըսաւ Կուարօն խանդաղատանօք զայն գրկելով. միթէ մեր առանց իրարու կրնանք քալել » :

Երեքը մէկէն դուրս ելան քարայրէն :

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

ՊԱՐԱՀԱՆԴԷՍ ԿԱՆԴԵՂԻ

Քանի որ Կարտունայի պալատին կը մօտենար, Մանօֆինա քիթը հովին կերկնցընէր, ռունգերը կը բացուէին և անյագ կերպիւ օդը կը կլնէր՝ ինչպէս որ արաբացի նժոյգ մ'իր տիրոջը վրանը տեսած ժամանակ կընէ :

Գիշերն հանդարտ եղկ և մթին էր. լուսինը լրացած լինելով՝ երկար ժամանակէ ի վեր աներևոյթ եղած էր հորիզոնին ետևը :

Գեղեցիկ գիշեր մ'էր տարփաւորաց և դաւադրաց համար:

Երբոր պալատը շրջապատող առաջին որմէն ներս պիտի մտնէին, քանի մի վայրկեան կանգ առին՝ զարմանալով և միանգամայն հիանալով աչքերնուն ներկայացած տեսարանէն: Կիսաբաց դռնէն հրաբուխի պէս լուսոյ բոցեր դուրս

կը ցայտէին, և կիթառի նուագներ կը լսուէին արական ձայներու ներդաշնակութեամբ և տաւիղներու շռնչմամբ:

«Որո՞յ տօն է այսօր, հարցուց Մանօֆինա:

— Թերևս ինծօրեայ աղօթից վերջ մ՚է, պատասխանեց Քօքօ:

— Մտնենք, ըսաւ Սէրէնան, որոյ փոքրիկ ոտքերն անհամբերութեամբ կաքաւել սկսած էին նուագարանին ձայնէն:

Սէրէնան Սէվիլի ամենէն ընտիր կաքաւիչներէն մէկն էր, և երգել ալ գիտէր:

Քայլերը փութացուցին, և երբոր որմափակին ներսը գտնուած Թուփերուն առջևէն կանցնէին, մութին մէջ երեք մարդ նշմարեցին, որոց ոչ դէմքը կրնային ճանչել և ոչ հանդերձներն: Երեքն ալ Թուփերուն ետև կանգնած փըսփըսալով կը խօսակցէին:

Կուաքօի միտքն զբաղած լինելով ուշադրութիւն չկրցաւ ընել. Քօքօ զանոնք չտեսնել ձևացուց. իսկ Սէրէնան նոյն միջոցին խելքն ու միտքը ներսի պարահանդէսին տուած էր: Արդէն կաքաւողներուն գլուխները կը տեսնէր գոյնզգոյն ժապաւէններով զարդարեալ, որ անոնց ամեն մէկ շարժմանց համեմատ դրօշակներու պէս կը ծածանէին:

Ստուգիւ այն գիշերուան ժողովրդային պարահանդէսը խիստ զուարթ և աշխոյժ էր, որոյ նմանն երկար ժամանակէ ի վեր տեսնուած չէր Սէվիլի մէջ:

Սակայն՝ իրենց անհամբերութեան հակառակ՝ երբոր դրանը քով հասան, Կուաքօն և Սէրէնան կանգ առին. իրենց բաղձանքէն զօրաւորագոյն զգացում մի՝ այն է զուռզութեան ամօթը՝ զիրենք արգիլեց այն սեմին վերայ՝ յորմէ կամաւ հեռացած էին: Վարանեցան . . .

«Օ՛ն, քալեցէք նայիմ, ըսաւ Այկուազիլը:

— Ներս մտիր դուն, ըսաւ Մանօֆինա իւր լծակցին:

— Առաջ դո՛ւ մտիր, Քօքօ, ըսաւ Սէրէնան ալ, վասն զի քեզ կրնայ մեզ ներս մտցնել:

— Ծատ աղէկ, ըսաւ պանդոկապանը Սէրէնային ձեռքէն բռնելով, դուռը բացաւ և յաղթական դէմքով ներս մտաւ Սէրէնային հետ: Մանօֆինա ալ քաջալերուելով՝ անոնց ետևէն մտաւ:

«Աստուած պահէ ձեր տէրութիւնը» ըսաւ Այկուազիլը քաղաքավարութեամբ գլխարկը հանելով:

Այս անակնկալ երևոյթին առջև զարմացման աղաղակ մ՚ելաւ սրահին մէջ, և ժողովականք՝ որ պահ մ՚առաջ իրենց բոլոր ուշադրութիւնը պարին տուած էին, հետաքրքրութեամբ անոնց դարձան և հասկընալ ուզեցին թէ ինչ պատճառաւ Կուաքօն և լծակիցն իրենց մէջ կը վերադառնային.

Մանտամիէնթօյի սուր աչքն հեռուէն անոնց ներս մտնելը տեսած՝ և իսկոյն զիրենք ճանչած էր, բայց սրահին վերի ծայրը հանդարտ նստած՝ հայրական լրջութեամբ իւր զաւակաց զուարճութեանցը կը հսկէր: Իւր կամքը կատարել տալու մասին որչափ խիստ բռնաւոր, նմնչափ իւր ընտրակարգեալները զոհ ընելու և իրեն յարեցընելու ալ յաջողակ էր՝ հաշուեալ ներողամտութեամբ մ՚և առերևոյթ զիջումներով: Մանտամիէնթօ խիստ ժողովրդային Թագաւոր կը լինէր, եթէ այն ժամանակները Թագաւորութիւնը սրբազան բան մի չլինէր, որ միայն ժառանգութեամբ կրնար ուրիշի անցնիլ, և որուն ոչ ոք կրնար հպիլ:

Պայծառ լոյս մի կողողէր սրահը: Ամեն մէկ սեան վերայ երկու մեծ ջահ կար ռետինէ շինուած, որոց բոցավառ պտրոյգները կարմրաշէկ սիւներու պէս կամբառնային, և փայլակներ ու ծխոյ ամպեր կարձակէին դէպ ի կամարայարկ ձեղունը:

Գետնին վերայ, սիւներուն շուրջը Վալանսի բազմաթիւ փսիաթներ փռուած էին, որոց ամեն մէկուն վերայ կին մի նստած էր, և ամեն մէկ կնոջ ալ այր մի կրթնած. այնպէս որ ժողովն արանց և կանանց կրկին շարք մի կը կազմէր շրջանակի ձևով, որոյ մէջ տեղն ալ պարողները բռնած էին:

Ինչպէս արդէն բսինք, Մանօֆինայի և Քուլէվրինայի յանկարծ հոն երևիլն այնպիսի տպաւորութիւն մ՚ըրած էր, որ պարը վայրկեան մի դադրելու պէս եղաւ և ամեն գլուխներն անոնց կողմը դարձան:

Սէրէնան պարը չի շփոթելոյ համար ակումբին ետևէն պտըտեցաւ սրահին մէջ տեղն երթալոյ համար. բայց մեծաւորն անոր ժամանակ չթողուց. քաղցրութեամբ մ՚անոր քով գնաց, և քաղաքավար ժպիտով մ՚երեսը նայելով ըսաւ.

«Արքայութեան որ սուրբն ազդեց քեզ, աղջիկս, մեզ այցելութիւն ընելոյ բարի խորհուրդը. բարի եկիր, հազար բարի . . . և դու Մանօֆինա» յարեց իւր խոշոր ձեռքն անոր երկնցընելով:

Մանօֆինա, քիչ մի շփոթած, իւր ձեռքը Մեծաւորին ձեռքին մէջ դրաւ ակամայ. կը թուէր իրեն թէ նորա հետ կապուելու խոստում կուտար, որուն յօժարութիւն չունէր:

Մեծաւորին այս քաղցր ընդունելութիւնը բոլոր հանդիսականք ուրախութեան աղաղակաւ դրուատեցին: Համայն Կարտունեանք՝ մեծ և փոքր՝ իրենց նախկին ընկերաց քով վազեցին և հազար համբոյրներով ողջագուրեցին:

Մանտամիէնթօ Սէրէնային ձեռքէն բռնեց և սրահին վերի կողմը պարապ փոխոթի մի քով տարաւ նստեցուց. յետոյ Մանօֆինան ալ հոն հրաւիրելով.

«Զբօսցիր, աղջիկս, ըսաւ Սէրէնային, ես քիչ մի պիտի խօսակցիմ Մանօֆինա եղբօրս հետ:»

Այս ըսելով Մանտամիէնթօ Կուարօին ձեռքէն բռնեց, և Ֆօրօի աչք ընելով՝ երկուքն ալ առաւ սրահին վերի ծայրն անկիւն մի տարաւ սկումբէն հեռու:

Հոն առանձին մնալով անոնց հետ՝ ըսաւ.

«Կարծեմ, եղբարք, որ Մանօֆինայի հոս գալն առանց պատճառի չէ, և անհամբեր եմ իմանալու: Թերևս մեր սիրելի Մանօֆինան վտանգաւոր կացութեան մի մէջ է և մեր օգնութեանը պէտք ունի: Թէ և հիմա ինքը մեր պատուական եղբայրութեան անդամ չէ, և մեք բնաւ պարտականութիւն չունինք իրեն իբրև եղբայր, բայց և այնպէս միշտ պատրաստ ենք իբրև բարեկամ և ընկեր՝ իրեն օգնութեան հասնիլ ամեն անգամ որ կարելի լինի . . . առանց մեր պատուական եղբայրութեան կանոնաց դէմ գործելոյ:

— Եղբայր Մանտամիէնթօ, ըսաւ իսկոյն Ֆօրօ, այս միջոցիս Մանօֆինայի օգնութիւն ընելու պէտք չկայ, ընդհակառակն մեք զինքը պէտք է հաճեցնենք որ իւր օգնութիւնը չզլանայ մեզ:»

Մանտամիէնթօ զարմացական շարժում մ'ըրաւ:

«Գործողութիւն մի պիտի առաջարկեմ քեզ . . . . . խիստ ծանրակշիռ գործողութիւն մի, յարեց Ֆօրօ. ահա անոր համար եկեր եմ հոս Մանօֆինայի հետ: Մտիկ ըրէ զիս հիմա. գործը փոքրիկ բան չէ:

— Խօսէ, ըսաւ Մեծաւորն առաւել ևս զարմացմամբ:

— Սէվիլի մէջ երիտասարդ ազնուական մի կայ մեծահարուստ, որ պէտք ունի քեզ:

— Ի՞նչ կըսես, Ֆօրօ, չե՞ս գիտեր որ ես միշտ պատրաստ եմ հարստութիւն ունեցող երիտասարդ ազնուականաց ծառայելու:

— Իմ ըսած երիտասարդ սաստիկ ալ շատ ոսկի պիտի տայ քեզ. բայց փոխարէն կը խնդրէ քեզնէ . . . .

— Իւր հակառակորդը խաւարեցընել, հարցուց Մեծաւորը:

— Անկէց լաւագոյն բան մի, պատասխանեց Ալկուազիլը. գործողութիւն մի՝ որոյ նմանն երբէք ըրած չէ Կարտունայի եղբայրութիւնը:

— Ի՞նչ տեսակ գործողութիւն է այդ, շուտ ըսէ նայիմ:»

Ֆօրօ չորս դին նայեցաւ որպէս զի մէկը չլինայ լսել. և թէպէտ տասն և հինգ քայլէն աւելի հեռու էին սկումբէն, այսու ամենայնիւ աւելի անդին հրեց Մանտամիէնթօն և Կուարօն մինչև ծայրի սիւնին քով. յետոյ Մեծաւորին ականջին ծռելով՝ ըսաւ.

«Պէտք է մեզ օգնել խարոյկին օրը Սէվիլի կառավարիչն ազատելու:

— Ի՞նչպէս կրնայ լինիլ:

— Մեծ հաւատաքննիչը վերցընելով ու ծածուկ տեղ մ'երկու օր պահելով, մինչև որ Տոն Խօթէվան Սպանիոյ նահանգապետներէն մէկը հասնելով օտար երկիր փախչի:

— Եղբայր, պատասխանեց Մեծաւորը, լաւ խորհած ես այդ խնդրոյդ վերայ: Գիտես որ այդպիսի ձեռնարկութեան մի մէջ կեանքերնուս հետ պիտի խաղանք . . . .

— Երկու հարիւր հազար ռիալի համար, յարեց պանդոկապանը. ահա Տոն Խօթէվանայ առաջարկած վարձատրութիւնը:

— Երկու հարիւր հազար ռիալ, ըսաւ Մանտամիէնթօ գումարին մեծութենէն շլանալով, երկու հարիւր հազար ռիա՜լ, մեծ հաւատ . . . .

— Այո, Մօնսինեօր Ալգուէզը վերցընելոյ և երկու օր

Կարտունայի նկուղներուն մէջ պահելոյ համար, յարեց Փօքօ:

— Այո, ետքն ալ Մօնսինեօր Արպուէզ ազատութիւն գըտնելուն պէս՝ մեզ իբրև հերետիկոս այրէ: Միթէ զիս ապուշի տեղ դրած ես, Փօքօ: Զայն խաւարեցընել, շատ աղէկ, վասն զի մեռեալները բան մի չեն կրնար ընել. բայց վերցընել, պահել ու ետքը թող տալ. ոչ, ոչ, ես ծաղկահասակ օրիորդները միայն կը վերցընեմ:

— Տոն Էսթէվան չուզեր որ զայն խաւարեցընէք:

— Տոն Էսթէվան գառնուկի պէս պարզամիտ է: Առանց Մանօֆինայի հաճութեան և . . . բայց բաւական է, կը հասկընամ: Եթէ Տոն Էսթէվան դեռ կապրի, յանցանքը հաւատաքննչին չէ:

— Հաւատաքննչին մեռնիլը հոգս չէ, ըսաւ Փօքօ, բայց եթէ զայն խաւարեցընելու խօսք ընես Տոն Էսթէվանին, բնաւ չհաճիր, և Սէվիլի կառավարիչն ալ կայրի:

— Ուրեմն, մարդու չենք իմացըներ, ըսաւ Մանտամիէնթօ սատանայական ժպիտով:

Երկու հարիւր հազար ռիալ, կըսէր ինքնիրեն, սա անիծեալ հաւատաքննիչն սպաննելոյ համար, որ ինծի դէմ ոխ պահած է այն օրէն ի վեր որ Տոն Էսթէվանը չկրցայ ըսպաննել, և բան մ'ընել չտար ինծի: Երկու հարիւր հազար ռիալ, սքանչելի գումար . . . Ասկէց զատ, հարկաւ ուրիշ մէկը կը դրուի Մօնսինեօր Արպուէզի տեղ, և նոր հաւատաքննիչն ալ ինծի դէմ դժգոհութեան պատճառ մի չունենալով՝ անշուշտ մեզ կաշխատեցնէ . . . Ըսել է որ ամեն կողմանէ մեր եղբայրութեան շահ կայ այս գործիս մէջ:

Ասոնք եղան Կարտունայի մեծաւորին առաջին խորհըրդածութիւնները. բայց իբրև ճարտար քաղաքագէտ՝ իւր միտքն յայտնելէ զգուշացաւ:

Փօքօի դառնալով, որ պատասխանի կսպասէր, ըսաւ.

«Մանօֆինա ալ կը հաճի այս ձեռնարկութեան գործակցիլ:

— Անշուշտ, պատասխանեց Կուարօն:

— Ուրեմն Կարտունան բարի մայր կը ճանչես և անոր գիրկը վերադառնալ կուզես, հարցուց Մանտամիէնթօ նենգութեամբ:

— Մեծաւոր, ես այդ չըսի, պատասխանեց Մանօֆինա,

այդ գործողութիւնն ինծի հաճոյ է, և կուզեմ օժանդակել ձեզ՝ եթէ կը հաճիք:

— Կը հասկընամ, ըսաւ Մանտամիէնթօ իւր լայն արտեւանունքը կը կոցելով, որոց ներքև իւր կանաչագոյն աչքերը չարալի աչաց պէս կը փայլէին. կը հասկընամ, որ դու ալ, Սէրէնան ալ մեծ յօժարութեամբ այս գործողութեան կը մասնակցիք՝ խոստացեալ վարձքին պատճառաւ:

— Մեծաւոր, ըսաւ Մանօֆինա խոժոռելով, ես պարկեշտաբար վաստկուած վարձ մ'երբէք չեմ մերժած. բայց եթէ այս անգամ մեզ բան մի չտալ պատշաճ կը դատիք, հոգ չէ, ես այդ գործողութեան վտանգներուն յօժարակամ բաժանորդ կ'լինիմ՝ առանց վարձք խնդրելոյ, որովհետև դուք կը կարծէք որ եղբայրութեան անդամ չ'լինելնուս համար վարձատրութեան ալ իրաւունք չունինք:

— Եւ ինչու համար անդամ չպիտի լինիք, ըսաւ Մանտամիէնթօ, վասն զի խօսքը հոս բերել կուզէր:

— Զիս մի փորձեր, մեծաւոր, պատասխանեց Մանօֆինա, եղածն եղած է, ես չեմ վերադառնար: Միայն ըսէ ինծի թէ կընդունիս իմ ու Սէրէնայի գործակցութիւնը. այս միայն կը խնդրեմ քեզնէ: Եթէ կընդունիս, մէկ աւուր համար Կուարօի իշխանութիւն և պէտք եղածին չափ զինուոր տուր ինծի. մնացեալն ես վրաս կառնում:

— Այս առաջարկութիւնն ընդունեցիք, մեծաւոր, ըսաւ Փօքօ, կրնամ Տոն Էսթէվան և իւր բարեկամներն հոս բերել, որպէս զի խորհրդակցիք և պէտք եղածը տնօրինէք:

— Կրնաս, պատասխանեց Մանտամիէնթօ՝ ուրախ լինելով Մանօֆինայի առաջարկութեան վերայ, վասն զի կը յուսար որ այս առթիւ կրնար բոլորովին շահիլ զայն: Յետոյ Կուարօի դառնալով.

— Տես, որդեակ իմ, ըսաւ, եղբայրութիւնն ու ես ո՛րչափ սէր ունինք վերադ. մեր ամենէն արի զինուորաց մէջ քեզ յաջորդելու արժանի մէկը չգտանք, և դեռ տեղդ պարապ է Կարտունայի մէջ: Առ Կուարօի պաշտօնդ այդ գործողութեան օրը, և ապա Աստուած ներշնչէ և իմաստուն որոշումներ ազդէ քեզ:

— Ուրեմն ես երթամ Տոն Էսթէվանին իմացընեմ. պէտք է որ այս իրիկուն ամեն բան տնօրինուի:

— Գնա, ըսաւ Մանտամիէնթօ, այս տեսակ գործողութեան մի համար տօնի իրարանցումէն աւելի յարմար ժամանակ չկայ: Եւ դու, Մանօֆինա, յարեց, պար մի չես խաղար գեղեցիկ Քուլէվրինայիդ հետ :

— Աղէկ ըսիր » պատասխանեց Կուարօն, և Սէրէնային թեւէն բռնելով պարողաց մէջ տարաւ :

Թէ և Քուլէվրինայի կերպարանքն աղքատիկ էր, բայց և այնպէս ամէն մարդ փութաց նորա պարելը տեսնելու, որ ինչպէս ըսինք՝ քաջ կաքաւող մ'էր :

Այս միջոցին Քօքօ պալատէն դուրս ելած ու բակին ծառերուն կողմը գացած էր, ուր քանի մի ժամ յառաջ երեք մարդ կեցած կը խօսակցէին իրարու հետ, և տակաւին հոն կեցած էին սպասելու կերպիւ :

Ալկուազիլը քովերնին երթալով՝ Խաթէվան զինքը ճանչեց:

Ի՞նչ լուր ունիս, հարցուց :

— Ամէն բան պատրաստ է, տէր սպետ. Կարտունայի մեծաւորը պատրաստ է՝ ինչ որ ուզես կատարելու :

— Ես ձեզի չըսի մի , ըսաւ Խաթէվան իւր երկու ընկերաց՝ Տօն Ռօտրիկէզի և Տօն Քախմէնէսի դառնալով : Ուրեմն հիմա ապահով ենք մեր գործին յաջողութեան վերայ:

— Տօն Խաթէվան, ըսաւ ծեր սպետը, դու օգտակար դառեցար այս գնչուներուն յարիլ, լաւ. բայց, բարեկամ, դու քու զօրութեանդ կէսը չես հասկընար. եթէ ես քեզի պէս երիտասարդ լինէի, քեզի պէս գեղեցիկ լինէի, և անունս ալ Տօն Խաթէվան Վարկաս լինէր, մէկ խօսքով Սէվիլի բոլոր ժողովուրդն ոտք կը հանէի և Սպանիան տակն 'ի վերայ կընէի :

— Տօն Ռօտրիկէզ, պատասխանեց Խաթէվան, այս միջոցիս դու երիտասարդի պէս կը խօսիս. Թող որ ես ալ ծերունւոյ պէս խօսիմ :

Դու մոգական մեծ զօրութիւն մի կենթադրես իմ վերայ, այնպէս թող լինի. կուզեմ հաւատալ որ ես կրնամ դիւրութեամբ հօրս յիշատակաւը՝ որ դեռ կենդանի է Սպանիացւոց սրտին մէջ՝ Սէվիլն ոտք հանել հաւատաքննչաց դէմ: Ենթադրելով որ այնպէս լինի, ինչ օգուտ կրնայ ըլլալ Սպանիոյ՝ բայց եթէ հազարաւոր մարդոց կոտորածն պատճառ

լինիլ՝ առանց միացեալներուն վիճակը բարւոքելոյ: Գիտես, Տօն Ռօտրիկէզ Վալէրօ, հաւատաքննութեան լուծն ի սպառ խորտակելոյ համար՝ պէտք է որ համայն Սպանիա մի և նոյն զգացմամբ, մի և նոյն կամքով միաբանի: Մասնական ապստամբութիւնները քաղաքային պատերազմ կը ծնանին, երկիրը կաւերեն ու կաղքատացնեն, բայց չեն կրնար փոխել. կորովի մարմինէ մ'առէպ արիւն առնելու կը նմանի. օր մի շունչ առնուլ կուտան, բայց վերջը կը կարկամեցընեն : Միայն գիտութիւնը , փիլիսոփայութիւնը կրնան զՍպանիա վերանորոգել և ազատ ընել : Մինչև այն ժամանակ քանի մի չլուանք, և մեր տեսնելիք չունինք այն գեղեցիկ օրերը . . . .

— Ուրեմն ինչու համար կը դաւակցինք, ընդմիջեց Տօն Վալէրօ :

— Միայն մէկ բանի համար, պատասխանեց Խաթէվան, մասնաւոր շահու մի համար : Ես իմ սիրելիներս ազատելոյ համար, դու և Տօն Քախմէնէս ալ ինձ բարեկամութեան համար. այս է մեր ամենէն մեծ շարժառիթը :

— Խաթէվան, ըսաւ Տօն Քախմէնէս, մեր դիտաւորութիւնները կը զրպարտես՝ մասնաւոր շահու մի նեղ սահմանին մէջ ամփոփելով :

— Ոչ, պատասխանեց Խաթեւան, ես չեմ զրպարտեր զանոնք. մեր մեծ և եռանդուն հոգի ունինք , մեք կը հեծենք մարդկութեան վշտացը վերայ, և դեռ ասկէց երեք ամիս առաջ կըսէի քեզ պէս թէ միայն մեր տառապեալ եղբարց սէրը, անարգեալ և հալածեալ ժողովրդեան սէրը կը մղէ մեզ այս ապստամբութեան գործին: Բայց ետքն աւելի լաւ զննեցի մարդոց զգացումներն, և ըսի ես ինձ որ եթէ Աստուած զմեզ Սպանիոյ վերանորոգիչ լինելոյ համար ստեղծած լինէր, ուրիշ կարողութիւններ ու միջոցներ կուտար մեզ, և թերևս մեզ դար մ' ետքը կ'ստեղծէր. կամ առաքելութեան ձիրք կունենայինք, և Յօհաննէս տ'Ավիլայի. Ս. Յօհաննէս Աստուծոյ պէս խոնարհ և արի ըմբիշներ կը լինէինք, վեհ հոգիներ, այն աստիճան փառեալ մարդոց սուրբ սիրոյն, որք ամէն անձնական զգացում և մինչև իսկ ինքզինքնին կը զոհեն մարդկային մեծ գերդաստանին օգտին

համար : Անոնք կրնան և իրաւունք ունին Սպանիան մինչև իր խորն յուզելու և մորով նորոգելու: Իսկ սրով վերանորոգութիւնը վիրաց վերայ վէրք բանալ է՝ և ոչ ուրիշ բան. և եթէ այսօր ձեզ հետ կը դաւակցիմ, չէ թէ Սպանիոյ տառապեալ եղբարցս համար բարիք մ՚ սպասելու նպատակաւ է, այլ վասն զի կը սիրեմ, և սիրելիս ազատել կուզեմ, և այս բանս կարծեմ ինքնասիրութիւն է, յարեց դառն ժպիտով մի:

— Էսթէվան, ըսաւ Տոն Քոփմենէս, դու քան զմեզ բարի ես, և եթէ պէտք լինի՝ մեզմէ աւելի անձնուէր :

— Մեր ապստամբութեան պատճառն ինչ որ ալ լինի, նուիրական է, ըսաւ Վալէրօ. ուրեմն քալենք և դու մեր գլուխն եղիր, Էսթէվան, վասն զի դու Կիկերոնէն աւելի ճարտասան ես, և այնպիսի անկեղծ լեզու մ՚ունիս, որուն մարդ չկրնար դիմանալ :

— Ո՞ւր պիտի երթանք, հարցուց ծերունի ապետն Ալկուազիլին :

— Ետևէս եկէք, Տեարք, ըսաւ Քօրօ, և կասկած չարթընցընելոյ համար համարձակ պարահանդէսի սրահը մտէք, զբօսցիք, օրիորդաց հետ խօսակցեցէք: Իսկ ձեզ, Տոն Էսթէվան, խրատ կուտամ որ Սէրէնան կաքաւել տաք :

— Ես զո՞վ կաքաւել տամ, հարցուց ծերունի Ռօտրիկէզ :

— Ձեր ազնուութիւնն անհոգ թող լինի, ըսաւ Ալկուազիլը ժպտելով. Կարտունայի մէջ պարող չպակսիր. ամեն գոյնէ և հասակէ կը գտնուին :

— Ուրեմն առջևնիս ինկիր » ըսաւ Էսթէվան :

Ալկուազիլը միայնակ ներս մտաւ: Պարը խիստ տաքցած էր այն միջոցին, վասն զի Մանօֆինան և Սէրէնան էին խաղացողները. ամեն մարդ աչքն և ուշն անոնց վերայ դարձուցած՝ ստէպ ծափահարութեամբք կը դրուատէին նոցա ամեն մէկ ճարտար ձևերն ու շարժումները :

Երեք ապետներն այս միջոցիս ներս մտան:

Քօրօ մեծաւորին քով երթալով.

« Ահա ռէալները խոստացող երիտասարդ ապետը, ըսաւ անոր՝ Տոն Էսթէվանը ցուցընելով :

— Նոյն ինքն է զոր Մանօֆինա պիտի խաւարեցնէր, ըսաւ Մանտամիէնթօ. կերևի որ այդ երիտասարդին ու Սէ-

վիլի հաւատաքննչին մէջ սաստիկ հակառակութիւն կայ : Լաւ, լաւ, յաւելցուց ձեռքերը շփելով. ուր որ կոտրած հաւկիթ կայ՝ հոն ձուազեղ կը շինուի: Թող կենան հոս, Քօրօ, մինչև որ պարահանդէսը վերջանայ. ետքը կը խօսինք իրենց հետ : »

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

ԴԱՒԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Կարտունայի պալատին մէջ ուրիշ մարդ չէր մնացած բաց ի մեծաւորէն, Ալկուազիլէն, Մանօֆինայէն, ընկերէն և երեք ազնուականներէն :

Ջահերէն ոմանք հետզհետէ կը մարէին, այն ընդարձակ սրահը կը մթնէր, և գիշերային լռութիւնն աւելի ահարկութիւն կուտար այս գաղտնի ժողովին :

Կէս գիշերին երկու ժամ անցած էր :

Մեծաւորը կաղնիէ մեծ սնտուկ մի բացաւ որ սրահին մէկ անկիւնը դրուած էր, մէջէն դեղին ու աղտոտ մագաղաթեայ տումար մի, կապարեայ կաղամար մ՚և արծուի փետուրէ գրիչ մի հանեց. յետոյ նորէն գոցեց սնտուկը զոր միանգամայն իբրև պահարան և սեղան կը գործածէր, և մէջէն հանածները կափարչին վերայ շարելէ ետև, գնաց դուռը նայեցաւ թէ լաւ մի գոցուած էր :

Փականքին նիգը յամբին մէջ լաւ մտած չլինելուն, երբոր Մանտամիէնթօ իր հուժկու ձեռօքն այն ահագին դուռը հրեց, ինքնին բացուեցաւ և նոր անձ մի ներս մտաւ :

Այս անձն Ցովսէ էր, որ Քօրօէն լուր առնելով՝ խորհըրդին ներկայ գտնուելու եկած էր :

Էսթէվան նորատի դոմինիկեանը տեսնելուն պէս զայրացին գոչիւն մ՚արձակեց, և Ալկուազիլին դառնալով՝ « Զիս մատնեցիր, Թշուառական » ըսաւ :

Ալկուազիլն առանց խռովելոյ՝ հանդարտութեամբ պատասխանեց .

« Ոչ, տէր, քեզ չմատնեցի: »

Բօրօի դէմքին վերայ այն աստիճան ապահովութիւն կար որ Էսթէվանայ կասկածը խափանեցաւ :

Միանգամայն Մանտամիէնթօ ալ՝ այս գիշերային այցելութեան պատճառը չգիտնալով , մեծ հաւատաքննչին սիրելին պարտուպատշաճ յարգանօք ընդունեց :

« Ի՞նչ հրաման ունիք , վերապատուելի՛ հայր , հարցուց կասկածոտ դէմքով :

— Այդ երեք ազնուականաց խօսելիք ունիմ , պատասխանեց Յովսէփ :

Մանտամիէնթօ արտեւանունքը կնճռեց :

« Ի՞նչ կուզէ այս կրօնաւորն, հարցուց կամաց մի Վալէրօ Էսթէվանայ :

— Հիմա կիմանանք » պատասխանեց Էսթէվան :

Այս ըսելով կրօնաւորին քով գնաց :

Յովսէփ ձեռքն անոր երկնցուց բարեկամաբար :

Էսթէվան չբռնեց անոր ձեռքը , այլ երեսը նայելով ըսաւ:

« Զիս մատնելնիդ բաւական չէր, հիմա ալ բոլորովին կորսնցընել կուզէք, այնպէս չէ:

— Կը սխալիք , պատասխանեց Յովսէփ քաղցր և տխուր ձայնիւ, ձեզ մխիթարելու և օգնական լինելու կուգամ:

— Բայց Տօլորէզ , յարեց Էսթէվան, որոյ նախանձութիւնն աւելի սաստիկ կը գրգռէր Յովսէփն տեսնելով, որոյ վերայ կասկած ունէր. Տօլորէզն ի՞նչ ըրիք :

— Տօլորէզ ողջ առողջ ձեռքդ պիտի հասնի, շարունակեց Դոմինիկեանը :

— Այո, վասն զի ես պիտի ազատեմ զայն, գոչեց Էսթէվան զայրացին. նենգութիւնները զիս չեն կրնար խաբել, Հա՛յր Յովսէփ, և եթէ կուզէք հիմա, յարեց դառնութեամբ, եթէ կուզէք . . . Նայեցէք, Հա՛յր Յովսէփ, դուք անխոհեմ եղաք . . . մեք հոս հինգ ենք քեզի դէմ, և այս մարդիկն անձնուէր են ինձ:

— Ձեզնէ չվախնալուս ապացոյցն աս է որ, պատասխանեց Յովսէփ, եկած հոս եկած եմ, և առանձին եկած եմ: Եթէ ձեզ մատնած լինէի, ինչու պիտի գայի ձեզ փնտռելու. ինչ պէտք

ունիմ ես ձեզ: Հաւատա ինձ, Էսթէվան, քու ճշմարիտ բարեկամներդ ճանչէ, անոնց օգնութիւնը հարկաւոր է քեզ, և անկեղծութեամբ քեզ կը նուիրեն զայն :

— Աստուած իմ, գոչեց յանկարծ Ռօտրիկէզ , այս այն նորատի կրօնաւորն է որ անցեալ օր զիս իւր կրօնակցաց կատաղութենէն ազատեց :

— Վերապատուելի հայր, շարունակեց Ռօտրիկէզ Յովսէփի քովն երթալով , ներեցէք ինձ որ շնորհակալութիւնս յայտնեմ ձեզ երկու օր առաջ Պուէնավէնթուրայի պանդոկին մէջ ինձ ըրած օգնութեանդ համար: Հիմա խելքս գլուխս եկած է, յարեց ժպտելով , և կուզեմ ապացուցանել ձեզ :

— Խելացութիւնն իմաստուն խօսքեր ըսելու վերայ չկայանար , այլ յարմար ժամանակին և ըստ պատշաճին ըսելու վերայ կը կայանայ , պատասխանեց Յովսէփ պաղութեամբ. երբոր մէկը քարի վերայ սերմ ցանէ, Թռչունները կուտեն զայն և ցանողին օգուտ չբերեր :

Ձեր բացագանչութիւնները ձեզ ողջ ողջ այրել կուտան. հաւատա խօսքիս :

— Չեն համարձակիր , պատասխանեց Վալէրօ, հաւատաքննութիւնը զիս խենդ կը համարի :

— Հաւատաքննութիւնը կրնայ վերջապէս նշմարել որ դուք վտանգաւոր խենդ մ՚էք , և խելացի մարդոց նման կը վարուի ձեր հետ ալ:

— Ամենևին փոյթս չէ , գոչեց Վալէրօ , մարտիրոսութիւնը գեղեցիկ փառք մ՚է : »

Յովսէփն ճանչելէն ի վեր այս երկրորդ անգամն էր որ Էսթէվան նորա դէմքին շնչած ձգողական հրապոյրէն և անկեղծ պարզութենէն կը յաղթուէր: Ուստի ինքն ալ ձեռքն անոր երկնցուց բարեկամաբար : Յովսէփ բռնեց նորա ձեռքը և գորովանօք սեղմեց՝ իւր քաղցր և զմայլեցուցիչ ձայնովն ըսելով .

« Բարեկամ լինինք , հաւատա ինձ . . . բարեկամ մինչև ցմահ . . . Ես անարժան չեմ այդպիսի բարեկամութեան... Օր մի Յովսէփ Թերևս խիստ սիրելի լինի քեզ : »

Էսթէվան դեռ կը վարանէր, անգութ կասկած մի զինքն անհանգիստ կընէր :

« Տոն Յովսէ . ըսաւ վերջապէս , տակաւին բան մի կայ. եթէ կուզես զիս համոզել , Տօլորէզն ու հայրն ինծ դարձու, և այն ժամանակ կը հաւատամ քեզ :

— Կը կարծես , ըսաւ Յովսէ , որ հաւատաքննութիւնն այնպէս դիւրութեամբ իւր զոհերը ձեռքէ հանէ :

— Ոչ , բայց Յովսէ՝ հաւատաքննիչին սիրելին՝ ինչ որ ուզէ կրնայ ընել հաւատաքննութեան մէջ:

— Յովսէ շատ բան կրնայ ընել , պատասխանեց նորատի կրօնաւորը , բայց չկրնար ձեզ դարձունել այնպիսի մարդ մի , որուն անդամները խորտակած ու այրած են :

— Ի՞նչ կըսես . հարցուց Էսթէվան յուզուելով :

— Կըսեմ թէ Մանուէլ Արկօզօ երէկ հրոյ և ջրոյ փորձութիւնը կրեց . կըսեմ թէ անհնար է զինքն ազատել , որովհետեւ քալելու կարողութիւն չունի :

— Բայց Տօլորէզ , Տօլորէզ , գոչեց դժբաղդ երիտասարդն անբացատրելի անձկութեամբ :

— Անոր վերայ անհոգ եղիր , Տօլորէզ տանջանք չկրեց , և կազատեմ զայն : Եթէ խարուկահանդէսէն ետև Ժուանայի տունը չգտնես զայն , ինչ կուզես ըրէ ինծ , Տոն Էսթէվան . . : Ես վախնալու մարդ չեմ , անհոգ եղիր , յարեց տրտմագին ձայնիւ՝ որ կարծես թէ իւր բնաւորութեան խորը կը կազմէր :

— Կերդնուս Տօլորէզն ինծ յանձնելու, հարցուց Էսթէվան:

— Երդումը խաբեբաներէն հնարուած է, պատասխանեց Յովսէ. ես չեմ երդնուր, այլ կը խոստանամ:

— Պարոններ, գոչեց Էսթէվան, գործի սկսինք, և ինչ ընելիքնիս որոշենք : Պէտք է կամ ազատել Մանուէլ Արկօզօն, կամ մեռնիլ : Ահա օգնական մ'ալ զոր երկինք կը ղրկէ մեզ, յարեց Յովսէն ցուցնելով :

— Կրօնաւոր մի, գոչեց դաժան Վալէրօ, ինչ օգուտ կրնայ ընել դաւադրութեան մէջ:

— Ես ամեն օր խոստովանանք կընեմ, պատասխանեց Յովսէ:

— Լաւ, լաւ, ըսաւ Վալէրօ, մոռցայ յիշելու թէ դուք մթի մէջ կը մարտնչիք :

— Աստուած չարը բարւոյ կը փոխէ, պատասխանեց Յովսէ:

— Յիմար ես, հարցուց Տոն Քսիմենէս Էսթէվանայ, ինքզինքդ այդ անագորոյն հաւատաքննիչին մատնել կուզես :

— Աստուած չարը բարւոյ կը դարձունէ, կրկնեց Էսթէվան. արդ՝ Աստուած այս հաւատաքննիչն ալ բարի և քաղցրասիրտ անձի մի փոխարկած է, որ իւր բոլոր կարողութեամբը մեզ պիտի նպաստէ . . . Հանդարտ եղիր ուրեմն , Տոն Քսիմենէս, և մի վախնար բնաւ : Տեսնենք, մեծաւոր, յարեց Մանտամիէնթօի դառնալով , որ սրահին մէկ խորշը կեցած՝ խորհրդոյն արդիւնքը կ'սպասէր, պատրաստ էք ձեր բոլոր զօրութիւնն իմ հրամանիս ներքև դնել :

— Գործը գիտէ , պատասխանեց մեծաւորը . մեր զօրութիւնը քիչ կամ շատ մեծ կրնայ լինիլ՝ պէտք ունեցողներուն խնդրանացն և առաջարկեալ վարձատրութեան համեմատ :

— Վարձատրութեան մասին հոգ մի ընէք, առատօրէն կը հատուցանեմ :

Մեր Քօբօ եղբայրը կարծեմ երկու հարիւր հազար ռիալի խօսք ըրաւ, յարեց Մանտամիէնթօ:

— Բաւական չէ այն գումարը և չէք կրնար անով երեք չորս հարիւր մարդ հանել :

— Ուրկէ պիտի գտնէ այդչափ մարդ , հարցուց կամաց մի Տոն Քսիմենէս :

— Քսան հազար ալ կրնայ գտնել, եթէ պէտք ըլլայ, ըսաւ Յովսէ :

— Ի՞նչ կըսէք, մեծաւոր, պիտի կրնա՞յ լինիլ :

Մեծաւորը քանի մի վայրկեան խորհելէ ետև, պատասխանեց.

« Կրնայ լինիլ. բայց պէտք է քսան հազար ռիալ ալ տեղափոխութեան ծախք վճարել, վասն զի շրջակայ քաղաքաց եղբայրներն ալ բերել տալու պիտի պարտաւորիմ :

— Քսան հազար ռիալն ես կուտամ գոչեց Տոն Քսիմենէս:

Եթէ այդպէս է, ըսաւ Մանտամիէնթօ, ձեր ազնուութիւնքը կը հաճին գրով տալ ինծ այդ խօսքը, վասն զի եղբայրութեան տումարին մէջ պիտի արձանագրեմ ձեր առաջարկութիւնն ու խոստումը :

— Դիւրին բան է այդ, ըսաւ Էսթէվան :

Այն ժամանակ մեծաւորը տումարին մէջէն մագաղաթեայ թերթ մի հանեց, և գրիչն Էսթէվանայ ներկայացընելով

« Գրեցէք, տէր ապետ » ըսաւ :

Լոթէլվան ալ հետեւեալը գրեց.

«Ես, Լոքեզվան, կոմս Վարկասի, պատուոյս վերայ խօսք կուտամ, որ յառաջիկայ յունիս 4ին կատարուելիք քաղաքական խառնակութեանց հետեւեալ օրն երկու հարիւր խան հազար ոսկի ամբողջ հատուցանեմ Կարտունայի եղբայրութեան մեծաւոր Մանտամիէնթոյի:

Տուրեալ ի Սկիլի ի 27 մայիսի 1534 — Լոքեզվան կոմս Վարկասի:»

Այս մուրհակին ներքեւ Տոն Քսիմենէս ալ հետեւեալը գրեց.

«Ես ալ պատուոյս վերայ խօսք կուտամ եւ կը պարտաւորիմ վերոյիշեալ գումարը Գ. Մանտամիէնթոյի վճարել նշանակեալ թուականին երկրորդ օրը՝ երբ Տոն Լոքեզվան Վարկաս չվճարէ: — Քսիմենէս Հէրրարա:»

— Մարդ չգիտեր գլխուն ինչ կուգայ, բսաւ Տոն Քսիմենէս Լոթէլվանայ, ուստի ներէ որ երաշխաւոր լինիմ քեզ:

— Հիմա կարգն ինծ եկաւ ձեր հրամանները գրի առնելու, բսաւ, մեծաւորը:

Եւ տումարին վերայ գրեց.

«Գ. Տոն Լոքեզվան Վարկասի համար չորս հարիւր Կարտունեան պատրաստել յառաջիկայ խառնակութեան օրը մեծ հաւատաքննիչը խաւարեցնելոյ համար ...

— Աւրէ, ես այդպէս չըսի, բսաւ Լոթէլվան. միայն պիտի վերցընէք զինքը և չէ թէ սպաննէք, Գ. Մանտամիէնթօ:

— Ոչ, ոչ, բսաւ Յովսէ ալ, միայն պիտի վերցնէք և տանիք ձեր որջին տակի նկուղներուն մէջ պահէք:

— Ջնջէ խաւարեցնել բառը, յարեց Լոթէլվան:

Մեծաւորը գրչին ծայրովն աւրել ձեւացուց խաւարեցնել բառը, և շարունակեց գրութիւնը.

«Այն կերպով պատրաստել իր մարդիկը որ մեծ հաւատքննիչը վերցընեն եւ Սեվիլի նախկին կառավարիչն ազատեն, որ յանիրաւի դատապարտուած է հաւատքննչէն, եւ ազատելէ ետեւ՝ Կարտունայի պալատը բերեն եւ Տոն Լոքեզվան Վարկասի ձեռքը յանձնեն:

— Կամ իմ ձեռքս, յարեց Յովսէ:

— Պարոնն այնպէս կը հրամայէ, բսաւ մեծաւորը:

— Այո, այո, բսաւ Լոթէլվան, «կամ Մօնսինեօր մեծ հաւատաքննիչին ողորմաբաշխ Տոն Յովսէի ձեռքը» գրէ:

— Այսչափ է, հարցուց Մանտամիէնթօ:

— Այսչափը բաւական է կարծեմ, պատասխանեց Տոն Ռոտրիկէզ. բայց լաւ ուշադրութիւն ըրէ, Գ. Մանտամիէնթօ, որ գործին յաջողութեանը համար բան մի պակաս չընես:

— Պարոն աբբա, պատասխանեց աւազակապետը խորոխ ձայնիւ, միթէ դուք բանի տեղ չէք դներ մեր համբաւոյն պատիւը, որ կրնայ կորսիլ եթէ այս տեսակ ձեռնարկութիւն մի չյաջողի:

— Ուրեմն աւելցու, բսաւ Յովսէ. «Մեծ հաւատաքննիչը Կարտունայի նկուղներուն մէջ պահել՝ մինչեւ որ Տոն Յովսէ հրաման ընէ թող տալու:»

— Այդ աւելորդ է, պատասխանեց մեծաւորը, երբոր ես ընելիքս ընեմ մեծ հաւատաքննչին, ձեր տէրութիւնն ինչպէս կուզէ այնպէս թող ընէ այնուհետեւ:

— Մեծ հաւատաքննչին գործն ինծ յանձնեցէք, բսաւ Մանոֆինա:

— Ես պէտք եղած հրահանգները կուտամ քեզ, պատասխանեց անոր Մանտամիէնթօ:

— Հիմա, Պարոններ, բսաւ Տոն Ռոտրիկէզ, մնացեալը մեր խորհելիքն է:

— Բայց մինչեւ այն օրը բացարձակ լռութիւն ու խորհրդապահութիւն պէտք է, բսաւ Յովսէ:

— Խարոյկին օրը մեք ալ հրապարակին մօտերը գտնուինք, բսաւ Տոն Քսիմենէս:

— Իմ Կարտունօներս ձեզ հետ գործ չունին, բսաւ Ման-

տամիէնթօ. դուք մի խառնուիք անոնց մէջ: Խնդիրը հաւատարքնիչը վերցընել չէ մի, ինձ թողէք, ես ու Կուաքօնէրս կը կատարենք :

— Բայց թէ որ կռիւ ծագի, ձեզ չօգնենք :

— Անօգուտ է, Տեարք իմ, դուք միայն ժողովուրդը պատրաստեցէք, ոչ թէ մեզ օգնելու, այլ անտարբեր կենալու. այնչափը բաւական է :

— Ընդհանուր ապստամբութիւն մի կրնար բոլոր զոհերն ազատել, ըսաւ Վալէրօ :

— Աւաղ, այս Կարտունօն թերևս իրաւունք ունի, ըսաւ Էսթէվան հառաչելով, թերևս պէտք է զէնքը թողունք որ առանձին գործէ :

— Այո, իրաւունք ունի, ըսաւ Յովսէ, յայտնի ապստամբութիւն մ'այս միջոցին հաւատարքննութեան անգթութիւնները կրկնապատկելէ զատ ուրիշ արդիւնք չկրնար ունենալ : Հաւատացէք ինձ. ինքզինքնին հարկ եղած ատեն պաշտպանելոյ համար զգուշութեան միջոցներ ձեռք առնուած և բազմաթիւ զօրք պատրաստուած են. ուստի այն օրը լաւ չլինիր ոտք հանել խեղճ ժողովուրդը, որ միշտ զոհ կը լինի ապըստամբութեան մէջ: Խնդիրը Սէվիլի նախկին կառավարիչն ազատել է. ասոր համար դաւ պէտք է գործածել և ոչ յանդըգնութիւն, վասն զի ժամանակը յարմար չէ : Չէք գիտեր որ կայսրն ալ ներկայ պիտի գտնուի խարուկահանդէսին, և հետն ալ բազում զինուոր ունի :

Հ. Յովսէ իրաւունք ունի, ըսաւ Տոն Բախմնէս, այն օրն ապստամբութիւն հանելը Թագաւորին դէմ դաւաճանութեան կերպարանք կառնու, մինչդեռ մեր գործը մի միայն հաւատարքննութեան հետ է :

— Վերջապէս, Տեարք, ինչ որոշում պիտի ընենք» հարցուց Վալէրօ :

Այս միջոցին սրահին դուռն ուժգին բախեցաւ :

Ամենն ալ վեր ցատկեցին :

Մանտամիէնթօ, առանց շփոթելու, շարժուն սիւն մի հրեց, որ ինք իր վրայ դառնալով նեղ անցք մի բացուեցաւ, ուրկէ ուրիշ սենեակ մի կերթուէր, այն էր Մանտամիէնթօյի բնակարանը :

« Ամենդ ալ հոս մտէք, ըսաւ մեծաւորը :

Հնազանդեցան, և Մանտամիէնթօ նորէն սիւնը տեղը դարձընելով՝ վազեց դուռը բացաւ :

Ծաքա խենդի պէս դռնէն ներս մտնելով՝ սրահը դիմեց :

« Ի՞նչ կայ, Ծաքա՛, ըսաւ մեծաւորը, միթէ տունդ բըռնկեցաւ :

— Ո՞ւր է եղբայրս, հարցուց դողալով :

Մանտամիէնթօ ծածուկ դուռը բացաւ :

« Մի վախնաք, Տեարք, ըսաւ, վտանգ չկայ, կրնաք դուրս ելնել : »

Ամենն ալ սրահն ելան :

« Ո՛հ, Տեարք իմ, գոչեց Ծաքա, եթէ գիտնայիք ինչ մեծ դժբաղդութիւն պատահեցաւ : »

Եւ արտասուքէն հեկեկելով չէր կրնար խօսիլ :

— Ի՞նչ կայ, ըսէ տեսնենք, գոչեցին ամենն ալ :

— Առաքեալը, Տեարք իմ, Սէվիլի հայրը . . .

— Ի՞նչ եղաւ, շուտ ըսէ :

— Հաւատարքննութենէն բռնուեցաւ, յարեց հառաչանօք:

— Ո՛հ, Աստուած վրէժխնդիր, գոչեց Էսթէվան :

— Քարոզէն դուրս ելած ժամանակ բռնեցին տարին պատճառելով թէ հերետիկոսութիւն կը քարոզէ :

— Խնայէ ուրեմն Պետրոս Արպուէզի, Տոն Էսթէվան, խնայէ ուրեմն Թագաւորին որ այսպիսի ապիրատութեանց թոյլտուութիւն կընէ :

— Տոն Ռոտրիկէզ, մեր ալ կարգը կուգայ, պատասխանեց Էսթէվան, մարդուս զօրութիւնը՝ ապասել գիտնալու վերայ կը կայանայ :

— Մեծաւո՛ր, ըսաւ Մանտամիէնթօյի, դուն քու Կարտունօներուդ հետ միայն գործը կատարէ. հաւատարքննիչն ու Մանուէլ Արկօզօն պիտի վերցընես: Մեք ալ, Տեարք, ժողովուրդը պատրաստելու աշխատինք :

— Նայէ որ Պետրոս Արպուէզն անպատճառ ձեռք անցունես, յարեց Յովսէ :

— Ձեր արժանապատուութիւնն անհոգ թող լինի, պատասխանեց Մանտամիէնթօ. Պետրոս Արպուէզ չկրնար ազատիլ : »

Այսպէս ամեն բան որոշուելէ ետև, երեք ասպետներն և Ցովաէ ի միասին մեկնեցան Կարտուճայի պալատէն :

ԳԼՈՒԽ Խ.

ՓՈՂՈՑՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ՔԱՐՈԶ

1534 տարւոյն յունիսի չորրորդ օրն էր : Առաւօտեան ժամը հինգը նոր զարկած էր :

Սէվիլի ժողովուրդն այն օրը սովորականէն կանուխ ելած էր : Մեծ անցք մ'ամենուն սիրտը երերման մէջ կը բռնէր :

Խարուկահանդէսին օրն էր :

Նուիրական և մեծ օր, ուր ամեն մարդ աշխատութենէ հրաժարելով՝ աղօթելու միայն պիտի զբաղէր :

Խումբ մ'երիտասարդ ազնուականներ Տոն Ռօտրիկէզ Վալէրօի առաջնորդութեամբ Սէվիլի փողոցները կը պտըտէին խորհրդազգած դէմքով մ'իրարու հետ խօսակցելով, և դէմերնին ելած ժողովրդեան մարդոց հետ ալ քանի մի վայրկեան խօսելով, որք խոկուն և մտայոյզ դէմքով կը բաժնուէին անոնցմէ, որպէս թէ կարևոր և ծանրակշիռ խորհուրդ մ'անոնցմէ ընդունած լինէին :

Յիշեալ ազնուական ասպետներուն դէմքն ալ տխուր էր և խոկուն. զոյգ զոյգ կերթային, մերթ ընդ մերթ կանգ առնելով և իրարու խորհուրդ կամ գաղափար հաղորդելու համար խումբ կազմելով. յետոյ կը շարունակէին իրենց պտոյտն ու ժողովուրդը գրգռելոյ գործը, որ իրենց առաւօտեան շրջագայութեան միակ նպատակն էր :

Սէվիլի ժողովրդեան մէջ անձայն յուզմունք մի կը տեսնուէր՝ բնութեան այն չարաշշուկ ճգանց նման՝ որ ահագին փոթորիկներու յառաջընթաց նշանն են :

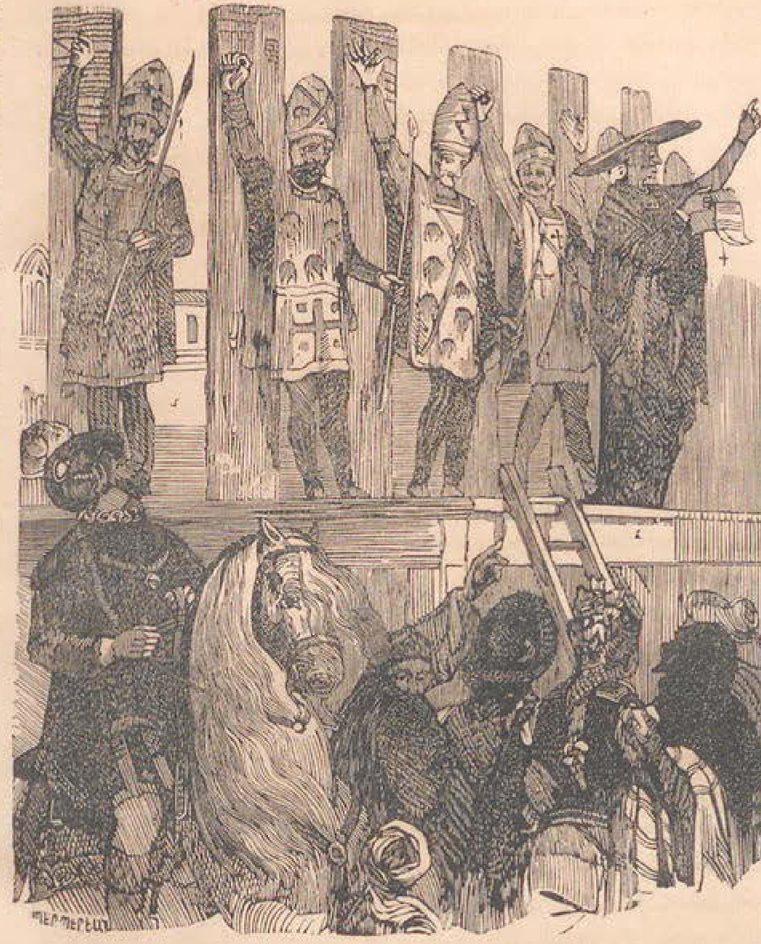

Հանդէս Մահապարտից

Վերջապէս ապստամբութեամբ և աղմկով լի օր մ'էր :

Սէվիլի ժողովուրդը՝ որ մեծ մասամբ առ երեսս քրիստոնէութեան դարձած արաբներէ ու հրեայներէ կը բաղկանար, Ռօտրիկէզի, Էսթէվանայ և անոնց բարեկամներուն քարոզութիւններէն բորբոքեալ, դժուարազուսպ բարկութեամբ խարուկահանդէսին ասոր կսպասէր : Ձանձրացեալ իւր վերայ ծանրացած նողկալի հալածանքէն, ձանձրացեալ նաև իւր համբերատարութենէն՝ որ իւր հարստահարիչներուն յանդըգնութիւնն ու անգթութիւնն աւելցնելու ծառայած էր, զայրացման այն վիճակին մէջ էր, ուր ամենափոքր կայծ մի կրնար զինքը բորբոքել, և ահեղ հրդեհի մի բոցոյ նման կատաղաբար առջևն եղած արգելքներուն դէմ մղել :

Այս եղած էր Վալէրոյի ճարպիկութեան արդիւնքը: Այս միջոցին կրնար կատարուիլ իւր այն կանխատեսութիւնն որ քանի մ'օր առաջ ըրած էր պանդոկէն դուրս ելած ատեն .

« Այս ժողովուրդն ինչ որ ուզեմ կընէ : »

Վալէրոյի գործակից և օժանդակ եղած էին՝ իւր հետ երիտասարդ ազնուականները, եռանդուն և բոցավառ հոգիներ, սիրահարեալ այն մեծ և վսեմ բանին՝ որ Ազատութիւն կը կոչուի : Դուստր երկնից, յաճախ չհասկցուած : Միթէ մարդիկ շատ անգամ անոր տեղ սնամէջ և սեթևեթեալ կուռք մի չեն պաշտեր , իրենց ձեռօք շինուած անկատար գործ մի:

Բայց այս վեհսիրտ սպանիացիներն ունայն բառ մի՝ պատիր ուրուական մի չէին պաշտեր, այլ ստոյգ ազատութիւնը, որ իրենց ամենաջերմ բաղձանաց առարկայն էր. պաշտպանող և ներողամէր ազատութիւն, քոյր քրիստոնէական սիրոյ և գթութեան, որ աղքատներն ու փոքրերն իւր սպիտակ պատմուճանին քղանցքովը կը ծածկէ, զանոնք կը սնուցանէ, կը մխիթարէ, և իւր երկնային շունչը կը փչէ լքեալ և յուսակորոյս հանճարին վերայ , ըսելով . «Քալէ, քալէ, ես հոս եմ քեզ ճամբայ բանալու և ձեռք բռնելու համար »: Կոյս երկնային, տարփալի ամեն դարերու վեհ սրտից, նա էր որ կը վառէր այս սպանիացի սէգ ասպետները, որք այնչափ երկար ժամանակ ողորեցան հաւատարմական վագրին հետ: Գեղեցիկ պատկերներ , տիպք ազնուականութեան, արիութեան և ուժոյ, անմահացեալք Մուրիլոյի և Վէլասքէզի վրձիններով :

«Արիութիւն, արիութիւն, բարեկամք, կըսէր Վալէրօ, ահա կը հասնինք մեր նպատակին. այս օրը՝ ինչ որ ալ ըսէ Էսթէվան՝ Սպանիոյ բարօրութեան համար անպտուղ չլինիր:

— Ա՛հ, պատասխանեց Էսթէվան, եթէ կարենայի իմ համոզումս ժողովրդեան սրտին մէջ անցունել և մէկ աւուր մէջ ընել ինչ որ պիտի լինի քանի մի դար ետքը, այսինքն ազատ և երջանիկ: Մէկ բան մի զիս կը վշտացնէ . . . Այս բարեմիտ, պարզ և դիւրահաւան ժողովուրդը՝ որուն ըսուեցաւ թէ ձեր նախկին քաղաքապետն ազատել ուզողներուն պաշտպանութիւն պիտի ընես այսօր, կը կարծէ թէ այս միակ գործով մեծ քայլ պիտի առնու դէպ յազատութիւն . . . մինչդեռ իրօք անձնական շահու մի ծառայելէ զատ ուրիշ բան չէ ըրածը:

— Ժողովրդեան ատելութիւնը բազմապատկել իր հարըստահարչաց դէմ, ըսաւ Տօն Բոխմնէս, արդէն անոր ծառայութիւն մ՚ընել է, զայն պատրաստել է այն մեծ և ընդհանուր ապստամբութեան, որ վաղ կամ անագան տեղի պիտի ունենայ անօրէն և անագորոյն իշխանութեան մի դէմ: Ժողովրդեան մ՚իր հարստահարչաց դէմ ունեցած մեծ դատին մէջ՝ ամէն մասնաւոր պատճառներն հասարակաց պատճառին հետ կապուած են: »

Երբոր այս խօսքերն ընելով կերթային, խումբ մի մուրացիկ և կէս գինով կրօնաւորաց պատահեցան, որ պանդոկէ մի դուրս կելնէին, ուր գիշերն անցուցած էին:

Մէջերնէն ոմանք դեռահասակ էին, որոց Թխորակ ու փայլուն երեսաց վերայ որկրամոլութեան ու անհոգութեան նկարագիրները տպաւորեալ կը թուէին:

Եւ ինչ պէտք ունէին հոգ ընելու:

Ամեն մարդ անոնց համար կաշխատէին:

Հանդերձնին գձուձ, ձեռքերնին աղտոտ, վերջապէս վերանին նայողն իսկոյն կը հասկնար որ արտաքին խնամքն ու մաքրութիւնն հեռի էր անոնցմէ:

Աչքերնուն նայուածքը՝ յանդուգն և երկդիմի, միանգամայն երկիւղ կազդէր և ամօթխածութիւնը կը շրտուցանէր:

Սեւ ու աղեբեկ մօրուքնին մացառի կը նմանէր, և ամենուն վերայ ալ եղբօրոսի հունտ Թափթփած էր, նուրբ և

կարմրորակ փոշի մի զոր այն ժամանակ ընչախոտի տեղ կը գործածէին: Այն փոշին հիմա ընչախոտ Սպանիոյ կը կոչուի:

Սպանիացի կրօնաւորք շատ կը գործածէին այս խոտը:

Թէև կէս գինով էին, փողոցին զով օդը քանի որ երեսնուն կը փչէր՝ խելքերնին գլուխնին գալ սկսաւ, և ինքզինքնին քիչ մի քաբեքեցին: Փողոցին մէջ շատ մարդիկ կային:

«Եղբարք, ըսաւ ամենէն հասակաւորը, այսօր խարուկահանդէսի օր է, ուստի չենք կրնար լաւագոյն առիթ մ՚ընտրել Հռոմէական Ս. հաւատքը տարածելու: Կենանք հոս, և ժողովրդեան քարոզ մի խօսինք: »

Այս ըսելով, կրօնաւորը տան մ՚առջևէն դուրս ցցուած եզրի մի վերայ ելաւ, ուր Աստուածածնայ արձան մի դրուած և կանթեղ մի կախուած էր: Երեսը խաչակնքեց, քանի մի վայրկեան արձանին առջև աղօթեց, յետոյ ժողովրդեան դառնալով՝ օրհնութիւն տուաւ. և երբոր քարոզն սկսելու վերայ էր, Տօն Վալէրօ զայն ընդմիջեց:

«Կրօնաւո՛ր, ըսաւ, պէտք էր որ քարոզ տալոյ համար գիշերը պատշաճապէս ննջած լինէիր՝ փոխանակ շուայտութեամբ լուցնելու և Աստուծոյ խօսքը պղծելու: Չես գիտեր որ պիղծ շրթունքէ դուրս ելածը կը պղծի: »

«Ականջ մի կախեր, վերապատուելի հայր, ըսաւ ուրիշ կրօնաւոր մի. խենդ Վալէրօն է, որ ամենուն խօսք կը նետէ այսպէս:

Եւ Վալէրոյի դառնալով. «Այս առեն հոս ինչ բան ունիս:»

— Եկեր եմ տեսնելու թէ ինչպէս գայլերն ու փարիսեցիք Մովսէսի աթոռը նստած են, պատասխանեց Վալէրօ:

— Թշուառ խենդ, կը լռես, գոչեցին կրօնաւորք:

Վալէրօ ժողովրդեան դառնալով.

«Զամենայն զոր ինչ ասասցեն ձեզ պահել՝ պահեցէք և արարէք, այլ ըստ գործոց նոցա մի առնէք, զի ասեն և ոչ առնեն:

— Պիտի լռես, գոչեց նորէն քարոզիչը:

— Թողուցէք որ խօսի, Թողուցէք, գոչեց ժողովուրդը: »

Վալէրօ առանց տատամսելու շարունակեց.

«Կապեն բեռինս ծանունս և դժուարակիրս, և դնեն ի վերայ ուսոց մարդկան, և ինքեանք մատամբ միով ոչ կամին շարժել զնոսա:

— Եղբա՛րք, սկսաւ ըսել քարոզիչը, այս հրաշափառ օրս, ուր եկեղեցին կը յաղթանակէ երկիրս ապականող հերետիկոսութեանց վերայ . . .

— Օ՛ձք, ծնունդ իժից, գոչեց Վալէրօ, որք սպանիք զարդարսն և զմարգարէսն, և արիւն արդարոց և մարգարէից անկցի ի վերայ ձեր: »

Աւետարանէն առնուած այս խիստ խօսքերը մեծ տպաւորութիւն ըրին ժողովրդեան վերայ: Քիչ մարդ կար բազմութեան մէջ որ սրտին մէջ վէրք չունենար, և այս խօսքերը չդպչէին անոր: Խորին շշուկ մի բրդաւ կրօնաւորաց շուրջը:

— Ռոտրիկէզ Վալէրօ իւր անցեալ կենաց ցոփութիւնները մոռցեր է, ըսաւ քարոզիչը հեգնութեամբ:

— Ռոտրիկէզ զղջացած է և Աստուած ալ ներած է, ըսաւ ծերունի ասպետը. բայց դուք կը յարատեւէք չարութեան մէջ: Գացէք անհաւատարիմ աւանդապահք օրինաց Քրիստոսի, գացէք խուզեցէք Քրիստոսի ոչխարները, զորս բարի հովիւն իւր ուսոց վերայ կը կրէր, գացէք անոնց կողոպուտովն հարստացէք. գացէք, յարալէզներ, խոր քնոյ մէջ եղողներուն արիւնը ծծեցէք:

— Խենդ կոչածնին ամենէն աւելի խելացի է, ըսին բազմութեան մէջէն ոմանք:

— Այս կրօնաւորները գինով են, ըսին ուրիշներ ալ, քալեցէք երթանք հոսկէց: »

Այս խօսքին վերայ բազմութիւնն ետ քաշուելով՝ փողոցներուն մէջ ցրուեցաւ:

Կրօնաւորք տեսնելով որ զիրենք մտիկ ընող չմնաց, մռմռալով և զայրագին նայուածք մի ձգելով Վալէրօի վերայ, մեկնեցան:

Մայր եկեղեցւոյ ժամացոյցն ութ զարկաւ:

Մեծ յուզմունք մ՚ ելաւ փողոցները լցուած ժողովրդեան մէջ, և ամեն մարդ դէպ ի հաւատաքննական պալատը դիմեցին:

Բազմաթիւ մարդիկ կը տեսնուէին որ իրար աչքէ չէին կորսնցներ՝ առանց ցոյց մ՚ընելու, միայն թէ ժամանակ ժամանակ իրարու հետ խորհրդական նայուածքներ կը փոխանակէին:

Ասոնք ալ ցած ձայնիւ « Աստուած և ազատութիւն » ըսելով իրարու կը մօտենային:

Ասոնք ամենն ալ դաւակից էին: Բազմութեան մէջ կը սողոսկէին, և արմունկովնին հրմշտկելով ճանբայ կը բանային, և այսպէս հաւատաքննութեան պալատին առջև հասած ժամանակնին հետաքրքիր բազմութեան գլուխն անցած էին:

Այս միջոցին Թափօրը պալատէն դուրս կելնէր:

Ածխագործք՝ որ հաւատաքննութեան խարուկաց փայտ մատակարարողներն էին՝ Թափօրին առջևէն ճանբայ կը բանային: Ասոնք հարիւր հոգի էին, ամեն մէկը նիզակով և կարճ հրացանով զինեալ:

Ասոնց ետևէն կուգար սպիտակ մեծ խաչ մի՝ որ Ս. Դոմինիկոս Գիւսմանի որդւոց դրօշակն էր, և կարգին կրօնաւորներէն մին կը կրէր. ետևէն նոյն իսկ Դոմինիկեանք կուգային իրենց երկար պատմուճանովն ու վերարկուով: Կուրծքերնուն վերայ՝ երկար փորուրարին մէջ տեղ սպիտակ մեծ խաչ մի կը փայլէր, և գօտիներնէն վար ալ երկայն վարդարան մի կախուած էր:

Այս սրբազան զինուորներն անթիւ էին, վասն զի Սպանիոյ ամեն կողմը դոմինիկեանք կը վխտային:

Ասոնց ետևէն կուգար Մէտինա Փօէլի դուքսը, որ իւր տոհմին շնորհուած արտօնութեան համեմատ հաւատոյ մեծ դրօշակը կը կրէր: Այս ալ Դամասկեան ծիրանեգոյն կերպասէ դրօշ մ՚էր, որոյ մէկ կողմն Սպանիոյ զինանշանները բանուած էին, միւս կողմն ալ մերկ սուր մի դափնեայ պսակով, վերան Արդարութիւն եւ ողորմութիւն գրուած:

Ազնուական դուքսէն ետև Սպանիոյ աւագներն և հաւատաքննութեան յայտնի ընտանիները կուգային: Այս վերջիններն ալ բազմաթիւ էին: Անօրէն իշխանութիւնը միշտ շատ արբանեակներ կունենայ, վասն զի երկիւղն ու շահը մեծ շարժառիթներ են, և եսութիւնն ալ մարդկութեան բորն է:

Բազմութիւնը Թափօրին կարգաւ երթալը կը դիտէր լռութեամբ: Կրօնաւորներն ու ընտանիները խոնարհութեամբ գլուխնին առջևնին ծռած կը քալէին, շրթունքներնուն ծայրովը Քրիստոսի եկեղեցւոյն վսեմ աղօթքները մրմնջելով, որք այս սառսիռ մարդոց անմաքուր բերնէն անցած ժամանակնին իրենց ազդուութիւնն ու նշանակութիւնը կը կորսնցնէին:

Քիչ մ՚ ետքը դատապարտեալներն երևցան, որք յատնի

չափ կային, և խառն ի խուռն կը քալէին, արք և կանայք, ծերք և տղայք, առանց սեռի և աստիճանի խտրութեան :

Առջևէն կերթային թեթև ապաշխարանաց դատապարտեալներն, որք կտաւէ փորուրար մի հագած էին, որոյ կուրծքին վերայ դեղին չուխայէ մեծ խաչ մի կարուած էր։ Գլուխնին բաց և ոտքերնին բոկ էր :

Այս խեղճ դժբաղդները կզգային որ՝ թէև մահուանէ ազատած էին, բայց և այնպէս հաւատաքննութիւնը զիրենք նշաւակելով յաւիտենական վատանունութեան կը մատնէր։ Իրենց նիւթական կեանքը թողլով՝ բարոյական կեանքը կը ջնջէր, և ասոր անունը թեթև ապաշխարանք էր :

Առաջիններուն ետևէն կուգային շղթայակապ աշխատութեան, խարազանի և բանտարգելութեան դատապարտեալները։

Անոնց ետևէն կուգային այն դատապարտեալները՝ որք թէև այրելու սահմանեալ էին, բայց ետքը մեղքերնին խոստովանած լինելով՝ այրելէ առաջ խեղդամահ լինելու շնորհին արժանացած էին։ Անոնք ալ սատանաներով ու գլխիվայր բոցերով նկարեալ փորուրար մի հագած և գլուխնին ալ երեք ոտնաչափ երկայնութեամբ սրածայր գլխարկ մի դրած էին։

Անոնց ալ ետևէն կուգային կենդանւոյն այրելու դատապարտեալները, որոց փորուրարն ալ նմանապէս սատանայից պատկերներով բայց վերամբարձ բոցերով նկարեալ էին։ Անոնք ալ նոյն սրածայր երկայն գլխարկը կ'կրէին :

Իւրաքանչիւր դատապարտեալ՝ դեղին մեղրամոմէ կերոն մի բռնած էր ձեռքը :

Մահուան դատապարտեալներուն ամեն մէկուն քովէն երկու ընտանի և երկուք ալ կրօնաւոր կերթային : Ամենն ալ նիհար, դժգոյն և կապուտցած էին : Շատերը քալելու կարողութիւն չունենալով, ուղեկից ընտանիներն ու կրօնաւորները կօգնէին և գրեթէ գրկած կը տանէին :

Վերջապէս մահը դիմաւորելու գացող հոգեվարքներու թափոր մ'էր :

Անոնց մէջ ամենէն ետքը կուգար տարաբաղդ Մանուէլ Արկօզօ :

Բոլոր անդամները ջախջախած, քաշած բարոյական վիշտերէն, բանտին նեղութիւններէն և՛ ջրոյ տանջանքէն տկարացած, որով քերնէն արիւն եկած էր, Մանուէլ Արկօզօ քալելու կարողութիւն չունէր : Ոտքերն հրոյ տանջանքէն այրած՝ զինքը կրելու անկարող էին։ Ուստի երկու ընտանի երկու քովէն թևերը մտած զինքը կը տանէին։ Կրօնաւորներն ալ նոյնպէս կ'օգնէին և աղու խօսքերով կը յորդորէին որ զղջումի գայ։ Բայց դժբաղդ կոմսը մինչև անգամ կենաց զգացումը կորուսած կերևէր :

Դալկահար և կապոյտ դէմքն արդէն գերեզմանի գոյն կը կրէր, և իւր մարած ու անշարժ աչքերը շիլ հայեցուածք մ'առացեր էին օրհասականաց նման, որք երկիրէս մեկնելու ժամանակ կարծես թէ դէպ ուրիշ հայրենիք մի կուղղեն իրենց նայուածքը :

Ո՞վ կրնայ զննել հոգեվարքի և մահուան գաղտնիքը, երկրաւոր ձևին և աննիւթական մարդուն մէջ եղած վերջին կռիւը :

Բազմութիւնն երբոր տեսան իրենց նախկին քաղաքապետ կառավարիչը, այն արդարասէր, քաղցր և ողորմած անձը՝ զոր հօր պէս կը սիրէին, սրտերնին շարժեցաւ և արտասուել սկսան, բայց իրենց կարեկցութիւնը չէին կրնար յայտնի ցուցնել։ Շատերն աղօթելու պատրուակաւ գլուխնին երկու ձեռքերնուն վերայ կը ծռէին՝ որպէս զի արտասուքնին ծածկեն :

Երբոր հրոյ դատապարտեալները բանտէն դուրս ելան, Կարտունեանք՝ որ բազմութեան մէջ խառնուած էին, ձեռքերնին մէկ մէկ երկայն վարդարան բռնած, Մանտամինթոսի առաջնորդութեամբ՝ դատապարտելոց երկու կողմը կարգաւ շարուեցան, և բարեպաշտական դէմքով մ'ուղեկցիլ սկսան ջերմեռանդաբար աղօթելով։ Երկու կորովի Կուապօներ Սէվիլի նախորդ կառավարչին երկու կողմն անցան : Բազմաթիւ Շիվաթօներ ալ անոնց առջևէն ու ետևէն կերթային աղօթելով և խորին բարեպաշտական ցոյցեր տալով :

Բազմաթիւ Կարտունօներ ժողովրդեան մէջ խառնուած էին, որք արդէն Էսթէվանէն ու անոր բարեկամներէն պատրաստուած լինելով՝ առանց գիտութեան կը նպաստէին այս գաղտնի դաւակցութեան։ Ինքնին ճանբայ կը բանային՝ առանց բան մ'ըսելու՝ ամեն անգամ որ Կարտունօ մի երթալ

գալու կամ անցնելու պէտք կունենար յարմար տեղ մի բըռնելու կամ պաշտօն մի կատարելու համար: Կարծես թէ գաղտնի դաշնադրութիւն մի կար ժողովրդեան և Կարտունեանց մէջ :

Քանի որ Թափօրն յառաջ կերթար, նոր Կարտունեաններ կուգային երկու կողմէն կը մտնէին և անոր հետ կը միանային խորին ջերմեռանդութեամբ :

Վերջապէս վերջին զոհերը դուրս ելան, այն է մեռեալները (1), որոց գոնէ գերեզմանի խաղաղութիւնը թողուլ չէր ուզեր հաւատաքննութիւնը: Չկրնալով անոնց կենդանի մարմինն այրել, ոսկերքն ու պատկերն այրել կուտար: Ասոնք սնտուկներու մէջ դրուած էին, և թանձրաքարտէ արձաններ՝ որք մեռեալներուն պատկերը կը ներկայացնէին, խարուկատեղին կը տարուէին՝ բոցերուն մատնուելու համար :

Հաւատաքննութիւնն իւր սուրբ վրէժխնդրութիւնը յագեցնելու համար իւր զոհերը մինչև անգամ արքայութեան կամ դժոխոց մէջ պիտի երթար փնտռէր :

Աղորմելիներուն Թափօրին անցած բոլոր միջոցին, խորին և երկիւղած լռութիւն մի տիրած էր ժողովրդեան վերայ, որ անյագ և կարեկիր աչօք կը դիտէր անոնց ծանր ու տագնապագին քայլուածքը: Տխուր և միանգամայն սոսկալի էր տեսնել այն անօրէն և մոլեռանդ կրօնաւորները խաչ ի ձեռին, խաղաղութեան խօսքեր ի շրթունս, յորդորելով իրենց բարբարոսութեան զոհերը յանուն Անոր՝ որ խաչին վերայ իւր դահիճներուն ներեց :

Ո՛հ, ինչպէս այն կրօնական մոլեռանդութեան և հարըստահարութեան նողկալի ժամանակներն Աստուածամարդոյն հեռաւոր մարգարէական խօսքերը կատարուած կը գտնէին.

«Ոչ եկի արկանել խաղաղութիւն յերկիր, այլ սուր :»

Երկնաւոր վարդապետը գիտէր որ իւր ամէն դարերու աշակերտները շատ նեղութիւն ու հալածանք պիտի քաշէին դպրաց և փարիսեցւոց ձեռքէն, այն պիղծ ցեղին ձեռքէն, որ մշտնջենապէս կը շարունակէ՝ ոչ թէ սերնդեամբ, այլ ըն-

(1) Հաւատաքննութիւնն իւր բանտերուն մէջ մեռած դժբաղդներուն ոսկորներն այրել կուտար :

կերակցութեամբ, և գերեզմանաց որդերուն պէս դիակներով կը ճարակէր . . . :

Նոյն միջոցին ձիերու ոտքի դոփտոցն հաւատաքննչաց գալուստն աւետեց :

Գերագոյն ատենի խորհրդականները, հասարակ հաւատաքննիչներն և կղերին անդամները ձիերով անցնիլ սկսան դատապարտելոց ետևէն :

Ամենուն ետևէն կուգար մեծ հաւատաքննիչը բազմաթիւ պահապաններու ուղեկցութեամբ :

Յովսէ քանի մի քայլ առջևէն կերթար :

Քանի որ ձիաւորները կանցնէին, Կարտունեանք անոնց երկու կողմը կը շարուէին միշտ աղօթելով և վարդարան քաշելով :

Մեծ հաւատաքննչին անցած ժամանակն ալ, Մանօֆինա իւր հաւատարիմ Քուլէվրինային հետ անոր ետևէն երթալ սկսաւ խոնարհութեամբ և ամենէն աւելի ջերմեռանդաբար աղօթելով :

Քանի մի վայրկեան ետքն երկար հաչիւն մի լսուեցաւ. այս հաչիւնը կանխաւ որոշուած նշան մ՛էր, որմէ Մանսամիէնթօ պիտի հասկընար թէ Թափօրն ամբողջ դուրս ելած էր:

Այն ժամանակ Կարտունեանց մեծաւորը՝ որուն ակնարկութեանը կ՚սպասէին Կարտունեանք, երեսը խաչակնքեց և իւր վարդարանին մետալը համբուրեց :

Այս նախորոշեալ նշանն ընելուն պէս, Սէվիլի նախորդ կառավարչին մօտէն գացող երկու կորովի Կուարտները՝ զայն տանող ընտանիները մէկ կողմ հրեցին, և Մանուէլ Արկօզօն իրենց երկաթեայ թևերուն մէջ գրկելով՝ վերուցին մէկ կողմ առին, և մինչդեռ Շիվաթօներն ընտանիները բռնած էին, ասոնք կայծակի արագութեամբ հեռացան :

Բազմութիւնն ինքնին ճամբայ բացաւ անոնց փախուստը դիւրացընելու համար, և Կարտունեանք ստուերներու պէս փախան անյայտ եղան Սէվիլի ոլորապտոյտ փողոցներուն մէջ:

Մանուէլ Արկօզօի ուղեկից կրօնաւորներն ու անոնց մօտ գտնուող ընտանիները սարսափելով և ապստամբութենէ վախնալով՝ անոնք ալ փախչիլ ուզեցին, բայց բազմութիւնը նորէն ճամբան գոցած լինելով, անհնար եղաւ դուրս ելնել :

Կարտունեանք խոհեմութեամբ իրարու ետեւէ փախած աներեւոյթ եղած էին. իսկ մնացեալները միշտ Թափորին ետեւէն կերթային աղօթելով :

Մեծ հաւատաքննիչը շատ հեռուն լինելով բան մի չէր կրցած նշմարել :

Նորէն հաչիւն մի լսուեցաւ Մանօֆինայէն քանի մի քայլ հեռու :

Իսկոյն Մանօֆինա, այծեամի արագութեամբ մեծ հաւատաքննչին ձիուն գաւակը ցատկեց, ուժգին հարուած մի տըլաւ դաշոյնով Պետրոս Արպուէզի կրնակին, և նորէն վար ցատկելով փախաւ աներեւոյթ եղաւ այնպէս շուտով, որ զինքը ճանչել իսկ անհնար եղաւ : Բազմութիւնը հոն ալ ճանբայ բացաւ Կուաբօին փախուստը դիւրացընելոյ համար : Նոյն միջոցին Փուլէվրինա ալ հաւատաքննութեան զինուորի մի Թեւէն բռնելով՝ սկսաւ գոչել Թէ «Մարդասպան է, Մօնսինեօր մեծ հաւատաքննիչն սպաննել ուզեց» և ամենայն զօրութեամբ պինդ բռնեց զայն որպէս զի Մանօֆինա հեռանալու ժամանակ ունենայ :

Այս անցքն այնչափ շուտ անցաւ, որ հաւատաքննչին անմիջապէս առջեւէն գացողներն հազիւ կրցին նշմարել: Միայն Ցովսէ, որ ամեն բանի ուշադիր էր, արտեւանունքը կնճռեց երբոր Մանօֆինա հաւատաքննիչը զարկաւ :

Պետրոս Արպուէզ՝ դաշոյնի հարուածը կրելէ ետև, որ հարկաւ մահաբեր լինելու էր, ամենեւին չէր սասանէր :

Հաւատաքննիչներն ու կղերը՝ Փուլէվրինայի աղաղակը լսելով ետեւնին դարձած էին, և եղելութիւնն իմանալով Պետրոս Արպուէզի շուրջը վազեցին :

Բայց Պետրոս Արպուէզ, խրոխտ և հանդարտ, անոնց նայեցաւ ժպտելով :

«Բան չկայ, ըսաւ, ամբարշտին մէկը զիս սպաննել ուզեց, բայց Աստուած կը պահէ զիս, յարեց կեղծաւոր դէմքով, դաշոյնը վերարկուս միայն ծակեց:» Եւ արդարև իւր կապոյտ վերարկուին վրայ փոքրիկ ծակ մի ցուցուց :

Այս տեսնելով Ցովսէի երեսը խնդալ սկսաւ :

«Աստուած իւր հրաշքը ցուցուց Մօնսինեօրի վերայ» գոչեցին քանի մի կրօնաւորք :

Ժողովուրդը, այն խեղճ և պարզամիտ՝ բայց անգութ ժողովուրդը, սկսաւ ջերմեռանդութեամբ յարգել այն անձը՝ զոր քիչ մ'առաջ սրտովը կանիծէր, վասն զի աստուածային միջամտութիւն մի կը կարծէր այս անցքին մէջ ի նըպաստ իւր դահճին :

Ժողովուրդը չէր գիտեր որ Պետրոս Արպուէզ զգեստին ներքև զրահ կը կրէր :

Սակայն հաւատաքննութեան զինուորները բռնած էին իրենց այն ընկերը՝ զոր Փուլէվրինա ձերբակալած էր իբրև հեղինակ սպանութեան փորձին, և Մանօֆինայի սիրուհին Թափորին ետեւէն գացող կանանց բազմութեան մէջ խառնուած էր :

Այս ամեն բան վերջին աստիճան շուտով կատարուելով՝ Թափորին կարգը չշփոթեցաւ :

Միայն Թէ հաւատաքննութեան ընտանի մի՝ մեծ հաւատաքննչին մօտենալով՝ Սէվիլի նախորդ կառավարչին վերցըւիլ տարուիլը իմացուց :

Պետրոս Արպուէզ այս լուրն առած ժամանակ արտեւանունքը կնճռեց :

«Շատ աղէկ, ըսաւ պաղութեամբ. այս վեհափառ արարողութիւնը բնաւ բանէ մ'արգիլուելու և շփոթելու չէ: Փալենք, որպէս զի վեհափառ Թագաւորը չսպասէ : Խարուկահանդէսէն ետև յանցաւորները կը փնտռենք կը գտնենք:»

Թափորը վայրկեան մի կանգ առնելէ ետև՝ նորէն շարունակեց իւր ընթացքը :

Այս միջոցին դոմինիկեան կրօնաւոր մի դուրս ելած էր հաւատաքննութեան պալատէն ուրիշ կրօնաւորաց հետ, և փոխանակ Թափորին ետեւէն երթալու, բազմութեան մէջ սպրդեր և Ժուանայի բնակած փողոցը գացած էր: Տանն առջև հասնելնուն, բանլիքով մի դուռը բացած, ներս մտած, և դուռը վերայէն գոցած էր :

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

ԽԱՐՈՒԿԱՀԱՆԴԷՍ

Երբոր Թափորն հաւատաքննութեան պալատէն դուրս կելնէր, Բլազա-Մայօր հրապարակը, ուր խարուկահանդէսը պիտի կատարուէր, հետզհետէ բազմութեամբ կը լցուէր :

Հրապարակին ամենէն լայն ճակտին վերայ, Թագաւորին կեցած պալատին կամ մանաւանդ տան առջև, որ Մէտինա Զօէլի դքսինն էր, յիսուն ոտնաչափ երկայնութեամբ բարձրաւանդակ մի կառուցուած էր, որ մինչև Թագաւորին նըստած պատշգամին բարձրութեանը կը հասնէր :

Անոր աջ կողմը աստիճանաւոր ամփիթատրոն մի բարձրացած էր, ուր Սպանիոյ բարձրագոյն ատենին խորհրդականներն և ուրիշ ատենակալները պիտի նստէին :

Այն աստիճաններուն վերի գլուխը մեծ հաւատաքննիչին աթոռը դրուած էր, որ Թագաւորին նստած պատշգամէն բարձր էր, վասն զի հաւատաքննիչը Պապական իշխանութեան ներկայացուցիչն էր, որ աշխարհային իշխանութենէն ամենէն բարձր է :

Երկրորդ ամփիթատրոն մ'ալ ձախ կողմը բարձրացած էր առաջնոյն դիմացը, և այս ալ դատապարտելոց համար էր :

Հրապարակին մէջ տեղը, Թագաւորին պատշգամին դիմացը, երրորդ ամփիթատրոն մի կար, որոյ վերայ երկու փանդակ կամ մանաւանդ զառագեղ դրուած էր, որոյ մէջ կը փակուէին այն ամեն դատապարտեալ՝ երբոր դատավճիռնին կը կարդացուէր :

Վանդակներուն դիմացն ալ երկու բեմ կար :

Առաջին ամփիթատրոնին ստորոտը սեղան մի շինուած էր, որուն առջև կանանչ խաչ մի տնկուած էր սև քողով պատած :

Ուրիշ պատշգամներ ու ամփիթատրոններ ալ կային հրապարակին չորս կողմը, դեսպանաց, տէրութեան պաշտօնատարաց, մեծամեծաց և ժողովրդեան համար: Բազմաթիւ Դո-

Խարուկահանդէս

մինիկեաններ սեղանին առջև ծունր դրած կաղօթէին խոնարհ ջերմեռանդութեամբ. ուրիշներ ալ փոփոխակի պատարագ կըսէին առանց ընդհատման: Յիշեալ կրօնաւորներն առջի օրէն ի վեր հոն էին՝ ծոմ բռնելով և աղօթելով իրենց զոհերուն փրկութեան համար:

Հրապարակին մէջ տեղն, ընդարձակ և միայն բարձրաւանդակի մի վերայ տասնևհինգ խարոյկ պատրաստուած էր ռետինաւոր փայտերէ, խիժալից նիւթերէ և յարդէ կազմուած, որպէս զի շուտով բռնկին ու այրին:

Իւրաքանչիւր դատապարտեալ զատ խարոյկ մ'ունէր, որ իրեն սոսկալի հոգեվարքը վերջացնելոյ համար պատրաստուած հրեղէն անկողին մ'էր:

Այս բարձրաւանդակին չորս անկիւնը՝ փայտէ շինուած չորս մեծ արձան դրուած էին իբրև անշարժ պահապաններ, և անոնց ամեն մէկուն շուրջը դիւրավառ փայտերու շեղջակոյտներ դիզուած էին:

Այս մարդախանձ պատրաստութեանց տեսարանը սոսկալի էր:

Հրապարակին այն կողմը՝ ուր խարոյկները բարձրացած էին, Քուէմատէրօ կը կոչուէր:

Կարոլոս հինգերորդ կայսրն արդէն Թագաւորական պատշգամբն նստած էր: Իր կերպարանքը պարզ և խիստ էր, բայց վայելուչ, և բնաւ տարբերութիւն չունէր իր պալատականաց կերպարանքէն: Սակայն իր մօրուքին խարտեաշ գոյնէն դիւրաւ կը ճանչուէր:

Բազմաթիւ շքեղազարդ տիկնայք նստած էին Թագաւորական պատշգամբը:

Ժողովրդեան յառկացեալ ամփիթատրոնները շուտով կը լցուէին: Քաղաքապետին վերցուելէն տարուելէն ետև, բազմութիւնը ոչ ևս Թափորին քով կենալու հնարաւորութեան պատճառ մ'ունենալով՝ իսկոյն խարուկահանդէսին հրապարակը դիմած էր, ուր տեսարանաց և սպանմանց համար ունեցած բնական ախորժակը կրնար գոհ ըլլալ. մոլեկան ախորժակ՝ որ ամեն ժողովրդոց քով կը գտնուի, և զոր ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնը կրնայ անհետ ընել՝ այս տեսակ կէս վայրենի բնութեանց մէջ ֆիզիքական բնազդումները տկարացնելով և բարոյական զգացումները զարգացնելով:

Երբոր Թախորը Բլազա-Մայօր հրապարակը հասաւ, Կարոլոս հինգերորդ, հաւատաքննութեան նկատմամբ ունեցած յարգանացը հակառակ՝ արտևանունքը կնճռել սկսաւ: Կայսեր մտաց կարգէ դուրս աշխոյժը չէր կրնար որ և է յապաղման հանդուրժել:

Վերջապէս շունչ առաւ: Արարողութիւնը պիտի սկսէր:

Ածխագործները Թագաւորին պատշգամին ձախ կողմը շարուեցան: Պետութեան խորհրդականները կարգաւ իրենց յատկացած աստիճաններուն վերայ նստան:

Այս միջոցին դատապարտեալք խարոյկի բարձրաւանդակին շուրջը դառնալով՝ գացին ձախ կողման ամփիթատրոնին վերայ նստան: Ասոնց ուղեկից եղող կրօնաւորք ու ընտանիք ալ քովերնին նստան՝ զանոնք պահպանելով ու յորդորելով:

Մէտինա-Ցէլիի դուքսն ալ Թագաւորական պատշգամին վերայ գնաց նստաւ:

Փեսան, Մօնտէժարի դուքսն ալ, որ Գասթիլի ատեանին անդամ էր, խորհրդականաց մէջ գնաց նստաւ:

Կոմսին աղջիկը՝ Իզապէլլա՝ Թագուհիին մօտ նստող տիկնանց մէջ էր. բայց վերջին աստիճան տխուր և սրտաբեկ երևոյթ մ՚ունէր:

Վերջապէս մեծ հաւատաքննիչն ալ բարձր ատեանին անդամոց ամփիթատրոնին աստիճաններէն վեր ելաւ և յաղթական խոնարհութեամբ նստաւ ոսկեթել ծոպերով զարդարուած փառաւոր գահին վերայ, որոյ քով Թագաւորին նստած աթոռը բան մ՚ըսել չէր:

Անմիջապէս խորին և տխուր լռութիւն մի տիրեց այն բիւրաւոր բազմութեան մէջ:

Դոմինիկեան քահանայ մի՝ զգեստաւորեալ՝ պատարագ մատուցանել սկսաւ:

Ուրիշ ամեն կարգէ կրօնաւորներն ալ՝ որ ժողովրդեան քառորդ մասին չափ բազմութիւն ունէին, ծունկի վերայ եկած կ՚աղօթէին: Իսկ ժողովուրդը՝ սնապաշտական սարսափով և մոլեռանդութեամբ խառն անսահմանելի ազդեցութեամբ մի գլուխը խոնարհեցուցած՝ կուրծքը կը կոծէր: Ամեն մարդ ջերմեկրօն և նախանձայոյզ երևնալու ջանք մ՚ունէր, վասն զի այնպէս չերևնալը վտանգաւոր էր:

Այսպէս պատարագը շարունակեց մինչև Աւետարանի ընթերցման ժամանակ:

Այս միջոցին ամեն մարդ ոտքի վերայ ելաւ,

Դոմինիկեան կրօնաւոր մ՚ամփիթատրոնին մէջ տեղը շինուած փայտէ վանդակներուն երկու քովի բեմերէն մէկուն վերայ ելաւ: Միւսին վերայ ալ հաւատաքննութեան վճիռները կարդացող դպիրն ելաւ:

Այն ժամանակ, մեծ հաւատաքննիչն իւր գահէն վար իջաւ: Երբոր ամփիթատրոնին ստորոտը հասաւ, Ցուլսէ՝ իւր ողորմարաշխը՝ եպիսկոպոսական ոսկի թագ մի դրաւ անոր գլուխը և վերան ալ ծանր շուրջառ մի տուաւ: Պետրոս Արպուէզ այսպէս զգեստաւորելէ ետև՝ դէպ ի Թագաւորին պատշգամին առաջը գնաց, ետևէն ալ քանի մի պաշտօնեայք, որոց մին խաչ մի կը կրէր, միւսն Աւետարան մի, երրորդն ալ ուրիշ գիրք մի, որոյ մէջ Թագաւորին ընելիք երդման ձևը գրուած էր:

Պետրոս Արպուէզ ամփիթատրոնին մինչև չորրորդ աստիճանն ելնելով՝ կանգ առաւ, և բարձր ու ահաւոր ձայնիւ հարցուց Թագաւորին.

«Վեհափառ արքայ, կերդնու՞ք Հռոմէական կաթոլիկ կրօնքը տարածելու, հերետիկոսութիւնը ջնջելու և հաւատաքննութեան գործողութիւնները ձեր բոլոր Թագաւորական զօրութեամբ պաշտպանելու:»

Ֆիլիպ կայսրն ոտք ելաւ, գլուխը բացաւ և ամուր ձայնիւ գոչեց. «Կերդնում»:

Այն ժամանակ մեծ հաւատաքննիչը բազմութեան դառնալով, բարձր ձայնիւ գոչեց.

«Դուք ամենքդ ալ, որդիք եկեղեցւոյն Հռոմայ, որ հոս ներկայ էք, կերդնու՞ք ձեր բոլոր զօրութեամբն ու կարողութեամբ Առաքելական և Հռոմէական կաթոլիկ հաւատքը պաշտպանելու, հերետիկոսները հալածելու և մատնելու, և հաւատաքննութեան ամեն գործոցը ձեռնտու լինելու:

— Կերդնու՜նք. կերդնու՜նք, գոչեցին միաբերան հազարաւոր ձայներ:

Սեվիլի գրեթէ բոլոր ժողովուրդը հաւաքուած էր հրապարակին մէջ և շրջակայքը:

«Բարի, բարի» ըսաւ հաւատաքննիչը՝ ձեռքովն ակնարկելով, լռեցէք հիմա և մտիկ ըրէք:»

Պետրոս Արպուէզ նորէն ծանրութեամբ ամփիթատրոնին աստիճաններէն վեր ելնելով աթոռը բազմեցաւ:

Այն ժամանակ քարոզ տալու պատրաստեալ դոմինիկեանըն երեսը խաչակնքելով քարոզն սկսաւ այսպէս.

«Եղբարք իմ.

«Հաւատաքննութիւնը Թագաւորներէն գերագոյն է, վասն զի երկնից իշխանութիւնն երկրի իշխանութիւններէն գերագոյն է: Հաւատաքննութիւնն արքայութեան դուռն է, ջուր կենդանի կը բղխէ անկից, և մեր պէտք է որ մեր սիրտն անով ոռոգենք իբրև ցամաք երկիր, առանց որոյ Հոգին սուրբ մեր բերանը պիտի բանայ՝ ինչպէս Բաղաամին և Կայիափային: Վերջապէս, եղբարք, հաւատաքննութիւնը սուրբ է և Թագաւորներէն գերագոյն, վասն զի անոր սկիզբը աշխարհի ստեղծումէն և Բաբելոնի աշտարակէն է...

Կրօնաւորին այս ափեղցփեղ խօսքերէն Թագաւորն արտևանունքը կնճռեց և մեծ դժուարութեամբ կրցաւ իր ցասումը զսպել. բայց հաւատաքննութիւնն իրեն դէմ չվիրաւորելոյ համար բան մի չըսաւ:

Արդէն բաւական թշնամի ունէր բողոքականաց մէջ, չէր ուզեր կաթոլիկներն ալ իրեն թշնամի ընել: Այն ժամանակները չէր, ուր Պապին բռնութեանց դէմ աւելի մեծ բռնութիւններով կը պատասխանէր:

Աւստի թող տուաւ որ քարոզիչն ուզածին պէս շարունակէ հաւատաքննութեան վերայ ըրած տարօրինակ ներբողեանը, որ քառն բոպէի չափ տևեց. յետոյ պատարագն աւարտելով՝ դատապարտութեան վճիռներուն ընթերցումն սկսաւ:

Երկու առաջին դատապարտեալները՝ որ փայտէ վանդակներուն մէջ դրուեցան, Կարմելեանց նախկին աբբասածի Ֆրանչէսքօ տէ Լէրմ և դժբաղդ Հէրրէզուէլօ էր, որք մի և նոյն օրը դատուեր էին:

Հէրրէզուէլօ՝ ուժեղ և քաջասիրտ լինելով մինչև ցման, իբրև խոստովանահայր իրեն տրուած կրօնաւորին յորդորանքը միշտ մերժեց, և երբոր վանդակին մէջ դրուելէ ետև՝ կրօնաւորը նորէն յորդորանք ուղղեց իրեն, կամաց մի հրեց զայն ըսելով.

«Մարմինս ձեզ կը թողում, դուք ալ գոնէ հոգիս խաղաղ թողուցէք:»

Ետոյ իր դատակնիքը մտիկ ըրաւ առանց ամենևին այլայլելու, և արիաբար իր տեղը դարձաւ:

Բայց Ֆրանչէսքօ տէ Լէրմ անոր պէս չի կրցաւ ընել: Այս դժբաղդ կինը՝ մահուան ահեղ պատրաստութիւնները տեսած ատեն արիութիւնը կորսնցուց, և երբոր ողջ ողջ այրելու վճիռը լսեց,

«Ո՛չ, ո՛չ, զիս ողջ մի այրէք, գոչեց, կը զղջամ, կը զղջամ, իբրև բարի քրիստոնեայ մեռնիլ կուզեմ:

— Օրհնեալ է Աստուած, գոչեց մեծ հաւատաքննիչը՝ ձեռքերն իրար կցելով, ահա հոգի մի փրկուեցաւ:»

Բնաւ սիրտը չշարժեցաւ իր գլխէ հանած թշուառ կնոջ մահուան աղետոյոր տագնապին վերայ:

Ասոնց դատակնիքը կարդացուելէ ետև, ուրիշ երկու նոր դատապարտեալներ բերուեցան:

Մէկը՝ գեղեցիկ և ազնուական երիտասարդ մ՛էր Վիրոնացի, Իտալիոյ առաջին գերդաստաններուն մէկէն սերեալ. մեծամեծ ծառայութիւններ ըրած էր Կարոլոս հինգերորդ կայսեր. խելացի, գիտուն և մեծահարուստ, բայց սաստիկ թշնամի հաւատաքննութեան:

Անունը Տոն Կառլօ տէ Սէզօ էր:

Թագաւորական պատշգամին առջևէն անցած ժամանակ, Տոն Կառլօ յանդիմանական նայուածք մ՛ուղղեց կայսեր:

Երբոր վանդակին մէջ ծունգի վերայ եկաւ, մելան և գրիչ ուզեց իր դաւանութիւնը գրելու համար: Կատարուեցաւ խնդիրը: Դաւանութիւնը գրելէ ետև, ոտքի վերայ ելաւ ու ինքնին կարդաց զայն բարձր ձայնով: Դաւանութիւնը Հռոմայ հակառակ էր:

«Բաւական է, բաւական է, գոչեց հաւատաքննիչը՝ որպէս զի լռեցնէ զայն. բայց Տոն Կառլօ շարունակեց:

Այն ժամանակ Պետրոս Արպուէզ հրամայեց որ բերանը գագ դնեն:

Հնազանդեցան, և Տոն Քառլօ լռելու հարկադրելով, իր մահուան դատակնիքը լսեց առանց խռովելոյ :

Անոր ետևէն կարգն եկաւ Ֆրանչիսքօ-Տոմինիկ անուն ծերունի Դոմինիկեան քահանային, որ լուտերականութեան յարեալ էր: Այս ալ առանց խռովելոյ իր դատակնիքը լսեց:

Անոնք բարձրաւանդակէն վար իջած ժամանակնին, դահիճները ձեռքերնին ու մ'և խոշոր բեւեռներ առած՝ բարձրաւանդակին վերայ տնկուած մեծ խաչափայտի մի քով գացին կեցան: Նոյն միջոցին տասն հոգի բերին հոն, որք մոլեռանդութեան հակամիտեալ լինելու ամբաստանութեամբ բոցերու դատապարտեալ էին : Անոնք մէկ մէկ ձեռքերնին խաչափայտին վերայ դրին, դահիճներն ալ խժդըժաբար զանոնք զամեցին՝ Քրիստոսի խաչելութիւնը քաւելոյ համար՝ ըստ հաւատաքննչաց :

Երբոր բեւեռը խեղճերուն մսին մէջ թափանցեց, սոսկալի աղաղակ մ'արձակեցին, բայց դահիճներն առանց ականջ կախելու՝ շարունակեցին իրենց բարբարոսական պաշտօնը, և ամենուն ալ ձեռքը զամեցին: Այս վիճակին մէջ թշուառներն իրենց դատակնիքը լսեցին, և մինչև մեռնելու տարուած ժամանակնին այնպէս մնացին :

Անոնց ետևէն բերուեցան քահանայ մ'իր ծառային հետ. յետոյ երկու ուրիշ կրօնաւորներ՝ որք խեղդամահ լինելու և ապա այրելու դատապարտեալ էին: Վերջապէս բերուեցան նաւարանի, մշտնջենաւոր բանտարկութեան կամ պարզապէս խարազանի դատապարտեալները :

Անոնց մէջ էր Կիյեօմ Ֆրանքօ անուն դժբաղդ այրը, որ իր կինը գլխէ հանող քահանայ մ'իր տան մէջ տեսնելու չհանդուրժելուն համար մշտնջենաւոր բանտարկութեան դատապարտուած էր :

Անոնց դատավճիռը կարդացուած ժամանակ՝ այրելու դատապարտեալներն իրենց տեղը դարձած էին :

Այս ամեն անցքերը Կարոլոս հինգերորդ կը դիտէր տխուր և խոկուն դէմքով : Կը թուէր թէ ծանր խորհուրդ մի կ'զբաղեցընէր անոր խորատես միտքը. վասն զի այս առաջին անգամն էր որ մեծ խարուկահանդէսի մի սարսափելի տեսարանին ներկայ կը գտնուէր և աչօքը կը տեսնէր հա-

ւատաքննութեան նողկալի զեղծումները: Թերևս այս վայրկենէն ծլիլ սկսաւ իր մտաց մէջ այն խորհուրդը՝ զոր տարի մ'ետքը կատարեց, Թագաւորական իրաւասութիւնը հաւատաքննական ատեանին ձեռքէն առնելով, և Քասթիլի ընդհանուր հաւատաքննիչ Ալֆօնս Մանրիք կարդինալը աքսորելով:

Վերջապէս դատավճիռներուն ընթերցումը լմնցաւ :

Պատարագին աւարտումէն ետև՝ Պետրոս Արպուէզ աթոռէն ելաւ և զղջացելոց համար արձակում կարդաց : Բայց այս արձակումը ներում չէր, այլ միայն բանադրանքը կը վերցընէր անոնց վերայէն, որպէս զի խեղդամահ լինելէ և այրելէ ետև՝ իբրև ապաշխարութիւննին կատարած բարի կաթոլիկներ արքայութիւն երթան :

Այս միջոցին, թեթև ապաշխարանաց դատապարտեալները վերստին հաւատաքննութեան բանտը տարուեցան, որպէս զի հետևեալ օրը կամ մէկ քանի օր ետքը պատիժնին կրեն: Իսկ բոցերու դատապարտեալները դէպ ի Քուէմատէրօ ըսուած բարձրաւանդակը տարուիլ սկսան, ուր փայտակոյտները պատրաստուած էին:

Պետրոս Արպուէզ, միշտ խրոխտ և ամբարտաւան իր կեղծ խոնարհութեան մէջ, Թագաւորէն աւելի Թագաւորական դէմք մ'ունէր, վասն զի այս միջոցին իր սնափառութեան ու անզգութեան կրկին յաղթանակը միանգամայն կը վայելէր: Միայն Սէվիլի կառավարչին բարձումը զինքը կը դժգոհեցընէր, վասն զի իր վրէժխնդրութիւնը յագեցնելու փայլկենին՝ որսը ձեռքէն պրծած էր : Բայց անոր փոխարէն իր վրէժը Տոլօրէզի վերայ Թափել կերազէր, առանց կասկածելու թէ այն որսն ալ կորուած էր :

Դատապարտեալները Քուէմատէրօ ելնելու միջոցին՝ Թագաւորը պատշգամէն մեկնեցաւ :

Երբոր իր սենեակը կը մտնէր, Մօնտէժար դուքսին աղջիկն իր ծունկն ինկաւ, և արտասուաթոր աչօք՝ աղաչաւոր ձեռքերն անոր երկնցուց :

«Ի՞նչ կուզես ինձմէ, աղջիկս, հարցուց Թագաւորը զարմացմամբ :

— Շնորհ, վեհափառ տէր, շնորհ իմ նշանածիս համար որ հաւատաքննութեան բանտն է :

— Աղջիկս, ըսաւ կայսրն ի գութ շարժելով անոր վշտակրութեան վերայ, իմ իշխանութիւնս շատ փոքր է հաւատաքննութեան առջեւ. ես կը կարծեմ որ այս գործին մէջ լաւագոյն միջնորդ մի կրնայ լինիլ քու մեծ հայրդ, Մէտինա Քօէլի դուքսը՝ որ հոս ներկայ է:

— Վեհափառ տէր, պատասխանեց ծերունի ազնուականը, ինձ փեսայ ըլլալիք անձն՝ իւր ազնուականութիւնն ու քրիստոնէութիւնը մէկէն անպատուեց. հաւատաքննութիւնն ալ խստացաւ անոր դէմ, և Տօն Քառլօ իւրովի կորեց իւր դատաստանը՝ անձնասպանութեամբ, և անարգ մահուանէ մ'ինքզինք ազատեց: Վասն զի բանտին մէջ գլուխը պատերուն զարնելով ինքզինք մեռուց»:

Մեծ դրօշակրին այս անագորուն պատասխանին վերայ Կարոլոս հինգերորդ չկրցաւ ինքզինք զսպել և սոսկման ու գթութեան բացագանչութիւն մ'արձակեց: Դժբաղդ օրիորդը նուաղելով երեսի վերայ գետինն ինկած էր:

Մէտինա-Քօէլի աչք ըրաւ և երկու կանայք Իզապէլլան վերուցին տարին:

Թագաւորն ալ տրտում լռութեամբ հեռացաւ անկէց:

Դատապարտելոց վճիռներուն գործադրութիւնը պիտի սկըսէր: Ահռելի և աղեկտուր տեսարան:

Դատապարտելոց ամեն մէկը ծունգի վերայ եկած էր զինքը լափելիք փայտակոյտին առջեւ:

Կրօնաւորք՝ ձեռքերնին խաչ մի բռնած՝ անդադար կը յորդորէին Թշուառ զոհերը որպէս զի դարձի գան և ողջ չայրին:

Ամենէն առաջ տասն հրէամիտ հերետիկոսներն ելան փայտակոյտին վերայ: Մէջերնէն չորսը՝ առաւել յանցաւոր դատուած լինելով՝ արձանաց մէջ դրուեցան, որպէս զի ծանր ծանր և տանջուելով այրին. մնացեալ վեցն արիաբար Թողուցին զիրենք որ կապեցին:

Շատ չանցաւ՝ Թանձր ու սեւ մուխ մ'ելնել սկսաւ այս տասն զոհերուն շուրջը:

Երբոր բոցերը վեր ելնել սկսան, երկու երիտասարդ կրօնաւորուհիները՝ որք լուտերականութեան հակամէտ լինելու կասկածով ի մահ դատապարտուած էին, իրենց խոստովանահօր դառնալով.

«Հայր, հայր, զիս խոստովանցո՛ւ, դարձի պիտի գամ» գոչեցին:

Կրօնաւորը բովերնին ծունգի վերայ եկաւ, իրենց առ հարկի խոստովանութիւնը լսեց, յետոյ արձակում կարդաց նոցա գլխուն վերայ:

Այն ժամանակ դահիճները զանոնք առին, Ֆրանչէսքա տէ Լէրմի քով տարին, որպէս զի ասոնք ալ անոր հետ խեղդամահ լինին և յետոյ այրին:

Կարմելեանց աբբասուհւոյն դէմքը մանիշակի պէս կապուտցած էր, և իւր խոշոր ու գեղեցիկ աչքերը նուաղած՝ փոսն իջած էին:

Երկու դահիճ մօտեցան անոնց, պրկարանին վերայ նստեցուցին, երկաթեայ անուրը պարանոցնին անցուցին, յետոյ դահիճներէն մէկն անուրին պտուտակն ուժով մի դարձուց...

Իսկոյն զոհերուն գլուխները ցնցուելով դէպ առջեւ ծռեցան, աչքերնին դուրս ինկաւ, և դեղնած դէմքերնին՝ նախ կարմրեցաւ, յետոյ կապուտցաւ... Թեթեւ խորդիւն մի լըսուեցաւ... և ամեն բան լմնցաւ:

Ֆրանչէսքայի տագնապն աւելի երկար տեւեց: Երբոր անուրը պարանոցը կանգրնէին, աբբասուհին վայրկեան մ'արիացաւ, և նուաղեալ աչքերը բանալով՝ ձեռքերն ամփիթատրոնին երկնցուց, և մեծ հաւատաքննչին նայելով.

«Անարժան կրօնաւոր, անիծ...

Վերջին վանկն իւր վերջին շնչոյն մէջ կորսուեցաւ: Դահիճն այնչափ ուժով դարձուց պտուտակը, որ Ֆրանչէսքա իսկոյն հոգին փչեց:

Երեք կրօնաւորուհեաց մարմինը տոչորող խարոյկէն քիչ հեռու Տօն Քառլօ և արիասիրտ Հէրրէզուէլօ զիրենք խոստովանցնել ուզող կրօնաւորաց ստիպումները կը մերժէին:

Տօն Քառլօ արդէն մահաշշուկ ցցին կապուած էր, բայց գայլը բերնէն հանած էին, և կրօնաւորը փայտակոյտին վերայ ծունգ չոգած.

«Խոստովանէ՛ որդեա՛կ, կըսէր անդադար, որպէս զի արձակում առնուս:

— Զիս խաղաղ թող, պատասխանեց Տօն Քառլօ, և դահիճներուն դառնալով՝ գոչեց.

«Վառեցէք խարոյկս, վառեցէք...»

Դահիճներն հնազանդեցան, և Տոն Քարլօ մուխին մէջ աներևոյթ եղաւ:

Քանի մի քայլ հեռու խեղդամահ կընէին Տօմինիկ Պօքսաս և երկու ուրիշ քահանայ, որք լուտերականութեան յարեալ լինելով՝ այրելու ժամանակնին խոստովանած էին:

Այս միջոցին փայտակոյտին վերայ կելնէր Հէրրէգուէլօ:

Ընդունայն կրօնաւոր մի զայն կը յորդորէր որ դարձի գայ: Հէրրէգուէլօ հեգնութեամբ կը պատասխանէր անոր: Արդէն բոցերն սկսած էին իրեն համնիլ, տակաւին անզգայ կը կենար և դէմքն անգամ չէր այլայլած:

Փայտակոյտին շուրջը կանգնող տիգաւորներէն մին զայրանալով անոր այս աստիճան անվեհերութեան վերայ, նիզակն անոր մարմնոյն խոթեց: Իսկոյն ուղխի պէս արիւն բղխել սկսաւ Հէրրէգուէլօի մարմնէն, բայց ինքը դարձեալ անըրդուելի կեցաւ և զարմանալի համբերութեամբ հոգին փչեց:

Ալ այնուհետև բոցերը բարձրացան թանձր և ժահաբոյր մուխերու հետ խառնուած: Այրած դիակներուն զարշ հոտը եղևնի ռետինոտ մուխերուն հետ կը խառնուէր:

Քահանաներն ու կրօնաւորները՝ հրապարակին վերայ ծունգ չոքած, անձայն կաղօթէին կուրծքերնին ծեծելով, և ժողովուրդն ալ՝ նոյնպէս ծունկ չոքած, սարսափի և գթութեան խորին տպաւորութեան մի ներքև ընկճեալ կը կենար:

Ժամանակ ժամանակ սոսկալի հառաչանքներ կը լսուէին այն դժոխային սպանդարանին և հրաշէկ արձաններուն մէջէն, խուլ կաղկանձիւններ և խռնչիւններ, մէկ խօսքով՝ մահատագնապ ճիչեր ու հեծութիւններ որպէս թէ դժոխոց ընդերքէն դուրս կ'ամբառնային. . .

Կրօնաւորաց տխուր ձայնը՝ մերթ ընդ մերթ խեղճ զոհերուն ճիչերն և բոցերուն ճարճատիւնները կը խափանէր՝ «Ի խորոց կարդացի» կամ «Տէր ողորմեա» երգելով:

Քիչ քիչ զոհերուն ձայները տկարացան, և բոցերն ալ մարիլ սկսան: Տէրութեան պաշտօնեաներն ու խորհրդականները մեկնեցան, և ժողովուրդն ալ ցրուիլ սկսաւ:

Ամեն բան լմնցած էր:

Կղերն ու կրօնաւորները միայն մնացած էին, և իրիկուան մութն ալ կը կոխէր:

Պետրոս Արպուէզ, իւր բարձր գահոյից վերայէն բերկրութեամբ կը դիտէր Քուէմատէրօն՝ որ ընդարձակ կրակարանի մի կը նմանէր, տեղ տեղ սև բիծերով:

Մահուան և աւերման Թագաւորն՝ ոչնչութեան վերայ կը գահակալէր:

Յետոյ աչքը դէպ ի երկինք վերցնելով, Սաղմոսին հետևեալ խօսքերը մռմռաց:

«Յարիցէ Աստուած և ցրուեսցին ամենայն Թշնամիք նորա յերեսաց նորա: Վանեսցես զնոսա որպէս ծուխ յերեսաց հողմոյ, և որպէս հալի մոմ յերեսաց հրոյ, այնպէս կորիցեն ամբարիշտք յերեսաց Աստուծոյ»:

Եւ հանդարտ հոգւով հաւատարիմներին ու իւր կղերն հեռացան իրենց ապիրատութեան ասպարէզէն:

Այսպէս վերջացաւ այն նշանաւոր օրը:

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻ

Երբոր երկու Կուարօները Սէվիլի նախկին քաղաքապետն յափշտակեցին տարին, իսկոյն քաղաքին նեղ ու ծամածուռ փողոցներուն լաբիւրինթոսին մէջ անյայտ եղան: Ժողովուրդն ալ այնչափ լաւ նպաստած էր նոցա փախստեանը, որ հաւատաքննութեան զինուորները մինչև որ անոնց ետևէն ինկան՝ անոնք արդէն Ժուանայի տունը հասած էին, և այսպէս Թէ քաղաքապետն և Թէ Կուարօներն աներևութացած էին: Մէկը չէր կրցած նոցա ետևէն երթալ, հետքերնին գտնել, և ուր մտնելնին տեսնել, և այս ալ բնական էր խառնակահանդէսի մ'օրն, ուր ամեն մարդ ուրիշ բաներ ունէր տեսնելիք:

Լութէվան, Տօլորէզ և Ժուանա, ի միասին այս անցքին վերջը կը դիտէին: Ամենէն առաջ Ժուանա տեսած էր Կուարօները որ քաղաքապետը վերուցած կը բերէին, և իսկոյն դուռը բացած էր:

Կուաքօններն իրենց թանկագին բեռն զգուշութեամբ դահլըճին մէջ լայն բազմոցի մի վրայ դրին :

Մանուէլ Արկօզօի վրայ կենդանութեան նշան չէր տեսնուած. թեւերն ու ձեռքերը պաղած մարմնէն վար կախուած էին անշարժ. աչքերը բոլորովին գոցուած էին. երեսին գոյնը դեղնած, և անդամները շատ տեղերէն կոտրուած՝ լի էին արիւնոտ վէրքերով և կիսաբաց սպիներով :

Ճակատն՝ որ առաջ սև ու խիտ մազերով գոցուած էր, գրեթէ բոլորովին ճաղատցած էր: Ընդհակառակն եղունգները չափազանց երկնցած, դեղնած և բաղնիքէ ելած տղու մ'եղունգներուն պէս կակուղցած էին :

Տօրրէզ իւր հայրն այս վիճակին մէջ տեսնելով՝ վշտագին ճիչ մ'արձակեց: Ինքն ալ արդէն բանտին նեղութիւններէն այնչափ վատած ու տկարացած էր, որ չկրցաւ այս վերջին հարուածին դիմանալ. ծունկի վրայ ինկաւ իւր հօրը պառկած բազմոցին առջև, և ցամքած ու դժգոյն շրթներովը համբուրեց հօրը կապոյտ ձեռքը, այն սիրելի ու յարգելի ձեռքը՝ որ շատ անգամ զինքն օրհնած էր :

Բայց դժբաղդ Արկօզօ չզգաց իւր աղջկան համբոյրը, և ձեռքն անշարժ ու պաղած մնաց օրիորդին ձեռաց մէջ :

«Ո՜հ, Էսթէվա՛ն, Էսթէվա՛ն, գոչեց սարսափելով, տես, հայրս բնաւ չպատասխաներ իմ զգուանացս. ձեռքը սառի պէս պաղ է . . . սիրտը չբաբախեր . . . Էսթէվա՛ն, ըսէ ինձ, հայրս ողջ է թէ մեռած . . . »

Էսթէվան՝ այս նոր ու անակընկալ վշտէն և իւր սիրելւոյն յուսահատութենէն ճնշեալ, Էսթէվան՝ որ արդէն Արկօզօի կապոյտ և մեռելատիպ դէմքը տեսնելով զարհուրած էր, մեղմով քովը գնաց, և ձեռքը սրտին վրայ դնելով՝ տեսաւ որ կը բաբախէր, բայց այնչափ տկարութեամբ և ծանրութեամբ, որ վերջին բաբախումը լինելուն տարակոյս չէր մնար:

Տօրրէզ սրտատանջ նայուածքով Էսթէվանայ շարժումները կը դիտէր: Բայց Էսթէվան չէր համարձակեր խօսիլ, և վարանեալ կը կենար՝ Տօրրէզի անհնարին յուսահատութիւնը մտածելով, աղջկան մ'այն սուրբ կսկիծը, որ այնչափ նեղութիւններէ ճիգերէ ու զոհողութիւններէ ետև՝ իւր հայրն ուրիշ բանի համար չէր գտներ, բայց եթէ ցուրտ դիակ մի գրկելու համար:

«Ըսէ, նայիմ, Էսթէվան, հարցուց վերջապէս դողալով. պատասխան տուր, հայրս ողջ է:

— Սիրտը դեռ կը բաբախէ, ըսաւ երիտասարդը, հոտաւէտ դեղ մը շնչել տալու է:

— Կեցիր, կեցիր, ըսաւ Ժուանա գրպանէն փոքրիկ շիշ մի հանելով, որուն մէջ արաբացի անուշահոտութիւններէ բաղկացեալ հեղուկ մի կար:

Տօրրէզ յափշտակեց շիշը ձեռքէն և հօրը քթին դրաւ:

Մանուէլ Արկօզօ թեթև մի գլուխը շարժեց, և աչքերը՝ որ մինչև այն ժամանակ գոց էին՝ կէս մի բացուեցան:

Տօրրէզ ուրախութեան ճիչ մ'արձակեց, և իւր հօր սիրելի գլուխը թևերուն մէջ առնելով՝ թաւիշէ բարձին կըրթընցուց:

«Ո՜հ, Էսթէվան, հայրս կենդանի է» գոչեց յուսալից:

Արդարև Մանուէլ Արկօզօ աչքը բացած էր, բայց 'ի ծնէ կուրաց պէս՝ կը նայէր ու չէր կրնար տեսնել. կարծես թէ մահուան սաւեր մի զանոնք ծածկած էր: Սակայն սաւերը քիչ քիչ փարատեցաւ, և Մանուէլ Արկօզօ կրցաւ վերջապէս իւր շուրջը գտնուածները քիչ մը նշմարել: Բայց խողութիւնը բնաւ խանգարած չէր. ուստի գլուխը դէպ 'ի ձայներուն կողմը դարձուց: Կը թուէր թէ ցրուած գաղափարները ժողվել և ուր լինելն հասկընալ կուզէր:

Շատ չանցաւ՝ շրթունքը բացուեցաւ, և նուաղեալ ձայնիւ ըսաւ. «Կրակը . . .

Զինքը խարոյկի հրապարակը կը կարծէր:

Ամենն ալ լռեցին:

«Աղջիկս . . . Էսթէվան . . . ըսաւ Արկօզօ ամենացած ձայնիւ, մինչդեռ աչքերը իւր առջև ծունկ չոքած որդւոցը վրայ տնկուած՝ մէկէն միւսին վրայ կը թափառէին՝ առանց զանոնք ճանչելու:

— Հա՛յր իմ, գոչեց Տօրրէզ:

— Լռէ, ըսաւ Էսթէվան, լռէ, թող տուր որ խելքը գըլուխը գայ քիչ մը:

— Այս միջոցին Ժուանա արծաթ գաւաթով դեղ մը ներկայացուց, որ Ալիկանտի հին գինի էր, հալուէի թեթև ոգիքով խառնած:

Տոլորէզ նախ հօրը շրթունքն անով թրջեց և յետոյ մեծ դժուարութեամբ քանի մը կաթիլ բերնին մէջ վազցուց :

Այն կազդուրիչ հեղուկը կարծես թէ քիչ մի ջերմութիւն տուաւ անոր գրեթէ ցամքած ու սառած արեանը : Դէմքը վաղանցիկ կարմրութեամբ մի գունաւորեցաւ , և մարած ու կեղակարծ աչքերը Տոլորէզի երեսին յառեցան՝ սիրոյ տրտմութեան և կարօտոյ անեղծ զգացմամբ :

Իր դուստրը ճանչցած էր :

Տկար ժպիտով մի խնդաց անոր երեսին՝ անպատմելի գորովանօք. յետոյ իր տկար հայեցուածքն Էսթէլվանայ և Ժուանայի վերայ պտտցուց :

«Ո՞ւր եմ, ըսաւ նուաղեալ ձայնիւ :

— Բարեկամներու տուն, ճշմարիտ բարեկամներու տուն , պատասխանեց Տոլորէզ. ազատեցար, հայր իմ , և քիչ ժամանակէն պիտի մեկնինք Սպանիայէն :

— Այո, այո : . . շուտով մեկնեցէք այս երկրէն , ըսաւ Մանուէլ Արկօզօ այնպիսի ձայնիւ մի՝ որ հետզհետէ կը տկարանար :

— Քեզի հետ, հայր իմ, ըսաւ Էսթէլվան ալ ծունկ չոքելով անոր առջև՝ իւր սիրելի Տոլորէզին քով :

Զանոնք այսպէս տեսնելով՝ Մանուէլ Արկօզօ վերջին և աննկարագրելի ուրախութիւն մ'զգաց : Իւր խորտակեալ և արդէն ձիւնեալ անդամոց չափազանց տկարութեանը հակառակ՝ իւր երկու ձեռքերը մեծ դժուարութեամբ վերցուց, աղջկան ձեռքը բռնեց , Էսթէլվանայ ձեռքին մէջ դրաւ , և մրմնջեց երկնային ուրախութեան ժպիտով .

«Կ'օրհնեմ ձեզ՛. բնաւ մի զատուիք իրարմէ. և փախիք . . . փախիք , . .

— Քեզի հետ, քեզի հետ, կրկնեց Տոլորէզ արտասուելով:

— Այո . . . աճիւնս հետ տարէք . . . որ հովին չտան . . . Աստուծոյ կը յանձնեմ ձեզ . . . իրար սիրեցէք . . . միշտ . . . »

Այս խօսքերը , որ հոգեվարքի վերջին հառաչանքներուն ստէպ կընդհատէին , Մանուէլ Արկօզօի կենաց վերջին մնացորդն ալ սպառեցին :

Աչքը գոցեց, գլուխն ետին ծռեցաւ , մարմինը թեթև ցընցումէ մ'ետև բոլորովին ձգտեցաւ , և մահուան պաղ ձեռքն՝

սկսուած անուն մ'անոր շրթանց վերայ արգիլեց. այն էր իւր աղջկան անունը :

Տոլորէզ ճիչ չարձակեց, արտասուք չթափեց, այլ Էսթէլվանայ դարձաւ ցամքած աչքով , ճերմկցած ու դողդոջ շրթամբք , և ձեռքերն իրար կցելով՝ աղերսաւոր ձայնիւ մ'անոր ըսաւ՝ վախճանելոյն նայելով .

«Մեզի հետ պիտի գայ , այնպէս չէ :

— Ամէն տեղ» պատասխանեց Էսթէլվան :

Տոլորէզ երկիւղածութեամբ համբուրեց իւր հօրը ճակատը , յետոյ երեսին վերայ ճերմակ սաւան մի ձգեց, զոր Ժուանա բերաւ իրեն :

Այս միջոցին Յովսէ դռնէն ներս մտաւ :

Սենեկին մէջ գտնուող անձանց դիրքէն իսկոյն հասկցաւ եղելութիւնը , և զայրոյթէն ու տրտմութենէն երկու ձեռքերը զերան:

Տոլորէզ ալ Յովսէն տեսնելով խորին խանդաղատանք մ'զգաց . և աչքերը՝ որ մինչև այն ժամանակ ցամքած կը տաչրէին , արտասուօք թրջեցան , և վազեց զինքն ազատող բարեկամին փարեցաւ լալով . յետոյ վշտահար ու լռին շարժմամբ մեռեալը ցոյց տուաւ , որ կը թուէր թէ խաղաղութեամբ պառկած կը ննջէր :

«Աստուած իմ, ինչ որ կրցայ ընել՝ ըրի , ըսաւ Յովսէ կարեկցութեամբ :

— Գիտեմ, պատասխանեց Տոլորէզ , մեզ ազատելոյ համար կեանքդ վտանգի մէջ դրիր . վասն զի եթէ հաւատաքըննիչն իմանար...

— Կեանքս . . . ըսաւ նորատի կրօնաւորն արհամարհոտ և յուսահատ դէմքով , ինչ է կեանքս և ինչ բանի կրնայ ծառայել: »

Էսթէլվան բռնեց կրօնաւորին ձեռքէն և ուրիշ սենեակ մի տարաւ , որպէս զի մահուան երկիւղած լռութիւնը չվրդովէ:

Իսկ Տոլորէզ ծունկ չոքած մնաց հօրը դիակին առջև :

Հայր Յովսէ , ըսաւ Էսթէլվան երբոր մինակ մնացին. այս վախճանեալը մեզ հրաման ըրաւ որ Սպանիայէն շուտով մեկնինք : Բայց որովհետև , հաւատաքննութիւնը մեր ետևէն ինկած կը հալածէ , խիստ դժուար պիտի ըլլայ մեզ փախչիլ:

— Ես պէտք եղածը կը հոգամ , ըսաւ Յովսէ :

— Պատուիրեց մեզ նաև որ իւր աճիւնն ալ հետ տանինք:

— Այդ ալ կը հոգամ, ըսաւ նորատի Դոմինիկեանը. երեք օրէն կրնաք ճամբայ ելնել, ես ամէն բան կը պատրաստեմ. բայց մինչեւ այն ժամանակ ինքզինքնիդ պահեցէք եւ բնաւ մ'երեւաք Սէվիլի մէջ, ապա թէ ոչ՝ կեանքերնիդ վտանգի մէջ կը ձգէք : Կամահաճութեամբ ձեր կենաց խնայող վագրը՝ կըրնայ հակադարձ կամահաճութեամբ ձեր ազատութիւնը կապտել:

— Այո, ըսաւ Էսթէվան, ինչպէս որ ըրաւ Յօհ . . .

Յովսէ ազդարար դէմքով մ'Էսթէվանայ նայեցաւ. չէր ուզեր որ Յօհաննէս տ'Ավիլայի քննադատութիւնը Տոլորէզ իմանայ :

«Բայց, ըսաւ Էսթէվան, դու տակաւին Պետրոս Արպուէզի կամահաճութեանը վրայ կը խօսիս. հաւատաքննիչը կարծեմ հիմա Մանտամիէնթօի ձեռքն է: Կարտուճայի ընկերութիւնն իր ձեռնարկութենէն դիւրաւ չվրիպիր:

— Կարտուճան մեր հրամանները լաւ չի կատարեց, ըսաւ Յովսէ. փոխանակ հաւատաքննիչը խլելու՝ սպանել ուզեց. եւ որովհետեւ հաւատաքննիչն զգեստին ներքեւ զրահ կը կրէ, Մանօֆինայի հարուածն ի դերեւ ելաւ : Պետրոս Արպուէզ կրակ կտրած է, եւ մարդ քովը չկրնար երթալ: Ի՞նչ պիտի լինի երբոր Տոլորէզի փախչիլն ալ իմանայ : Ասոր համար խոհեմութեամբ վարուեցէք, եւ մանաւանդ անհամբեր մի լինիք. երեք օրը շուտ կանցնի :

— Երբեմն խիստ երկար է » ըսաւ Տոլորէզ քովերնին մօտենալով՝ որպէս զի հասկընայ թէ ինչ որոշում կընէին :

Իրենց կացութեան անգութ պահանջումներն՝ իրենց սուրբ կսկիծին ազատ ընթացք մի տալէ կարգելուին զիրենք : Այս է առա մեծ տարաբաղդութեանց ամենէն դառն կողմը: Հալածեալները պէտք է որ արտասուքնին փութացընեն կամ դադրեցընեն, վասն զի լալն իսկ ներելի չէ անոնց :

— Ո՛հ, Տոլորէզ, ըսաւ Յովսէ, քեզ խոշտանգող վշտաց մէջ մխիթարութիւն մի կը մնայ քեզ. բարեկամ մի մինչեւ ցմահ, քու հօրմէդ ընտրուած եւ օրհնուած: Հաւատա ինձ, ապագան կրնայ տակաւին ժպտիլ ձեր երեսին, եւ մինչեւ անգամ ձեր ուրախութեանց մէջ պակաս չպիտի լինի Թերեւս վրէժխնդրութիւնն ալ, Աստուծոյ այն սպասաւորը, որ շատ անգամ մարդկային ձեւ կառնու իւր երկնաւոր տիրոջ կամքը

կատարելոյ համար, եւ այն ժամանակ Արդարութիւն կը կոչուի: Աստուած, յաւիտենական դատաւորը, Պետրոս Արպուէզի անօրէնութիւնները չէ մոռցած, զայն իւր ոսկի գահոյից վերայ՝ ցոփութեանց եւ ապերասան սնափառութեանց պերճութիւններուն մէջ պիտի զարնէ. . .

— Հա՛յր Յովսէ, զիս կը սարսափեցընես, ըսաւ Տոլորէզ դողալով, ճակատագրին պէս տխուր եւ զարհուրելի ես:

— Արդարութեան պէս զօրաւոր եմ, պատասխանեց Յովսէ. . . բայց, յարեց դառն ժպիտով, հոգիս տխուր եւ ամայի է՝ անապատի պէս: Ուրախ չպիտի լինիմ մինչեւ պատուհասին օրը, երբ որ Աստուած իւր ահաւոր ձայնը բարձրացընելով գոչէ Անտալուզիոյ դահճին:

— Բաւական է, բաւակա՛ն է, կորիր եղեռնագործութեանցդ տեսարանէն, ալ ձանձրացայ սպանութիւններէ եւ հալածանքէ :»

Ասոնք ըսած ժամանակ Յովսէ գեղեցիկ եւ միանգամայն ահարկու էր Յաղթութեան հրեշտակին պէս :

Բայց իրեն սովորական եղած յանկարծական փոփոխութեամբ, Յովսէ իսկոյն ժուանան կանչեց միւս սենեկէն, եւ ըսաւ.

«Պատրաստ կեցիր որ քանի մի ժամէն հետերնիս գաս:»

Յետոյ դուրս ելաւ գնաց՝ խոստանալով որ եթէ ժամանակը գայ՝ դառնայ զիրենք առնու :

Նոյն իրիկունը՝ կէս գիշերին մօտ՝ Էսթէվան, Տոլորէզ եւ Ժուանա, Մանտամիէնթօի պալատը կերթային՝ չորս Կուարօներու հետ, որոց երկուքն առնոց առջեւէն կերթային, երկուքն ալ ետեւնուն՝ քիչ մի հեռուէն՝ մեծ սնտուկ մի շալկած:

Մանտամիէնթօի դուռը հասնելնուն, երկու յառաջընթաց կուարօնները պայմանեալ կերպով բախեցին. մեծաւորն անձամբ բացաւ, եւ ամենն ալ գաղտնապէս Կարտուճայի պալատը մտան :

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

ԿԵՂԾՄԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԸ

Նոյն իրիկունը Ցոլսէ միայնակ էր սենեկին մէջ :

Սեղանի մ'առջև նստած, որուն վերայ շատ մը ճգնաւորական գրքեր կային, բազմաթիւ փոխանակագրեր կը համրէր ու կը հաշուէր, զորս հրեայ սեղանաւորէ մ'առած էր որ իւր ունեցած հարստութիւնը կը կազմէին :

Հաշիւը լմնցընելէ ետև, «Ո՜հ, շատ աղէկ, ըսաւ գոհութեամբ, հիմա ուր որ ուզուի՝ կրնայ փոխադրուիլ, և մեր սիրելի խեղճ տունին հանգիստ ապրուստ մի կունենայ : »

Յետոյ կարմիր բեհեզէ թղթապանակի մի մէջ զետեղեց արժէթղթերը. միանգամայն ուրիշ գիր մի գրեց, մատէն ալ մատանի մի հանեց, և ծոցէն ալ փոքրիկ շրջանակ մի հանելով՝ որոյ մէջ կտոր մի մազ պահուած էր, ամենն ալ նոյն թղթապանակին մէջ դրաւ. կանանչ մետաքսէ ժապաւէնով մի կապեց, կնքամոմով կնքեց և վերարկուին ներքևի գրպանը դրաւ :

Յետոյ կտոր մի թուղթ առաւ, ու հետևեալը գրեց լատիներէն.

«Վաղը հաւատարմութեան ուխտը պիտի ընեմ դառնալու . բայց բանտարկութիւնդ Գերագոյն ժողովոյն ծանուցուած չըլնելով՝ կրնաս այս պարագան փաստ բռնել ինքզինքդ պաշտպանելոյ համար, եւ հաւատարմութիւնը քեզ բողոքելու կը հարկադրէ :»

«Այս ալ վաղն առտուն բացուելէն առաջ Ցոհաննէս տ'Աքիլայի ձեռքը պէտք է հասցնեմ» ըսաւ ինքնիրեն, և թուղթը պատմուճանին թևին մէջ խօթեց :

«Ո՜հ, յարեց, տակաւին քանի մի ժամ մնաց այս կեղծաւորութեան ու ստախօսութեան անտանելի շղթան կրելու. տակաւին քանի մի ժամու աշխատութիւն, և վրէժխնդրութիւնս պիտի կատարուի : Ո՞չ ապաքէն մինչև հիմա իմ պաշտօնս

արիաբար կատարեցի. ո՞չ ապաքէն մինչև ցայսօր հլութեամբ և հանդարտութեամբ ծառայեցի այս մարդախողխող հրէշին՝ որ զԱնտոնելլիս կանմարդացնէ : Ո՞չ ապաքէն արիւնռուշտ պապ մի բորբոքեցի իւր անուանը, չարաշուք դրօշակ մի, որ ատելութիւն և ապստամբութիւն կը հրաւիրէ : Ո՞չ ապաքէն իմ տկար ձեռքովս քիչ քիչ պեղեցի խորխորատը՝ որոյ մէջ պիտի գլորի : Ո՜վ հաւատարմութիւն, արդեօք չյաջողեցայ քեզ բաւական արհամարհ և զարշելի ընելու բոլոր ամենէն ոճրագործ մէկ անդամոյ միջոցաւ, որպէս զի համայն Սպանիա ատոր երնէ իմ տալիք նշանովս, և այս անյագուրդ հոգւոյն յաւիտեան կործանէ . . . Բայց հոգ չէ. ես կը տապալեմ այս մահաբեր շէնքին առաջին քարը, և Սպանիա ալ՝ եթէ արիւնութիւն ունի՝ ետևէս թող գայ :

— Ո՜հ, Աստուած իմ, ըսաւ յետոյ գլուխն երկու ձեռացը մէջ ծածկելով. Աստուած իմ, այս ո՛րչափ աշխատութիւն է . . . Երբ պիտի գայ հանգիստը : Ի՛նչ սոսկալի օր էր այսօր . . . ո՜հ, այն բոցերը, այն մահատագնապ ճիչերն ու հեծութիւնները, ո՜հ մարէս չեն հեռանար . . . ամեն տեղ կարդյա և գոլիմահար դէմքեր, սառած ուրուականներ կերևին ինձ . . . ամեն տեղ կը տեսնեմ զայն . . . զոր կը սիրէի . . . զայն որ այսչափ տարիներէ ի վեր անդադար կը գոչէ ինձ. եկո՛, եկո՛ . . . ո՜հ, Թերևս մեռեալները կը մտնակցին Աստուծոյ յաւիտենական ողորմութեան, և թողութենէ զատ ուրիշ բան չեն ճանչեր . . . Արդեօք մեղապարտ եմ վրէժ առնելուս համար:

— Ո՛չ, ո՛չ, յարեց ոտք ելնելով բորբոքեալ երևակայութեամբ, ես Աստուծոյ ձայնին կը հնազանդիմ . . . ես աստուածային արդարութեան գործիք մ'եմ . . . Սպասէ, ըսպասէ, դու որ զիս կը կանչես. օրը մերձ է, ալ երկար ըսպասելիք չունիս . . . »

Բայց նոյն միջոցին դուռը զարնուելով, այն խիստ և բարկացայտ դէմքն յանկարծ զուարթացաւ, կնճռեալ ճակատն և ձկռեալ արտևանունքն ակնթարթ կոպոյ մէջ պարզեցան, և խրոխտ ու ապառնալից բերանը ժպտիլ սկսաւ :

Դուռը բացաւ :

Պետրոս Արգուէզ էր՝ որ եկեր մինչև իւր սենեկին մէջ զինքը տեսնել ու հետը խօսակցիլ կուզէր :

Խարուկահանդէսէն դառնալուն՝ հաւատաքննիչը Տորքէզի փախուստն իմացած էր. և այն ապառում հոգին՝ դեռ յագեցած չլինելով սպանութիւններէ ու տանջանքներէ, նոր զոհեր երազել սկսած էր:

Պետրոս Արպուէզ տժգոյն էր և խոնջեալ, բայց իւր աւերիչ յօժարութեանց անյագութիւնն անսպառելի ազդութեան ոյժ կուտար:

Նստաւ, և իւր սիրելոյն նայելով՝ որ դիմացը կանգնած էր.

«Յովսէ՛, ըսաւ, ամեն մարդ նենգութիւն կընէ ինձ:

— Բաց ինձմէ, Մօնսինեօր, պատասխանեց նորատի կրօնաւորը:

— Դուն . . . այո, գիտեմ, իմ միակ հաւատարիմս ես, դու միայն գիտես այս վայրագ սրտին պիտոյքը հասկընալ, դու միայն իմ հակմանցս երբէք հակառակած չես, վերջապէս դու միայն կաս անշահասիրութեամբ ինձ ծառայող: Իսկ ուրիշներն իրենց անձնական շահուն համար միայն կը ծառայեն ինձ. անոնց շնորհած պաշտպանութիւնս, շռայլած ոսկիներս, պարգեւած լիուլի զուարճութիւններս ապահով երաշխաւորութիւն մի չեն անոնց անձնուիրութեան ու հաւատարմութեան. Էնրիքէզ՝ որ Սէվիլի կառավարիչ ըրի, ուրիշները՝ որ խորհրդական, եպիսկոպոս կամ հաւատաքըննիչ ըրի . . . շիտակը խօսելով մեծ արժանիք մ'ունեցած չեն լինիր ինձ հաւատարիմ կենալով. և սակայն . . . սակայն . . . աւելցուց կատաղութեամբ, Մանուէլ Արկօզօ յափըշտակուեցաւ այսօր և Տորքէզ ալ աներեւոյթ եղաւ հաւատաքննութեան բանտէն:

Ի՞նչ փոյթ է ձեր բարձրութեան, ըսաւ Յովսէ ուսերը Թոթուելով:

— Ի՞նչ փոյթ է մի, կըսես. սատանային վերայ կերդնում որ հաւատաքննութեան պալատին բոլոր բանտապանները նաւարանը պիտի դրկեմ. հոն գտնուող ապուշ կրօնաւորներն այրել պիտի տամ, և այն անպիտան ու զծուծ մարդը որ Սէվիլի կառավարիչ ըրի և ազնուականի հագուստ հագած է...

— Խիստ լաւ կընէք, ըսաւ Յովսէ:

— Միթէ դաւաճանութիւններէ շրջապատեալ չեմ ամեն տեղ, ըսաւ նորէն Պետրոս Արպուէզ իւր անձին դէմ եղած փորձը

յիշելով. բազմութեան մէջէն մարդ մի չյանդգնեցաւ այսօր Սէվիլի մեծ հաւատաքննիչը զարնելու. և այն մարդը . . . հաւատաքննութեան ընտանի մ'է . . .

— Գիտեմ, ըսաւ սիրելին պաղութեամբ:

— Եթէ դու չըլլայիր, սիրելի Յովսէ, եթէ քու սուրբ և փրկարար խոհեմութիւնդ չըլլար, իմ գործս լմնցած էր այսօր վասն զի կեանքս այս գրահին պարտական եմ, զոր պատմուճանիս ներքեւէն կը հագնիմ այն իրիկունէն ի վեր՝ ուր կենացս համար վտանգ կասկածելով հետս եկար մինչև բանտը:

— Իրաւունք չունէք, Մօնսինեօր:

— Ո՛չ, կերդնում Քրիստոսի վերայ թէ անիրաւութիւն ըրի քեզի դէմ բարկանալով, որ կենացս պահապան հրեշտակն եղար:

— Վասն զի ձեր բարձրութեան կեանքն ինձնէս աւելի պատուական է ինձ, Մօնսինեօր, և կուզէի պահպանել զայն . . . ահ, խիստ պատուական է ինձ, յարեց տարօրինակ ժպիտով: Բայց ինչու համար ձեր բարձրութիւնը Սէվիլի նախորդ կառավարչին աղջկան անհետանալուն վերայ սիրտ կը հատցունէ: Ի՞նչ փոյթ է Պետրոս Արպուէզի՝ եթէ կին մ'աւելի կամ պակաս լինի: Ինչ փոյթ է միլիոնաւորի մի՝ եթէ սնտուկին մէջէն դահեկան մի պակսի: Հաւատացէք ինձ, Մօնսինեօր, ձեր ճշմարիտ փառքն այդ չէ: Այդ զգայական հաճոյքը մարդուս հոգին մեղկացնելէ, զօրաւոր խորհուրդները ցրելէ և կամաց ազդուութիւնը մարելէ զատ օգուտ մի չունին: Դուք ահարկութեամբ է որ կը թագաւորէք. ուրեմն ձեր գերազօր իշխանութիւնն աւելցնելու նայեցէք: Միթէ Սէվիլի մէջ բաւական գլուխ չկա՞յ զարնելիք: Այն ութ օրէ ի վեր բանտարկեալ կրօնաւորը . . .

— Յօհաննէս տ'Ավիլա, գոչեց Պետրոս Արպուէզ. ահ, պիտի փտեցնեմ զայն հաւատաքննութեան մութ բանտերուն մէջ:

— Այդպէս ընելը խելացութիւն չէ, Մօնսինեօր . . . կրօնաւորը կաթոլիկ կրօնքին հակառակ վարդապետութիւններ քարոզած է. պէտք է օրինակ մ'ընել զայն և կրօնի յաղթութիւնն ապահովել, որոյ վերայ է ձեր փառքն ու զօրութիւնը: Պապն ու Թագաւորը շնորհակալ կը լինին ձեզ, քան որում երկուքն ալ կը քաշին հերետիկոսութենէ: Այդ կրօնաւորն

առեան ճանկցէք և հրապարակաւ դատեցէք, այնպէս որ ամէն մարդ կարենայ ներկայ գտնուիլ դատաստանին, և բոլոր Մէլքիի աչացն առջև զայն դատապարտելով ցուցըցէք՝ Թէ այն անձը՝ զոր համայն Անտալուզիա առաքեալ կը կոչէ, Թըշուառ ուրացող մ՚է, վտանգաւոր հերետիկոս մ՚է : »

Քանի որ Յովսէ կը խօսէր, հաւատաքննչին դէմքը՝ սրտին մէջ յուզուած այլ և այլ խորհրդոց նկարագիր մ՚էր: Բայց վերջապէս իւր կենաց ամենէն մեծ կիրք՝ այն է իշխողութեան տենչին դառնալով, Պետրոս Արպուէզ անպատում հաճութեամբ կը լսէր այն հրեշտակադէմ փորձիչ սատանան, որ շողոքորթութեամբ և ճարպիկութեամբ անոր ամեն կամաց հոգին դարձած էր :

«Ո՛հ, իրաւունք ունիս, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ, իրաւունք ունիս, Յովսէ, արդարև խիստ շատ անգամ կը մոռնամ իմ հոս ունեցած պաշտօնիս ճշմարիտ նպատակը, խիստ դիւրութեամբ անձնատուր կը լինիմ զգայութեանցս ամեհի բռնութեան, բոցաշունչ կրիցս հեղեղին. և արդէն քանի անգամ այս կրակոտ խառնուածքս զիս այնպիսի անխոհեմութեանց մէջ ձգեց, որ քիչ մնաց պիտի կորսուէի: Շատ երջանիկ ես, Յովսէ. քու զգայութիւններդ հանդարտ են կոյսի մ՚զգայութեանց պէս, կամ մանաւանդ քու կամքիդ զօրութեամբ կիշխես անոնց: Դու միայն կաս մեր մէջ, որ ամենափոքր տկարութեան մի մէջ ինկած չես :

— Մօնսինեօր, այլոց վերայ իշխելու համար՝ պէտք է նախ իւր անձին վերայ իշխել: Ամենէն դժուարայաղթ թշնամին մարդկայինն եսն է: Դուք իրապէս հզօր այն ժամանակը կը լինիք, երբ կիրք մի կամ հաճոյք մի ժամանակին զսպել գիտնալով՝ ձեր վիճակին պահանջմանց ենթարկէք անխնայ, և չթողուք որ ձեր վերայ իշխէ :

— Դու՛ ես այդ խօսքն ընողը, Յովսէ, դու, որ այնչափ ժամանակ իմ հակումներուս ու հաճոյիցս ծառայած ես :

— Ամեն անգամ որ վնաս մի չէին կրնար տալ ձեր բարձրութեան. իսկ այսօր, այդ օրհորդին վերայ ունեցած մոլեգին տարփանքներդ քաջալերել, այնպիսի օրհորդի մ՚ որ վերջապէս ուրիշէ մ՚աւելի գեղեցիկ չէ, մեծ դաւաճանութիւն մ՚է ձեզի դէմ :

ժողովուրդը դժգոհ է, ինչպէս որ այսօրուան անցքէն ալ ըստ բաւականին կը հասկցուի. զայն առաւել ևս մի գրգռէք, Մօնսինեօր, երկու փախստեայ յայտնապէս հալածելով. անոնք կողմնակիցներ ունին ժողովրդեան մէջ: Առայժմ խաղաղ թողէք զանոնք. ետքը՝ եթէ ուզէք՝ դիւրաւ կըրնաք գտնել: Հաւատացէք ինձ, Մօնսինեօր, ջանացէք մանաւանդ ուրիշ կողմ դարձունել այս անհանդարտ ժողովրդոց ուշադրութիւնը: Շողոքորթեցէք Պապն ու Թագաւորը՝ ամենասաստիկ խստութիւն գործածելով հերետիկոսաց և նորաղանդից դէմ: Վերջապէս, Մօնսինեօր, ամենազօրեղ հոգեւոր վեհապետ մ՚եղիք, և ոչ կնոջ մի թշուառ գերի :

— Շատ աղէկ, Յովսէ, շատ աղէկ, զսպենք այս անսանձ մարմնոյն ապստամբութիւնները՝ որ երբեմն զիս տղու մի պէս տկար և փափկամիտ կընեն: Հզօր լինինք տիրելոյ համար, և մեր զգայական հակումները սանձել գիտնանք: Ի՞նչ է կին մի: Ի՞նչ փոյթ, անունը կուզէ Տոլորէզ լինի, կուզէ Բաւլա, կուզէ ազնուականի աղջիկ լինի, կուզէ գնչուհի: Ո՞չ ապաքէն թշուառ խաղալիկ մ՚է, որ մարդու մի գոյութեան մէջ տեղ մի բռնելու արժանաւորութիւն չունի :

— Անշուշտ, պատասխանեց Յովսէ, որ Բաւլայի անունը լսելուն սարսռած էր. անշուշտ կին մ՚արժանի չէ քանի մի վայրկենէն աւելի ձեր բարձրութիւնն զբաղեցընելու. զայն խաղալիկէ կամ ստրուկէ մ՚աւելի նկատելն յիմարութիւն է: Ըսել է որ, Մօնսինեօր, այն վտանգաւոր կրօնաւորը վաղը ձեր առջև դատաստանի պիտի հանէք :

— Այո, վաղը, կրկնեց հաւատաքննիչը կրքով: Ո՞չ ապաքէն Հռոմի շահերը պիտի պաշտպանեմ. և ով կրնայ աւելի մեծ թշնամի լինիլ Հռոմայ՝ քան այդ անմիտ կրօնաւորներն՝ որք իրենց քարոզչութիւնը պարզապէս Աւետարանի պատուիրանաց պահպանութեանը վերայ կը կայացընեն, որպէս թէ քրիստոնէական այդ օրինագիրքը լոկ առակներու և այլաբանութեանց շարք մի չէ, զորս ամեն մէկ Պապ, ամեն մէկ ժողով, ամեն մէկ եկեղեցական բարձր աստիճանաւոր՝ իրենց երկրին ազգին և անձին ժամանակաւոր կամ հոգևոր պիտոյից համեմատ մեկնելու իրաւունք ունին :

Գետինն անցնին այդ նոր քարոզիչներն՝ որք ազատութիւն

կը քարոզեն ժողովրդեան, ազատութիւն, որ խիստ վնասակար անունդ մ'է նոցա համար, վասն զի փոխանակ յագեցընելոյ կը զինովցընէ զանոնք: Ո՞չ ապաքէն Քրիստոս ինքնին ըսաւ. «Տուք զկայսերն կայսեր:»

— Ձեր բարձրութիւնը յոգնած է, ըսաւ Յովսէ, պէտք է որ հանգստանայ:

— Դուն ալ, խեղճ Յովսէս, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ ձեռքըն անոր ճակտին դնելով՝ որ կրակի պէս տաք էր: Ո՛ն, գիշեր բարի, ես պիտի երթամ տակաւին մէկ ժամ աղօթք ընեմ, որպէս զի Հոգին սուրբ լոյս տայ ինձ այս դժուարին պարագաներուն մէջ:»

Հաւատաքննիչն ոտքի վերայ ելաւ:

Միրելին ալ ետեւէն գնաց մինչեւ սենեկին դրսի դուռը:

«Մօնսինեօր, ըսաւ դուռը գոցելու ժամանակ, կը խնդրեմ որ հրաման տաք ինձ երեք օր վանքս քաշուելու:

— Շատ աղէկ, սիրելի Յովսէս, կը հասկընամ . . . ինքզինքդ ամփոփելու պէտք ունիս . . . Բայց երեք օրէն աւելի չըլլար, կը հասկընաս. դու գիտես որ ես չեմ կրնար քեզնէ անցնիլ: Կիրակի օրը մայր եկեղեցին պատարագ պիտի ընեմ և քարոզ տամ. նայէ որ քարոզին ժամանակ հոն գտնուիս:»

Յովսէ խօսք տուաւ այնպէս ընելու, և դուռը գոցելով նորէն սենեակը մտաւ, և իր անկողնին առջև մեծ Թիկնաթոռի մի վերայ ինկաւ՝ անպատմելի գոհութեամբ գոչելով.

«Ալ լմնցաւ, ահա կեղծաւորութեանս վերջին օրը:»

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

ՔԱՀԱՆԱՅ Մ'ԸՍՏ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ

Գանք երրորդ անգամ այն սարսափելի ատենին առջև, ուր արդէն այնչափ զոհեր ներկայացած տեսանք: Քիչ մ'առաջ ահաւոր և շահագրգիռ դատի մի հանդիսատես եղանք,

ուր մեծ անուններ ճարակ նետուեցան Հռոմայ Հիդրային առջև, և նոցա ազնուականութեան զինանշանը խորտակեցաւ այս միակ պարզ բառին առջև, «Հերետիկոս», որ վերաքննութեան ենթակայ չեղող ատենէ մ'անգամ մի վճռուելով՝ բաւական եղաւ ընկերական ցանկէն յաւիտեան ջնջել ամբողջ գերդաստաններ՝ որոց ծագումը ժամանակաց մութին մէջ կը կորսուէր:

Արդ, այսօր յատեան ներկայացողը գերդաստան մի կամ ընտանիք մի չէ, Սպանիացի ազնուական մի չէ, որ ամբաստանութեան նստարանին վերայ պիտի նստի՝ հաւատաքննչին բերնէն լսելու այն վճիռն՝ որ զինքը մեռնելու կամ յաւիտեան վատահամբաւ մնալու պիտի դատապարտէ:

Հաւատաքննութեան այսօր ամբաստանածը՝ իշխանութիւն, հարստութիւն կամ գեղեցկութիւն չէ, այլ քրիստոնէական գթութիւնն է, քրիստոնէական հոգին է՝ կարմելեանց պարզ զգեստին ներքև. մէկ խօսքով՝ խեղճ կրօնաւոր մ'է, որ իւր կեանքն աղօթելով ու օրհնելով անցուցած է:

Այս կրօնաւորն է՝ Յօհաննէս տ'Աւիլա:

Հաւատաքննութիւնն առաւել ասոր առաքինութիւններէն վախցաւ՝ քան թէ այլոց մոլութիւններէն:

Ըսաւ.

«Խորտակենք այս՝ որ մեր ապիրատութեանց կենդանի դատապարտութիւնն է:»

Բայց քանի մի ժամ ետ դառնանք:

Կը յիշեն ընթերցողք թէ նախընթաց գիշերը, Յովսէ վանքը քաշուելու պատրուակաւ քանի մ'օր հեռանալու հրաման առած էր Պետրոս Արպուէզէն:

Փոխանակ իւր վանքն երթալու, Յովսէ առաւօտուն կանուխ եկած Պուէնա-Վէնթուրայի պանդոկը գացած էր:

Հոն, Քօրօի հետ անոր տխուր բնակարանը մտաւ, և երկար ու ծածուկ խօսակցութիւն մ'ըրին, Յովսէ կարեւոր գաղտնիքներ հաւատալով անոր ամենայն վստահութեամբ, և Քօրօ ալ զանոնք ընդունելով՝ ստորադասելի մի յատուկ եղած զգուշ ուրախութեամբ, որ երջանիկ կը համարի զինքը տեսնելով թէ կը վստահին իւր վերայ և զինքը փորձի կը դնեն:

Ժամու մի չափ խօսակցելէ ետև, Ալկուազիլն ուղղակի հա-

ւատաքննութեան պալատը գնաց, Յովսէփ մէկ հրամանագիրը ցուցուց բանտապանին, որպէս զի թոյլ տայ Յօհաննէս տ'Ալվիլայի բանտը մտնելով զայն փորձելու, ինչպէս որ սովորութիւն կար հաւատաքննութեան բանտարկեալներու համար :

Այսպէս Փօքօ բանտը մտաւ, Յովսէփի տոմսակը կրօնաւորին տուաւ, և կէս ժամու չափ հոն կենալէ ետև՝ գերագոյն ատենի նախագահին գնաց. Յօհաննէս տ'Ալվիլա բանտին մէջ Փօքօյի տուած մատիտով տոմսակ մի գրած էր նախագահին: Փօքօ տոմսակը նախագահին ձեռքն հասցընելէ ետև իւր գործին գնաց :

Յովսէփ ալ դէպ ի Կարտունայի պալատը գնաց :

Հիմա դառնանք մեր պատմութեան :

Հաւատաքննութեան պալատի դատաստանական սրահին մէջ ենք: Սրահը միշտ նոյն կերպով յարդարուած է, ինչպէս որ ասկէց առաջ նկարագրած ենք: Միայն թէ , առաւօտէն սկսեալ զրոյց մ'ելած էր քաղաքին մէջ թէ՝ դատաստանը հրապարակաւ պիտի լինէր. ուստի և ամեն մարդ ազատ էր ներկայ գտնուելու :

Մեծ եղաւ յուզմունքը ժողովրդեան մէջ. շատերն իրենց գործը թողուցին ու ժամանակէն շատ կանուխ հաւատաքննութեան պալատը դիմեցին :

Այսպիսի շնորհ մի խիստ քիչ անգամ կլինար պատահիլ:

Հաւատաքննութեան ունկնդրութիւնքն ուրիշ դատաստանական ատենից պէս կանոնաւոր չէին , այլ իւրաքանչիւր հաւատաքննչի կամքէն ու հաճոյքէն կախեալ էին , և հաւատաքննութեան բարեկամաց պահուած լինելով՝ գրեթէ միայն կրօնաւորաց և ընտանի ազնուականաց սովորական տեսարաններն էին :

Այս անգամ ալ դարձեալ Պետրոս Արպուէզ իւր սիրելոյն նենգաւոր թելադրութեանց անսացած էր՝ հրապարակային ընելով այս նիստը , ուր ժողովրդեան բարեկամը, Սէվիլլիցւոց յարգելի սուրբը, վշտացելոց մխիթարարը, աղքատաց և հարստահարելոց հայրը պիտի դատուէր :

Անթիւ բազմութիւն կը պաշարէր հաւատաքննութեան պալատը՝ ժամանակէն շատ առաջ . և ոչ միայն հասարակ ժողովուրդն՝ այլ և բազմաթիւ հարուստ ընտանիք հոն դիմած

էին՝ հետաքրքիր լինելով տեսնելու թէ ինչ յանցանք պիտի դրուէր այնպիսի մարդոյ մի վերայ՝ որ ամեն առաքինութեանց տիպարն էր :

Երբոր դռները բացուեցան, անհամբեր ամբոխն ատենին սրահը խուժեց , որ վայրկենի մի մէջ լցուելով՝ շատեր դուրսը՝ խիստ շատեր ալ փողոցը մնացին, և անձկութեամբ դատին վախճանին կ'սպասէին, որպէս զի ժամ առաջ իմանան հաւատաքննութեան վճիռը:

Համայն Սէվիլ յուզման մէջ էր, որպէս թէ մեծ և չարաշըշուկ անցք մի պիտի անցնէր :

Այս անգամ ալ դարձեալ Յովսէփի թելադրութենէն մոլորելով՝ Պետրոս Արպուէզ խաբուած էր հասարակութեան բուն մտաց վերայ ,

Այսպէս գրեթէ միշտ կը խաբուին աշխարհիս հզօրները:

Երբոր իւր նախագահական աթոռը նստաւ, Պետրոս Արպուէզ զուարթ դէմք մ'ունէր, որ իւր ներքին զգացմունքը կը մատնէր: Ներքով մի կը մխիթարուէր Մանուէլ Արկօզոն և Տոլորէզը կորսնցընելուն վերայ, յուսալով որ Յօհաննէս տ'Ալվիլան պիտի դատապարտէր :

Շատ չանցաւ՝ ամբաստանեալն երեւցաւ :

Իւր շարժումն՝ առանց խրոխտ կամ զոռոզ լինելոյ՝ վեհութիւն մ'ունէր, և դէմքին վերայ ալ աւետարանական համբերութիւն տիրած էր: Ճակտին վերայ՝ Աւետարանի ճշմարիտ Հովուին քաղցր բայց ազդու լրջութիւնը կը կրէր. և ով որ տեսնէր անոր անմեղութեան ու զօրութեան ազատութեամբ սրահին մէջ յառաջ երթալը, շղթայներն այնպէս կրելով՝ ինչպէս որ ուրիշ մը զաւազանը կը կրէ, ով որ տեսնէր անոր զուարթ քաղցր և հայրական հայեցուածքը՝ զոր իւր շուրջը կը պտտցընէր՝ ինչպէս իւր աղքատաց այցելութիւն ըրած ժամանակ, և վերջապէս մեծ հաւատաքննչին վերայ կը կայացնէր, որ իւր սովորական ժպրհութեան հակառակ չկրցաւ անոր դիմանալ , վերջապէս այս ամէնը տեսնողը պիտի տարակուսէր թէ դատաւորը Պետրոս Արպուէզ էր թէ Յօհաննէս տ'Ալվիլա, եթէ այս վերջինը սրտաշարժ խոնարհութեամբ չերթար և ամբաստանութեան նստարանին վերայ չնստէր :

Հոն սպասեց որ զինքը հարցաքննեն :

Բայց Պետրոս Արպուէզ սովորական ձեւերն արհամարհելով, առանց անոր անունն ու տարիքը հարցնելու, առանց կարգով և կանոնով դատաստանն սկսելու՝ ինչպէս որ պէտք էր, հակիրճ կերպով մ'ըսաւ անոր.

«Ոտքի վերայ ելէք: »

Յետոյ յանկարծ նշմարելով որ այս խիստ վարմունքն իւր հաւատաքննչական դերէն կը զարտուղէր, կեղծ քաղցրութեամբ մի յարեց.

«Ոտքի վերայ ելէք, եղբայր իմ, և պատասխան տուէք մեզ: »

Յոհաննէս տ'Ավիլա ելաւ կանգնեցաւ իւր բոլոր գեղեցիկ և վեհ հասակաւը:

Ամենուն սիրտը կը տրոփէր, և հաւատաքննչաց ներկայութեան հակառակ, ցած ձայնով փոխանակուած խօսքեր և ընդհանուր հեծիւն մի՝ ժողովրդեան համակրութիւնը կը յայտնէին:

«Եղբայր իմ, յարեց Պետրոս Արպուէզ, Աստուծոյ ծառայութեան համար մեր ունեցած եռանդը չներեր մեզ մոռնալ որ դուք իւր պաշտօնեաներէն մին էք, և Ղևտական սուրբ պատմուճանը կը կրէք. բայց առաւել ատոր համար մեր պատասխանատուութիւնը շատ ծանր է, և չենք կրնար ներել որ եկեղեցւոյ օրինագիրքն եղող սուրբ կանոնաց ճշդիւ պահպանութենէն ուրիշները հեռացնելու միտում ունեցող ամենափոքր բան մի տեսնուի ձեր վերայ:

— Քրիստոնէական եկեղեցւոյ օրինագիրքն Աւետարանն է, պատասխանեց Յոհաննէս տ'Ավիլա:

— Տիեզերական ժողովներն յաւելուածներ ըրին այդ օրինագրքին վերայ, ըսաւ հաւատաքննիչը: Քրիստոսի եկեղեցին իրաւունք ունի իւր երկնաւոր տիրոջ գործը շարունակելու: »

Յոհաննէս տ'Ավիլա լուռ կեցաւ. հաւատաքննիչը պատասխան կը յուսար՝ կարծելով թէ զայն իւր խօսքէն պիտի բռնէր նենգութեամբ. այս ակնկալութիւնն ի դերև ելաւ.

Ուստի յարեց.

«Եղբայր իմ, դուք սուրբ պաշտօնի մի կոչուած, քարոզութեամբ հոգիներուն առաջնորդելու կոչուած լինելով, ինչու համար ընդհակառակն զանոնք մոլորեցնել կը ջանաք՝

նորաղանդից վարդապետութիւնը տարածելով: Գիտէք որ այդ բանը կաթոլիկութեան դէմ դաւաճանութիւն մ'է, ոճիր մ'է:

— Ա՞յդ է իմ վերայ եղած ամբաստանութիւնը, հարցուց Յոհաննէս տ'Ավիլա:

— Այո՛, այս է ձեր ոճիրը, եղբայր իմ, կամ մանաւանդ մոլորութիւնը, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ կեղծ չափաւորութեամբ:

Յոհաննէս տ'Ավիլա ասոր ալ պատասխան չտուաւ:

«Քարոզի մէջ ըսեր էք թէ, շարունակեց հաւատաքննիչը, Աստուած ամենուն համար միապէս բարի է, և իւր բարեբարութիւնը հաւասարապէս կը ծաւալէ թէ արդարոց և թէ մեղաւորաց վերայ:

— Այդ խօսքը ես չեմ ըսած, պատասխանեց կրօնաւորը, այլ Քրիստոս ինքն ըսած է, և ոչ միայն խօսքով՝ այլ և գործով ալ հաստատած:

— Քրիստոս անէծք արձակեց անհաւատներուն ու հերետիկոսաց վերայ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ:

— Քրիստոս և ոչ մէկու մի վերայ անէծք կարդաց, Մօնսինեօր, այլ միայն կեղծաւորները կշտամբեց ու խայտառակեց, այսինքն զանոնք որ իրենց մոլութիւնները բարեպաշտութեան ու առաքինութեան վերարկուով կը ծածկէին. զանոնք՝ որ արտաքին խստակրօնութեան ներքև մեծամեծ չարութիւններ կը պահէին. ահա այնպիսիներն են զորս Քրիստոս նշաւակեց, Մօնսինեօր: Իսկ ուրիշները, այսինքն մոլորեալներն ու զղջացողներն ուսին վերայ առաւ, իւր գիրկն ընդունեց, և իւր սուրբ սիրոյն և աստուածային գըթութեան կենդանարար ջերմութեամբը տաքցուց. »

Ունկնդիրները խորին երկիւղածութեամբ կը լսէին այս խօսքերը: Կրօնաւորն իւր գերագոյն բարոյականին բոլոր ծանրութեամբը կիջնէր ժողովին վերայ:

Պետրոս Արպուէզ սկսաւ կորսնցընել իւր յանդգնութիւնը, և զղջալ դատաստանը հրապարակաւ ընելուն վերայ:

Այսու ամենայնիւ խորամանգութիւնն իրեն օգնութեան հասնելով՝ իւր վստահ և անշփոթ դէմքը շարունակեց. և ինքզինք վերջին աստիճան քաղցր և խոնարհ ցուցընել ջանաց:

«Եղբա՛յր իմ, ըսաւ կրօնաւորին, դուք ոչ միայն ձեր քարոզներուն մէջ ինքզինքնիդ ջերմ կուսակից ցուցըցած էք նորոգութեան, կամ մանաւանդ մեղապարտ անփութութիւն մի ցուցած էք հռոմէական կաթոլիկ կրօնին նկատմամբ, այլ և աւելի մեղապարտ ներողամտութիւն մ'ունեցած էք այն թշուառ հերետիկոսաց վերայ՝ որք կամաւ կը հեռանան Ս. Եկեղեցւոյ փարախէն :

— Չեմ հասկընար այդ ըսածնիդ, Մօնսինեօր, պատասխանեց կրօնաւորը :

— Ձեր սովորական և սիրելի ընկերութիւնը՝ մուրացկաններու հրէաներու և արաբներու հետ է, կըսեն, և բաւական է որ մէկն՝ այդ անիծեալ և դժոխային տոհմերուն մէկէն լինի...

— Մօնսինեօր, ըսաւ կրօնաւորն հաւատաքննչին խօսքն ընդմիջելով, այդ տոհմերը թշուառ և հալածեալ են. ուրիշներն ինձ պէտք չունին : »

Այս պարզ խօսքին վերայ, որ Յօհաննէս տ'Ավիլայի հոգւոյն ու կենաց նկարագիրն էր, ջերմ համակրութեան երկար մրմունջ մ'ելաւ ունկնդրաց մէջ :

Հաւատաքննիչն հասկըցաւ որ իրեն դժուար պիտի լինէր կրօնաւորը դատապարտել Սէվիլի ժողովրդեան առջև. կարծած էր թէ մէկ խօսքով կրնար զայն յաղթահարել, և հիմա կը տեսնէր որ միայն ճշմարտութեան զօրութեամբ կրօնաւորն իւր անտեղի ամբաստանութիւնները կը ցրէր :

Հաւատաքննիչը բաւական նրբամտութիւն ունէր ժողովին զգացումն հասկընալոյ համար: Միւս կողմանէ կը ճանչէր Սպանիոյ ժողովրդեան հաւատարմութիւնն և կաթոլիկ կրօնին ունեցած անլուծանելի յարումը՝ հակառակ իւր կրած սոսկալի հարստահարութեանց: Պետրոս Արպուէզ քաջ գիտէր որ երկիրն յուզող ապստամբութիւնները կրօնքի դէմ չէին, այլ միայն հարստահարչաց դէմ, անոնց դէմ՝ որք յանուն կրօնի նողկալի զեղծումներ կը գործէին ամեն օր: Ուստի ջանաց ժողովրդեան տկար կողմը բռնել՝ փորձ փորձելով հաստատելու թէ Յօհաննէս տ'Ավիլա ջերմեռանդ կաթոլիկ չէր:

Նորէն ամբաստանելոյն դառնալով՝ ըսաւ .

«Եղբա՛յր իմ, խիստ ցաւալի է մեզ այսօրուան օրս դատել Աւետարանի պաշտօնեայ մի՝ որ մինչև ցարդ առաքինութեան

օրինակներ միայն տուած էր. բայց ամենքս ալ տկար մահկանացուներ ենք . չար ոգին հանապազ կը հսկէ , անզգոյշ կամ քանի մի վայրկեան թոյլ կեցողն իսկոյն կը բռնէ: Չենք ուզեր ձեր վերայ եկած այդ մեծ փոփոխութեան գաղտնիքը քննել, բայց ստոյգ է, վեց վկայք հաստատեցին, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ վկայութեանց մատեանը ցուցընելով, որ գրասեղանին վերայ բաց դրուած էր . ստոյգ է, կ'ըսեմ, որ ձեր լուսաւոր և խորահանճար միտքը Գերմանիայէն եկած ժանտահար վարդապետութիւններէն մոլորած է: Քարոզնուդ մէջ քանիցս անգամ ըսած էք թէ արտաքին արարողութիւններն այնչափ կարևոր չեն , թէ ամենէն աւելի սրտի մաքրութիւն պէտք է: Կուրանամք զայս, եղբա՛յր իմ, և կրնամք ըսել թէ բողոքականաց վարդապետութիւն չէ :

— Ես այդ կերպով ըսած չեմ, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա. զիս ամբաստանողները՝ թէ իմ խօսքս և թէ դիտաւորութիւնս այլափոխած են : Ես իմ ըսածս ձեր առջև ալ կը կրկնեմ, վասն զի կը հաւատամ թէ քրիստոնէութեան ճշմարիտ հոգւոյն համաձայն է: Ես ըսի թէ արտաքին պաշտամունքն ոչինչ են առանց գործոց, ոչինչ , եթէ սրտի ուղղութեան և դիտաւորութեանց մաքրութեան հետ չընկերանան: Կը հաւատամք, Մօնսինեօր, յաւելցուց իւր հանդարտ և ազդու հայեացքն հաւատաքննչին երեսն ուղղելով , կը հաւատամք թէ Աստուծոյ հաճոյ կրնայ լինիլ այն մարդը՝ որ սեղաններուն առջև կերկրպագէ և եկեղեցեաց փոշիները կը համբուրէ, իսկ հոգին սպանութեամբ վրէժխնդրութեամբ և շնութեամբ ապականեալ է. այն մարդը՝ որ հառաչանօք «Աստուած քաւեա զիս» կաղաղակէ , իսկ սրտին մէջ իւր թշնամւոյն կորուստը կերազէ , և աղօթքէն ելնելէն ետև կերթայ ամեն տեսակ մոլութեանց մէջ կընկղմի. այն մարդը՝ որ . . .

— Եղբա՛յր իմ, ըսաւ հաւատաքննիչը շատ շփոթութեամբ, վասն զի կարծես թէ այս երկու մարդիկն իրենց դերը փոխեր էին, եղբա՛յր իմ, գիտէք թէ այն մարդը՝ որ կաղօթէ և կուրծքը կոծելով կուլայ , իւր զղջմամբն առաւել հաճոյ չէ Աստուծոյ քան այն ամբարհաւանը՝ որ «Ես անմեղ եմ և աղօթից պէտք չունիմ» կ'ըսէ :

— Մօնսինեօր, պատասխանեց կրօնաւորն հանդարտութեամբ

կաղաչեմ ձեզ, չմոռնենք այդ աստուածաբանական վիճաբանութեանց մէջ, որոցմէ հաւատքը բան չունի շահելիք: Մեզ մօտիկ ընող ժողովուրդը՝ հաւատացեալ, բարեպաշտ և արդարախոհ է, ամենուն հոգ չըներ թէ Աւետարանի օրինաց ճշմարիտ պահպանութիւնն ո՛ր քիչ կամ շատ վերացեալ ձևին մէջ պէտք է գտնուի, և ես ալ փոյթ ունեցած չեմ անոր սովրեցնելու: Ես միայն ըսած եմ. «Քաղցր ողջախոհ և գթած եղիք, վասն զի Քրիստոս, մեր օրինակը, գթած, ողջախոհ և քաղցր եղաւ: Ըսի «Սիրեցէք զիրար և օգնեցէք իրարու, վասն զի դուք ամենքդ եղբայր էք և մի և նոյն Հօր Աստուծոյ որդիք». և այս խօսքն ըսած եմ ոչ միայն Հռոմէական կաթոլիկ քրիստոնէից, այլ և բողոքականութեան հակամիտելոց, այլ և քրիստոնէութեան դարձած և դեռ իրենց հաւատքին մէջ դեգերող արաբաց և հրէից, ինչպէս նաև անոնց՝ որք իրենց կրօնքն առ անի միայն թողուցած էին: Ասոնց ամենուն ալ մի և նոյն բարոյականը մի և նոյն օրէնքը քարոզեցի, և շատ անգամ տեսայ, Մօնսինեօր, հո՛ն, տեսայ, որ ծունգի վերայ կուգային և լալով կը գոչէին թէ այսպիսի քաղցր կրօնքի մի մէջ մնալ կուզէին՝ նոյն իսկ անոնք՝ որ երբը փայտակոյտի բոցերուն մէջ հայհոյեցին և անիծեցին մեր կրօնքը:

—Աստուած իմ, կը հայհոյէ, գոչեց Պետրոս Արպուէզ, Քրիստոսի քահանայ մի սուրբ հաւատաքննութիւնն ամբաստանելու կը համարձակի:

Այս կեղծաւոր բացագանչութեան Յօհաննէս տ'Ավիլա պատասխան չտուաւ, այլ պաղ և կշտամբիչ աչքով մ'անոր երեսը նայեցաւ, այնպէս որ Պետրոս Արպուէզ չկրնալով դիմանալ՝ առջևը նայեցաւ:

Հաւատաքննիչի մ'անկողնէն ի խարոյկ անցնիլը բնական էր: Ի՞նչ կուզէք որ ընէ անարժան կրօնաւոր մ'իւր մոլութեանց զոհերը, որք կենդանի վկայներ են՝ միշտ պատրաստ զինքն ամբաստանելու: Երբոր հաւատաքննիչ է՝ կայրէ զանոնք, իսկ քաղաքային և կրօնական ազատութեան ժամանակ դաշոյնով կը զարնէ կամ զարնել կուտայ:

Պետրոս Արպուէզ իսկոյն իւր պաղարիւն վստահութիւնը նորէն ձեռք առաւ:

Ունկնդիրները սարսափէ զարնուած էին, որովհետև կը

հասկնային համարձակութեան վտանգը, բայց և այնպէս կրօնաւորին խօսքերէն ոգևորեալ. և իրենց յարգանաց համակրութեան և երախտագիտութեան զգացումէն յուզեալ, խորին անձկութեամբ դատաստանին ելքը կ'սպասէին:

Ոչ ոք կը համարձակէր խօսիլ և իւր մտաց խորհուրդն ուրիշի հաղորդել. բայց շատերը մի և նոյն զգացման ազդեցութեան ներքև էին. իրենց սուրբ քարոզիչն ազատելու միաձայնական փափաք մ'ամեն սրտերը կը վառէր:

Պետրոս Արպուէզ հասկըցաւ որ Յօհաննէս տ'Ավիլայի պէս քաջ տրամաբանի մը հետ գլուխ ելնել անհնար էր իրեն, ուստի առանց վիճաբանութիւնն աւելի հեռուն մղելոյ, աչք ըրաւ դիւանադպրին, որ անոր տուած պատասխաններուն ատենագրութիւնն իրեն տայ, և զանոնք նորէն կարդաց, որուն ամեն մէկ բառերէն արտևանունքն առաւել կը կծկէր և լայն ու տխուր ճակտին վերայ՝ ատելութեան սև փոթորիկ մի կը դիզուէր:

Երբոր լմնցուց, վկայութիւնները պարունակող տումարն և քանի մի տող կարդալէ ետև.

«Ճշդիւ այնպէս է, ըսաւ, տրուած վկայութիւնները բոլորովին համաձայն են ամբաստանելոյն պատասխանացը: Ստորագրող վկայից խօսքերն ալ կատարելապէս համաձայն են իրարու. ամենն ալ միապէս հաստատած են թէ Յօհաննէս քահանայն՝ մականուանեալն տ'Ավիլա, քարոզիչ կրօնաւոր անկոշիկ Կարմելեանց կարգէն, ոչ միայն լուտերական հրէայ և արաբ հերետիկոսաց հետ յաճախ տեսնուած է, այլ և իր քարոզներուն մէջ կաթոլիկ հաւատքին հակառակ առաջարկութիւններ բերնէն հանած է: Վկայները՝ ճըշմարիտն ըսելոյ համար Աւետարանին վերայ երդուեալ լինելով՝ անոնց վկայութեանց հաւատալու պարտաւոր ենք: Ուստի ամենասուրբ հաւատաքննութեան օրինաց համեմատ՝ հարկադրեալ ենք այս Յօհաննէս քահանայն մեր ամենասուրբ հաւատաքննական տրամադրած պատիժներուն դատապարտել: Այս դատապարտութենէն այն ժամանակ միայն կրնայ ազատ մնալ, երբ սոյն նստին մէջ տասներկու վկայից յայտարարութեամբ կարենայ հաստատել թէ իւր վերայ եղած ամբաստանութիւնք սուտ է:

Այս խօսքն ըսած ժամանակ հաւատաքննիչն աչքը կրօնաւորին նստարանին կողմը դարձուց: Ցօհաննէս տ'Ավիլա բնաւ շարժում չէր ըրած, այլ ամենայն հանդարտութեամբ մտիկ ըրած էր հաւատաքննիչին խօսքը, որպէս թէ ուրիշի համար եղած լինէր. բայց ժողովին մէջ մեծ քրթմնջիւն մ'եղած էր, և վկայից նստարանը՝ որ քիչ մ'առաջ դատարկ էր՝ խկոյն ժողովրդականաց գլխաւորներովը լցուած էր, որք իրենց սիրելի Առաքելոյն համար կեանքերնին իսկ զոհելոյ փառքն իրարմէ կը վիճէին:

Ատենին մէջ որչափ մարդ կար՝ այնչափ վկայ կար կրօնաւորին անմեղութիւնը հաստատելու:

Բայց տեսնելով որ իրեն համար ինքզինքնին մահուան կամ գոնէ ուրիշ ամենածանր չարեաց վտանգներու մէջ կը ձգէին, հայրական քաղցր աչքով մ'երեսնին նայեցաւ և ձեռքովը նշան ըրաւ որ ետ քաշուին:

Այս ընդհանուր համակրութեան ցոյցէն այնչափ կրօնաւորին սիրտը շարժեցաւ, որ չկրցաւ խօսիլ. երկու խանդաղատագին արտասուաց կաթիլներ վիժեցան հանդարտ աչքերէն, որք մի միայն այլոց կրած վիշտերը տեսնելով կը յուզուէին:

«Անմեղ է, անմեղ է,» գոչեցին ամենը մէկէն:

— Մեզ կերակրեց երբոր նօթի էինք:

— Մեզ մխիթարեց երբոր կուլայինք:

— Մեր վէճերը դադրեցուց և մեր ընտանեաց մէջ խաղաղութիւն հաստատեց:

— Զիրար սիրող երիտասարդներն օրհնեց և զմտեալ ամուսիններն հաշտեցուց:

— Անապականելոյ փառքն ու երջանկութիւնն է:»

Այս ընդհանուր յայտարարութեան առջև վայրագ Արպուէզ կատաղի զայրոյթով մի զրզռեցաւ, և կարծեց թէ իւր անյողդողդ խրոխտութեամբն ու իշխանական սաստովը կըրնար վախցընել ժողովուրդը՝ որ արդար դատի մի պաշտպան կենալ կուզէր. չէր գիտեր թէ ժողովուրդն իւր սիրած ու պաշտած բաներուն որչափ անձնուէր է, այնչափ ալ վայրագ և անգութ է զինքը վիրաւորողներուն դէմ, և իւր բարկութիւնն ալեաց բռնութեան կը նմանի, դէմ կեցող նաւերը կը տապալէ անդնդասոյզ կընէ:

Պետրոս Արպուէզ՝ յայտնապէս մաքառելու որոշում ընելով՝ արհամարհեց ժողովրդեան միաձայն յայտարարութիւնը, որ վկայից նստարաններուն վերայ ելած բարձրաձայն կը գոչէր որ իրենց վկայութիւնը լսուի: Հաւատաքննիչն ականջ չկախեց. բայց հրապարակաւ վճիռ տալու ալ չհամարձակելով՝ իւր սովորական փախուստի միջոցը բանեցուց. Աջ կողմը կանգնող դահիճներուն դառնալով՝

«Ատեանը դադրած է, ամբաստանեալը նորէն բանտը տարուի ըսաւ:»

Ժողովուրդն հասկընալով այս հրամանին նշանակութիւնը, միաձայն աղաղակել սկսաւ.

«Վկայները, վկայները, մտիկ ըրէք վկայները:

— Օրանը պարպուի» գոչեց Պետրոս Արպուէզ ոտքի ելնելով:

Ցօհաննէս տ'Ավիլա ալ ոտքի ելաւ դահիճներուն հետ երթալոյ համար, և ժողովրդեան դառնալով քաղցրութեամբ ըսաւ.

«Հանդարտեցէք, որդեակք, հանդարտեցէք, իմ դատս արդարութեամբ կը տեսնուի, վստահ եղիք:»

Այս խօսքն ըսած ժամանակ կրօնաւորն աչքը դէպ ի դուռըն ուղղած էր՝ մէկու մ'սպասելու կերպով, բայց եկող չկար. ուստի աչքը դէպ ի երկինք վերցընելով՝ ըսաւ.

«Աստուծոյ կամքը թող լինի:»

Ժողովուրդը կը շարունակէր բողոքը, և ոմանք համարձակեցան իսկ իրենց և ամբաստանելոյն մէջ եղած խտրոցն անցնելով՝ որդիական ակնածութեամբ անոր ոտքն իյնալ, և ձեռքն ու վերարկուն համբուրել:

Տեսարանն հետ զհետէ սպառնալից կերպարանք մի կառնուր. բայց հաւատաքննութիւնը խոհական և նախազգոյշ էր:

Քանի մի վայրկենի մէջ խումբ մի հաւատաքննութեան զինուոր ժողովուրդը պաշարեցին, այնպէս որ խեղճերէն ոչ մին կրնար ողջ դուրս ելնել՝ եթէ հաւատաքննութիւնը բռնութիւն բանեցընէր: Կռիւն անհրաժեշտ էր. վասն զի կրակոտ և արի ժողովուրդն առանց դիմադրութեան ինքզինք չէր յանձներ զինուորաց ձեռքը:

Ցօհաննէս տ'Ավիլա ժողովրդեան վտանգը տեսնելով՝ ալ

ւեցաւ զինքն այնչափ սիրելնուն վերայ, և սիրտը շարժեցաւ:

Իսկ Պետրոս Արպուէզ՝ իւր աթոռին ետև կանգնած՝ առիւծն որոգայթի մէջ ձգող որսորդին պէս բերկրագին աչք մի կը պտտցընէր սրահին չոս կողմը, առանց խորհելու թէ արի, դժգոհ և բազմամեայ հարստահարութեամբ զայրացեալ ժողովրդեան մի դէմ բռնութիւն բանեցընելը սարսափելի հետեւանք կրնար ունենալ թէ իրեն և թէ հաւատաքննութեան համար :

Այս միջոցին սրահին մեծ դուռը բացուեցաւ, և պահապան զինուորներն ու ժողովուրդը ճանբայ բացին խորին ակնածութեան նշաններով :

Հաւատաքննիչին երեսին գոյնը փոխուեցաւ, վասն զի ներս մտնողը գերագոյն ատենին նախագահն էր իւր խորհրդականներուն հետ :

Հաւատաքննիչին դիմացը հասած ժամանակ՝ նախագահը կեցաւ և դժգոհ աչօք Պետրոս Արպուէզի նայելէ ետև՝ դարձաւ կրօնաւորին, զոր արդէն երկու դահիճ շղթայներէն բռնած էին բանտը դարձնելոյ համար :

« Թող տրուի այդ մարդն » ըսաւ խիստ ձայնով :

Կրօնաւորը բռնող կապերը կարծես թէ հրաշքով ինկան :

« Մօնսինեօր, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ :

Բայց նախագահն ընդմիջեց անոր ըսելիքը և հարցուց .

« Ի՞նչ իրաւամբ այս մարդը դատելու ելած էք՝ առանց գերագոյն ատենին իմացընելոյ. գիտէք որ ես կրնամ . . .

— Ճշմարիտ է, թոթովեց Պետրոս Արպուէզ, մոռցուեցաւ այդ կանոնը, բայց ետքը . . .

— Գացէք, ըսաւ նախագահը խստութեամբ, և ուրիշ անգամ խորհեցէք որ այդպիսի մոռացութիւն մ՚ոճիր մ՚է : Թագաւորն ու գերագոյն ատեանը թէ և կուզեն որ հերետիկոսները դատուին, բայց օրինական կարգերը պահուելով, որպէս զի մեք ալ հասկընանք ու մերովսանն կարենանք դատել ամբաստանելոց յանցաւորութիւնը :

— Ազատ էք, վերապատուելի հայր, ըսաւ նախագահը կրօնաւորին շնորհալի քաղաքավարութեամբ :

— Շնորհակալ եմ, Մօնսինեօր, ըսաւ Յօհաննէս տ՚Ավիլա, ատկէց պակաս չէի յուսար ձեր բարձրութենէն : »

Պետրոս Արպուէզ կատաղի սրտիւ մեկնեցաւ. իւր թագաւորութիւնը վերջացած էր :

« Կեցցէ, կեցցէ, գոչեց ժողովուրդը, Աստուած և իւր սուրբ Մայրն օրհնեն Գերագոյն ատեանը : »

Յօհաննէս տ՚Ավիլայի արձակումն ընդհանուր ուրախութեան առիթ եղաւ Սէվիլի բնակչաց. ամեն մարդ կարծեց թէ Կարոլոս հինգերորդ կայսրը վերջապէս իւր խոստմունքը պիտի կատարէր, և գերագոյն ատեանն ալ համայն ժողովրդեան սէրը գրաւեց :

Այս ատեանը գրեթէ բոլորովին արքեպիսկոպոսներէ կը բաղկանար. և թէպէտ հերետիկոս հալածելու մասին հաւատաքննութենէն նուազ եռանդուն չէր, բայց իւր իշխանութիւնը պահպանելու մասին ալ խիստ նախանձայոյզ էր. բնաւ չէր ներեր որ իւր իրաւունքն յափշտակուի կամ անտես լինի, ինչպէս որ Պետրոս Արպուէզ ըրած էր՝ Յօհաննէս տ՚Ավիլայի բանտարկութիւնն անոր չիմացընելով : Այս կարգազանցութիւնն ատենին ինքնասիրութիւնը վիրաւորելով՝ Յօհաննէս տ՚Ավիլայի ազատութեան պատճառ եղաւ :

Երբոր Յօհաննէս տ՚Ավիլա ատենէն դուրս ելաւ, ժողովուրդն անմիջապէս զայն գրկեց, և ցնծութեան աղաղակներով ու յաղթանակաւ իւր խոնարհ բնակարանը տարաւ :

ԳԼՈՒԽ ԽԵ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅՈՒՂԱՐԿԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Կարտունայի պալատին ստորերկրեայ նկուղներուն մէջ, որ արաբաց ու կաթոլիկաց պատերազմներուն ժամանակ զօրաց հետ գաղտնի հաղորդակցութեան համար շինուած էին, Մանտամիէնթօ ամեն պէտք եղածը մատակարարած էր Էսթէվանայ, Տոլորէզի և Ժուանայի :

Մանուէլ Արկօզօի մարմինը սնտուկէն հանուած՝ եղեւնեայ մեծ դագաղի մի մէջ դրուած էր:

ժամանակին սովորութեան համեմատ՝ մեռելին երեսը բաց թողուած էր, բայց մարմնոյն վրայ Հոլանտայի բարակ կտաւէ շապիկ մ՚անցուցած էին :

Յովսէփ երկիւղած անձնուիրութիւնը վայրկեան մի չէր թողուցած իւր բարեկամները :

Ժուանա՝ Յովսէփ դայեակը՝ Տոլորէզի քով նստած կաղոթէր և վշտահար օրիորդին թափած արտասուքն իւր կուրծքին վրայ կընդունէր :

Յօհաննէս տ՚Ավիլա ալ՝ որ ամեն դժբաղդներու կարեկիցըն էր, հաւատարմութեան բանտէն ազատուելուն պէս, Շաքայէն խմանալով՝ Կարտունայի պալատը դիմած էր :

Իւր անյուսալի ներկայութիւնը խիստ քաղցր սփոփանք մ՚ղած էր Ճսաթէվանայ և իւր նշանածին :

Կէս գիշերին մօտ էր :

Յօհաննէս տ՚Ավիլա և Յովսէ դագաղին քով ծունգի վերայ եկած հոգեհանգստեան աղօթքները կը կարդային : Տոլորէզ բանի մը քայլ անդին կը հեծէր : Ճսաթէվան և Ժուանա չհամարձակելով զայն մխիթարել , իրենք ալ կուլային :

Նկուղին մէկ ծայրը խորանի տեղ փայտէ սեղան մի դրըուած էր ճերմակ սաւանով ծածկուած , և վերան մեծ խաչելութիւն մի դրուած :

Երկու ձոյլ արծաթէ աշտանակներու վերայ՝ որ Մանտամիէնթօի ստացուածքն էին , երեքական դեղին մեղրամոմէ կերոններ կը վառէին, և ոսկեզօծ արծաթէ բաժակի մի մէջ՝ օրհնած ջուրի թաթխուած տօսախի ոստ մի դրուած էր :

Այս տխուր արարողութեան միակ զարդերն էին ասոնք : Աշտանակներուն և բաժակին քանդակներն ու ջղկեալ անկիւնները տարօրինակ փայլ մի կարձակէին այն մութ ու ամայի գետնայարկին մէջ , և Քրիստոսի սպիտակ հեզ և խոնարհեալ գլուխը կարծես իւր առջև ծնրադրեալ սգաւորներուն հետ կուլար :

Թաղման այս արարողութիւնն աշխարհային զուռզութեան շքեղութիւններէն այսպէս մերկացեալ , գիշեր ժամանակ , անծանօթ տեղ մ՚և ամեն աչքէ հեռու կատարուելով՝ հիանալի և սրտազգած երևոյթ մ՚ունէր :

Խեղճ օրիորդն իւր հօրը վերջին պարտականութիւնները

մատուցանելու համար չարագործաց քով ապաստանելու հարկադրեալ. երկու կրօնաւորք , մին հաւատարմութեան ձեռքէն ճողոպրեալ , միւսն ալ նոյն հաւատարմութեան պաշտօնեայ . պառաւ կին մի , Ժուանա , գարմանալի անձ մի՝ որ կարծես թէ ինքզինք մոռնալոյ և միայն այլոց վշտացը կարեկցելոյ համար ստեղծուած. այս ամենը տարօրինակ և խորհրդաւոր բան մ՚ունէին, որ փիպասանութեան կը նմանէր:

Մ՛հ, հնգետասաներորդ և վեշտասաներորդ դարերը խիստ արգասաւոր եղած են սարսափելի և կարգէ դուրս անցքերու կողմէ , այնպէս որ այսօրուան օրս , եթէ այն դարերուն մէջ ապրող արժանահաւատ Սպանիացի հեղինակաց գրքերը չկենային, եթէ բազմաթիւ վաւերական տարեգրութեանց անսուտ վկայութիւնները կեցած չըլլային, թերևս ոչ ոք կը հաւատար այս պատմութեանց. որոց պարունակած սոսկումները անհաւատալի կը թուին :

Այս տեսարանին ներկայ գտնուող անձանց ամենէն տխուրըն էր Ճսաթէվան : Իւր աներոջ մահուան կսկծին վերայ կաւելնար հայրենեաց համար հզօրապէս մաքառելու անկարողութեան կսկիծը :

Իւր յառաջդիմական ընդարձակ գաղափարաց մէջ Ճսաթէվան երբեմն Սպանիոյ ազատութիւնն երազած էր . իսկ հիմա անհնարութիւնը տեսնելով՝ յոյսը հեռաւոր ապագայի մի թողուցած էր :

Ահա այս էր իւր ծանրաթախիծ տրտմութեան պատճառը՝ զոր Տոլորէզի վերայ ունեցած սէրն իսկ բաւական չէր փարատել :

Կնոջ կեանքը կրնայ մէկ բառով թարգմանուիլ. այն է «սէր». իսկ մարդուն ուրիշ բան մ՚ալ պէտք է : Զօրեղ և քաջ մարդըն իւր բոլոր էութիւնն անհատի մի վերայ չամփոփեր. այլ աւելի ընդարձակ և բաղադրեալ նպատակ մի կընդգրկէ, և սիրած կնոջն անունէն առաջ ուրիշ անուն մի կայ որ իւր հոգւոյն ամեն լարերը կը թրթռեցնէ, այն է հայրենեաց անունը... :

Հայրենիք. այս քաղցր անունը մահազոյժ զանգակի նման կը հնչէր երիտասարդ կոմսին ականջին. երկու կրօնաւորաց ողբաձայն ընթերցուածքն, այն ահաւոր Ի խորոց կարդացին որ մարդուս հոգին անձկութեամբ կը պատէ և բոլոր երակացը

մէջ պաղ սառսուռ մի կը վազցընէ, իր հարստահարեալ հայրենեաց վերջին հեծութեան առաչը կը թուէին իրեն, հրաժարական վերջին ողջոյնը՝ զոր կարծես Սպանիա մեռնելէն առաջ կարձակէր ինկած անդունդին խորէն :

Երբ Յօհաննէս տ'Աւիլա հոգեհանգստեան աղօթքը վերջացուց, երկու կարտուզեան ներս մտան, դագաղը վերուցին և աւելի ընդարձակ ու հեռաւոր նկուղ մի տարին, ուր եօթն ութն ուրիշ Կարտուզեանք կ'սպասէին այր և կին :

Երբոր դագաղը գետին դրին, երկու պառաւ ու գծուծ Կարտուզեան քոյրեր Մանուէլ Արկօզօի դիակը դագաղէն հանեցին ու վեց ոտնաչափ երկայնութեամբ կաղ սեղանի մի վերայ տարածեցին, և գիշակեր հաւերու նման մեռելոյն վերայ ինկնալով, նախ փորը դանակով ճեղքեցին, ընդերքը քաշեցին դուրս հանեցին և երկու Կուարօներու տուին, որ նորէն դագաղին մէջ դրին, քանի մի հոտաւէտ դեղեր անոր հետ խառնեցին, և մետաքսեայ սաւանով մի ծածկեցին : Յետոյ ներկայ գտնուող բոլոր Կարտուզօները դագաղին շուրջը ծունր դնելով աղօթքներ մրմնջեցին, և ապա դագաղն առին պատրաստեալ մեծ փոսի մի մէջ իջուցին և հողով ծածկեցին :

Այս միջոցին պառաւներէն մին՝ մեռելոյն սիրտը հոտաւէտ դեղերով զմռսեց ու արծաթէ տուփի մի մէջ դնելով՝ երիտասարդ Կուարօի մի տուաւ որ պահէ : Միւս պառաւն ալ հոտաւէտ ջրով մեռելոյն մարմինը լուաց, և խնամով սրբելէ ետև՝ վերուցին ամիանդի թելերէ գործուած լայն սաւանի մի վերայ տարածեցին, սաւանին չորս եզերքը վեր դարձուցին ու ամիանդի թելերով լաւ մ'իրար կարեցին :

Նկուղին մէջ տեղը մեծ փոս մի փորուած էր խաչաձև և վերան երկաթէ մեծ կասկարա դրուած : Երկու Կուարօ սաւանին մէջ դրուած մարմինը վերցնելով տարին կասկարային վերայ դրին, որ արդէն փոսին մէջ վառուած կրակէն սաստիկ տաքցած էր :

Խելոյն չորս կողմէն կապոյտ բոց մ'ելնել սկսաւ՝ կծու և անհաճոյ հոտ մ'արձակելով, որուն Կարտուզեանք միայն կրնային դիմանալ :

Քանի որ դիակը կայրէր, ամիանդէ մոխրագոյն սաւանը կը ճերմկէր ու հալած արծաթի պէս կը փայլէր :

Երբոր մարմինն այրելով սպառեցաւ, Կարտուզեանք ամիանդէ սաւանը վերուցին, որ շղարշի պէս կակուղցեր՝ գրեթէ դատարկ պարկի կը նմանէր : Երբոր պաղեցաւ, բացին, մէջի մոխիրը խնամով հանեցին, թզաչափ մեծութեամբ կաշիէ քըսակի մի մէջ լցուցին, Մոնտամիէնթօի կողմանէ իրենց գլուխ դրուած Կարտուզօին յանձնեցին :

Նոյն միջոցին ուրիշ երկու Կարտուզօ ալ խարոյկի փոսին վերայ հող լցնելով ծածկեցին և ամեն բան լմնցաւ :

Այս տարօրինակ արարողութիւնը կատարուած ժամանակ առաջին նկուղին մէջ ալ ուրիշ անցք մի կանցնէր :

Երբոր կարտուզեանք մեռելոյն դագաղը վերուցին տարին, Յօհաննէս տ'Աւիլա Տոլորէզի մօտեցաւ, որ գետնայարկին ծայրը գացած նստած էր, գլուխն երկու ձեռացը մէջ ծածկած, որպէս զի ազատութեամբ լայ :

Կրօնաւորը քովը հասնելուն, քաղցրութեամբ անունը տուաւ :

Տոլորէզ արտասուաթուրմ երեսը վեր առաւ :

«Աղջիկս, ըսաւ կրօնաւորը, քու կսկիծդ սուրբ է և ես ալ բաժանորդ եմ քեզ. բայց նոյն իսկ այդ ողբացած սիրելւոյդ անուամբ կաղաչեմ քեզ որ քաջ և արի լինիս. քու բոլոր պարտականութիւններդ դեռ կատարուած չեն :

— Տակաւին ինչ ունիմ ընելիք» հարցուց օրիորդն ապուշ զարմանքով :

Կրօնաւորը մեղմով մի բռնեց անոր ձեռքէն, ոտք հանեց և Էսթէվանեայ քով տարաւ, որ ակնածութենէն չէր համարձակած անոր մօտենալ, այլ ձեռքերը խաչաձև կուրծքին վերայ դրած քիչ մի հեռուն կը կենար :

Կրօնաւորը Տոլորէզի ձեռքը երիտասարդին ձեռքին մէջ դրաւ ըսելով .

«Հօրդ կամքն է այս :

— Իմ ալ կամքս է,» պատասխանեց Տոլորէզ ազնուական անկեղծութեամբ :

Անարատ օրիորդին առաքինութիւնը չէր ներեր այն կեղծ ամօթխածութեան ցոյցերն ու խօսքերը՝ որք խիստ շատ անգամ սուտ կելլեն գործով :

Էսթէվան ուրախութեամբ բռնեց սիրելւոյն ձեռքը :

«Եղբայր իմ, ըսաւ Յօհաննէս տ'Աւիլա երիտասարդ Կո-

մինիկեանին, դուք պիտի օրհնէք մեր երկու բարեկամները:»

Ցովէլ, որ այն միջոցին խոր մտատանջութեանց մէջ ընկղմած էր, մէկէն գլուխը վեր առաւ՝ քունէ արթնցածի պէս:

«Ե՞ս, ըսաւ դառնութեամբ, ես օրհնեմ այս երկու տղայոց միութիւնը: Ո՛չ, ո՛չ, հայր իմ, ես չեմ կրնար . . . : Այդ իրաւունքը ձեզ կը վերաբերի, յարեց հանդարտ ձայնիւ մ'և աչքը դէպի երկիր խոնարհած:

— Ինչպէս կուզէք այնպէս թող լինի, ըսաւ: Եկէք, որդեակք իմ, ես պսակեմ ձեզ:» Եւ առաւ սեղանին քով տարաւ որոյ վերայ խաչելութիւնը դրուած էր:

Ցովէլ և Ժուանա իրարու քով մօտեցան և ցած ձայնիւ քանի մի խօսք փոխանակեցին. նոյն միջոցին Ժուանայի ցամաքեալ աչքէն կաթիլ մ'արտասուք վիժեցաւ դժգոյն և նիհար այտին վերայ:

Էսթէվան և Տոլորէզ սեղանին քով ծունգի վերայ եկան, իրենց նշանտուութեան մատնիները նորէն փոխանակեցին, և Ցօհաննէս տ'Ավիլա պսակի խորհուրդը կատարել սկսաւ: Սովորական հարցումներէն ետև՝ խորհրդական աղօթքները կարդաց:

Այս միջոցին երկու պսակեալները քովէ քով ծունր դրած երկիւղածութեամբ կաղօթէին: Երբոր ոտքի վերայ ելան, Էսթէվան և Տոլորէզ միացեալ էին յաւիտեան:

Այն ժամանակ, Ցովէլ դեռահասակ ամոլներուն քով երթալով՝ զգայուն ձայնով մ'ըսաւ.

«Ալ հիմա, բարեկամք, գացէք, երջանիկ եղիք, և բնաւ մի զատուիք իրարմէ:»

Այս միջոցին Կարտուչօ մի ներս մտաւ, որ Մանտամիէնթօյէն ղրկուած էր իմացնելու համար թէ Մանտամիէնթօ կրնար ներկայանալ ազնիւ լծակիցներուն:

«Կրնայ գալ» ըսաւ Ցօհաննէս տ'Ավիլա:

Այն ժամանակ Մանտամիէնթօ ներս մտաւ իւր սովորական վստահութեամբ:

«Ամեն բան պատրաստ է Ձեր Ազնուութեանց ուղեւորութեանը համար, ըսաւ. երկու ուժեղ ջորի կ'սպասեն ձեզ: Երկու Կարտուչօ քալելով հետերնիդ պիտի գան իբրև ձիավար կամ ուղեցոյց: Ահաւասիկ մեր ընկերութեան նշանաբանը, որպէս զի եթէ ճանբան որ և է տեղ մը Կարտուչեան-

ներու հանդիպիք, փոխանակ ձեզ վնասակար լինելոյ՝ օգնութիւն ու պաշտպանութիւն ընեն:»

Այս ըսելով՝ Մանտամիէնթօ մագաղաթի կտոր մ'Էսթէվանայ տուաւ, որոյ վերայ խօսք մի գրուած էր՝ գրեթէ անվերծանելի: Տարօրինակ հոմվարտակ մի՝ որով տարագրեալ ամոլներուն փախուստը պիտի դիւրանար ու ապահովէր Սպանիոյ ճանբաներուն վերայ, ուր Կարտուչեանք պակաս չէին:

«Ահաւասիկ՝ յաւելցուց մեծաւորը, ձեզ ուղեկից լինելիք երկու Կարտուչեան եղբարք, որք ամենէն քաջ և հաւատարիմներէն են:»

Եւ ցոյց տուաւ Կուարօ մի և նախամարտիկ եղբայր մի՝ որոց յանձնուած էր նաև վախճանեալ կառավարչին աճիւնն ու սիրտը:

«Ո՞ւր պիտի գաք մեզ գտնել, հայր իմ, հարցուց Էսթէվան Ցօհաննէս տ'Ավիլայի:

— Փարիս, պատասխանեց կրօնաւորը, ձեր հոն հասնելէն անմիջապէս ետքը ես ալ կը հասնիմ. բայց ուրիշ ճանբով պիտի գամ, վասն զի մի և նոյն ճանբէն երթալնիս լաւ չլինիր:

— Եւ դուք, հայր Ցովէլ, հարցուց Տոլորէզ տրտմութեամբ, վասն զի եղբայրական յատուկ սէր մ'ունէր դեռահասակ կրօնաւորին վերայ:

— Ուր որ Աստուած կամի, պատասխանեց Ցովէլ վհատեալ դէմքով:

Այս երկու էակներէն բաժնուելու առենը, որոց պատճառաւ քիչ մը ժամանակ կենաց հետ կապուած էր, Ցովէլ տկարանալ սկսաւ, ինչպէս որ ամէն դիւրազգաց սրտեր նոր վիշտ կամ տրտմութիւն մի կրած ժամանակնին կը տկարանան:

Այսու ամենայնիւ երկար ժամանակէ ի վեր վարժուած լինելով իւր կրած տպաւորութիւնները զսպելու, դարձաւ Ժուանայի, և քաղցր՝ բայց ստիպող ձայնիւ մ'ըսաւ.

«Բարի դայեակս, դու ալ պիտի երթաս, այնպէս չէ:

— Առանց քեզ:

— Ես քանի մ'օրէն կուգամ ձեզ կը գտնեմ, պատասխանեց

Յովսէ այնպիսի ձայնիւ մի՛ որ չէր կրնար սրտին յուզմունքը ծածկել. կը տեսնես, բարի Ժուանա, պէտք է որ մեք ալ մեկնինք Սպանիայէն. հոս մէկու մ'ապահովութիւն չկայ:

— Ես առանց քեզ չեմ մեկնիր Սպանիայէն, սիրելի Յովսէփ, ըսաւ դայեակը կտրուկ ձայնիւ :

— Այո, բայց նախ դու գնա մեր բարեկամաց հետ, որպէս զի չնշմարուիս. ես ալ մինչև քանի մ'օր ստակներուս գործը կարգադրելով ետեւնուդ կը հասնիմ . . . Օ՛ն Ժուանա, այս իրիկուն դուն ալ ճանբայ՛ ել :

— Ես չեմ երթար, պատասխանեց սուղ ձայնիւ :

— Կուզեմ որ երթաս, Ժուանա, ըսաւ Յովսէ խստութեամբ, բայց դէմքն այն աստիճան դեղնած և աչքերն ալ այն աստիճան նուաղած էին, որ տեսնողը դիւրաւ կը գուշակէր թէ սրտին մէջ բուռն պատերազմ մի կար :

Այս «կուզեմ» խօսքին առջև Ժուանա տխրութեամբ գըլուխը խոնարհեցուց, և մարած ձայնիւ պատասխանեց .

«Կերթամ :

— Ո՛հ, շատ լաւ, գոչեց Տոլորէզ. ըսել է որ հայր Յովսէ ալ ետեւնուս պիտի հասնի . . . : »

Դեռահասակ կրօնաւորին զօրութիւնն սպառած էր. ձեռքերը ջղային ցնցմամբ կը դողային, զոր իւր կամաց բոլոր զօրութեամբն հազիւ կրնար ծածկել. ծունկերը կը դանդաչէին, և արտեւանունքն ակամայ ձգտմամբ կ գոցուէին :

Սակայն բարոյական քաջութիւնը կը յաղթէ ֆիզիքական բնութեան : Գերմարդկային ճգամբ մի ձեռքը նորապսակ ամոլներուն երկնցուց և բաւական ուժով մ'անոնց ձեռքը սեղմեց: Յետոյ Ժուանայի փաթթուեցաւ և յուսահատ զօրովանօք զայն գրկելով՝ երկու կաթիլ արտասուք թողուց նորա կուրծքին վերայ :

«Քիչ օրէն իրար կը գտնենք, սիրելի դայեակս, ըսաւ, անհոգ եղիր :

— Անտարակոյս եմ, որդեակ իմ, պատասխանեց ծեր դայեակը, քիչ օրէն կը գտնենք զիրար . . . : »

Ամեն բան պատրաստ էր :

«Տեարք, ըսաւ Մանտամիէնթօ, աճապարեցէք, ըստ որում հազիւ կրնաք մինչև առաւօտ երկու ժամու ճանբայ

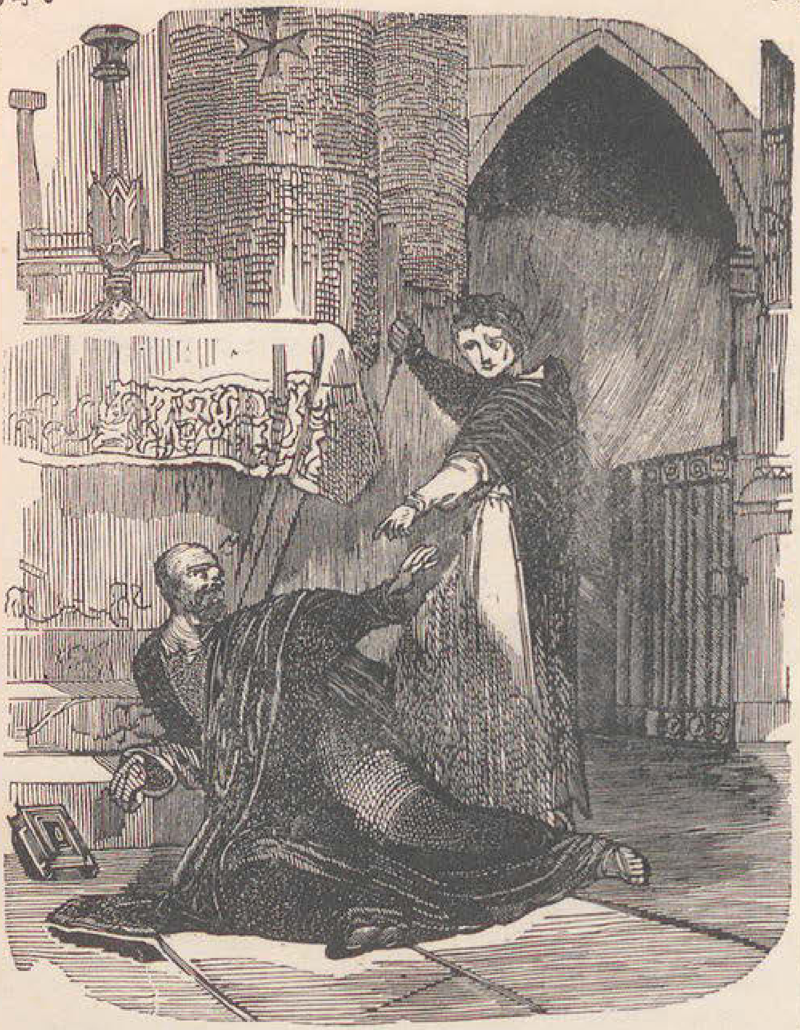

Յիշէ՛ Բաւղան

երթալ մեր եղբայրութեան առաջին օթեւանը հասնելու համար՝ ուր ցերեկը պիտի կենաք. վասն զի պէտք է գիտնաք որ գիշերները միայն կրնաք ուղեւորիլ :

Յովսէփի հրամանաւ երրորդ ջորի մ'ալ Ժուանայի համար պատրաստուելով՝ փոքրիկ կարաւանը ճանբայ ելաւ :

Յովսէփ և Յոհաննէս տ'Ավիլա մինակ մնացին :

« Հա՛յր իմ, ըսաւ Յովսէփ, իրարմէ բաժնուելէ առաջ օրհնէ զիս :

— Որդեակ, ըսաւ Յոհաննէս տ'Ավիլա, ես քան զես զարմանալով նորատի Դոմինիկեաններն վարմանցը վերայ, այս գիշեր մեր մէջ ամենէն տխուրը Տիկին Էսթէվան կոմսուհին չէր :

— Ո՛հ, ոչ, պատասխանեց Յովսէփ յուզեալ սրտիւ. հիմա որ Տոլորէզ ոչ ևս պէտք ունի քեզ, հա՛յր իմ, Յովսէփի համար աղօթէ :

— Աստուած օրհնէ և մխիթարէ զքեզ որ միշտ ունիս ըսաւ կրօնաւորը քաղցրութեամբ :

— Բայց Յովսէփ թերեւս վախնալով որ աւելի խօսքեր բերնէն կը հանէ և յայտնութիւններ ընելու կը պարտաւորի, շուտ մը բաժնուեցաւ կրօնաւորէն և Ժուանայի տանը ճանբան բռնեց :

ԳԼՈՒԽ ԽԶ.

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Յոհաննէս տ'Ավիլայի հրաշիւք ազատութեան երրորդ օրն էր: Հրաշիւք կ'ըսենք, վասն զի այնպիսի յաղթանակ խիստ քիչ անգամ պատահած էր :

Ժուանայի տնակին վարի սրահին մէջ տեղը՝ ուր սովորաբար Յովսէփի դայեակն իւր երկար և առանձին օրերը կ'անցունէր, նորատի կրօնաւորը մինակ էր :

Լայն բազմոցի մի վերայ նստած, այլագունեալ և մտա-յոյզ, բարձերուն կրթնած էր :

Իւր տկար գլուխն սպիտակ և նիհար ձեռքին մէջ առած էր. տխուր և խորին մտածութիւն մի՝ զարհուրելի անշար-ժութիւն մի կուտար խոնջեալ ու սև աչքերուն, և իւր ամեն զգայարանաց վերայ չափազանց տկարութիւն կը տեսնուէր :

Տօլորէզի և Էսթէվանայ երթալէն ի վեր Ցուլէ մինակ էր այս ամայի բնակարանին մէջ, և երկու օրէ ի վեր բան մի չէր կերած, ոչ ալ բերնէն խօսք մ'ելած :

Երկար ժամանակէ ի վեր աղօթելէ ալ դադրած էր :

Գլխուն մէջ մտածութեանց անհուն քաոս մի ձևացած էր. բայց ամենէն աւելի մտածութիւն մ'ունէր որ անդադար գլխուն մէջ կը դառնար ամեն տեսակ ձևերով. հազար գըլ-խով ճիւաղ մի, հրաշունչ Հիդրա մ'իւր հազարաւոր բոցե-ղէն լեզուները միանգամայն երկնցընելով՝ զինքը կը խածոյ-ցընէր և ուժաբեկ կընէր :

Այս երկու տագնապագին աւուրց մէջ Դոմինիկեանին աչ-քին առջևէն անհաւատալի զարհուրանքներ անցած էին, անհնարին խոլացնոր երևոյթներ, հրեշտակներ ու դևեր, ծիծաղներ ու ողբեր: Ճերմակ աղաւնի մը՝ Ճշմարտութիւն անուամբ՝ արիւնոտ թևերը կը թօթվէր ու դէպի երկինք կը սլանար :

Երբեմն ալ աներևոյթ՝ բայց սիրուն էակի մի հետ կը խօ-սակցէր, որ քաղցրութեամբ իւր անունը կուտար և փափուկ ձեռքով մ'իւր խոնջեալ թևը վեր առնլով կըսէր .

« Ո՜ն, երթանք : »

Ցուլէ իւր բոլոր ուժն ամփոփելով ելնել կանգնիլ և այն սիրուն էակին ետևէն երթալու կը ճգնէր, բայց նոյն միջո-ցին երկաթեայ ձեռք մ'իւր տկար բազկին վերայ իյնալով՝ նստելու կ'ստիպէր և դաժան ձայնիւ կըսէր .

« Դեռ ոչ : »

Այն ժամանակ նորատի կրօնաւորն այն դժնեայ երևոյ-թէն խուսափելոյ համար՝ գլուխը թաւիշէ բարձերուն մէջ կը պահէր: Յետոյ զայրագին յուսահատութեամբ ոտքի վե-րայ կ'ելնէր: Իւր ամեհի նայուածքը չարաշշուկ ժպիտով կը լուսաւորուէր, սպիտակ և փայլուն ատամունքն ուժգին

կը կրճտէին, և իւր նիհար ու ջղային ձեռքովը կատաղա-բար դաշոյն մի կը սեղմէր, որոյ փոքրիկ սուր երկաթն ադամանդի փայլ ու կարծրութիւն ունէր :

« Սպասել, սպասել, կը մրմռար, եօթն տարի է որ կ'ըս-պասեմ . . . »

Վերջապէս վերջին անգամ գնաց ժամացոյցը նայեցաւ :

Առաւօտեան ժամ իննն սկսած էր :

Նոյն միջոցին Ցուլէի աչքին ասղնանկար գեղեցիկ օթոց մ'երևցաւ, որ սեղանին վերայ բաց դրուած էր և զոր Ժուա-նա բանիլ սկսած էր իւր պարապ ժամերն զբաղեցընելոյ համար :

Զայն տեսնելուն՝ կրօնաւորին չոր և հրաբորբոք կուրծքը դառն տրտմութեամբ մ'ուռեցաւ, և խորին խանդաղատա-նօք աչքը թրջելով՝ զորովագին համբոյր մի տուաւ այն ա-նըզգայ կտաւին :

« Խեղճ Ժուանա, գոչեց, ինչպէս քու կեանքդ ալ խորտա-կեցի . . . ո՜հ, քեզ անգամ մ'ալ տեսնէի տակաւին մէկ ժամ, գլուխս լանջիդ վերայ դնէի՝ որ զիս սնոյց. ո՜հ, միակ չինեկ աշխարհիս վերայ, աւելցուց հեծութեամբ և իւր անհա-բեկ աչքերը սենեկին չորս կողմը պտտցընելով :

— Բայց լաւ բրի զայն փտանգէ ազատելով. ալ հիմա ա-զատ է, ալ տխուր կեանքս նորա վերայ չծանրանար . ես անոր այնպիսի բարեկամներ տուի որ իրեն զաւակ պիտի լինին: Խեղճ Ժուանա . . . ո՜հ, որչափ արտասուք պիտի թա-փէ երբ իմանայ որ այլ ևս զիս տեսնելիք չունի . . . .

Ցուլէ նորէն ժամը նայեցաւ :

Ո՜հ, գոչեց, ժամանակն ամեն բան կառնու կը տանի . . . տրտմութիւնը, ուրախութիւնը, գեղեցկութիւնը, երիտասար-դութիւնը, փառքն ու մեծութիւնը . . . բան մի կայ միայն որ անոր զօրութեանը կը դիմանայ և երբէք չմաշիր , այն է ատելութիւնը . . . ատելութիւնը՝ որ մարդոց հետ մինչև գե-րեզման կերթայ և կեանքը լափելէ ետև ալ տակաւին չմա-րիր . . .

« Ո՜ն, յարեց ուժգին հառաչանօք , որով կարծես թէ վեր-ջին ճիգ մի կը թափէր զինքը տակաւին կենաց կապող վեր-ջին կապերը խզելոյ համար. ամեն բան լմնցած է աշխար-

ձիս վերայ. ուրիշ աշխարհ մը զիս կը կանչէ. վերջին ժամս հնչած է. քալենք :»

Այս ըսելով՝ նորատի կրօնաւորն իւր պատմուճանը շըլտկեց և վերարկուն հագաւ. յետոյ գզրոցի մը քով երթալով, ուր շիշերով զանազան հեղուկներ կային, մէկն ընտրեց, բերնին դրաւ և մէկ ումպով խմեց :

Իսկոյն իւր դժգոյն դէմքը թեթև մը կարմրեցաւ, նուաղեալ աչքերը կենդանութիւն առին, ձեռաց դողալը դադրեցաւ, և ոտքերն հաստատուն ու զօրաւոր կերպիւ քայլափոխել սկսան:

Նոյն միջոցին մայր եկեղեցւոյ զանգակն երեք անգամ հնչեց որ պատարագին աւարտիլը կը ծանուցանէր :

Ահաւասիկ ժամը, գոչեց Յովսէ :

Պետրոս Արպուէզի հետ ըրած ժամադրութեան վայրկեանն էր :

Յովսէ խիստ արագ կը քալէր և աջ ձեռքովն ալ՝ վերարկուին ներքև դաշոյնին երախակալը կը սեղմէր :

Օդը պարզ և գեղեցիկ, բայց խիստ տաք էր։ Փողոցներուն մէջ ալ ժողովրդեան մեծ բազմութիւն կար, որովհետև եկեղեցիէն նոր դուրս ելած էին և տուներնին կամ պանդոկը ճաշել կերթային :

Յովսէ բազմութեան մէջէն անցաւ առանց մէկու մը նայելոյ։ Քանի մի դեռահաս օրիորդներ՝ նորա այսպէս արտորնօք երթալը տեսնելով՝ զարմացմամբ կանգ առին :

«Ո՞ւր կերթայ այսպէս շտապաւ հաւատաքննչին սիրելին, ըսաւ մէկը կամաց մը. երեսին գոյնը մեռելի կը նմանի :

— Լռէ, ըսաւ պառաւ մը, մեր հասկընալու բանը չէ այդ. հաւատաքննութեան վերաբերեալ բաներու վերայ չխօսինք :»

Երբոր Յովսէ մայր եկեղեցւոյն առջև հասաւ, հրապարակին մէջ մարդ չէր մնացած :

Ներս մտաւ :

Եկեղեցւոյն մէջ՝ մերկ սալայատակին վերայ՝ տեղ տեղ քանի մի կանայք ծունգի վերայ եկած կաղօթէին՝ կուրծքերնին կոծելով :

Իսկ բեմին վերայ մարդ չկար. միայն սեղանին առջև խընկոց ծուխերուն մէջ Դոմինիկեան կրօնաւոր մը կը նշմարուէր աստիճաններուն վերայ ծունր դրած։ Սեղանին վերայի

մոմերը դեռ կը վառէին։ Սեղանին վերայ արծաթեայ մեծ Քրիստոս մի՝ խաչին վերայ թևերը տարածած էր աստուածային համբերութեամբ, և ետեւն ալ Տիրամօր պատկերը կը տեսնուէր Յիսուս մանուկը գիրկը, որ ծաղիկներ ու վարդարաններ կը նետէր երկու Դոմինիկեան քահանայից :

Հեռուէն այնպէս կը կարծուէր որ սեղանին առջև ծունր դրած կրօնաւորն ալ այն պատկերին մէկ մասը կը կազմէր:

Գերծեալ գլուխն իւր երկու ձեռաց մէջ ծռած լինելով, իւր հասակին մեծութիւնը կը ծածկէր, և իւր կեցուածքին մէջ խորին խոնարհութիւն կերևէր :

Ժամանակ ժամանակ կուրծքը կը կոծէր ջերմեռանդ երկիւղածութեամբ, որպէս թէ աղօթքն իւր ամենէն սիրելի պարապմունքն, և ապաշխարանքն ալ իւր ամենէն մեծ մխիթարութիւնն եղած լինէր :

Երևոյթէն դատելով մեծ սուրբ մի կամ մեծ ապաշխարող մի լինելու էր. բայց որն ալ եղած լինէր, անշուշտ Աստուած կ'ընդունէր այնչափ ջերմեռանդութեամբ եղած աղօթքները :

Այս կրօնաւորը Պետրոս Արպուէզ էր ։

Սէվիլի մեծ հաւատաքննիչը սովորութիւն ունէր, որ պատարագէն ետև սեղանին առջև առանձին երկար աղօթք կընէր:

Յովսէ եկեղեցւոյ մէջ տեղի սիւներէն մէկուն քով կանգ առաւ, որպէս զի իւր փնտռածը նկատէ : Ակամայ սարսուռ մ'զգաց այն լռութեան մէջ՝ որ մերթ ընդ մերթ աղօթից մեղմ մրմունջներով միայն կընդհատէր : Ո՛րչափ խաղաղ վեհ և ակնածելի էր այն ընդարձակ գոթաշէն եկեղեցին, որոյ մէջ ամեն ձայներ լռած էին, և միայն աղօթից նուրբ մրմունջներ և հեռաւոր ու խորին հեծութեանց աննշմարելի աւաչներ արձագանք կուտային :

«Նոյն ինքն է, գոչեց վերջապէս նորատի կրօնաւորը սատանայական ու երգիծանող ձայնով մը . . . կեղծաւոր և խարդախ նոյն իսկ Աստուծոյ առջև ալ . . .

«Այո՛, այնպէս է, աղօթք կընէ, բայց նոր չարութիւններ կ'երազէ . . . Աղօթէ, անմիտ կրօնաւոր . . . վերջին աղօթքդ կատարէ . . . բայց թերևս ըրած անօրէնութեանց վերայ զղջացած լինելով կապաշաւէ, յարեց ինքնիրեն, ուրեմն ապաշխարութեան սուրբ ժամը թողունք իրեն :

Այսպէս ըսելով՝ Յովսէ քանի մի վայրկեան կանգ առաւ, որպէս թէ սպասելով որ Պետրոս Արպուէզ իւր օրհասական աղօթքն աւարտէ:

Հաւատաքննիչը քանի մ՚անգամ երեսը խաչակնքեց, և ելնել կանգնելու համար ըրած թեթև շարժումէն հասկցուեցաւ որ աղօթքը լմնցընելու վերայ էր:

«Ո՛հ, բայց ես խենդ եմ, գոչեց Յովսէ, տակաւին կը յուսամ որ Պետրոս Արպուէզ կրնայ զղջալ . . . »

Եւ ինքզինք ամփոփելով՝ ծանրաքայլ դէպի սեղանը մօտենալ սկսաւ որպէս թէ աղօթելու մտօք:

Բեմին դուռը բացած ժամանակ հաւատաքննիչն ետին նայեցաւ:

Գոհութեան նշոյլ մի փայլեցաւ աչքի բերան Պետրոս Արպուէզի նայուածքին մէջ՝ երբոր իւր սիրելին տեսաւ. բայց Յովսէի դէմքն այն աստիճան այլայլած էր, որ Պետրոս Արպուէզ չկրնալով համբերել, հարցուց անոր.

«Ի՞նչ ունիս:

Յովսէ պատասխան չտուաւ. բայց սպառնալից ժպիտով մի Պետրոս Արպուէզի երեսը նայեցաւ:

Հաւատաքննիչն ետ քաշուեցաւ կարծելով թէ սիրելին խելքը կորուսած էր: Բայց նոյն միջոցին Յովսէ վագրի պէս վերան յարձակելով՝ դաշոյնը կոկորդը խոթեց:

Հաւատաքննիչը թևերն երկնցնելով կրնակին վերայ ինկաւ սեղանին աստիճաններուն վերայ: Արիւնն աղբիւրի պէս կը վազէր վէրքէն:

«Դո՛ւն . . . Յովսէ . . . դո՛ւն . . . » մրմռաց իւր վերջին ճիգը թափելով:

Բայց Յովսէ անոր գլխուն վերայ ծռելով և իւր բոցաշունչ աչքն անոր աչացը մէջ տնկելով գոչեց.

«Միտքդ բեր Բալյան . . . »

Այս անունը լսելուն՝ Պետրոս Արպուէզ վայրկեան մի բացաւ իւր նուաղեալ աչքն և Յովսէի դալկահար երեսը նայեցաւ:

Սոսկալի յիշատակ մի կարծես զինքը զարկաւ, և մարած ձայնով մրմռաց.

«Աստուած արդար է»:

Եւ հոգին փչեց:

Յովսէի դաշոյնն անոր փողին երակը կտրած էր:

Հոն գտնուող կանայք՝ այս կարգէ դուրս ոճիրն՝ եկեղեցւոյ մէջ գործուած սրբապղծութիւնը տեսնելով՝ ահաբեկ ճիչ մի բարձած էին, և մէկ վայրկենի մէջ եկեղեցին բազմութեամբ լցուած էր:

Կանանց մէկ քանին եկեղեցիէն դուրս վազած էին գոչելով.

«Հասէք, հասէք . . . Մօնսինեօր հաւատաքննիչը զարնուեցաւ:»

Այս աղաղակէն հաւատաքննութեան բոլոր զինուորները քանի մի վայրկենի մէջ ոտք ելան և եկեղեցին պաշարեցին: Երբոր Ալկուազիլներուն գլուխը ներս մտաւ եղելութիւնն ըստուգելու, տեսաւ որ հաւատաքննչին մարմինը սեղանին առջև փռուած էր. Յովսէ ալ երկու ձեռքը խաչաձև կուրծքին վերայ դրած՝ վայրագ աչքով զայն կը դիտէր:

Նորատի կրօնաւորին նայուածքը խելակորոյս մարդու մ՚երևոյթ ունէր, և ատամունքը ճարճատմամբ իրար կը զարնուէին: Հաւատաքննութեան ազդած ակնածութիւնը չէր ներած կասկածիլ նորատի Դոմինիկեանին վերայ: Սակայն Ալկուազիլներուն գլուխն անոր դառնալով՝ խորին յարգանօք հարցուց.

«Վերապատուելի հայր իմ, գիտէք ով է այս ոճրին հեղինակը:

— Ես եմ, պատասխանեց Յովսէ հանդարտութեամբ:

Այսպիսի բացայայտ խոստովանութեան մի պատասխանը զայն ձերբակալ ընելէ զատ ուրիշ բան չէր կրնար լինել:

Յովսէ առանց ընդդիմութեան թող տուաւ որ զինքը կապեցին: Կը թուէր թէ այն սարսափելի վայրկեանն անպատում ուրախութեամբ լի էր իրեն համար:

Պետրոս Արպուէզի սպանութեան լուրը մէկէն ի մէկ տարածուելով, ժողովրդեան խուռն բազմութիւն լցուած էր եկեղեցւոյն շուրջը: Երբոր Յովսէ դուրս հանուեցաւ, ամենուն աչքն անոր վերայ դարձաւ: Այնչափ գեղեցիկ, դեռահաս և տխուր էր, որ տեսնողին գութ ու համակրութիւն կազդէր. ասկից զատ՝ հաւատաքննիչն ատելի լինելուն, հասարակաց կարեկցութիւնն առաւել սպանողին վերայ դարձած էր՝ քան սպանելոյն:

«Ի՞նչ ըրած էր արդեօք հաւատաքննիչն ասոր, կը հարցընէին ամեն մարդ իրարու :

— Եւ սակայն անոր սիրելին էր , կը պատասխանէին ոմանք :

— Ողորմած և քաղցր էր, կըսէին գորովելով քանի մի կանայք. ափսոս, զինքը պիտի մեռցընեն : »

Իսկ Յովսէ բոլորովին անզգայ էր իւր շուրջն անցած ու խօսուած բաներուն: Իւր զայրագին գրգռութեանն ու երեսին տենդական կարմրութեանը կապոյտ դեղնութիւն յաջորդած էր: Վրէժխնդրութիւնը զոհ ընելով՝ կիրքը իջեր ու հոգին իւր վերայ ծանրացեր էր : Վերջապէս այն խոր թմրութեան կամ մանաւանդ անզգայութեան մէջ ինկած էր՝ որ սովորաբար կրից բորբոքման և զգայութեանց սաստիկ գրգռութեան կը յաջորդէ :

Յովսէն տանող կալանաւորաց խումբը ծանրաքայլ դէպի կղերական բանտը կերթար , ուր պիտի փակուէր ոճրագործ Դոմինիկեանը: Ժողովուրդը չորս կողմէն կալանաւորներուն շուրջը խռնեալ էր՝ հաւատաքննիչ մ՚սպաննող Դոմինիկեանի մի տարօրինակ տեսարանը դիտելու :

Կալանաւորաց ուղեկցող զինուորաց ետեւէն բազմաթիւ կրօնաւորներու և հաւատաքննութեան ընտանիներու խումբ մի Պետրոս Արպուէզի մարմինը կը տանէր՝ պատգարակի մի վերայ դրած և վերան արծաթեայ ծոպերով սև ծածկոյթ մի փռած :

Հաւատաքննութեան այս կեղծաւոր պաշտօնեայներն ու արբանեակները խորին թախծութիւն կը կեղծէին և սուտ արտասուքներ կը թափէին այն անօրէն էակին մահուան վերայ, զոր կենդանութեան ժամանակը չարաչար կատէին : Մինչև անգամ ոմանք կերթային ու պատգարակին տակէն վազած արեան կաթիլները բարեպաշտ երկիւղածութեամբ իրենց թաշկինակին մէջ կառնուին :

Դոմինիկեան կրօնաւորներն անոր սրբութիւնը կը գովասանէին և իբրև երանելի նահատակ կը փառաւորէին ու օգնութեան կը կանչէին զարմացեալ ամբոխին առջև , որ անտարբեր և մունջ կը կենար այն ցոյցերուն ու գովութեանց դէմ՝ որք բնաւ չէին կրնար յարմարիլ մեռնողին գործոցը հետ:

Չերբակալութիւն Ցովսէի

Այսու ամենայնիւ այն կեղծուպատիր ցոյցերը շատ տըկարամիտներու խղճմտանքը կը գերէին :

Պետրոս Արպուէզի սպանման լուրը տարածուելուն պէս՝ ժողովուրդը սրտանց ուրախանալ սկսած էր բռնաւորին բարձմանը վերայ, որ Անտալուզիոյ արիւնն ու արտսուքը կը քամէր. բայց երբոր բանտին առջև հասան, շատերը կըրօնաւորաց կեղծաւոր ցոյցերէն բռնուելով՝ կ՚սկսէին իրաբու հարցընել Թէ արդեօք մեղք չէին մտեր հաւատաքննչին մահուան վերայ ուրախանալնուն պատճառաւ, և Թէ արդեօք Պետրոս Արպուէզ կաԹոլիկ կրօնին համար ունեցած նախանձայուզուԹեանը զոհ եղող սուրբ քահանայ մի չէր Աստուծոյ առջև :

Առաջ սկսեր էին մեղքնալ ու սիրել Ցովսէ՝ հակառակ նորա եղեռնագործուԹեանը, բայց հիմա՝ ամենէն ներողամիտները զայն քմարի տեղ կը դնէին :

ԳԼՈՒԽ ԽԷ.

ՄԱՐԴՈՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

Սպանիոյ մէջ սովորուԹիւն չէր մարդ մի բարտարկուելէն անմիջապէս ետքը դատել, որպէս զի դատաստանը ժամանակ ունենայ գործը քննելու և ամբաստանելոյն ի նպաստ կամ ընդդէմ ապացոյցներ հաւաքելու. բայց Ցովսէի գործած ոճիրն այնչափ տարբեր էր Սպանիոյ մէջ գործուած հասարակ ոճիրներէն, այնչափ վկայից պէտք չէր մնար այս գործին մէջ՝ ուր Ցովսէ ինքզինք ամբաստանած ու մատնած էր, մանաւանդ այնչափ մեծ էր կղերին ցասումը, և հաւատաքննական ատեանն ալ այնչափ շուտ և մեծահանդէս վրէժխնդրուԹիւն կը պահանջէր, որ ոճրագործները դատող աշխարհական ատեանն ուԹ օրէն Ցովսէի դատաստանը տեսնել յարմար դատեց :

Այս պայմանաժամն հասած էր . . . :

Նորատի կրօնաւորն իւր դատաստանը շուտ տեսնուելուն վերայ գոհ կը լինէր: Կը հասկնար որ դատաստանին անմիջական վախճանն իւր մահն էր, և այս վախճանն՝ որ ուրիշ ամենուն համար սարսափելի է, կարծես թէ իրեն համար՝ ընդհակառակն՝ քաղցր և բաղձալի նպատակ մ՚էր, երկար ժամանակէ ի վեր սպասուած բարիք մ՚էր :

Դատաստանի ներկայանալու օրուան առաւօտուն՝ նորատի դոմինիկեանը լուացուեր մաքրուեր և ինքզինք լաւ մի կոկեր էր :

Գագաթը գերծուած էր, և ճակտէն սկսեալ ականջին վերայէն պսակի ձևով շուրջ բոլորուած սև մազերը զարմանալի նրբութիւն ու փայլ մ՚ունէին :

Իւր սպիտակ ու ողորկ դէմքը՝ սև հագուստներուն հետ հակապատկեր մի կընծայէր. աչքերը՝ որ կապոյտ շրջանակով մի պատեալ էին, անակընկալ կենդանութեամբ վառուած էին, և իւր սպիտակ ու գեղեցիկ ձեռքերն զմայլելի փափկութիւն մ՚ունէին :

Երբոր բանտէն հանուելով դատաւորաց առջև բերուեցաւ, Ցոլսէ կարծես թէ խոր քունէ մ՚արթնցած՝ առաջին անգամ աչքն իւր չորս կողմը պտտցուց :

Ատեանն երեք դատաւորէ կը բաղկանար, նախագահէ մ՚և երկու խորհրդականէ :

Նախագահին աջ կողմը սեղանի մ՚առջև դիւանադպիր մի նստած էր ամբաստանելոյն պատասխաններն ու վկայից յայտարարութիւնները գրելոյ համար : Քիչ հեռուն ալ փաստաբանները կեցած էին , և ամբաստանելոյն պաշտպանաց քովն ալ ատենական փոխանորդը՝ որ ամբաստանելոյն նպաստաւոր լինելիք տեղեկութիւնները պիտի նշանակէր:

Ցոլսէ սրահին մէջ տեղը նստած էր նախագահին դէմը , բայց իւր շուրջը բնաւ վկայ չկար, և ատեանն ամայի էր :

Ատենականներն՝ ամբաստանելոյն եկեղեցական աստիճանը յարգելով, կամ գուցէ վախնալով որ Ցոլսէ զայթակղելի յայտնութիւն մի կընէ, պատշաճ չէին դատեր դուրսէն ունկընդիրներ ընդունիլ, կամ որ նոյն է՝ դատաստանը հրապարակաւ տեսնել. ասկէց զատ, ամբաստանեալն արդէն ամեն

բան խոստովանած լինելով, վկայ մտիկ ընելն ալ աւելորդ դատած էին :

Ուստի Ցոլսէ մինակ էր իւր դատաւորաց առջև :

Նախագահը խոժոռ աչքով մի Ցոլսէի նայելով՝ խիստ ձայնիւ մ՚ըսաւ.

« Ոտքի վերայ ելէք : »

Դոմինիկեանն ելաւ :

« Ի՞նչ է ձեր անունը, հարցուց նախագահը :

— Ձիս Ցոլսէ կը կոչեն , պատասխանեց պաղութեամբ նորատի կրօնաւորը. արհեստս գիտէք. կրօնաւոր Ս. Դոմինիկոսի կարգէն :

Ցոլսէ տոհմային անուն մը չէ , յարեց դատաւորը , ձեր ընտանեկան անունն ինչ է, հայր Ցոլսէ :

— Ես հիմա ընտանիք չունիմ , պատասխանեց Դոմինիկեանը : Իսկ անունը չեմ ըսեր :

— Ո՞ւր ծնած էք :

— Կրէնատա: Այս խօսքն արտասանած ժամանակ՝ կարծես նորատի կրօնաւորին սրտին մէջ գորովագին յիշատակներ արթննալով՝ աչքը լցուեցաւ :

Դատաւորն այս բանին ուշադրութիւն չըրաւ :

« Յառաջ եկէք, ըսաւ Ցոլսէի :»

Կրօնաւորն յառաջ գնաց մինչև սեղանին առջև , որոյ վերայ Աւետարան մի բաց դրուած էր :

Դատաւորն հրամայեց ամբաստանելոյն որ ձեռքը վերան դնէ:

Ցոլսէ հնազանդեցաւ :

Նախագահն Ցոլսէի աչքին մէջ նայելով՝ հարցուց .

«Կերդնուք Աստուծոյ և Ս. Աւետարանին վերայ, թէ ինչ որ ձեզ հարցուի՝ ճշմարիտը պիտի ըսէք առանց բան մի ծածկելու :

— Կերդնում , պատասխանեց Ցոլսէ :

— Կերդնուք նաև ձեր անձին դէմ խօսելու :

— Կերդնում , պատասխանեց նորատի Դոմինիկեանը վստահ ձայնիւ :

— Լաւ , ըսաւ դատաւորն և շարունակեց .

— Դո՞ւք սպաննեցիք Մօնսինեօր Պետրոս Արպուէզ , Սէվիլի մեծ հաւատաքննիչը :

— Այո́, ես ինքն, պատասխանեց Ցոլսէ :
— Ի՞նչ պատճառաւ այդ մեծ ոճիրը գործեցիր :
— Կը զրուցեմ , բսաւ նորատի կրօնաւորը դառն և ճեգ-
նական կերպիւ :
— Փաստաբանը կրնայ իւր պաշտօնը կատարել » բսաւ
նախագահը :
Ցոլսէ ժպտեցաւ սկեպտիկեան ծիծաղով , և գնաց նըս-
տաւ իւր աթոռակին վերայ՝ գթալով փաստաբանին ընելիք
ունայն և կեղծ պաշտպանութեան վերայ, որ օրինաց պա-
հանջման հնազանդելոյ համար պիտի կատարուէր : Ուստի
թող տուաւ որ փաստաբանը սնոտի փաստեր յառաջ բերէ ,
և առանց դատաւորաց համոզումը կարենալ խախտելոյ՝ գո-
նէ անոնց սիրտն ի գութ շարժելոյ համար ճարտարխօսու-
թեան ամեն ձևերն ու միջոցներն ի գործ դնէ :
Երբոր փաստաբանն իւր խօսքը լմնցուց, Ցոլսէ ճեգնական
ժպիտով մ'անոր երեսը նայեցաւ՝ որպէս թէ ըսել ուզելով .
« Խեղճ մարդ , զիսկ յարուցանելու կաշխատիս : »
Եւ արդարեւ ամենէն զօրաւոր ճարտարխօսութեան ճիգերը
չէին կրնար ազատել այնպիսի մարդ մը՝ որ չէր ուզեր ազատիլ:
« Եղեռնագործ, բսաւ այն ժամանակ նախագահը , ինք-
զինքդ պաշտպանելոյ համար բան մ'ունիս ըսելիք :
— Ինքզինքս պաշտպանելոյ համար . . . ոչ , բսաւ Ցոլ-
սէ, վասն զի կը յայտնեմ հոս՝ Աստուծոյ առջև՝ որ մահը
կեանքէն աւելի սիրելի է ինձ . բայց որովհետև մարդս
կեանքէն առաջ պատիւը պէտք է նկատէ , ես ալ կուզեմ
պատիւս ազատել, և ատոր համար միայն պիտի խօսիմ :
— Խօսեցէք ուրեմն , բսաւ դատաւորը :
— Եօթն տարի է այսօր, բսաւ Ցոլսէ , որ Պետրոս Ար-
պուէզ Սէվիլի մեծ հաւատաքննչի պաշտօնին ամբարձաւ :
Այն ժամանակ երիտասարդ գեղեցիկ և փառաբուշ էր :
Ուստի որչափ և հաւատաքննութիւնը միշտ նողկալի է Սպա-
նիոյ մէջ, այսու ամենայնիւ շատերը վայրկեան մի յուսացին
թէ Պետրոս Արպուէզ իւր նախորդներուն չափ անգութ չլի-
նիր : Այս յոյսը խիստ կարճ տևեց :
Հալածանքն աւելի խստութեամբ շարունակեց՝ ինչպէս Թօր-
քուէմատայի վերջին օրերը : Սպանիոյ ամենէն գեղեցիկ անուն-

ները կրող մարդիկ՝ իրենց գոյքն ու կեանքն ապահովելոյ հա-
մար չամչցան լրտեսի և մատնիչի վատ արհեստը գործել:
Ամենէն անարատ և անմեղ քաղաքացիք սուտ վկայու-
թեան զոհ լինելու վտանգի մէջ տեսան զիրենք : Ընտա-
նեկան վէճերն ու ատելութիւնները՝ եղերական արիւնռուշտ
վախճաններ ունենալ սկսան հաւատաքննութեան ատեաննե-
րուն մէջ՝ մոլեռանդութեան խաւարին շնորհիւ : Յափշտա-
կութիւնը , գողութիւնն ու սպանութիւնը գիշակեր Թռչնոց
նման մեր վերայ ինկան , և անհուն սուգ մի տարածեցաւ
Անդալուզիոյ վերայ :
— Ամբաստանեալ, բսաւ նախագահը, չափը կանցընէք :
— Ինքզինքս կը պաշտպանեմ , պատասխանեց խրոխտա-
բար կրօնաւորը , մտիկ ըրէք :
Այն ժամանակները Սէվիլի մէջ կաթոլիկ ընտանիք մի կը
բնակէր Սպանիոյ ամենէն ընտիր ազնուականներէն , որոյ
մայրն Աբէնսէրաժներուն ցեղէն սերեալ էր , և քանի մի
տարի առաջ մեռնելով՝ անբաւ հարստութիւն թողած էր :
Այս ընտանիքը բաղկացընողներն էին երեք ազնիւ ու գե-
ղեցիկ եղբայրներ՝ որոց երկուքը կրօնաւորական կարգ ա-
ռած էին, իսկ երրորդը՝ Ֆէրնանտ՝ ամենագեղեցիկ և ան-
նըման պատանի մ'էր : Հայր մ'ունէին՝ բարեպաշտ և ա-
ռաքինի ծերունի մի, և կրտսեր քոյր մի , քաղցր և անմեղ
օրիորդ մի՝ հրեշտակի պէս անարատ, վերջապէս իրենց մէկ
ազգականին որբ աղջիկը, եռանդուն ու խրոխտ օրիորդ մի՝
որ Ֆէրնանտը կը սիրէր, և փոխադարձաբար ինք ալ ան-
կէ կը սիրուէր :
Այս ընտանիքն Անտուժար քաղաքէն քիչ հեռու ապա-
րանք մ'ունէր, որոյ մէջ կաթոլիկ մատուռ մի կանգնած և
Հերոնիմեան կրօնաւորաց յանձնած էր : Մայրերնին՝ իւր
այրն ու զաւակները չափազանց սիրելով՝ այն մատուռը շի-
նել տուած էր որպէս զի ամենն ալ հոն թաղուին : Չէր ու-
զեր որ մեռնելէն ետքն անգամ իւր սիրելիներէն բաժնուէր:
Բայց տարաժամ մահուամբ ամենէն առաջ գնացած էր այն
սգալի ժողովատեղին սպասել :
Արդէն ըսի թէ մեռած ժամանակ բազում հարստութիւն թողած
էր: Հաւատաքննութիւնն ուզեց գրաւել այն հարստութիւնը :

Ամբաստանութիւն եղաւ թէ վերջին վայրկեաններուն մէջ ուղղափառ կաթոլիկութեան հակառակ զգացումներ յայտնած և հետևաբար հերետիկոս մեռած էր, մինչդեռ ընդհակառակն ջերմեռանդ կաթոլիկութեան յայտնի ապացոյցներ տըւած էր մեռած ժամանակ :

Բայց ամբաստանութիւն մի պէտք էր հաւատարմնութեան:

Սուտ վկաներ երևան հանուեցան, որք յայտարարութիւն ըրին թէ տիկինը հերետիկոսութեան մէջ ապրած և հերետիկոս մեռած էր, և հակառակ իւր երկու որդւոց բողոքանացը որ կրօնաւոր էին, կնոջ մարմինը հողէն հանեցին, տունը քանդեցին յաւիտեան չշինուելու արգելքով, և թողուցած բոլոր հարստութիւնը գրաւեցին :

Անրազործ, բսաւ նախազահը, այդ բամբերուդ աստուածութիւնը կրնաս հաստատել:

— Հաւատարմնութեան իրաւունքն էր, պատասխանեց Յովսէ, և շարունակեց :

— Հայրը սրտին ցաւէն մեռաւ, և սգազգեաց որդիքն ալ իրենց մօրը գերեզմանին պղծուելուն վերայ բողոքելու համարձակելով՝ բանտարկուեցան :

Մէկ անձի միայն խնայուեցաւ, այն էր Յէրնանտի նշանած որբը :

Այն օրիորդն իւր դայեակին հետ միայնակ մնաց՝ ողբալով իւր սիրելիները՝ զորս մէկ մ'ալ տեսնելիք չունէր :

— Ի՞նչ եղան, հարցուց դատաւորը, սիրտը սոսկումով և կարեկցութեամբ լցուած :

— Ինչ եղան, կը հարցընէք Պետրոս Արպուէզի ձեռքը: Բոցերուն մատնուեցան առանց գթութեան : Երկու մեծ եղբայրները՝ Օգոստինոս և Ֆրանչիսկոս, կաթոլիկ կրօնին հակառակ կերպիւ վարդապետելու ամբաստանութեամբ, և քոյրերնին ալ՝ Պէատրիս՝ իբրև իւր եղբարց վարդապետութեան հետևող՝ մի և նոյն խարուկի մէջ այրեցան:

Օգոստինոս՝ իւր բոցը տանջուելէն փախնալով՝ խարուկին առջև հասած ժամանակ զղջաց թէ իւր կենաց համար շնորհ կը խնդրէ և իբրև բարի կաթոլիկ ապրիլ կուզէ :

— Սուտ կըսէ, բսաւ Պետրոս Արպուէզ, մահուան երկիւղն է որ այդ ապաշաւը կազդէ իրեն :

— Կը զղջամ, կը զղջամ, կը գոչէր խեղճ զոհը :
— Աւրեմն բոցերուն մօտենալէ առաջ խեղդեցէք» բսաւ
հաւատարմնիչը :

Այս միակ շնորհն էր որ ստացաւ :

«Վնա եա» գոչեց եղբայրն, և փայտակոյտին վերայ եղաւ
վերջին հրաժարական ողջոյն մի տալով Պէատրիսի, որ մար-
տիրոսական համբերատարութեամբ մեռաւ :

Յովսէ լռեց :

Դատաւորները՝ որչափ որ վարժուած էին այսպիսի եղե-
ռական անցքերու, ակամայ սարսափ մ'զգացին :

«Շարունակէ, բսաւ զանհերէցը, շարունակէ, ինչ եղաւ
երրորդ եղբայրնին :

Յովսէ դողաց իւր նստարանին վերայ, և ակռաներն իրար
զարնուեցան :

«Երրորդը, յարեց ծանր և խեղդուկ ձայնիւ, երրորդը
դեռ կապրէր: Ո՛հ, դեռ խիստ ծաղկահասակ լինելով՝ միւս-
ներուն հետ մեռցընելու չէին համարձակած : Պետրոս Ար-
պուէզ արքայական խարուկի մի կը պահէր զայն :

Բաւրս՝ որբ աղջիկը՝ որ զայն կը սիրէր, միտքը դրաւ որ
զայն ազատելու աշխատի :

Քսան տարու էր Բաւրս: Այս տարիքն ունեցող մը կինը
չյուսար մարդոյ մի գութը շարժել, թէ և այն մարդը Պետ-
րոս Արպուէզ կոչուի և մեծ հաւատարմնիչ եղած լինի :

Դեռ վեց ամիս չկար որ իւր տարաբաղդ ընտանիքը բո-
ցերու մատնուած էր, և ահա նոր խարուկահանդէսի մի
խօսք կըլլար, որ Թագաւորին տօնին առթիւ պիտի կա-
տարուէր :

— Ամբաստանեալ, խնդրէն մի հեռանար :

— Խնդրոյն մէջ եմ, պատասխանեց Յովսէ հանդարտու-
թեամբ, մտիկ ըրէք, տեսէք :

— Ամբաստանելոց դատաստանները կը տեսնուէին. ար-
դարև տարօրինակ դատաստաններ, խաւարային դաւադ-
րութիւններ, որոց բոլոր թելերուն ծայրը դատաւորին ձեռ-
քը լինելով՝ ուզածին պէս կը շարժէր. չարագուշակ խնդիր-
ներ, որոց ամենն ալ մի և նոյն լուծումը կ'ստանային . . .
այն էր մահ :

Բալլա, իր սիրելոյն համար կրած սրտատանջութեան չկրնալով դիմանալ, յանդուգն խորհուրդ մի նիւթեց մտքին մէջ, ծանրակշիռ և ձախող խորհուրդ, զոր հիմա պիտի տեսնէք, տեարք :

Իր քննելիք ընթացքին ամէն հաւանականութիւնները կշռեց, և թէպէտ կը յուսար որ հաւատաքննչին գութը շարժելով կրնար իր նշանածն ազատել, բայց հակառակն ալ մտածելով՝ ըսաւ ինքնիրեն թէ իր ընթացքին անյաջողութեան ամենէն գէշ հետեւանքը նշանածին հետ մեռնիլը պիտի լինէր, արդ՝ մահը զինքը չէր վախցըներ . . .

Ամպամած և տխուր օր մի՝ որոյ նմանը շատ չտեսնուիր Անտալուզիոյ մէջ, Բալլա՝ իր դայեակին հսկողութիւնը խաբելով, քողածածուկ տունէն դուրս ելաւ և հաւատաքննութեան պալատին ճամբան բռնեց :

Ընտանիներու վայրագ խումբ մ'անոր մուտքերը բռնած էր :

Երբոր Բալլա պալատին դրան քով հասաւ, չթողուցին որ ներս մտնէր, և ընտանիներէն մին իրեն մօտենալով հարցուց թէ ինչ կուզէր :

Մօնսինեօր Արպուէզը տեսնել կուզեմ, պատասխանեց դողալով :

— Ո՞վ ես դու, հարցուց ընտանին :

— Ազնուական օրիորդ մի, պատասխանեց Բալլա խրոխտաբար :

— Սպասեցէք, ըսաւ ընտանին և քանի մի վայրկեան աներեւոյթ լինելէ ետև՝ ետ դարձաւ անշնորհք և կեղծաւոր ժպիտով :

— Հետս եկէք, տիրուհի, ըսաւ, Մօնսինեօրը կը հաճի ձեզ ընդունիլ :

Ընտանին առջև ինկաւ, օրիորդն ալ ետևէն: Քանի մի շքեղազարդ սրահներէ և երկար ճեմելիքներէ անցաւ, որոց սալայատակները մարմարեայ էին և ձեղուններն ալ արաբացի նկարներով պճնեալ: Արևելեան պերճութիւն մի կար այն լուռ բայց մահաշշուկ պալատին մէջ :

Վերջապէս շէնքին ամենէն հեռաւոր ծայրը դուռ մի բացուեցաւ և Բալլա ներս մտնելէն ետև գոցուեցաւ : Ընտանին աներևոյթ եղաւ :

Պետրոս Արպուէզ լայն և կակուղ բազմոցի մի վրայ նստած էր:

Սեւիլի մեծ հաւատաքննիչն այն ժամանակ երիտասարդական ծաղիկ հասակին մէջ էր. դէմքը նշանաւոր կերպիւ գեղեցիկ էր, թէ և անողոք գոռոզութեան տիպ մի կը կրէր:

Բալլա դող ելաւ երբոր ինքզինք միայնակ տեսաւ այն մարդուն հետ :

Յառաջ եկո, օրիորդ, ըսաւ հաւատաքննիչը՝ Բալլայի գեղեցիկ հասակէն զարնուելով, որուն դէմքը քողով ծածկուած լինելուն կատարելապէս չէր տեսներ :

Բալլա քողն ետև ձգեց և համարձակ հաւատաքննչին մօտենալով, ծունկի վրայ եկաւ, ու ձեռքերն իրար կցելով.

— Շնորհ, Մօնսինեօր, գոչեց, շնորհ իմ նշանածիս որ անմեղ է. ոհ, ինձ դարձուցէք զայն, կ'աղաչեմ:

Հաւատաքննչին դէմքը խոժոռեցաւ:

— Ո՞վ է նշանածդ, հարցուց :

— Ֆէրնար Բազալլա, պատասխանեց Բալլա մարած ձայնիւ, վասն զի Պետրոս Արպուէզի խոժոռ նայուածքը զինքը կը զարհուրեցընէր :

— Ֆէրնար Բազալլայի անունը լսելով՝ հաւատաքննչին դէմքն աւելի տխրեցաւ: Ուշադրութեամբ կը դիտէր այն գեղանի օրիորդը՝ որ համարձակած էր հաւատաքննչին ոտքն ռահաս ամբաստանեալ մարդոյ մի երթալ և աներկիւղութեամբ կեանքը խնդրել:

Բալլա գեղեցիկ էր, ոհ, շատ գեղեցիկ, տեարք իմ:

Հաւատաքննիչը քանի մի վայրկեան դիտեց զայն, և նորա գեղանի դէմքն ու վայելուչ հասակն երկար նկատելէ ետև, Պետրոս Արպուէզ քիչ քիչ քաղցրացաւ և ձեռքը Բալլայի երկնցուց, որ միշտ ծունկի վրայ եկած էր :

— Ել կանգնէ, ըսաւ, և աներկիւղ խօսէ հետս . հաւատաքննութեան օրէնքն անողորմելի է, բայց ես կարեկցութիւն կ'զգամ քու վրադ :

— Ո՛հ, օրհնեալ լինիք, Մօնսինեօր, գոչեց Բալլա յոյս նշոյլ մի նշմարելով, Ֆէրնանտը պիտի ազատէք, այնպէս չէ:

— Ես ատանկ բան ըսի, աղջիկ, ըսաւ Պետրոս Արպուէզ վայրագ ժպիտով . . .

Իր որսին հետ կը խաղար :

— Մօնսինեօր, ըսած խօսքերնիդ ետ մի առնուք, գիտեմ, գթացիք վերաս և նշանածս պիտի ազատէք, այնպէս չէ՞:

— Եթէ նշանածդ ազատեմ, ինչ կընես ինծ համար, աղջիկ:

— Ո՛վ Մօնսինեօր, բոլոր կեանքս ձերն է. բայց ինծ պէս նուաստ կին մ'ինչ կրնայ ընել ձեզ համար՝ որ ամենազօրաւոր էք:

— Գեղեցիկ ես, Բաւլա, գոչեց Պետրոս Արպուէզ այնպիսի նայուածքով՝ որ Բաւլա դողաց:

Բայց վախնալը նշմարել տալու չհամարձակեցաւ:

Հաւատաքննիչը ձեռօքը նշան ըրաւ անոր որ իրեն մօտ երթայ և նստի:

Բաւլա մեռաբեկայ բազմոցին եզերքը նստաւ դողալով:

Պետրոս Արպուէզ նորէն խոժոռեց դէմքը:

— Տօն Ֆէրնանտօ Բազալլա, մրմռաց: Գիտես, աղջիկ, որ այդ ընտանիքն ամբողջ լուտերականութեան յարեալ լինելով, իւր թէ կենդանի և թէ մեռեալ անդամներն յաւիտեան պատուէ ինկած և անուանարկ եղած են:

— Այդ իմ ընտանիքս է, Մօնսինեօր. ես Տօն Ֆէրնանտօի նշանուած եմ իւր և հօրը կամօք: Եթէ մահուան դատապարտուի, շնորհ մի կը խնդրեմ, այսինքն չապրիլ նորա վերայ:

— Տօն Ֆէրնանտօ յառաջիկայ խարուկահանդէսին համար նշանակուած է, և տանջանաց պիտի ենթարկուի:

Այս խօսքը լսելուն պէս՝ հեգ Բաւլա ցաւագին հառաչք մ'արձակեց: Տանջանքը կախաղանէ շատ աւելի սարսափելի էր:

— Ի՞նչ եղար, աղջիկ, հարցուց հաւատաքննիչը:

— Տանջանք կ'ըսէք, Մօնսինեօր, Ֆէրնանտօ տանջանաց պիտի ենթարկուի կըսէք:

— Բայց կրնամ ենթարկել չտալ, պատասխանեց Պետրոս Արպուէզ:

Բաւլա շունչ առաւ:

— Ո՜հ, Մօնսինեօր, կեանքս կուտամ ձեզ համար:

— Գիտես որ, յարեց հաւատաքննիչը, Ֆէրնանտօի համար վկայութիւն տրուած լինելով թէ լուտերականաց քարոզութեանց ներկայ գտնուած և նոցա վարդապետութիւնն ընդունած է, կանխաւ խարուկի դատապարտուած է:

— Բայց դուք կրնաք արձակել, Մօնսինեօր, գոչեց Բաւ-

լա վերստին անստուգութեան տագնապի մէջ իյնալով. կըրնաք ազատել զայն և պիտի ազատէք: Ֆէրնանտօ անմեղ է և սիրտը հրեշտակի սրտի պէս մաքուր:

— Զայն ազատելը քու ձեռքդ է:

— Իմ ձեռքս, Մօնսինեօր, բայց ինչ ընելու եմ. ես ամէն բանի պատրաստ եմ. կուզէք որ նորա տեղը մեռնիմ:

— Խենդ, ինչ պէտք ունիմ քու կենացդ, քեզ պէս գեղեցիկ աղջիկ մ'ինչու մեռնի, յարեց խանդակաթ ձայնիւ, և Բաւլայի լանջքը ծածկող քօղն անամօթաբար քաշեց:

Գաստուորները սարսռեցան իրենց աթոռներուն վերայ:

«Ո՜հ, շնորհ, Մօնսինեօր, գոչեց աղջիկն՝ երկու ձեռօքն իւր լանջքը պաշտպանելով, շնորհ Ֆէրնանտօի համար, շնորհ նաև ինծ համար: Յանուն Աստուծոյ՝ որուն երեսփոխանն էք աշխարհիս վերայ, ողորմեցէք և ներեցէք: Գթացէք տարաբաղդ կնոջ մի վերայ որ իւր սիրելիէն զատ բան չունի աշխարհիս մէջ: Մայր չունիմ, Մօնսինեօր, որբ եմ: Ֆէրնանտէն զատ ուրիշ նեցուկ չունիմ. ինծ շնորհեցէք զայն, կաղաչեմ... Ո՜հ, ինծ շնորհեցէք, Մօնսինեօր, երկուքս ալ մինչև գման կօրհնենք ձեզ:

Բաւլա գետի պէս արտասուք կը թափէր: Իւր ազնիւ և խոժոռ դէմքն այս վշտագգած վիճակին մէջ առաւել չքնաղ գեղեցկութիւն մ'ստացած էր:

Պետրոս Արպուէզ՝ փոխանակ ի գութ շարժելոյ, ընդհակառակն իւր գազանական կիրքը բորբոքելով, վայրագ առիւծի պէս Բաւլայի վերայ ցատկեց և զայն գրկելով բազմոցին վերայ դրաւ կէս նուաղեալ:

Թշուառ աղջիկը ծունկի վերայ ինկաւ այն անագորուն մարդուն առջև:

«Մօնսինեօր, գոչեց մարած ձայնիւ հաւատաքննչին ծունկին փաթթուելով, զոր արտասուքով կը թրջէր, Մօնսինեօր, շնորհ, նշանածս ինծ շնորհեցէք:

— Ինծ եկիր և Ֆէրնանտօն կազատեմ, ըսաւ հաւատաքննիչը ցած ձայնիւ:

Բաւլա դեղնեցաւ ու պաղեցաւ մարմարիոնի պէս, և աչքը մահուան ստուերով մի պատեցաւ, բայց ինքզինք բոլորովին չկորսնցնելով՝ ոտքի վերայ ելաւ. քանի մի քայլ ետ

54

գնաց , և իր դժգոյն ու պաղ ձեռքն հաւատաքննչին եր-
կընցընելով .

« Անիծեալ լինիս , գոչեց , կրնաս սպաննել Ֆէրնանտը ,
բայց ես ալ հետը պիտի մեռնիմ :

Ֆէրնանտ խարուկահանդէսէն առաջ պիտի մեռնի, ըսաւ
Պետրոս Արպուէզ, վասն զի դեռահասակ և տկար լինելով՝
ցոսփորձութեան տանջանաց չկրնար դիմանալ :

Բալա նորէն սակայն ճիչ մ'արձակեց, և եթէ ձեռքէն
գար՝ եղունգներովը պիտի պատառէր վայրագ հաւատաքըն-
նիչը. բայց Ֆէրնանտի վտանգն իր կատաղութիւնը մա-
րեց, և միայն սարսափի զգացում մի թողուց սրտին մէջ :
Այս սրտատանջ կռիւը զինքը նուաղեցուց :

Այն ժամանակ Պետրոս Արպուէզ նորէն քովը գնաց, եր-
կու ձեռքովը գրկեց և տարաւ աթոռին վերայ դրաւ :

Բալա ընդդիմութիւն չըրաւ :

— Կերդնում քեզ, որ Ֆէրնանտ իմ կամօքս միայն կըր-
նայ ազատիլ, և մէկ պայմանով մի կազատեմ զայն, ըսաւ :

Բալա ապշած ու շուարած անոր կը նայէր. Պետրոս
Արպուէզի երեսը ճակատագրին պէս անողոք էր :

— Ֆէրնանտի կեանքը կուզես թէ մահը, յարեց բորբոք-
եալ կիրքով, պատասխան տուր, կամ ել գնա, և մնացեալը
հաւատաքննութիւնը կը կատարէ :

Բալա ինքզինք կորուսած էր : Թեւերը տարածեց վեր-
ջին շունչն արձակող օրհասականի պէս, աչքերը գոցուե-
ցան, սրտին բաբախումը դադրեցաւ :

— Ազատէ Ֆէրնանտ, մրմռաց . . .

Այս միջոցին Յովսէփ ձայնը տկարանալով լռեց, և պաղ
քրտինք մի վազեց ճակտէն :

Դատաւորներն իրենց բնական կարծրասրտութեան հա-
կառակ՝ ապշութեամբ և սոսկումով լցուեցան, և առանց
այլ ևս Յովսէփ պատմութիւնն ընդմիջելոյ՝ այս սարսափելի
եղերերգութեան վախճանն իմանալ կուզէին անձկութեամբ :

Յովսէ քիչ քիչ սթափելով՝ պատմութիւնը շարունակեց
այլայլեալ ձայնիւ :

« Ամիս մ'ետքը մանկամարդ կին մի՝ դեղնած, վատած
և անբուժելի տրտմութեան մի բեռին ներքև կորացած՝ հա-

ւատաքննութեան բանտին դուռը նստած էր : Այս կինը
Բալան էր :

Այն օրը Թագաւորական խարուկահանդէս մի կը կատար-
ուէր, որոյ մէջ ամիս մ'առաջ հրատարակուած յայտարարու-
թեան համեմատ տասներեք հոգի ողջակէզ պիտի լինէին :

Պետրոս Արպուէզ խօսք տուած էր Բալայի թէ տասներ-
կուքը միայն պիտի զոհուէին, իսկ տասներեքերորդը մեռեալ
համբաւուելով՝ նոյն իրիկունն իրեն պիտի յանձնուէր :

Բալա կ'սպասէր :

Անթիւ բազմութիւն կերթար դէպ ի հրապարակը , շա-
տերը սուկմամբ և ներքին գայրոյթով լցուած, զոր չէին հա-
մարձակեր արտաքին նշաններով յայտնել , վասն զի քա-
ղաքը լրտեսներով լի էր , և հաւատաքննութիւնը՝ մարդոց
դիտաւորութիւններն ու խորհուրդներն ալ գործերու պէս կը
դատէր :

Վերջապէս բանտին դուռը բացուեցաւ դժոխոց բերնին
պէս , դատապարտեալները մահուան առաջնորդող սև թա-
փորը դուրս ելաւ :

Այն ժամանակ՝ Բալա նստած քարին վերայէն ոտք ե-
լաւ, և դուռը բացող բանտապանին քով երթալով աղաչեց
որ թոյլ տայ իրեն թափորը մօտէն տեսնել :

Բանտապանը կոշտութեամբ ետ մղեց զայն , վասն զի ա-
մենափոքր հանդուրժողութիւնը մեծ վտանգ կը բերէր
թշուառականին գլխուն :

Բալա նորէն աչքի տեղը դառնալով գլուխն երկնցուց
որ թափորը տեսնէ :

Ամենէն առաջ եկող դատապարտեալն էր եպիսկոպոս մի.
համայն Սպանիոյ ակնածելի եկեղեցական մի : Քալուածքն
աներկիւղ և անյողդողդ էր. աչքերուն մէջ հաւատք և համ-
բերութիւն կը փայլէր :

Անոր ետևէն կուգային երկու կրօնաւորուհիք , և երկու
ծաղկահասակ օրիորդներ, որք Լուտերի աղանդն ընդունած
լինելու ամբաստանութեամբ ողջակէզ լինելու դատապար-
տուած էին: Ասոնք ալ դիւցազնական արի սիրտ մ'ունէին .
այնպէս զուարթ և աներկիւղ կը քալէին , որպէս թէ ուրա-
խական հանդէսի մի կերթային :

Բալա տխուր համակրութեան նայուածք մ'արձակեց օրիորդաց, անոնք ալ հրեշտակային ժպիտով մի պատասխանեցին՝ աչքովնին երկինքը ցուցընելով :

Չորրորդ դատապարտեալը քրիստոնէութեան դարձած արաբաց ցեղէն դեռահասակ երիտասարդ մ'էր՝ որ գաղտնապէս իւր նախնեաց կրօնքը պաշտելու ամբաստանութեան ներքև ինկած էր՝ տանը մէջ պապերէն մնացած Ղուրան մի գտնուելուն պատճառաւ :

Այս երիտասարդն ալ խրոխտ համարձակութեամբ մեռնելու կերթար :

Ի՞նչպէս կը բաբախէր արդեօք Աբէնսէրաժներու որդւոյն սիրտը. ինչպէս կը յուզէր արդեօք աֆրիկեցի արիւնն իւր տաք երակներուն մէջ, երբ կը խորհէր որ իւր նախնիքը Թագաւորութիւն ըրած էին, իսկ ինքը մարմնով ու խելքով գերի ինկած էր :

— Ալ բաւական է, բաւական, գոչեցին խորհրդական դատաւորները :

— Թող տուէք, ըսաւ անոնց նախագահը կամաց մի, այս վերջին շնորհ մ'է որ կը լինի իրեն :

— Երկու ուրիշ զոհեր ալ անցան լռութեամբ, շարունակեց նորատի Դոմինիկեանը :

Բալա՝ անդէտ և շուարեալ՝ զանոնք կը համրէր : Խեղճերը գերեզմանէն ելած ուրուականաց պէս ծանր ծանր կը քալէին, վասն զի տանջանքէն մարմիննին կարկամեր, հազիւ քիչ մ'ուժերնին մնացած էր մահուան երթալու :

Բալա մի առ մի համրեց զանոնք՝ ամեն մէկուն երեսը նկատելով, չէր գիտէր Թէ յուսա՞ր կամ վախնար, Թէ և Պետրոս Արպուէզ խօսք տուած էր իրեն :

Թափօրը կը շարունակէր: Բալա երկոտասաններորդ զոհը համրեց : Այն ժամանակ երկար հառաչք մ'ելաւ կուրծքէն, փափաքանօք շունչ առաւ, ծանր բեռ մի կը վերնար սրտին մէջէն, և քիչ մնաց որ ուրախութիւնը չպիտի կըրնար զսպել :

Բայց յանկարծ, երկոտասաններորդ դատապարտեալին քանի մի քայլ ետևէն դժգոյն և գալկահար խոլական մ'երևցաւ, որոյ ոսկերքը խարխլած էին կրած չարչարանքէն :

Երկու քահանայ և երկուք ալ ընտանի՝ Թևերը մտած՝ զրեԹէ իրենք վերուցած կը տանէին ։

Այս մարդը՝ որ քսան և չորս տարեկան հազիւ կար, այն աստիճան չարչարուած էր որ երեսին մկանունքը Թուլցած ու կախուած էին իննսուն տարուան ծերերու պէս. ճակատըն ու այտերը խորշոմներով գոցուած էին, և իւր խոշոր սև աչկունքը՝ խոռոչացեալ կապիճներուն մէջ ընդհատ և դողդոջուն փայլմամբ կը շողշողէին՝ մարելու վրայ եղող ճրագի բոցին պէս :

Բալա՝ առաջին նայուածքով չկրցաւ ճանչել զայն :

Բայց երիտասարդն իւր սիրելին տեսնելուն պէս՝ կմախք դարձած Թևերն անոր երկնցուց :

Բալա՛, Բալա՛, մրմնջեց եղկելին մարած ձայնով. յետոյ զինքը բռնող ընտանիներուն Թևին վերայ ինկաւ :

Բալա յուսահատ հառաչք մ'արձակելով դատապարտելոյն վերայ նետուիլ ուզեց, բայց հաւատաքննութեան դահիճները վերան վազելով արգիլեցին :

Այն ժամանակ, աներևոյթ զօրութեան մը յափշտակուածի պէս՝ ցատկեց բազմութեան մէջ մտաւ, և այծեամի արագութեամբ հաւատաքննութեան պալատն երթալիք փողոցներէն անցնելով՝ մեծ դրան առջև հասաւ, և հոն խենդի պէս պոռալ սկսաւ Թէ մեծ հաւատաքննիչը տեսնել կ'ուզէր :

Պահապանները զինքը խելագար կարծելով՝ դպչելու չհամարձակեցան, բայց իւր ստիպողական Թախանձանաց վերջապէս պատասխանեցին Թէ հաւատաքննիչն արդէն Թափորին հետ մեծ հրապարակը գացած էր ,

Բալա վազեց գնաց մեծ հրապարակը, և երբոր հոն հասաւ, երկար և ծխաշունչ բոցեր դէպի երկինք կը բարձրանային . . .

Ամեն բան լմնցած էր . . .

Մեծ հաւատաքննիչն հանդարտ նստած էր իւր աԹոռին վերայ, և սպաննած զոհերուն հոգւոյն համար կաղօԹէր :

Այն ժամանակ Բալա յուսահատական կատաղութեամբ երկու ձեռքը դէպի երկինք վերցնելով .

« Պետրոս Արպուէզ, գոչեց խլացին ձայնիւ, անիծեալ լինիս, Պետրոս Արպուէզ, վախցիր իմ վրէժխնդրութենէս : »

Բայց բազմութեան շշունջը Բուլայի ձայնը խափանեց: Մօտը գտնուողներն ալ՝ զայն խելագար կարծելով հեռացան քովէն :

Ցոլսէ լռեց: Իր կուրծքը սաստիկ ճնշուելով՝ սրտին երագ և անընդհատ բախմամբը կուռենար կիջնէր. դեղնած ճակատը՝ բոցավառ ջերմութեամբ կարմրած էր, և արտասուաց կայլակներ այտերն ի վար կը վիժէին : Դէմքն հիանալի գեղեցկութիւն մ'ստացած էր :

«Ըսէ նայինք, ինչ եղաւ Բուլա, հարցուց նախագահն անզուսպ հետաքրքրութեամբ :

Բուլա վրէժն առաւ պատասխանեց Ցոլսէ, Պետրոս Արպուէզն սպաննողն ան է . . .

— Ի՞նչ ըսել կուզես, հարցուց նախագահը, բացատրէ. ինչ յարաբերութիւն ունի այդ օրիորդը Դոմինիկեան Ցոլսէի հետ :

— Մօնսինեօր, յարեց Ցոլսէ, քիչ մ'առաջ չըսի թէ Բուլա վրէժ առնելու երդում ըրած էր :

— Ուրեմն, հարցուց նախագահը :

— Վեց ամիս առաջ, պատասխանեց Ցոլսէ, պատանի մի ներկայացաւ Սէվիլի Դոմինիկեանց վանքը, և կուզէր քահանայ լինել: Քսան տարեկան էր և լատիներէն բառ մի չէր գիտեր. բայց ուշիմ էր և անսասան կամք մ'ունէր. ուստի երեք տարի չանց՝ լատիներէնը բաւական ձեռք բերաւ և աստուածաբանութիւն սորվեցաւ : Վերջապէս եկեղեցական առաջին աստիճաններն առնելով՝ Դոմինիկեանց ուխտին անդամ եղաւ, ետքն ալ քահանայ ձեռնադրեցաւ :

Պետրոս Արպուէզ՝ նորընծայն տեսնելով իր քովն առաւ: Նորընծային ալ ուզածն այն էր: Անչափ խորամանկութիւն ու ճարպկութիւն բանեցուց մեծ հաւատաքննչին հետ ունեցած յարաբերութեանց մէջ, որ Պետրոս Արպուէզ բոլորովին անձնատուր եղաւ անոր. այնպէս որ առանց անոր հարցնելու բան մի չէր ըներ, և ամենայն ինչ Ցոլսէի կամքէն կախեալ էր :

— Ցոլսէի, գոչեցին դատաւորներն հիացեալ :

— Այո, Ցոլսէի, յարեց Դոմինիկեանը, Ցոլսէի՝ որ ինքզինք Պետրոս Արպուէզի ծառայ ըրած էր. անոր սէրը լի-

նելոյ համար. Ցոլսէի՝ որ կրակն արծարծող ձեռքի պէս անդադար Պետրոս Արպուէզի չար կիրքերը կը յուզէր որպէս զի կորստեան խորխորատը ձգէ զայն. Ցոլսէի՝ որ արդէն ցոփ և անզգամ մարդ մի բոլորովին հրէշ դարձուց, որպէս զի ոչ աշխարհի վերայ և ոչ երկինքը թողութիւն չկրնայ գտնել. Ցոլսէի՝ որ Պետրոս Արպուէզի անունը համայն Անտալուզիոյ ատելի ընելէ ետև՝ զարկաւ զայն, զարկաւ սպաննեց, որպէս զի զղջալու և ապաշխարելու ժամանակ չունենայ և յաւիտեան կորսուի. Ցոլսէի՝ որ Բուլայի վրէժն առաւ . . .»

Դատաւորները կարծեցին թէ կը զառանցէր. վասն զի չէին հասկընար բանը :

«Ուրեմն հաւատաքննիչն սպաննողն Ցոլսէն էր և ոչ Բուլա, հարցուց նախագահը :

Ցոլսէն ալ էր Բուլան ալ, պատասխանեց ամբաստանեալը, վասն զի Բուլա և Ցոլսէ մի և նոյն բան են. Չէք հասկընար, Մօնսինեօր, թէ վրէժ հանելոյ համար այր մարդու կերպարանք մտած և կրօնաւոր եղած եմ :

— Ամբարշտութիւն, գոչեցին դատաւորներն՝ որք վերջապէս կրցան հասկնալ այս սարսափելի գաղտնիքը. կրկնակի ամբարշտութիւն, քահանայական սուրբ անունը պղծել և քահանայ մ'սպաննել :

Նորէն հարկ լինի՝ նորէն կընեմ, պատասխանեց Բուլա տխուր բարկութեամբ :

Միթէ Պետրոս Արպուէզ չպղծեց քահանայական պաշտօնը. միթէ ձեր հաւատաքննիչները՝ որ բռնակալութեամբ և սպանութեամբ աղտեղեալ անօրէն դահիճներ են, պիղծ և ամբարիշտ չեն: Ո՛հ, տեարք իմ, ժամանակ է որ արքայական արդարութիւնն այս անթափանց խաւարը լուսաւորէ. քանզի ճշմարիտը կըսեմ ձեզ, և վկայ է Աստուած որ կեանքըս ազատելոյ համար չեմ ըսեր. հաւատաքննութեան ատեանները նողկալի տեղեր են զորս պէտք է բնաբարձ ընել. վասն զի հաւատաքննիչները նաւարաններու մէջ շղթայակապ աշխատութեան դրկուելու արժանի հրէշներ են . . .

— Բաւական է, բաւական, գոչեց նախագահը, մեր համբերութիւնն սպառեցիր, ամբաստանեալ: Եթէ դու կին ես,

ոճիրդ աւելի մեծ է. բայց կին կամ այր՝ մահապարտ ես:

— Իմ ալ ուզածս մահ է, գոչեց Բաւլա, որ իւր սեռն յայտնելէն ի վեր կանացի փափուկ գեղեցկութեան ամեն վայելչութիւններն զգեցած կերեւէր:

Դատաւորները քանի մի վայրկեան առանձնանալով խորհուրդ ըրին:

Այն միջոցին, Բաւլա հանդարտ և անխռով, նոցա տալիք վճռոյն կ'սպասէր:

Իւր կենաց տխուր թատերախաղին հանգոյցը լուծած էր, և այնուհետեւ կեանքն իրեն բեռ մի կը թուէր:

Երբոր դատաւորները նորէն ներս մտան, դէմքերնին ահեղ խստութիւն մ'ունէր:

Նախագահն ոտք ելաւ և առանց ամբաստանելոյն երեսը նայելոյ՝ վճիռն արտասանեց այսպէս.

«Նկատելով որ Մօնսինեօր մեծ հաւատաքննիչը բռնամահ սպաննուեցաւ.

«Նկատելով որ զայն սպաննողն իւր ոճիրը խոստովանեցաւ.

«Նկատելով որ Բաւլա անուն կինն՝ այս ոճիրը գործելոյ համար ինքզինք Յոսէ կոչելով, Դոմինիկեան կրօնաւորի կարգ եւ հաւատաքննութեան պաշտօնէի կերպարանք առնելով՝ ամեն արբապղծութիւն ի գործ դրած է.

«Նկատելով որ ամբաստանեալն այս ամեն ոճիրներն յայտնեց եւ խոստովանեցաւ, աւելին՝ որ կը հաւատայ յանուն անբաժանելի եւ միասնական ամենասուրբ Երրորդութեան Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, խոնարհեցաւ Տեառն մերոյ առջեւ եւ խնդրեց որ այս ոճիրներուն արժան եղած վճիռը ներուի իրեն. ուստի իւր խղճմտանքը հանգիստ է:

«Այս պատճառներով ատեանն ի մահ կը դատապարտէ Բաւլա անուն ոճրագործ եւ արբապիղծ կինը:

«Եւ որովհետեւ այս ոճիրն երկար կանխամտածութեամբ գործած է, ատեանը ստրութեան օրինաց համաձայն յիշեալ Բաւլան կենդանւոյն ջախջախելու, անդամատելու, եւ իբրեւ հայրասպան՝ աջ ձեռքը կտրելու եւ դահճի ձեռօք կրակը նետելու կը դատապարտէ:

«Այս վճռոյն գործադրուելէն ետքն ալ, պատժապարտին անդամներ մեծ պողոտաներուն վրայ ի ցոյց պիտի դրուին, եւ առանց թաղուելու գազանաց ու թռչնոց ճարակ պիտի ձգուին:

«Տուեալ ի Սէվիլ, Եւայլն»:

Բաւլա իր այս դատակնիքին անտարբեր լսեց, բայց իր «անդամներն առանց թաղուելու ճամբաներուն վրայ գազանաց և թռչնոց ճարակ պիտի ձգուին» խօսքը սոսկում և միանգամայն ամօթ պատճառելով, քիչ մնաց որ արիութիւնը կորսնցնէր: Ձեռքն աչքին դրաւ որպէս թէ չտեսնելու համար այն սոսկալի տեսիլը զոր երեւակայութիւնն աչքին առջեւ կը բերէր: Երբոր ելաւ կանգնեցաւ որ զինքը բանտին մատուռը տանին, ուր այն գիշերը պիտի մնար, բոլոր մարմինը ջղային ցնցմամբ կը դողդոջէր, և հազիւ կրնար ինքզինք ոտքի վրայ բռնել:

Բայց ատեանէն դուրս ելած ժամանակ՝ բազմութեան մէջ յաղթահասակ ու դժգոյն կին մի տեսաւ, որ արտասուաթոր աչօք զինքը կը դիտէր՝ որպէս թէ բան ուզելով.

«Դու զիս խաբեցիր, բայց ես հոս եմ:»

Ո՛հ, ըսաւ Բաւլա զայն տեսնելով, հիմա կրնամ հանդարտ սրտով մեռնիլ. ինչ որ ալ լինիմ, այս կինը կը հսկէ վրաս:»

Այն կինը Ժուանա էր:

Բաւլայի հնազանդելոյ համար Էսթէվանայ և Տոլորէզի հետ ճամբայ ելած էր, բայց իր սնուցած և իր բոլոր կեանքն անոր նուիրած աղջկան վրայ սիրտն անհանգիստ լինելով, երկու օր ետքն անոնցմէ բաժնուած Սէվիլ դարձած էր, և ճամբաները լաւ չգիտնալուն համար մոլորելով՝ երկար պտըտելէ ետև հազիւ Բաւլայի դատուած օրը՝ Սէվիլ հասած էր:

ԳԼՈՒԽ ԽԸ.

ՄԱՀԱՊԱՐՏԻՑ ՄԱՏՈՒՌԸ

Սպանիոյ մէջ սովորութիւն մի կայ, որ մահուան դատապարտեալ մարդիկը քառսուն և ութ ժամ յատուկ մատուռի

մի մէջ կը պահէն, զոր Գաբիլլա կը կոչէն: Հոն կրօնքն ամէն եղանակաւ իւր օգնութիւնն ու ամէն մխիթարութիւնները լիապէս կը մատակարարէ մահապարտին: Քահանայք՝ որք ժամէ ի ժամ կը փոխուին՝ նորա քով կը կենան, կը մխիթարեն և յաւիտենական փրկութեան յոյսեր տալով՝ մահուան սոսկումը թեթևցընելու կաշխատին:

Խաղաղութեան և սիրոյ եղբայրութիւնը՝ որ դահճի ձեռքը մատնուելիք անձանց համար գորովագութ մայր մ'է, նոցա վերջին վայրկեանները քաղցրացնել կը ջանայ՝ ամէն խնամք տանելով նոցա վրայ և ամենափոքր բաղձանքնին ու հաճոյքնին գոհացնելով: Ասկէց զատ Թոյլ կը տրուի այն Թըշուառներուն՝ որ իրենց ծնողաց ազգականաց և բարեկամաց հետ տեսակցին:

Մէկ խօսքով, ամէն հնար եղած մխիթարութիւնները՝ զոր օրէնքը կրնայ ներել՝ կը տրուին անոնց: Սպանիոյ մէջ օրէնքն երբեմն անիրաւութեամբ կը դատապարտէ, բայց գթութեան սփոփանքներն ալ իւր խստութեան հետ կը խառնէ: Մահուան կը դատապարտէ, բայց ոչ երկար հոգեվարքի:

Բալայի դրուած մատուռը կամարակապ շէնք մ'էր սիւներով զարդարուած, և ճակատը սեղան մի կար սեւերով պատած, վերան խաչելութեան արձանով մի, որուն երկու քովն երկու կանանչ մեղրամոմ կը վառէին:

Սեղանին աջ կողմն երկու աթոռ դրուած էր, մին դատապարտելոյն, միւսն ալ զայն յորդորելու գնացող կրօնաւորաց համար:

Մատուռին մէկ անկիւնը գետնին վրայ լայն սակը մի, չուաններ և մեծ խաչափայտ մի կար, և անոր վրայ ալ երկաթէ մեծ լախտ մի:

Ասոնք Բալայի կրելիք պատժոյն գործիքներն էին:

Այն ծանրակշիռ պահուն մէջ՝ որ Բալայի դեռահաս կեանքը պիտի կնքէր, տխուր կասկած մի զայն կը տագնապեցընէր:

Իւր տղայ հասակէն բարեպաշտական սովորութեանց մէջ մեծցած էր: Թէ և իրաւացի՝ բայց անզուսպ ատելութեան զգացում մի, վրէժխնդրութեան անսանձ բաղձանք մի, խել մի սուրբ իրեր պղծելու և վերջապէս սպանութիւն մ'ընելու

ծանր ոճրին մէջ ձգած էին զինքը: Այս ոճիրն առանց վարանման, առանց խղճի, խորհրդով և հաստատամտութեամբ գործած էր: Արդարև ամէն տեսակ զարշութեամբք և ապիրատութեամբք պղծեալ հրէշ մի զարկած էր, բայց վերջապէս հիմա խիղճը տագնապելով՝ կը հարցընէր ինքն իրեն Թէ Աստուած՝ որ մեծ է և ողորմած, որ անշուշտ իւր ծոցն ընդունած էր իւր սիրելի Ֆէրնանտը, որոյ համար կեանքը զոհած էր, արդեօք զինքը չպիտի մերժէր իբրև անքաւելի մեղաւոր:

Այս մտածութեամբ մատուռին սալայատակին վրայ ծունըր դրաւ և հրատապ գլուխը սեղանին մարմարեայ վիմին կրթնցուց:

Այս միջոցին կրօնաւոր մի մտաւ մատուռը: Իսկոյն Բալա անոր ծունգին փաթթուեցաւ և իւր սրտին տագնապը պատմեց լալով: Կրօնաւորը զայն մխիթարեց՝ կրելիք սարսափելի պատիժը հասկըցընելով, և յորդորեց որ հերետիկոսի մի վրայ ունեցած մեղապարտ սէրը մոռնայ և Աստուծոյ ու Մօնսինեօր Արպուէզի ողորմութիւնը հայցէ, Արպուէզի՝ որ մարտիրոս եղած էր. և անշուշտ իւր ըրածը կը ներէր երկինքէն: Յետոյ շնորհաց և յաւիտենական երանութեան վերայ խօսեցաւ երկարօրէն:

Բալա յուսահատութեամբ ելաւ կանգնեցաւ, վասն զի բարի մի հանդիպած էր և սրտին տագնապը փարատելիք խօսք մի չէր կրցած լսել:

Ժամը հնչեց, և կրօնաւորը պաշտօնորդութեան պայմանաժամը լրացնող զինուորի մի պէս ելաւ գնաց:

Այսպէս Փրկչի կրօնքին հրահանգը տխմար ձեռքերէ գործադրուած ժամանակ՝ իւր վսեմ ազդեցութիւնն ու հրեշտակային մխիթարութիւնը կը կորսնցընէ:

Ո՜հ, ըսաւ Բալա դառնութեամբ, պէտք էր յիշէի որ այս կրօնաւորներն անզգայ մարդիկ են, կենդանի մեքենայներ՝ որք սովորոյթով կը գործեն և ոչ համոզմամբ. երկնային հոգի չկայ վերանին, այլ միայն նիւթն է գործողը:

«Տէր Աստուած իմ, գոչեց, դու որ չար քահանայից ու կեղծաւորաց մարտիրոսն եղար, ներէ ինձ, վասն զի ես ալ նոցա մարտիրոսն եմ: Դու որ սիրոյ օրէնք բերիր յաշ-

խարհ և միայն սէր ուսուցիր, ներէ ինձ, Աստուած իմ, վասն զի ես ալ սիրելուս համար յանցաւոր եղայ: »

Յետոյ երկար մտածութեան մէջ ինկալով՝ յետադարձ մ'ըրաւ իր անցեալ կենաց վերայ, և մանկութենէն մինչև այն ատեն անցուցած օրերը մի առ մի իր յիշողութեան առջևէն անցունելով, և տղայութեան ժամանակի միամիտ պարզութիւնն ու զուարթ զգացումները ներկայ դառն սկեպտիկութեան հետ բաղդատելով՝ Բուլա հասկցաւ Թէ ինչու համար կղերն ամեն ջանք կընէր որ ժողովուրդը տգիտութեան մէջ մնայ:

Այս միջոցին մատուռին դուռը բացուեցաւ և Խաղաղութեան ու Սիրոյ եղբայրութեան անդամներէն երկու կրօնաւոր ներս մտնելով՝ ամենայն քաղաքավարութեամբ հարցուցին Բուլայի Թէ բանի մը պէտք ունէ՞ր:

«Այս կենաց համար ամենևին բանի մի պէտք չունիմ, տեարք իմ, պատասխանեց Բուլա մեղմ ժպիտով, բայց միւսին համար . . .

— Ատոր ալ հոգ պիտի տարուի, ըսին ազնուական կրօնաւորները՝ Բուլայի մօտենալով. ձեր հոգւոյն հանգստեան համար պաշտօն ու պատարագ ընել կուտանք:

— Ոչ, տեարք իմ, ուրիշ քահանայից աղօԹքը չեմ ուզեր, կ'աղաչեմ, ձեր աղօԹքը միայն կը խնդրեմ որ ձրի և անկեղծ է, ասկէց զատ . . .

—-Օրհնորդ, ըսաւ եղբայրներէն մին՝ Բուլայի խօսքը կտրելով, կաղաչեմ որ ձեր խօսքերուն մէջ չափաւորութիւն բանեցնէք. քահանայք մեր հոգւոց առաջնորդներն են:

— Ես զանոնք ձեզնէ աղէկ կը ճանչեմ, ըսաւ Բուլա կտրուկ կերպիւ, բայց կարծիքն ազատ է, և որովհետև դուք օրհասականի մի վերջին կամքը կատարել կուզէք, առէք այս և Սպանիոյ ամենէն աղքատ աղջկան մի տուէք, որպէս զի ամուսնանայ: »

Այս ըսելով Բուլա ծոցէն ականակուռ խաչ մի հանեց, որ մօրմէն յիշատակ մնացած էր իրեն և անոնց տուաւ:

«Խնդիրս կը կատարէք, տեարք իմ, այնպէս չէ:

— Խօսք կուտանք քեզ, ըսին եղբայրները:

— Շնորհակալ եմ, տեարք իմ, ես վստահ եմ ձեր խօս-

քին վերայ. այդ խաչն իմ ունեցած միակ հարստութիւնս էր, կուզեմ որ գոնէ մեկուն երջանկութեանը պատճառ լինի:

— Անկեց ուրիշ յանձնարարութիւն մի չունիք, օրհնորդ, հարցուց եղբայրներէն մին:

— Ունիմ. ըսաւ Բուլա քիչ մի վարանելով:

Ուրեմն խօսեցէք, ըսին եղբայրները, մեր ձեռքէն եկածը երբէք չենք զլանար:

— Հոս եկած ժամանակնիդ, տեարք իմ, սևեր հագած խեղճ կին մի տեսաք որ Թերևս բանտին նայելով կուլար: Այն կինը մայրս է, նա մեծցուցած է զիս: Կը խնդրեմ որ այն կինը հոս բերել տալու հրաման տանաք:

— Շատ աղէկ, ըսին եղբայրները, և անմիջապէս դուրս ելան:

Նոյն միջոցին Օրհասականաց կարգէն երկրորդ քահանայ մի ներս մտնելով՝ Բուլայի քով գնաց նստաւ, և գրեթէ առաջնոյն ըրած յորդորական խօսքերը կրկնեց, այնպէս որ լսողը կը կարծէր Թէ ամենն ալ մի և նոյն դասը գոց ըրած կը յեղյեղէին, և իրենց զբաղեալ ու ձանձրացեալ դէմքին վերայ՝ իրենց հոգւոյն չորութիւնն յայտնի կը տեսնուէր:

Այս մարդիկն ընդհանրապէս պղնձի պէս սիրտ և երկաԹի պէս մարմին ունէին:

Բուլա Թողուց որ խօսի՝ առանց պատասխան տալոյ. ինք իր մտօքն և ոչ շրԹամբք աղօԹելով՝ Աստուծոյ ողորմութիւնը կը խնդրէր, և բնաւ պէտք չէր զգար այսպիսի միջնորդի մի՝ որ իր ջերմեռանդութիւնը փոխանակ տաքցընելոյ կը պաղեցնէր:

Ուստի մինչև վերջը մունջ և մտախոհ կեցաւ՝ սպասելով Խաղաղութեան և Սիրոյ ուխտին անդամներուն խոստման կատարմանը, մինչդեռ կրօնաւորն աԹոռին վերայ Թուլնալով՝ սերտած խօսքերն արտասանած ժամանակ քունը եկած և գլուխը կուրծքին վերայ ծռած կը քնանար:

Բուլայի աչքը դէպ ի դուռն ուղղուած իր դայեակը վերջին անգամ տեսնելու անհամբեր յուսով կ'սպասէր:

Ակնկալութիւնը պարապ չելաւ: Խաղաղութեան և Սիրոյ եղբայրը սենեկէն ներս մտաւ սևազգեստ կին մի հետը բերելով, զոր ստուգիւ բանտին ճամբուն վերայ գտած էր:

Բուլա իր դայեակը տեսնելուն պէս՝ չկրցաւ խօսք արտասանել, և իսկոյն զինքը սնուցանող լանջացը վրայ իյնալով՝ շատ տարիներէ ի վեր առաջին անգամ համարձակ լացաւ :

Խաղաղութեան և Միրոյ եղբայրներն երկու կանանց վերջին տեսակցութեան մտերիմ խանդաղատանքն ազատ թող տալու ակնածական խորհրդով սենեկէն դուրս ելան : Իսկ քահանայն՝ որ նոյնպէս պարտաւոր էր դուրս ելնել և դատապարտելոյն տեսակցութիւնն ազատ թողուլ՝ տեղէն չշարժեցաւ, այլ միայն Ժուանայի ներս մտած ժամանակ աչքը կէս մի բացաւ և նորէն իր աղօթքը ցած ձայնիւ մռմռալ սկսաւ:

Բուլա երկար ժամանակէ ի վեր մթերած բոլոր արտասուքըն իր դայեակին կուրծքին վրայ թափելէ ետև, գլուխը վեր առաւ և իր խոշոր սև աչքերն անոր աչաց վրայ յառելով՝ անպատմելի գորովանօք ըսաւ.

« Դուն ալ կուզես մեռնիլ . . .

— Քեզմէ ետև, պատասխանեց Ժուանա :

— Իրաւունք ունիս, ըսաւ Բուլա, ինչ պիտի ընես հոս առանձին :

— Այնպէս չէ մի, ըսաւ Ժուանա, որպէս թէ այս երկու կանանց համար՝ որք անձնուիրութեամբ և սիրով միայն ապրած էին, երկրաւոր կեանքը ոչինչ էր առանց հոգեկանին :

Յետոյ լուռ նստան իրարու քով, իրարու փաթթուած , իրարմէ քիչ ժամանակ բաժնուելէ առաջ՝ իրար տակաւին տեսնելու երջանկութիւնը վայելելով :

Բան մի չունէին իրարու ըսելիք. իրենց համար այլ ևս աշխարհ չկար. պիտի մեռնէին . . . և իրար նորէն պիտի գտնէին . . .

Այսպէս ժամ մի մէկտեղ նստան՝ առանց վայրկեանները համրելոյ : Զինուոր մի ներս մտաւ և իմացուց որ իրարմէ բաժնուելու ժամանակ էր :

Այն ժամանակ կասկածը նորէն եկաւ յուզեց Բուլայի միտքը, և մինչ դայեակն իր երկու թևը բացաւ որ նորէն զինքը գրկելով վերջին անգամ համբուրէ, Բուլա ըսաւ անոր անձկութեամբ .

Ցօշատեալ անդամք Բաւլայի

«Արդեօք Աստուած զիս պիտի ընդունի և մեղքս քաւէ՞:
— Խեղճ զոհ, պատասխանեց Ժուանա, անհոգ եղիր, իբար կը տեսնենք . . . : »

Այս խօսքին վրայ Բաւլայի սիրտը հանդարտելով՝ զուարթ լոյս մի ծագեց երեսին վրայ, և՝ իւր գեղեցիկ երեսը մայրագրին երկնցուց որ համբուրէ :

Ժուանա զորովանօք նորա ճակատը համբուրեց և դուրս ելաւ ըսելով .

«Քիչ ժամանակէն կը տեսնուինք . . . »

Բաւլա մտօքը յափշտակուած՝ երկնային զմայլման մի մէջ ընկղմած մնաց մինչև հետևեալ առտուն :

ԳԼՈՒԽ ԽԹ.

ՑՕՇԱՏՄԱՆ ՊԱՏԻԺ

Առաւօտեան ժամ վեցն էր ըստ եւրոպացւոց :

Մարդ մի մտաւ Բաւլայի կեցած մատուռը :

Այս մարդը դահիճն էր :

Բաւլա՝ զայն տեսնելուն պէս առաջին զգացումը սարսափ՝ երկրորդն ուրախութիւն եղաւ. պիտի մեռնէր . . . : Բայց և այնպէս զինքը չարչարելու եկող մարդը տեսնելուն՝ չէր կրցած մէկէն ի մէկ սոսկում չզգալ, ֆիզիքական բնազդում մի՝ որ խորհրդածութենէ ետև միայն կրնայ բարոյական զգացման ազդեցութեանը տեղի տալ :

«Պատրաստ եմ» ըսաւ Բաւլա ոտք ելնելով :

Այն ժամանակ դահիճը քովը գնաց և գլուխը կանանչ գըտակ մի դրաւ վերան ճերմակ խաչ մի նկարեալ :

Յետոյ Բաւլայի ճերմակ բուրդէ պատմուճանը հանեց և կարմիրով ու սևով խառն շրջազգեստ մի հագուց : Սև գոյնը հայրասպաններուն յատուկ էր , կարմիրն ալ սրբապըղծութեան նշանակ :

Բաւլա անհոգութեամբ թոյլ տուաւ դահճին որ ընէ . ինչ փոյթ էր իրեն հոգալ թէ ինչ զգեստով պիտի բաժնուէր կեանքէն : Երբոր դահիճը լմնցուց ,

«Ա՞յս է ամենը, հարցուց անոր Բալյա :

— Այո. այժմ այս է, պատասխանեց մարդը :

— Ե՞րբ պիտի մեռնիմ :

— Դեռ ժամանակ կայ :

— Ո՜հ, Աստուած իմ, բսաւ Բալյա անհամբերութեամբ :

Դահիճը զարմանալով անոր երեսը կը նայէր . չէր հաս-
կընար թէ ինչպէս դատապարտեալ մ'այնպէս անհամբերու-
թեամբ մեռնիլ կուզէր :

Յետոյ մինակ թողուց զայն բսելով .

«Վերջին զղջումդ կատարէ : »

Բալյա ծնգան վերայ եկաւ իւր վերջին աղօթքն ընելու առ
Աստուած :

Այս միջոցին կրօնաւոր մի ներս մտաւ վերջին անգամ
յորդորանք խօսելու դատապարտելոյն , բայց նա չպատաս-
խանեց, այլ մտօքն իւր աղօթքը շարունակեց :

Քահանայն պնդեց որ իրեն ականջ դնէ: Բալյա քաղցրու-
թեամբ պատասխանեց .

«Աստուած մեղքս ներեց, մայրս այնպէս բսաւ : »

Քահանայն կարծեց որ մահուան սարսափէն խելքը մո-
լորած էր :

Նոյն միջոցին դահիճները ներս մտան դատապարտեալը
տանելու: Ուրախութեամբ ցատկեց ոտք ելաւ Բալյա և դէպ
ի դուռը վազեց. բայց որովհետև իւր վզտաց բաժակը դեռ
չէր լցուած, դահիճներն անոր երկու ձեռքը բռնեցին կա-
պեցին, որպէս թէ բռնի պիտի տանէին մեռցնելու , մինչ-
դեռ նա ուրախութեամբ կը դիմէր 'ի մահ :

Երբոր բանտին մութ ճանպաներէն անցնելով փողոցն ե-
լաւ, արևին ճառագայթներն յանկարծ երեսին զարնելով
աչքը խտտղեցաւ և վայրկեան մի փակեց: Յետոյ երբոր
քիչ քիչ լոյսին վարժելով աչքը բացաւ, տեսաւ որ զինուոր-
ներէ շրջապատեալ էր, և անոնց ետևէն բազմաթիւ մարդիկ
ձեռքերնին մոմեր բռնած ուղեկից կը լինէին իրեն : Երկու
կարգ ալ Օրհասական կրօնաւորք իրարու ետևէ շարուած
երկու կողմէն կերթային ողբաձայն աղօթքներ արտասանե-
լով : Մէկը միշտ դատապարտելոյն քովէն կերթար և կը
յորդորէր որ ջերմեռանդութեամբ մեռնի :

Օրհասականաց ուխտին կրօնաւորաց ետևէն կուգային
խաչաղութեան և սիրոյ եղբայրները, դատապարտելոց վեր-
ջին բարեկամները, կենդանի հակապատկերք մարդկային օ-
րինաց, համառարիմ թարգմանք Փրկչին ողորմութեանը :

Հասարակ ժողովուրդը՝ որ սովալի տեսարանաց միշտ
հետաքրքիր է , խուռն բազմութեամբ դատապարտելոյն ե-
տևէն կերթար: Շատերը Բալյայի թարմ և գեղեցիկ դէմքը
տեսնելով կը զարմանային :

Բալյայի դատաստանը հրապարակաւ չի տեսնուելուն , և
յայտնուած իրողութիւններն ալ հրատարակուած չլինելուն,
ժողովուրդը չէր իմացած նորա սեռը. կարծած էին թէ Պետ-
րոս Արպուէզն սպաննողը յաղթանդամ ու սարսափելի մարդ
մ'էր, բայց ընդհակառակն բնքուշ, տկար, գեղեցիկ և քաղց-
րաղէմ պատանի մի կը տեսնէին :

Վերջապէս բոլոր անցած ճանբուն վերայ Բալյա ան-
զուսպ հետաքրքրութեան և անհաւատալի կարեկցութեան
առարկայ եղաւ : Ժողովուրդը զայն միշտ դեռահաս կրօնա-
ւոր մի կարծելով, նորա մատղ հասակին վերայ կը խան-
դաղատէր: Պետրոս Արպուէզի նողկալի յիշատակն ալ կա
կուեցընէր ժողովրդեան ներողամիտ տրամադրութիւնը :

Այսպէս Բալյա մինչև մեծ հրապարակը հասաւ :

Երբոր տեսաւ այն աղետալի տեղը՝ ուր վերջին խարու-
կահանդէսին օրը Պետրոս Արպուէզի այնչափ զժբաղդներ
զոհելուն ներկայ գտնուած էր, Բալյայի սիրտը նորէն յու-
զեցաւ, և աչքը Քուէմատէրօյի բարձրաւանդակին վերայ
դարձուց, ուր Ֆէրնանտ նահատակուած էր :

Յետոյ գլուխը կուրծքին վերայ ծռելով՝ սպասեց որ մահը
զինքն ալ առնէ իւր սիրելոյն քով տանի :

Երբոր բարձրաւանդակին քով հասաւ, անյողդողդ քայլե-
րով վեր ելաւ և իւր չարաչար մահուան գործիքներն ա-
ռանց սարսափելու նկատեց :

Օրհասական կրօնաւոր մ'ալ հետը հոն ելաւ:

Բալյա կառափնարանին վերայ ելնելէ ետև ծունգի վերայ
եկաւ աչքը դէպի երկինք վերցնելով , և սրտին խորէն վեր-
ջին անգամ Աստուծոյ ողորմութիւնը հայցեց :

Յետոյ ոտք ելաւ ու սպասեց :

Քահանայն ձեռքը բռնած Քրիստոսի արծաթեայ պատ-
կերը Բալայի ներկայացուց որ համբուրէ :
Բալա ջերմեռանդութեամբ համբուրեց սուրբ պատկերը :
Քահանայն ալ գինքն օրհնելով մէկդի քաշուեցաւ :
Կարգը դահճին էր :
Կառափնարանին վրայ մեծ խաչափայտ մի, երկաթէ
լախտ մի, տապար մ'և կոճղ մի կար :
Դահիճը դատապարտելոյն թեւերը քակեց, աջ ձեռքը
բռնեց կոճղին վրայ դրաւ և կապել ուզեց :
« Կապելու հարկ չկայ, ըսաւ Բալա, ըրէ ընելիքդ : »
Դահիճը տապարը վերցուց, և անհնարին արագութեամբ
այնպէս սաստիկ իջուց, որ Բալայի սպիտակ ձեռքը մէկ
կողմ ցատկեց կոճղին վրայէն, և արիւնն ուղխի պէս պորթ-
կալ սկսաւ թեւէն :
Մռնչման շշունջ մի բրդաւ բազմութեան մէջ. Բալա ձայն
չհանեց, բայց երեսին գոյնը բոլորովին ճերմկեցաւ և ջղային
թեթև սարսուռ մ'եկաւ վրան :
Դահիճն ուզեց լաթով սրբել թեւէն վազած արիւնը ;
« Թող տուր, մի դպչիր, ըսաւ Բալա, հիմա կը լմննայ :
Եւ արդարև հակառակ իւր զարմանալի քաջարտութեան՝
զգացած դժնդակ ցաւէն և կորուսած բազում արիւնէն՝ որ
անդադար կը հոսէր կտրած թեւէն, վայրկենէ վայրկեան կը
տկարանար և հազիւ կրնար ոտքի վրայ կենալ :
Աչքը դարձուց դէպ ի խաչափայտը՝ ուր իւր չարչարանքը
պիտի լրանար, և ժամ առաջ հանգչելու անպատում տեն-
չանօք աղաչեց դահճին որ շուտով լմնցնէ :
Դահիճն՝ օգնականի մ'օժանդակութեամբ զրկեց վեր առաւ
դատապարտեալը, խաչին վրայ տարածեց այն կերպով որ
ամեն մէկ անդամն անոր թեւերուն վրայ գայ, և թեւերն ու
ոտքերը խաչին թեւերուն կապեց :
Այս գործողութիւնը կատարելէ ետև, դահիճը՝ որ աղիք
չունէր, երկաթէ լախտն առաւ, և գազանական զօրութեամբ
այնպէս ուժգին իջուց Բալայի ձեռնատ թեւին, որ ապակիի
պէս փշրեցաւ :
Խոր և երկար հեծութեան մռունչ մի տարաբաղդին շըր-
թանցը վերայ մեռաւ, ինչպէս որ զանգակը զարնուելէ

ետև պղնձին դողդոջ հնչումը շարունակելով կը նուաղի:
Բազմութիւնը՝ լուռ և տխուր՝ դողալով կը դիտէր սար-
սափելի տեսարանը :
Հակառակ այն պինդ կապերուն՝ որք խաչին վերայ պրկած
էին, Բալայի անդամները բուռն ցնցմամբ կը տատանէին,
և ատամունքն ալ ցուրտէ դողալու պէս կը կրճտէին :
Արիւնը միշտ կը վազէր, որով յետին տկարութեան հա-
սած էր :
Երբ լախտի հարուած չարաչար խորտակեցին այն գե-
ղեցիկ ու փափուկ մարմինը՝ որ կենաց ամեն զգացմունք
ընելոյ համար ստեղծուած կը թուէր, և ամեն անգամուն
Բալայի հեծութիւնն առաւել խորին և անորոշ կը լսուէր :
Վերջին հարուածին հազիւ հեծութիւնն զգալի եղաւ. աչ-
քը՝ որ արդէն նուաղեալ էր բոլորովին գոցուեցաւ, և երկար
ու սև արտեւանունքն այտերուն վերայ իջան թեթև ստուերի
պէս. ճակատը դեղին փղոսկրի գոյն առաւ. բերանը կըծ-
կեցաւ սպիտակագեղ ատամանցը վերայ՝ վերջին ժպիտ
մ'ընելու կերպիւ. թեթև ցնցում մի վերջին անգամ կուրծ-
քըն ուռեցուց, և ամեն բան լմնցաւ :
Բալայի չարչարանքը վերջացած էր :
Դահիճը ձեռքն անոր սրտին դնելով տեսաւ որ չէր բա-
բախեր :
« Մեռած է, հայր, ըսաւ կրօնաւորին՝ որ մինչև կա-
ռափնարանն ուղեկից եղած էր դատապարտելոյն :
— Աստուած ողորմի հոգւոյն, պատասխանեց կրօնաւորը
ժողովրդին դառնալով, աղօթենք, եղբարք, այս մեռելին
համար :
Ժողովրդեան մէջ խոր լռութիւն տիրած էր. պատժոյն
գործադրութիւնն ա՛յնչափ շուտով կատարուած էր, և չար-
չարեալն ա՛յնչափ քաջութեամբ և համբերատարութեամբ դի-
մացած, ա՛յնչափ նաև զզուշացած էր ժողովուրդն իւր վերայ
ի զուր շարժելէ, որ Սպանիացի ժողովուրդը՝ սիրահար վեհ
գործերու, անսահման սքանչացում մի կ'զգար հայրապետ
կրօնաւորին վերայ: Եթէ իմացած լինէր որ այն կրօնաւոր
կարծուածը կին մ'էր, արդեօք ո՛րչափ աւելի մեծ պիտի
լինէր սքանչացումը :

Բայց դատաստանական ատեանին մէկ խորամանկ հաշուովն այս գաղտնիքը երկար ժամանակ անծանօթ մնաց: Կը վախնային որ եթէ յայտնէին, Պետրոս Արպուէզի մահուան ճըշմարիտ պատճառը կրնար գուշակուիլ :

Այս բանը հաւատաքննութեան գործին չէր գար, որ կուզէր Պետրոս Արպուէզն իբրև սուրբ և մարտիրոս կընծայել:

Դահիճն ու օժանդակները կառափնարանէն վար իջան: Ժողովուրդն յամրաքայլ կը մեկնէր՝ զարմանալով հաւատաքննչի մ՚ուրիշ հաւատաքննչէ մ՚սպաննուելուն տարօրինակ դէպքին վրայ. քանզի Բուլա հաւատաքննութեան պաշտօնեայ մ՚էր միշտ ժողովրդեան համար :

Վերջապէս կառափնարանին մօտ մարդ չի մնաց բաց ի պահապաններէն՝ որք Բուլայի դիակին մօտ պիտի սպասէին՝ մինչև որ դահիճը երթար զայն յօշոտէր :

Այս գործողութիւնն ալ գիշերը պիտի կատարուէր :

Ամենէն ետև մեկնողը Ժուանա եղաւ, որ սկիզբէն մինչև վերջը կառափնարանին մօտ անշարժ կեցած էր: Բայց բոլորովին չհեռացաւ հրապարակէն, այլ գնաց մօտակայ եկեղեցւոյ մի յարկին տակ սպասեց : Իւր պաշտօնը դեռ չէր լրացած :

Վերջապէս գիշեր եղաւ . . .

Մեծ հրապարակն ամայի էր. միայն մերթ ընդ մերթ քանի մի Կարտուսեանք կանցնէին այնպիսի թեթև քայլերով՝ որ ոտնաձայնին չէր լսուեր: Այս մարդիկը Բուլայի դիակին յօշոտուելէն ետև վերցուելուն կը հսկէին :

Ժուանա՝ որ Եշուաու օրիորդին կենդանութեան ժամանակ անոր վրայ հսկել չէր դադրած, անոր դիակին վրայ ալ կը հսկէր: Ունեցած ոսկիներովն ու գոհարներով ձեռք առած էր այս մարդիկը՝ որ շահու հրապուրին չէին կրնար դիմանալ, և հաւատաքննութեան հետ ալ մտերիմ յարաբերութիւն ունենալնուն պատճառաւ մէկէ մ՚երկնչիլ չունէին :

Երբոր ժամը գիշերուան տասն հնչեց, դահիճն՝ օժանդակի մի հետ կառափնարանը դարձաւ և Բուլայի մարմինը քառաթև փայտին վրայէն քակեց: Յետոյ անոր վրայի չըրջազգեստը կրնակէն հանելով՝ մարմինը մերկացուց, և ու-տինէ ջահի մի լուսով՝ սկսաւ զայն յօշոտել կարգէ դուրս

արագութեամբ: Ջիղերը, նեարդերն ու մկանները կտրեց և ոսկրներն ու յօդուածներն իրարմէ բաժնեց: Յետոյ գլուխն ալ կտրեց ու յօշոտեալ անդամոց քով դրաւ :

Գործողութիւնն աւարտելու վրայ էր, Խաղաղութեան և Սիրոյ եղբայր մի ներկայացաւ և անդամատեալ դիակին բունը խնդրեց թաղելու: Եղբայրութեան իրաւունքն էր այս և կուզէր անյապաղ ի գործ դնել :

Եղբայրներն առին մարմնոյն բունը, խնամով կաղնեայ դագաղի մի մէջ դրին, բայց չկրցան վերցնել տանիլ՝ մինչև որ երդմամբ խոստացան թէ Բուլայի սեռը չյայտնեն :

Յետոյ դահիճը Բուլայի անդամներն ու գլուխն առաւ, ցորենի թեփով լցուած պարկի մի մէջ լցուց, բերանը կապեց, և իւր սատարներուն հետ Բատիսի ճամբան բռնեց Թրիանայի միւս կողմէն :

Կարտուսեանք հեռուէն հետամուտ եղան անոր՝ տեսնելու համար թէ որ կողմ կերթար :

Երբոր դահիճն ու արբանեակները Սեվիլէն կէս փարսախի չափ հեռացան, հինգ երկաթեայ ցից տնկեցին գետինը, ուռով մի զարնեցին, յետոյ դահիճը պարկը բանալով՝ Բուլայի գլուխն ու անդամները ցիցերուն ծայրն անցուց, որպէս զի ճամբէն անցնողներէն տեսնուին և վայրի գազանաց ճարակ լինին :

Այս գործը կատարելէ ետև դահիճները մեկնեցան : Իրենց պաշտօնը վերջացած էր :

Կարտուսեանք՝ որ քիչ մի հեռուն պահուըտած էին, կարգը հիմա մերն է, ըսին, և անմիջապէս վազեցին ցիցերուն քով :

Մէջերնէն մէկը ճերմակ կտաւ մի բացաւ, չորս ծայրէն բռնեց, ուրիշ մ՚ալ Բուլայի անդամներն ու գլուխը մի առմի ցիցերուն վրայէն հանելով կտաւին մէջ դրաւ :

Յետոյ պարկի պէս կապելով կրնակնին զարկին և Կարտուսեայի պալատին ճամբան բռնեցին, որ բարեբաղդաբար շատ հեռու չէր :

Ճամբուն վրայ մարդ չելաւ դէմերնին, և իրենց այս գիշերային գործողութիւնը բոլորովին գաղտնի մնաց:

Մանտամիէնթօ զանոնք կ՚սպասէր իւր խորհրդակցարանին մէջ:

«Անաւասիկ, մեծաւոր, ըսին, մեր պաշտօնը կատարեցինք:

— Դեռ ոչ, պատասխանեց Մանտամիէնթօ, ետևէս եկէք : »

Եւ առաւ զանոնք ստորերկրեայ յարկն իջուց, ուր Սէվիլի նախորդ կառավարչին դիակն այրած էին :

Ժուանա հոն կ'սպասէր :

Մէջը ճերմակ մետաքսեայ սաւանով պատած դագաղ մի կար՝ նոր փորուած փոսի մի քով :

Երբոր Կարտունեանք հոն իջան, Ժուանա ելաւ կանգնեցաւ և իր աղջկան յօշոտեալ անդամներն անոնց ձեռքէն առնելով՝ ըսաւ Մանտամիէնթոյի :

« Զիս քանի մի վայրկեան մինակ թողէք. զաւակս ես ինքնին պիտի թաղեմ : »

Մանտամիէնթօ և Կարտունեանք մեկնեցան :

Ժուանա բացաւ կտաւէ ծրարը, և երբոր Բուլայի գեղեցիկ գլուխը տեսաւ, խեղճ պառաւը չկրցաւ սիրտը բռնել: Ծռեցաւ անոր պաղ և դժգոյն շրթանց վերայ՝ որ իր կաթը ծծած էր, և մայրական արտասուքով թրջեց :

Ետոյ գլուխը վերցնելով՝ վերջին անգամ Բուլայի մարած աչքը համբուրեց, և դագաղին մէջ դրաւ : Այսպէս նաև միւս անդամները : Ետոյ վերան սաւան մի ծածկեց և դագաղին ոտքին տակը ծունկի վերայ գալով՝ աղօթել սկսաւ :

Քիչ մ'ետքը Մանտամիէնթօ ներս մտաւ Կարտունեանց հետ:

Ժուանա ելաւ կանգնեցաւ, և անոր մօտենալով ըսաւ :

«Պարոն Մանտամիէնթօ, ձեր խոստումն ուղղութեամբ կատարեցիք, ինչպէս ես ալ. բայց տակաւին բաւական չէ, կուզեմ որ ձեր եռանդուն փոյթն ալ վարձատրեմ : »

Միանգամայն ծանրագին մատանի մի հանեց մատէն ու Կարտունեանց պետին տուաւ :

« Տիրուհի, ըսաւ Մանտամիէնթօ շլանալով այն ճոխ ընծայէն, մեր եղբայրութիւնն ինչ ծառայութիւն կրնայ ընել ձեզ այդ անհամեմատ առատաձեռնութեան փոխարէն :

— Թողէք որ մինչև վաղն աղօթեմ այս դագաղին քով, ըսաւ Ժուանա, և վաղը փոսին մէջ դրէք :

— Ինչպէս կը կամիք՝ այնպէս թող լինի, պատասխանեց Մանտամիէնթօ :

— Մինչև վաղ առաւօտ հոս մարդ չմտնէ » ըսաւ Ժուանա:

Մանտամիէնթօ գլուխը ծռելով հաւանութիւն տուաւ :

Բուլայի դայեակը մինակ մնաց և բոլոր գիշերն աղօթելով անցուց :

Հետևեալ առաւօտուն՝ երբոր Կարտունեանք գացին որ Բուլայի դագաղը թաղեն, տեսան որ Ժուանա՝ աղջկան մարմնոյն վերայ ծռած՝ ձեռնամած մնացած էր :

Խօսեցան հետը, բայց չպատասխանեց : Մէջերնէն մէկը քովը գնաց և գնացած կարծելով՝ թևէն բռնեց ու արթնցնել ուզեց, բայց Ժուանա չարթնցաւ : Մարմինը քարի պէս պաղած ու կարծրացած էր :

Բուլայի տուած խօսքը բռնած էր : Երբոր Բուլա աշխարհէս մեկնեցաւ, Ժուանա ալ ետևէն գնաց՝ առանց աղմկի, առանց բռնութեան, առանց մեղապարտ միջոցներու, այլ միայն մեռնիլ ուզելով . . . :

«Մեծաւոր, ըսին Կարտունեանք Մանտամիէնթոյի, այս կինը մեռած է, ինչ ընենք աոր մարմինը :

— Դագաղը մեծ է, պատասխանեց մեծաւորը, և անշուշտ այդ տիկնոջ վերջին փափաքն ալ իր սիրելւոյն հետ թաղուիլ է: Դրէք դագաղին մէջ և երկուքը մէկէն փոսն իջուցէք » :

Իսկոյն երկու Կարտունեան կանայք կանչուեցան, որք իրենց յատուկ եղած արտասուաց արարողութիւններն ու աղօթքները ընելէ ետև դագաղը գերեզման իջուցին ու հողը վրան քաշեցին :

Կարտունայի ստորերկրեայ նկուղներն այս կարգէ դուրս յուղարկաւորութեան գաղտնիքն յաւիտեան ծածուկ պիտի պահէին, եթէ մեծաւորը՝ եղբայրութեան օրինաց համեմատ՝ այս խրողութիւնը նշանակած չը լինէր իր արձանագրութեանց ծածուկ տումարներուն մէջ՝ որք քանի մի դար ետքը գըտնուեցան :

ԳԼՈՒԽ Ծ.

ՀՐԱԺԵՇՏ

Գատիսի նաւահանգստին եզերքը բազմաթիւ պանդոկներ կան, ուր աշխարհի ամեն կողմերէն հասած նաւաստիները կերթան կերակուր կուտեն: Այս պանդոկներէն մէկուն մէջ երեք հոգի նստած էին ստորնայարկ սրահի մի միջավայրը:

Քովերնին Թանձրաշէն նստարաններու վերայ՝ ծովային ճանապարհորդութեան հարկաւոր եղող քանի մի կարասիներ դրուած էին, այն է երկու փոքր սնտուկ և չուաններով փաթթած բուրդէ պարկ մի, որ կրնար ձեռքով տարուիլ:

Երեք անձինքն էին Վարկասի կոմսը, կոմսուհին և Յօհաննէս տ'Ավիլա:

Տասնեհինգ օրէ ի վեր Էսթէվան և Տոլորէզ ողջ և անվնաս Գատիս հասած էին Կարոլինայի շնորհիւ, և Յովսէփի խոստմանց կատարմանը կ'սպասէին:

Առաքեալն ալ՝ որ քանի մ'օր ետքը հոն հասած էր, նա ալ կ'սպասէր, քաջալեր և օժանդակ լինելով նոցա սրտատանջ անձկութեանը մէջ՝ որ կենաց ամեն վճռական գործողութեանց ժամանակ բնական է մարդոց:

Սակայն անհամբերութիւնը տիրել սկսած էր վերանին:

Ասկէց զատ, որչափ որ դեռահաս ամոլներն անուննին ու կերպարանքնին փոխելով զիրենք չճանչցնելու փոյթ ունէին, Յօհաննէս տ'Ավիլայի սիրտն հանդարտ չէր. կը վախնար որ հաւատաքննութիւնը հետամուտ կը լինի անոնց:

Երեք բարեկամները քանի մի վայրկենէ ի վեր լռիկ նստած էին. կը Թուէր Թէ մեծ մտածմունք մ'ունէին:

«Հայր, ըսաւ վերջապէս կոմսը, ահա քան աւուր չափ եղաւ Սեվիլէն ելնելնիս, Հոլանտացի նաւը՝ որոյ մէջ մեր տեղը վարձած եմ, այսօր վաղը ճամբայ կելնէ, և կը վախնամ որ եթէ Սպանիոյ մէջ աւելի երկար ժամանակ մնանք, Տոլորէզի վտանգ մի կուգայ: Կը յուսամ որ Հ. Յովսէփ գայ մեզ գտնէ՝ ինչպէս որ խոստացած է: Ընդհակառակն՝ իրաւունք չունիմ վախնալու Թէ . . .

Ի՞նչ գիտնամ, պատասխանեց կրօնաւորը, ժուլանայի անհետ լինելը տարօրինակ կ'երևի ինձ, անշուշտ իւր փախուստը գաղտնիք մ'ունի. սակայն չեմ կրնար հաւատալ Թէ . . .

— Ո՛հ, ոչ, ոչ, գոչեց միամիտ Տոլորէզ, Յովսէփ հրեշտակի սիրտ մ'է. ով գիտէ, Թերևս դժբաղդութիւն մ'եկած է գլխուն: Անոր վերայ զարմանալի բան մի կար՝ որ ինձ վախնալ կուտար:

— Ես այդ Դոմինիկեանին վերայ երբէք վստահութիւն ունեցած չեմ, պատասխանեց Էսթէվան:

— Ո՛րչափ տարօրինակ և սարսափելի գաղտնիքներ ունի հաւատաքննութիւնը, ըսաւ Յօհաննէս տ'Ավիլա:

— Բայց վերջապէս, հայր, շարունակեց Էսթէվան, մեր ապահովութիւնը կը պահանջէ շուտով չուել: Հարկ է որ կեղակարծ խոստման մի փոխարէն տրուած խօսքի մի հնազանդելոյ համար՝ կեանքէս առաւել սիրելի էակ մի վտանգի մէջ ձգեմ:

— Տակաւին երկու օր, ըսաւ կոմսուհին քաղցրութեամբ, միայն երկու օր, սիրելի Էսթէվան. եթէ մինչև երկու օր Յովսէփ չգայ, ճամբայ կելլենք:

Նոյն միջոցին նաւին մարդոցմէն մէկն եկաւ իմացուց Թէ նաւը իրիկուան պիտի ելնէ:

«Ինչու այդպէս շուտ, հարցուց Տոլորէզ:

— Վասն զի հովը նպաստաւոր է, տիրուհի» պատասխանեց նաւաստին:

Այս խօսքն ամեն դժուարութիւն կը լուծէր: Հովը նաւաստիներուն Թագաւորն է, Աստուածն է . . . :

Տոլորէզ տխրութեամբ գլուխը ծռեց և ալ չխօսեցաւ:

«Կը տեսնէք, հայր, ըսաւ Էսթէվան, որ անհնար է սպասել, պէտք է չուենք, այսօր չուենք:

— Ճշմարիտ է, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա, անհրաժեշտ հարկն այդպէս կը հրամայէ, պէտք է հնազանդիլ . . . Անշուշտ Աստուծոյ կամքն ալ այդպէս լինելու է:

— Ուրեմն ըսաւ Էսթէվան նաւաստիին՝ երկու փոքր սնտուկները ցուցընելով. առէք տարէք նաւը տարէք: Իրիկուան մենք ալ կուգանք:»

Նաւաստին հնազանդելով մեկնեցաւ:

Այն ժամանակ Տոլոբէզ իւր հօրն աճիւնը պարունակող բուրգէ փոքրիկ պարկը Թեւն անցուց :

Օդը խիստ տաք էր: Էսթէվան պահ մը դուրս ելաւ ծովուն զով օդը շնչելու :

Քանի մը քայլափոխ բրաւ ծովեզրին վերայ՝ նաւահանգստին խորշը պառող երկար պարսպին առջեւ: Այն հին բերդը, այն անառիկ քաղաքը՝ որ կրկին քարէ և ջուրէ գօտիով շրջապատեալ էր, տխուր և լռին երեւոյթ մ'ունէր :

Արեւն իւր ճառագայթները շէջաւկի քարայատակին զարնելով՝ գետնէն կարծես կրակ կելնէր: Փողոցներն ամայի էին, և միայն պարսպին ստորոտը կոծող ալիքներուն միօրինակ ճողփիւնն և ծովուն դուռն սպասող պահապաններուն ոտնաձայնը կը լսուէր :

«Այս իրիկուն, ըսաւ վերջապէս Էսթէվան ինքնիրեն, այս իրիկուն պիտի մեկնիմ Սպանիայէն: Ո՜հ, մնաս բարեաւ, հայրենիք իմ. գոչեց դէպ ի հիւսիս նայելով՝ իբրև թէ սիրոյ և տխրութեան վերջին հայեացք մի ձգելոյ համար այն սիրելի երկրին վերայ: Աստուած դարձունէ վրայէդ իւր անիծից հարուածները, և նոր կեանք մի պարգեւէ քեզ . . . Օ՛ն, յարեց հառաչելով, ինձ համար վերջին գոհն եղած է . . . Պէտք է փախչիմ, որովհետև բան մի չեմ կրնար ընել քեզ համար . . . »

Այս խօսքն աւարտելու վերայ էր, տեսաւ որ ցամաքի ճանբէն հինգ հոգի կուգային Սէվիլի բնակչաց կերպարանօք: Իսկոյն ետ դարձաւ ու պանդոկը մտաւ. վասն զի ամեն վայրկեան երկիւղի մէջ էր որ իրենց հետամուտ կըլլան և նաւ մտնելէ առաջ զիրենք կը գտնեն :

Բայց հազիւ սենեկէն ներս մտաւ, ուր Տոլոբէզ ու Յօհաննէս տ'Ավիլա նստած էին, դուռն ուժգին բաղխեցաւ :

«Ո՞վ է ան, հարցուց Տոլոբէզ զարմացմամբ :

— Բացէք, տեառք իմ, գոչեց դրսէն ձայն մի՝ զոր երեք բարեկամներն իսկոյն ճանչցին :

Քօքօի ձայնն էր :

«Ահա Հ. Յովսէ եկաւ, գոչեց Տոլոբէզ :

Էսթէվան քիչ մի սիրտ առնելով դուռը բացաւ. բայց եկողն Յովսէ չէր, այլ Քօքօ, իւր քոյրը, Մանօֆինա և Սէ-

բէնան էին, որք Սէվիլէն կուգային Քատիսի Կարտունեան եղբայրներէն մէկուն առաջնորդութեամբ, որք Էսթէվանն ու Տոլոբէզն ալ դիմաւորած էին Քատիս հասած ժամանակնին և պանդոկին տիրուհւոյն ալ յանձնարարութիւն բրած :

Մեծ եղաւ Տոլոբէզի, Էսթէվանայ և Յօհաննէս տ'Ավիլայի զարմանքը :

«Ի՞նչ գործի համար Քատիս եկաք, որդեակք, հարցուց կրօնաւորը :

— Եկանք մեր այս ազնիւ տէրն ու տիրուհին գտնել, և ուր որ երթան՝ հետերնին երթալ և իրենց ծառայել, պատասխանեց Սէբէնա :

— Շնորհակալ եմ ձեր անձնուիրութենէն, պատասխանեց մանկամարդ կոմսուհին խանդաղատելով, այս առաջին անգամ չէ որ փորձը կը տեսնեմ. բայց գիտէք, բարեկամք, որ ձեր ընկերանալ ու ծառայել ուզած անձինք՝ խեղճ վտարանդիներ են, որք հազիւ կարող են զիրենք ապրեցնել:

— Մեք կաշխատինք զանոնք ապրեցնել, պատասխանեցին երկու կանայք:

— Աշխատելէ չենք վախնար, յարեց Քօքօ, բայց գոհութիւն Աստուծոյ, ձեր ազնուութիւնը պէտք չունի մեր չնչին օգնութեան :

— Եւ Հ. Յովսէ ի՞նչ եղաւ, հարցուց Տոլոբէզ տատամսելով, անոր խօսքը չէք ըներ, Քօքօ: »

Յովսէի անունը լսելուն՝ Քօքօ տխրութեամբ գլուխը ծռեց: Մանօֆինա անշարժ մնաց, և երկու կանայք ալ արտասուել սկսան . . .

«Ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ գլխուն» հարցուց Վարկասի կոմսուհին:

Այն ժամանակ հաւատարիմ Ալկուազիլը տրտում և խռովեալ ձայնիւ պատմեց Սէվիլի մէջ անցած եղերական սոսկալի դէպքը :

Յօհաննէս տ'Ավիլա, Էսթէվան և Տոլոբէզ ապշութեամբ մտիկ ըրին, և երբոր Քօքօ կենդանի լեզուով մի Յովսէի վերջին ժամերը նկարագրեց .

«Ո՜հ, գոչեց կոմսուհին լալով, ես գիտէի որ Յովսէ մարտիրոս մ'էր :

Ամենն այս չէ, տիրուհի, աւելցուց Քօքօ՝ ծոցէն Թղթապա-

նակ մի հանելով, զոր Բուլա խնամով կնքած ու Քօքօի տուած էր հաւատարմութեան պայմանէն եկած օրը. անաւասիկ աւանդ մի՛ զոր Հ. Յովսէփ ինձ յանձնեց ձեզ տալու համար. առէք, տիրուհի, ձերն է այս . . .

Տորրէզ դողալով առաւ Թղթապանակը, բացաւ, և մէջը Մարգոյի սեւով խել մ'անվերծանելի մանր Թղթեր տեսնելով՝ Էսթէյվանայ տուաւ որ նայի Թէ ինչ էին:

Էսթէյվան իսկոյն հասկըցաւ նոցա ինչ լինելը, և ըսաւ կնոջը.

«Ազնիւ Յովսէփ, չէր ուզեր որ իւր սիրած անձինքը չքաւորութենէ նեղին, այս Թղթերը մեծ հարստութիւն մ'են, Տորրէզ:

— Ո՞հ, տարաբաղդ Յովսէփ, գոչեց մանկամարդ կինը՝ առաւել սիրտը շարժելով իրենց բարեկամին դժնդակ մահուան և մինչև իսկ մեռած ժամանակ իրենց յայտնած սիրոյն՝ քան Թէ այնպիսի մեծ հարստութիւն մի ձեռք ձգելուն վերայ, որով իրենց նիւԹական վիճակը պիտի ապահովէր:

Նոյն միջոցին Թղթապանակին մէջ ուրիշ կնքեալ Թուղթ մի տեսաւ որ փոխանակագրերէն աւելի մեծ էր, և վերան այսպէս գրուած էր Բուլայի ձեռքին գրովը.

«Առ տիկին Տորրէզ՝ կոմսուհի Վարկասի՝ երբոր իւր հայրենիքէն դուրս ապաստանով տեղ մ'երԹայ»:

— Այս Թուղթը հիմա չպիտի բացուի, ըսաւ Տորրէզ և նորէն Թղթապանակին մէջ դրաւ . . .

Օրն իրիկուն լինելու վերայ էր, արևը հորիզոնին կը մօտենար և քաղաքին մէջ շարժումն սկսած էր:

Քանի մի ժամ առաջ երկու նաւաստին նորէն ներս մտաւ:

«Տէր իմ, ըսաւ Էսթէյվանայ, ծովուն դուռը մակոյկ մի կ'սպասէ ձեզ նաւը տանելոյ համար:

— Ուրեմն երթանք, ըսաւ Էսթէյվան, երթանք, աւելի լաւ է քիչ մի կանուխ երթալ՝ քան Թէ ուշ»:

Այն ժամանակ Տորրէզ կրօնաւորին քով գնաց և իւր քաղցր ու սրտագրաւ ձայնովն ըսաւ.

«Հա՛յր իմ, հետերնիս չպիտի գաք:

— Ոչ, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա, ոչ, աղջիկս, հետերնիդ պիտի չգամ. ես իմ անձիս չեմ վերաբերիր. Սպանիոյ աղքատներս ու վշտակիրներս ինձ կ'սպասեն, պէտք է որ անոնց քով դառնամ:

Ճշմարիտ է, ըսաւ կոմսուհին, անոնց քով դարձէք, վասն զի չեն կրնար ձեզմէ անցնիլ: Դուք անոնց համար Աստուծոյ ներկայացուցիչն էք, որ գիտէ չարը բարւոյ փոխարկել, մինչդեռ հաւատարմութիւնն ամենակատարեալ բարին չարի կը փոխարկէ:

— Անա այս պատճառաւ է որ չեմ կրնար հետերնիդ գալ:

— Հա՛յր իմ, ըսաւ կոմսուհին, ես չեմ ուզեր ձեզ այդ վսեմ անձնուիրութենէն հեռացնել. երկնից ձայնին հնազանդեցէք, բայց միտքերնիդ մեր վերայ Թող հակէ, և յաւիտենական ու սուրբ բարեկամութեամբ միացեալ մնանք . . .

— Այդ չէ Աստուածամարդոյն ալ բարոզած հոգւոյ միութիւնը, պատասխանեց Առաքեալը. այո, աղջիկս, ես մըտքովս միշտ պիտի միանամ ձեզ հետ:

— Ո՞հ, ըսաւ Տորրէզ, կը Թուի ինձ Թէ հեռուէն ալ ձեր հզօր պաշտպանութեան ազդեցութեանը ներքև պիտի լինիմ:

— Աստուծոյ աչքին և ձեռքին ներքև պիտի լինիք, պատասխանեց կրօնաւորը, ինչ կը վախնաք:

Այս միջոցին ճանապարհորդները պանդոկէն դուրս ելան:

Յօհաննէս տ'Ավիլա ալ մինչև նաւն ուղեկից լինել ուզեց:

Երկու մակոյկ կ'սպասէր ծովեզրը: Մտան անոնց մէջ, նաւաստիներն իրենց Թիակները շարժեցին, և քանի մի վայրկենի մէջ Հօլանտացի նաւին քով հասան, նախայաշէն և դիմացկուն նաւ մի՝ որ կարծես ասպարէզ կը կարդար փոԹորկաց:

Սանդուղ մի վար երկնցուցին. Քօքօ, Քոյրը, Մանօֆինա և Սերէնա վեր ելան:

Էսթէյվան և Տորրէզ միւս մակոյկին մէջ էին Յօհաննէս տ'Ավիլայի հետ:

Փութացէք, տեարք, գոչեց նաւուղիղը, հովը մերն է, առագաստները պիտի պարզենք»:

Էսթէյվան Տորրէզի ձեռքէն բռնեց որ վեր ելնելուն օգնէ: Յօհաննէս տ'Ավիլա ալ ոտքի վերայ ելաւ:

«Մնաք բարեաւ, հայր, ըսաւ անոր մանկամարդ կոմսուհին արտասուաց կաթիլ մի գլորելով երեսն ի վար, մնաք բարեաւ . . . աղօթեցէք մեզ համար:

— Երթաք բարեաւ, աղջիկս, պատասխանեց սուրբը յուզեալ ձայնիւ, երթաք բարեաւ . . . Մի՛ մոռնաք որ աշխար-

նի վերայ միակ երջանկութիւն մի կայ, այն է սուրբ և անձնուէր սրտից երջանկութիւնը:

— Հայր իմ, պատասխանեց Տոլորէզ ցած ձայնիւ, տարագրելոց համար երջանկութիւն չկայ: »

Եւ թեթև ու արագ ոտքով սանդուղքէն վեր ելնելով նաւը մտաւ:

«Մնաք բարեաւ, հայր լաւ Էսթէվան ալ. եթէ երբէք Սպանիա արթննայ, յիշեցէք իւր մէկ զաւակը՝ որ իրմէ հեռի պիտի մաշի անգործ և տարագիր:

— Էսթէվան, պատասխանեց Յօհաննէս տ'Ավիլա, Աստուծոյ ճշմարիտ որդիքը մէկ հայրենիք մ'ունին. աշխարհի որ կողմէն որ եռանդուն և զօրեղ ձայն մի ճշմարտութեան յաղթանակին երգը հնչեցնէ, ընկերական երջանկութեան շէնքը կ'աւելցնէ: Արդէն ըսած եմ ձեզ թէ ազգ մի սրով չնորոգիր, այլ խօսքով, և խօսքը՝ որ սուրբ Հոգւոյն ծնունդն է, անեղծ բայց զգալի կերպով պիտի հնչէ մինչև աշխարհի ծայրերը: Գնացէք և անյողդողդ եղիք ձեր մտաց ճամբուն մէջ, և յիշեցէք որ աշխարհս կերպարանափոխ ընելոյ համար տասներկու Առաքեալ միայն պէտք եղաւ, տասներկու պարզ և խոնարհ սրտով մարդիկ, բայց անսասան հաւատք ունեցող: Դուք հեռուէն ալ կրնաք Սպանիոյ վերանորոգման նպաստել»:

Էսթէվան ալ սանդուղէն վեր ելնելով նաւը մտաւ, մակոյկին մէկը վեր քաշեցին, և միւսն ալ՝ որոյ մէջ էր Յօհաննէս տ'Ավիլա, հեռանալ սկսաւ նաւէն։

Էսթէվան և Տոլորէզ, նաւուն եզրին կրթընած՝ վերջին ողջոյն մ'ալ տուին իրենց սուրբ բարեկամին: Յօհաննէս տ'Ավիլա աջ ձեռքը վեր առնելով երկինքը ցուցուց՝ որպէս թէ ըսելու համար:

«Հոն կը տեսնենք իրար . . . »

Նաւուն մէջ անսովոր իրարանցում մի կար: Նաւաստիներն առագաստները կը բակէին և Հոլանտայի մէջ գործուած այն սպիտակ կտաւներն հովուն կը ներկայացնէին:

Նաւն ալ՝ այն վիթխարի և յաղթ մարմինն ալ, կարծես թէ իւր հայրենիքը տեսնելու անհամբերութենէն՝ ինքնին կը ծփէր անշարժ ջուրին վերայ, և իւր լայն կուշտերուն մէջ նեղքին

տարաւոր մի պտըտելով՝ կը թուէր թէ իւր ծոցը գտնուած մարդոց յուզեալ կեանքը կապրէր:

Նաւուն ելնելու ժամանակ՝ ճանապարհորդները խոր լռութիւն կը պահէին: Միայն նաւուն պաշտօնակալաց հակիրճ և որոտաձայն հրամաններն և նաւաստեաց հապճէպ քայլերուն ձայները կը լսուէին:

Մանօֆինա և Սէրէնա, Բօբօ և իւր քոյրն՝ իրենց անտարակուսական սովորութեան համեմատ՝ նաւուն տախտակամածին վերայ պառկած՝ խոնաւ աչօք կապոյտ հորիզոնը կը դիտէին:

Էսթէվան և Տոլորէզ՝ մեծ կայմին քով կանգնած՝ երեկոյեան պայծառ գեղեցկութիւնը կը նկատէին՝ ուրախառատ սքանչացմամբ:

Արևն հորիզոնը կիջնէր՝ անթիւ հատուածակողմ ճառագայթներու մէջ խեղդուած՝ իբրև անհամար երփներանգ գոհարներէ շրջապատեալ մեծ ադամանդ:

Կեցած տեղերնէն երկու տարագրեալներն զմայլմամբ կը դիտէին Քատիս՝ անառիկ քաղաքը՝ քարակուռ զմբեթներով, ծովէն շրջապատեալ իբրև կանանչ զօտիէ, և դէպ արևելք երկնցած անմահայիշատակ Թրօքատէրօյով:

Անկէց անդին Սպանիոյ երկիրը, գեղեցիկն Վալէնսիա, արաբաց ամենասիրելի դուստրը Կրէնատա, ազնիւ գինիովն հռչակաւոր Մալակա, և աւելի հեռուն Սէվիլ՝ Էսթէվանայ և Տոլորէզի հայրենիքը:

Այն բոլոր ժամանակն որ ճանբու պատրաստութիւնները տևեցին, երկու փարանգիները կանգնած կեցան մունջ և տրտում, աչքերնին այն հեռաւոր հորիզոնին տնկած, որ քաղցր յիշատակներով լի էր իրենց համար:

Բոլոր կրած վշտերնին կը մոռնային այն միջոցին և միայն իրենց զգացած սէրը կը յիշէին Սպանիական գեղեցիկ երկրին վերայ, որ յաւիտեան հետախաղաղ պիտի լինէր իրենց աչքէն.

Այս մտախոհութիւննին յանկարծ ընդմիջեցաւ. նաւը շարժեցաւ և Տոլորէզ ցնցուելով՝ Էսթէվանայ թևուն կրթնեցաւ ինքզինք ոտքի վերայ բռնելոյ համար:

Խարիսխն առնուած լինելով՝ նաւը վայրենի ցուլի մի պէս վեր ցատկեց ծովուն վերայ, և քանի մի վայրկեան տատա-

նկլէ ետև՝ սկսաւ սահիլ երթալ լոյծ մակարդակին վերայ՝ լայն հետք մի ձգելով ետևէն :

« Մնաս, ողջամբ, գոչեց վերջապէս Տորրէզ այնպիսի ձայնիւ, որոյ ներշնչութիւնը գրեթէ գերմարդկային գեղեցկութիւն մ'ու զօրութիւն կուտար, մնաս ողջամբ, մայրդ դիւցազանց, տարփալիդ Սպանիա, երկիրդ սիրեցեալ յերկնից, որ ծոցիդ մէջ ամենէն անարգ մետաղը զուտ ոսկիի փոխարկած ես միշտ. Մնաս ողջամբ, դու՝ որ կուշտերուդ մէջ կրած ես զանմահն Պեղագոս և զՄ.գիւին Ալփոնսոս, Թագաւորաց ամենէն զգօնն ու իմաստասէրը :

« Մնաս ողջամբ, դշխոյ վեհափառ, որ աշխարհի ամենէն հարուստ թագերը ճակատդ դրիր, և ծիրանի վերարկուիդ վերայ Մեքսիկայի անդամանդներուն և անապատի բրաբիոններուն փայլիլը տեսար :

« Ամեն բան միաբանեցաւ քու փառքդ աւելցնելոյ համար. Գոթացիներն իրենց խիզախ յանդգնութիւնը, անընկճելի քաջութիւնն ու անման անկեղծութիւնը տուին քեզ. Արաբները բանաստեղծութիւն՝ որ կ'զմայլեցնէ, քաղաքակրթութիւն՝ որ բարքերը կը քաղցրացնէ, և այս երկու հակառակ իրաց խառնուրդէն Քրիստոսի Աստուածային կրօնքը դիւցազնաբարոյ և քրիստոնեայ Սպանիան կազմեց, խոհական բայց աշխարհակալ Սպանիա, երկիր բարօրութեան և փառաց, որ իւր ամեն զաւակաց համար դայեակի սէրն և մօր աղիք ունէր:

« Ո՜վ վսեմ միաբանութիւն կրօնի և փիլիսոփայութեան, կամ մանաւանդ պայծառ յաղթութիւն մխիթարար և մայրագորով կրօնի : Միթէ չտեսանք Ապէնսէրաժներուն զոռոզ սերունդները՝ քաղցրաբարոյ, բարեպաշտ և ներողամիտ Թագուհւոյ մ'օրինաց ներքև հպատակած, այն քաջազուն ցեղը՝ որոյ ամենէն յետինն իւր երակացը մէջ Թագաւորական արիւն կը կրէր:

« Միթէ կրօնական ներողամտութիւնն ու քաղցրութիւնը չէր որ իւր բռնաւորաց անգթութենէն դղրդեալ Կրէնատայի պարիսպները տապալեց » :

Գիշերը շուտով կը հասնէր, թխորակ քօղ մի կը տարածուէր անսահման Ովկիանոսին վերայ. կապոյտ երկինքը նշուլագեղ աստղերով կը լցուէր, և Քատիս մշուշին մէջ կորսուելով բոլորովին աներևոյթ եղած էր . . .

Տորրէզ շարունակեց իւր հոգեշունչ երգը, և քանի որ ցամաքին շշունջները կը հեռանային, դեռահասակ կնոջ ձայնն ալ կը մեծնար՝ ինչպէս որ հովին ձայնը լռին ամայութեան մէջ կը մեծնայ :

« Սպանիա՜, Սպանիա՜, գոչեց, որչափ գեղեցիկ էիր քու անարատ շքեղութեանդ մէջ, մինչդեռ քու ազատ և արի որդիքդ ամեն բան խօսելու իրաւունք ունէին. ամենէն յետին Սպանիացին կը համարձակէր Թագաւորին մէկ անիրաւութեանը վերայ գանգատիլ և ըսել իրեն թէ գէշ ըրիր, բայց և այնպէս դարձեալ հաւատարիմ հպատակ մի, անձնուէր որդի մ'էր անոր :

« Ո՜հ, այն ժամանակ գեղեցիկ բան էր հայրենեաց նուիրական անունն արտասանել, վասն զի հայրենիքն ամենուն բարօրութեան ճշմարիտ պահապանն էր, և կեանքը քաղցր էր նորա ծոցին մէջ : Այն ժամանակ տկարին նեցուկ կար, հզօրին փառք, ամենուն համար արդարութիւն: Այն ժամանակ Սպանիա ճշմարտապէս ազատ և երջանիկ էր, վասն զի ազատութիւնն երջանկութիւն է :

« Այն ժամանակ Սպանիացին իւր հայրենեաց արգաւանդ երկրին ծոցը պեղած միջոցին կրնար պարծելով ըսել .

« Այս հունձքն ինձ համար պիտի հասնի. այս այգին ինձ համար պիտի ծածկի ոսկեգոյն ողկոյզներով . . . ինձ համար կամ մանաւանդ ամենուն համար, վասն զի Սպանիա եղբայրներու մեծ գերդաստան մի կը կազմէր :

Հռոմի պաշտօնեաներն, անյագ յարալէզներ, այն ժամանակ դեռ չէին եկած գիշերով՝ նենգեալ անձանց արիւնը ծծելու և անկենդան դիակներ զանոնք դարձնելու . . .

« Այն ժամանակ իրարու հետ պատերազմողներն անգամ արի և վեհանձն էին, և մարդ մի՝ որչափ իւր մտերիմ բարեկամին՝ այնչափ ալ իւր թշնամւոյն վերայ վստահ էր :

« Սպանիա, Սպանիա, ինչ եղաւ քեզ, որ զեռունը խածաւ քու սիրտդ, և քու անընկճելի աշխոյժդ մահատիպ թմրութեան փոխարկեց . . . արթնցիր, սիրտ առ, չես լսեր հեռուն քու յաղթութեանցդ շռինդը :

« Իշխանութիւնդ աշխարհի չորս մասերուն վերայ տարածած ես . . . Աշխարհակալ Թագաւոր մի նստած է այն գա-

հուն վերայ՝ ուր ահաւոր առիւծներ մշտնջենապէս կը հսկեն, և համբաւին ձայնն ամեն տեղ կը յեղյեղէ այս երկու դիւթական բառերը. Սպանիա, Կարոլոս հինգերորդ:

«Այո, բայց կը լսեմ որ ողբագին ձայնիւ կը պատասխանես ինձ.

«Թագաւորն ամեն բան իւր փառաց համար կընէ, իսկ հայրենեաց համար ոչինչ. և մինչդեռ աշխարհ պսակներ կը բոլորէ Կարոլոս հինգերորդի, ես տրուպ և հարստահարեալ կը կենամ, և ձայնս թագաւորական եռութեան անհուն անապատին մէջ կը կորսուի առանց արձագանգի . . .

«Երբոր ես՝ ընկեալ ու շնչասպառ՝ փառք, ազատութիւն փիլիսոփայութիւն կը գոչեմ, աշխարհակալութիւն, հարստութիւն, բռնակալութիւն կը պատասխանեն ինձ:

«— Ցփսութիւնն իւր սև վերարկուով ծածկեց ճակատս, և եթէ կայ լոյս մի՝ զոր կը թողուն ինձ նշմարել, իմ եղբերքըս լափող խարոյկներուն լոյսն է:

«Բայց և այնպէս զիս մեծ կը կոչեն, վասն զի հեռուն պատերազմներ ունիմ որ անհուն երկիրներու վերայ իմ անուանբըս կը թագաւորեն, և վասն զի իմ դրօշս աշխարհի երկու ծովերուն մէջ կը ծածանի: Զիս հզօր կը կոչեն, վասն զի հանդարտ և համբերող եմ, վասն զի իմ արիւնառուշտ վէրքերս ծածկելոյ համար ամեն օր ամբարտաւանութեան և ստութեան վերարկու մի կը տարածեն անոնց վերայ . . . վասն զի իմ մահառագնաց հեծութիւններս նիզերու ներքև կը խեղդեն:

«— Ո՛հ, ապրիլ և օր մի միայն շնչել ազատութեան անաբատ օդը, ապրիլ և իմ զօրութեանս մէջ միայնակ դէպ յապագայն քայլել . . .

«Այսպէս կը խօսի Սպանիա՝ վայրկեան մ՚արթննալով. բայց կը տեսնեմ որ տխուր ողբոց առաջը լսելով՝ յարալէզները նորէն անոր վերայ կը դիմեն մութին մէջ, նորէն իւր գերեզմանին մէջ կը մղեն, և անոր ցամաքեալ կուրծքին վերայ իյնալով՝ իրենց ագեղ ակռաներովը անոր երակները կը կեղեքեն, որպէս զի մէջը տակաւին գտնուած քանի մի կաթիլ արիւնն ալ ծծեն . . .

«Ո՛հ, գթացէք իւր վերայ, գթացէք . . . մի խլէք իւր կենաց վերջին նշոյլը, թողէք որ քիչ մի շունչ առնու, ժամանակ տուէք որ կորուսած արիւնը նորոգուի . . .

«Բայց ոչ . . . յարալէզները գութ չունին. իրենց զոհը, նուաղեալ և մահամերձ, կորանցուց այն վերջին շունչն ալ, կենաց այն վերջին երևոյթն ալ՝ զոր Կարոլոս հինգերորդի յաղթութիւնները դեռ կուտային անոր:

«Թագաւորի ուրուական մի կը յաջորդէ աշխարհակալ թագաւորին:

«Այն ուրուականը մութի և ոչնչութեան մէջ կը թագաւորէ . . . : Յարալէզները, իւր հաւատարիմ սրբանեակները, կարգաւ իւր շուրջը կը շարուին, և իրենց ագագուն ձեռօք Սպանիոյ դիակը գերեզմանին խորը կը մղեն:

«Եւ Սպանիա՝ կուսէն պարտասեալ՝ կընկղմի խոր քնոյ մի մէջ՝ որ մահուան կը նմանի: Վերան մեռեալի պատանք մի ձգեցին, և իւր թալկացեալ մարմնոյն վերայ Հռոմի արբանեակներն արեան վտակներ կը թափեն. հազարաւոր խարոյկներ ամեն օր այն անկենդան մարմնոյն մէկ մասը կը լափեն:

«Դիակը կմախք կը լինի:

«Բայց դեռ ամեն բան բուռած չէ . . .

«Աճիւնը, բեղմնաւոր աճիւնը կրնայ վերստին կենդանանալ . . . Ի՜նչ բարերար և հեռաւոր լոյս մի յանկարծ կը ճառագայթէ իւր վերայ . . . Փոշին կ՚արթննայ և նորէն մարդ կըլլայ . . . Սպանիա մեռած չէր՝ այլ ննջած:

«Բայց, աւա՜ղ, այս երկար քունը թերևս դարեր տևէ և մեք չտեսնենք այն պայծառ օրերը որ պիտի փայլին հայրենեաց համար . . . Իսկ մեզ կը մնայ աքսոր, դառն հացով աքսոր, և կռիւ, յաւիտենական կռիւ . . . վասն զի անոնք՝ որ այն ժամանակ ոչ ևս կան, անոնք ալ իրենց մասնակցութիւնն ըրած պիտի լինին այս մեծ գործին . . . անոնք ևս օժանդակած պիտի լինին աշխարհի վերածնութեան . . .»

Տոլորէզ դադրեցաւ խօսելէ. ճակատէն քրտինքը կը վազէր, և բոլոր մարմինը՝ ջղային սարսռով մի դողդղալով՝ կը թուէր թէ նուաղելու մօտ էր. աչքը գոցեց և Էսթէվանայ ուսքին տակ սահեցաւ ինկաւ:

Էսթէվան իսկոյն գրկեց զայն, գետինը դրուած հակի մի վերայ նստաւ, Տոլորէզի գեղանի գլուխը կուրծքին կռթնցուց...

և ներշնչեալ մանկամարդը, սրտայուզութենէ և յոգնութենէ թալացեալ, իւր սիրելւոյն գրկին վերայ քնացաւ :

Այս միջոցին նաւն արձակածաւալ ծովը մտաւ, և առաւել զովաշունչ հով մ'առաւել ուժով առագաստներն ուռեցուց:

Լուսինը լիալիր և դժգոյն, իւր արծաթափայլ դէմքն երկնից կամարին վերայ ցուցնելով՝ քաղցր ճառագայթ մ'արձակեց կոմսուհւոյն երեսին վերայ: Ծովը՝ մանր ադամանդներով զարդարուած արծաթեայ փայլուն ափսէի կերպարանք առաւ, խոր և երկիւղած լռութիւն տիրեց Ովկիանու լայնատիեռ ամայութեան մէջ, և նաւն արագասլաց նետի պէս ջուրին վերայ սահելով՝ տարագիրները տարաւ դէպ այն հեռաւոր երկիրն՝ ուր արդէն ազատութեան արշալոյսը կը փայլէր :

Թերևս օր մի զանոնք հոն գտնենք :

ՎԵՐՋ

ՊԵՏ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГОС. ПУБЛ. БИБЛИОТЕКА
ՀՍՍՌ Арм.ССР
ИМ. А. МЯСНИКЯНА
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

2596

2013

Թարգմանութեանս առաջին տպագրու
թիւնն սպառած ըլլալով, Երկրորդ անգա
միայն տպագրելու արտօնութիւն տուած է
Մեծարգոյ Ճ. Շահեանի, Երրորդ տպագ
րութեան իրաւունքը ինծ վերապահելով

Կ. Ս. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ